

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
2019

ΑΘΗΝΑΙ 2020

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2019

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου, τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδίων χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς πλήρους καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ποὺ περιλαμβάνονται σὲ τοῦτο τὸν τόμο.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
2019

ΑΘΗΝΑΙ 2020

TOMOΣ 174 (2019)

ISSN 1105-0969

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 10672
Τηλ. +30210 3609689, FAX +30210 3644996
secr@archetai.gr • www.archetai.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ Βασιλείου Χ. Πετράκου για τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 2019	θ' - ιδ'
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΑ ΑΣΤΕΡΙΑ ΓΑΥΦΑΔΑΣ (Κωνσταντίνας Καζᾶ-Παπαγεωργίου)	1 - 18
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ ΘΕΩΝ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (Ἰφιγένειας Δεκουλάκου)	19 - 32
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΙΚΥΩΝΟΣ (Ἰωάννη Λώλου)	33 - 58
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ (Πέτρου Γ. Θέμελιη)	59 - 67
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ (Ξένης Ἀραπογιάννη)	69 - 100
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ (Σταύρου Βλίζου)	101 - 108
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΓΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ (Ἐλενας Κουντούρη)	109 - 152
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΘΗΒΩΝ (Βασιλείου Ἀραβαντινοῦ)	153 - 195
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΜΟΛΥΚΡΕΙΟΥ (Νικολάου Καλτσᾶ - Ἀλίκης Μουστᾶκα)	197 - 204
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ «ΝΤΙΚΙΑΙ ΤΑΣ» (Χάιδως Κουκούλη Χρυσανθάκη et al.)	205 - 232

η'	Περιεχόμενα	ΠΑΕ 2019
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ (Μαρίζας Ε. Μαρθάρη)	233 - 240
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΛΑ ΑΝΔΡΟΥ (Χριστίνας Α. Τελεβάντου)	241 - 253
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ (Ανδρέα Γ. Βλαχόπουλου)	255 - 285
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ (Χρίστου Γ. Ντούμα)	287 - 300
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ (Έφης Σαπουνά Σακελλαράκη)	301 - 442
	ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΟΥΜΑΣΑΣ (Διαμαντῆ Παναγιωτόπουλου)	443 - 473
	Έργασίες μελέτης και συντήρησης τῶν εὐρημάτων ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ (Λευτέρη Πλάτωνος)	475 - 484
	ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ	485 - 489
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	491 - 510

ΕΚΘΕΣΗ*

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ

ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2019

Συχνά αναρωτιέμαι μήπως ή ετήσια σύναξή μας, στην οποία ανακοινωνείται σχεδόν ανελλιπώς επί 183 χρόνια τὸ ἔργο μας κάθε χρονιάς, ἀποτελεῖ σύμπτωμα ἀπολίθωσης τῆς Ἑταιρείας. Ἐκείνη φορώντας ὅπως σήμερα «τ' ἀρχαῖα τῆς στολίδια», συνεχίζει τὸ τελετουργικὸ πὺ τῆς ὄρισαν οἱ προσωπικότητες πὺ τῆς ἔδωσαν τῆ ζωή. Δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνᾶμε. Σ' ἓνα χρόνο ἀπὸ σήμερα θὰ κάνουμε τὸν ἀπολογισμό μας πρὸς ἐκείνους.

Παρὰ τοὺς ἐνδοιασμοὺς πὺ ἐκφράζουν τὰ λόγια μου, ὡς πρὸς τὸν ετήσιο ἀπολογισμό τῆς Ἑταιρείας, δὲν παραβλέπω ὅτι ὅλοι οἱ πρὶν ἀπὸ μᾶς δὲν σταμάτησαν οὔτε μία στιγμή νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχαίου πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ παρελθόντος τοῦ τόπου τούτου, πὺ μᾶς βασανίζει μὲ τὸ παρελθόν του, καὶ τὸ προδίδουμε κι ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας, γιὰτι πολλές φορὲς τὸ φορτίο του ξεπερνᾶ τις δυνάμεις μας.

Δὲν συνεχίζω ὅμως γιὰτι πρέπει νὰ μνημονεύσω ἐκείνους πὺ μᾶς ἄφησαν τὴ χρονιά πὺ πέρασε.

Ἡ Νίκη Γουλανδρῆ (1925-9.2.2019) μὲ σπουδὲς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, Οἰκονομικῶν καὶ Φιλοσοφίας, ζωγράφος βοτανολογικῶν βιβλίων καὶ Πρόεδρος τοῦ ὁμώνυμου Μουσείου Φυσικῆς Ἱστορίας, διετέλεσε

* Βλ. καὶ Ἔργον 2019, 7-10 καὶ 81-82.

ὑπουργὸς Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν, ἔδρασε στὸν πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ τομέα καὶ ἔτυχε διεθνoῦς ἀναγνώρισης.

Ὁ Νικόλαος Μουτσόπουλος (1927 - 13.3.2019), ἀρχιτέκτων, μαθητῆς τοῦ Ὁρλάνδου, τοῦ Πικιώνη, τοῦ Γκίκα καὶ τοῦ Τσαρούχη, εἶχε σπουδάσει Ἀρχαιολογία, κλασικὴ καὶ βυζαντινὴ, καὶ διέπρεψε ὡς καθηγητῆς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Μορφολογίας στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Ἔκανε συστηματικὲς ἀνασκαφές, ἀσχολήθηκε μὲ τοὺς ὄχυρους οἰκισμοὺς καὶ τὰ κάστρα τῆς Ἑλλάδος καὶ τιμήθηκε κατ' ἀξίαν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ ἄλλες ξένες Ἀκαδημίες καὶ Πανεπιστήμια.

Ὁ Γεώργιος Παπαθανασόπουλος (1924 - 26.5.2019) ὡς ἔκτακτος ἀρχαιολόγος ἐργάστηκε ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ Carl Blegen στὸν Ἄνω Ἐγκλιανὸ καὶ ὡς Ἐπιμελητῆς καὶ Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ὑπῆρξε στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, τὴν Ὀλυμπία, τὴ Λακωνία, ὅπου καὶ ἐρεύνησε τὸ νεολιθικὸ Σπήλαιο τοῦ Διροῦ. Διετέλεσε ἀκόμη Προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων καὶ Διευθυντῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Μουσείου της.

Ὁ Νικόλαος Χαρκιολάκης (1950 - 28.5.2019), ἐπίτιμος Διευθυντῆς Ἀναστήλωσης Νεωτέρων καὶ Σύγχρονων Μνημείων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, ἦταν μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τὴν ὁποία συνέτρεξε ἰδίως στὸ θέμα τῆς ἀποκατάστασης τῆς οἰκίας «Μπάρλα». Τὰ ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα ἐκάλυπταν τὰ μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς Ἑλλάδος, Ἅγιον Ὄρος, Κρήτη, Κυκλάδες, Πελοπόννησος. Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶχε ἀσχοληθεῖ ἔντονα μὲ τὴν ἀποκατάσταση νεωτέρων μνημείων.

Ὁ Δημήτριος Κοζομπόλης (1931 - 6.6.2019) σπούδασε Οἰκονομικά καὶ Νομικά καὶ διετέλεσε ἐπὶ μακρὰ ἔτη Διευθυντῆς τοῦ Ἐπαγγελματικοῦ Ἐπιμελητηρίου Πειραιῶς. Πιστὸς φίλος καὶ ἐταῖρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, μᾶς προσέφερε ἐπὶ χρόνια ὑπηρεσίες ὡς μέλος τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἐταίρων. Δραστήριος ὡς πρὸς τὰ πολιτιστικὰ θέματα τῆς Κυνουρίας καὶ τῆς Μάνης, ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς δραστηριότητός του ὡς Πρόεδρος τῆς Παμπειραιϊκῆς Ἐνώσης στὴν ἀναστήλωση τῆς Ἁγίας Τριάδος Πειραιῶς, ἔργο πού τὸ ἔφερε σὲ πέρας μὲ ἐπιτυχία.

Ὁ Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος (1938 - 13.8.2019), καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπῆρξε δραστήριος μελετητῆς τῆς Νεώτερης καὶ κυρίως τῆς Σύγχρονης Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Ὑδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τοῦ ὁποίου καὶ κατέταξε τὸ Ἀρχεῖο, ἀσχολήθηκε καὶ μὲ θέματα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21, τῆς Κατοχῆς, ὡς καὶ μὲ τὴ σύγχρονη Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Σπυρίδων Κοκκολιάδης (1924 - 20.9.2019), ἀρχιτέκτων-πολεοδόμος, διετέλεσε Σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Ὑπῆρέτησε στὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων καὶ ἔφθασε ἕως τὸν βαθμὸ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τοῦ κατόπιν Ὑπουργείου Χωροταξίας.

Ἡ Βασιλικὴ Παππᾶ (†25.11.2019) ἀνῆκε στοὺς νεώτερους ἐταῖρους μας. Καθηγήτρια τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν κεραμικὴ καὶ τὴ μικροτεχνία τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, μὲ τὸν δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίο στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἰδιαίτερος μὲ τῆς Ἀμοργοῦ.

Ὁ παλαιὸς ἐταῖρος μας καὶ συνεργάτης τῆς Ἐταιρείας Ἀλέξανδρος Καμπίτογλου (1922 - 29.11.2019), ἀκαδημαϊκός, ἀπέθανε σὲ πλούσιο γῆρας. Μὲ σπουδὲς στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία, ἀκολούθησε τὸ πανεπιστημιακὸ στάδιο καὶ δίδαξε Ἀρχαιολογία στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἀπὸ τὸ 1963 στὸ Σύδνεϋ τῆς Αὐστραλίας, πού ἔγινε δεύτερη πατρίδα του καὶ ὅπου τώρα ἀναπαύεται. Ἡ νοσταλγία τῆς Ἑλλάδος τὸν ἔφερε ὅμως κοντά μας. Ἀνέπτυξε μεγάλη ἐπιστημονικὴ δράση μὲ τίς ἀνασκαφές στὴ Ζαγορὰ τῆς Ἄνδρου καὶ τῆς Τορώνης στὴ Χαλκιδικὴ καὶ ἵδρυσε ἐδῶ τὸ Αὐστραλιανὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο, δεσμὸ πνευματικὸ μεταξὺ Αὐστραλίας καὶ Ἑλλάδος. Πλὴν τῶν σημαντικῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν του, ἰδιαίτερα ἐκεῖνων πού ἀφοροῦν τὴν κατωῖταλιωτικὴ κεραμικὴ, πρέπει νὰ τονίσω ὅτι μᾶς ἄφησε ἐπίσης ἐξαιρετεὲς δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν του στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου (1933 - 12.12.2019), Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὑπῆρέτησε πρῶτα πρῶτα στὴν Εὐβοία καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῶν μελετῶν τῆς ἦταν γιὰ μνημεῖο τῆς Χαλκίδος. Ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι τόποι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Ἀττικὴ, οἱ Δελφοί, ἡ Μακεδονία, ἡ Βοιωτία.

Εἶναι πλῆθος οἱ χῶροι ποὺ ἐρεῦνησε καὶ χιλιάδες ἐκεῖνα ποὺ ἀπεκάλυψε. Χρησιμοποίησε τὸν χρόνο τῆς ζωῆς της γιὰ νὰ δημοσιεύσει ὅσα ἔφερε στὸ φῶς. Ἀπὸ τὸ 1959, ἐδῶ καὶ 60 χρόνια, ἡ Ἀγγελικὴ ἦταν πιστὸ καὶ ἀφοσιωμένο μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τακτικὴ συνεργάτις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, δημοσίευσε πλῆθος μελετῶν. Ἡ τελευταία δημοσιεύτηκε τὸ 2019.

Ἄν ὑπάρχει γιὰ τοὺς ἀρχαιολόγους μία ὕψιστη ἀρετὴ, αὐτὴ τὴν ἀρετὴ τὴν εἶχε ἡ Ἀγγελικὴ Ἀνδρειωμένου. Δημοσίευε τὶς ἀνασκαφές της καὶ τὰ εὐρήματά της ἀμέσως, μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἐμβρίθεια. Δὲν καταλείπει καμία ἐπιστημονικὴ ὀφειλή.

Ἡ Αἰκατερίνη Νίνου (1931 - 25.1.2020) ὑπηρέτησε ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὡς Διευθύντρια Δημοσιευμάτων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων. Ἀρχικῶς, τὸ 1959, διορίστηκε στὴ Γραμματεία τοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννου Παπαδημητρίου, κατόπιν Γενικοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων, θέση ποὺ διατήρησε καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου του Ἰωάννου Κοντῆ. Προσέφερε πολὺτιμες ὑπηρεσίες κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀλλαγῆς τῆς Ὑπηρεσίας, τὸ 1960 καὶ κατόπιν, ὅταν ὁ κλάδος ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν κηδεμονία ξένων προσώπων. Ἡ 21η Ἀπριλίου τὴν ἐξετόπισε στὸ Ταμεῖο Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, ὅπου ὡς Διευθύντρια τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ὑπηρεσίας εἶχε τὴ φροντίδα τῆς ἐκδόσης τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν μονογραφιῶν. Ἡ παρουσία της στὸ ΤΑΠ συμπίπτει μὲ τὴν ἐκδοτικὴ ἀκμὴ του καὶ τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν ποιότητα τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ὑπηρεσίας. Ὑπῆρξαμε συμφοιτητές στὸ Πανεπιστήμιο καὶ δὲν ξεχνῶ ὅτι ἦταν παροῦσα, πλάι στὸν Ἰωάννη Παπαδημητρίου, ὅταν ἔδωσα τὸν ὄρκο τῆς Ὑπηρεσίας, στίς 6 Ἰουνίου τοῦ 1959.

Ἡ Κικὴ Δημουλᾶ (Ἰούνιος 1931 - 22 Φεβρουαρίου 2020), ἐταῖρος μας καὶ θερμὴ φίλη καὶ ἀρωγὸς τῆς Ἑταιρείας, εἶναι ἡ σημαντικότερη ποιητικὴ μορφή τῆς δεύτερης μεταπολεμικῆς γενιᾶς καὶ κορυφαία στὴν πατρίδα μας. Ὑπῆρέτησε ὡς ὑπάλληλος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 1949 ἕως τὸ 1974. Τὸ 1961 ἔγινε μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ *Κύκλος*, ὅπου δημοσίευε πεζὰ καὶ ποιήματα. Τὸ πρῶτο της ποίημα δημοσιεύτηκε τὸ 1950 καὶ ἡ πρώτη της συλλογὴ τὸ

1952, τὴν ὁποία ὅμως ἀπέσυρε κρίνοντάς τὴν ἴσως πρόωρη. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1956, δημοσιεύει τὸν τόμο ποιημάτων μετὰ τίτλο Ἔρεβος, μετὰ τὴν ὁποία κατακτᾷ τὴν πρώτη θέση ἀνάμεσα στοὺς ποιητὲς τῆς ἐποχῆς μας. Εἶναι πολλές οἱ συλλογές πού δημοσίευσε ἕως τὴν τελευταία, πού ἐπιγράφεται Ἄνω Τελεία καὶ ἐκδόθηκε τὸ 2016.

Στις 26 Ἰανουαρίου 2009 ἔκανε ἐδῶ μέσα ὀμίλια μετὰ τίτλο «Ἐρανος σκέψεων», στὴν ὁποία ξεδιπλώθηκε ὅλο τὸ ταλέντο τῆς, ποιητικὸ καὶ ἐκφραστικὸ. Ἡ ποίηση σ' ὅλη τῆς τὴν ὁμορφιά, ὅπως μᾶς τὴν εἶχαν δώσει οἱ συντοπίτες τῆς στὴν Ἑταιρεία, ὁ Γεώργιος Βιζυηνὸς καὶ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς.

* * *

Σᾶς μίλησα γιὰ τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας τοῦ 2019, ἀλλὰ βρισκόμαστε στὸ 2020, ἑννέα μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴν συμπλήρωση τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση. Μπορεῖ νὰ γίναμε ἐνιαῖο κράτος, πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία μας τὸ 1828 μετὰ τὸν Καποδίστρια, ἀλλὰ ἡ ἀνάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τοῦ τόπου του ἀρχίζει ἀπὸ τὴν 25 Μαρτίου 1821, ὅταν κηρύχθηκε ἡ ἐλευθερία. Καὶ οἱ ἀρχαιότητες ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη τυπικὰ γίνονται κτῆμα τοῦ ἔθνους. Θὰ χρειασθοῦν ἀρκετὰ χρόνια γιὰ νὰ ἀποκτήσει ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἀπόλυτο περιεχόμενο ἀλλὰ ὅλα τὰ πράγματα, διακόσια χρόνια τώρα, δὲν ἔχουν τακτοποιηθεῖ ἀκόμη στὸν τόπο μας. Εἶναι κάτι, πού τὴν αἰτία του πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε βαθειὰ στὸ παρελθὸν καὶ δὲν συγκεντρωθήκαμε γι' αὐτό.

Τὰ διακόσια χρόνια ἀφοροῦν καὶ τ' ἀρχαῖα τοῦ τόπου. Ἀφοροῦν καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει στοὺς ὅμους τῆς ἀκέραιο αὐτὸν τὸν σεβάσμιο ἀριθμὸ χρόνων, ἔχει ὅμως τὰ 183 χρόνια. Θὰ κάνει καὶ ἐκείνη τὸν ἀπολογισμό τῆς. Ἦταν καὶ εἶναι δημιουργηματα ἀγωνιστῶν, φιλαρχαίων καὶ φιλοπάτριδων Ἑλλήνων. Δὲν ἄσκησε ποτὲ ἐξουσία καὶ τὸ ἔργο τῆς, ἔργο τῶν ἐταίρων, τῶν συμβούλων, τὸ πρόσφερε στὴν Ἑλλάδα, στοὺς Ἕλληνες «προῖκα καὶ ἀμισθί» ἐπιδιώκοντας ἕναν μοναδικὸ καὶ ἀναλλοίωτο σκοπὸ, ἐκεῖνον τοῦ Πιπτάκη: «...τὸ κοινὸν καλὸν καὶ τὴν εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διάδοσιν

παντὸς ἑλληνικοῦ γράμματος, χάριν τῆς ἑλληνικῆς εὐκλείας». Εἶχε ὁ Πιπτάκης συνείδηση τοῦ ἔργου του, τῆς προσφορᾶς του. Θυμίζει τοὺς λόγους τοῦ Παύλου γιὰ τὸν ἑαυτό του στὴν δεύτερη πρὸς Τιμόθεον.

Ἡ Ἐταιρεία ἔχει δεχθεῖ μομφὲς ἕως κατηγορίες στὸ παρελθὸν καὶ τῆς καταλογίζου καὶ τώρα, ὅτι εἶναι συντηρητικὴ ἕως πεπαλαιωμένη. Ἔχω κι ἐγὼ τὸ μερίδιό μου στὶς αἰτιάσεις, γιὰτὶ γραμματεύω ἐδῶ καὶ 32 χρόνια, μὲ αὐστηρὴ τήρηση τῆς παράδοσης, πὺ εἶναι ἡ συνεχὴς ἐπιδίωξη τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ: ἡ ἀποκάλυψη καὶ ἡ διάσωση τῶν μνημείων, ἡ μελέτη τους καὶ ἡ δημοσίευσή τους. Ἄν κάποιος θέλει τὴν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς Ἐταιρείας, εὐκολότερο εἶναι νὰ φτιάξει μία νέα, καθαρὴ ἀπὸ τὶς ἀμαρτίες τῆς γερασμένης ἀλλὰ γεραρᾶς Ἀρχαιολογικῆς.

Πρέπει νὰ γίνε κατανοητὸ ὅτι ἡ Ἐταιρεία φαίνεται συντηρητικὴ, γιὰτὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ γίνε κοσμικὸ ἴδρυμα προσκαίρων ἐκδηλώσεων εἰς βᾶρος τοῦ μεγάλου της σκοποῦ, πὺ σᾶς περιέγραψα. Ἄν ἀφαιρέσουμε, νοερῶς, τὴν προσφορὰ τῆς Ἐταιρείας στὴν ἐπιστήμη, μὲ τὶς ἀνασκαφές, τὰ περιοδικὰ, τὰ βιβλία, τὴ Βιβλιοθήκη, τὸ Ἀρχεῖο, τί θὰ μείνει ὡς συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἀρχαιολογία διεθνῶς; Εἶναι ἡ Ἐταιρεία ἐπὶ 183 χρόνια συνεργάτης τῆς Πολιτείας ἐκπληρώνοντας μαζὶ μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἰπηρεσία ἕναν κατ' ἐξοχὴν ἔθνικὸ σκοπὸ.

Ἄλλὰ σὲ ἑννέα μῆνες θὰ γίνε ὁ ἀπολογισμὸς γιὰ τὰ τάλαντα πὺ βρήκαμε κρυμμένα στὸ χῶμα τοῦ τόπου μας. Θὰ συναντηθοῦμε πάλι ἐδῶ μέσα γιὰ νὰ ἀπολογηθοῦμε πρὸς τὸ ἴ21. Θὰ δώσουμε κι ἐμεῖς τὶς εὐθύνες μας γιὰ τὴ χρῆση τῆς ἐλευθερίας πὺ μᾶς παρέδωσαν ἐκεῖνοι πὺ τὴν ξανακέρδισαν, ἔπειτα ἀπὸ 1967 χρόνια ὑποτελείας καὶ σκλαβιάς.

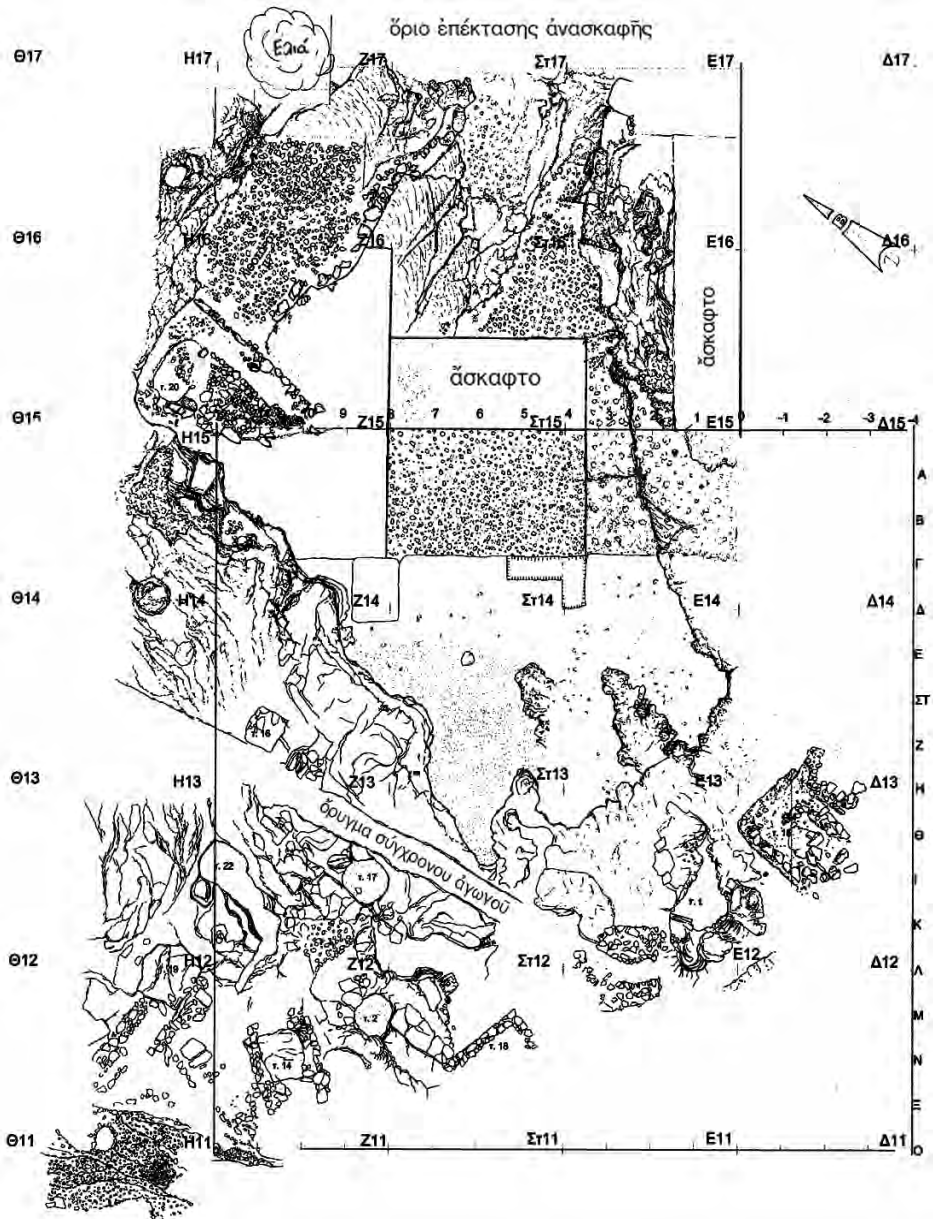
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΑ ΑΣΤΕΡΙΑ ΓΛΥΦΑΔΑΣ

Κατά τήν ανασκαφική περίοδο τοῦ 2019 πραγματοποιήθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες στοὺς ἀρχαιολογικοὺς Τομεῖς 1B καὶ 1A.

Ἀρχαιολογικὸς Τομέας 1B

Κυκλοτερὴς χῶρος/λάκκος: Κύριος στόχος τῆς ἔρευνας καὶ ἐφέτος ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἀνατολικῶν ὀρίων τοῦ κυκλοτεροῦς χώρου/λάκκου, ποὺ καταλαμβάνει ὀλόκληρη, ἢ ἐν μέρει, τὴν ἔκταση τῶν ἀνασκαφικῶν σκαμμάτων E14, Στ14, Z14, E15, Στ15, Z15, Στ16, Z16 καὶ Στ17, Z17 (σχ. 1 καὶ εἰκ. 1). Πρόκειται γιὰ χῶρο ἐργαστηριακῆς χρήσης, μέρος τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιήθηκε σὲ δεύτερη φάση σὰν ἀποθέτης τοῦ παρακείμενου νεκροταφείου. Ὁ ἐν λόγῳ κυκλοτερὴς χῶρος, διαμ. 10 μ. κατὰ μέσον ὄρο καὶ βάρθ. 0.40 ἕως 0.70 μ., ἐκτιμᾶται ὡς μία φυσικὴ λεκάνη ποὺ ἔχει δεχθεῖ τεχνητὲς ἐπεμβάσεις, ὅπως τὴ διεύρυνση πρὸς τὰ ΒΑ., διαμ. 6 μ., μὲ τὴν ὁποία ἐνοποιηθεῖς ἀπέκτησε ὠοειδὲς σχῆμα, μέγ. διαστ. 16×10 μ. Τεχνητὲς ἐπίσης εἶναι οἱ προεξοχὲς ποὺ παρατηροῦνται στὰ τοιχώματά του ἐν εἴδει κογχῶν, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν ἓνα δαντελωτὸ βραχῶδες περίγραμμα σὲ κυμαινόμενο ὑψομετρικὸ ἐπίπεδο, ἀνάλογα μὲ τὴν κλίση τοῦ βραχώδους πρανοῦς. Στὸ ΝΑ. ἄκρο τοῦ λάκκου εἶχε φανεῖ μέρος ἐπιμήκους ἀγωγοῦ, πλάτ. 0.60 ἕως 1 μ. καὶ κατεύθυνσης Α.-Δ¹. Ὁ ἀγωγός, λαξευμένος μὲ ἀμέλεια καὶ βαίνοντας παράλληλα πρὸς τὸν φυσικὸ κροκαλοπαγῆ βράχο ποὺ ὀρίζει τὸ ΝΑ. ἄκρο τοῦ λάκκου, ἀποκαλύφθηκε περαιτέρω ἐφέτος, ὅποτε ἔχει ὄρατὸ μῆκ. 6 μ., ἐνῶ συνεχίζει

1. Βλ. ΠΑΕ 2018, 4.

Σχ. 1. Κάτοψη τοῦ ἀνατολικοῦ τομέα τῆς ἀνασκαφῆς.

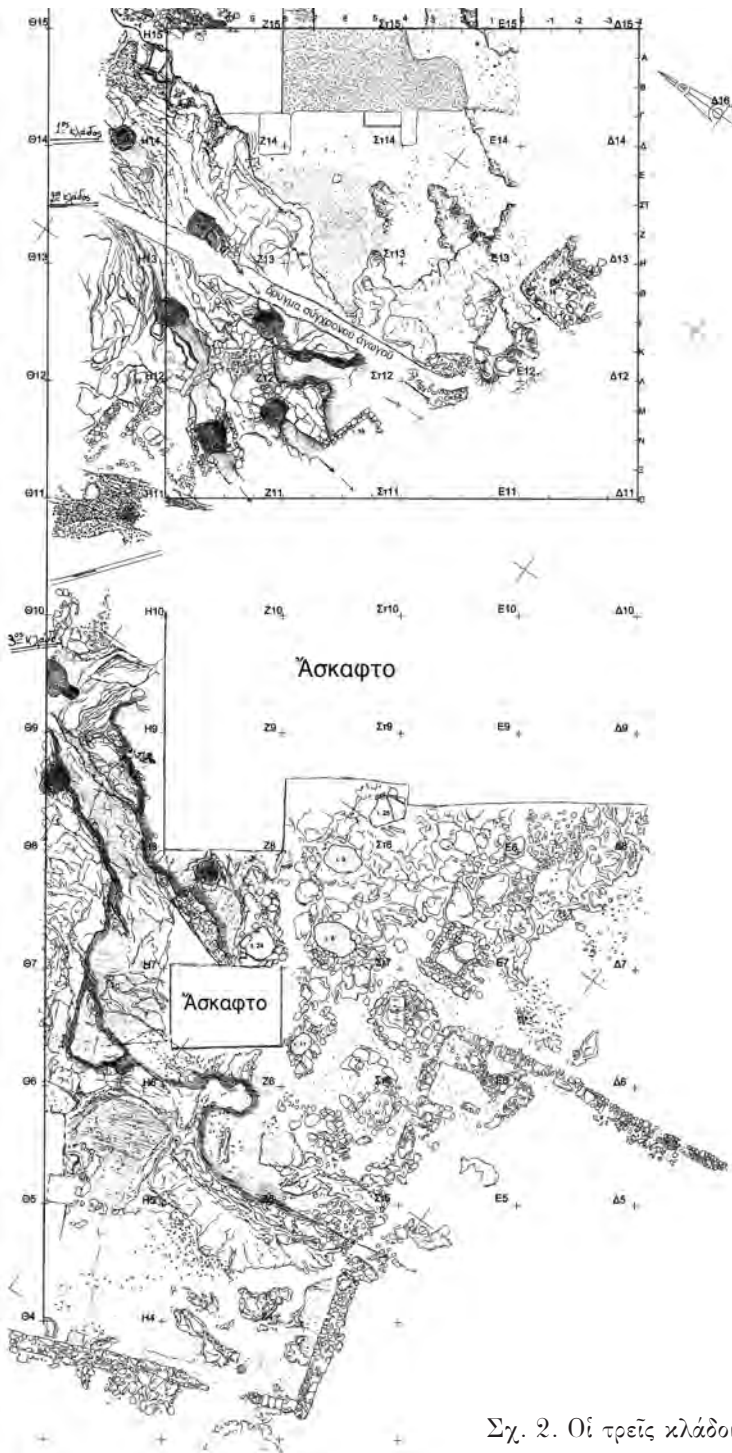
ανατολικά, κάτω από τὸ ἄσκαφτο. Βόρεια τοῦ ἀγωγοῦ καὶ μέχρι τὸ ΒΔ. ἄκρο τοῦ λάκκου εἶχε ἀποκαλυφθεῖ μέρος τοῦ λιθοσωροῦ Π καὶ μερικοὶ λίθοι στὴ βάση του γιὰ νὰ συγκρατοῦν τὸ συσσωρευμένο ὕλικό του. Ἐφέτος ἀποκαλύφθηκε πλήρως ἡ σειρὰ τῶν λίθων ποὺ ἀνήκουν στὸν ἀμελοῦς κυκλικῆς διάταξης ἀναλημματικὸ τοῖχο, στὴ βάση τοῦ λιθοσωροῦ (εἰκ. 2). Σὲ δύο σημεῖα τοῦ τοίχου οἱ λίθοι εἶχαν καταρρεύσει, ὅπως φάνηκε παρασυρμένοι ἀπὸ νερό, μαζί μὲ λιθολόγημα ποὺ ἀπλώθηκε στὰ ΝΔ. τοῦ σωροῦ μέσα σὲ στρώμα λάσπης. Κάτω ἀπὸ τὸν λιθοσωρὸ ἐντοπίστηκε τὸ ΒΑ. ὄριο τοῦ κυκλοτεροῦς χώρου, ποὺ ἐπὶ χρόνια ἀναζητοῦνταν, καὶ τμημα δεύτερου ἀγωγοῦ, λαξευμένου στὸν βράχο μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. (εἰκ. 2). Ὁ ἀγωγὸς αὐτός, πλάτ. 0.40 μ. καὶ ὄρατοῦ μήκους μόλις 0.50 μ. (βλ. τὸν ἀγωγὸ στὸ σχ. 1 ἐμπρὸς στὴν ἐλιά) συνεχίζει ἀνατολικά στὸ ἄσκαφτο, κάτω ἀπὸ τὴν ἐλιά. Καὶ οἱ δύο ἀγωγοὶ φαίνεται ὅτι διοχέτευαν νερὸ στὸν λάκκο, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ἡ πηγὴ ἢ τὸ σημεῖο συγκέντρωσής του. Σύμφωνα μὲ τὴν κλίση τοῦ ἐδάφους εἶναι βέβαιο ὅτι ἐρχόταν ἀπὸ Α. ἢ ΝΑ., ἴσως ἀπὸ κάποιο ρέμα ἢ χεῖμαρρο. Πάνω στὸ φυσικὸ βραχώδες πρηνές ποὺ ὀρίζει τὸν κυκλοτερῆ χώρο ἀπὸ Α., ἔχουν διαμορφωθεῖ ἐπικλινεῖς σκαφοειδεῖς σχηματισμοί, οἱ ὁποῖοι φαίνεται νὰ καταλήγουν στὸν πυθμένα του. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν σκαφοειδῶν σχηματισμῶν φέρει πυκνές ρηγματώσεις, ποὺ ἀπὸ τὴ χρήση καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ νεροῦ εἶναι στιλπνὴ καὶ λεία (εἰκ. 3). ΝΑ. τῶν σκαφοειδῶν σχηματισμῶν παρατηρεῖται ἰσοπεδωμένο κροκαλοπαγές ἐπίπεδο μὲ εὐρεία βάθυνση στὸ κέντρο του.

Ὁ λάκκος καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὸν βραχώδης περιοχὴ μὲ τοὺς κλάδους φυσικῆς ροῆς στὴν ἐπιφάνειά της, γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχει ἤδη γίνεαι λόγος, φαίνεται ὅτι ἐξυπηρετοῦσαν δραστηριότητες, γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ὁποίων ἦταν ἀπαραίτητη ἡ χρήση ἄφθονου νεροῦ (εἰκ. 4). Σὲ κάποια φάση τῆς ἐργαστηριακῆς χρήσης τοῦ χώρου, ὁ πυθμένας τοῦ λάκκου ἐπιστρώθηκε μὲ παχὺ στρώμα κιμηλιάς, δηλαδὴ ἀργιλλοπυριτικῆς-ἀσβεστικῆς γαίας, χαλαρῆς ὕφης. Στὴν ἴδια φάση ἐντάσσονται καὶ ομάδες λάκκων, μικροῦ μεγέθους, ποὺ ἐντοπίζονται στὸ κέντρο τοῦ κυκλοτεροῦς χώρου καὶ στὰ χαμηλὰ σημεῖα τῆς βραχώδους περιμέτρου του.

Σύμφωνα με τὰ εὐρήματα πού ἔχουν προκύψει, φαίνεται ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐργαστηριακὴ ἐγκατάσταση σταμάτησε νὰ λειτουργεῖ κατὰ τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ/ΠΕ I περίοδο, ἴσως ἐπειδὴ κατακλύστηκε ἀπὸ παρακείμενα ἄχρηστα ὑλικά πού παρασύρθηκαν στὴ διάρκεια τριῶν πλημμυρικῶν ἐπεισοδίων, ὅπως δείχνουν καὶ τὰ ἀντίστοιχα στρωματογραφικὰ στοιχεῖα (εἰκ. 5). Τὰ ἐπεισόδια, ὅπως δηλώνει ἡ προκαταρκτικὴ ἐξέταση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὰ στρώματα τοῦ λιθολογήματος, δὲν ἀπέχουν χρονικὰ μετὰξὺ τους (εἰκ. 6). Ἐν μέσῳ τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ ἀνώτερο λιθολόγημα καὶ τὶς ἐπιχώσεις τῶν κυκλοτερῶν χώρων, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνεύρεση ἀρκετῶν δεκάδων φιαλίσχημων θραυσμάτων λιθαργύρου, μικρῶν μεταλλουργικῶν κυπέλλων, ὁ ἐντοπισμὸς σταγόνων χαλκοῦ πάνω σὲ πετραδάκια καὶ ἡ ἀνεύρεση ἀνεξάρτητων ψηγμάτων χαλκοῦ. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης παρουσιάζει καὶ τὸ θραυσμένο ὑλικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνίστανται τὰ στρώματα τοῦ λιθολογήματος.

Κλάδοι φυσικῆς ροῆς: Μὲ παρόμοια ὑλικά, δηλαδή μετὰ λιθολόγημα καὶ λιγροστό χῶμα, μπαζώθηκαν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψή τους κατὰ τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ/ΠΕ I περίοδο καὶ οἱ κλάδοι φυσικῆς ροῆς πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ σκληροῦ ἀσβεστολιθικοῦ βράχου τῆς περιοχῆς (σχ. 2). Ἐφέτος ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγαλύτερη ἔκταση ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου πού βρίσκεται στὰ ἀνασκαφικὰ σκάμματα H14 καὶ H15 καὶ περιβάλλει ΒΔ. τὸν χῶρο τοῦ λεγόμενου λάκκου-ἀποθέτη. Μὲ τὴν ἀφαίρεση ἐπιχώσης καὶ λιθολογήματος ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ, ἀφ' ἑνὸς διαπιστώθηκε ὅτι τὸ λιθολόγημα πού κατέκλυσε τὸν λάκκο παρασύρθηκε ἀπὸ θέση βόρεια τοῦ λάκκου καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα βραχώδης ἐπιφάνεια ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πρώτου καὶ δεύτερου κλάδου φυσικῆς ροῆς (εἰκ. 7).

Ἐντὸς τῶν ἀνασκαφικῶν σκαμμάτων H9, H8, H7, H6, H5 καὶ H4 ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος πάνω ἀπὸ 20 μ. τρίτος κλάδος φυσικῆς ροῆς, πού κατευθύνεται στὴν ἀκτὴ κατεβαίνοντας λοξὰ ἀπὸ τὴν περιφραγμένη περιοχὴ τῆς οἰκίας διευθυντοῦ (βλ. σχ. 1 καὶ εἰκ. 8). Στὴν περιοχὴ τοῦ σκάμματος H8 ὁ τρίτος κλάδος διαχωρίζεται σὲ δύο ὑποκλάδους. Ὁ ἕνας

Σχ. 2. Οι τρεις κλάδοι φυσικής ροής.

κατευθύνεται δυτικά και ὁ ἄλλος στρέφει στὰ ΝΔ. Ὁ πρῶτος ὑποκλάδος διασχίζει τὸ σκάμμα Η7 καὶ ἐκεῖ διακλαδώνεται ἐκ νέου πρὸς τὰ Δ. καὶ ΝΔ. Μὲ πορεία δυτικά διοχετεύεται σὲ μία εὐρεία λεκάνη, σχεδὸν κυκλική, μέγ. διαμ. 3.50 μ. (εἰκ. 9) καὶ ἀπὸ τὴ λεκάνη αὐτὴ παροχετεύεται σὲ ἐπόμενη, ἡ ἔρευνα τῆς ὁποίας δὲν ἔχει προχωρήσει ἀρκετά, περνάει κάτω ἀπὸ τὸν μεγάλο περίβολο καὶ καταλήγει στὴ θάλασσα. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ τρίτος κλάδος καὶ στὴ ΝΔ. του πορεία, καθὼς εἰσχωρώντας ἀπὸ τὴ γωνία τῶν σκαμμάτων Η8-Ζ8 στὸ σκάμμα Ζ8, τὸ τέμνει διαγωνίως (βλ. σχ. 2) μέχρι τὴ ΝΔ. του γωνία. Ἀνατολικά τῆς αὐλακας ροῆς ἔχει διανοιχτεῖ στὸν βράχο ἓνα κυκλικὸ ὄρυγμα, διαμ. 0.75 μ. καὶ μέγ. βάθ. 0.80 μ. καὶ στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ σκάμματος Ζ8 ἀνακόπτεται ἀπὸ τὸν τάφο 24, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ δεύτερη χρῆση προϋπάρχοντος ἐργαστηριακοῦ ὄρυγματος. Πρὸς τὸ παρὸν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μόνο ἡ καλυπτῆρια πλάκα τοῦ τάφου, ὑποστηριζόμενη περιμετρικά ἀπὸ ὀκτὼ λίθους, μεσαίου μεγέθους (εἰκ. 10α καὶ 10β). Παρόμοια περίπτωση, ἐκτὸς ὅσων ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ, ἀποτελεῖ καὶ ὁ τάφος 25, πού ἐντοπίστηκε ἐφέτος στὰ ὄρια τῶν ἀνασκαφικῶν σκαμμάτων Στ8-Στ9 (βλ. σχ. 1).

Κατόπιν τούτων, ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ ἐφέτος τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἔκταση στὴν ὁποία ἐντάσσονται ὅσα περιγράφηκαν, ἀποτελεῖ τμῆμα πολὺ εὐρύτερης ὑπαίθριας ἐγκατάστασης, στὴν ὁποία εἶχε διαμορφωθεῖ ἓνα πολυσύνθετο σύστημα φυσικῆς ροῆς. Ἡ ἐγκατάσταση φαίνεται νὰ καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δυτικῆς πλαγιάς τοῦ ὑφιστάμενου χαμηλοῦ λόφου τῶν Ἀστεριῶν καὶ νὰ καταλήγει στὸν παρακείμενο ὄρμο. Ἐπειδὴ μάλιστα καλύπτει τόσο εὐρεία ἔκταση, τὸ μέγεθός της καὶ μόνο παραπέμπει σὲ δραστηριότητα μεγάλης ἐμβέλειας, ἡ ὁποία ξεφεύγει ἀπὸ τὰ στενὰ πλαίσια μίας μικρῆς κοινότητας.

Ἡ ἴδια περιοχὴ μεταγενέστερα, πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετίας (ΠΕ I/ΠΕ II), μετατράπηκε σὲ νεκροταφεῖο ὑπόγειων ταφικῶν θαλάμων μὲ τὴ διεύρυνση τῶν ἐργαστηριακῶν ὄρυγμάτων ὀριζόντια καὶ κατακόρυφα.

Άρχαιολογικός Τομέας 1Α

Ο αρχαιολογικός τομέας 1Α βρίσκεται σε εξαιρετικά διαταραγμένη από σύγχρονες επεμβάσεις περιοχή, άμέσως δυτικά της παραλιακής λεωφόρου και σε απόσταση 90 μ. από το κύμα. Κατά τη μερική αποψίλωση και τον καθαρισμό του τομέα αυτού διαπιστώθηκαν λαξεύματα και διαμορφώσεις στη βραχώδη επιφάνεια της περιοχής, που παρουσιάζουν μεγάλη αναλογία με αυτές του αρχαιολογικού τομέα 1Β. Σε έλαφρά ψηλότερο επίπεδο και κατά τόπους επί του βράχου έχει έδραστεϊ ο ισχυρός όρθογώνιος περίβολος, ο οποίος κατ' αρχήν χρονολογήθηκε στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., ενώ σε σημεία αδιατάρακτης επίχωσης συλλέχθηκαν πρωτοελλαδικά όστρακα. Σε χαμηλότερο επίπεδο από αυτό της έδρασης του περιβόλου και επί της βραχώδους επιφάνειας της περιοχής, παρατηρούνται τεχνητές βαθύνσεις και ομάδες συγκοινωνούντων όρυγμάτων (εικ. 11), όπως και αλλαγές που όδηγοῦν σε αυτά. Έξ αρχής της έρευνας του τομέα 1Α², τὰ ανασκαφικά εύρήματα παρέπεμπαν σε μεταλλουργικές δραστηριότητες, για τήν επιβεβαίωση τών οποίων ώστόσο απαιτείται ή συνέχιση τής έρευνας, ώστε τὰ συμπεράσματα νά εἶναι ασφαλή.

Μελέτη τής κεραμικής

Η μελέτη του κεραμικού υλικού από τον χώρο τής εργαστηριακής εγκατάστασης στα Άστέρια βρίσκεται ακόμα σε αρχικό στάδιο. Από τήν προκαταρκτική έπισκόπηση του υλικού που αποκαλύφθηκε κατά τις ανασκαφικές εργασίες του έτους 2019 προέκυψαν τὰ εξής συμπεράσματα: Τò σύνολο τής κεραμικής τών λιθολογημάτων φαίνεται χρονολογικά όμοιογενές με χαρακτηριστική τήν άπουσία διαγνωστικῶν τύπων τής ΠΕ II. Μεταξύ τών όστράκων έντοπίστηκαν όστρακα από σκύφους με βαθύ καμπύλο κλειστό σῶμα, με καμπύλο άνοικτό σῶμα και σωληνωτές λαβές, από σκύφους με έγχάρκτη διακόσμηση, από κωνικές λεκάνες ή λεκανίδες και άμφορίσκους (εικ. 6). Τò υλικό από τὰ γεμίσματα περιλαμβάνει

2. Βλ. Άστέρια Γλυφάδας, AAA 39, 2006, 49.

ἐπίσης τμήματα ἀγγείων γνωστά καὶ ὡς cheese pots³. Οἱ διάφορες κεραμικές ποιότητες ποὺ ἐντοπίστηκαν μακροσκοπικά εἶναι πιθανότατα τοπικές, ἀλλὰ ἰκανὸς ἀριθμὸς χονδρσιδῶν ὀστράκων ἀνήκει σὲ ἀγγεῖα εἰσηγμένα ἀπὸ τὴν Αἴγινα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν διαγνωστικῶν ὀστράκων παραπέμπει στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ ἢ τὴν ΠΕ I.

Σημαντικὸ ρόλο στὴ χρονολόγηση τοῦ ὕλικου ἔχει ἓνα ΠΕ I σύνολο ἀπὸ τὸ Κοντοπήγαδο, περίπου 7 χλμ. ΒΑ. τῶν Ἀστεριῶν, ποὺ μελετήθηκε πρόσφατα⁴. Σὲ σύγκριση μὲ τὸ τελευταῖο, τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται στὴν Ὑστερη ἢ Τελικὴ ΠΕ I, ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ λιθολογήματα τῶν Ἀστεριῶν χαρακτηρίζεται ἀπὸ πρωιμότερα στοιχεῖα.

Μελέτη τῶν ὀστεολογικῶν καταλοίπων (ὑπὸ Ἑλεάννας Πρεβεδώρου)

Τὰ ὀστεολογικὰ κατάλοιπα ἀπὸ τοὺς ὀκτῶ ἀνεσκαμμένους τάφους συντηρήθηκαν, φωτογραφήθηκαν, καταγράφηκαν καὶ ἀποθηκεύτηκαν. Μέχρι σήμερα, ὁ ἐλάχιστος ἀριθμὸς ἀτόμων ποὺ ἀναγνωρίστηκαν στὸ ἀνεσκαμμένο τμήμα τοῦ νεκροταφείου ἀνέρχεται στὰ 117 ἄτομα, συμπεριλαμβανομένων ὅλων τῶν ἡλικιῶν (νεογνῶν, παιδιῶν, ἐφήβων καὶ ἐνηλίκων). Κατὰ συνέπεια, τὰ Ἀστέρια Γλυφάδας ἀποτελοῦν τὸν δεῦτερο μεγαλύτερο πρωτοελλαδικὸ ταφικὸ πληθυσμὸ στὴν Ἀττικὴ, μετὰ τὸ Τσέπι Μαραθῶνος καὶ ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους στὸ Αἶγαῖο. Παρὰ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ ταφικοῦ συνόλου, λόγῳ τῆς διαρκoῦς ἀναμόχλευσης ἀπὸ τὴν ἐπαναχρησιμοποίηση τῶν τάφων, ἡ διατήρηση τοῦ σκελετικοῦ ὕλικου εἶναι ἰκανὴ γιὰ τὴ διεξαγωγὴ παλαιοδημογραφικῶν, παλαιοπαθολογικῶν καὶ βιοχημικῶν ἀναλύσεων. Τὰ ἀποτελέσματα ἀναμένονται νὰ συμβάλουν σημαντικὰ στὴν ἀνασύσταση καὶ κατανόηση τοῦ τρόπου ζωῆς, τῶν ἐπιπέδων ὑγείας, τῆς παλαιοδιατροφῆς καὶ τῆς μετακίνησης στὸ πρωτοελλαδικὸ Αἶγαῖο.

3. Σάμψων, Σκοτεινὴ Θαρρουνίων: τὸ σπήλαιο, ὁ οἰκισμὸς καὶ τὸ νεκροταφεῖο (Ἀθήνα 1993).

4. K. Kaza-Papgeorgiou, V. Hachtmann, E. Kardamaki, Early Helladic I at Kontopigado Alimos: The Pottery from Pit I, *AM* 2019 (ὑπὸ δημοσίευση).

Μελέτη λίθινων εργαλείων (υπό Κων. Καραϊνδρού)

Ανάμεσα στα εύρηματα της θέσης συγκαταλέγεται σύνολο λίθινων τριπτών εργαλείων. Συγκεκριμένα πρόκειται για ενεργητικά εργαλεία τριβής/κρούσης, ενώ ανάμεσά τους έντοπίσθηκαν και θραυσμένα τριβεία μίας όψης. Οί κατηγορίες των εργαλείων που έντοπίσθηκαν άφοροϋν σέ ποικίλες δραστηριότητες οικιακού ή εργαστηριακού χαρακτήρα, ανάμεσα στις όποιες και οί μεταλλουργικές, όπως ή εξόρυξη ή ό εμπλουτισμός, όπου χρησιμοποιοϋνται σφυριά ή πελέκεις και πιθανώς τριβεία για τή σύνθλιψη τοϋ μεταλλεύματος.

Τά πρώτα συμπεράσματα από τήν έρευνα τών έτων 2012-2019

Βάσει τής προκαταρκτικής μελέτης όλων τών άνασκαφικών δεδομένων και τών δύο άρχαιολογικών τομέων διατυπώνονται τά ακόλουθα:

1. Το πολυσύνθετο σύστημα τών κλάδων φυσικής ροής τοϋ τομέα 1B έρμηνεύεται πρós το παρόν ως εργαστήριο εμπλουτισμοϋ, δηλαδή καθαρισμού μεταλλεύματος, το μοναδικό που έχει άναγνωριστει έως τώρα στον έλλαδικό χώρο. Τήν ίδια χρήση φαίνεται ότι είχε και ή βραχώδης επιφάνεια τοϋ άρχαιολογικού τομέα 1A με τά όρύγματα, τίς φυσικές και τεχνητές βαθύνσεις και άλλες διαμορφώσεις.

2. Το υλικό τών πέντε λιθοσωρών τοϋ τομέα 1B άποδίδεται στα άχρηστα προϊόντα που παράγονταν κατά τά πρώτα στάδια κατεργασίας τοϋ μεταλλεύματος, τά όποια θα πραγματοποιοϋνταν σέ κάποιους χώρους, που δέν έχουν άκόμα έντοπιστει, αλλά δέν θα απέχουν πολϋ από τή θέση τής άνασκαφής. Τήν ίδια προέλευση εκτιμάται ότι έχουν και τά στρώματα λιθολογήματος που έντοπίζονται και στους δύο άρχαιολογικούς τομείς.

3. Τά άρχαιομεταλλουργικά εύρηματα, όπως τά θραύσματα λιθαργύρων, μεταλλουργικά κύπελλα, σταγόνες χαλκοϋ σέ πετραδάκια και διάσπαρτα ψήγματα χαλκοϋ, σπασμένα και άκέραια εργαλεία τριβής και κρούσης ένισχύουν τήν παραπάνω έρμηνευτική προσέγγιση, αν και άπαιτείται ή επιβεβαίωσή της μέσω άρχαιομετρικών αναλύσεων και άνάλογης μελέτης τών κινητών και άκίνητων εύρημάτων.

4. Οἱ ἐργαστηριακὲς δραστηριότητες, βάσει τῆς κεραμικῆς, στὸν τομέα 1B ἀνάγονται στὰ τέλη τῆς 4ης/ἀρχὲς τῆς 3ης χιλιετίας, ἐνῶ στὸν τομέα 1A ἀνάγονται στὰ τέλη τῆς 3ης/ἀρχὲς τῆς 2ης χιλιετίας. Δὲν θὰ ἦταν ὡστόσο ἄτοπο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι πιθανὸν κάποιος ἄλλος τομέας τῆς χερσονήσου Πούντα, πού ἀκόμα δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ, νὰ ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἴδιες δραστηριότητες στὸ ἐνδιάμεσο χρονολογικὸ κενὸ πού παρατηρεῖται.

5. Τομέας 1B: Κατὰ τὴν ΠΕ I/ΠΕ II περίοδο στὴ θέση πού παλιότερα πραγματοποιοῦνταν ἐργαστηριακὲς δραστηριότητες ἰδρύθηκε νεκροταφεῖο ὑπόγειων ταφικῶν θαλάμων. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἐὰν ὄχι σὲ ὅλες, οἱ θάλαμοι κατασκευάστηκαν μὲ τὴ διεύρυνση τῶν ἐργαστηριακῶν ὀρυγμάτων πού προϋπῆρχαν. Ἡ ἔκταση τοῦ νεκροταφείου δὲν ἔχει ἀκόμα προσδιοριστεῖ. Φαίνεται πάντως ὅτι εἶναι πολὺ ἐκτεταμένο, ἐὰν ἀποδειχτεῖ ὅτι καὶ τὸ ὄρυγμα ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς οἰκίας διευθυντοῦ εἶχε ταφικὴ χρῆση.

Τομέας 1A: Πρόσφατα διαπιστώθηκε ἡ καλυπτῆρια πλάκα τάφου ἀμέσως ΝΔ. τοῦ ὀρθογώνιου περιβόλου. Παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια πρακτικὴ μὲ αὐτὴ τοῦ τομέα 1B, μετατροπῆς δηλαδὴ ἐνὸς ἐργαστηριακοῦ χώρου σὲ ταφικό.

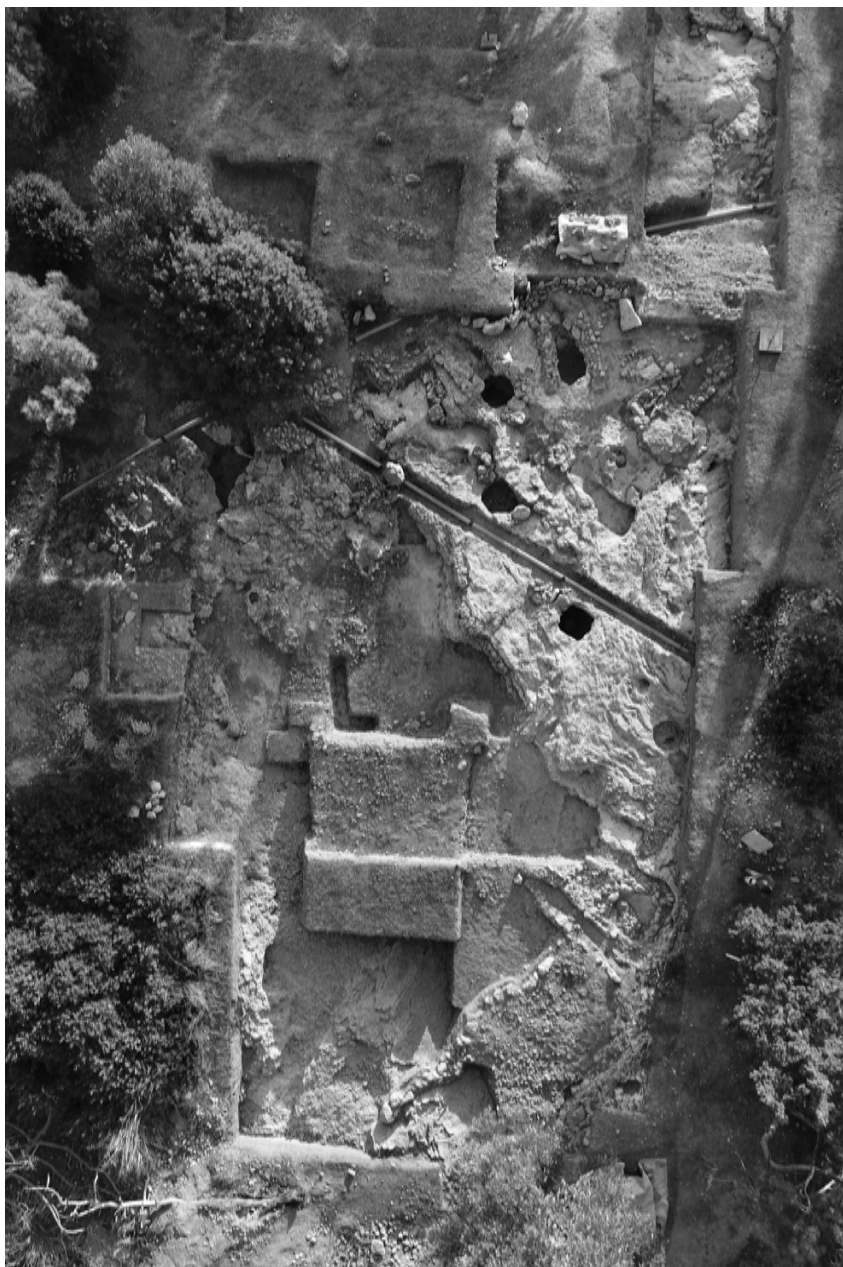
Ἐν κατακλειδί: Τὰ πρόσφατα εὐρήματα τῶν Ἀσπεριῶν, κυρίως τὰ ἐργαστηριακά, ἔρχονται νὰ ρίξουν νέο φῶς σὲ μία περίοδο πού διακρίνεται ἀπὸ ριζικὲς ἀλλαγές στὸν τομέα τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς οἰκιστικῆς ὀργάνωσης. Ἡ πρώιμη ΠΕ περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων οἰκισμῶν, φαινόμενο γνωστὸ κυρίως στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ καὶ ἀπὸ ἔντονη μεταλλευτικὴ δραστηριότητα.

Ἡ καίρια σημασία τῶν Ἀσπεριῶν ἔγκειται στὸ ὅτι καταδεικνύει τὴ ραγδαία ἐξάπλωση τῆς νέας τεχνολογίας καὶ τὴν ἐμφάνιση μεταλλευτικῶν ἐργαστηρίων καὶ στὴν κεντρικὴ Ἀττικὴ – καὶ ὄχι μόνο στὴν ἀνατολικὴ Ἀττικὴ – ἤδη ἀπὸ τὴν πρώιμη ΠΕ I, ἂν ὄχι τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ. Μεταλλουργικὲς δραστηριότητες συνεχίζονται στὴν εὐρύτερη περιοχή, δεδομένου ὅτι ἔχουν ἀναγνωριστεῖ στὸ Κοντοπήγαδο Ἀλίμου, σὲ μία πιὸ ἐξειλιγμένη φάση τῆς ΠΕ I περιόδου.

Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι τὰ Άστέρια και τὸ Κοντοπήγαδο συμμετείχαν σὲ δίκτυο ἐπαφῶν μὲ τὴν Αἴγινα⁵, ἀλλὰ και μὲ τὴ Μῆλο στίς δυτικὲς Κυκλάδες, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἐργαλείων και ἀπολεπισμάτων ὄψιανου πού ἔχουν βρεθεῖ στίς θέσεις αὐτές. Ἡ ὕπαρξη και ἐδραίωση τῶν συγκεκριμένων δικτύων, Σαρωνικοῦ-Κυκλάδων και Κρήτης, εἶναι βεβαίως πολὺ γνωστὲς για τὴν ΠΕ II. Μολονότι ἡ ΠΕ I θεωρεῖται περίοδος περιορισμένων ἐπαφῶν και ἀνταλλαγῶν, τὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὰ Άστέρια ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀπαρχή τους ἐντοπίζεται ἤδη στήν πρώτημη ΠΕ I. Στὴ δημιουργία αὐτῶν τῶν δικτύων εἶχαν ἀδιαμφισβήτητα ρόλο οἱ νέες μεταλλουργικὲς δραστηριότητες.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

5. Εἰσηγμένη κεραμική ἀπὸ τὴν Αἴγινα βρέθηκε στα στρώματα τοῦ λιθολογήματος.

Είχ. 1. Αεροφωτογραφία τοῦ μεγάλου λάκκου καὶ τῆς βραχίωδους περιουγῆς ποὺ τὸν περιβάλλει.

Είκ. 2. Ο λιθосωρός II με τή μονή σειρά λίθων στη βάση του.

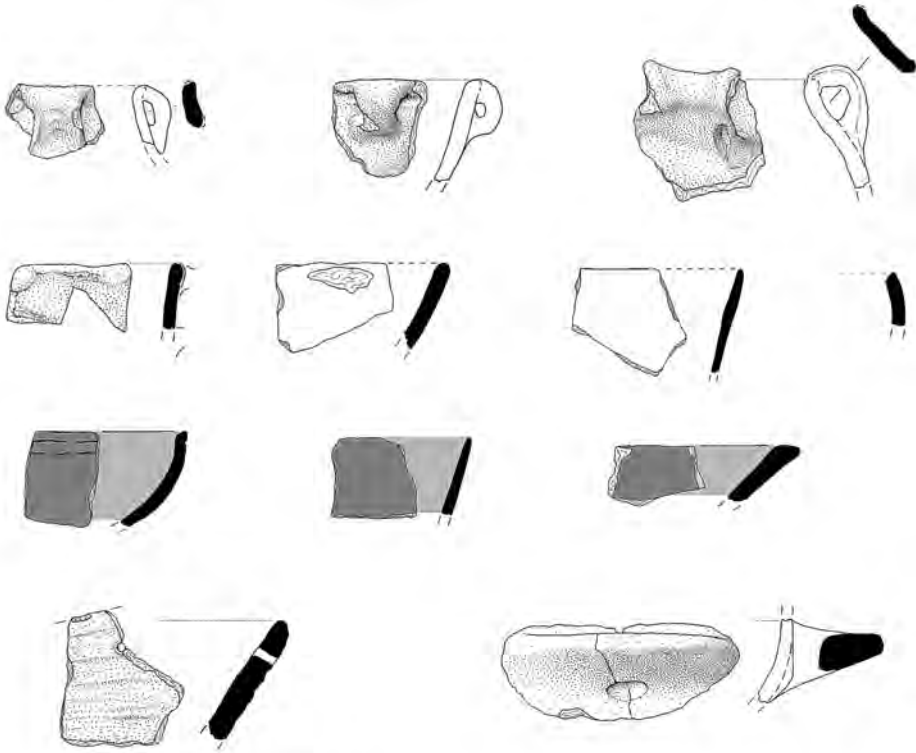
Είκ. 3. «Σκαφοειδείς» σχηματισμοί του βράχου κλείνουν από ανατολικά τόν μεγάλο λάκκο.

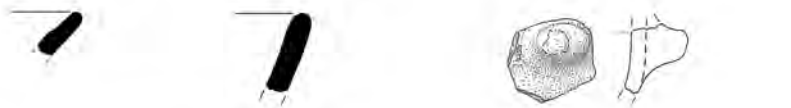
Εἰκ. 4. Νεροσυρμές και ὀρύγματα στὴ βραχώδη ἐπιφάνεια βόρεια τοῦ μεγάλου λάκκου.

Εἰκ. 5. Δύο στρώματα λιθολογήματος και ἀνάμεσα στρώμα ἐπίχωσης.

Όστρακα τοπικῶν ἀγγείων (1:3)

Όστρακα αἰγινήτικων ἀγγείων (1:3)

Εἰκ. 6. Σχέδια θραυσμάτων ἀγγείων ἀπὸ τὰ λιθολογήματα.

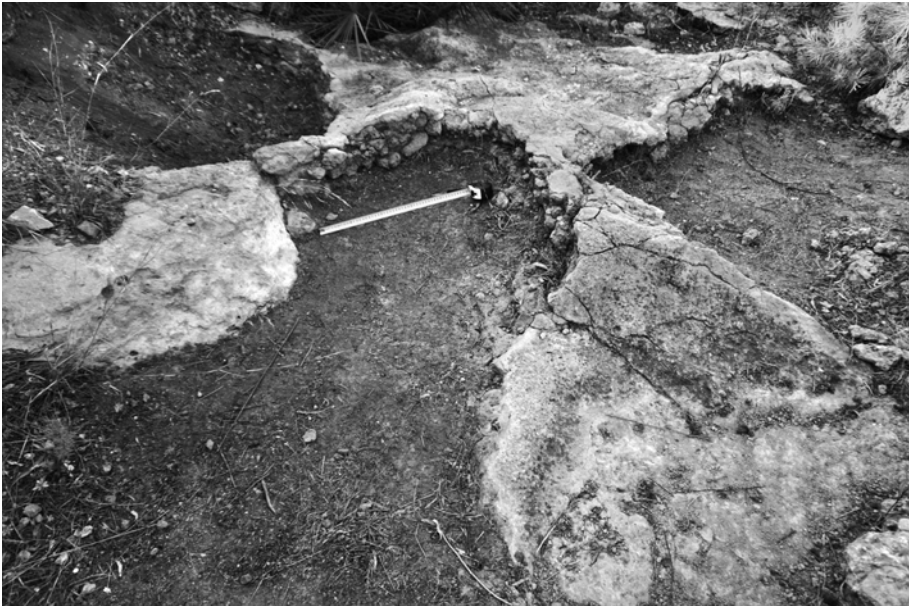
Είκ. 7. Τμήμα τῆς βόρειας βραχώδους περιοχῆς πού εἶχε κατακλυστεῖ ἀπό λιθολόγημα.

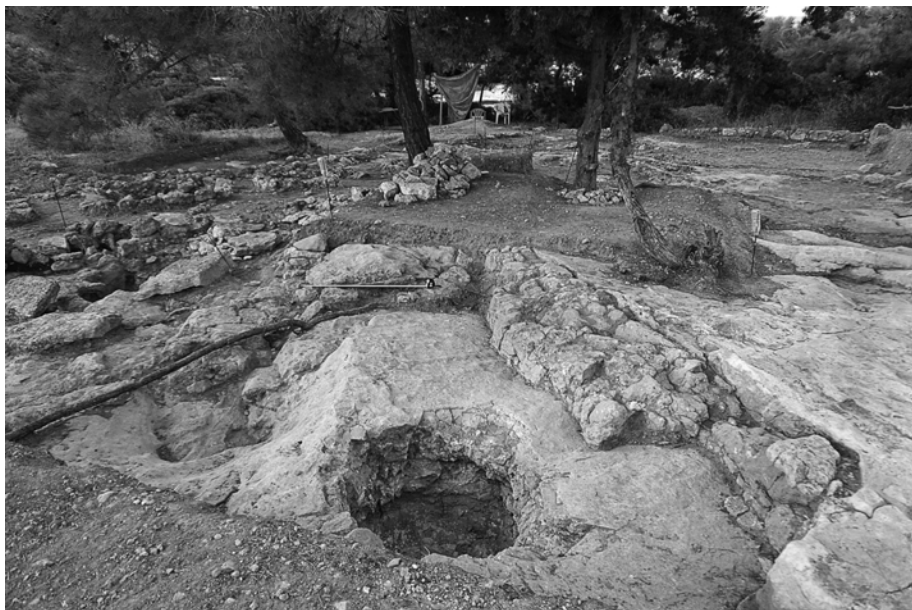
Είκ. 8. Μερική ἄποψη τοῦ τρίτου κλάδου φυσικῆς ροῆς, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ.

Είκ. 9. Άποψη σχεδόν κυκλικής λεκάνης στην πορεία του τρίτου κλάδου.

Είκ. 11. Όμάδα όρυγμάτων λαξευμένων έντος του βράχου τής περιοχής.

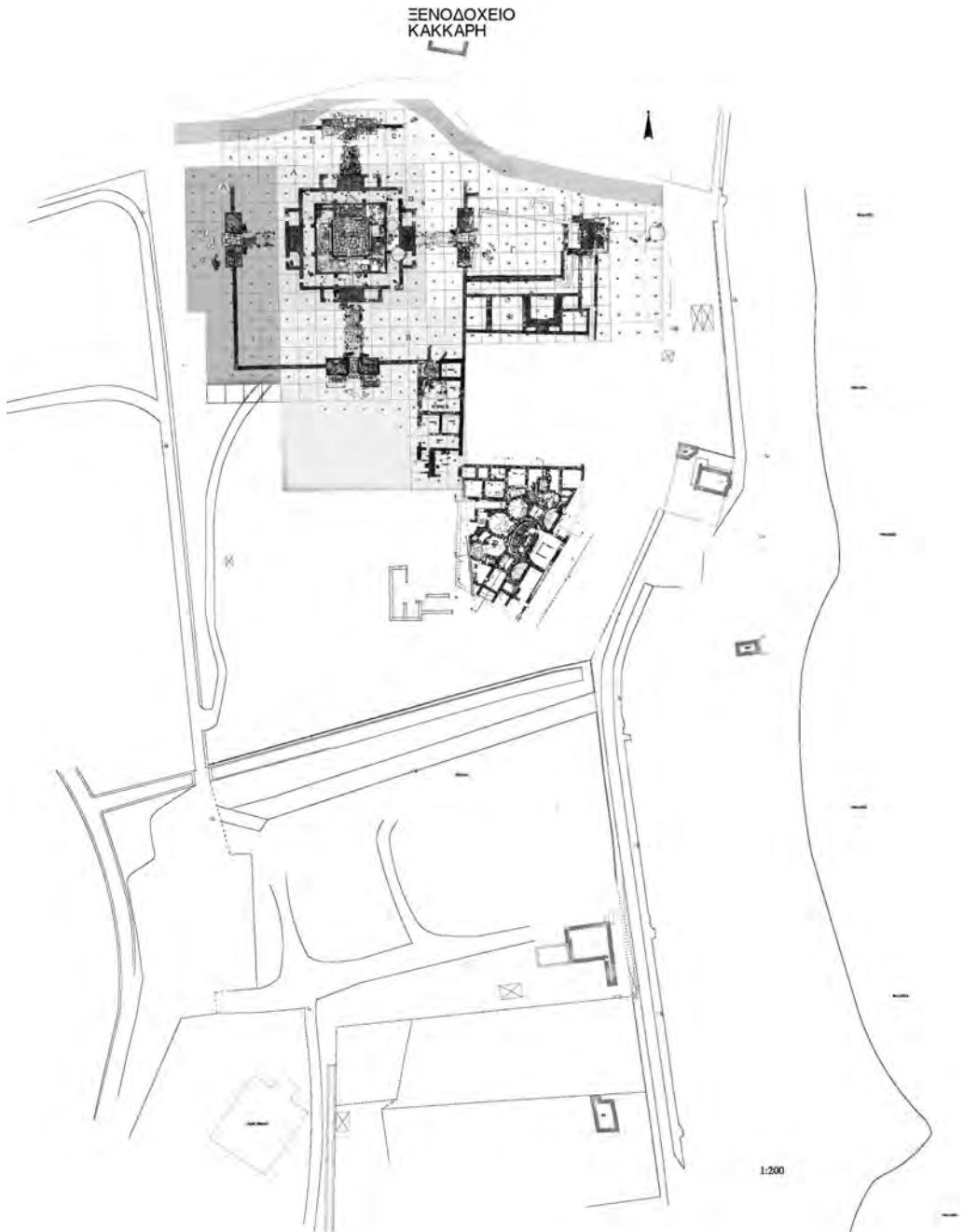
Εἰκ. 10α-β. Ἡ καλυπτήρια πλάκα τοῦ τάφου 24, ὑποστηριζόμενη μὲ μεσαίου μεγέθους λίθους.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ ΘΕΩΝ ΣΤΟΝ ΜΑΡΑΘΩΝΑ

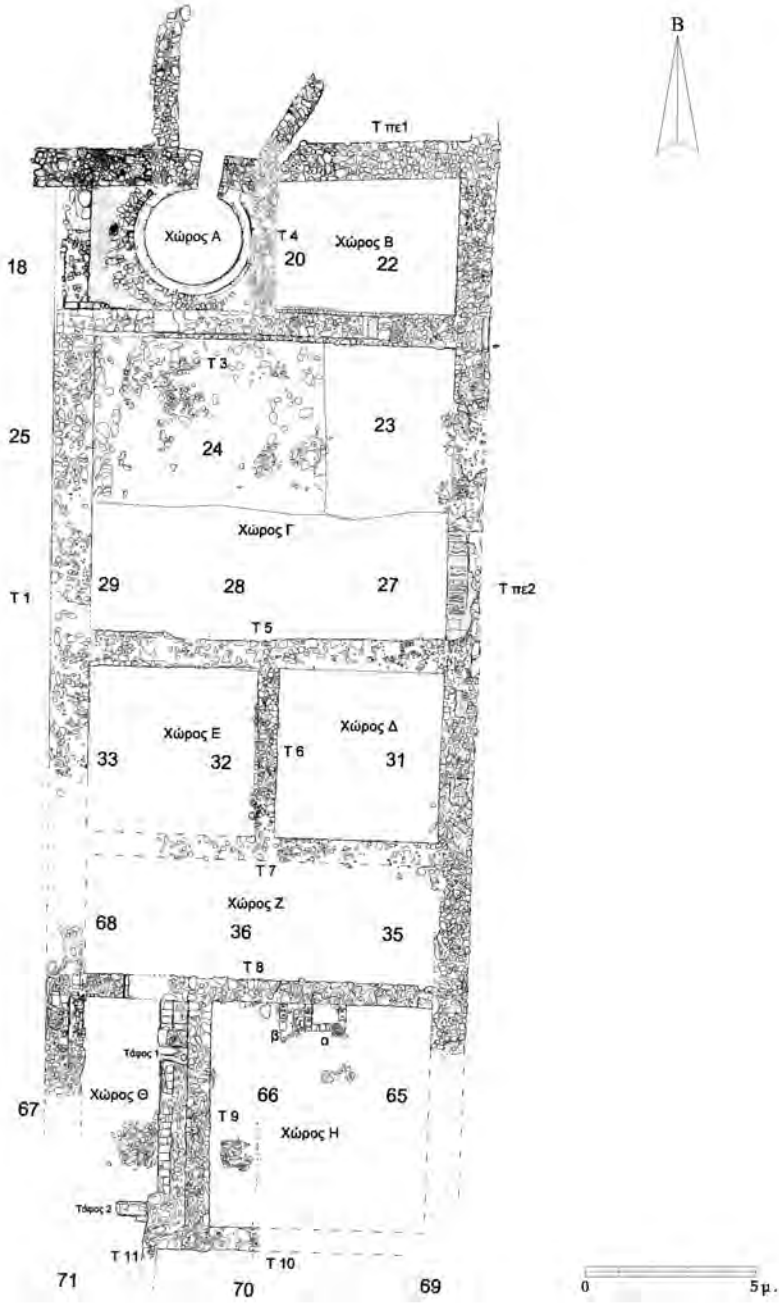
Ἡ ἀνασκαφή στὸ ἱερό τῶν αἰγυπτίων θεῶν τοῦ Μαραθῶνος διήρκεσε ἀπὸ τὶς 24 Ἰουνίου ἕως τὶς 26 Ἰουλίου τοῦ 2019. Ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στὸ μεγάλο ἐπίμηκες κτίριο Β, τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ τὸν νότιο καὶ ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ κυρίως ἱεροῦ (σχ. 1 καὶ σχ. 2).

Προχώρησε ὁ καθαρισμὸς τῆς ἐπίχωσης, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀρχίσει τὸν περασμένο χρόνο στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ μεγάλου δωματίου (σχ. 2, κτ. Β, γῶρος Γ, τετρ. 24, 25) (εἰκ. 1). Βρέθηκαν πολλὰ θραύσματα ἀπὸ κεραμίδες στέγης λακωνικοῦ τύπου. Ἡ κεραμικὴ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, μαγειρικὰ καὶ ἐπιτραπέζια σκεύη 2ου, 3ου αἰ. μ.Χ. Ὑπῆρχαν πολλοὶ ἀμφορεῖς, σκύφοι μὲ ἐπίχρῖσμα ἐρυθροβαφὲς ἢ φαιό, χύτρες, λεκανίδες, πινάκια ἐρυθροβαφῆ, καθὼς καὶ τμήμα λύχνου ἀττικοῦ τοῦ α' μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., λίγα ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ πρῶιμα ἀρχαϊκά, ὅστὰ ζῶων καὶ ὄστρεα. Κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου βρέθηκαν πεσμένα θραύσματα ὀρθομαρμάρωσης, χρώματος λευκοῦ καὶ ἀποτμήματα κονιαμάτων μὲ ἐπίχρῖσμα ροδόχροο, γαλάζιο καὶ ὄχρα. Στὴν ἴδια στρώση ὑπῆρχε χάλκινο νόμισμα ἐπὶ Γαλλιηνοῦ, 253-268 μ.Χ., τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας, διοικητικὴ ὑποδιαίρεση *Conventus Adramyteum*, νομισματοκοπεῖο Λαμψάκου τῆς Μυσίας, ὑποδιαίρεση: Ἀσσάριον διάμ. 2 γλ. Ε: Προτομὴ αὐτοκράτορα πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ δάφνιο στεφάνι, *paludamentum* καὶ θώρακα. Ἐπιγραφή: ΑΥΚΠΛΓΑΛΛΙΗΝΟ (εἰκ. 2α). Ο: Ἰσταμένη Τύχη στρέφεται πρὸς τὰ ἀριστερά, φοράει χιτῶνα καὶ ἱμάτιο καὶ ἔχει τειχόμορφο στέμμα μὲ τὸ ἀριστερὸ χερί κρατᾷ κέρας Ἀμάλθειας καὶ μὲ τὸ δεξιὸ πηδάλιο. Ἐπιγραφή: ΛΑΝ ΨΑΚΗΝΩ¹ (εἰκ. 2β).

1. Classical Numismatik Group IN, electronic auction 442, lot 664, 17/4/2019, Savoca Numismatic, 18th Blue action, lot 1047.30/3/2019. Γιὰ τὴν ταύτιση τῶν νομισμάτων εὐχαριστῶ τὸν νομισματολόγο κ. Ἀλέξανδρο Ἀνδρέου, ὁ ὁποῖος πρόκειται νὰ δημοσιεύσει τὰ νομίσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ.

Σχ. 1. Γενική κάτοψη του αϊγυπτιακού ιερού (τοπογραφική αποτύπωση Β. Πάνου, σχεδιαστική Ί. Βλάχου, Ά. Γούναρη, R. di Lauro).

Σχ. 2. Κάτοψη τοῦ κτιρίου Β.

Στὸ μέσον περίπου τοῦ χώρου Γ βρέθηκε μικρὴ μαρμάρινη ἰωνικὴ βάση, ὕψ. 0.14, διαμ. 0.275, ἐπάνω σὲ ἀμφορέα στερεωμένο στὸ χῶμα, τοῦ ὁποῖου εἶχε σπάσει τὸ ἀνώτερο τμήμα. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς βάσης σώζεται ἐγγάρακτο γράμμα Ε (εἰκ. 3), τεκτονικὸ σημεῖο γιὰ τὴν τοποθέτησή της. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης διατηρεῖται συμφυῆς μαρμάρينو, κυλινδρικό τμήμα (εἰκ. 4), σωζ. ὕψ. 0.17 καὶ διαμ. 0.35 μ. τὸ ὁποῖο εἶναι πιθανὸν νὰ ἀποτελοῦσε ἀρχικὰ συμφυῆς βᾶθρο καὶ ἀπολαξεύθηκε σὲ σχῆμα κυλινδρικό σὲ μεταγενέστερη ἐποχῇ, προκειμένου νὰ ξαναχρησιμοποιηθεῖ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία μὲ βελόνι καὶ τὰ ἴχνη σκληροῦ κονιάματος. Δίπλα στὴ βάση ὑπῆρχε χάλκινη ἀθηναϊκὴ δραχμὴ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., Ε: Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μὲ κράνος πρὸς τὰ δεξιὰ (εἰκ. 5α). Ο: Ἀθηνᾶ ἰσταμένη κρατᾷ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀσπίδα καὶ μὲ τὸ δεξιὸ δόρυ. Ἐπιγραφή ΑΘΗΝ ΑΙ ΩΝ (5β)². Σὲ μικρὴ ἀπόσταση δυτικὰ τῆς βάσης ἐντοπίσθηκε στρογγυλὸ «ὑποστύλωμα(;)» τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ὡς τώρα τρεῖς ἐπάλληλες στρώσεις ὀπτοπλίνθων (διαμ. 0.34, πάχ. 0.5), συνδεδεμένων μὲ κονίαμα (εἰκ. 6). Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

Συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ ἀνασκαφὴ στὸ νότιο τμήμα τοῦ κτιρίου Β (σχ. 2, κτ. Β, χῶροι Η, Θ). Στὸν ἀνατολικὸ χῶρο (Η), διαστ. 8×11 μ., κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖας τοῦ βόρειου τοίχου βρέθηκαν πεσμένα, στὸ κατώτερο στρώμα τῆς ἐπίχωσης, θραύσματα ὀρθομαρμάρωσης ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο μὲ νερὰ χρώματος φαιοῦ. Στὸν ἴδιο χῶρο νοτιότερα, σὲ διαταραγμένη ἐπίχωση ἀπὸ νεώτερη κατασκευή, ὑπῆρχαν δύο μεγάλα θραύσματα μαρμάρινα, πιθανὸν ἀπὸ βᾶθρο. Συγκεντρώθηκαν ἀκόμη ἐλάχιστα θραύσματα ἀπὸ ὑαλοπίνακες χρώματος ἰώδους καὶ κυανοῦ μὲ ἐπίχρισμα ἀγυρόχροο, μεγάλος ἀριθμὸς ἀμφορέων, ἀρκετὰ μαγειρικά σκεύη, χύτρες, καθὼς καὶ τμήμα ἀπὸ τὸ σῶμα λύχνου μὲ ἔκτυπο φύλλο ἀμπέλου στὸν ὦμο καὶ τὴ λαβή³ (εἰκ. 7). Ὁ λύχνος ἀνήκει στὸ α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., εἶναι ἀττικῶ ἔργαστηρίου καὶ ἀποτελεῖ ἀπομίμηση παλαιότερου

2. Kroll, *Agora XXVI* πίν. 20, 318a-c, 319a.

3. Perlzweig, *Agora VII* (1961) 1474, 1540, πίν. 28.

κορινθιακοῦ τύπου. Ἐπίσης στὸ στρώμα καταστροφῆς βρέθηκε κεραμί-
δα ἡγεμῶν μὲ ἀνάγλυφη ἐπιγραφή ΑΘΗΝΑΙΟΥ (εἰκ. 8). Ὅμοιος τύπος
κεραμίδας μὲ τὴν ἐπιγραφή Ἀθηναίου ἔχει βρεθεῖ καὶ σὲ ἄλλους χώρους
τοῦ ἱεροῦ. Ὅμοιος ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀγορὰ καὶ χρονολογεῖται
πιθανὸν στὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.⁴

Στὸν ἴδιο χῶρο Η, στὴ νότια ὄψη τοῦ βόρειου τοίχου, εἶχαν ἀποκα-
λυφθεῖ δύο πρόχειρες κατασκευές ἀπὸ ὀπτοπλίνθους (σχ. 2, κτ. Β, χῶρος
Η (α) καὶ (β)), ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶχε ὀλοκληρωθεῖ τὸ 2018 ἡ ἀνασκαφὴ
τῆς κατασκευῆς (α)⁵ (εἰκ. 9). Φέτος ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς
κατασκευῆς (β), ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸ δυτικὸ τοιχίον τῆς (α). Στὴν
ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοιχίου τῆς κατασκευῆς β ἔχει διατηρηθεῖ
τιμῆμα ἐπένδυσης ἀπὸ μικρὲς ἀκανόνιστες ὠμές πλίνθους (εἰκ. 10). Στὸ
ἐσωτερικὸ τῆς κατασκευῆς, κάτω ἀπὸ ἐπάλληλα θραύσματα κεραμίδων
στέγης, βρέθηκαν λίγοι ἀργοὶ λίθοι καὶ χώρισμα (;) σὲ σχῆμα Γ ἀπὸ
ἐρυθρὸ πηλὸ, πάχους περίπου 0.7 μ. (εἰκ. 11). Μεταξὺ τῆς μεγάλης
κεραίας τοῦ Γ καὶ παράλληλα μὲ τὸ δυτικὸ τοιχίον τῆς κατασκευῆς σώζε-
ται στρώση ἀπὸ πηλόχωμα πλάτους περίπου 0.14 μ. (εἰκ. 12). Ἡ χρῆση
τῶν κατασκευῶν παραμένει ἀδιευκρίνιστη. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τοῦ
στρώματος καταστροφῆς τοῦ χώρου Η ἐμφανίσθηκε γέμισμα μὲ παχὺ
στρώμα λεπτόκοκκης ἄμμου, τὸ ὁποῖο φθάνει ὡς τὴ θεμελίωση τοῦ κτι-
ρίου στὸ στερεὸ ἔδαφος. Ὅμοιο γέμισμα μὲ λεπτόκοκκη ἄμμο ἔχει βρεθεῖ
σὲ πολλοὺς χώρους τοῦ ἱεροῦ καὶ χρησίμευε γιὰ τὴ στεγανοποίησή τους
ἀπὸ τὰ νερά τοῦ ἔλους⁶. Οἱ δύο κατασκευές, οἱ ὁποῖες ἐδράζονται στὸ
ἀνώτερο ἐπίπεδο τῆς ἀμμώδους ἐπιχωμάτωσης (εἰκ. 13), εἶναι μεταγε-
νέστερες καὶ ἔγιναν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ ἱεροῦ.

Μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς δυτικὰ (χῶρος Θ) βρέθηκαν στὸ
στρώμα καταστροφῆς κεραμίδες στέγης λακωνικοῦ τύπου καὶ κωνικὴ
ἀγνύθα. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στὸν ἴδιο χῶρο ἔφερε στὸ φῶς, στὸ

4. Robinson, *Agora V* (1959) 58-59, A 630 (K141) πίν. 49.

5. ΠΑΕ 2017, 19-20, ΠΑΕ 2018, 20-21.

6. ΠΑΕ 2017, 18.

ΝΔ. ἄκρο (σχ. 2, κτ. Β, τετρ. 71, τοῖχος 9), στίς ἀνώτερες στρώσεις τῆς ἐπίχωσης, παιδικὸ τάφο κεραμοσκεπῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε διεύθυνση Α.-Δ. (εἰκ. 14). Δύο ἀπὸ τίς κεραμίδες τοῦ τάφου, στίς στενές πλευρές, ἔχουν μαστοειδεῖς ἀποφύσεις καὶ φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ βαλανεῖο τοῦ αἰγυπιακοῦ συγκροτήματος. Στὸν τάφο εἶχε διατηρηθεῖ ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ, μὲ τὸ κεφάλι ἀνατολικά καὶ στὸ ἄκρο τοῦ δεξιοῦ σκέλους σκύφος ὡς κτέρισμα (εἰκ. 15). Ἐξωτερικὰ τοῦ τάφου, στὴ νότια πλευρά, εἶχαν προσφέρει στὸν νεκρὸ μικρὸ σφαιρικὸ ἄωτο ἀγγεῖο μὲ στενὸ λαιμό. Τὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι ὑστερορωμαϊκὰ καὶ χρονολογοῦνται μετὰ τὸν 3ο αἰ., μ.Χ., πιθανὸν τὸν 5ο αἰ. μ.Χ. (εἰκ. 16). Νότια τοῦ χώρου Η στὸ τετρ. 70, στὸ στρῶμα καταστροφῆς, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα μὲ ἰσχυρὴ διάβρωση, τὸ ὁποῖο ἀνήκει πιθανὸν στὸν 2ο αἰ. π.Χ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ νότιο τμήμα τῶν χώρων Θ, Η, καθὼς καὶ τῶν τετρ. 70, 71, δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

Στὴν ἀνασκαφὴ συνεργάζονται μὲ τὴν ὑπογράφουσα, ἀπὸ τὸ 2001, οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς Ἐφορείας Ἀνατολικῆς Ἀττικῆς, κ. Λαμπρινὴ Σίσκου καὶ κ. Καλλιόπη Φωτιάδη, τίς ὁποῖες εὐχαριστῶ γιὰ τὴ βοήθειά τους.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Εἰκ. 1. Χῶρος Γ, τετρ. 24, 25. Ἐποψη ἀπὸ Δ.

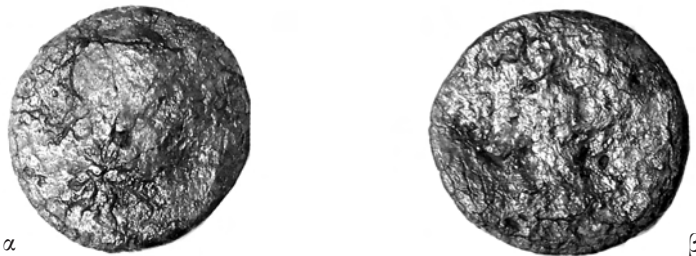
Εἰκ. 2. Χάλκινο νόμισμα ἐπὶ Γαλλιεγοῦ α: Ε. καὶ β: Ο.

Είκ. 3. Μαρμάρινη ιωνική βάση με ἐγγράρακτο τεκτονικό σημεῖο Ε.

Είκ. 4. Βάση ιωνική με ἀπολάξευση τοῦ βάρου(;).

Είκ. 5. Χάλκινη ἀθηναϊκή δραχμὴ α: Ε. καὶ β: Ο.

Εἰκ. 6. Στρογγυλὸ ὑποστύλωμα (:).

Εἰκ. 7. Τμῆμα λύχνου μὲ ἔκτυπο φύλλο ἀμπέλου στὸν ὄμο.

Είκ. 8. Ἡγεμὼν κεραμίδα με ἐπιγραφὴ Ἀθηναίου.

Είκ. 9. Κατασκευὴ α, λήψη ἀπὸ Β.

Εἰκ. 10. Κατασκευὴ β, λήψη ἀπὸ Δ.

Εἰκ. 11. Ἐσωτερικὸ κατασκευῆς β, με χωρίσμα (:) σχήματος Γ ἀπὸ πηλό.

Είκ. 12. Ἐσωτερικὸ κατασκευῆς β, ἀπὸ Β., μὲ στρώση ἀπὸ πηλόγωμα.

Είκ. 13. Θεμελίωση τῶν κατασκευῶν α καὶ β, λήψη ἀπὸ Ν.

Εἰκ. 14. Τάφος κεραμοσκεπῆς στὸ ΝΔ. ἄκρο τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 15. Ὁ κεραμοσκεπῆς τάφος ὕστερα ἀπὸ τὸν καθαρισμό.

Εικ. 16. Τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΙΚΥΩΝΟΣ

Τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα τῆς ἀρχαίας Σικυώνας κατὰ τὸ 2019 συμπεριέλαβε τοὺς ἐξῆς ἄξονες: α) μικρῆς κλίμακος ἀνασκαφὴ στὰ ΒΔ. τῆς ἀγορᾶς, β) μελέτη τοῦ ἀνασκαφικοῦ ὕλικου τῶν προηγούμενων ἐτῶν (2013-2019) καθὼς καὶ τῶν ἀνασκαφικῶν ἡμερολογίων, γ) ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τῶν ἀνασκαμμένων χώρων (ἀπὸ τὶς νέες ἀλλὰ καὶ τὶς παλαιῆς ἀνασκαφές), δ) φωτογραμμετρικὴ ἀποτύπωση καὶ μελέτη τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ε) συντήρηση τῶν εὐρημάτων, στ) ὀλοκλήρωση τῶν μελετῶν συντήρησης καὶ προστασίας τῶν ἀνασκαμμένων χώρων, καὶ ζ) προετοιμασία ἔκθεσης συγκεκριμένων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς νέας τομῆς (Τομὴ 18), διαστάσεων 9×9 μ., διήρκεσε τρεῖς ἐβδομάδες, ἀπὸ τὴ Δευτέρα 22 Ἰουλίου ἕως τὸ Σάββατο 10 Αὐγούστου (εἰκ. 1)¹. Ἡ τομὴ διανοίχθηκε στὰ ΒΔ. τῆς ἀγορᾶς, ἀκριβῶς ἀνατολικά τῶν δωματίων ἐλληνιστικοῦ κτιρίου ποὺ ἀνασκάπτουμε ἀπὸ τὸ 2016², προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ ὄλο τὸ πλάτος τοῦ κτιρίου, νὰ ἐξακριβωθεῖ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς του τύπος καὶ νὰ διερευνηθεῖ ἡ χρονολόγησή του. Προηγούμενες γεωφυσικὲς ἔρευνες, παλαιῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς καὶ ἀεροφωτογραφίες μᾶς εἶχαν ὀδηγήσει στὴν εἰκασία ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ στοὰ προσανατολισμοῦ Β.-Ν., μὲ πρόσοψη πρὸς Α. καὶ μὲ διπλὴ σειρὰ

1. Τοὺς τέσσερις ἐργατοτεχνίτες (Χρῆστο Μουρίκη, Ἄγγελο Μπουραντάνη, Ἀνδρέα Ρότσιο καὶ Ἀλέκο Σαρανταυγὰ) ἐπέβλεψαν οἱ ἀπόφοιτες ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ἄννα Ἀσλάνογλου καὶ Ἀναστασία Παλιατσῆ.

2. Βλ. ΠΑΕ 2016, 203-206 καὶ ΠΑΕ 2017, 138-141.

δωματίων στο πίσω (δυτικό) μέρος της (εἰκ. 2)³. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἐπιβεβαίωσε αὐτὴ τὴν ὑπόθεση καὶ μᾶς παράσχε πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς στοᾶς καὶ τὴ χρονολόγησή της (εἰκ. 3). Προχωρήσαμε σὲ βάθος 1 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καὶ συναντήσαμε δύο διακριτὲς ἀποθέσεις, ἡ ἀνώτερη χρώματος καστανοῦ καὶ ἡ κατώτερη κοκκινωποῦ καὶ πιὸ συμπαγοῦς.

Τὰ ἀνώτερα στρώματα (contexts 4508-4509) βρέθηκαν πολὺ διαταραγμένα μὲ κεραμικὴ διαφόρων περιόδων (ἐλληνιστικὴ ἕως ὑστερορρωμαϊκὴ) ἀνάμεικτη μὲ νεώτερα τέχνηρα. Μὲ τὴν ἀφαίρεσή τους ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια δύο ἀγωγῶν, ἐνὸς ἀποτελούμενου ἀπὸ πηλοσωλῆνες μὲ ἀνατολικὴ κατεύθυνση (context 4511) καὶ τὸ κατάλοιπο ἐνὸς δεύτερου ἀγωγοῦ, κατασκευασμένου ἀπὸ κεράμους λακωνικοῦ τύπου, μὲ προσανατολισμὸ Β.-Ν. (context 4524). Διαταραγμένο ἦταν καὶ τὸ ἐπόμενο στρώμα (context 4510), ὅπου βρέθηκαν μεταξύ ἄλλων πολλὰ θραύσματα πηλοσωλῆνων, πέντε νομίσματα (ἀρ. 3-4, 12-14), ἓνα καλούπι γιὰ λυχνάρι τύπου 31 (L 2019-001) καὶ ἀρκετὰ σιδερένια καρφιά. Μὲ τὴν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνώτερου δόμου τοῦ τοίχου 4525 κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς τομῆς. Στὰ κατώτερα στρώματα (contexts 4512, 4514, 4515, 4518, 4519 καὶ 4520), βάθους 20-25 ἐκ., ὑπερίσχυε ἡ ἐλληνιστικὴ κεραμικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ δὲν ἔλειπαν ὄστρακα ἀπὸ ὑστερότερα ἀγγεῖα τῆς ρωμαϊκῆς καὶ ὑστερορρωμαϊκῆς περιόδου. Ἀπὸ τὴ λεπτὴ κεραμικὴ ξεχωρίζουν οἱ κἀνθαροι, οἱ ἐχινοειδεῖς σκύφοι καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ σικυώνια κύπελλα, ἐνῶ στὴν ἀδρὴ κεραμικὴ εἴχαμε καὶ ὄστρακα σικυώνιων ἀμφορέων. Στὰ στρώματα αὐτὰ βρέθηκαν καὶ 12 νομίσματα (ἀρ. 5-6, 8-11, 15-20), πού ἀκόμα δὲν ἔχουν μελετηθεῖ.

3. Βλ. ΠΑΕ 2017, 141-143. Οἱ ἀεροφωτογραφίες εἶναι τῆς Γερμανικῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας (Luftwaffe) καὶ φυλάσσονται στὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν ὑπεύθυνο τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου Dr. Joachim Heiden γιὰ τὴν εὐγενικὴ ἀποστολὴ ἀντιγράφων αὐτῶν τῶν φωτογραφιῶν.

Ἀναμφίβολα τὸ μεγαλύτερο κέρδος ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή τῆς Τομῆς 18 ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τῶν θεμελίων δόμων τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς στοᾶς καὶ ἡ ἀποσαφήνιση τῆς σχέσης τους μὲ τοὺς τοίχους τῶν δωματίων ποὺ εἴχαμε ἀποκαλύψει σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς ἡ θεμελίωση (context 4525) σὲ συν. μῆκ. 8.5 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο δόμους κατασκευασμένους μὲ ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους. Οἱ λίθοι τοῦ κατώτερου δόμου, ποὺ κατὰ τὰ φαινόμενα ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιο δόμο, εἶναι τοποθετημένοι φορμηδόν (εἰκ. 4). Πρόκειται γιὰ εὐμεγέθεις λίθους, μῆκ. 1.3 ἕως 1.5 μ. καὶ πλάτ. 0.6-0.7 μ. Ὁ ἀνώτερος δόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ 2 ἐφαπτόμενες σειρὲς λιθοπλίνθων, πλάτ. 0.7 καὶ 0.8 μ., πᾶχ. 0.30 μ. καὶ διαφορετικοῦ μήκους (ἀπὸ 0.7 ἕως 1.6 μ.). Ὁ δόμος αὐτὸς σώζεται σὲ μῆκ. 3.6 μ., ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι λίθοι του, σὲ μῆκ. 4.8 μ., πρέπει νὰ ἀφαιρέθηκαν ἤδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καθὼς στὸ στρώμα ποὺ τοὺς κάλυπτε δὲν διακρίναμε τάφρο παραβίασης. Ἡ ἀκριβὴς προσαρμογὴ αὐτῶν τῶν λίθων ἐπιτυγχανόταν μὲ ἀναθύρωση τῶν κάθετων πλευρῶν τους.

Προκειμένου νὰ διερευνήσουμε τὴ δομικὴ σχέση αὐτῆς τῆς θεμελίωσης μὲ τοὺς τοίχους ἀρ. 3045 καὶ 4503 ποὺ εἴχαμε φέρει στὸ φῶς σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους κάναμε μία μικρὴ προέκταση τῆς Τομῆς 18 στὴ ΒΔ. γωνία τῆς, διαστ. 3.5×1.5 μ. (εἰκ. 5). Στὰ στρώματα ποὺ σκάψαμε ἐδῶ (contexts 4516 καὶ 4517) βρήκαμε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεραμικὴ ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ λίγα ὑστερότερα ὄστρακα μαζί μὲ ἓνα νόμισμα (ἀρ. 7). Διαπιστώσαμε ὅτι οἱ τοῖχοι 3044, 4525 καὶ 4503 πράγματι ἀνήκουν στὸ ἴδιο κτίριο καὶ κατὰ συνέπεια ὅτι οἱ δόμοι ἀρ. 4525 ἀνήκουν στὴ θεμελίωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς στοᾶς αὐτοῦ τοῦ κτιρίου.

Ἡ θεμελίωση τοῦ βορειότερου τμήματος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς στοᾶς, ποὺ ἦταν καὶ ἡ πρόσοψή της πρὸς τὴν ἀγορά, ἀποκαλύφθηκε σὲ συν. μῆκ. 6.9 μ. μὲ κατεύθυνση Β.-Ν. (εἰκ. 6). Δὲν εἶναι εὐθύγραμμη ἀλλὰ στὸ νότιο τμήμα της κάμπτεται σὲ ὀρθεῖα γωνία πρὸς τὰ μέσα (Δ.) γιὰ νὰ συνεχίσει πάλι μὲ νότια κατεύθυνση. Τὸ βόρειο τμήμα τῆς θεμελίωσης (context 4521), μῆκ. 5 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρθογώνιους λίθους πλάτ. 0.85 μ. καὶ διάφορου μῆκ. (0.67-1.24 μ.). Ἡ ἐσοχὴ ἔχει μῆκ. 1.2 μ.

ἐνῶ τὸ πλάτος τοῦ νότιου τμήματος τῆς θεμελίωσης (context 4523) ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκ. 2.1 μ., εἶναι 1.32 μ. Ἀκριβῶς παράλληλα μὲ τὴ θεμελίωση ἀλλὰ σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο σώζεται μικρὸ τμήμα ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ (context 4524) μῆκ. μόλις 1.7 μ., ἀποτελούμενο ἀπὸ λακωνικῆς κεράμους πλάτ. 0.33 μ. Στὸ τελευταῖο ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ πρὸς Νότον ἡ κέραμος βαίνει ἐπὶ λίθινης πλάκας. Τὸ τμήμα ποὺ ἀποκαλύψαμε εἶναι πολὺ μικρὸ καὶ ἀποσπασματικὸ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει ἀσφαλῆ συμπεράσματα ἀλλὰ ὁ προσανατολισμὸς του καὶ ἡ θέση του δὲν ἀποκλείουν τὸν συσχετισμὸ του μὲ τὴ δυτικὴ στοᾶ. Βέβαια μία τέτοια ὑπόθεση μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ μόνον ἐὰν ἐντοπιστεῖ καὶ σὲ ἄλλα τμήματα κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης τῆς στοᾶς, σὲ μία ζώνη ποὺ δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ μέχρι σήμερα.

Ἀντίθετα, χάρη σὲ μικρὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ διενήργησε ὁ Ἄ. Ὁρλάνδος τὸ 1938 καὶ ἐπιγραμματικὰ ἀναφέρει στὰ ΠΑΕ ἐκείνου τοῦ ἔτους⁴, μπορέσαμε νὰ παρακολοθησοῦμε τὴ συνέχιση τῆς θεμελίωσης τῆς στοᾶς πρὸς Ν. καὶ νὰ μετρήσοῦμε ὁλόκληρο τὸ μῆκος τῆς πρόσοψης τῆς στοᾶς. Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Ὁρλάνδου εἶχε ἀποκαλύψει τὴ θεμελίωση τοῦ στυλοβάτη τῆς στοᾶς σὲ μῆκ. 25 μ. ἕως τὸ νότιο πέρασ της (εἰκ. 7). Ὁ Ὁρλάνδος χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει «ἐξέχουσα πτέρυγα» κατὰ τὸ νότιο πέρασ καὶ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα στὸ μέσο τῆς στοᾶς. Μετὰ ἀπὸ ὀκτὼ δεκαετίες ἡ τομὴ τοῦ Ὁρλάνδου εἶχε ἐν μέρει ἐπιχωθεῖ ἂν καὶ τὸ ἀποτύπωμά της ἦταν ἀκόμα σαφές. Μετὰ ἀπὸ ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ, ἐπανεμφανίσαμε τὴ θεμελίωση τοῦ στυλοβάτη καθ' ὅλο τὸ μῆκος τῶν 25 μ., καθὼς καὶ τὴ βάση τῆς ἐξέδρας καὶ μικρὰ τμήματα ἐνδιάμεσων τοίχων τῆς στοᾶς ποὺ ἦταν δυσδιάκριτα (εἰκ. 9). Ἡ θεμελίωση τοῦ στυλοβάτη ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια πρὸς Ν. τοῦ θεμελίου 4523 ποὺ ἀποκαλύψαμε ἐντὸς τῆς Τομῆς 18. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σειρὲς ἐφαπτόμενων ὀρθογώνιων λίθων, μέσου μῆκ. 1 μ. καὶ συν. πλάτ. 1.3-1.4 μ. Στὴ νότια ἀπόληξή της πράγματι σχηματίζει πτέρυγα, προεξέχουσα κατὰ 1.5 μ., καὶ μὲ πρόσοψη μῆκ. 6.8 μ. Εἶναι ἡ ἀντίστοιχη τῆς βόρειας πτέρυγας

4. Ἄ. Ὁρλάνδου, Ἀνασκαφαὶ Σικυῶνος, ΠΑΕ 1938 (1939), 121.

ἀλλὰ μὲ ἐλαφρῶς διαφορετικὲς διαστάσεις, καθὼς ἡ βόρεια προεξέχει κατὰ 1.3 μ. ἐνῶ τὸ μῆκος τῆς πρόσοψής της εἶναι 6.1 μ. Ἡ θεμελίωση τῆς ἐξέδρας, καμπύλου σχήματος, ἀποτελεῖται ἀπὸ 3 σειρὲς ἐφαπτόμενων λίθων, ἐκ τῶν ὁποίων κάποιοι εἶναι σὲ δεύτερη χρῆση (εἰκ. 8).

Ἔτσι, χάρις στὶς ἀνασκαφές μας στὸ βορειότερο τμήμα τῆς στοᾶς καὶ στὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ τῆς παλιᾶς τομῆς στὸ νότιο τμήμα τῆς ἐξασφαλίσσαμε τὴ βόρεια, νότια καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου, ἐνῶ θεωροῦμε ὅτι στὴ δυτικὴ πλευρὰ της ἀνήκει ἡ σειρά τῶν λίθων (context 3066) ποὺ διακρίναμε κάτω ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ, ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ μεταγενέστερου πίσσχημου συγκροτήματος (εἰκ. 10)⁵. Τὸ συνολικὸ μῆκος τῆς στοᾶς, ποὺ στὸ ἐξῆς ἀποκαλοῦμε «δυτικὴ στοᾶ», ἀνέρχεται στὰ περίπου 43 μ. καὶ τὸ πλάτος της στὰ 21.5 μ., ἀντιστοιχεῖ δηλαδὴ σὲ περίπου 140×70 πόδες⁶. Κατὰ πλάτος ἦταν τριμερῆς, μὲ δύο σειρὲς δωματίων στὸ πίσω (δυτικὸ) μέρος της, καὶ μὲ δωρικὴ κιονοστοιχία κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης. Στὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο ἄκρο της ἡ στοᾶ σχηματίζε δύο προεξέχουσες πτέρυγες, ἀνῆκε δηλαδὴ στὸ γνωστὸ ἂν καὶ ὄχι πολὺ διαδεδωμένο τύπο τῆς στοᾶς μὲ πτέρυγες⁷. Ἡ θεμελίωση τῆς πρόσοψης τῶν περυγῶν ἔχει πλάτ. 0.85 (B.) καὶ 0.95 μ. (N.), μικρότερο τοῦ πλάτους τῆς θεμελίωσης τοῦ τμήματος μεταξύ τῶν περυγῶν (1.32 μ.), ἀλλὰ ἱκανὸ γιὰ νὰ φέρει κίονες στὸ ἐπίπεδο τοῦ στυλοβάτη. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἐὰν ἡ κιονοστοιχία γύριζε στὶς στενὲς πλευρὲς τῆς στοᾶς ἢ ἐὰν ἦταν μόνο κατὰ μῆκος τῆς πρόσοψης. Τὸ μικρὸ πλάτος τῆς θεμελίωσης τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς νότιας πτέρυγας, μόλις 0.60 μ., ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν κίωνων σὲ αὐτὴν τὴν πλευρὰ. Ἀντίθετα τὸ μεγάλο πλάτος τῆς θεμελίωσης τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς βόρειας πτέρυγας (ἀρ. 4525), 1.5 μ.,

5. Γιὰ τὸν τοῖχο 3066 βλ. ΠΑΕ 2015, 167-168.

6. Γιὰ τὸν «Σικυῶνιον» πόδα βλ. Y. Lolos, B. Gourley, *The Town-planning of Hellenistic Sikyon*, AA 2011, 129-131.

7. Ὁ συγκεκριμένος τύπος πρωτοεμφανίζεται στὰ κλασικὰ χρόνια μὲ τὴ Στοᾶ τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Coulton κατέγραψε συνολικὰ ὀκτὼ παραδείγματα τέτοιων στοῶν: βλ. J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa* (Oxford 1976) 81-85.

δικαιολογεί τὴν ὕπαρξιν κίωνων. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ἢ πλευρὰ αὐτὴ νὰ ἔφερε μνημειακὴ εἴσοδο μὲ κίονες, ἴσως καὶ μικρὴ κλίμακα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς διερχόμενης κεντρικῆς ὁδοῦ τῆς πόλης.

Ἡ δυτικὴ στοὰ δὲν φαίνεται νὰ διέθετε ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ὅπως π.χ. ἡ νότια στοὰ τῆς ἀγορᾶς τῆς Σικυώνας, καθὼς στὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς δὲν ἐντοπίστηκε ἔλκος θεμελίωσης στυλοβάτη. Προφανῶς τὸ πλάτος τῶν περίπου 6 μ. δὲν ἀπαιτοῦσε τὴν ὕπαρξιν ἐσωτερικῆς ὑποστυλώσεως. Ἀκριβῶς στὸ μέσο τοῦ οἰκοδομήματος ἦταν κατασκευασμένη ἡ καμπύλη ἐξέδρα, διαμ. περ. 7 μ., πιθανότατα γιὰ τὴν τοποθέτηση ἀγαλμάτων. Προσεκτικὴ ἐξέταση τοῦ σημείου ἐπαφῆς τῶν λίθων τῆς θεμελίωσης τῆς ἐξέδρας μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου τῆς φανερώνει ὅτι ἡ ἐξέδρα ἦταν σχεδιασμένη ἐξαρχῆς, δὲν ἀποτελεῖ δηλαδὴ μεταγενέστερη προσθήκη.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς χρήσης ἢ τῶν χρήσεων τῆς στοᾶς εἶναι δύσκολη δεδομένου ὅτι σώζεται στὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης. Ἐὰν υποθέσουμε ὅτι τὸ ὕλικὸ τῆς ἐπίχωσης τοῦ πηγαδιοῦ (context 3118) ποὺ βρέθηκε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ βόρεια δωμάτια τῆς στοᾶς προέρχεται ἀπὸ τὴ στοὰ, τότε μπορούμε νὰ υποστηρίξουμε ὅτι ἡ στοὰ εἶχε κυρίως ἐμπορικὴ χρήση⁸. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησή της εἶναι ἐξίσου δύσκολη. Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ δὲν ἐντοπίσαμε τάφρο θεμελίωσης, κατὰ μῆκος τῶν θεμελιῶν, καὶ αὐτὴ ποὺ εἴχαμε ἐντοπίσει τὸ 2016 (context 3125) σὲ σχέση μὲ τὸν βόρειο τοῖχο (ἀρ. 3045) τῶν δωματίων τῆς στοᾶς ἀπέδωσε τρία μόνο διαγνωστικὰ ὄστρακα γενικῶς χρονολογημένα στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο⁹. Τὰ ἐλληνιστικὰ καὶ δὴ τὰ πρῶιμα ἐλληνιστικὰ ὄστρακα φαίνεται νὰ ὑπερτεροῦν στὰ χαμηλότερα στρώματα τῆς φετινῆς μας ἀνασκαφῆς (contexts 4514-4520), ἀλλὰ σὲ ὅλα τὰ στρώματα βρέθηκαν καὶ μεταγενέστερα ὄστρακα ἐξαιτίας τῆς διατάραξης τῶν ἐλληνιστικῶν ὀριζόντων στοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ ὑστερορωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀπὸ τυπολογικῆς ἄποψης ἡ

8. Βλ. ΠΑΕ 2017, 140-141 καὶ ΠΑΕ 2018, 93-97.

9. Βλ. ΠΑΕ 2016, 205.

στοὰ μὲ τὶς δύο ἐλαφρῶς προεξέχουσες πτέρυγες στὰ ἄκρα τῆς ἀνήκει περισσότερο στὴν πρῶμη παρά στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ περίοδο¹⁰. Ἐπίσης, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς στοᾶς εἶναι στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ γυμνασίου, καὶ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ μνημεῖα μαζί ὄριζαν τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλης, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν μέρος ἑνὸς κοινῶν οἰκοδομικοῦ προγράμματος τοῦ α' μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (εἰκ. 11). Στὸ ἴδιο οἰκοδομικὸ πρόγραμμα θὰ ἀνῆκε καὶ ἡ ἀνεγερσὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ βουλευτηρίου καὶ τῆς νότιας στοᾶς, ἔτσι ὥστε μαζί μὲ τὸ θέατρο καὶ τὸ στάδιο ἀκριβῶς ΒΔ. τῆς ἀγορᾶς νὰ ἰκανοποιῶνται βασικὲς λειτουργίες τοῦ ἀστικοῦ κέντρου, πολιτικὲς, θρησκευτικὲς, ἐμπορικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς.

Ἡ στοὰ φαίνεται νὰ ἐγκαταλείπεται στὴ διάρκεια τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. δεδομένου ὅτι τὸ ὕλικὸ πού βρέθηκε στὸ πηγᾶδι (context 3118) χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὸ β' μισὸ αὐτοῦ τοῦ αἰώνα. Ἴσως τότε ἡ λίγὸ ἀργότερα νὰ χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀποδόμησὴ τοῦ κτιρίου προκειμένου νὰ ἀνεγερθεῖ τὸ μεγάλο πύσχημο κτίριο στὰ δυτικὰ του (εἰκ. 12). Ἡ ἀποδόμησὴ τοῦ κτιρίου στοὺς ρωμαϊκοὺς παρά στοὺς ὑστερορωμαϊκοὺς ἢ σὲ ἀκόμα μεταγενέστερους χρόνους ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν ὕδρευτικοῦ ἀγωγοῦ (context 4511) στὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης τῆς δυτικῆς στοᾶς (εἰκ. 4, 6, 13). Ὁ ἀγωγὸς ἔχει ἀνατολικὴ κατεύθυνση μὲ ἔντονη κλίση, σχεδὸν 4%, καὶ περιλαμβάνει τρία μέρη: τὸ πρῶτο, δυτικότερο μέρος, μῆκ. 1.5 μ., εἶναι ἀνοικτὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ θραύσματα κεραμίδων καὶ λεπτῶν, λίθινων πλακῶν τοποθετημένων μὲ τὴ στενὴ τους πλευρὰ καὶ μὲ κλίση πρὸς τὰ μέσα. Τὸ τμήμα αὐτὸ καταλήγει σὲ πιθοειδὲς φρεάτιο καθαρισμοῦ. Ἡ διάμετρος τοῦ φρεατίου στὸ πάνω μέρος του εἶναι

10. Ἀρκετὲς ὁμοιότητες μὲ τὴ στοὰ μας παρουσιάζει ἡ ἀποκαλούμενη Στοὰ τοῦ Ἀριστόδαμου στὴ Μεγαλόπολη, κτισμένη μεταξύ 262 καὶ 252 π.Χ., ἂν καὶ μόνο μικρὸ τμήμα τῆς ἔχει μέχρι στιγμῆς ἀνασκαφεῖ. Καὶ αὐτὴ ἔχει πτέρυγες στὰ ἄκρα τῆς καὶ δύο σειρὲς δωματίων στὸ πίσω μέρος ἀλλὰ εἶναι δίκλιτη (μὲ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία), ὄχι μονόκλιτη ὅπως ἡ δικιά μας. Γιὰ τὴ στοὰ αὐτὴ βλ. B. Sielhorst, *Hellenistische Agorai* (De Gruyter 2015) 98-100.

0.35 μ. ἀλλὰ ἀνοίγει πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ τὸ βάθος του εἶναι ὀπωσδήποτε μεγαλύτερο τῶν 0.40 μ.¹¹ Ἀνατολικά τοῦ φρεατίου ὁ ἀγωγὸς συνεχίζει μετὰ πηλοσωλῆνες κυκλικῆς διατομῆς, διαμ. 0.10 μ., μετὰ τὶς συνήθεις ὑποδοχῆς γιὰ τὰ θηλυκῶν μεταξὺ τους. Κάθε στέλεχος ἔχει μέσο μῆκ. 0.55 μ. καὶ ἡ σύνδεσή του μετὰ τὸ ἐπόμενο σφραγίζεται μετὰ ἀσβεστοκονίαμα γιὰ τὴν ἀπορρόφηση τυχόν διαρροῶν. Γιὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἀγωγοῦ χρησιμοποιήθηκε χῶμα καὶ ἐνίοτε θραύσματα μεγάλων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ ἀκρίβεια. Κατὰ συνέπεια ὁ ἀγωγὸς δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἀκριβῶς μέσα στὴ ρωμαϊκὴ περίοδο ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὅταν κατασκευάστηκε ἡ δυτικὴ στοὰ τῆς ἀγορᾶς εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ καὶ τουλάχιστον τμῆμα τῆς εἶχε κατεδαφιστεῖ μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης. Ὁ προορισμὸς ὅπως καὶ ἡ προέλευση τοῦ ὕδαταγωγοῦ εἶναι ἐπίσης ἄγνωστα, δεδομένου ὅτι δὲν τὸν συναντήσαμε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν δωματίων τῆς δυτικῆς στοᾶς. Μία πιθανότητα εἶναι νὰ ἔφερνε νερὸ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο λουτρικὰ συγκροτήματα τῆς πόλης, ἀκριβῶς βόρεια καὶ ἀνατολικά τῆς ἀγορᾶς ἀντίστοιχα.

Στὴν ἀποθήκη τῶν ἀνασκαφῶν συνεχίστηκε ἡ μελέτη καὶ ἡ σχεδίαση τῶν εὐρημάτων, πρωτίστως τῆς κεραμικῆς ἀλλὰ καὶ τῶν λύχνων, τῶν ὀστρίων ἀντικειμένων, τῶν λίθινων ἐργαλείων, τῶν μεταλλικῶν ἀντικειμένων, τῶν εἰδωλίων, καὶ τῶν προϊόντων τῆς διαδικασίας τῆς κεραμικῆς παραγωγῆς¹². Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ λεπτομερὴς ἐπανεξέταση τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ πηγαδιοῦ (context 3118) τῆς δυτικῆς

11. Γιὰ λόγους προστασίας τῆς κατασκευῆς δὲν ἀπομακρύνουμε ὅλο τὸ χῶμα πέριξ τοῦ ἀγωγοῦ κι ἔτσι δὲν ἔχουμε ἀκριβεῖς διαστάσεις.

12. Ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων ἔγινε ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν καθηγητῶν Scott Gallimore (Wilfrid Laurier University, Καναδᾶς) καὶ Sarah James (University of Colorado, Boulder, ΗΠΑ) καὶ μετὰ τὴ συνεργασία τῶν Kate Behan (University of Colorado, Boulder), Marty Wells (Austin College), Nicola Nenci (Πανεπιστήμιο τῆς Perugia), Alice Ognier (Πανεπιστήμιο τοῦ Bordeaux), Χρύσας Βαρελᾶ (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) καὶ Joseph Francl (University of Michigan).

στοᾶς¹³. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπιβεβαίωσε ὅτι τὸ ὕλικό ἀπὸ τὴν πρωτογενῆ ἐπίχωση τοῦ πηγαδιοῦ (περ. 560 kg κεραμικῆς) συνάδει μὲ χρονολόγησή τῆς ἐπίχωσης στὸν 1ο αἰ. π.Χ. καὶ ἰδιαίτερα στὸ β' μισό τοῦ αἵωνα. Ξεχωρίζουν τὰ λεπτότοιχα ἀγγεῖα, διάφορα σκεύη Ἀνατολικῆς Σιγίλατας Α', ἐπιτραπέζια κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἰωνία, διάφορα γκριζόχρωμα ἀγγεῖα, ἑλληνιστικὰ πινάκια καὶ κύπελλα τοπικῆς παραγωγῆς, λυχνάρια τύπου 10 καὶ 17 ἐπίσης τοπικῆς παραγωγῆς, ἀμφορεῖς τύπου Dressel 1, κωακοί, σικυῶνιοι τύπου Α', ρόδιοι καὶ κνίδιοι, τοπικὲς λεκάνες καὶ κρατῆρες, τοπικοὶ καὶ εἰσηγμένοι λάγυνοι, πομπηϊανὰ ἐρυθροβαφῆ τηγάνια καὶ πώματα καὶ χαρακτηριστικὲς πρόχοι μὲ κυκλικὸ στόμιο ἑλληνιστικῆς παράδοσης. Ἡ συνοχὴ αὐτοῦ τοῦ ὕλικου, καθὼς καὶ ἡ ἀσυνήθης ἴση ἀναλογία ἀδρῆς καὶ μαγειρικῆς κεραμικῆς (σὲ ἓνα τυπικὸ ἀνάμεικτο κεραμικὸ σύνολο ἢ ἀδρῆ κεραμικὴ ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῆς μαγειρικῆς), ὑποδεικνύουν ὅτι προέρχεται ἀπὸ συγκεκριμένο χῶρο ἢ χώρους ἐνὸς κτιρίου καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ. Τὸ κτίριο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ δυτικὴ στοὰ τῆς Σικυῶνας, ὅπου βρίσκεται τὸ πηγάδι. Ἐπὶ πλέον, γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο τὸ ὕλικό ἀπὸ τὴν πρωτογενῆ ἐπίχωση τοῦ πηγαδιοῦ εἶναι τὸ πλουσιότερο καὶ σημαντικότερο ὕλικό ἀπὸ κάθε ἄλλη θέση τῆς ΒΑ. Πελοποννήσου καὶ γι' αὐτὸ ἡ δημοσίευσή του θὰ συμβάλει ἀποφασιστικὰ στὴ γνώση μας τῆς κεραμικῆς καὶ ἄλλων τεχνέργων αὐτῆς τῆς μεταβατικῆς περιόδου.

Κατὰ τὸ 2019 συνεχίστηκε καὶ ὀλοκληρώθηκε ἡ διαλογὴ τῶν δειγμάτων ἐπίπλευσης ἀπὸ συγκεκριμένα στρώματα τῶν ἀνασκαφῶν μας¹⁴. Ἐξετάστηκαν μακροσκοπικὰ περίπου 200 δείγματα πού περιεῖχαν ὡς

13. Ἡ συγκεκριμένη μελέτη ἔγινε ἀπὸ τὴν Sarah James καὶ τοὺς βοηθοὺς της Melanie Godsey (University of North Carolina) καὶ Machal Gradoz (University of Michigan). Ἡ παράγραφος πού ἀκολουθεῖ βασίζεται στὴ γραπτὴ ἀναφορὰ τῆς Sarah James.

14. Τὴν κοπιώδη αὐτὴ ἐργασία ἔφεραν εἰς πέρας ἡ Μαρία Παπαπάσχου (Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων) καὶ ὁ Γιάννης Γαῖτανᾶς (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας). Ἐκκρεμῆ ἢ περαιτέρω ἐξέταση τῶν δειγμάτων αὐτῶν ἀπὸ τὴν ἀρχαιοβοτανολόγο Εὐη Μαργαρίτη καὶ ἡ μελέτη τους στὸ πλαίσιο τῶν χώρων ἀπ' ὅπου προέρχονται.

ἐπὶ τὸ πλεῖστον μικροσκοπικὰ θραύσματα κεραμικῆς, ὀστῶν, ὀστρέων καὶ κάρβουνου, καὶ ἑκατοντάδες κουκούτσια ἐλιᾶς ἢ πλειονότητα τῶν ὁποίων βρέθηκε ἐντὸς τῶν κεραμικῶν κλιβάνων. Προφανῶς οἱ ἐλιᾶς παρεῖχαν τὴν καύσιμη ὕλη γιὰ τὴ λειτουργία τῶν κλιβάνων.

Ἐπίσης κατὰ τὸ 2019 συνεχίστηκε ἡ καταγραφή καὶ ἀποτύπωση μὲ φωτογραμμετρικὲς μεθόδους τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ποὺ ἔφεραν στὸ φῶς οἱ ἀνασκαφῆς τῶν προηγούμενων ἐτῶν¹⁵. Φέτος καταγράφηκαν 14 ἀκόμα λίθινα μέλη καὶ 14 ἀρχιτεκτονικὲς τετρακότες (ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ καὶ τὴ στέγη κτιρίων), ἔτσι ὥστε τὸ σύνολο τῶν καταγεγραμμένων μελῶν νὰ ἀνέρχεται πλέον σὲ 98. Ἡ σύνθεση τῶν δεδομένων προχωρεῖ ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ ἀποδώσουμε τουλάχιστον κάποια ἀπὸ αὐτὰ τὰ θραύσματα σὲ ἀνασκαμμένα μνημεῖα τοῦ χώρου.

Παράλληλα σημειώθηκε σημαντικὴ πρόοδος μὲ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴ συμπλήρωση τῆς βάσης δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς μας (ποὺ περιέχει ὅλες τὶς πληροφορίες τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων καὶ τῶν εὐρημάτων τους) ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τελευταίων πορισμάτων ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ὕλικου. Ἐγίνε μεγάλη προσπάθεια νὰ ὀριστικοποιηθοῦν οἱ συνάψεις καὶ οἱ χρονολογικὲς φάσεις τῶν ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων καὶ τῶν διάφορων ἀρχιτεκτονικῶν δομῶν ποὺ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ μέχρι σήμερα. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προσπάθειας τροφοδότησαν τὴν περιοδολόγηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων τῶν ἀνασκαφῶν¹⁶. Τὰ σχέδια τῶν νέων ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν ἔγιναν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὸ χέρι μὲ βάση ὀρθοφωτογραφίες ὑψηλῆς εὐκρίνειας καὶ στὴ συνέχεια ψηφιοποιήθηκαν ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἐπεξεργάσιμα στὸν ὑπολογιστὴ. Πρόκειται γιὰ λεπτομερέστατες ἀποτυπώσεις σὲ κλίμακα ἀπὸ 1:20 ἕως 1:50 ποὺ ὅμως εἶναι δυσανάγνωστες σὲ μικρὴ κλίμακα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, καὶ προκειμένου νὰ

15. Τὴ μελέτη αὐτὴ ἔχει ἀναλάβει ὁ ἀρχιτέκτων μηχανικὸς τοῦ ΕΜΠ Δημήτρης Μπάρτζης.

16. Τὰ σχέδια ἐξεπόνησαν ὁ ἀρχιτέκτονας Ἀλέξανδρος Γούναρης (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας) καὶ ἡ τελειόφοιτη ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Βαῖτσα Μαχρέσια.

μπορέσουμε να παράξουμε ένα νέο γενικό τοπογραφικό του αρχαιολογικού χώρου σε μικρή κλίμακα (1:1000 ή ακόμα μικρότερη), σχεδιάσαμε τα περιγράμματα όλων των μνημείων και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων με τις αναγκαίες συμπληρώσεις ώστε να είναι πιο κατανοητά (είκ. 14). Ή περιοδολόγησή τους έγινε με βάση τη χρονολόγηση των εύρημάτων λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη αφενός τις περιπτώσεις όπου τα κατάλοιπα δεν μπορούσαν να χρονολογηθούν με ακρίβεια αλλά εντάσσονται σε ευρύτερα χρονολογικά πλαίσια, αφετέρου την ανάγκη οι χρονολογικές κατηγορίες να είναι σχετικά ολιγάριθμες έτσι ώστε τα σχέδια να είναι ευανάγνωστα. Με αυτές τις παραμέτρους όρισαμε 10 χρονολογικές φάσεις, από την ύστερη αρχαϊκή ως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Το 2019 ξεκίνησε και η προετοιμασία της οργάνωσης θεματικής έκθεσης ύλικού των ανασκαφών μας που πρόκειται να στεγαστεί είτε στο κτίριο του πρώην Δημοτικού Σχολείου Βασιλικού είτε σε άλλο δημοτικό κτίριο. Με βάση τα εύρηματα των ανασκαφών μας καταλήξαμε σε τέσσερις θεματικούς άξονες: α) τη βιοτεχνική δραστηριότητα όπως εκφράζεται με τα κεραμικά εργαστήρια στα ΝΑ. της αγοράς, β) την εμπορική δραστηριότητα όπως διαφαίνεται από τα εύρηματα στους χώρους βόρεια των κεραμικών κλιβάνων, γ) την κατανάλωση φαγητού και ποτού με αφετηρία τα εύρηματα από το πηγάδι της δυτικής στοάς της αγοράς, και δ) την καθημερινή ζωή με παραδείγματα από αντικείμενα και εργαλεία καθημερινής χρήσης. Ο στόχος είναι κάθε θεματικός άξονας να περιλαμβάνει τέχνηρα που να συνθέτουν μία ενότητα και να παρουσιάζονται μέσα στο πλαίσιο τους¹⁷. Για την αναπαράσταση του πλαισίου στον έκθεσιακό χώρο θα χρησιμοποιηθεί οπτικοακουστικό ύλικό, από απλές φωτογραφίες των ανασκαμμένων περιοχών μέχρι πολυμεσικές εφαρμογές με τρισδιάστατες αναπαραστάσεις και κατάλληλη ήχητική υπόκρουση. Π.χ. στην ενότητα των κεραμικών εργαστηρίων θα εκτίθενται προϊόντα της κερα-

17. Η Χρύσα Βαρελά σε συνεργασία με τον Scott Gallimore ανέλαβε την επιλογή των 60 περίπου αντικειμένων που θα συμπεριληφθούν στη θεματική έκθεση με την αντίστοιχη περιγραφή του καθενός και τη φωτογραφική τους τεκμηρίωση.

μικῆς παραγωγῆς πού θά συνοδεύονται ἀπό φωτορεαλιστικές ἀναπαραστάσεις τῶν κλιβάνων μέ βάση τὰ σωζόμενα κατάλοιπα καί ἀπό ἤχους ἑνὸς τυπικοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου τῆς προβιομηχανικῆς περιόδου. Ἐπί πλέον προβλέπεται καί ἡ κατάρτιση δύο εἰσαγωγικῶν θεματικῶν ἐνοτήτων κυρίως μέ ὀπτικό ὕλικό καί τὸν κατάλληλο ὑπομηματισμό. Ἡ μία εἰσαγωγικὴ ἐνότητα θά ἀφορᾷ τὴν ἀρχαία πόλη γενικὰ καί τὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς ὅπου καί ἔγιναν οἱ ἀνασκαφές, καί ἡ δευτέρη τίς ἀνασκαφικὲς μεθόδους καί τὴν ὅλη διαδικασία ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη ἕως τὴν ἔκθεση. Μέρος τῆς δευτέρας ἐνότητας θά εἶναι καί οἱ μέθοδοι συντήρησης καί προστασίας τῶν ἀρχαιοτήτων, ὅπως ἐφαρμόζονται στὴν ἀνασκαφὴ Σικυώνας.

Ὅλα τὰ ἀντικείμενα πού ἐπιλέχθηκαν γιὰ τὴν ἔκθεση συντηρήθηκαν μαζί μέ πολλὰ ἄλλα, κεραμικά, λίθινα καί μετάλλινα, ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τῶν προηγούμενων ἐτῶν. Συνολικὰ τὸ 2019 συντηρήθηκαν 86 κεραμικά (στὴν πλειονότητά τους ἀγγεῖα), 13 λίθινα καί 247 μέταλλινα ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα εἶναι νομίσματα¹⁸. Ἐπίσης ὀλοκληρώθηκαν καί κατατέθηκαν στὴν ΕΦΑ Κορινθίας ἡ μελέτη συντήρησης τῶν ἀνασκαμμένων χώρων καί ἡ μελέτη προστασίας καί ἀνάδειξης τοῦ συγκροτήματος ἐργαστηρίων κεραμικῆς. Στὰ τεύχη τῆς μελέτης συντήρησης πού ἐκπόνησε ἡ συντηρήτριά μας Ἀμαλία Σιάτου, γίνεται συστηματικὴ κατηγοριοποίηση τῶν κατασκευαστικῶν στοιχείων πού ἀπαντοῦν στοὺς ἀνασκαμμένους χώρους, ἀναλυτικὴ καταγραφή τῆς παθολογίας τους, εἴτε πρόκειται γιὰ φυσικὲς φθορὲς εἴτε γιὰ δομικὲς βλάβες, καί λεπτομερὲς ἀποτίμηση τῆς κατάστασης διατήρησής τους, ἔτσι ὥστε νὰ καθοριστοῦν τὸ εἶδος καί οἱ προτεραιότητες τῶν ἐπεμβάσεων. Οἱ ἐπεμβάσεις πού προτείνονται εἶναι ἀφ' ἑνὸς οἱ προσωρινὲς καί ἐποχικὲς, ὅπως εἶναι ἡ πρόχειρη στέγαση τῶν κλιβάνων, ἡ ἄμεση ἀντιστήριξη ἢ κατάχωση ἐτοιμόρροπων κατασκευῶν καί ἡ διαχείριση τῆς βλάστησης,

18. Ἡ συντήρηση, πού ἔγινε ἀπὸ τὴν Ἀμαλία Σιάτου καί τίς βοηθοὺς της Ἄθηνᾶ Κουμπαρούλη καί Ἄννα Κουκούλη, περιέλαβε καθαρισμό (ὑγρὸ καί χημικό), συγκόλληση καί ἀποθήκευση.

ἀφ' ἑτέρου τὰ μόνιμα μέτρα, ὅπως εἶναι οἱ στερεώσεις καὶ οἱ σταθεροποιήσεις ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων, ἢ διαμόρφωση τῶν πρανῶν τῶν σκαμμάτων καὶ οἱ καταχώσεις συγκεκριμένων τμημάτων. Στὶς ἄμεσες φετινές ἐπεμβάσεις ἦταν ἡ κάλυψη τῶν τομῶν μὲ γεωύφασμα (ὅπως κάθε χρόνο), ἢ ὑποστήριξη τῶν πλέον εὐάλωτων (ὅπως εἶναι οἱ κλίβανοι καὶ οἱ πηλοσωλῆνες) μὲ σακιά ἀπὸ λινάτσα γεμισμένα μὲ χαλίκι, καὶ ἢ μερικὴ κατάχωση εὐαίσθητων σημείων, ὅπως τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου τοῦ ναοῦ ποὺ ἀποκαλύψαμε στὰ ΒΔ. τῆς ἀγορᾶς καὶ εἶχαμε ἀνασκάψει μέχρι τὸν φυσικὸ βράχο. Ἐπίσης προβλέψαμε γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν τοποθέτηση στέρεου, μεταλλικοῦ καλύμματος στὸ πηγᾶδι (context 3118) τῆς δυτικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς. Ἡ κατασκευὴ εἶναι ἀπὸ ἀνοξειδωτο μέταλλο καὶ ἢ τοποθέτηση ἔγινε μὲ ἀπλὴ πάκτωση τῶν στηριγμάτων του στὸ χῶμα (χωρὶς δηλαδὴ προσθήκη τσιμέντου ἢ ἄλλου ὑλικοῦ).

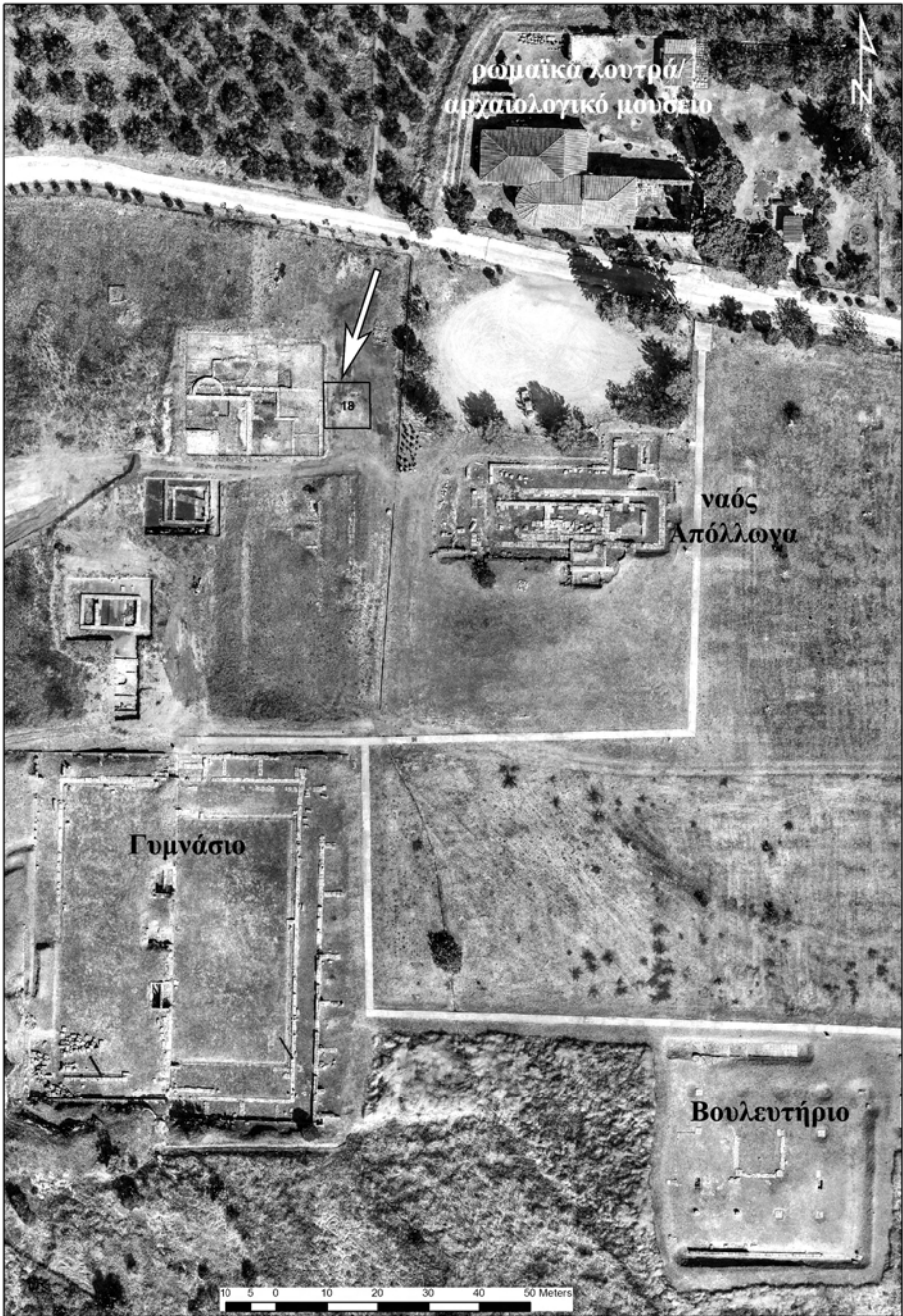
Οἱ κεραμικοὶ κλίβανοι τοῦ πρώτου σκάμματος χρῆζουν πέραν τῶν στερεωτικῶν ἐπεμβάσεων καὶ μόνιμων στεγάστρων. Τὰ κριτήρια γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τῶν στεγάστρων καὶ τῆς πρόσβασης στὸν χῶρο ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα μηχανικὸ Σταυρο Μουτζουρέλλη καὶ τὸν πολιτικὸ μηχανικὸ Θεοδωρῆ Μαρίνη ἦταν ἡ ἀνάγκη γιὰ κοντινὴ θέαση δεδομένου τοῦ χαμηλοῦ ὕψους τῶν καταλοίπων, ἢ ἔνταξη τῶν στεγάστρων στὸ περιβάλλον τοπίο καὶ ἢ συσχέτισή τους μὲ τὴν κλίμακα τῶν ὑπόλοιπων μνημείων, ἢ ἐπιθυμία γιὰ ὑπόμνηση τοῦ ὄγκου τῶν κλιβάνων κατὰ τὴ διαδρομὴ ἐπίσκεψης, ἢ ἀρχὴ τῆς ἀναστρεψιμότητος τῶν πρόσθετων κατασκευῶν καὶ ἢ λειτουργικότητά τους. Ὡς ἐκ τούτου τὰ προτεινόμενα στέγαστρα, ἓνα μεγάλο ἐμβαδοῦ 405 μ² στὸ νότιο τμήμα τοῦ σκάμματος καὶ ἓνα μικρὸ ἐμβαδοῦ 25 μ² στὸ βόρειο τμήμα τοῦ σκάμματος ἔχουν χαμηλὸ ὕψος καὶ λιτὴ μορφή, ἀνοικτὸ σχῆμα μὲ φυσικὸ φωτισμὸ, καὶ εἶναι ἀποσυναρμολογούμενες κατασκευές μὲ χαμηλὸ κόστος συντήρησης (εἰκ. 15). Ἐπιπλέον, τὸ μεγάλο στέγαστρο περιλαμβάνει πέντε κυκλικούς ὑπερυψωμένους φεγγίτες πάνω ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους κλιβάνους, ἔτσι ὥστε νὰ τονίζεται ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν κλιβάνων (εἰκ. 16). Τὸ ὑλικὸ ποὺ ἐπιλέχθηκε εἶναι διάτρητη λαμαρίνα καὶ πολυκαρβονικὰ πάνελ, ἔτσι ὥστε ἀφ' ἑνὸς νὰ διαχέεται τὸ φῶς ἐσωτερικά, ἀφ' ἑτέρου νὰ συγκρατοῦνται τὰ νερά

τῆς βροχῆς καὶ νὰ παροχετεύονται ἐξωτερικὰ τοῦ στεγάστρου (εἰκ. 17).
Εὐελπιστοῦμε στὴν ἔγκαιρη ἔγκριση τῶν δύο μελετῶν ἀπὸ τὸ ΚΑΣ καὶ
στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀπαραίτητης χρηματοδότησης γιὰ τὴν ὑλοποίησή
τους στὸ ἄμεσο μέλλον.

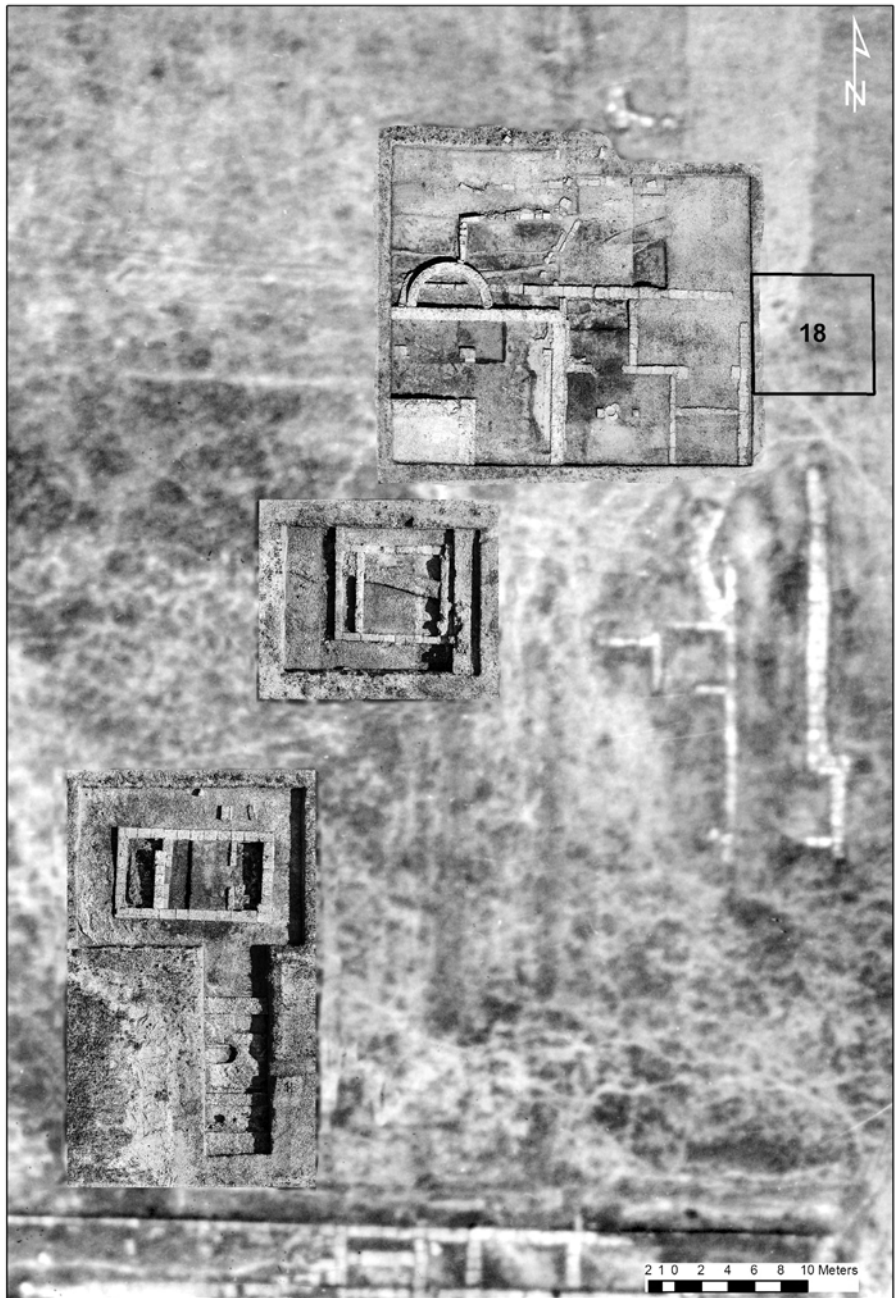
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΩΛΟΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

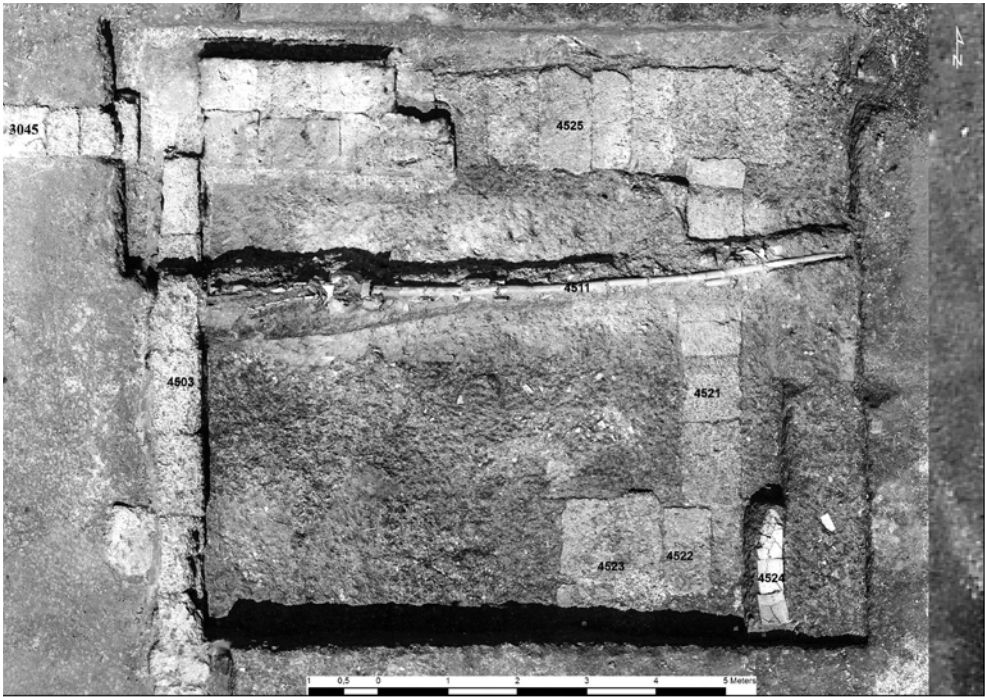
Καὶ φέτος τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα λειτούργησε χάρις στὴ γενναιόδωρη
χορηγία τοῦ Ἰδρύματος 1984 (Philadelphia, ΗΠΑ) καὶ στὴ συνεχῆ ὑποστή-
ριξη τοῦ Δήμου Σικυωνίων, ἰδιαίτερα τοῦ δημάρχου Σπύρου Σταματόπουλου
καὶ τοῦ μέχρι πρότινος προέδρου τοῦ Δημοτικῆ Συμβουλίου Τάσου Λεονάρδου,
τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστῶ θερμά. Εὐχαριστίες ἐκφράζονται ἐπίσης στὸ Πα-
νεπιστήμιο Θεσσαλίας ποὺ συνέδραμε μὲ ἓνα μικρὸ ποσό, στίς ἐκδόσεις Κα-
ταγράμμα, σταθεροὺς ἀρωγοὺς τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος, στὸν Ἄγγελο
Παπαγγελόπουλο, πρώην ἀντιπεριφερειάρχη Πελοποννήσου, στίς συναδέλφους
ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Νίκη Νικονάνου, Δάφνη Τραγάκη καὶ Εἰρήνη
Νάκου, καὶ στοὺς Ἀννίτα Θεοχαράκη, Greta Vollmer καὶ James Herbst.

Εἰκ. 1. Ὁρθοφωτογραφία τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Σικυῶνας μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2017. Τὸ περίγραμμα τῆς τομῆς τοῦ 2019 ἐπισημαίνεται μὲ βέλος.

Εἰκ. 2. Ὁρθοδιορθωμένη ἀεροφωτογραφία τοῦ 1941 μὲ ἔνθεση ὀρθοφωτογραφιῶν τῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν τῶν ἐτῶν 2013-2017. Μὲ μαῦρο πλαίσιο σημειώνεται ἡ θέση τῆς τομῆς τοῦ 2019 (Τομὴ 18).

Εἰκ. 3. Ὁρθοφωτογραφία τῆς Τομῆς 18 μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς τῆς μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν δομῶν.

Εἰκ. 4. Οἱ θεμέλιοι δόμοι (context 4525) τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς στοᾶς ἀπὸ Α.

Εἰκ. 5. Ἡ μικρὴ προέκταση τῆς Τομῆς 18 μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς (ἀπὸ Β.).

Εἰκ. 6. Ἡ θεμελίωση τοῦ βορειότερου τμήματος τῆς πρόσοψης τῆς στοᾶς (ἀπὸ Β.). Διακρίνεται ἡ καμπὴ της κοντὰ στὴ νότια παρεῖα τῆς τομῆς καὶ ὁ μεταγενέστερος ὑδρευτικὸς ἀγωγός.

Εἰκ. 7. Φωτογραφία ἀρχείου τῆς ἀνασκαφικῆς τομῆς τοῦ Ὀρλάνδου ἀπὸ Ν. (Αρχεῖο Ὀρλάνδου: Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία). Στὸ βάθος τὰ ρωμαϊκὰ λουτρὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναστήλωσή τους.

Εἰκ. 8. Ἡ θεμελίωση τῆς καμπύλης ἐξέδρας στὸ κεντρικὸ δωμάτιο τῆς στοᾶς (ἀπὸ Ν.). Διακρίνεται λιθόπλινθος μὲ περιταίνια, προφανῶς σὲ δεύτερη χρῆση.

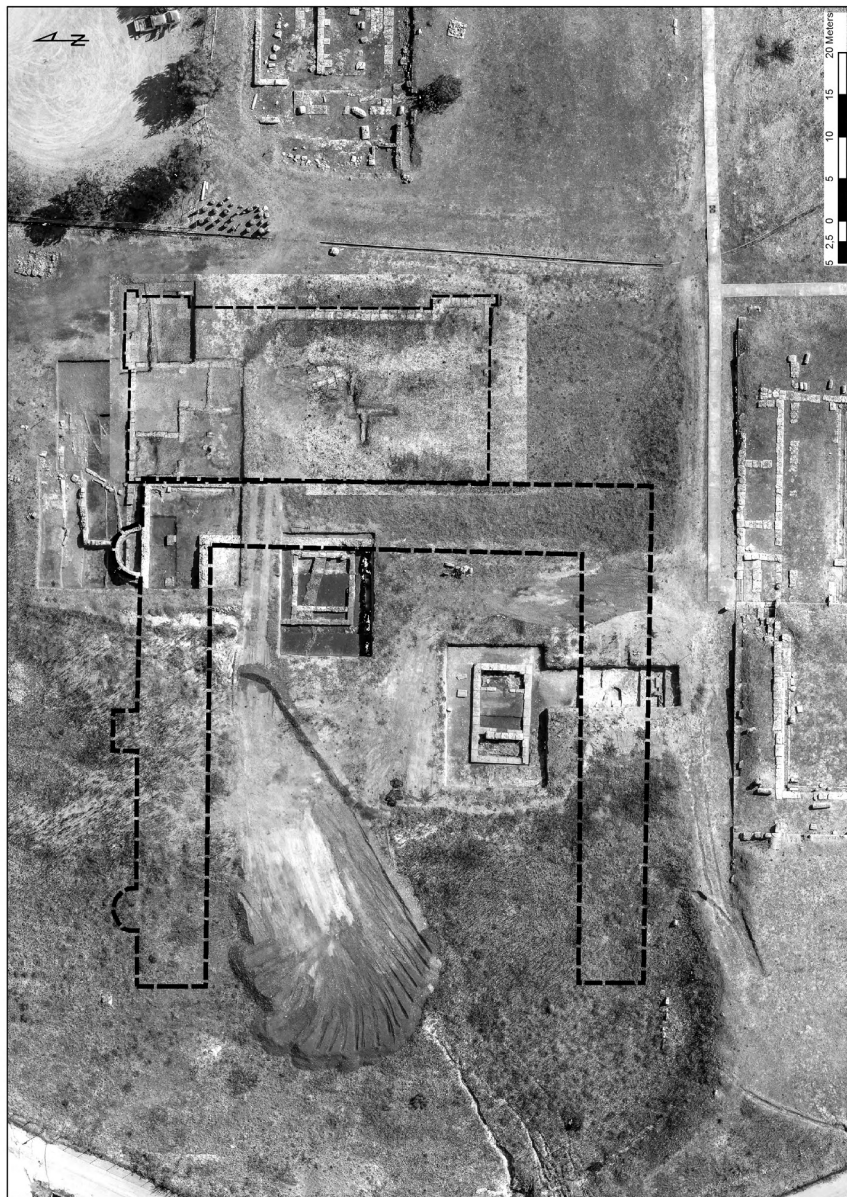
Εἰκ. 8. Τὸ νότιο τμήμα τῆς δυτικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Σικυώνας μετὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ τῆς (ἀπὸ Ν.).

Εἰκ. 10. Ὁρθοφωτογραφία τῆς δυτικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Σικυῶνας. Μὲ διακεκομμένη μαύρη γραμμὴ δηλώνεται τὸ περίγραμμά της.

Εἰκ. 11. Ἡ δυτικὴ στοὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ τὸ βᾶθος τὸ γυμνάσιο (ἀπὸ Β.). Στὰ δυτικὰ διακρίνεται τμήμα τοῦ μεγάλου πύσθηρου μνημείου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

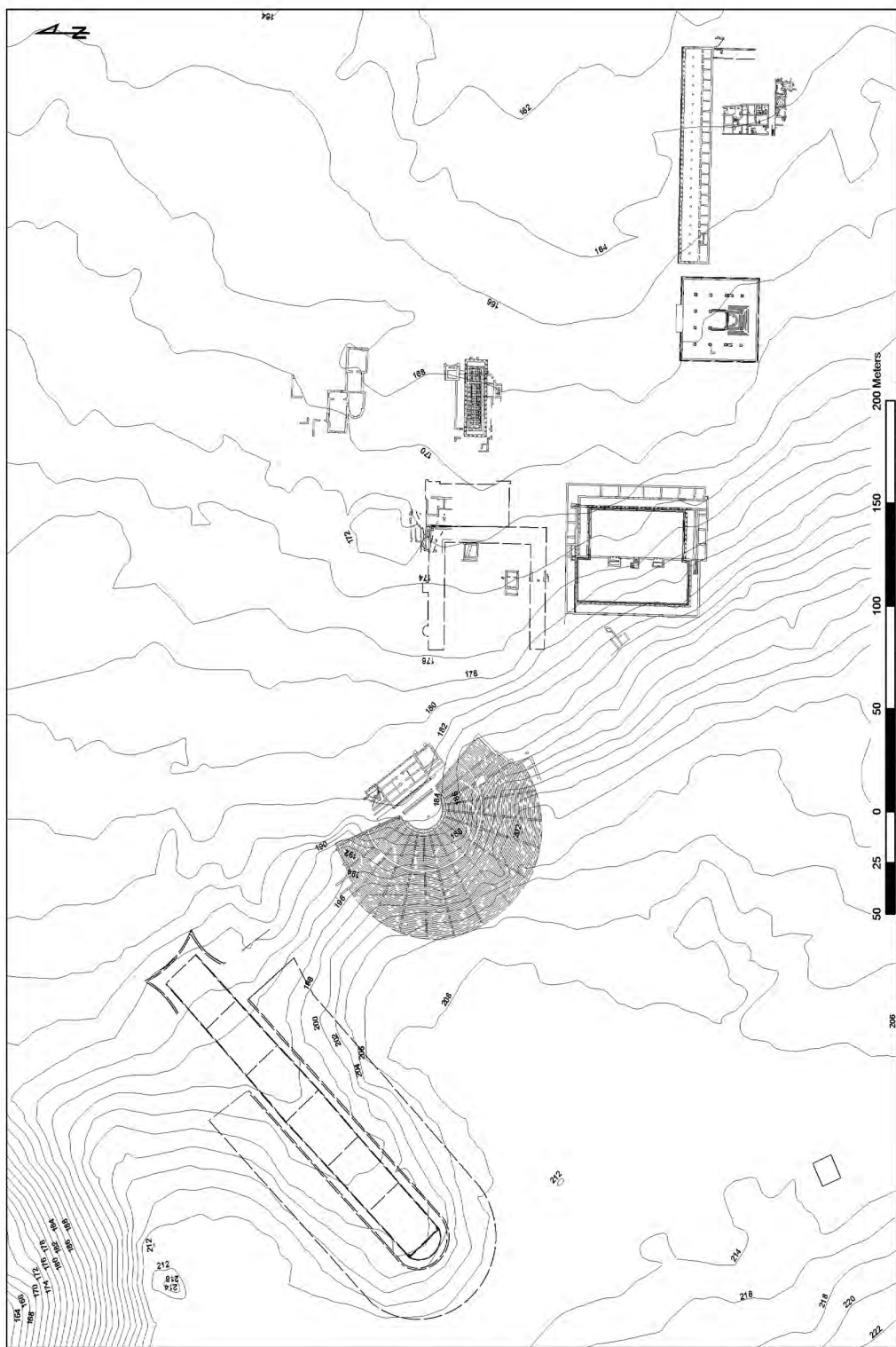
Εἰχ. 12. Ὁρθοφωτογραφία τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀγορᾶς μετὰ τὰ ἀνασκαμμένα μνημεῖα: μετὰ λεπτὴ διακεκομμένη γραμμὴ τὸ περίγραμμα τῆς δυτικῆς στοᾶς, μετὰ παχέα διακεκομμένη γραμμὴ τὸ περίγραμμα τοῦ πίσω γυμνασίου. Διακρίνονται ἐπίσης ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ γυμνασίου καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα.

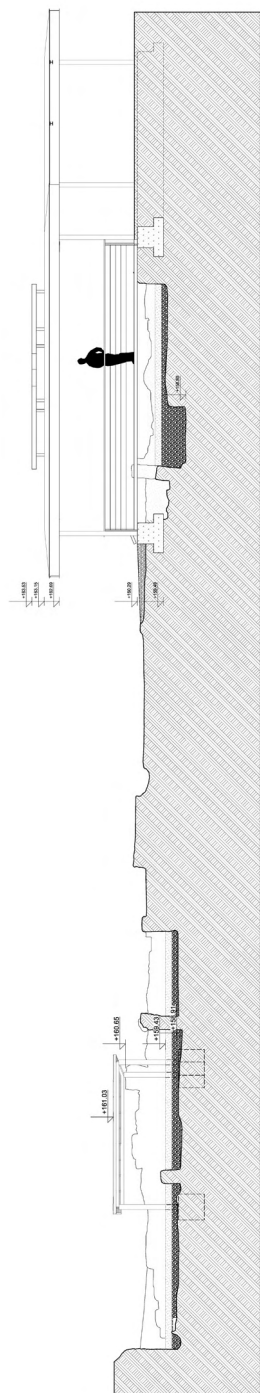
Εἰκ. 13. Ὁ ὑδρευτικὸς ἀγωγὸς (context 4511) ἀπὸ Δ.

Εἰκ. 17. Φωτορεαλιστικὴ ἀπεικόνιση τοῦ μεγάλου στεγάστρου ἀπὸ Β.-Α. (Στ. Μουτζουρέλλης, Θ. Μαρίνης).

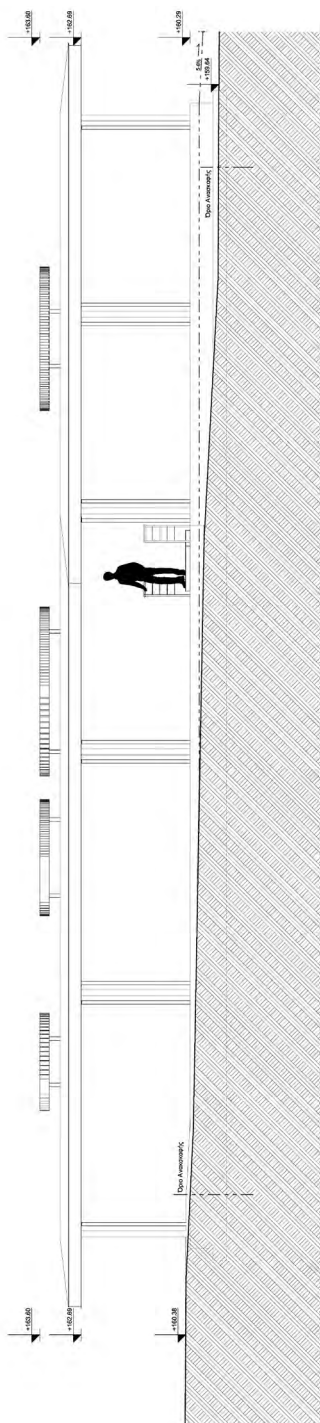

Εἰκ. 14. Γενικό τοπογραφικὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀρχαίας Σικυώνας. Μὲ διακεκομμένη γραμμὴ δηλώνονται τὰ συμπληρωμένα τμήματα.

Τομή Ε1-Ε1'

Είχ. 15. Κατασκευαστική μηχανομη σπὸν ἄξονα Β.-Ν. τοῦ πρώτου σκάμματος μὲ τὰ στοιχεῖα θεμελίωσης, τὴ σχέσηη καὶ τὴν κλίμακα τῶν δύο στεγάστρων (Στ. Μουτζουρέλλης, Θ. Μαρίνης).

Είχ. 16. Ἡ νότια ὄψη τοῦ στεγάστρου τῶν κλιβάνων μὲ τοὺς 4 ἀπὸ τοὺς 5 φεγγίτες (Στ. Μουτζουρέλλης Θ. Μαρίνης).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΣΣΗΝΗΣ

Οι ανασκαφικές εργασίες στην αρχαία Μεσσήνη συνεχίστηκαν κατά τὸ ἔτος 2019 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Πέτρο Θέμελη: α) στὴν ἐν Οἴκωι Ἐκκλησία δυτικὰ τοῦ Θεάτρου καὶ β) στὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδος νότια τοῦ Θεάτρου. Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, συντήρησης ψηφιδωτῶν δαπέδων, στερέωσης καὶ ἀναστήλωσης μνημείων.

Ἡ ἐν Οἴκωι Ἐκκλησία

Στὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα δυτικὰ τοῦ Θεάτρου, τὸ ὁποῖο στέγαζε τὸν Εὐκτήριον Οἶκον (ἄλλιως ἐν Οἴκωι Ἐκκλησία) τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., συνεχίστηκαν καὶ ὀλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες ἀποκόλλησης τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου στὴν αἴθουσα ἢ ὁποία ἔφερε τὴ γνωστὴ ψηφοθετημένη ἐπιγραφή τοῦ Ἐπισκόπου Θεόδουλου (εἰκ. 1). Ἡ ἀνασκαφὴ δύο δοκιμαστικῶν τομῶν κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς πρώτης φάσης τῆς αἴθουσας (εἰκ. 2) ἔφερε στὸ φῶς κεραμικὰ καὶ νομίσματα ἀπὸ ἐπίχωση τοῦ τέλους τοῦ 3ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., πού χρονολογοῦν μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια τὴ διεύρυνση τῆς αἴθουσας πρὸς Α. καὶ Β. στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. καὶ τὴν ταυτόχρονη ἐπέκταση τῆς ψηφοθέτησης στοὺς νέους χώρους πού δημιουργήθηκαν. Ἡ νεώτερη ψηφοθέτηση τῆς ἐπέκτασης μιμεῖται τὴν ἀρχικὴ, διακρίνεται ἐντούτοις ἀπὸ αὐτὴν λόγῳ τῆς κατώτερης ποιότητος ἐργασίας.

Τὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδος

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ νότιο καὶ βόρειο τμήμα τοῦ ἱεροῦ τῆς αἰγυπτίας θεᾶς περιορίστηκε, ὅπως καὶ πέρυσι, σὲ ἐπιφανειακὴ μόνον καὶ ὄχι σὲ βάθος ἀποκάλυψη, προκειμένου νὰ προσδιορισθεῖ ἡ συνολικὴ ἔκταση καὶ ἡ

κάτοψη του λατρευτικού οικοδομικού συγκροτήματος, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει περισσότερες ἀπὸ δώδεκα ὀρθογώνιες αἴθουσες, ἀκανόνιστα διαταγμένες (εἰκ. 3).

Ἔργασίες διαμόρφωσης

Ἐκτεταμένες ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ παράλληλες στερεωτικές ἐπεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν στὴν ἀστική ἔπαυλη (villa urbana), διαστ. 25×30 μ. περ., τοῦ 3ου-4ου αἰ. μ.Χ. ΒΔ. τοῦ Γυμνασίου, ἡ ὁποία εἶχε ἔλθει στὸ φῶς στὴ διάρκεια τῶν ἐτῶν 1998-2000 (εἰκ. 4). Ἔχει θεμελιωθεῖ στὰ κατάλοιπα προγενέστερων οἰκοδομημάτων δύο τουλάχιστον φάσεων τῆς ὕστερης κλασικῆς - ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἔχει τὴν τυπικὴ μορφή τῶν ἐπαύλειων τῆς ρωμαιοκρατίας. Περιλαμβάνει ἀριθμὸ δωματίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται τὸ vestibulum, οἱ fauces, τὸ impluvium, τὸ atrium, τὸ tablinum, οἱ ἀποθήκες, δύο τουλάχιστον αἴθρια μὲ πηγάδια καὶ βοηθητικοὶ χώροι γιὰ τὴν παρασκευὴ κρασιοῦ καὶ τὸ ἄλεσμα δημητριακῶν (εἰκ. 5). Τὰ ἐπισημότερα δωμάτια φέρουν ψηφιδωτὰ δάπεδα μὲ ποικίλα γεωμετρικὰ μοτίβα ἀπὸ λευκές, μελανές, ἐρυθρές καὶ πράσινες ψηφίδες. Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ ἀνδρώνα συντηρήθηκε, στεγάστηκε καὶ ἔγινε ἐπισκέψιμο (εἰκ. 6). Πλατεῖα ζώνη μὲ προοπτικὰ ἀποδοσμένους κύβους περιβάλλει τὴν κεντρικὴ παράσταση, τοῦ θεικοῦ ζεύγους Διονύσου καὶ Ἀριάδνης σὲ τρυφερὴ στιγμή. Ἀριστερά, αἰωρούμενη ἀνδρική μορφή σὲ μικρὸ μέγεθος ἀσπάζεται τὸ νωχελικὰ ἀπλωμένο δεξιὸ χέρι τοῦ θεοῦ (εἰκ. 7). Ἡ παράσταση παραπέμπει σὲ θέματα ἀλληγο-επιδράσεων, εἰκονογραφικῶν καὶ ἰδεολογικῶν, μεταξὺ παγανισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ἔργασίες στερέωσης - ἀναστήλωσης

Προχώρησαν καὶ ὀλοκληρώθηκαν οἱ ἐργασίες ἀναστήλωσης τοῦ μνημειακοῦ δωρικοῦ τετρακίονιου Προπύλου μὲ τὴν προσθήκη τῆς ἀετωματικῆς στέψης καὶ τῶν ἀνθεμωτῶν ἀκρωτηρίων τοῦ μνημείου, ποὺ ἐκκρεμοῦσε ἀπὸ χρόνια (εἰκ. 8α-β). Ἀποτελεῖ τυπικὸ χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς κυρίαρχης τάσης γιὰ κοινωνικὴ προβολὴ τῶν Γυμνασιαρχῶν τῆς μεσσηνιακῆς πρωτεύουσας μέσω τῶν εὐεργεσιῶν τους. Τὸ Πρόπυλο κα-

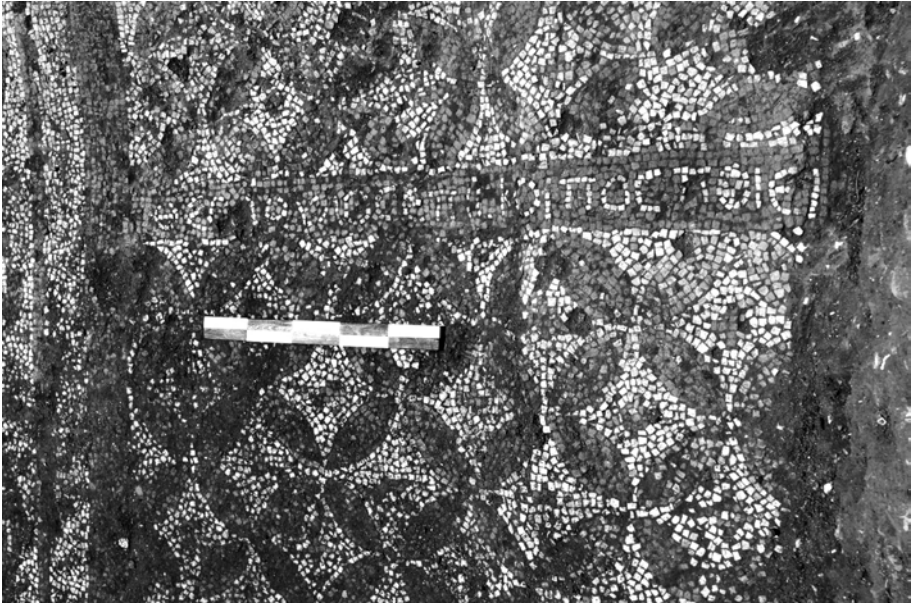
τασκευάστηκε από τὸν Γυμνασίαρχο Χαρτέλη Φίλωνος στὰ χρόνια τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν Γυμνασίαρχο Διονύσιο Δημητρίου κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (εἰκ. 9). Κύρια ὄψη του εἶναι ἡ βόρεια πλευρά, ἡ νότια καλυπτόταν ἀπὸ ξύλινη δίρριχτη στέγη σὲ μῆκος 8 μ., ὅπως δείχνουν οἱ ἐγκοπές γιὰ τὴν ἔνθεση τῶν δοκαριῶν στὴ νότια αὐτὴ πλευρά (εἰκ. 10).

Εὐρήματα

Μεταξὺ τῶν διάσπαρτων τυχαίων εὐρημάτων ξεχωρίζει ἀσβεστολιθική στήλη ἀρ. εὐρ. 18950, ἐλλειπῆς ἄνω καὶ κάτω, ἡ ὁποία φέρει δεκαεπτὰ στίχους καταλόγου κιστιόκοσμων καὶ προστατῶν τῆς Ἀθηνᾶς Κυπαρισσίας. Γράμματα τέλους 4ου/ἀρχῶν 3ου αἰ. π.Χ. στοιχηθὸν σὲ ὀριζόντιες ἐγχάρακτες γραμμὲς ὁδηγούς:

— — — — —
 [— — — — —]ο[ς]
 [— c.5 —]ος
 [— c.4 —]ἰξενος
 [Φι]λοκράτης
 5 Νίκανδρος
 Ἄριων
 Μίκαιθος
 Ξένων
 Κάλλων
 10 Νικωνίδας
 Δείναρχος
 Χάρμων
 Μικύλος
 Φιλιστίδας
 15 Καλλικλῆς
 [Π]εισίστρατος
 [Πο]λυάρατος
 — — — — —

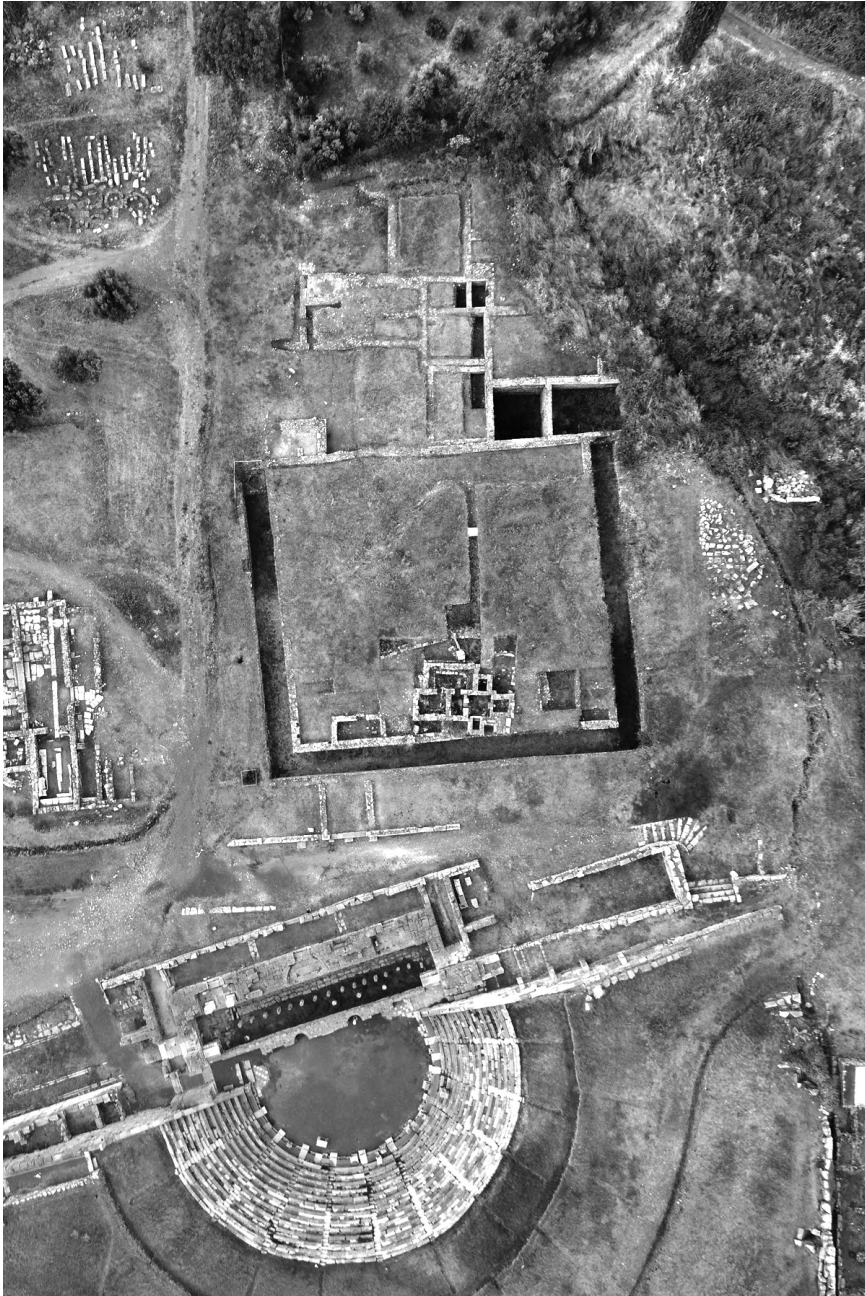

Είκ. 1. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ με τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐπισκόπου Θεόδουλου.

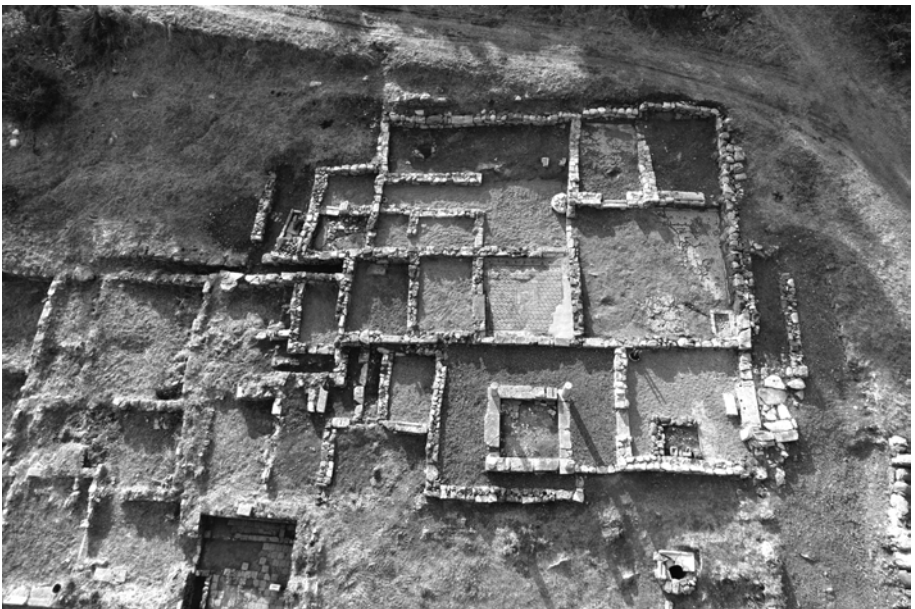
Είκ. 2. Ἐποψη τῆς αἴθουσας τοῦ Ἐπισκόπου με τὶς δοκιμαστικὲς τομές.

Είχ. 3. Αεροφωτογραφία του ἱεροῦ τῆς Ἰσιδος.

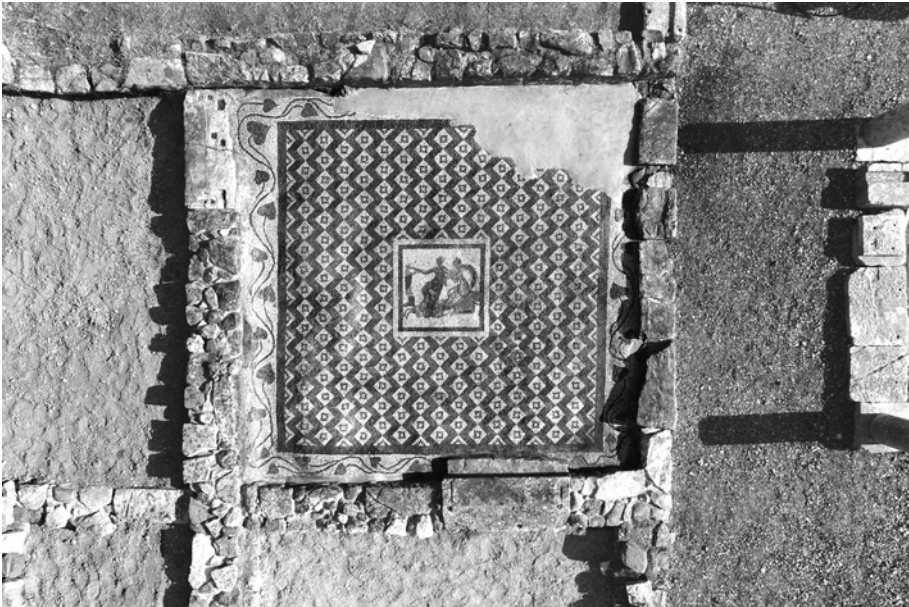
Είχ. 4. Άποψη τής αστικῆς ἔπαυλης βόρεια τοῦ Σταδίου.

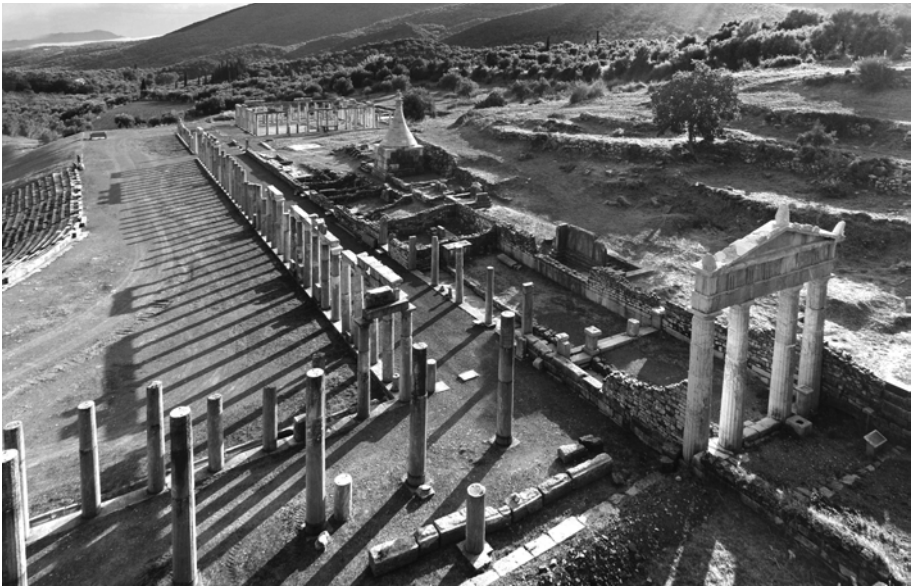
Είχ. 5. Ἡ αστική ἔπαυλη ἀπὸ ἀνατολικά.

Είχ. 6. Συντήρηση του ψηφιδωτού δαπέδου του άνδρώνα τής Ξπαυλης.

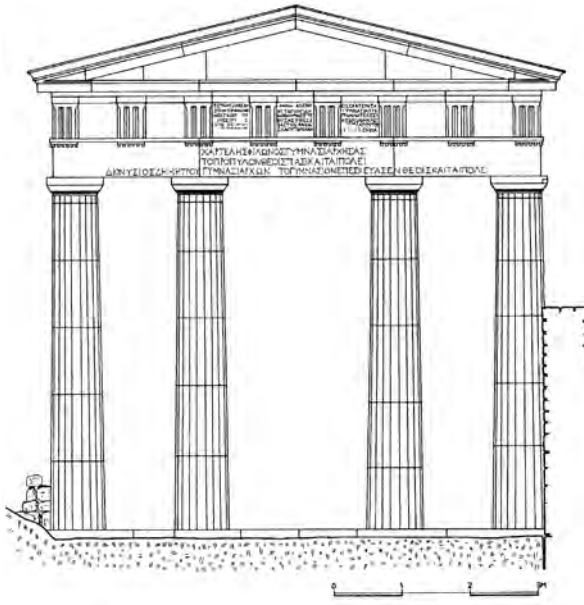
Είχ. 7. Ἡ ψηφιδωτή παράσταση του άνδρώνα.

Είκ. 8α. Άποψη του Προπύλου στή ΒΔ. γωνία του Γυμνασίου.

Είκ. 8β. Τὸ τετρακιόνιο δωρικὸ Πρόπυλο μετὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ἀετώματος.

Εικ. 9. Σχεδιαστική αναπαράσταση του Προπύλου (Αθ. Νακάσης).

Εικ. 10. Ἡ πίσω νότια πλευρὰ τοῦ Προπύλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΘΟΥΡΙΑ

Τὸ κύριο ἀνασκαφικὸ ἔργο τοῦ ἔτους 2019 διεξήχθη στὴ θέση «Ἑλληνικά» Ἀμφείας, ὅπου συνεχίστηκε ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου¹. Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε στὸν χῶρο τῆς σκηνῆς καὶ τῆς σκηνοθήκης, ἐνῶ ἀποκαλύφθηκε τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου² (σχ. 1, εἰκ. 1).

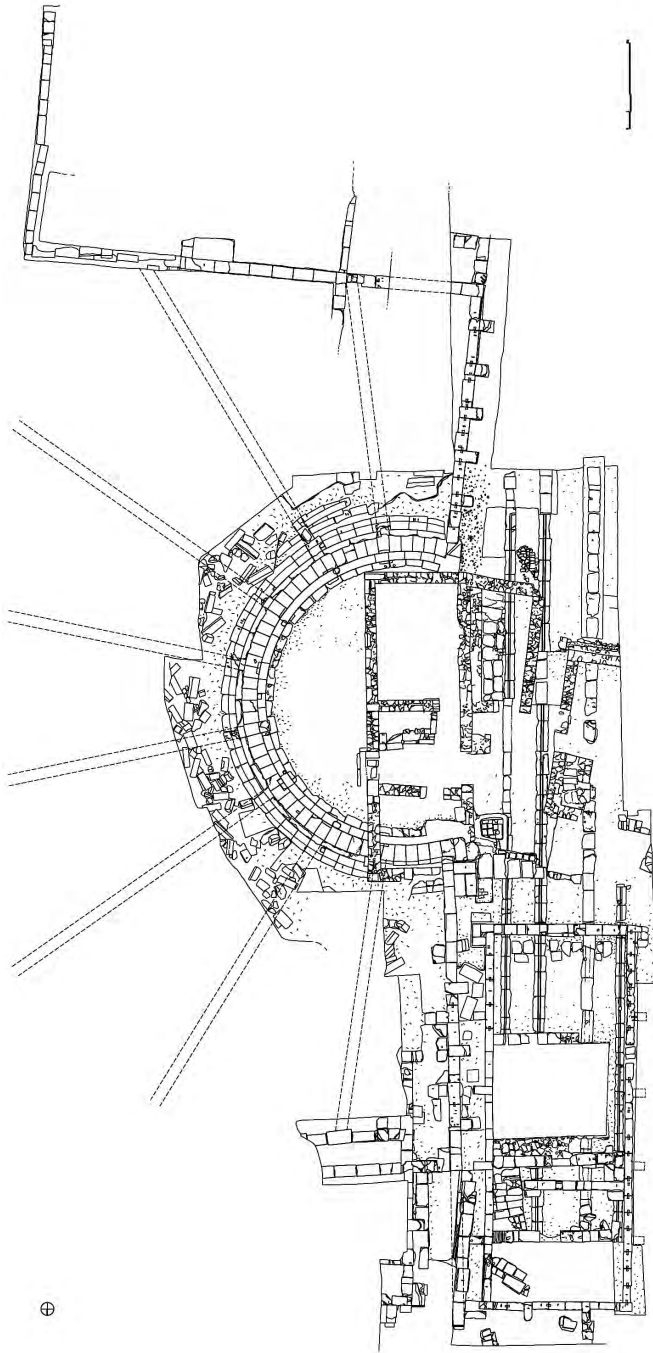
Ἡ σκηνοθήκη

Ὁ χῶρος τῆς σκηνοθήκης ἀναπτύσσεται βορείως τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου καὶ καταλαμβάνει ἔκταση 195.75 τ.μ.³ Ἡ κάτοψη τοῦ ἐπιμήκους χώρου ἔχει ἐξωτ. διαστ. μῆκ. 22.50 μ. (B.-N.) καὶ πλάτ. 8.70 μ. (A.-Δ.), ἐνῶ οἱ ἐσωτ. διαστ. εἶναι 21.50×7.80 μ. (δηλαδὴ 167.70 τ.μ.). Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀποκάλυψε τὴν περίμετρο τῶν τοίχων τῆς σκηνοθήκης, καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς, ἐνῶ ἔμειναν ἀνεξερεύνητα 63 τ.μ. τοῦ χώρου. Ὁ ἀνατολικὸς μακρὸς τοίχος τ.α ἔχει μῆκ. 22 μ., πλάτ. 0.40 μ. καὶ σώζεται σὲ μέγ. ὕψος πέντε δόμων (3.20 μ.) στὸ βόρειο ἄκρο του (σχ. 3. Τομὴ Α). Ὁ βόρειος τοίχος τ.β ἔχει μῆκ. 8.70 μ., πλάτ. 0.40 μ. καὶ σώζεται σὲ μέγ. ὕψος τεσσάρων δόμων

1. ΠΑΕ 2016, 63-100, εἰκ. 1-41, ΠΑΕ 2017, 59-84, εἰκ. 1-21 καὶ ΠΑΕ 2018, 57-92, εἰκ. 1-41.

2. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία διήρκεσε ἀπὸ τὴς 8 Ἰουλίου ἕως τὴς 6 Σεπτεμβρίου 2019, ἐρευνήθηκε συνολικὰ ἐπιφάνεια 200 τ.μ. περίπου. Τὸ βάθος τῆς ἀποκάλυψης τῶν ἀρχαίων λειψάνων κυμάνθηκε κατὰ μέσον ὄρο ἀπὸ 0.50 ἕως 3.20 μ. ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια τοῦ καλλιεργημένου ἐδάφους.

3. Ὁ χῶρος τῆς σκηνοθήκης τοποθετεῖται στὸ β' τεχνιτὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀγροκτήματος, ποὺ ὑψώνεται κατὰ 1.70 μ. περίπου ἀπὸ τὸ α' ἐπίπεδο καὶ συγκρατεῖται κατὰ μῆκος ἀπὸ σύγχρονη ξερολιθιὰ κατεύθυνσης B.-N., πάχ. περ. 1 μ.

Σχ. 1. Κάτοψη τοῦ ἀρχαίου θεάτρου (ἀρχιτέκτων Γ. Νίνος).

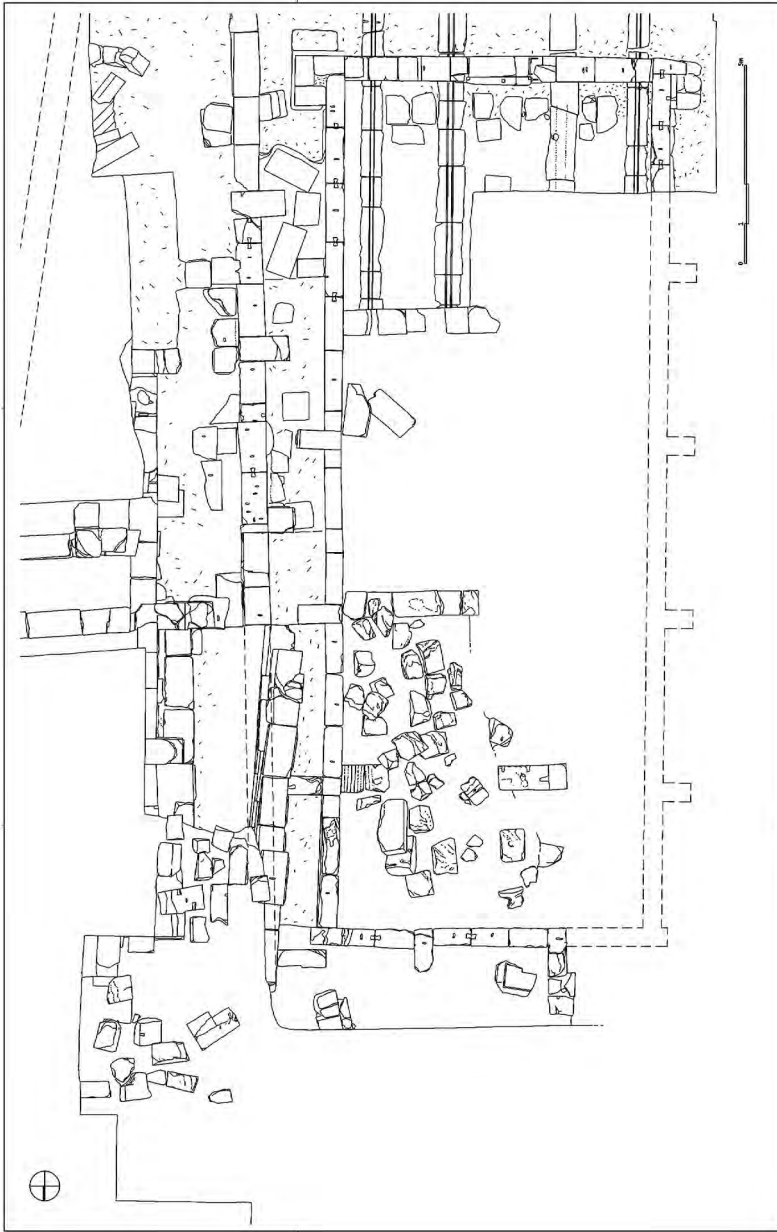
(2.50 μ.) στο ανατολικό άκρο του (σχ. 3. Τομή Β). Στο δυτικό άκρο του ό τ.β γωνιάζει με τον δυτικό τοίχο της σκηνοθήκης τ.ξ, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε όλόκληρο τὸ μήκος 22.50 μ., πλάτ. 0.40 μ. και μέγ. ὕψος δύο δόμων (1.20 μ.). Ὁ τοίχος τ.ξ σώζει στὴν ἄνω ἐπιφάνειά του τοὺς πελεκόσχημους συνδέσμους μεταξύ τῶν λιθοπλίνθων, ἐνῶ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ φέρει ὀρθογώνιες ἀντηρίδες σὲ κανονικὲς ἀποστάσεις μεταξύ τους, ἀνὰ 3.80 μ.⁴

Μετά τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ χώματος (ὕψ. 0.65 μ.) δυτικὰ τοῦ τοίχου τ.α, πὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀνατολικὸ ἐπιμήκη τοίχο τῆς σκηνοθήκης, ἀποκαλύφθηκε ἕνας ἐκτεταμένος λιθοσωρὸς διάσπαρτων μελῶν (ἔκτασης 7×5.80 μ. περίπου) προερχόμενων ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ χώρου. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τους τὰ διάσπαρτα μέλη ἀποτελοῦντο ἀπὸ ἀρχαῖο δομικὸ ὑλικὸ τοῦ θεάτρου, ἐνῶ πολλὰ εἶχαν ὑποστῆ λάξευση καὶ εἶχαν κατακερματιστεῖ, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ β' χρῆση⁵ (εἰκ. 2).

Μετά τὴν ἀφαίρεση τῶν διάσπαρτων μελῶν, πὺ ἦταν κυρίως συγκεντρωμένα στὸ ΒΑ. τμήμα τῆς σκηνοθήκης, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τριῶν μεταγενέστερων τοίχων τ.α1, τ.α2 καὶ τ.α3, οἱ ὁποῖοι ἦταν κατασκευασμένοι ἀπὸ ἀρχαῖο δομικὸ ὑλικὸ σὲ β' χρῆση. Στὴ δόμησή τους χρησιμοποιήθηκαν κυρίως μεγάλες λιθόπλινθοι πιθανῶς ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ τοίχου τ.α. Οἱ ἀρχαῖες λιθόπλινθοι ἔχουν ἐπανατοποθετηθεῖ σὲ χαλαροὺς δόμους με ἔδραση στὴν πλατεῖα πλευρὰ τους, σὲ ἀντίθεση με τὴν ἀρχαία σφιχτή,

4. Ὁ νότιος στενὸς τοίχος τ.μ τῆς σκηνοθήκης εἶναι μεταγενέστερος καὶ προφανῶς συνδέεται με τὴν ὕστερη χρῆση τοῦ χώρου καὶ με τοὺς ἐγκάρσιους τοίχους, πὺ διαχωρίζουν τὸ ἐσωτερικὸ τῆς σκηνοθήκης σὲ τέσσερις χώρους, βλ. ΠΑΕ 2017, 68, εἰκ. 18-19.

5. Πολλὰ ἀπὸ τὰ διάσπαρτα μέλη ἦταν μεγάλοι λιθόπλινθοι προερχόμενοι ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ τ.α, με ἀποτέλεσμα τὸ ὕψος τοῦ λιθοσωροῦ νὰ φθάνει τὸ 1.50 μ. περίπου. Μετά τὴ λεπτομερῆ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τοῦ λιθοσωροῦ, ἐγινε φωτογράφιση καὶ καταγραφή τῶν μελῶν με ἀρίθμηση Σ1-Σ36. Στὴ συνέχεια τὰ μέλη ταξινομήθηκαν στὸν ἐλεύθερο χῶρο δυτικὰ τῆς σκηνοθήκης.

Σχ. 2. Σχεδιαστική αποτύπωση διάσπαρτων μελών τής σκηνοθήκης (ἀρχιτέκτων Γ. Νίνος).

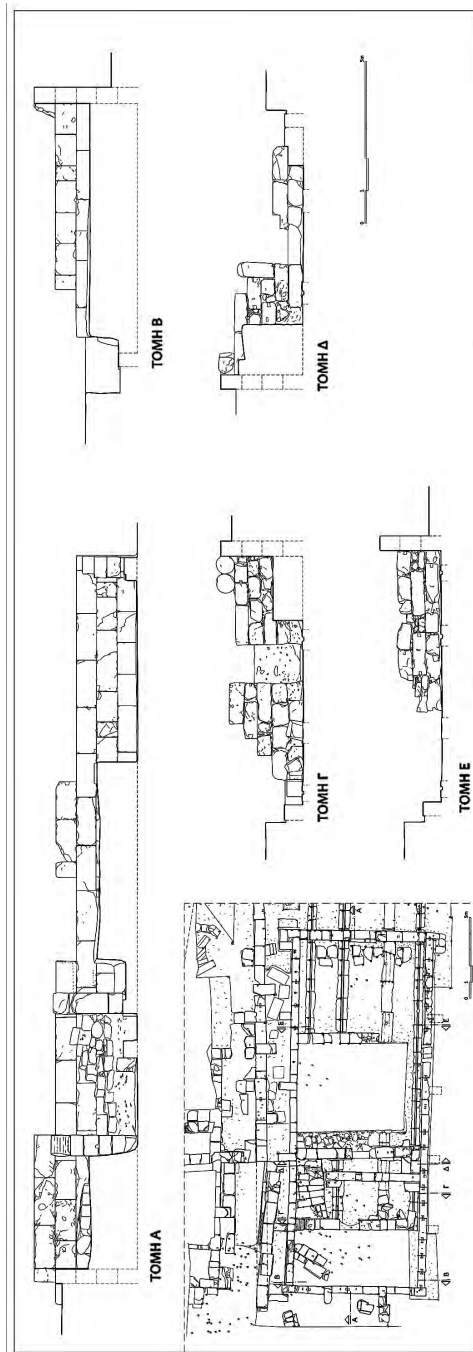
ισόδομη τοιχοδομία του τοίχου τ.α, όπου η έδραση των λιθοπλίνθων γίνεται στη στενή τους μακρά πλευρά (είκ. 3).

Οί τρεις μεταγενέστεροι τοίχοι έχουν εγκάρσια διάταξη ως προς τον επιμήκη άξονα της σκηνοθήκης, είναι παράλληλοι μεταξύ τους και εφάπτονται κάθετα στην έσωτερική πλευρά του ανατολικού και του δυτικού τοίχου τ.α και τ.ξ αντίστοιχα. Οί βάσεις και των τριών μεταγενέστερων τοίχων διέρχονται εγκάρσια επάνω από τις άριστα διατηρημένες αρχαίες λίθινες αΰλακες της σκηνοθήκης, χωρίς να τις καταστρέφουν. Οί τοίχοι όριοθετούν τέσσερεις ανισομεγέθεις χώρους 1-4 στο έσωτερικό της σκηνοθήκης, οί όποιοι επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω θυρών πλάτ. 1-1.20 μ. περ. (σχ. 3, είκ. 4, αεροφωτογραφία με drone).

Ο πρώτος από Ν. «χώρος 1» έχει διαστ. 5.80 μ. (B.-N.)×7.80 μ. (A.-Δ.) και όριοθετείται από τον μεταγενέστερο τοίχο τ.α1, ό όποιος σώζεται τμηματικά με πλήρως κατεστραμμένο τό δυτικό τμήμα του (σχ. 3, Τομή E). Οί μέγιστες σωζ. διαστ. του τ.α1 είναι: μήκ. 5 μ., πλάτ. 0.60 μ. και ύψος τριών δόμων (1.30 μ.). Στο δάπεδο του χώρου σώζονται σε άριστη κατάσταση οί τρεις λίθινες αΰλακες της κινητής σκηνης και ό «πλακόστρωτος διάδρομος»⁶ (είκ. 5).

Ο «χώρος 2», που όρίζεται μεταξύ των τοίχων τ.α1 και του παράλληλου τοίχου τ.α2, δέν έρευνήθηκε άνασκαφικά στο σύνολό του. Όσπόσο οί διαστάσεις του είναι 6.50 μ. (B.-N.)×7.80 μ. (A.-Δ.). Ο τοίχος τ.α2 σώζεται σε όλο τό μήκος και σε μεγαλύτερο ύψος στο ανατολικό τμήμα, ένω προς τό μέσον του φέρει άνοιγμα θύρας πλάτ. 1 μ. Οί μέγ. σωζ. διαστ. του τ.α2 είναι μήκ. 7.80 μ., πλάτ. 0.60 μ. και ύψος πέντε δόμων (2.10 μ.) στο ανατολικό τμήμα και δύο δόμων (0.95 μ.) στο δυτικό τμήμα (σχ. 3, Τομή Δ). Σε έπαφή προς τή βάση της νότιας πλευράς του τοίχου τ.α2, αποκαλύφθηκε τμήμα συμπαγούς λιθόστρωτου δαπέδου, πρόχειρης κατασκευής, τό όποιο φαίνεται ότι επεκτείνεται στο μη άνεσκαμμένο τμήμα του χώρου (είκ. 6).

6. Ο τοίχος τ.α1 είχε ήδη μερικώς αποκαλυφθεί τό παρελθόν έτος, βλ. ΠΑΕ 2018, 69-70, είκ. 33-35.

Σχ. 3. Κάτοψη σκηνοθήκης και ὄψεις τοίχων (ἀρχιτέκτων Γ. Νίνος).

Μεταξύ του τοίχου τ.α2 και του παράλληλου προς Β. τοίχου τ.α3 δημιουργείται «χώρος 3», διαστ. 3.70 μ. (Β.-Ν.) × 7.80 μ. (Α.-Δ.). Οί μέγ. σωζ. διαστ. του τ.α3 είναι μήκ. 7.80 μ., πλάτ. 0.60 μ. και ύψος πέντε δόμων (2.30 μ.). Στο ανατολικό άκρο του τοίχου τ.α3, που εφάπτεται στον τοίχο τ.α, έχουν τοποθετηθεί εγκάρσια στο πλάτος του τοίχου, ως εκτός δόμος, δύο σφόνδυλοι ραβδωτού κίονα (διαμ. 0.50 μ.). Περίπου στο μέσον του τοίχου υπάρχει άνοιγμα θύρας πλάτ. 1.20 μ. (σχ. 3, Τομή Δ). Τεράστιο πλήθος πεσμένων λίθων και κεράμων από την άνωδομή του κτιρίου κάλυπτε όλη την έκταση του χώρου, σχεδόν έως το δάπεδο. Η διαμορφωμένη στρωματογραφία εντός του χώρου διακρίνεται σε πέντε στρώματα: α) επιφανειακό στρώμα, που συμπίπτει με το καλλιεργημένο έδαφος του αγροκτήματος, πάχ. 0.13-0.20 μ. β) Στρώμα κάτω από το επιφανειακό, φαιόχρωμο από την επίδραση φωτιάς, διαταραγμένο, με πλήθος διάσπαρτων άργων λίθων μετρίου μεγέθους και μεγάλα τμήματα λαξευμένων αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών του θεάτρου, που προέρχονται από την κατάρρευση της άνωδομής του κτιρίου. Ανάμεσά τους υπάρχει τεράστιος αριθμός κεράμων από την πτώση της σκεπής. Το πάχος του στρώματος είναι περ. 0.90 μ. γ) Σκουρό κίτρινο συμπαγές στρώμα, πάχ. 0.20 μ., προερχόμενο από κατεστραμμένα τοιχεία ωμών πλίνθων, με αρκετά τεμάχια κεραμίδων κατά τόπους. δ) Φαιόχρωμο στρώμα από την επίδραση φωτιάς με άραιους διάσπαρτους λίθους και μικρή ποσότητα κεραμίδων, πάχ. 0.45 μ. ε) Το τελευταίο στρώμα χρώματος έχει πάχος μόλις 0.15 μ. είναι ώχροκάστανο, σχεδόν άμμώδες, καθαρό και καλύπτει τις λίθινες αλλαγές της σκηνοθήκης σε όλοκληρη την έκταση του δαπέδου της.

Την ανατολική στενή πλευρά του «χώρου 3» καταλαμβάνει μία μεταγενέστερη λίθινη κλίμακα κατασκευασμένη έξ ολοκλήρου από αρχαίο δομικό υλικό σε β' χρήση (εικ. 7). Η κλίμακα προσκολλάται στην έσωτερική πλευρά του τ.α και παρεμβάλλεται μεταξύ των μεταγενέστερων εγκάρσιων τοίχων τ.α2 και τ.α3. Η λίθινη κλίμακα, μήκ. 3.71 μ. και πλάτ. από 1.80-1.84 μ. κατά μέσον όρο, σώζεται σε μέγ. ύψ. 1.05 μ. στο νότιο άκρο της. Αποτελείται από έξι αναβαθμούς ύψ. 0.25-0.35 μ. Μεταξύ του κατώτερου αναβαθμού και του τοίχου τ.α3 δημιουργείται ένα

είδος πλατύσκαλου (διαστ. 1×0.94 μ.), ενώ τὰ λείψανα μίας λιθοκατασκευῆς σὲ ἐπαφή μὲ τὴ δυτικὴ μακρὰ πλευρὰ τῆς βάσης τῆς κλίμακας, ἀποτελοῦν ἔνδειξη πιθανῆς ὑπαρξῆς καὶ ἄλλων κατώτερων ἀναβαθμῶν, πού ἔχουν πλήρως καταστραφεῖ. Ἡ παρουσία τῆς λίθινης κλίμακας στὸ σημεῖο αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ δευτέρου ὀρόφου στὸ μεταγενέστερο κτίριο, γεγονός τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ μεγάλο πάχος τῶν τοίχων ἀλλὰ καὶ τὸν τεράστιο ὄγκο τοῦ δομικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων, τὸ ὁποῖο πληροῖ τὴν ἐπίχωση τῶν χώρων τῆς σκηνοθήκης σὲ μεγάλο ὕψος. Τὰ φαιόχρωμα χρώματα τῆς ἐπίχωσης καὶ τὰ ἴχνη φωτιᾶς σὲ μεγάλο ἀριθμὸ λίθων ἀποτελοῦν σαφῆ ἔνδειξη τῆς καταστροφῆς τοῦ μεταγενέστερου κτίσματος ἀπὸ πυρκαγιά. Ἡ λίθινη κλίμακα ἐδράζεται στὸ δ' στρώμα τοῦ χώρου. Στὸ ἴδιο στρώμα, σὲ ἀπόσταση 4.80 μ. δυτικὰ τοῦ τοίχου τ.α καὶ 2.80 μ. νότια τοῦ τοίχου τ.α3 βρέθηκε μεγάλη, σχεδὸν ἀκέραιη, λεκάνη περιρραντηρίου ἀπὸ λευκόφαιο ἀσβεστόλιθο (διαστ. διάμ. ἔσωτ. 1.04 μ., διάμ. ἔξωτ. 1.17 μ., βάθ. 0.07 μ., πάχ. χεῖλους 0.055 μ.). Ἡ λεκάνη εἶναι ἀβαθῆς, μὲ ἀρκετὲς φθορὲς στὸν πυθμένα καὶ τὸ χεῖλος καὶ ἀδρὰ ἐπεξεργασμένη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Στὸ χεῖλος ἔφερε τέσσερις ὀρθογώνιες ἐξοχές σὲ σταυροειδῆ διάταξη. Φαίνεται ὅτι ἡ λεκάνη εἶχε ἀπορριφθεῖ τυχαῖα στὸν χώρο αὐτὸ σὲ μεταγενέστερους χρόνους, χωρὶς νὰ ἔχει κάποια λειτουργικὴ χρῆση καὶ προφανῶς εἶχε μεταφερθεῖ ἀπὸ κάποιον παραπλήσιο δημόσιο χώρο ἢ ἱερό (εἰκ. 8).

Στὸν ἴδιο «χώρο 3», σὲ ἀπόσταση 0.70 μ. βορείως τοῦ τοίχου τ.α2 ἀποκαλύφθηκε τοῖχος τ.α4, παράλληλος πρὸς αὐτὸν καὶ κατεύθυνσης Α.-Δ. Ὁ τοῖχος τ.α4 ἐδράζεται στὸ τελευταῖο λεπτὸ στρώμα χρώματος (πάχ. 0.15 μ.), πού καλύπτει τὶς ἀρχαῖες λίθινες αὔλακες τῆς σκηνοθήκης καὶ διέρχεται ἐγκάρσια πάνω ἀπὸ αὐτές, χωρὶς νὰ προκαλεῖ τὴν καταστροφή τους. Ὁ τοῖχος τ.α4, μέγ. ἀποκαλυφθέντος μήκ. 6 μ. καὶ πλάτ. 0.53 μ., ἐπεκτείνεται πρὸς Α. κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῆς λίθινης κλίμακας, ἐνῶ τὸ δυτικὸ ἄκρο του ἐφάπτεται στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τ.ξ. (εἰκ. 9). Ὁ τοῖχος τ.α4 εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου κατασκευασμένος ἀπὸ μεγάλα τμήματα ἀσβεστολιθικοῦ ὀρωκικοῦ ἐπιστυλίου σὲ β' χρῆση (εἰκ.

10). Συγκεκριμένα ὁ τοῖχος τ.α4 ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τμήματα δωρικοῦ ἐπιστυλίου α) διαστ. μῆκ. 1.85 μ., πλάτ. 0.53 μ., ὕψ. 0.41 μ. β) μῆκ. 0.76 μ., πλάτ. 0.52 μ., ὕψ. 0.43 μ. γ) μῆκ. 0.88 μ., πλάτ. 0.52 μ., ὕψ. 0.43 μ.), καθὼς καὶ ἀπὸ τμήμα ζωφόρου (μέγ. σωζ. διαστ. μῆκ. 1.87 μ., πλάτ. 0.53 μ., ὕψ. 0.44 μ.) μὲ τρίγλυφο (πλάτ. 0.26 μ.) καὶ συμφυῆ μετόπη (πλάτ. 0.38 μ.) (εἰκ. 11). Τὰ δωρικά ἐπιστύλια, σώζονται σὲ ἄριστη κατάσταση καὶ φέρουν ἀνάγλυφη ταινία (πλάτ. 0.10 μ.) κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς μακρᾶς πλευρᾶς, ἐνῶ στὴν ἀντίστοιχη ἐξωτερικὴ πλευρὰ ἡ ἀνάγλυφη ταινία φέρει κατὰ κανονικὰ διαστήματα 0.34 μ. κανόνες (μῆκ. 0.28 μ., ὕψ. 0.02 μ., ὕψ. μὲ σταγόνες 0.06 μ.) μὲ ἕξι κυλινδρικές σταγόνες. Στὸ δάπεδο μεταξὺ τοῦ τοίχου τ.α4 καὶ τ.α3 ἀποκαλύφθηκαν διάσπαρτα μεγάλα τμήματα ἀπὸ τὸν κατεστραμμένο θριγκὸ τοῦ ἴδιου ἄγνωστου ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται καὶ τὰ μέλη πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ σὲ β' χρήση γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τ.α4⁷ (εἰκ. 12).

Συγκεκριμένα ἀποκαλύφθηκαν:

Τμήμα ἐπιστυλίου ε1 (μῆκ. 0.12 μ., πλάτ. 0.43 μ., ὕψ. 0.45 μ.).
 Τμήμα ἐπιστυλίου ε2 (μῆκ. 0.33-0.18 μ., πλάτ. 0.57 μ., ὕψ. 0.43 μ.).
 Τμήμα ἐπιστυλίου ε3 (μῆκ. 0.74 μ., πλάτ. 0.35 μ., ὕψ. 0.26 μ.).
 Τμήμα ζωφόρου ζ1 (μῆκ. 1.05 μ., πλάτ. 0.485 μ., ὕψ. 0.45 μ.).
 Τμήμα ζωφόρου ζ2 (μῆκ. 0.57 μ., πλάτ. 0.32 μ., ὕψ. 0.42 μ.).
 Τμήμα ζωφόρου ζ3 (μῆκ. 0.43 μ., πλάτ. 0.40 μ., ὕψ. 0.46 μ.).
 Τμήμα ζωφόρου ζ4 (μῆκ. 0.65 μ., πλάτ. 0.52 μ., ὕψ. 0.44 μ.)

Ἄλλα τὰ τμήματα τοῦ ἀρχαίου θριγκοῦ ἔφεραν λευκὸ ἐπίχρισμα, ἐνῶ σὲ ὀρισμένα σώζονται τὰ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος⁸.

7. Ἡ μερική ἐδραση τοῦ τ.α3 ἐπάνω στὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη φανερώνει ὅτι αὐτὰ προϋπήρχαν στὸν χῶρο ταυτόχρονα μὲ τὸν προγενέστερο τοῖχο τ.α4.

8. Ἐξὶ ἀκόμη τμήματα ἐπιστυλίου καὶ ἓνα τμήμα ζωφόρου ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ σὲ μεταγενέστερες κατασκευές στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ τοίχου τ.α4. Προφανῶς ὁ τοῖχος τ.α4 μὲ τίς συναφεῖς κατασκευές του ἀνήκει σὲ μία ἐνδιάμεση οἰκοδομικὴ φάση τῆς σκηνοθήκης, πού παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου δαπέδου καὶ τοὺς μεταγενέστερους ἐγκάρσιους τοίχους τ.α1-τ.α3.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν «χώρο 4» διαστ. 3.40 μ. (B.-N.) × 7.80 μ. (A.-Δ.), ποὺ ὀρίζεται μεταξύ τοῦ τοίχου τ.α3 καὶ τοῦ βόρειου τοίχου τῆς σκηνοθήκης τ.β, περιορίστηκε στὴν ἀφαίρεση μέρους τοῦ β' στρώματος τῆς ἐπίχωσης, ὕψ. 0.65-0.70 μ. περίπου, τὸ ὁποῖο περιεῖχε πλῆθος πεσμένων λίθων ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ κτιρίου. Σὲ βάθ. 0.70 μ. ἀποκαλύφθηκε στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ χώρου μία πρόχειρη κατασκευὴ ἀπὸ μεγάλες λιθοπλίνθους σὲ β' χρήση, διαστ. 2×1.10 μ.⁹

Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης, ὕψ. 2.35-2.70 μ. περίπου, στοὺς «χώρους 1-4» τῆς σκηνοθήκης, ὑπῆρξε ἐξαιρετικὰ ἐπίπονη, λόγῳ τοῦ σχεδὸν συμπαγῶς στρώματος πεσμένων λίθων καὶ κεραμίδων, προερχόμενων ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ μεταγενέστερου κτιρίου, ποὺ κατασκευάστηκε στὸν χώρο τῆς σκηνοθήκης. Τὰ κινητὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν πενιχρά, ἀποτελούμενα κυρίως ἀπὸ ἀποσπασματικὴ, ἀδιάνγνωστη χερστικὴ κεραμικὴ μεταγενέστερων χρόνων.

Βόρειο ἀνάλημμα

Τὸ βόρειο ἀνάλημμα ἀναπτύσσεται μεταξύ τοῦ γ' καὶ δ' τεχνητοῦ ἐπίπεδου τοῦ ἀγροκτήματος καὶ εἶχε ἤδη ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2016 μὲ τὴν ὀνομασία τ.Ι καὶ τ.Ⅴ.¹⁰

Ἡ ἔρευνα στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ ἀναλήμματος δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ, δεδομένων τῶν τεχνικῶν δυσκολιῶν ἐφόσον οἱ ἐπιχώσεις ἦταν πολὺ ὑψηλές καὶ ὑπῆρχε μεγάλος ἀριθμὸς διάσπαρτων, ὀγκωδῶν λιθοπλίνθων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τ.Ι.

9. Ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας στὸν ἴδιο χώρο κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνασκαφικὴ περίοδο πιθανῶς νὰ ἐρμηνεύσει τὴ λειτουργία αὐτῆς τῆς μεταγενέστερης κατασκευῆς.

10. ΠΑΕ 2016, 67-73, εἰκ. 3-16, σχ. 1-3. Προκειμένου νὰ προχωρήσει ἡ ἔρευνα τοῦ βόρειου ἀναλήμματος ἦταν ἀναγκαία ἡ ἀφαίρεση τοῦ ἐνιαίου μεταλλικοῦ προστατευτικοῦ στεγαστροῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸν χώρο ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο ἔτος τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ θεάτρου τὸ 2016.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ χώματος ἀποκαλύφθηκε τὸ στρώμα τῶν διάσπαρτων λιθοπλίνθων ποὺ ἐξαπλωνόταν βόρεια καὶ δυτικὰ τῶν τοίχων τ.Ι καὶ τ.Ⅴ. Οἱ πεσμένοι λιθόπλινθοι ἀποτυπώθηκαν σχεδιαστικά, φωτογραφήθηκαν καὶ στὴ συνέχεια ἔγινε ἡ ἀπομάκρυνσή τους¹¹.

Στὸ ἀποκαλυφθὲν βόρειο ἄκρο τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου σχηματίζεται ὀρθὴ γωνία διαστ. 3.50 μ. (B.-N.) × 2.50 μ. (A.-Δ.), ἐνῶ τὸ συνολικὸ μῆκος του φθάνει πλέον τὰ 15 μ. Ἐξωτερικὰ (στὴ βόρεια καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ) ὁ τοίχος φέρει ἰσχυρὲς ἀντηρίδες γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς στατικότητάς του (εἰκ. 13).

Τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ ἀναλήμματος ἀποκαλύφθηκε σὲ μέγ. ὕψος τεσσάρων δόμων (1.80 μ.), ἐντὸς ἐπιχώσεως μὲ ὠχροκάστανο, σχετικὰ συμπαγὲς ἔδαφος, ποὺ κατὰ τόπους περιεῖχε φαίochρωμα διαταραγμένα χώματα ἀπὸ μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις. Ἡ κεραμικὴ ποὺ συλλέχθηκε ἦταν πλούσια, ἀποσπασματικὴ, ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Δυτικὰ τῆς σκηνῆς

Προκειμένου νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ πρὸς Β. συνέχεια τοῦ «πλακόστρωτου διαδρόμου» καὶ τῆς «αὐλακος γ» τῆς κινητῆς σκηνῆς, ἐρευνήθηκε ἀνασκαφικὰ ὁ χώρος δυτικὰ τοῦ μεταγενέστερου χώρου Δ καὶ νότια τοῦ χώρου Ε, σὲ ἔκταση 10×4.50 μ. (δηλ. δύο ἀνασκαφικὰ τετράγωνα). Ἀποκαλύφθηκαν τὰ λείψανα μεταγενέστερου κτίσματος ΣΤ, παρόμοιας πρόχειρης τοιχοδομίας μὲ τῶν κτισμάτων ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὸ παρελθὸν ἔτος¹² (εἰκ. 14).

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ χώρου ΣΤ ἔχει μῆκ. 9.50 μ. καὶ περίπου στὸ μέσον φέρει ἀνοιγμα θύρας πλάτ. 1.30 μ. Ὁ βόρειος τοίχος σώζεται ἀποσπασματικὰ σὲ μῆκ. 2 μ. ἐνῶ ὁ νότιος ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκ. 3 μ. καὶ φαίνεται νὰ συνεχίζεται πρὸς Δ. ἐκτὸς τοῦ σκάμματος. Στὴν ἐξωτε-

11. Οἱ λιθόπλινθοι ἀριθμήθηκαν Β1-Β23, καταγράφηκαν καὶ φωτογραφήθηκαν. Στὴ συνέχεια ταξινομήθηκαν μὲ τὴ βοήθεια μηχανικοῦ ἐκσκαφέα στὸν ἐλεύθερο χώρο ΒΑ. τοῦ ἀναλήμματος.

12. ΠΑΕ 2018, 62-64, εἰκ. 14-19.

ρική του πλευρά φέρει κατά μήκος άγωγό ομβρίων υδάτων πλάτ. 0.20 μ. και βάθ. 0.20 μ. πού όριοθετείται από μικρούς άργούς λίθους. Ό άγωγός βρισκόταν κάτω από παχύ στρώμα πεσμένων κεραμίδων τής στέγης του κτίσματος, ενώ τά χώματα ήταν πυρακτωμένα με έντονα ίχνη φωτιάς. Στο δάπεδο του χώρου ΣΤ μετά τήν άφαιρέση τής επίχωσης, πού αποτελοῦνταν από παχύτατο στρώμα σχεδόν πακτωμένων, πεσμένων λίθων από τήν κατάρρευση τής άνωδομής και κεραμίδων τής σκεπής, αποκαλύφθηκε τμηματικά σωζόμενο μέρος του «πλακόστρωτου διαδρόμου» τής σκηνης του θεάτρου σε μήκ. 8.50 μ.¹³.

Τά κινητά εύρήματα τής άνασκαφής ύπηρξαν πενιχρά και έκτός από τήν χονδροειδή κεραμική μεταγενεστέρων χρόνων και τόν τεράστιο όγκο κεραμίδων, συγκεντρώθηκαν τμήματα άρχαίων λίθινων αρχιτεκτονικών μελών από τό δομικό υλικό του θεάτρου (Λ 181-Λ 213), τά όποια αριθμήθηκαν, καταγράφηκαν και ταξινομήθηκαν στον έλεύθερο χώρο του άγροκτήματος ΒΔ. τής σκηνης του θεάτρου. Άπό διάφορα σημεία του άνασκαφικού χώρου συλλέχθηκαν επίσης 19 χάλκινα νομίσματα διαφόρων τύπων, πολλά από τά όποια βρέθηκαν σε καλή κατάσταση¹⁴.

Έλληνικά Θουρίας. Ίδιοκτησία Νικήτα Δικαίου

Τό άγρόκτημα του Νικήτα Δικαίου είναι όμορο προς τά νότια με τήν άπαλλοτριωθεΐσα πρώην ιδιοκτησία Κωνσταντίνου Κορομηλά, όπου διενεργείται ή άνασκαφή του άρχαίου θεάτρου¹⁵.

13. Μετά τό τέλος τής άνασκαφής λήφθηκαν μέτρα προστασίας του θεάτρου με τήν κατασκευή μεταλλικών στεγάστρων και κάλυψη των κτιριακών καταλοίπων με άγρονάυλον.

14. Τά νομίσματα συντηρήθηκαν και φωτογραφήθηκαν και έλαβαν αριθμούς καταγραφής N11441-11447, N11452-11454, N11463-11469 και N11471-11472.

15. Η έρευνα με δοκιμαστικές άνασκαφικές τομές εντός του άνωτέρω άγροκτήματος πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του έγκεκριμένου νέου πενταετούς άνασκαφικού-έρευνητικού προγράμματος 2019-2023 τής Έν Άθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας στην άρχαία Θουρία, υπό τήν διεύθυνση τής υπογράφουσας.

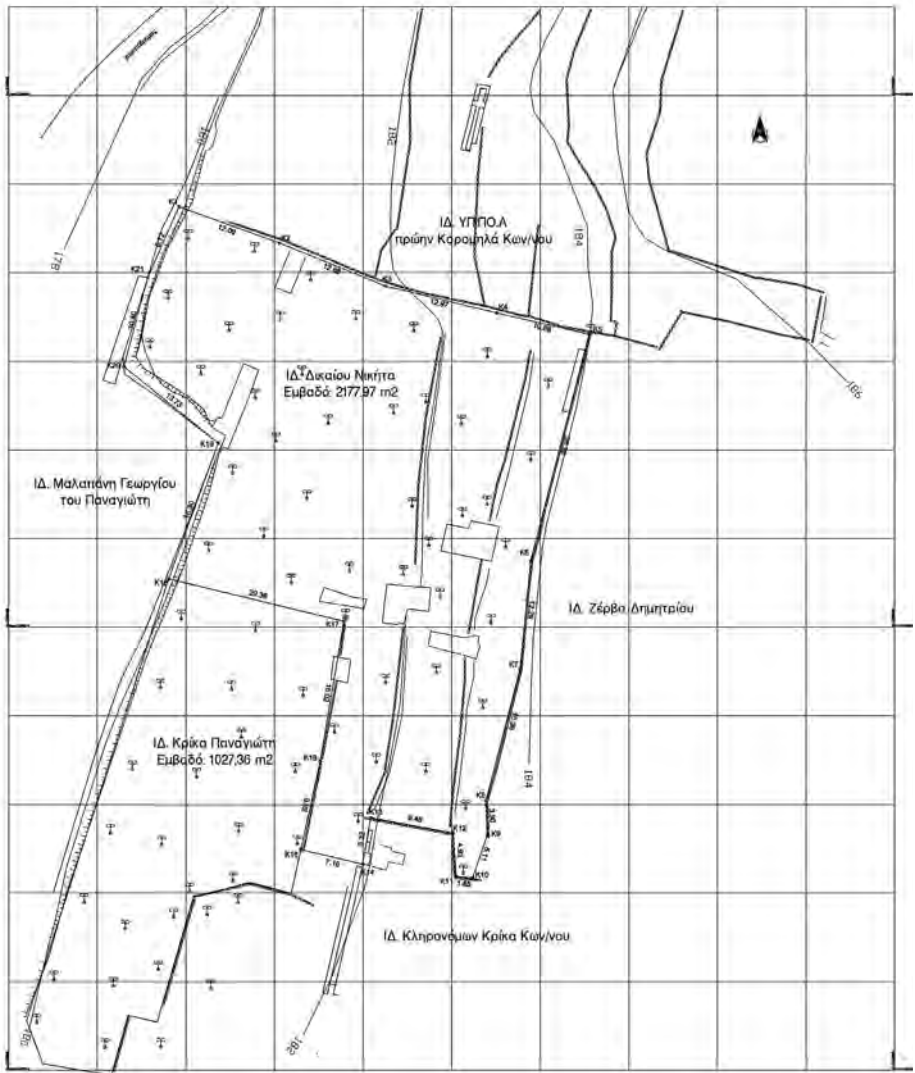
Ἡ ἐγγύτητα τοῦ ἀγροκτήματος πρὸς τὸ ἀρχαῖο θέατρο, ἀλλὰ καὶ ἡ πληθώρα τῶν ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων καὶ κυρίως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (λιθόπλινθοι, σφόνδυλοι ραβδωτῶν κιόνων κλπ.) πού ἦταν ἐνσωματωμένα στὶς σύγχρονες ξερολιθιές, ὀδήγησαν στὴ διενέργεια δοκιμαστικῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν σὲ ἐπιλεγμένα σημεῖα τῆς ἰδιοκτησίας (σχ. 4).

Τὸ ἀγρόκτημα διαμορφώνεται ἀπὸ Α.-Δ. σὲ τέσσερα τεχνητὰ ἀνισοῦψῃ ἐπίπεδα μὲ ἐλαιόδενδρα, πού συγκρατοῦνται μὲ σύγχρονες ξερολιθιές κατεύθυνσης Β.-Ν., στὶς ὁποῖες ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἄφθονο ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὕλικό. Ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας διανοίχθηκαν συνολικὰ ὀκτώ δοκιμαστικὲς τομές, διαφόρων διαστάσεων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦλθαν στὸ φῶς διάσπαρτα ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἄγνωστης προέλευσης. Ἰδιαίτερα σὲ δύο ἀπὸ τίς δοκιμαστικὲς τομές, πού ἀνοίχθηκαν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ ἀγροκτήματος, στὰ δύο ὑψηλότερα ἐπίπεδα ἀποκαλύφθηκε μεγάλος ἀριθμὸς πώρινων ὀγκωδῶν μελῶν (σφόνδυλοι ραβδωτῶν κιόνων, τμήματα δωρικῶν κιονοκράνων, ἐπιστυλίων καὶ στυλοβατῶν, καθὼς καὶ πλῆθος λιθοπλίνθων), τὰ ὁποῖα σὲ μεταγενέστερους χρόνους εἶχαν ἀπορριφθεῖ καὶ συσσωρευθεῖ ἄτακτα σὲ ὀλόκληρη τὴν ἔκταση τῆς ἰδιοκτησίας, προφανῶς μετὰ τὴν καταστροφή ἑνὸς ἢ περισσότερων, παρακείμενων μνημειωδῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων.

Ἐντὸς τῆς πρώτης Τομῆς I διαστ. 5.90 μ. (Α.-Δ.) × 4 μ. (Β.-Ν.)¹⁶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ χώματος ὕψ. περ. 0.30 μ. ἀποκαλύφθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἄτακτα ἀπορριφθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μέχρι βάθ. 1.84 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους¹⁷ (εἰκ. 15). Τὸ ἔδαφος μετὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἦταν διαταραγμένο, μὲ πληθώρα ὀστράκων ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ σκάμματος, πού συμπίπτει μὲ τὴ σύγχρονη ξερολιθιά τοῦ ἀγροκτήμα-

16. Ἡ τομὴ I ἀπέχει περ. 24 μ. νοτιότερα τοῦ πρὸς Ν. ὄριου τῆς πρώην ἰδιοκτησίας Κ. Κορομηλά, ὅπου βρίσκεται τὸ ἀρχαῖο θέατρο καὶ 4 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ ὄριο τῆς πρὸς Α. ὁμορφῆς ἰδιοκτησίας Δ. Ζέρβα.

17. Συνολικὰ ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφικοῦ σκάμματος βρέθηκαν συσσωρευμένα 16 ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

Σχ. 4. Τοπογραφικό διάγραμμα του αγροτεμαχίου Ν. Δικαίου με δοκιμαστικές ανασκαφικές τομές (τοπογράφος Β. Πάνου).

τος, έντοπίστηκαν τρεις λιθόπλινθοι, σχεδόν παρόμοιων διαστάσεων (μέγ. διαστ. 0.64×0.45 μ., ύψ. 1.02 μ.) τοποθετημένες σε κάθετη θέση, με κανονικές αποστάσεις μεταξύ τους (0.30-0.35 μ.) υπό τύπον μεταγενέστερου τοιχίου αντιστήριξης. Επίσης ήλθαν στο φως τρεις σφόνδυλοι ρα-

βδωτῶν κίωνων (μέγ. σωζ. διαστ.: α) διάμ. 0.68 μ., ὕψ. 1.31 μ., β) διάμ. 0.53 μ., ὕψ. 1.15 μ., γ) διάμ. 0.46 μ., ὕψ. 1.22 μ.), τμήμα δωρικοῦ κιονοκράνου (μέγ. σωζ. διαστ. διάμ. 0.50 μ., ὕψ. 0.19 μ.), τμήμα δωρικοῦ ἐπιστυλίου (μέγ. σωζ. διαστ. μῆκ. 1.04 μ., πλάτ. 0.52 μ., ὕψ. 0.40 μ.) καὶ σχεδὸν τετράγωνη λιθόπλινθος (διαστ. 1×0.95 μ., πάχ. 0.47 μ.) προερχόμενη ἀπὸ στυλοβάτη κιονοστοιχίας, στὴ μία πλευρὰ τῆς ὁποίας διακρίνεται τὸ ἴχνος ἐδρασης κίονα, διαμ. 0.60 μ. Στὸ ἴδιο σκάμμα βρέθηκαν ἐπίσης ἑπτὰ ἀκόμη ὀγκώδεις λιθόπλινθοι διαφόρων διαστάσεων.

Παρόμοια πληθώρα συσσωρευμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἐντοπίστηκε καὶ στὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ Τομὴ II, διαστ. 5 μ. (Α.-Δ.) × 4.50 μ. (Β.-Ν.), ἡ ὁποία ἀπέχει 4.50 μ. ΝΔ. τῆς προηγούμενης¹⁸ (εἰκ. 16).

Συγκεκριμένα ἦλθαν στὸ φῶς ἕξι σφόνδυλοι ραβδωτῶν κίωνων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τέσσερις ἦταν κάθετα τοποθετημένοι στὸ ἔδαφος δημιουργώντας ἓνα εἶδος μεταγενέστερου τοιχείου μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α.-Δ. Οἱ σφόνδυλοι ἔχουν διάμ. 0.48-0.62 μ. καὶ ὕψ. 0.37-1.20 μ. Ἐνας ἀκόμη σφόνδυλος, κάθετα τοποθετημένος (διαμ. 0.61 μ., ὕψ. 1.25 μ.), βρέθηκε στὸ νότιο ἄκρο τοῦ σκάμματος, ἐνῶ ἓνας πεσμένος στὸ πλάι (διαμ. 0.60 μ., ὕψ. 0.90 μ.) ἐντοπίστηκε στὸ βόρειο ἄκρο του. Ἀπὸ τὶς τέσσερις λιθοπλίνθους ποὺ βρέθηκαν στὸ ἴδιο σκάμμα, οἱ δύο τετράγωνες ἀνήκαν σὲ στυλοβάτη κιονοστοιχίας α) 1.04×0.85 μ., πάχ. 0.46 μ., β) 0.94×0.83 μ., πάχ. 0.45 μ.) καὶ ἔφεραν στὴ μία πλευρὰ τὸ ἴχνος τῆς ἐδρασης κίονα, διαμ. 0.60 μ.¹⁹

18. Ἐντὸς τῆς τομῆς II βρέθηκαν συνολικὰ 10 ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη.

19. Οἱ σχεδὸν τετράγωνες λιθόπλινθοι, ποὺ βρέθηκαν καὶ στὶς δύο ἀνασκαφικὲς τομὲς I καὶ II, ἀνήκουν προφανῶς στὸν στυλοβάτη τοῦ ἴδιου μεγάλου ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ποὺ θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ ἐγγὺς περιβάλλον καὶ τὸ ὁποῖο καταστράφηκε στοὺς μεταγενέστερους χρόνους. Μεγάλος ἀριθμὸς παρόμοιων ὀρθογώνιων λιθοπλίνθων βρέθηκε διάσπαρτος στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ τοίχου τ.1 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ὀνομαζόμενου περιβάλλου II στὴν ὁμορὴ ἰδιοκτησία τοῦ Κων/νου Κρίκα βλ. ΠΑΕ 2015, 84, εἰκ. 35.

Στις υπόλοιπες διερευνητικές ανασκαφικές τομές βρέθηκαν διάσπαρτοι ακόμη τρείς σφόνδυλοι ραβδωτών κίωνων διαμ. 0.60 μ. και ύψους κυμαινόμενου από 0.90 έως 1.50 μ. και μεγάλος αριθμός λιθοπλίνθων ακέραιων ή σωζόμενων τμηματικά.

Στή βάση της ξερολιθιάς, που αποτελεί το ανατολικό όριο της ιδιοκτησίας, αποκαλύφθηκε εντός της τομής VII ή προς Ν. συνέχεια του τοίχου τ.4, ο οποίος είχε έλθει στο φως το 2017 στην έρευνηθείσα περιοχή νοτίως του κοίλου του θεάτρου²⁰. Το αποκαλυφθέν τμήμα του τοίχου, ο οποίος ονομάστηκε αναλημματικός τοίχος Α, έχει μ. 7 μ. και ύψ. 0.91 μ. αποτελούμενο από ένα δόμο και την υποθεμελίωση, ή οποία εδράζεται στο σκληρό συμπαγές ώχροκάστανο φυσικό έδαφος της περιοχής (είκ. 17).

Κατά μήκος του δυτικού όριου του αγροκτήματος διανοίχθηκε μία ακόμη δοκιμαστική Τομή VIII προκειμένου να διερευνηθεί ή προς Β. επέκταση του όρατου αρχαίου αναλημματικού τοίχου Β, κατεύθυνσης Β.-Ν., ο οποίος έχει χρησιμοποιηθεί ως έδραση της μεταγενέστερης σύγχρονης ξερολιθιάς, που όριοθετεί την ιδιοκτησία προς Δ.²¹ (είκ. 18).

Έντός της Τομής VIII αποκαλύφθηκε ή προς Β. συνέχεια του αναλημματικού τοίχου Β, σε μ. 23.40 μ. και πλάτ. 0.67-0.70 μ. Το μέγ. σωζ. ύψος του είναι δύο δόμοι (ή θεμελίωση και ο α' δόμος) και εδράζεται στο φυσικό συμπαγές ώχροκάστανο έδαφος της περιοχής (είκ. 19). Συνεπώς το συνολικό αποκαλυφθέν μήκος του αναλημματικού τοίχου Β είναι 47.40 μ. και προφανώς επεκτείνεται στα δύο άκρα του, το βόρειο και το νότιο. Η συλλεγείσα κεραμική στο αδιατάρακτο έδαφος εντός του οποίου βρίσκεται ο αναλημματικός τοίχος Β χρονολογείται στους έλληνιστικούς χρόνους.

20. ΠΑΕ 2017, 71, σχ. 1.

21. Ο αρχαίος ισοδομικός αναλημματικός τοίχος Β, αφού καθαρίστηκε από την πυκνή θαμνώδη βλάστηση και τα πεσμένα χώματα που τον κάλυπταν, αποκαλύφθηκε σε μ. 24 μ. κάτω από την υπερκείμενη σύγχρονη ξερολιθιά του αγροκτήματος, σε σωζόμενο ύψος δύο δόμων.

Οί δοκιμαστικές τομές εντός τῆς ἀνωτέρω ἰδιοκτησίας θὰ συνεχιστοῦν καί στήν ἐπόμενη ἀνασκαφική περίοδο μὲ στόχο νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ ἀρχαῖο οἰκοδόμημα, στὸ ὁποῖο ἀνήκει ἡ πληθώρα τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἀγροκλήματος.

Μονὴ Ἑλληνικῶν, ναὸς Ἁγίου Φανουρίου

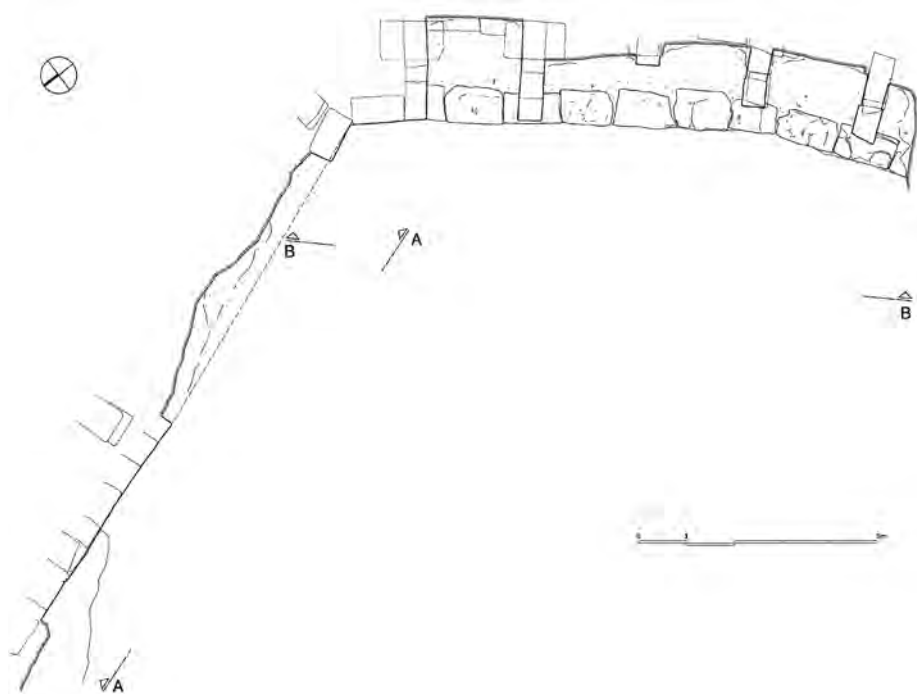
Σὲ μικρὴ ἀπόσταση δυτικὰ τῆς Μονῆς Ἑλληνικῶν Ἀνθείας διενεργήθηκε ἀνασκαφική ἔρευνα σὲ μεγάλο φυσικὸ κοίλωμα, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου ἀγροτικοῦ δρόμου, πὺ ὁδηγεῖ στήν εἴσοδο τῆς μονῆς. Στὸν χῶρο αὐτὸ καί συγκεκριμένα κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ σύγχρονου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φανουρίου, πὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 15-20 μ. δυτικὰ τῆς περιφραξῆς τῆς Μονῆς Ἑλληνικῶν, εἶχαν ἐντοπιστεῖ ἀπὸ ἐτῶν ἀρχαῖα κατάλοιπα, τὰ ὁποῖα μάλιστα εἶχαν ὑποστεῖ λαθρανασκαφικὴ ἐπέμβαση ἀπὸ ἀγνώστους²² (εἰκ. 20).

Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν ὀργιώδη, ἄγρια βλάστηση καί ἀπὸ τὰ παντὸς εἶδους ἀπορρίμματα πὺ κατὰ καιροὺς ἀπορρίπτονταν στὸ σημεῖο καθιστώντας ἀδύνατη τὴν πρόσβαση σὲ αὐτόν, προχωρήσαμε τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Σὲ βάθος 1.60-2.20 μ. ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ σύγχρονου ἀγροτικοῦ δρόμου ἀποκαλύφθηκαν τὰ λείψανα ἀρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖο ἀκολουθεῖ τὴν φυσικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους (σχ. 5).

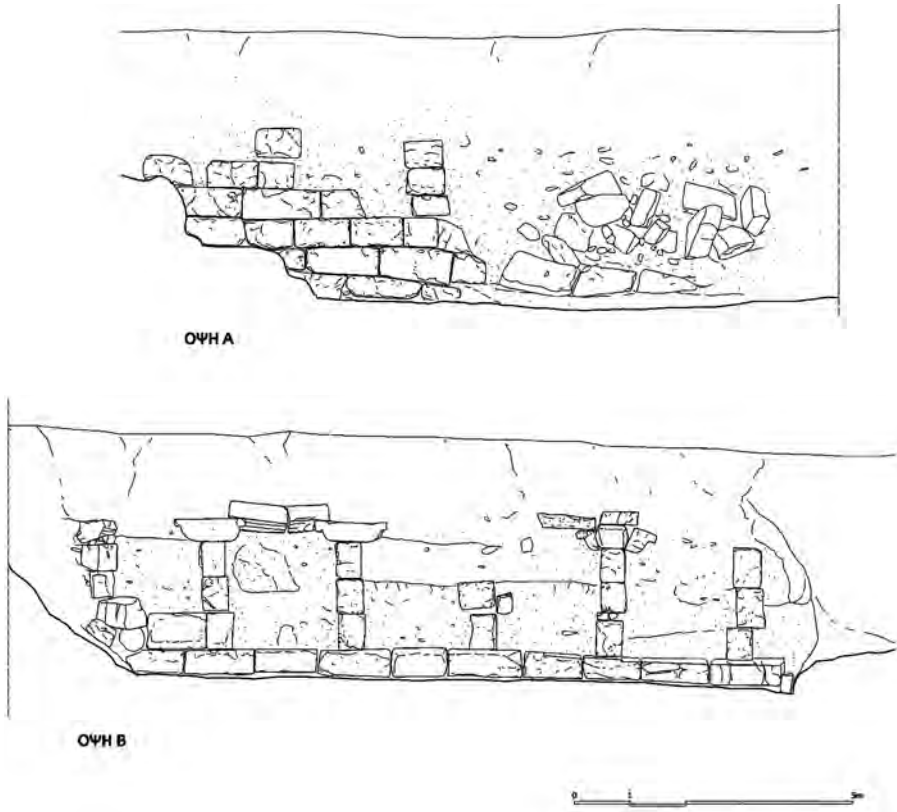
Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ φυσικοῦ πρανοῦς, ὅπου ὑπάρχει μεγάλη κατολίσθηση τῶν ὑπερκείμενων χωμάτων μὲ πληθώρα πεσμένων ὀγκωδῶν λιθοπλίνθων, ἀποκαλύφθηκε τμημα ἰσοδομικοῦ τοίχου κατεύθυνσης Β.-Ν., μέγ. ἀποκαλυφθέντος μήκ. 4.90 μ. καί σωζ. ὕψ. 3 μ. (6 δόμοι) (εἰκ. 21). Ὁ τοῖχος θεμελιώνεται στὸ φυσικὸ ὠχροκάστανο συμπαγὲς ἔδαφος, ἐνῶ διέρχεται ἐπάνω ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο σὲ ὅσα σημεῖα αὐτὸς ἐξέχει ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Κατὰ κανονικὰ δια-

22. Ὁ χῶρος ἀποτελεῖ ἰδιοκτησία τῆς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, ἡ ὁποία χορήγησε τὴν ἄδεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας μὲ γραπτὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ Σεβασμιότατου Μητροπολίτη Μεσσηνίας κ. Χρυσστόμου.

Σχ. 5. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναὸς Ἁγίου Φανουρίου. Κάτοψη ἀρχαίου τείχους (ἀρχιτέκτων Γ. Νίνος).

στήματα, περίπου ἀνὰ 2 μ., φέρει ἐγκάρσιες ἀντηρίδες πὺ εἰσχωροῦν στὸ πρᾶνές, ἐξασφαλίζοντας καλύτερη ἀντιστήριξη τοῦ τείχους. Στὸ νότιο, σχεδὸν πλήρως κατεστραμμένο ἄκρο του, ὁ τοῖχος καμπυλώνεται πρὸς τὰ Δ. προσαρμοζόμενος στὴ φυσικὴ κοιλότητα τοῦ πρᾶνοῦς καὶ συνεχίζεται πρὸς τὰ Δ., κάτω ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ σύγχρονου ναΐσκου τοῦ Ἁγίου Φανουρίου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν σκέλος τοῦ τείχους, κατεύθυνσης Α.-Δ., ἔχει μέγ. μῆκ. 12.20 μ. καὶ μέγ. σωζ. ὕψ. 3.10 μ. (εἰκ. 22). Φέρει ἐπίσης κάθετες ἀντηρίδες σὲ κανονικὲς ἀποστάσεις μεταξύ τους 1.90-2 μ., πὺ ἐδράζονται σὲ συνεχῆ τοιχοβάτη, ὁ ὁποῖος συμπίπτει μὲ τὸν κατώτερο δόμο τοῦ τείχους. Ὁ τοιχοβάτης ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλες λιθοπλίνθους ὕψ. 0.50 μ., πλάτ. 0.70 καὶ κυμαινόμενου μῆκ. 1.25-1.30 μ. Σὲ μία μεταγενέστερη χρῆση τοῦ τείχους τὰ κενὰ μεταξύ τῶν ἀντηρίδων διαμορφώθηκαν σὲ συνεχόμενες ὀρθογώνιες κόγχες πλάτ. 1.90-2 μ., βάθ. 2 μ.

Σχ. 6. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναός Ἁγίου Φανουρίου. Ὅψεις Α καὶ Β τοῦ ἀρχαίου τείχους.

καὶ ὕψ. 2.30 μ. (χωρὶς τὸ ἀνώφλι) (εἰκ. 23). Οἱ ἀντηρίδες ἔχουν πλέον τὴ χρήση παραστάδων καὶ φέρουν ἰδιότυπα, πεπλατυσμένης μορφῆς ἐπίκρανα (διαστ. μῆκ. 1.25 μ., πλάτ. 0.70 μ., ὕψ. 0.40 μ.) ποὺ στηρίζουν μονολιθικὴ πλάκα ἀνωφλίου (διαστ. μῆκ. 1.80 μ., πλάτ. 0.70 μ., ὕψ. 0.50 μ.)²³ (σχ. 6, εἰκ. 24).

23. Ἡ διαμόρφωση τῆς κόγχης σώζεται σὲ καλύτερη κατάσταση στὸν δεῦτερο ἀπὸ Α. χῶρο τοῦ τείχους, ἐνῶ σὲ ἄλλα σημεῖα εἶναι πολὺ κατεστραμμένη καὶ σώζεται ἀποσπασματικά.

Τὸ ἀρχαῖο τείχος φαίνεται νὰ ἐπεκτείνεται τόσο στὸ βόρειο ὅσο καὶ στὸ δυτικὸ του ἄκρο, ποῦ θὰ ἐρευνηθεῖ μελλοντικά. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τείχους ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις, συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς ἐλληνιστικῶν χρόνων, χωρὶς στρωματογραφικὴ τεκμηρίωση, ἐνῶ στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους, ἐντὸς τῶν διαταραγμένων χωμάτων τοῦ ὑπερκείμενου πρανοῦς συλλέχθηκαν ἕξι λίθινες σφαῖρες καταπέλτη διαφόρων μεγεθῶν.

«Ἑλληνικά» Θουρίας. Ἰδιοκτησία Α. Τσαγκλή

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐντὸς τῆς τομῆς Α04, ἡ ὁποία ἀπέβη ἄκαρπη, δεδομένου ὅτι οἱ ἀποκαλυφθέντες στὸ παρελθὸν ἔτος τοῖχοι δὲν συνεχίζονται σὲ μῆκος, λόγω τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τους ἀπὸ τὶς ἀγροτικὲς καλλιέργειες²⁴.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στις ἀνασκαφές τοῦ ἔτους 2019 ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Ε. Φράγκου καὶ Ι. Κακοῦρος, καθὼς καὶ δέκα ἐργατοτεχνίτες. Ἐθελοντικά συμμετεῖχαν δεκατέσσερις φοιτητές Ἀρχαιολογίας, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Τμῆμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας καὶ Διαχείρισης Πολιτισμικῶν Ἀγαθῶν τοῦ Πανεπιστημίου Καλαμάτας, καὶ ἑνδεκα φοιτητές Ἀρχαιολογίας ἀπὸ Πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τῶν μνημείων ἐκπόνησε ὁ ἀρχιτέκτων κ. Γ. Νίνος, ἡ τοπογράφηση ἔγινε ἀπὸ τὸν τοπογράφο τῆς ΕΦΑΜΕΣ κ. Β. Πάνου, ἐνῶ ἡ ἀεροφωτογράφιση τῆς ἀνασκαφῆς μὲ DRONE καὶ ἡ φωτογράφιση τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸν δρ. Jörg Rambach. Τὸ ἀνασκαφικὸ πρόγραμμα διεξήχθη φέτος χάρις στὴν χορηγία τοῦ «Ἰδρύματος Γ. καὶ Β. Καρέλια», στὸ ὁποῖο ὀφείλονται θερμὲς εὐχαριστίες. Σημαντικὴ ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ ἐπιχορήγηση τοῦ «Ἰδρύματος Καπετὰν Βασίλη Κωνσταντακόπουλου», καὶ τῆς Ἑταιρείας Φίλων Ἀρχαίας Θουρίας. Στὴ συντήρηση τῶν εὐρημάτων συνέβαλε ἡ ἐπιχορήγηση τοῦ «Ἰδρύματος Ψύχα».

24. ΠΑΕ 2017, 73 καὶ ΠΑΕ 2018, 72, εἰκ. 40-41.

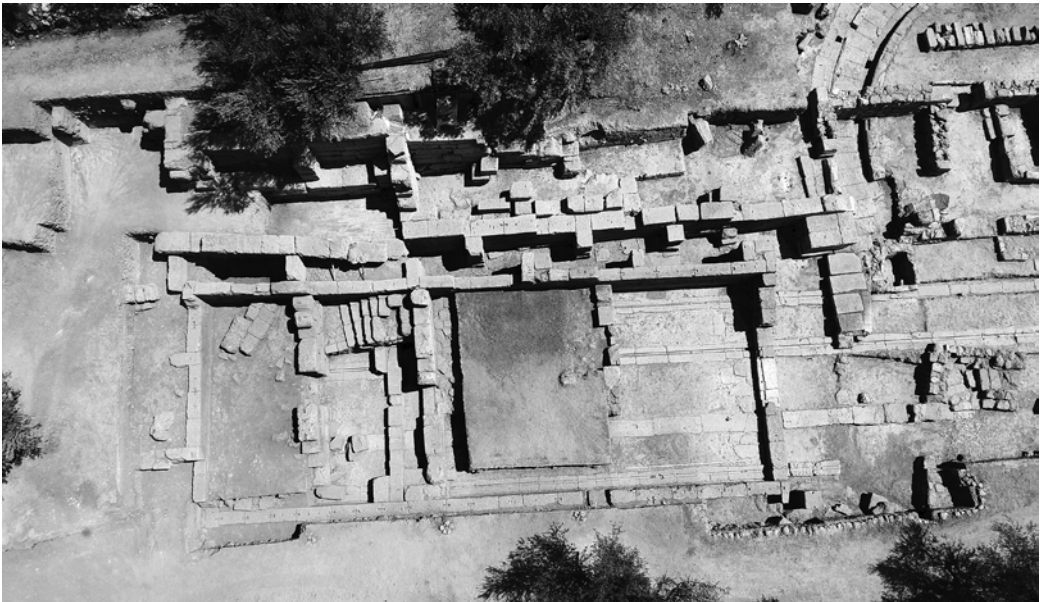
Είκ. 1. Άποψη τοῦ ἀρχαίου θεάτρου ἀπὸ Ν.

Είκ. 2. Σκηνοθήκη. Διάσπαρτα μέλη. Άποψη ἀπὸ Β.

Είχ. 3. Άποψη τής σκηνοθήκης από Ν.

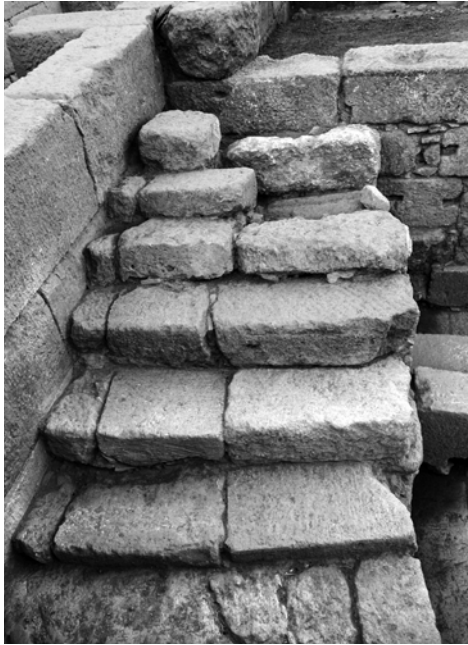
Είχ. 4. Σκηνοθήκη (αεροφωτογραφία J. Rambach).

Εικ. 5. Σκηνοθήκη. «Χώρος 1». Άποψη από ΝΔ.

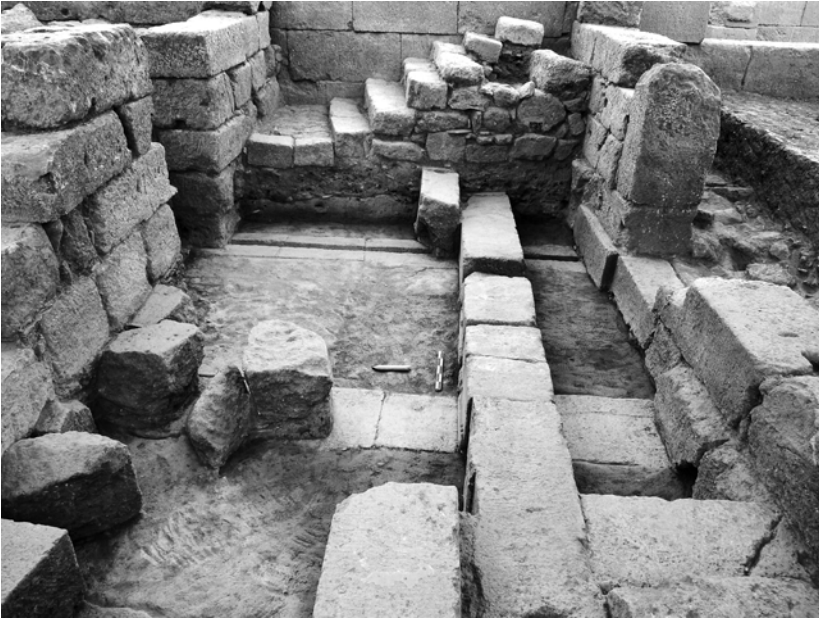
Εικ. 6. Σκηνοθήκη. «Χώρος 3», τοίχοι τ.α2 και τ.α3. Άποψη από ΝΔ.

Είκ. 7. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», λίθινη κλίμακα. Άποψη από Β.

Είκ. 8. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», λίθινη λεκάνη περιρραντηρίου. Άποψη από Δ.

Είκ. 9. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», τοίχος τ.α4. Ἐποψη ἀπὸ Δ.

Είκ. 10. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», τοίχος τ.α4. Τμῆμα δωρικοῦ ἐπιστυλίου. Ἐποψη ἀπὸ ΝΔ.

Είκ. 11. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», δυτικό ἄκρο τοίχου τ.α4. Τμήμα δωρικήs ζωφόρου. Ἐποψη ἀπὸ Β.

Είκ. 12. Σκηνοθήκη. «Χῶρος 3», διάσπαρτα μέλη ἀπὸ θριγκὸ ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

Είκ. 13. Άκρο βόρειου αναλημματικού τοίχου τ.Ι. Άποψη από ΒΔ.

Είκ. 14. Χώρος δυτικά τῆς σκηνῆς. Μεταγενέστερα κτίσματα (χώρος ΣΤ). Άποψη από ΒΔ.

Είχ. 15. Ίδιοκτησία Ν. Δικαίου. Τομή Ι. Άποψη από Δ.

Είχ. 16. Ίδιοκτησία Ν. Δικαίου. Τομή ΙΙ. Άποψη από Α.

Είκ. 17. Ίδιοκτησία Ν. Δικαίου. Τομή VII. Άναλημματικός τοίχος Α. Άποψη από Δ.

Είκ. 18. Ίδιοκτησία Ν. Δικαίου. Όρατός άναλημματικός τοίχος Β μετά τόν καθαρισμό του.

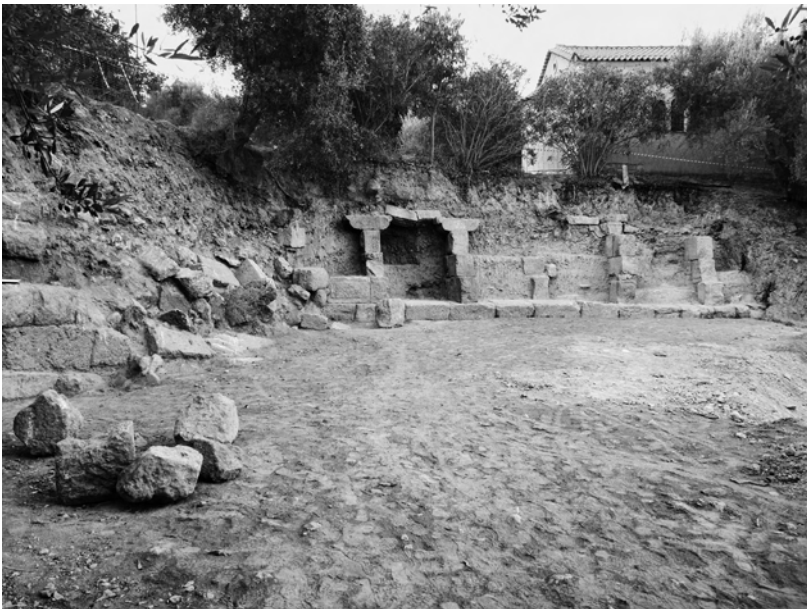
Είκ. 19. Ίδιοκτησία Ν. Δικαίου. Τομή VIII. Αναλημματικός τοίχος Β. Άποψη από Β.

Είκ. 20. Μονή Έλληνικῶν. Ναός Αγίου Φανουρίου. Όρατά αρχαία κατάλοιπα πριν από την ανασκαφή (λήψη 5.02.2014).

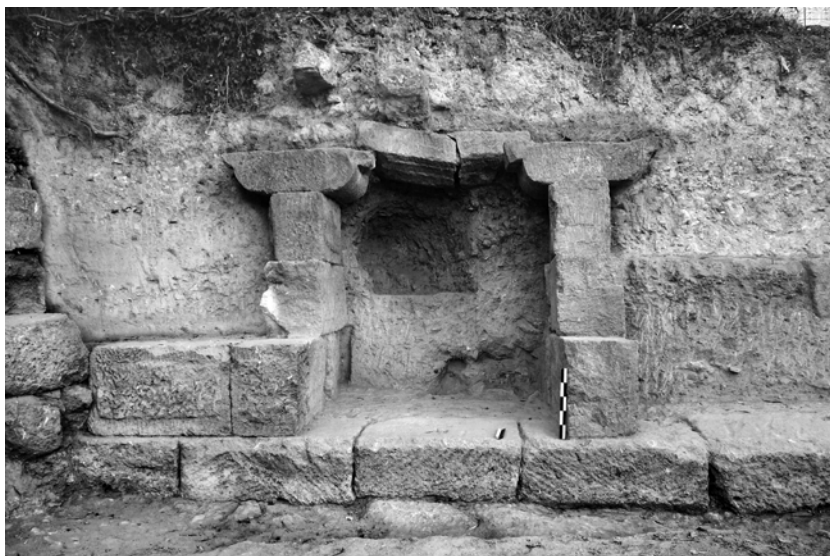
Είκ. 21. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναός Ἀγίου Φανουρίου. Ἀνατολικὸ πρηνές. Λείψανα ἀρχαίου τείχους. Ἐποψη ἀπὸ ΝΔ.

Είκ. 22. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναός Ἀγίου Φανουρίου. Ἀρχαῖο τεῖχος. Ἐποψη ἀπὸ Β.

Εικ. 23. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναὸς Ἁγίου Φανουρίου. Ἀρχαῖο τεῖχος με
κόγχες. Ἄποψη ἀπὸ Α.

Εικ. 24. Μονή Ἑλληνικῶν. Ναὸς Ἁγίου Φανουρίου. Ὅψη κόγχης με
σωζόμενα ἐπίκρανα παραστάδων.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΑΜΥΚΛΑΙΟΥ

Κατά τὸ ἔτος 2019 οἱ ἐργασίες στὸ ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀμυκλαίου ἐπικεντρώθηκαν στὴ διερεύνηση τῆς συνέχειας πρὸς Α. τοῦ τείχους πὸ ἀποκαλύφθηκε στὸ νότιο τμήμα τοῦ λόφου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ προηγούμενου ἔτους καὶ τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὑστερογεωμετρικοῦ περιβόλου πὸ ἦρθε στὸ φῶς κατὰ τὰ ἔτη 2006 ἕως 2010 κατὰ μῆκος τῆς νότιας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἱεροῦ. Στόχος τῆς ἔρευνας ὑπῆρξε ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς κατασκευῆς καὶ ἡ συσχέτισή της μὲ τυχὸν ἄλλες μνημειακὲς κατασκευὲς στὸν εὐρύτερο χῶρο, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ἡ διερεύνηση τῆς ὑπόθεσης ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑπῆρχε μίᾳ ἀκόμα πρόσβαση στὸ ἱερό (εἰκ. 1).

Ὁ χῶρος πὸ ἐρευνήθηκε εἶχε ἀνασκαφεῖ ἐν μέρει κατὰ τὸν παρελθόν ἀπὸ τὸν Ernst Buschor, ὁ ὁποῖος τὸ 1925 ἀποκάλυψε, κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα Α.-Δ., βυζαντινὸ, κατὰ τὴν ἀποψή του, τοῖχο ἀπὸ ἀργοὺς λίθους, μὲ ἀσβεστοκονίαμα γιὰ συνδετικὸ ὑλικό, σὲ μῆκ. 10 μ. ἀπὸ τῆ γωνία τοῦ ἀρχαϊκοῦ περιβόλου (ΑΜ 52, 1927, 30-31, εἰκ. 15) (εἰκ. 2).

Ἡ συνέχεια τοῦ τείχους ἀποκαλύφθηκε ἀμέσως ἀνατολικά τοῦ λεγόμενου «νότιου οἰκοδομήματος», τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου καὶ τέμνει κάθετα. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν σωζόμενη θεμελίωση, ἡ μνημειακὴ αὐτὴ κατασκευὴ ἐδράζεται πάνω στὴν βαθμιδωτὰ λαξευμένη ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ πορώδους βράχου. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παράλληλες σειρὲς ἀδρῶν ἀσβεστόλιθων μεγάλου καὶ μεσαίου μεγέθους, ἐνῶ στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο, πὸ ἀποτελεῖ τὸ ἐσωτερικὸ βόρειο ὄριο τοῦ τείχους, ἀκολουθεῖ μίᾳ ἀκόμα σειρὰ ἀδρῶν ἀσβεστόλιθων μεσαίου μεγέθους. Τὰ κενὰ καλύπτονται ἀπὸ μικρὲς πέτρες. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ τείχους σώζεται σὲ ὕψ. 1.10 μ., ἔχει συν. μῆκ. 21.00 μ. καὶ τὸ πλάτος τῆς θεμελίωσής του κυμαίνεται ἀπὸ 1.30 ἕως 1.80 μ. (εἰκ. 3α-β). Στὸ ἀνα-

τολικό άκρο του τείχους και βορείως αυτού εντοπίστηκε τμήμα δαπέδου από κονίαμα (μήκ. 1.85 μ., πλ. 0.30 μ., πάχ. 0.05 μ.), γεγονός που υποδεικνύει επέμβαση στο συγκεκριμένο σημείο κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του τείχους, μπροστά από τους λίθους της πρόσοψής του, εντοπίστηκε στρώμα από έντονα σκούρα χρώματα και ίχνη καύσης, που περιείχε μεγάλο αριθμό μικκύλων άγγειων (έχουν καταμετρηθεί περίπου 2.000) και μεγάλη συγκέντρωση μεταλλικών εύρημάτων, τα όποια σύμφωνα με την τυπολογία τους χρονολογούνται στον 7ο και 6ο αι. π.Χ. Ἐπί πλέον περισυλλέχθηκε μικρή ποσότητα ὀστῶν ζώων τὰ ὁποῖα φέρουν ἴχνη καύσης. Τὰ μικκύλα ἄγγεῖα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀκέραιους καὶ μὴ ἀρυβάλλους λακωνικοῦ τύπου, κανθαρίσκους, ἀμφορίσκους, θυμιατήρια καὶ λάκαινες (εἰκ. 4). Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα τῶν πήλινων εύρημάτων ξεχωρίζουν τρία μελανόμορφα ὄστρακα (τὸ ἕνα φέρει τμήμα μορφῆς πετεινοῦ, τὸ δεύτερο τμήμα θαλάσσιας μορφῆς καὶ τὸ τρίτο φυτική διακόσμηση ἀπὸ φύλλο κισσοῦ), τμήμα κεφαλῆς εἰδωλίου γλαύκας τοῦ ὕστερου 6ου αἰ. π.Χ. (εἰκ. 5), κεραμίδα στέγης πού φέρει ἐγγράρακτη ἐπιγραφή σὲ δύο σειρές, στή δεύτερη σειρά διακρίνεται τὸ ὄνομα HOPMIPPOΣ (εἰκ. 6), εἰδῶλιο βοοειδοῦς τῆς ὕστεροελλαδικῆς περιόδου καὶ τμήματα ἀπὸ ἀκροκέραμα πού φέρουν μελανὸ γάνωμα καὶ χρονολογοῦνται στήν ἀρχαίικη περίοδο. Στὰ μεταλλικά εύρήματα συγκαταλέγονται σιδερένιοι ὀβελοὶ καὶ ἐργαλεῖα, χάλκινα ἐλάσματα, ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων φέρει διακόσμηση ἀπὸ ἐγγάρακτους ὁμόκεντρος κύκλους, μολύβδινα στεφάνια, χάλκινες χάνδρες, χάλκινοι σφηκωτῆρες καὶ χάλκινα βλέφαρα. Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ εὔρεση ὀστέινων ἀντικειμένων, ὅπως πλακίδια πού φέρουν ἐγγάρακτη διακόσμηση, πλακίδιο σὲ μορφή ἀλόγου μὲ ὀπή ἀνάρτησης καὶ ἀρκετοὶ ἀστράγαλοι.

Σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια νοτίως τοῦ τείχους, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα μὲ τὰ μικκύλα ἄγγεῖα καὶ τὴ συγκέντρωση μεταλλικῶν εύρημάτων, ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση ἀπὸ καστανοκίτρινα πηλώδη χρώματα. Μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης αὐτῆς ἀποκαλύφθηκε τὸ φυσικὸ πορῶδες κιτρινωπὸ ἔδαφος σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια νοτίως τοῦ τείχους. Ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ περισυλλέχθηκε κεραμική, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν πρωτοελ-

λαδική ἔως καί τήν πρόωμη ἀρχαϊκή περίοδο, ἕνα δεδομένο πού συνηγορεῖ ὑπέρ μίας χρονολόγησής τοῦ τείχους στόν πρόωμο 7ο αἰ. π.Χ.

Τέλος, περισυλλέχθηκαν πολλά τμήματα πήλινων μητρῶν, κάποια ἐκ τῶν ὁποίων φέρουν ἴχνη χαλκοῦ στό ἐσωτερικό τους (εἰκ. 7). Τό γεγονός αὐτό σέ συνδυασμό μέ τά σκοῦρα μέ ἴχνη καύσης χώματα, τή μεγάλη συγκέντρωση σιδερένιων ἐργαλείων, χάλκινων ἐλασμάτων, τμημάτων σκωρίας καί ὑαλόμαζας ἀκριβῶς νοτίως τοῦ τείχους, μᾶς ὀδηγοῦν στήν ὑπόθεση ὅτι τά συγκεκριμένα εὐρήματα ἀποτελοῦν ἀπορρίμματα μίας ἐργαστηριακῆς δραστηριότητος δημιουργίας χάλκινων ἀγαλμάτων ἐντός τοῦ ἱεροῦ. Αὐτή ἡ παραγωγή πρέπει νά σχετίζεται μέ τίς ἀντίστοιχες ἐγκαταστάσεις πού βρέθηκαν σέ κεντρικό σημεῖο τοῦ ἱεροῦ καί συγκεκριμένα στήν κορυφή τοῦ λόφου, τό 2013. Ἐδῶ, σέ ἕνα χῶρο διαστ. 9.00×12.00 μ., ἀνακαλύφθηκαν τέσσερις κοιλότητες στόν φυσικό βράχο πού ἔχουν διαφορετικό σχῆμα καί διαστάσεις ἡ κάθε μία, μέ διαταραγμένη ἐπίχωση στό ἐσωτερικό τους καί, δυστυχῶς, δίχως χαρακτηριστικά εὐρήματα [βλ. S. Vlizos, *Das Heiligtum und seine Beigaben: Bronze-Statuetten vom Amyklaion*, στήν H. Frielinghaus, J. Stroszeck (ἐπιμ.), *Kulte und Heiligtümer in Griechenland: Neue Funde und Forschungen* (Möhnesee 2017) 71-95].

Τά παραπάνω δεδομένα συνηγοροῦν ὑπέρ μίας ἐρμηνείας πού περιλαμβάνει τίς ἐξῆς ἐπεμβάσεις στόν εὐρύτερο χῶρο: Ἡ πρωιμότερη, ἀρχική παρέμβαση στόν φυσικό βράχο πρέπει νά ἔλαβε χώρα κατὰ τήν Πρωτοελλαδική ἐποχή καί στό πλαίσιο τῆς λειτουργίας τοῦ οἰκισμοῦ πού ἀπλωνόταν ἀπό τήν κορυφή τοῦ λόφου στίς πλαγιές του. Ἀκολούθησε, κατὰ τόν πρόωμο 7ο αἰ. π.Χ., ἡ λάξευση τοῦ βράχου γιά τοῦς σκοποῦς τῆς ἀνέγερσης τοῦ πρώτου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος πρὸς Α. συνέχιζε τήν πορεία του περίπου 5 μ. βορειότερα (αὐτό τό τμήμα ἔχει ἀνασκαφεῖ σέ ὅλο τό μήκος του κατὰ τά ἔτη 2006-2009). Ἀπό τίς φετινές ἐργασίες προκύπτει λοιπόν ὅτι ὁ ὑστερογεωμετρικός περίβολος τοῦ πρόωμου ἱεροῦ διερχόταν σέ ὅλο τό μήκος τῆς τῆ νότια πλαγιά τοῦ λόφου (εἰκ. 8). Κατὰ τή διάρκεια τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., ὅταν δημιουργήθηκε τό «νότιο οἰκοδόμημα» καί μαζί μέ τόν Θρόνο κατασκευάστηκε καί ὁ νέος μνημειακός περίβολος,

τὸ τμήμα τοῦ παλαιοῦ τείχους εἶχε καταρρεύσει μὲ ἀποτέλεσμα νὰ λειτουργεῖ πιά ὡς χώρος τελετουργιῶν. Τὸ ὅτι ἐκείνη τὴν περίοδο σὲ αὐτὴ τὴν περιοχή ὑπῆρξε μία ὀργανωμένη δραστηριότητα λατρευτικοῦ χαρακτήρα ἐπιβεβαιώνεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύσταση τῶν χωμάτων τοῦ σκούρου στρώματος καὶ ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων καὶ τὴν ποσότητά τους.

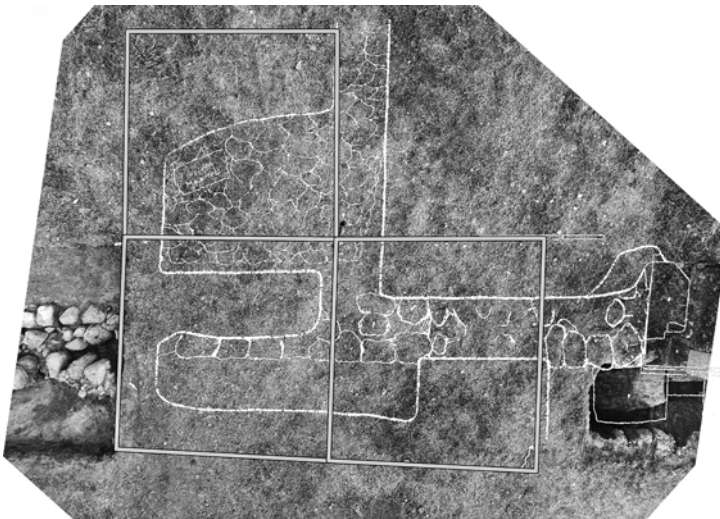
ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Στις φετινὲς ἐργασίες ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ὑπογραφόμενου συμμετεῖχαν ὁ ὑποψήφιος διδάκτωρ κ. Adrien Delahaye ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Paris 1 – Panthéon Sorbonne, ἡ κ. Δέσποινα Νίκα, ἀρχαιολόγος, μεταπτυχιακὴ φοιτήτρια προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, ὁ κ. Μιχάλης Τριβυζᾶς, ἀρχαιολόγος, μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς διαχείρισης πολιτιστικῆς κληρονομιάς τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, ἡ κ. Τζούλια-Ἄννα Σαραμίγισβα, μουσειολόγος, μεταπτυχιακὴ φοιτήτρια διαχείρισης μνημείων τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ φοιτήτριες μουσειολογίας κ. Δέσποινα Παυλοπούλου, Ἀγγελικὴ Λασηθιωτάκη καὶ Βασιλικὴ Ἰακωβάκη ἀπὸ τὸ Ἰόνιο Πανεπιστήμιο, καὶ ὁμάδα ἑξι ἐργατοτεχνιτῶν.

Εἰκ. 1. Γενική ἄποψη τοῦ ἱεροῦ.

Εἰκ. 2. Τὰ ἀνασκαφικὰ τετράγωνα πάνω στὰ ὁποῖα τοποθετήθηκε ἡ σχεδιαστική ἀποτύπωση τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ E. Buschor (σχέδιο Nicola Nenci).

3α-β. Ο ύστερογεωμετρικός περίβολος.

Εἰκ. 4. Λεπτομέρεια τοῦ πλήθους τῶν μικρῶν ἀγγείων πού βρέθηκαν ἀμέσως μπροστά ἀπὸ τὸν πρώιμο περίβολο.

Εἰκ. 5. Κεφαλή πήλινου εἰδωλίου γλαύκας.

Εἰκ. 6. Θραῦσμα κεραμίδας στέγης με ἐγγράρακτη ἐπιγραφή.

Εικ. 7. Τμήματα πήλινων μητρῶν.

Εικ. 8. Ἀεροφωτογραφία τῆς νότιας πλαγιάς τοῦ λόφου τῆς Ἁγίας Κυριακῆς. Λήψη ἀπὸ Δ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΓΛΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

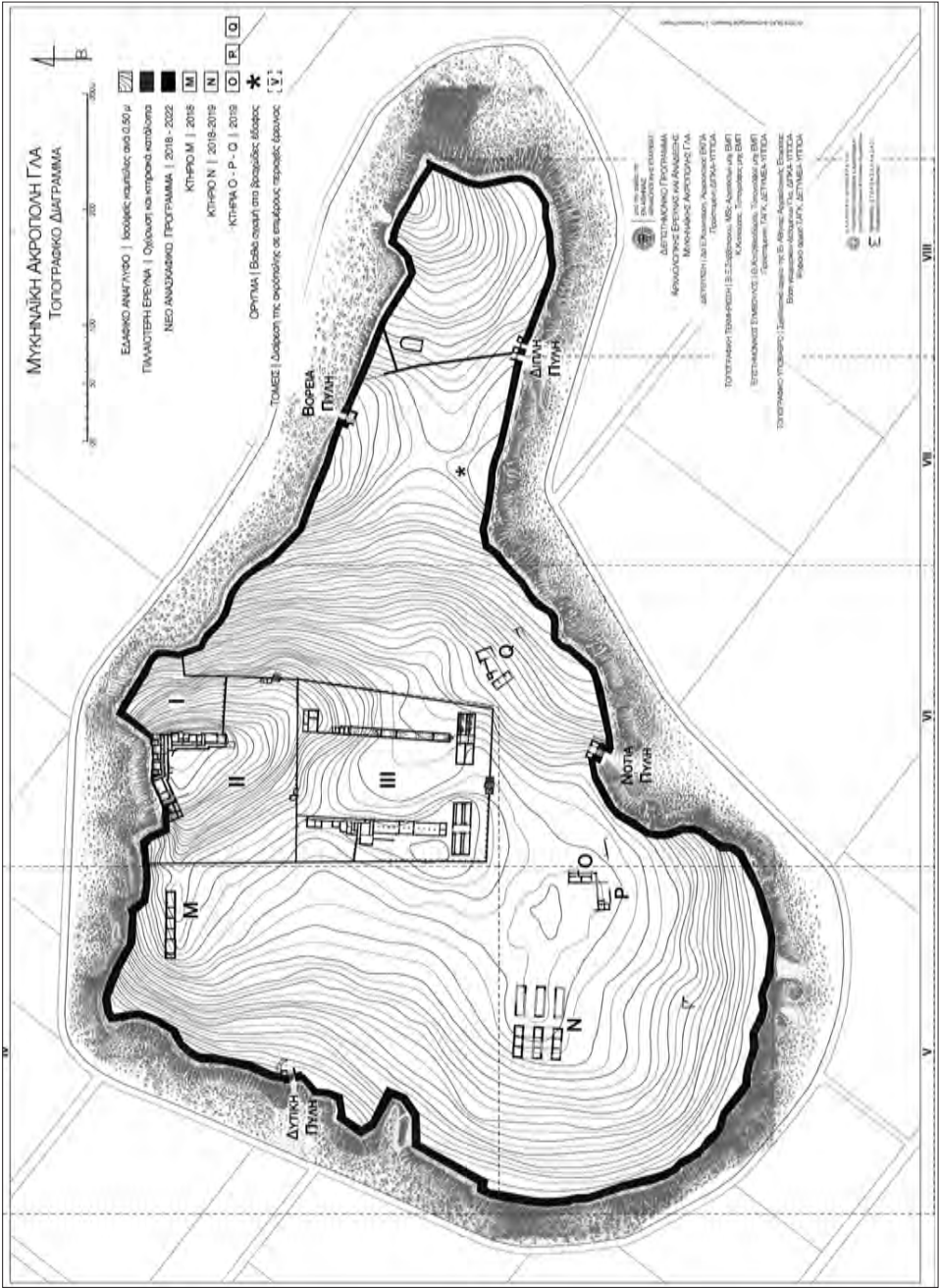
Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 24 Ἰουνίου ἕως 14 Ἰουλίου 2019 συνεχίστηκε, γιὰ δευτέρα χρονιά, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη τοῦ Γλα Βοιωτίας, στὸ πλαίσιο πενταετοῦς ἀρχαιολογικοῦ προγράμματος ἐπιφανειακῆς, γεωφυσικῆς καὶ ἀνασκαφικῆς ἔρευνας (2018-2022)¹ ποὺ διεξάγεται ἀπὸ τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς δρ. Ἐλενας Κουντούρη. Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχαν φοιτητὲς καὶ πτυχιούχοι τῶν Τμημάτων Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τῶν Πανεπιστημίων Ἰωαννίνων, Ἀθηνῶν καὶ Ρεθύμνου, καθὼς καὶ τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων Μηχανικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς φετινῆς ἔρευνας ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα ἐνθαρρυντικὰ καὶ συμπλήρωσαν σημαντικὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἀκρόπολης μὲ τὴν περαιτέρω διερεύνηση κτιρίων ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2018² στὸ ΝΔ. πλάτωμα τῆς ἀκρόπολης (Τομέας V, κτιριακὸ συγκρότημα N) ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν εὑρεση νέων (Κτίρια O καὶ P στὸν Τομέα V, καὶ Q στὸν Τομέα VI)³ στὸ νότιο τμήμα τῆς (σχ. 1).

1. Τὸ 2018, κατόπιν ὁμόφωνης γνωμοδότησης τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἐγκρίθηκε ἡ χορήγηση ἄδειας στὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ ἐπανεναρξὴ τῆς ἔρευνας στὴν ἀκρόπολη, στὸ πλαίσιο πενταετοῦς προγράμματος (2018-2022) (ΓΑ ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ ΤΕΕΑΕΙ/546070/364627/13648/1936/7-05-2018). Τὸ πρόγραμμα χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν Περιφέρεια Στερεῆς Ἑλλάδας, στὸ πλαίσιο Προγραμματικῆς Σύμβασης Πολιτισμικῆς Ἀνάπτυξης, τὸ Ἴδρυμα Ἀθηνᾶς καὶ Παύλου Κανελλόπουλου καὶ τὸ Ἴδρυμα Ψύχα. Γιὰ τοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς βλ. ἀναφορὰ στὸ τέλος τῆς ἐκθεσης.

2. Ἔργον 2018, 30-32.

3. Γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐρευνητικῶν στόχων τοῦ προγράμματος καὶ τὴν ἀριστερὴ ὀργάνωση σὲ θέματα τεκμηρίωσης, ὁ λόφος διαιρέθηκε σὲ ὀκτὼ ἐπιμέρους περιοχὲς ἔρευνας διατηρώντας καὶ διευρύνοντας τὸ σύστημα ἀρίθμησης ποὺ

Σχ. 1. Τοπογραφικό διάγραμμα της ακρόπολης τού Γλα με αποτυπωμένα τὰ κτιριακά σύνολα Ν, Ο, Ρ και Q, που ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικά κατὰ τὸ 2019.

ΤΟΜΕΑΣ V - ΚΤΙΡΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ N

Στό κτιριακό συγκρότημα N, τὸ ὁποῖο χωροθετεῖται σὲ φυσικὸ πλάτωμα στὴν κορυφὴ ὁμαλοῦ κωνικοῦ ὑψώματος στό ΝΔ. τμήμα τῆς ἀκρόπολης (Τομέας V), ἐρευνήθηκαν συνολικὰ 5 νέες τομές (VT09, VT10, VT11, VT12, VT27), ἐνῶ συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα καὶ στὴν τομὴ VT03a, πού εἶχε ξεκινήσει κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2018. Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ προηγούμενου ἔτους εἶχε διαπιστωθεῖ ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ συγκρότημα πέντε ἀνεξάρτητων κτιριακῶν ὄγκων (Na, Nb, Nc, Nd, Ne), ἐξωτ. διαστ. 8.60×27.70 μ. ἕκαστος, μὲ προσανατολισμὸ Α.-Δ. καὶ κοινὲς οἰκοδομικὲς γραμμές. Κατὰ τὴν τρέχουσα ἀνασκαφικὴ περίοδο τεκμηριώθηκε ἡ ὑπαρξὴ ἑκτῆς κτιριακῆς μονάδας στὰ ΝΑ. τοῦ συγκροτήματος, πού ἔλαβε τὴ συμβατικὴ ὀνομασίαν Nf (σχ. 2). Οἱ κτιριακοὶ ὄγκοι, ἐπιφάνειας 240 τ.μ., διατάσσονται γραμμικὰ σὲ ομάδες τῶν τριῶν κατὰ τὸν ἄξονα Β.-Ν., ἐνῶ μεταξύ τους φαίνεται νὰ μεσολαβοῦν ὑπαίθριοι χῶροι ὁμόλογων διαστάσεων (εἰκ. 1). Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ 2019 ἐπιβεβαίωσε τὴν ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση ἑκάστης κτιριακῆς μονάδας, τουλάχιστον τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ συγκροτήματος (κτίρια Na-Nc), σὲ τρεῖς ἐπιμέρους ἰσομεγέθεις χώρους, ἐσωτ. διαστ. 6.50×8.00 μ.

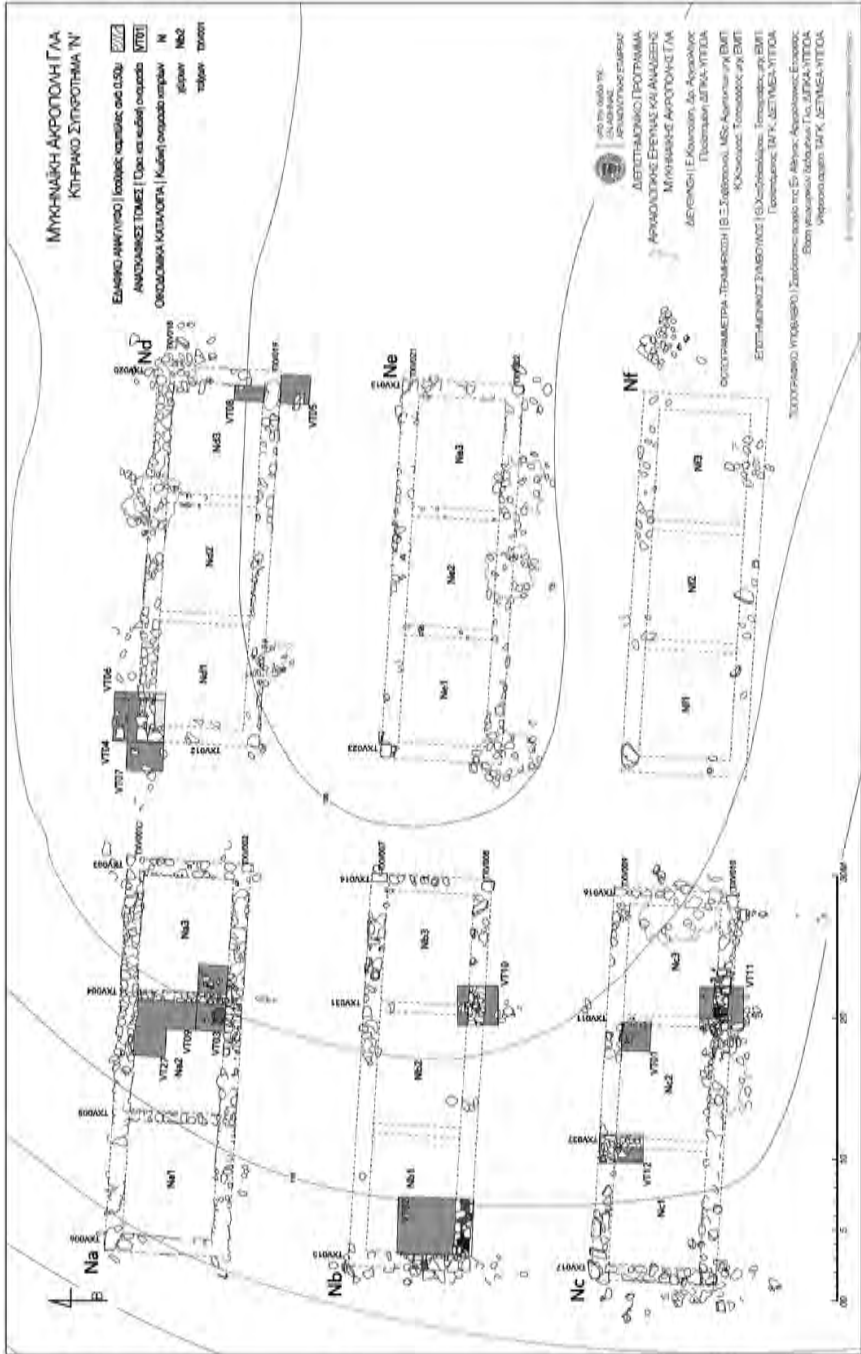
ΚΤΙΡΙΟ Na-ΧΩΡΟΣ 2

Τομὴ VT03a

Κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς τομῆς VT03a τοῦ χώρου 2 τοῦ κτιρίου Na μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς διερεύνησης τῆς κυκλοτεροῦς παραβίασης, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ εἶχε διανοιχθεῖ σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ στό δάπεδο τοῦ χώρου⁴ (εἰκ. 2).

ἀκολούθησε ὁ Σπ. Ἰακωβίδης: τρεῖς στὴν ψηλότερη περιοχὴ τοῦ κυρίως ὑψώματος, ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου (τομεῖς I, II καὶ III), τρεῖς περιμετρικὰ τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου (τομεῖς IV, V, D) καὶ οἱ ὑπόλοιποι δύο (τομεῖς VII καὶ VIII) ἑκατέρωθεν τοῦ ἐσωτερικοῦ διατειχίσματος στό ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἀκρόπολης. Συμβατικὴ εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία τῶν κτιρίων (N, O, P, Q).

4. Ἔργον 2018, πίν. 1 καὶ 2.

Σχ. 2. Κάτοψη κτιριακού συγκροτήματος Ν.

Κατά τή συνολική έρευνα του ὀρύγματος (ἀπό ἀρχικό βάθος +118.98 μ. ὡς τελικό βάθος +118.65 μ.) ἐντοπίστηκε ἕνα μόνο στρώμα (γέμισμα ὀρύγματος), τὸ ὁποῖο ἦταν καστανό/ἐρυθροκάστανο, ἀργιλῶδες μὲ προσμίξεις ἐλάχιστων ριζῶν, μικρὰ τμήματα πλίνθων (μερικά μὲ δόρωση), ἐλάχιστους ἀργούς λίθους καὶ ἐλάχιστη κεραμική. Περιμετρικά στοῦ τοίχου καὶ σὲ βάθος ἀπὸ +118.84 ὡς +118.71 μ. διακρίνονται λίθοι μικρῶν διαστάσεων, καθὼς καὶ ἐλάχιστα τμήματα συμπαγῶν πλίνθων, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἐκτείνονται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὀρύγματος καὶ νὰ εἰσχωροῦν στήν ἀδιατάραχτη ἐπίχωση τοῦ δαπέδου, συνιστώντας τὴν ὑποδομὴ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου 2. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ ἐντοπισμός, ἐντὸς τοῦ ὀρύγματος καὶ σὲ βάθος +118.87-118.90 μ., σκελετοῦ ζώου (ἵπποειδοῦς), τὸ ὁποῖο μάλιστα φαίνεται νὰ εἶχε ἐναποθεθεῖ στοῦ ὀρύγματος ἀκέραιο (εἰκ. 3). Λόγω ἰσχυρῶν διαγνωστικῶν εὐρημάτων, ἡ χρονολόγηση τοῦ ὀρύγματος εἶναι ἀκόμα ἀσαφής. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ λάκκου, στήν περιοχὴ δηλαδή πού ἐφάπτεται μὲ τὸν τοῖχο TXV002, ἐντοπίστηκε ἡ ὑποθεμελίωσή του (σὲ βάθος +118.83 μ.), ἡ ὁποία ἐξέχει ἀπὸ τὴ βάση του, δημιουργώντας μία ὑποδομὴ σταθερότερη ἀπὸ ὅ,τι θὰ τοῦ ἐξασφάλιζε τὸ ἴδιο του τὸ πάχος (εἰκ. 4). Ἡ ἔδραση τῆς ὑποθεμελίωσης ἐντοπίστηκε σὲ βάθος +118.73 μ., ἐνῶ ὡς πυθμένας τοῦ ὀρύγματος ὀρίζεται τὸ φυσικὸ συμπαγὲς ἐρυθροκάστανο στρώμα, τὸ ὁποῖο καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποσάθρωση τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 5).

Τομὲς VT09, VT27

Ἡ έρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ χώρου 2 τοῦ κτιρίου Na συμπληρώθηκε μὲ δύο ἐπὶ πλέον τομὲς πού διανοίχθηκαν πρὸς Β. (τομὴ VT09) καὶ τὰ ΒΔ. (τομὴ VT27) τῆς VT03α.

Ἡ τομὴ VT09 ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὴν προέκταση τῆς τομῆς VT03α τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου τοῦ 2018, πρὸς Β. καὶ ὀρίστηκε μὲ σκοπὸ νὰ διερευνηθεῖ ἂν τὸ ὑπολειπόμενο ἄσκαφο τμήμα τοῦ χώρου 2 προσομοιάζει στρωματογραφικὰ μὲ τὴν τομὴ VT03α. Οἱ διαστάσεις τῆς τομῆς εἶναι 4.20×2 μ. (Β.-Ν.) καὶ ὀρίζεται στὰ νότια ἀπὸ τὴν τομὴ VT03α, στὰ ἀνατολικά ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέτωπο τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου

TXV004 και στα βόρεια από το νότιο μέτωπο του τοίχου TXV001. Η δυτική παρειά της τομής απέχει 2 μ. από το δυτικό μέτωπο του TXV004 (σχ. 2).

Οι εργασίες ξεκίνησαν από ανώτερο αρχικό βάθος +119.36 με την αφαίρεση του φυλλοχώματος μέγ. πάχ. 0.10 μ., αποτελούμενου από λεπτό χαλαρό και σκούρο καστανό χῶμα, στο οποίο έντοπίστηκε ελάχιστη κεραμική. Κάτω ακριβῶς από το επιφανειακό στρώμα ή επίχωση που καταλάμβανε την επιφάνεια της τομής, αφήνοντας ελεύθερες τις κορυφές των τοίχων, ἔφτανε τὰ 0.45 μ. και συνιστούσε έναιο στρώμα αποτελούμενο από τμήματα συμπαγῶν και διαλυμένων πλίνθων και ελάχιστους λίθους (εἰκ. 6). Το στρώμα αυτό, το οποίο παρουσιάζει την ἴδια ακριβῶς εἰκόνα με αὐτήν της τομής VT03α του 2018, ἐμφανίστηκε σὲ βάθος +119.34 μ. και ἀφαιρέθηκε ἀνά στρώσεις 10-15 ἐκ. για λόγους καλύτερης τεκμηρίωσης ἔως τὸ δάπεδο του χώρου (τελικὸ βάθος +118.91 μ.). Τοποθετημένα ἀπευθείας πάνω στο δάπεδο ἢ σὲ μικρῶν διαστάσεων θρανίῳ ἀπὸ πηλόπλινθους⁵ κατὰ μήκος του δυτικῶν μετώπου του ἐγκάρσιου τοίχου TXV004 (εἰκ. 8) βρέθηκαν 4 ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα (κύλικες, εἰκ. 7, σκύφοι, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς), καθὼς και 4 ἀποθηκευτικοὶ πίθοι. Σὲ ἐπαφή με τοὺς πίθους και τοποθετημένα στὴν ἐπιφάνεια του δαπέδου έντοπίστηκαν μεσαίων διαστάσεων σχιστολιθικὲς πλάκες (πηλίτη λίθου), οἱ ὁποῖες πιθανότατα ἀποτελοῦσαν τὰ καλύμματα-πώματα τῶν ἀποθηκευτικῶν αὐτῶν ἀγγείων. Ἰδιαιτέρο, ὡστόσο, ένδιαφέρον παρουσιάζει ὁ έντοπισμὸς, ἀνάμεσα στις στρώσεις τῶν πλίνθων, έννεα θραυσμάτων ἐπιζωγραφισμένων κονιαμάτων (εἰκ. 9).

5. Κατὰ τις ἐργασίες ἀφαίρεσης του στρώματος, διαπιστώθηκε ὅτι αὐτὰ πατοῦσαν σὲ ἓνα ὑπόλευκο στρώμα συμπαγοῦς πηλοχώματος, ὑπερυψωμένο κατὰ 0.06 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο του χώρου, τὸ ὁποῖο ἔδινε τὴν έντύπωση χαμηλοῦ θρανίου. Ἄν και ἡ κατάσταση διατήρησής του εἶναι ἀποσπασματική, ἐξαιτίας της συσσωμάτωσής του με τὴν πλίνθινη ἀνωδομή που εἶχε καταρρεύσει, ὑποθέτουμε ὅτι ἐπεκτεινόταν παράλληλα με τὸ δυτικὸ μέτωπο του τοίχου TXV004 και σὲ μήκος ἀπὸ τὸ μέσο περίπου της τομής ἔως τὴ ΒΑ. γωνία της.

Τὰ περισσότερα ἔχουν πάχ. 8-10 χιλ., σὲ μερικά περιορίζεται σὲ 6 χιλ., σὲ ἄλλα φτάνει τὰ 15 χιλ. Τὰ χρώματα πὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι τὸ ἀμαυρὸ κόκκινο, τὸ κόκκινο-πορτοκαλί, τὸ κίτρινο, τὸ γαλάζιο, τὸ καστανοκίτρινο καὶ τὸ μαῦρο. Ἦταν πεσμένα μὲ τὴ ζωγραφισμένη ὄψη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐπιβεβαιώθηκε, μετὰ τὴ συντήρησή τους, ὅτι προέρχονται ἀπὸ διακοσμητικὲς ζῶνες ροδάκων, ἀπομίμησης ξυλοδεσιᾶς καὶ μικρογραφικῆς σύνθεσης μὲ καλαμοειδῆ. Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου ἀπὸ ὑποκίτρινο σκληρὸ ἀργιλόχωμα παρουσιάζει μικρὲς ὑψομετρικὲς διακυμάνσεις (+118.98-118.91 ἀπὸ Ν. πρὸς Β.), ἐνῶ σὲ ἀπόσταση περ. 1.50 μ. ἀπὸ τὸν TXV004 καὶ 2.50 ἀπὸ τὸν TXV002 ὁ βράχος ἐξέχει ἀπὸ τὸ δάπεδο, παρουσιάζοντας κοίλωμα πὺ εἶχε πρόχειρα ἰσοπεδωθεῖ μὲ λίγες πέτρες καὶ χῶμα.

Ἡ τομὴ VT27 (διαστ. 2×2 μ.) διανοίχτηκε στὰ ΒΔ. τῆς τομῆς VT09 καὶ ἀποτελεῖ ἐπέκτασή της πρὸς Δ., ἔχοντας ὡς βόρειο ὄριο τὸ νότιο μέτωπο τοῦ τοίχου TXV001 καὶ ἀνατολικὸ τὴν δυτικὴ παρειὰ τῆς τομῆς VT09, σχηματίζοντας μαζί της «Γ». Κάτω ἀπὸ τὰ 0.05 μ. τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος (φυλλόχωμα), ἐντοπίζεται ἡ ἴδια στρωματογραφικὰ εἰκόνα, μὲ μόνη διαφοροποίηση τὴν ἀραιότερη παρουσία θραυσμάτων πηλοπλίνθων, κυρίως στὸ κέντρο τῆς τομῆς (εἰκ. 10). Ἡ ἔρευνα τοῦ στρώματος τῶν πλίνθων ἀπὸ βᾶθος +119.32 ὡς +118.88 μ. ἔφερε στὸ φῶς ἐλάχιστη μυκηναϊκὴ κεραμικὴ, ἐπὶ πλέον τρία θραύσματα τοιχογραφιῶν καὶ ἀποθηκευτικὸ πίθο (βᾶθος +119.07 μ.) σὲ ἐπαφή μὲ τὸ νότιο μέτωπο τοῦ τοίχου TXV001 (εἰκ. 11), συσχετίζοντας τὸ στρώμα αὐτὸ μὲ τὸ ἀντίστοιχο τῶν τομῶν VT09 τοῦ 2019 καὶ VT03 τοῦ 2018. Ὅλα τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα, ὅπως καὶ αὐτὰ πὺ ἐντοπίστηκαν καὶ στὴν ἀνασκαφὴ τῆς τομῆς VT03α τοῦ 2018, ὑποδεικνύουν ὅτι πρόκειται γιὰ ἐνιαῖο χρονολογικὰ στρώμα πὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν πλινθόχτιστων τμημάτων τοῦ κτιρίου καὶ κάλυψε τὸν χῶρο 2. Στὴν τελευταία περίοδο χρήσης τοῦ χώρου ἀνήκουν τὰ σκεῦη πὺ βρέθηκαν κατὰ χώραν κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου TXV004 καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ τοίχου TXV001.

Οἱ ἐργασίες στὶς τομὲς VT09 καὶ VT27 θὰ συνεχιστοῦν κατὰ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο μὲ τὴν ἔρευνα τῆς κυκλοτεροῦς παραβίασης

(Ομάδα 2, μέγ. διαμ. 1.35 μ.) που έντοπίστηκε στο ΝΑ. τμήμα τῆς VT27 καὶ στο ΒΔ. τμήμα τῆς VT09 (εἰκ. 12).

KTIPIA Nb, Nc

Τομές VT10, VT11, VT12

Οἱ τομές VT10, VT11, VT12 ὀρίστηκαν στὰ κτίρια Nb καὶ Nc τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος N (εἰκ. 13) μὲ στόχο τόσο τὴν περαιτέρω τεκμηρίωση τοῦ περιγράμματος τῶν δύο κτιρίων, καθὼς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τους διαρρύθμισης μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἐγκάρσιων τοίχων (κατ' ἀναλογία μὲ τὸ Na).

Ἡ τομὴ VT10 (διαστ. 3×3 μ.) στοὺς χώρους 2 καὶ 3 τοῦ κτιρίου Nb διανοίχτηκε στὴν περιοχὴ πιθανῆς συνάντησης τοῦ τοίχου TXV008 μὲ τὸν μεσότοιχο TXV031, ἐνῶ περαιτέρω στόχος ἦταν ἡ στρωματογραφικὴ διερεύνηση τμήματος τοῦ ὑπαίθριου, κατὰ τὰ φαινόμενα χώρου, πού μεσολαβεῖ μεταξύ τῶν κτιρίων Nb καὶ Nc. Ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πορεία τοῦ τοίχου TXV008 πρὸς Α., ἐνῶ διαπιστώθηκε ὅτι στὸ βόρειο μέτωπό του καταλήγει ὁ τοῖχος TXV031, πού διακρίνει ἐσωτερικὰ τοὺς χώρους 2 καὶ 3 τοῦ κτιρίου Nb, μικρὰ τμήματα τῶν ὁποίων (διαστ. 0.70×0.90 μ. καὶ 0.80×1.20 μ.) ἐρευνήθηκαν (εἰκ. 14). Στρωματογραφικά, στὸ βόρειο ἥμισυ τῆς τομῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ φυλλοχώματος πάχ. περ. 0.05 μ., ἐμφανίστηκε σχετικὰ χαλαρὸ στρώμα πάχ. 0.10-0.15 μ., χρώματος καστανοῦ-τεφροκάστανου, πού περιεῖχε λίγες πέτρες καὶ ἐλάχιστη κεραμικὴ. Τὸ στρώμα αὐτὸ κάλυπτε τὸ ἐπόμενο, πάχ. 0.25-0.30 μ. ἀπὸ ἐνιαῖο καὶ συνεκτικὸ ἀσπροκίτρινο ἀργιλόχωμα, κάπως χαλαρὸ καὶ ἀνώμαλο στὴν κορυφὴ του. Περιεῖχε τεμάχια συμπαγῶν καὶ θρυμματισμένων πλίνθων ἀπὸ τὸ βάθος +119.59 ἕως +119.27 μ. περιπου καὶ στοὺς δύο χώρους, σὲ μικρότερη ὅμως πυκνότητα σὲ σχέση μὲ τίς τομές VT09 καὶ VT27. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ ἦρθε στὸ φῶς στρώμα ὑπόλευκου πηλοχώματος, πού συνιστοῦσε πιθανότατα τὸ δάπεδο τῶν χώρων. Λεπτὴ στρώση φαιοπράσινης ἀπόχρωσης, πάχ. 2-5 ἐκ. πού ἔσβηνε πρὸς Β., ἦρθε στὸ φῶς, κατὰ περιοχές, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου καὶ

πρέπει να συσχετιστεί κατά πάσα πιθανότητα, με χρήση ύλικου διαφορετικής σύστασης με μονωτικές ιδιότητες (σχ. 7). Ἐλάχιστη κεραμική, τμήματα πίθων και ἑλάχιστα θραύσματα τοιχογραφιῶν και μικροερωμαμάτων ἦταν τὰ εὐρήματα, κυρίως στο βόρειο μισό τῆς τομῆς. Ἀντίθετα στο νότιο μισό τῆς τομῆς, νότια δηλαδή τοῦ TXV008 και ἔξωτερικά τοῦ κτιρίου Nb, ἡ στρωματογραφική εἰκόνα ἐμφανίζεται διαφοροποιημένη. Ἀμέσως κάτω ἀπό τὰ ἐπιφανειακά στρώματα, ἀποκαλύφθηκε στρώμα πάχ. 0.25-0.30 μ. με ἰσχνή παρουσία πλίνθων. Κάτω ἀπό αὐτό ἐμφανίζεται συμπαγές στρώμα ὑπόλευκου ἀργιλοχώματος, καθαρὸ και σκληρό, ἀντίστοιχου περίπου πάχους (ἀπὸ βάθος +119.27 ἕως +118.98 μ.) ἐν εἶδει ἐξισωτικής ἐπίχωσης γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς στάθμης τοῦ ὑπαίθριου χώρου.

Ἀντίστοιχα, ἡ τομὴ VT11 διανοίχτηκε στὴν περιοχή συνάντησης τοῦ ἔξωτερικοῦ τοίχου TXV010 και τοῦ μεσότοιχου μεταξύ τῶν χώρων 2 και 3 τοῦ κτιρίου Nc, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίστηκε ὡς TXV011⁶ (εἰκ. 13). Διερευνήθηκε τμήμα διαστ. 1×2.30 μ. ἀνατολικά τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου TXV011 (χώρος α'), καθὼς και τμήμα διαστ. 1×3 μ. νότια τοῦ ἔξωτερικοῦ τοίχου TXV010 (ὑπαίθριος χώρος ἔξωτερικά, χώρος γ'). Ἡ στρωματογραφία στο ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου παρουσιάζει ἀναλογία με τὶς ὑπόλοιπες τομές, δηλαδή ἐπιφανειακὸ στρώμα πάχ. περ. 0.05 μ., στρώμα συμπαγῶν και θρυμματισμένων πλίνθων ἀπὸ ἀρχικὸ βάθος +119.38 μ., ὑπόλευκο στρώμα πηλοχώματος-δάπεδο (σὲ βάθος +119.09 μ.), ἐνῶ περαιτέρω διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξη στρώσης λίθων ὡς ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου και σὲ βάθος ποὺ κυμαίνεται μεταξύ +118.95 και +118.90 μ. (εἰκ. 15). Ἦρθαν στο φῶς τμήματα πίθων και ἄμορφες μάζες μολύβδου ἔξωτερικά τοῦ κτιρίου σὲ βάθος ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ +118.83 ἕως

6. Ἡ τομὴ περιέλαβε τμήμα τοῦ τοίχου TXV010 με στόχο τὴ διερεύνηση: α) κενοῦ στὴν τοιχοδομία του γιὰ τὴν ὑπαρξη κατωφλιοῦ, β) τῶν ἐπιφανειακῶν ὀρατῶν λίθων νότια και ἔξωτερικά τοῦ τοίχου TXV010 γιὰ ὑπαρξη ράμπας, και γ) τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ νότιου πέρατος τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου TXV011, τμήμα τοῦ ὁποῖοῦ εἶχε ἐντοπιστεῖ τὸ 2018 στὴν τομὴ VT01.

118.75 μ. και σε απόσταση 0.15-0.05 μ. νότια του νότιου μετώπου του τοίχου TXV010.

Τέλος, η ίδια ακριβώς στρωματογραφική εικόνα έντοπίστηκε και στην τομή VT12 που διανοίχτηκε στον χώρο 2 του κτιρίου Nc (είκ. 16). Στόν ωφέλιμο χώρο μεταξύ του έξωτερικού τοίχου TXV009 (που όριζει την τομή στα βόρεια) και της μεσοτοιχίας TXV037 (που όριζει την τομή στα ανατολικά), η στρωματογραφία είναι ανάλογη με αυτή των υπόλοιπων τομών (έπιφανειακό στρώμα, στρώμα συμπαγών και θρυμματισμένων πλίνθων από βάθος +119.13 μ., υπόλευκο στρώμα πηλοχώματος - δάπεδο - από βάθος +118.84 μ.). Επί πλέον, ήρθε στο φως είτε στο δάπεδο είτε μεταξύ των πεσμένων πλίνθων μεγάλος αριθμός επιζωγραφισμένων κονιαμάτων (18 συνολικά) που προέρχονται, κατά κύριο λόγο, από διακοσμητικές ζώνες ροδάκων, σε κλίμακα που ποικίλλει (είκ. 17). Άπευθείας στο δάπεδο (άνωτερο βάθος +118.84 μ.) είχαν τοποθετηθεί άπλωμένα πέντε συνολικά φύλλα μολύβδου, εκ των οποίων το μεγαλύτερο ήταν διαστ. 0.45×0.60 μ. περίπου, καταλαμβάνοντας όλο σχεδόν το εύρος της τομής (είκ. 18).

TOMEAS V - KTIPIA O και P

Τα κτίρια O και P χωροθετούνται στη ΝΑ. πλευρά του ίδιου φυσικού πλατώματος με το κτιριακό συγκρότημα N, σε απόσταση 60-80 μ. από αυτό και 80 με 100 μ. ΝΔ. του κεντρικού περιβόλου (σχ. 1, 3, είκ. 19). Άν και η πλήρης κάτοψή τους θα διερευνηθεί περαιτέρω, κατά τις ανασκαφικές περιόδους 2020-2022, δίνουν την εντύπωση ότι συναντώνται μεταξύ τους σε όρθη γωνία, ίσως εκατέρωθεν υπαίθριου χώρου, αποτελώντας πτέρυγες μεγαλύτερου κτιριακού συγκροτήματος.

Κτίριο O- Τομές VT13-VT16, VT18, VT20-22

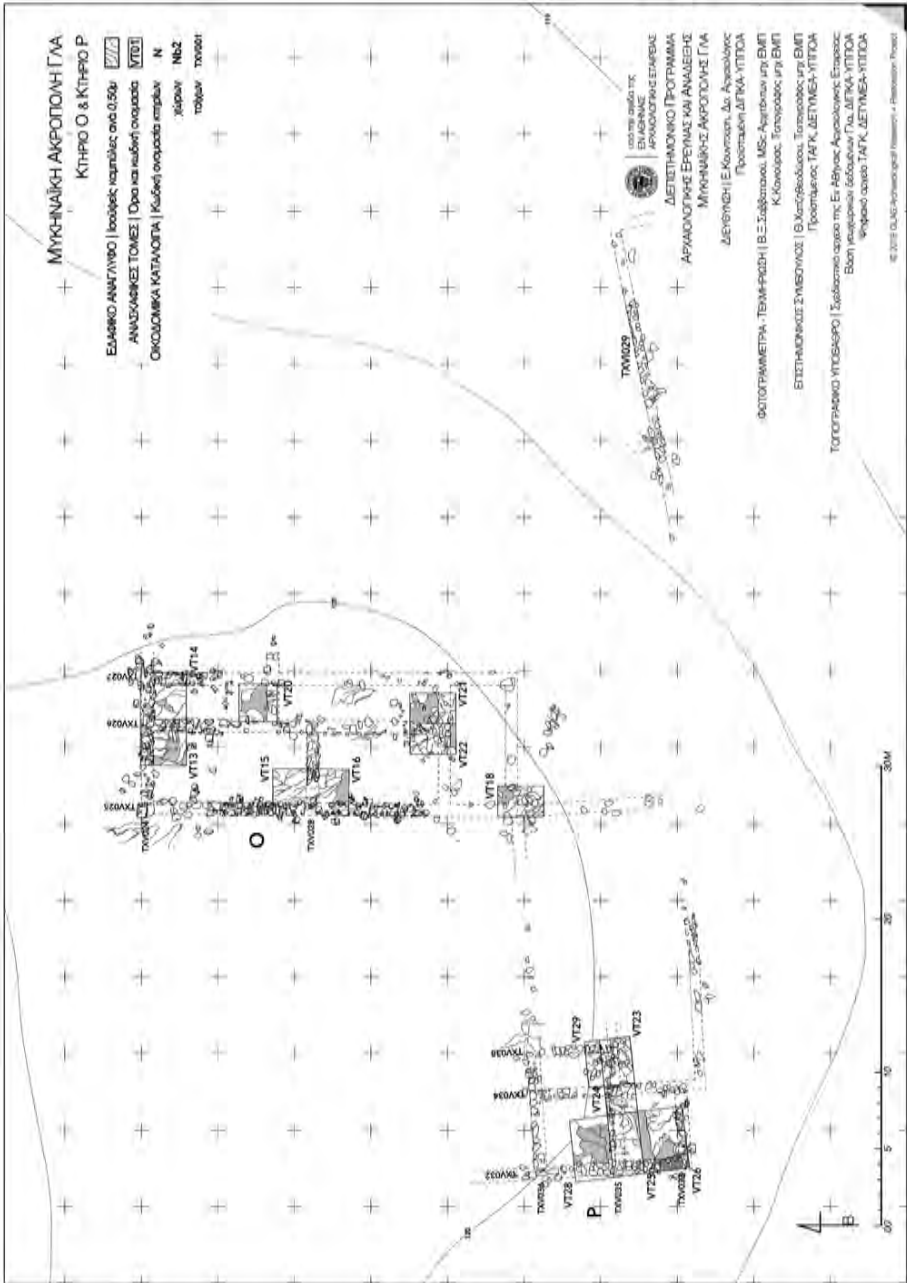
Το κτίριο O⁷ (είκ. 20), σωζ. διαστ. 20×9.20 μ., είναι χτισμένο στόν

7. Τμήμα του είχε έντοπιστεί και αποτυπωθεί από τόν F. Noack τὸ 1893, βλ. σχετικὰ F. Noack, *AM* 19, 1894, πίν. X.

ἄξονα Β.-Ν. καὶ θεμελιωμένο στὸν φυσικὸ βράχο, ὁ ὁποῖος ἔχει ὑποστει κατάλληλη κατὰ περιοχὲς διαμόρφωση. Τετράπλευρο καὶ μακρόστενο, ἐμφανίζει πτέρυγα ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο σχεδὸν ἴσα καὶ ὅμοια τετράπλευρα δωμάτια (διαστ. 4.60×10 μ. καὶ 4.60×7.80 μ. τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο ἀντίστοιχα), μὲ μεσοτοιχία στὰ ἀνατολικά ἐγκάρσιου περάσματος, ἐσωτ. μήκ. 4.60 μ. καὶ πλάτ. 0.60 μ., πού διατρέχει τὸ κτίριο ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Τὰ ὄρια τοῦ κτιρίου πρὸς Ν. καὶ Α. εἶναι ἀσαφῆ καὶ θὰ διερευνηθοῦν περαιτέρω σὲ ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο. Διανοίχτηκαν συνολικά 8 ἀνασκαφικὲς τομές (VT13-VT16, VT18, VT20-22), ἡ θέση τῶν ὁποίων συνδυάστηκε μὲ περιοχὲς συνάντησης τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων μὲ μεσότοιχους, προκειμένου νὰ διερευνηθεῖ περαιτέρω τὸ περίγραμμα καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμιση τοῦ κτιρίου. Οἱ τοῖχοι, πλάτ. 0.65-0.80 μ., ἦταν θεμελιωμένοι ἀπευθείας στὸν φυσικὸ βράχο. Ἡ ἐπίχωση τῶν τομῶν ἀπὸ χῶμα χρώματος καστανοῦ-τεφροκάστανου μὲ ἀρκετὲς πέτρες, σκουρότερου κατὰ μῆκος τῶν τοίχων καὶ ἀνοιχτότερου στὴ μέση τῶν χώρων, δὲν ξεπερνοῦσε τὰ 0.70 μ. στὰ δύο δυτικὰ δωμάτια καὶ εἶχε καλύψει ἀπευθείας τὰ δάπεδα τῶν χώρων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ δάπεδο σὲ αὐτὰ ἀποτελοῦσε ὁ φυσικὸς βράχος πού ἔφτανε ἕως τὴν ἐπιφάνεια παρουσιάζοντας ἔντονη κλίση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ εἶχε ἀφεθεῖ ἀδιαμόρφωτος μὲ ἀρκετὲς προεξοχὲς καὶ κοιλότητες ἰσοπεδωμένες μὲ ἀνομοιόμορφα στρωμένο κοκκινόχωμα. Ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε σημαντικὴ ποσότητα κεραμικῆς (κυρίως θραύσματα ὑψίποδων κυλίκων καὶ σκύφων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν γραπτὴ διακόσμηση μὲ ταινίες, τρίγλυφα, τρέχουσες σπεῖρες καὶ πορφύρες) πού χρονολογεῖται στὴν 1^η Ε ΠΒ2 περίοδο (εἰκ. 21).

Κτίριο Ρ- Τομές VT23-VT29

Τὸ Κτίριο Ρ, τὸ ὁποῖο ἦρθε στὸ φῶς μὲ ἀφορμὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸν περιβάλλοντα χῶρο τοῦ κτιρίου «Ο», χωροθετεῖται ΝΔ. καὶ σὲ ἀπόσταση 15 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο του (σχ. 3, εἰκ. 22). Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ κτιρίου μοιάζει νὰ εἶναι στὸν ἄξονα Α.-Δ., ἐνῶ τὰ ὄριά του εἶναι ἀσαφῆ πρὸς τὸ παρόν. Στὸ νότιο ἥμισυ τοῦ κτιρίου διανοίχτηκαν 6 τομές (VT23-VT29, σχ. 5), πού ἔφεραν στὸ φῶς πέντε τοίχους, πλάτ.

Σχ. 3. Κάτοψη κτιρίων Ο και Ρ.

0.65-0.80 μ., θεμελιωμένους άπευθείας στόν φυσικό βράχο. Οί άποκαλυφθεϊσες δομές, πού σώζονται σέ επίπεδο θεμελίωσης, ύποδεικνύουν, πρós τó παρόν κτίριο τετράπλευρο, πού έμφανίζει πτέρυγα συγκροτούμενη άπό δύο τετράπλευρους χώρους (διαστ. 4.40×3.60 μ. και 4.40×3.40 μ. ó βόρειος και ó νότιος χῶρος αντίστοιχα) με μεσοτοιχία, στα ανατολικά στενόμακρου και έπιμήκους χώρου, πού θυμίζει διάδρομο, έσωτ. πλάτ. 2.20 μ. και σωζ. μήκ. 4.40 μ. Η έπίχωση άπό χῶμα χρώματος καστανού-τεφροκάστανου, με άρκετες πέτρες, δέν ξεπερνούσε τά 0.50 μ. Τό δάπεδο τῶν χώρων άποτελούσε, ὅπως και στό «Ο», κατά κύριο λόγο, ó βράχος, πού παρουσίαζε έντονη κλίση άπό Β. πρós Ν., είχε άφεθει άδιαμόρφωτος με άρκετες προεξοχές και κοιλότητες ίσοπεδωμένες με άνομοιόμορφα στρωμένο κοκκινόχωμα. Η έρευνα τού βόρειου τμήματος τού ΝΔ. χώρου άπέδωσε άκέραιο χάλκινο διπλό πέλεκυ σέ πτύχωση τού βράχου, σέ έπαφή με τόν τοίχο TXV034 και σέ βάθος +119.41 (είκ. 23), ένῶ μέσα σέ κοιλότητα τού φυσικού βράχου, στόν ίδιο χῶρο, ανατολικότερα και σέ βάθος +119.37 μ. βρέθηκε μολύβδινο άγγείο εκτιμώμενης διαμ. 0.40×0.37 μ. περίπου. Άποκαλύφθηκαν άκόμη δέκα (10) λίθινα έργαλειά κρούσης και τριβῆς, καθώς και λίθινος τριπτήρας. Οί τομές άπέδωσαν, έπίσης, θραύσματα άγγείων, κυρίως κυλίκων και σκύφων τύπου Β, καθώς και τó άνω τμήμα ψευδόστομου άμφορέα με γραπτή διακόσμηση σπειρῶν. Έπί πλέον, περισυλλέχθηκαν τμήματα μολύβδου, καθώς και δύο λίθινα σφονδύλια.

ΤΟΜΕΑΣ VI – ΝΑ. ΤΟΙ΄ ΚΕΝΤΡΙΚΟΙ΄ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ΄

Τό 2019 ή άνασκαφική έρευνα έπεκτάθηκε στο πλάτωμα ΝΑ. τού κεντρικού περιβόλου τῆς άκρόπολης (Τομέας VI, τομές VIT03, VIT04, VIT06), ὅπου είχαν πραγματοποιηθει άποτυπώσεις άπό τόν F. Noack τó 1893⁸ τῶν ὀρατῶν, τότε, άρχιτεκτονικῶν καταλοίπων. Έντοπίστηκαν, χαρτογραφήθηκαν και έρευνήθηκαν τοιχοδομές, με κυμαινόμενο πλάτ.

8. AM 19, 1894, 421.

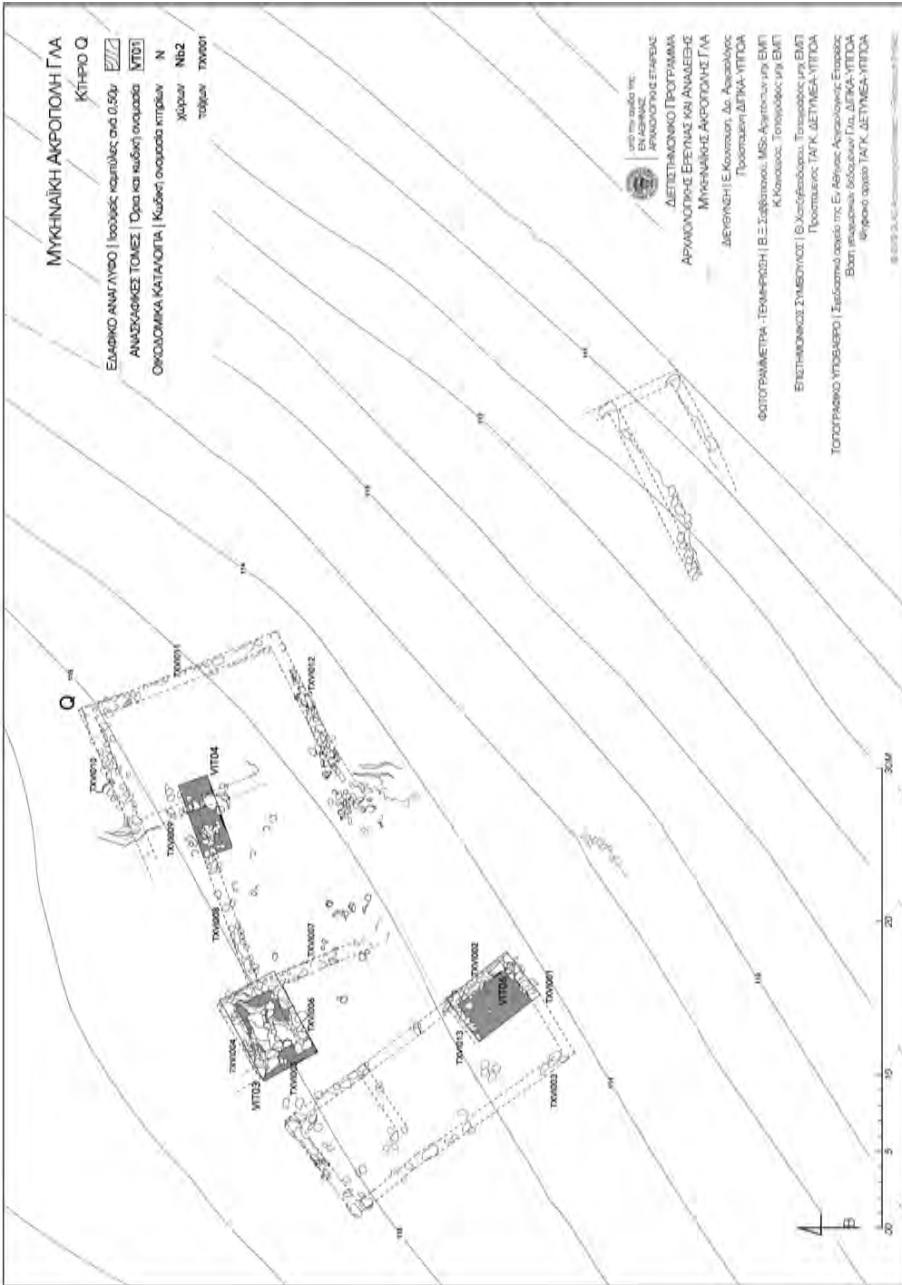
0.60-0.80 μ., οι οποίες, αν και σώζονται αποσπασματικά και σε ύψος που δεν ξεπερνάει τη μία στρώση, συμπλέκονται και στοιχειοθετούν την ύπαρξη ενός τουλάχιστον εκτεταμένου κτιριακού συγκροτήματος με άσφη, προς το παρόν όρια, το οποίο ονομάστηκε συμβατικά για τις ανάγκες της έρευνας κτίριο Q (σχ. 4, εικ. 24).

TOMES VIT03 KAI VIT04

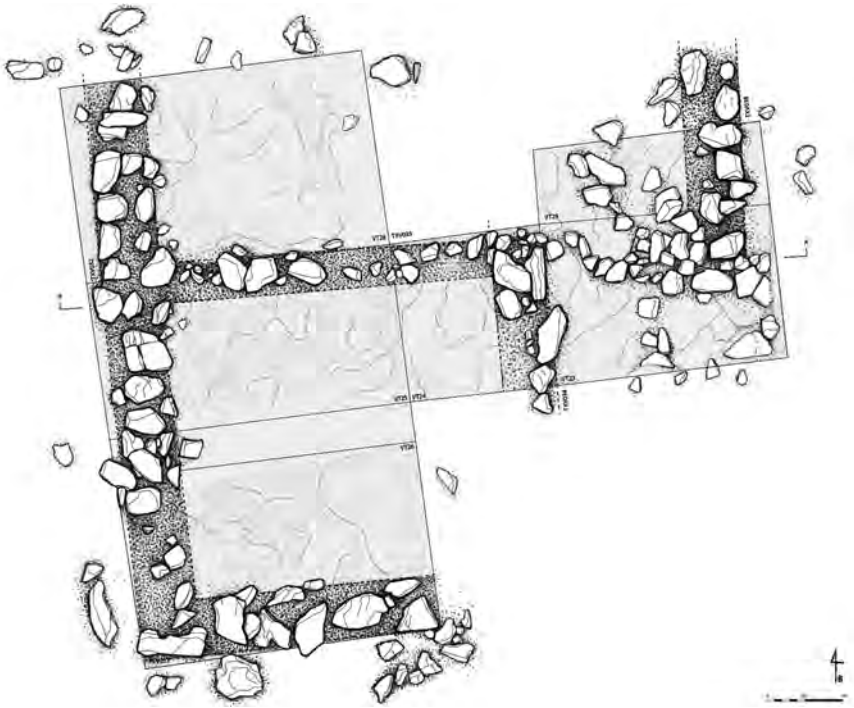
Η τομή VIT03 (σχ. 4), διαστ. 4.00×6.10 μ., χωροθετείται ανατολικά του κεντρικού περιβόλου, σε απόσταση 25 μ. περίπου από τη ΝΑ. γωνία του και περιλαμβάνει τετράπλευρο χώρο ορθογώνιας κάτοψης, ο οποίος είχε εντοπιστεί και μερικώς αποτυπωθεί από τον F. Noack⁹. Οριοθετείται από τους τοίχους TXVI004 (πρός Β.), TXVI005 (πρός Δ.), TXVI006 (πρός Ν.) και TXVI007 (πρός Α.) μέσου πλάτ. 0.70-0.80 μ., οι οποίοι σώζονται σε ύψος έως 0.40 μ. περίπου και είναι χτισμένοι είτε πάνω σε εξισωτική στρώση υποθεμελίωσης από πέτρες και χώμα, είτε πάνω στον φυσικό βράχο.

Δεδομένου ότι οι τοίχοι διατηρούν μόνο μία στρώση στο επίπεδο θεμελίωσης αποτελούμενης από ακατέργαστους, στην πλειονότητά τους, λίθους δεν υπάρχουν ενδείξεις για ανοίγματα θύρας/είσοδου, πράγμα που σημαίνει ότι το δωμάτιο αυτό, έσωτ. διαστ. 4.00×2.50 μ., είτε είχε είσοδο σε υψηλότερο επίπεδο ή ήταν προσιτό από ανώτερο επίπεδο μέσω κλίμακας. Μεταξύ των λίθων των τοίχων υπάρχουν μεγάλα κενά, ειδικά στον βόρειο τοίχο TXVI004, προφανώς λόγω της κατάρρευσης του δομικού υλικού και της απώλειας του υλικού πλήρωσης των κενών μεταξύ των λίθων (λάσπη και μικρές πέτρες) εξαιτίας των καιρικῶν συνθηκῶν ή/και της χρήσης της ακρόπολης για βοσκή. Στο έσωτερικό της τομῆς δὲν βρέθηκε αρχαίο δάπεδο και ἡ σωζόμενη ἐπίχωση, πάχ. ἔως 0.35 μ. περίπου (ἀπὸ +114.58 ἔως +114.22 μ.), ἡ ὁποία συνίσταται ἀπὸ ἕνα λεπτὸ στρώμα σκούρου καστανοῦ χρώματος σὲ ὄλη τὴν ἐπιφάνειά της καὶ ἀπὸ

9. AM 19, 1894, πίν. X.

Σχ. 4. Κάτοψη κτιρίου Q

Σχ. 5. Κάτοψη τομών VT23-VT24-VT25-VT26-VT28-VT29 του κτιρίου P.

τὸ γέμισμα τῶν κοιλοτήτων τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἦταν ιδιαίτερα ἰσχνή μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν καταστῆ ἐφικτὴ ἡ ἔρευνα σὲ βάθος. Ὁ φυσικὸς βράχος, ὁ ὁποῖος διατρέχει μεγάλο μέρος τῆς τομῆς μὲ κατεύθυνση Α.-Δ., ἀφέθηκε σχεδὸν ἀδιαμόρφωτος μὲ ἀρκετὲς προεξοχὲς καὶ μὲ κοιλότητες ἰσοπεδωμένες μὲ ἀνομοιόμορφα στρωμένο καστανέρυθρο χῶμα. Πάνω ἀπὸ τὸν βράχο δὲν εἶχαν διατηρηθεῖ ἀρχαῖες ἐπιχώσεις παρὰ μόνον ἐξισωτικὰ γεμίσματα (εἰκ. 25).

Περισυλλέχθηκε λίγη σχετικὰ ἀδιακόσμητη κεραμικὴ ἀπὸ τὰ γεμίσματα τοῦ βράχου πὸν χρονολογεῖται στὴν ΥἼ ΠΙΒ περίοδο. Στὴν πλειονότητά τους τὰ ὕστρακα προέρχονται ἀπὸ κύλικες, χρηστικὰ κλειστὰ ἀγγεῖα (πρόχους, ἀμφορεῖς), σκύφους καὶ μαγειρικὰ σκεύη.

Ἀνατολικά τῆς τομῆς VIT03 καὶ σὲ ἀπόσταση 7 μ. περίπου ὁρίστηκε καὶ ἐρευνήθηκε ἡ τομὴ VIT04 (σχ. 4, εἰκ. 26) διαστ. 5 μ. (Α.-Δ.) ×

2 μ. (B.-N.) με στόχο νὰ ἀποσαφηνιστοῦν τὰ ὄρια τοῦ τοίχου TXVI008, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸ μέσο περίπου τοῦ τοίχου TXVI007 καὶ νὰ συνεχίζει πρὸς Α., ὑποδεικνύοντας τὴν ὕπαρξή ὀρθογώνιου χώρου (δωματίου; κτιρίου;) ποὺ ἐνδεχομένως νὰ συσχετίζεται μετὰ τὸ ὀρθογώνιο δωμάτιο τῆς τομῆς VIT03. Μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπιφανειακῆς καὶ τῆς ἀμέσως ὑποκείμενης ἐπίχωσης, πᾶχ. 0.20 μ. περ. (+114,10 μ.), ἀποκαλύφθηκε, στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς τομῆς καὶ σὲ διάφορα βᾶθη, ὁ φυσικὸς βράχος, οἱ κοιλότητες τοῦ ὁποίου ἦταν γεμισμένες μετὰ ἐρυθροκάστανο χρῶμα. Ἡ ἐπίχωση ἀπέδωσε ἐλάχιστη ἀδιακόσμητη κεραμικὴ καὶ λίγα ὄστρεα.

Λόγω τῶν περιορισμένων εὐρημάτων καὶ τῆς ἰσχυρῆς ἐπίχωσης στὶς τομὲς VIT03 καὶ VIT04 δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ ἐξαχθοῦν συμπεράσματα σχετικὰ μετὰ τὸν συσχετισμὸ τῶν τοιχοδομῶν ποὺ ἐντάσσονται σὲ αὐτές. Κατασκευαστικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ ὁ τετράπλευρος χώρος ποὺ ἐγγράφεται στὴν τομὴ VIT03 θυμίζει τὰ συμμετρικὰ διατεταγμένα ἐκατέρωθεν τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου δωμάτια (πυλῶνες)¹⁰, τὰ ὁποῖα, βέβαια, διατηροῦνται σὲ πολὺ καλύτερη κατάσταση, ἔχουν ἐλαφρῶς μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ διασώζουν ἀρχαία ἐπίχωση μετὰ εὐρήματα. Καὶ στὶς δύο ὅμως περιπτώσεις παρατηροῦνται κάποια κοινὰ στοιχεῖα: δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει εἴσοδος, οἱ τοῖχοι εἶναι χτισμένοι ἀπὸ ἀκατέργαστες καὶ ὄχι ἰδιαίτερα μεγάλες πέτρες, ἐνῶ γιὰ τὶς γωνίες ἔχουν ἐπιλεγθεῖ μεγαλύτεροι λίθοι. Ἐπὶ πλέον, ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου τῆς τομῆς VIT03 (TXVI007) φαίνεται νὰ σχηματίζει ἀρμὸ ἧ καὶ νὰ συνδέεται ὀργανικὰ μετὰ τὸν διερχόμενον ἀπὸ ἀνατολικά τοῖχο TXVI008 (σχ. 4, εἰκ. 27), θυμίζοντας ἀντίστοιχη διάταξη στοὺς πυλῶνες τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου. Γιὰ τὴν ἐξαγωγή, ὡστόσο, συμπερασμάτων θὰ πρέπει νὰ διερευνηθεῖ ἀνασκαφικὰ στὸ μέλλον ὁ συσχετισμὸς τῶν τοιχοδομῶν τοῦ δωματίου τῆς τομῆς VIT03 μετὰ τὰ πέραξ οἰκοδομικὰ κατάλοιπα καὶ νὰ μελετηθοῦν τὰ ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικὰ τους στοιχεῖα.

10. Ἰακωβίδης Σπ., *Γλᾶς Ι. Ἡ ἀνασκαφή 1955-1961* (BAE 107, Ἀθήναι 1989) 96-97, πίν. 35β.

TOMH VIT06

Λίγο νοτιότερα και σε απόσταση 10 μ. περίπου από την τομή VIT03 (σχ. 4, είκ. 28), όρίστηκε ή ανασκαφική τομή VIT06, διαστ. 5 μ. (Α.-Δ.) × 4.5 μ. (Β.-Ν.), προκειμένου να έρευνηθούν οί τοίχοι TXVI001 και TXVI002 που όριοθετούν την τομή προς Δ. και Ν., σχηματίζοντας γωνία αποτελούμενη από τέσσερεις όγκώδεις λίθους μέσου πλάτ. 0.70 μ. και να διαπιστωθούν τυχόν συσχετισμοί τους με τὰ όρατά οικοδομικά κατάλοιπα στην ευρύτερη περιοχή του κτιρίου Q. Οί τοίχοι σώζονται σε ύψ. 0.40 μ. και στο μεγαλύτερο μήκος τους είναι διαλυμένοι. Η ανασκαφή έφτασε σε βάθος έως 0.30 μ. περ. (+113.28 μ.) και ή επίχωση που αφαιρέθηκε, αποτελείτο από πυκνό καστανέρυθρο και κατά τόπους σβολοποιημένο χώμα. Με την αφαίρεση, ώστόσο, τής επιφανειακής και τής άμέσως υποκείμενης στρώσης κατά μήκος τής βόρειας παρειάς τής τομής αποκαλύφθηκε σειρά λίθων, μεσαίου μεγέθους και σε μήκ. 3.50 μ. περίπου που υποδεικνύει την ύπαρξη τοίχου (TXVI013) παράλληλου με τον νότιο τοίχο TXVI001. Ως εκ τούτου διαμορφώνεται σε κάτοψη χώρου σχήματος Π, τὰ όρια του όποιου προς Δ. δέν μπορούν να άποσαφηνιστούν προτου όλοκληρωθεί ή έρευνα στην περιοχή αυτή. Άξιοσημείωτο είναι ότι ή επίχωση τής τομής VIT06 δέν απέδωσε κεραμική και τὰ μοναδικά εύρήματα συνίστανται σε ένα σφονδύλι από στεατίτη, ένα θραύσμα πήλινου ειδώλιου και λίγα άμορφα κομμάτια πυριτόλιθου.

Επίσης, στο πλαίσιο των έργασιών αποψίλωσης και επιφανειακών καθαρισμών βόρεια τής τομής, αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα τοιχοδομών που έχουν τον ίδιο προσανατολισμό με τους τοίχους τής τομής VIT06 (σχ. 4), που πιθανόν ανήκουν στο ίδιο κτίριο. Αντίθετα, ό προσανατολισμός τους διαφοροποιείται έλαφρώς από αυτόν των οικοδομικών καταλοίπων που αποκαλύφθηκαν στις τομές VIT03 και VIT04, στοιχειό που ίσως υποδηλώνει διαφορετικές οικοδομικές φάσεις.

TOMEAS VI – NOTIA OXYPΩΣH

Με στόχο τή συγκέντρωση στοιχείων για τή χρονολόγηση και την κατασκευή τής όχύρωσης διερευνήθηκαν ανασκαφικά τρεις τομές (VIT01, VIT02, VIT05), έσωτερικά και κατά μήκος του νότιου σκέ-

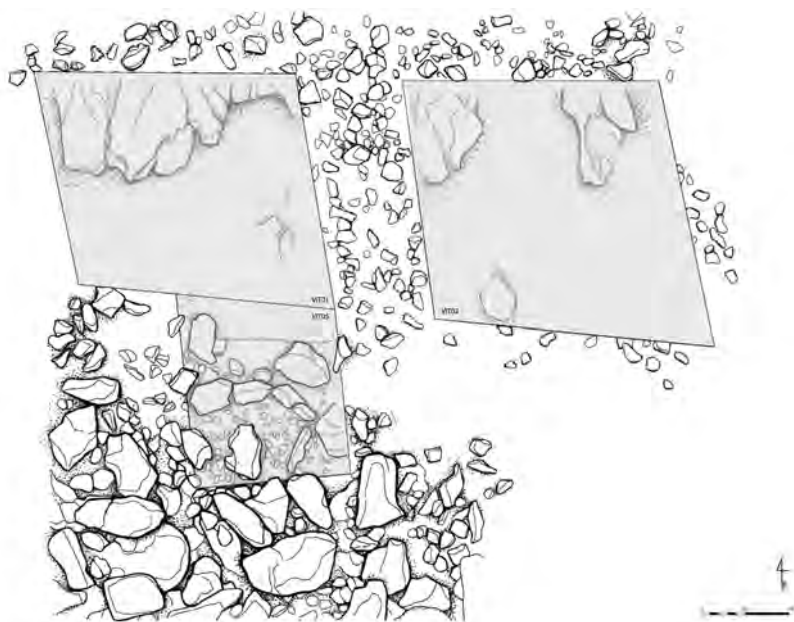
λους τοῦ τείχους καὶ σὲ ἀπόσταση 50 μ. ἀπὸ τὴ Νότια Πύλη (εἰκ. 29). Ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τῆς περιοχῆς τῶν τομῶν καλύπτονταν ἀπὸ ἀργούς λίθους μεσαίου καὶ μικροῦ μεγέθους, πού φαίνεται ὅτι εἶχαν κυλήσει ἀπὸ κτίρια ἢ κατασκευές πού βρισκόνταν πλησίον καὶ τὸ τεῖχος ἐνδεχομένως ἀνέκοψε τὴν πορεία κατάρρευσής τους.

Καὶ στίς τρεῖς τομές παρατηρεῖται ἡ ἴδια στρωματογραφία μὲ μικρὲς ἀποκλίσεις στὸ πάχος τῶν δύο στρωμάτων λόγῳ καὶ τῆς μικρῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἄν καὶ δὲν ἐντοπίστηκαν οἰκοδομικὰ κατάλοιπα, ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε πλούσια κεραμικὴ πού καλύπτει χρονολογικὰ ὅλη τὴν Γ'Ε ΠΙΒ περίοδο, καθὼς καὶ τὴν πρώιμη Γ'Ε ΠΙΓ, καὶ περιλαμβάνει ἀνοιχτὰ καὶ κλειστὰ ἀγγεῖα, μὲ κυρίαρχο σχῆμα τίς κύλικες (χωνόσχημες καὶ μὲ γωνιῶδες περίγραμμα), τὰ λεκανίδια, τοὺς σκύφους, ἀλλὰ καὶ κρατῆρες, κύπελλα, ἀρύταινες, λεκάνες, ἀμφορεῖς καὶ πρόχους, κάδους, μαγειρικά καὶ ἀποθηκευτικά ἀγγεῖα, καθὼς καὶ λίγα θραύσματα πήλινων εἰδωλίων (εἰκ. 30).

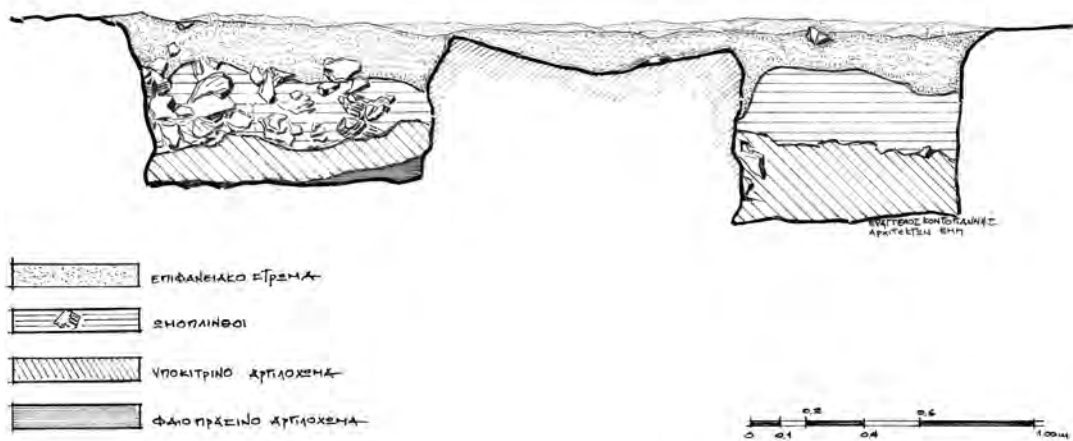
TOMEΣ VIT01, VIT02, VIT05

Οἱ τομές VIT01 καὶ VIT02 (εἰκ. 31, σχ. 6), διαστ. 3×3 μ. ἐκάστη, ἀκολουθοῦν τὴ γραμμὴ τοῦ τείχους, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὸ λόγῳ τῶν καταπεσμένων ὀγκολίθων, καὶ χωρίζονται μεταξύ τους μὲ μάρτυρα πλατ. 1 μ. Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ στρωματογραφία τῆς ἐπίχωσης (πάχ. 0.70 μ. περ.) τῶν δύο τομῶν παρουσιάζει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία στρώματα: τὸ ἀνώτερο ἐπιφανειακὸ μὲ χῶμα ἀναμειγμένο μὲ μικρὲς ἀκατέργαστες πέτρες, τὸ πρῶτο στρῶμα μὲ σκοῦρο καστανὸ καὶ μαλακὸ χῶμα καὶ ἀρκετὲς μικρὲς ἀκατέργαστες πέτρες καὶ τὸ ἐπόμενο μὲ ἀνοιχτὸ καστανὸ-κοκκινωπὸ, ἀργιλῶδες χῶμα καὶ μὲ ἀρκετὲς ἄμορφες μάζες πηλοῦ. Στὸ βόρειο τμήμα τῶν τομῶν ἀποκαλύφθηκαν ἐξάρματα τοῦ φυσικοῦ βράχου μὲ κατεύθυνση Β.-Ν.

Ἡ τομὴ VIT05 (εἰκ. 31, σχ. 6), διαστ. 2×2 μ., χαράχτηκε ὡς ἐπέκταση τῆς τομῆς VIT01 πιὸ κοντὰ στὴν ὀχύρωση σὲ μία προσπάθεια προσέγγισης τῆς ἐσωτερικῆς ὄψης τοῦ τείχους. Τὸ ἐπιφανειακὸ στρῶμα περιεῖχε πολλοὺς ἀκατέργαστους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ἐνῶ ἐντοπίστηκε καὶ μετακινήθηκε ὀγκόλιθος πεσμένος ἀπὸ τὸ τεῖχος.

Σχ. 6. Κάτοψη τομών VIT01-VIT02-VIT05 έσωτερικά του νότιου σκέλους του τείχους.

Σχ. 7. Αποτύπωση στρωματογραφίας της τομής VT10 στο κτίριο Nb.

Ἡ συσσώρευση λίθων ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι πυκνή σὲ ὅλος τὸ βάθος τῆς ἐπίχωσης μὲ μεγάλους λίθους πού εἰσχωροῦν σὲ βάθος, μέχρι καὶ στὸ ἀργιλῶδες στρώμα 2. Ἡ ἔρευνα σταμάτησε λόγω τῆς πυκνῆς διάταξης μεγάλων λίθων στὰ νότια, πού πιθανότατα ἀνήκουν σὲ γκρέμισμα τοῦ τείχους καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦν σὲ ἐπόμενη φάση.

Συμπεράσματα

Κατὰ τὴ διετία 2018-2019 ἦρθαν στὸ φῶς καὶ ἀνασκάπτονται, στὸ βορειοδυτικό, νοτιοδυτικό καὶ νότιο τμήμα τῆς ἀκρόπολης, πέντε νέα οἰκοδομικὰ συγκροτήματα, μεμονωμένα ἢ σὲ συστάδες, πού συμπληρώνουν τὴν κάτοψη τῆς θέσης. Οἱ τοῖχοι τῶν κτιρίων θεμελιώνονται στὸν φυσικὸ βράχο, πατώντας ἀλλοῦ ἀπευθείας στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου (κτίρια «O», «P» καὶ «Q»), χωρὶς νὰ μεσολαβεῖ συνδετική ὕλη καὶ ἀλλοῦ σὲ ἐξισωτικὴ στρώση ἀπὸ μικρὲς πέτρες πού γεμίζουν τὶς κοιλότητες καὶ ἀνωμαλίες του. Στὸν νότιο ἐξωτερικὸ τοῖχο TXV002 τοῦ Na διαπιστώθηκε ὅτι αὐτὴ ἡ ὑποθεμελίωση εἶναι κάπως πλατύτερη ἀπὸ τὸν τοῖχο. Εἰδικότερα, στὴν περίπτωση τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος N ἰσχυρὰ μεγαλιθικὰ τοιχοβάθρα πού διατηρήθηκαν σὲ ὕψος ἀπὸ 0.40 ἕως 1.20 μ. ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο περιτρέχουν καὶ διαμορφώνουν τὴ βάση τῶν ἑξὶ κτιριακῶν ὄγκων. Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν κτιριακῶν μονάδων στὸ «N» εἶναι κατὰ μέσο ὄρο 1.15-1.20 μ., ἐνῶ στὰ «O», «P» καὶ «Q» δὲν ξεπερνάει τὰ 0.80 μ. Γενικά, οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο σειρὲς λίθων, τοποθετημένες κατὰ μῆκος τῶν ὄψεων, μεγέθους γενικὰ 0.35×0.70 μ. μὲ μικρότερες ἀνάμεσά τους, ἐνῶ σπανιότερα χρησιμοποιοῦνται λίθοι πού καταλαμβάνουν ὀλόκληρο τὸ πλάτος τοῦ τοίχου. Στὶς γωνίες συνήθως ἀπαντοῦν πλακοειδεῖς ὀγκόλιθοι διαστ. 0.90×0.90 μ. κατ' ἐλάχιστο, ὅπως ἐνδεικτικὰ στὰ κτίρια Na, Nd καὶ Ne (σημεῖα συνάντησης TXV001 καὶ TXV0006, TXV012 καὶ TXV016, TXV021 καὶ TXV023), ἐνῶ στὴ ΒΔ. καὶ τὴ ΝΑ. γωνία τοῦ κτιρίου O (σημεῖα συνάντησης τοίχων TXV024 καὶ TXV025, τοῖχος TXV027) εἶναι τοποθετημένοι κυβόλιθοι. Ἡ ἀνωδομὴ τῶν τοίχων πάνω ἀπὸ τὸ τοιχοβάθρο συνεχιζόταν μὲ ὠμές πλίνθους, πού συνδέονταν μὲ ξυλοδεσιά. Οἱ

πλίνθοι είναι κατασκευασμένες από την κιτρινωπή ή τεφρή άργιλο της αποξηραμένης κωπαιδικής πεδιάδας, αρκετά καθαρή στη σύσταση και ζυμωμένη με άχυρα και κλαδάκια, που εξασφάλιζαν τη συνοχή της¹¹. Οι επιφάνειες των πλινθότοιχων προστατεύονταν από επιχρίσματα λάσπης ή ασβεστοκονιάματος, συχνά χρωματισμένου. Τα δάπεδα παρουσιάζουν σχετική ομοιογένεια, τουλάχιστον ανά συγκρότημα. Στο συγκρότημα N ή κατασκευή των δαπέδων παρουσιάζει, με τα έως σήμερα δεδομένα, τα εξής κοινά χαρακτηριστικά. Προηγείται ύποδομή, όπου απαιτείται, από πυκνό λιθολόγημα και χῶμα και πίστρωση με καλά πατημένο ασπροκίτρινο άργιλόχωμα, οι πρώτες αναλύσεις του οποίου έδειξαν ότι χρησιμο-

11. Στο πλαίσιο του εν εξελίξει έρευνητικού προγράμματος μελετάται, μεταξύ άλλων, από τη δρ. Marta Lorenzon (Researcher, Centre of Excellence in Ancient Near Eastern Empires (ANEE), Helsinki Institute of Urban and Regional Studies) ή οικοδομική τεχνολογία των καταλοίπων, προκειμένου να πιστωθεί ή εφαρμογή κατασκευαστικών τεχνικών, γνωστών από άλλες μυκηναϊκές θέσεις, αλλά και τυχόν διαφοροποιήσεις που έντοπίζονται στη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το έρώτημα σχετικά με τον τρόπο κατασκευής των πηλοπλίνθων (σε ξυλότυπους ή άπλωμα στρώσης λάσπης σε επίπεδη επιφάνεια). Το πρώτο μέρος της μακροσκοπικής μελέτης που πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2019 επικεντρώθηκε στα δομικά υλικά που χρησιμοποιούνται στον Γλα και ειδικότερα στον τρόπο παραγωγής, την πιθανή επιλογή των πρώτων υλών και τις πρακτικές κατασκευής τους. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα της μελέτης επιβεβαιώνουν την παρουσία τριών διακριτών τεχνικών κατασκευής που εφαρμόστηκαν συγχρονικά, αλλά με σημαντική χωρική αλληλοεπικάλυψη μεταξύ τους: α) τεχνική wattle and daub, χρήση δηλαδή πλέγματος κλαδιών σε συνδυασμό με ξύλινες δοκίδες, όπως προκύπτει από τον μεγάλο αριθμό τμημάτων οικοδομικού πηλού, που διατηρούν τα αντίστοιχα αποτυπώματα, β) πλινθοδομές και γ) άργολιθοδομές. Επίσης, μελετήθηκαν μακροσκοπικά και άλλα υλικά που ανήκουν στις κατηγορίες των άργιλοκονιαμάτων και των κονιαμάτων δαπέδων και στεγών, προκειμένου να ταυτοποιηθούν τυχόν φυτικές ή άλλες προσμίξεις, καθώς και τα στάδια της παραγωγής τους (π.χ. για την επένδυση επιφανειών τοίχων και δαπέδων). Έγινε επιλογή δειγμάτων και πρόκειται να μελετηθούν περαιτέρω στο εργαστήριο Malcom H. Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

ποιείται σὲ μείγμα μὲ ἀσβέστη¹². Εἰδικότερα, στὸν χώρο 2 τοῦ κτιρίου Na, καθὼς καὶ στὸν χώρο 3 τοῦ κτιρίου Nc, τὸ δάπεδο εἶχε 2-3 στρώσεις ἀπὸ ὑποκίτρινο ἀργιλόχωμα, ἀμέσως πάνω ἀπὸ ἐξισωτικὸ γέμισμα μὲ λιθολόγημα τῶν κοιλοτήτων τοῦ βράχου, πάχους ἕως 0.40 μ., ἀπὸ μεσαίου μεγέθους πέτρες. Στὸν χώρο 1 τοῦ κτιρίου Nd κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2018, ἐντοπίστηκε, πάνω ἀπὸ τὴν ἐξισωτικὴ λιθορριπή, μία μόνο λεπτὴ στρώση ἀπὸ συμπαγὲς πατημένο ἀργιλόχωμα ὑπόλευκῆς καὶ κατὰ τόπους κιτρινοφαιῆς ἀπόχρωσης. Παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἢ ἐπίστρωση μὲ ἀνθεκτικὸ καὶ στεγανωτικὸ ὕλικὸ φαιοπράσινης ἀπόχρωσης, ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τόπους κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ καλὰ πατημένου ἀσπροκίτρινου ἀργιλόχωματος, στὸν χώρο 3 τοῦ κτιρίου Nb. Γιὰ τὴν τεχνικὴ ἰσοπέδωση μεγαλύτερων ἐκτάσεων καὶ τὴ διαμόρφωση, ἰδιαίτερως τῶν ὑπαίθριων χώρων τοῦ συγκροτήματος N, ἔγινε ἐπίχωση ποὺ ποίκιλλε ἀνάλογα μὲ τὶς κλίσεις ἀπὸ χώρο σὲ χώρο. Εἰδικότερα, στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ συγκροτήματος N, ἡ διαμόρφωση τοῦ βράχου ποὺ παρουσιάζει κλίση ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐπέβαλε τὴν κατασκευὴ τεχνητοῦ ἰσόπεδου ἀπὸ τὴν κιτρινωπὴ ἄργιλο τῆς πεδιάδας, πάχους ἕως καὶ 0.80 μ., ὅπως ἐνδεικτικὰ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ὑπαίθριου χώρου ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ τῶν κτιρίων Nb καὶ Nc. Ἄν καὶ εἶναι ἀκόμα ἀσαφῆς ἡ στάθμη κυκλοφορίας στοὺς ὑπαίθριους χώρους, φαίνεται πὼς οἱ ἀποκαλυφθέντες χώροι, τουλάχιστον τοῦ συγκροτήματος N, ὅπως ἐνδεικτικὰ ὁ χώρος 3 τοῦ κτιρίου Nb, εἶναι ἰσόγεια/κατώγεια, στὰ ὁποῖα μποροῦσε νὰ εἰσέλθει κανεὶς μὲσφ κατωφλιοῦ καὶ νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τους μὲσφ κλίμακας.

Στὴν τελευταία περίοδο χρήσης τοῦ χώρου ἀνήκουν τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν χώρων 2 τοῦ κτιρίου Na, 3 τοῦ κτιρίου Nb καὶ 2

12. Γιὰ τὴν προσέγγιση τῶν διαδικασιῶν δημιουργίας τῶν ἀποθέσεων ἐφαρμόζεται μικρομορφολογικὴ μελέτη ἰζημάτων καὶ ἔδαφῶν, ἀπὸ τὸν δρ. Παναγιώτη Καρκάνα, Διευθυντὴ τοῦ ἐργαστηρίου Malcolm H. Wiener. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2019 ἐλήφθησαν 4 μικρομορφολογικὰ δείγματα ἀπὸ τοὺς μάρτυρες τῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν VT11, VT23 καὶ VIT01, καθὼς καὶ τὴν παρεὰ τῆς κυκλοτεροῦς παραβίασης στὴν τομὴ VT03α.

του κτιρίου Nc, πάνω στα όποια είχε συσσωρευτεί επίχωση που προήλθε από την κατάρρευση και τη διάλυση των τοίχων. Τα περισσότερα από τα άγγεϊα στο συγκρότημα N είναι ακόσμητα και στην πλειονότητά τους αποθηκευτικά, όπως ύδριες FS 128, άσκοι FS 195 και μαγειρικά σκεύη, ενώ άπαντούν και άγγεϊα καθημερινής χρήσης, όπως κύλικες FS 267 και FS 274 και κύπελλα FS 220. Η κεραμική επίσης περιλαμβάνει χονδροειδείς αποθηκευτικούς ψευδόστομους άμφορείς FS 164¹³, γραπτούς ψευδόστομους άμφορείς FS 170 και σκύφους τύπου B FS 284 και τοποθετείται στους ΥΕ ΗΗΒ2-Γ1 χρόνους. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έλάσματα και τα φύλλα μολύβδου που άποκαλύφθηκαν σε χώρους του συγκροτήματος N¹⁴, τα τελευταία άπλωμένα σε δάπεδο, τακτικά και ήθελημένα, καθώς και πολλά θραύσματα επίζωγραφισμένων κονιαμάτων, που ήρθαν στο φώς από το ίδιο συγκρότημα. Συγκεκριμένα, από το συγκρότημα N προήλθαν κατά τη φετινή άνασκαφική περίοδο 28 θραύσματα επίζωγραφισμένου κονιάματος που έρχονται να προστεθούν στα 17 θραύσματα του 2018. Βρέθηκαν στο στρώμα των πηλόπλινθων ή ήταν πεσμένα στο δάπεδο των χώρων με τη ζωγραφισμένη όψη ως επί το πλείστον προς τα κάτω υποδεικνύοντας ότι όρισμένοι από τους τοίχους του συγκροτήματος N ήταν τοιχογραφημένοι. Τα θραύσματα προέρχονται

13. Προγραμματίζονται πετρογραφικές αναλύσεις των παραδειγμάτων μεταφορικών ψευδόστομων FS 164 που ήρθαν στο φώς κατά τις πρόσφατες έρευνες, σε συσχετισμό με τα παλαιότερα παραδείγματα από τις άνασκαφικές έρευνες του Σπ. Ίακωβίδη, προκειμένου να αναζητηθεί ή προέλευση του πηλού. Βλ. τον σχετικό προβληματισμό στο Adrymi-Sismani 2014, 417-422.

14. Σπ. Ίακωβίδης, Γλας Η. *Η άνασκαφή των έτών 1981-1991* (BAE 173, Άθήναι 1998) 166-169 για άνάλογα παραδείγματα. Προγραμματίζονται αναλύσεις των πολυάριθμων νέων δειγμάτων στο Έθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Έπιστημών Δημόκριτος, προκειμένου να επιβεβαιωθεί ή προέλευση του μετάλλου, που φαίνεται ότι ήταν σε κοινή και συχνή χρήση στις έγκαταστάσεις της άκρόπολης. Για άναλυτική συζήτηση σχετικά με τις πηγές άργύρου και μολύβδου στους μυκηναϊκούς χρόνους βλ. ένδεικτικά, Stos-Gale, Z.A. and Gale, N.H. 1982. The Sources of Mycenaean Silver and Lead, *JFA* 9, 467-485.

κυρίως από ζώνες που πλαισίωναν εικονιστικές παραστάσεις και βρίσκουν τὰ πλησιέστερα σχεδιαστικά και χρωματικά παράλληλα στα συγκροτήματα του νότιου περιβόλου, υποδεικνύοντας ότι κάποιιοι από τους τοιχογράφους/τεχνίτες άσκησαν τήν τέχνη τους τόσο στον νότιο περίβολο όσο και στο συγκρότημα Ν. Τά θέματα περιλαμβάνουν σύνθετες ζώνες ροδάκων με μεγάλη ποικιλομορφία στην τυπολογική απόδοση, πλαισιωμένων με όδοντωτό κόσμημα, απομίμηση ξυλοδεσιάς και μικρογραφική σύνθεση του τύπου των καλαμοειδών¹⁵. Με τὰ έως σήμερα δεδομένα, οι χώροι του συγκροτήματος Ν, τμήματα των οποίων έρευνήθηκαν κατά τή διετία 2018-2019, υποδεικνύουν αποθηκευτική χρήση. Οι πηλόπλινθοι από τὸ στρώμα καταστροφής των κτιρίων, μακροσκοπικά, δὲν εμφανίζουν ένδείξεις έκτεταμένης πυρκαγιᾶς. Αντίθετα, ή άνασκαφική εικόνα με τὰ κατά χώραν άκάλυπτα και κενά περιεχομένου σκεύη, τὰ λιγοστά μικροευρήματα και τὰ φύλλα μολύβδου κατά χώραν άπευθείας στα δάπεδα, υποδεικνύουν οργανωμένη έγκατάλειψη τῆς θέσης στο τέλος των ΥΕ ΠΙΒ χρόνων. Τά κτίρια άφέθηκαν και σταδιακά με τὸ πέρασμα του χρόνου κατέρρευσαν.

Στους δυτικούς χώρους του κτιρίου «Ο», καθώς και στους έως σήμερα άποκαλυφθέντες χώρους του κτιρίου «Ρ», ὁ φυσικός βράχος, κατά κανόνα άνεπεξέργαστος, άποτελοῦσε τὸ δάπεδο, έξέχοντας κατά τόπους στο έσωτερικό τους, ένῶ τὰ κοιλώματά του είχαν ίσοπεδωθεί με λίγες πέ-

15. Για άνάλογες διακοσμητικές ζώνες ροδάκων με όδοντωτό πλαίσιο από τὸ κτίριο Η, βλ. Iakovidis 1998, πίν. II-IV και Boulotis, C. 2015. *Reconstructing a dolphin frieze and argonauts from the Mycenaean citadel of Gla*, στο *Mycenaean Wall Painting in Context: new discoveries, old finds reconsidered*, edited by H. Brecoulaki, J. L. Davis and S. R. Stocker, 371-403, *Meletemeta* 72 (Athens: National Hellenic Research Foundation/ Institute of Historical Research) εικ. 3. Για παρόμοια παραδείγματα από τον άποθέτη έξω από τὸ συγκρότημα Ν1, Boulotis, C. 2014. Στοιχεῖα για τήν τοιχογραφική τέχνη στη μυκηναϊκή άκρόπολη του Γλά: από τὸ θραῦσμα στην άναπαράσταση - ή κινητικότητα ζωγράφων, *Ό Μέντωρ* 27/issue 109, 259-332, 273, εικ. 12, 297, εικ. 25, 26.

τρεις και φυσικό επιφανειακό κοκκινόχωμα¹⁶. Η μικροῦ πάχους επίχωση, που περιείχε ισχυρές ένδειξεις πηλοπλίνθων, είχε καλύψει τὰ αντικείμενα πὸ βρέθηκαν πάνω στὰ δάπεδα καὶ συνδέονται μὲ τὴν τελευταία περίοδο χρήσης τοῦ χώρου. Ἡ κεραμικὴ τῶν δαπέδων τῶν κτιρίων Ο καὶ Ρ περιλαμβάνει κυρίως ἄγραφες ὑψίποδες κύλικες FS 267 καὶ FS 274, ἐνῶ μεταξύ τῆς γραπτῆς κεραμικῆς ξεχωρίζουν θραύσματα ἀπὸ σκύφους τύπου Β FS 284, πὸ τοποθετοῦνται στοὺς Υ'Ε ΙΙΒ2 χρόνους Ἐλλά εὐρήματα εἶναι μολύβδινο σκεῦος¹⁷ καὶ λίθινα ἐργαλεῖα, ἐνῶ ξεχωρίζει χάλκινος χυτὸς ἀμφίστομος πέλεκυς¹⁸ μὲ ἐλλειψοειδῆ ὀπὴ στείλειωσης, πὸ ἀνήκει στὸν τύπο ΙΙΙ τοῦ Buchholz, Β1b τοῦ Deshayes καὶ ΙΙ τοῦ Branigan¹⁹ πὸ βρίσκει κοντινὰ παράλληλα στὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ θησαυρὸ τοῦ Ὁρχομενοῦ τῶν Υ'Ε ΙΙΒ-Γ χρόνων²⁰. Ἄν καὶ οἱ κατασκευα-

16. Σπ. Ἰακωβίδης, *Γλᾶς ΙΙ. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἐτῶν 1981-1991* (BAE 173, Ἀθήναι 1998) 128 γιὰ ὁμοιότητες μὲ τὰ δάπεδα τῶν χώρων τοῦ κτιρίου Η.

17. Βλ. Adrymi-Sismani, V. 2014. *Ἰωλκός. Ἡ εὐκτίμενη πόλη τοῦ Ὀμήρου, ἓνα ἀστικό κέντρο στὸ μυχὸ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου: τὸ διοικητικό κέντρο, οἱ οἰκίαι καὶ τὸ νεκροταφεῖο* (Volos: Ministry of Culture and Sports-Archaeological Institute of Thessalian Studies) 740-741 γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὸ Διμήνι καὶ παράθεση σχετικῆς βιβλιογραφίας.

18. Γιὰ παράλληλα ἐνδεικτικὰ Comstock, M. and Vermeule III, C. (ἐκδ.) 1971. *Greek, Etruscan, and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts, Boston* (Boston: Museum of Fine Arts 1971, no. 1630). Harding, A. 1975. Mycenaean Greece and Europe: The evidence of bronze tools and implements. *Proceedings of Prehistoric Society* 41, 183-202, 183-202· Buchholz 1983.

19. Buchholz, H.-G. 1959. *Zur Herkunft der kretischen Doppelaxt: Geschichte und auswärtige Beziehungen eines minoischen Kultsymbols* (München: Kiefhaber) 7-8. Deshayes, J. 1960. *Les Outils de Bronze de l'Indus au Danube (IVe au IIe millénaire)* I-II (Institut Français d'Archéologie de Beyrouth, Bibliothèque Archéologique et Historique, Tome LXXI, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner 1960) I 257-258, II 107-108, Branigan, K. 1968. *Copper and bronze working in Early Bronze Age Crete* (Studies in Mediterranean Archaeology τ. 19, Lund: Carl Bloms Boktryckeri) 30.

20. Kleitsas, C. 2013. *Ἡ μεταλλοτεχνία τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Ἡπειρο: οἱ θησαυροὶ καὶ τὰ ἐργαλεῖα* (διδ. Παν. Ἰωαννίνων) <http://hdl.handle.net/10442/hedi/34783>, 57.

στικές αρχές και μέθοδοι που έχουν εφαρμοστεί στα συγκροτήματα «N», «O» και «P» είναι ανάλογες, οι διαφοροποιήσεις που επισημαίνονται στο πάχος των τοίχων των κτιρίων «O» και «P», και ένδεχομένως στην ανωδομή, υποδεικνύουν διαφορετική χρήση των χώρων τους, ένδεχομένως εργαστηριακή.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο κτίριο «Q» παρουσιάζει τετράπλευρος χώρος ορθογώνιας κάτοψης, οι διαστάσεις και η θέση του οποίου ανακαλούν τους τετράπλευρους πυλώνες εκατέρωθεν της νότιας εισόδου του κεντρικού περιβόλου που τον διακόπτουν στο μέσον του μήκους του²¹.

Σε μία πρώτη προσέγγιση, τα νέα κτιριακά κατάλοιπα που ήρθαν στο φως στον Γλαΐ φαίνεται πως ανήκουν σε δομές που επαναλαμβάνουν τα ιδιότυπα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, ήδη έντοπισμένα στα κτίρια του κεντρικού περιβόλου: ιδιόρρυθμες επιμήκεις πτέρυγες, συμμετρία, άξονική διάταξη και μεγάλο μέγεθος. Επί πλέον, ανήκουν με μικρές αποκλίσεις σε κοινό χρονολογικό όριζοντα, καθώς εγκαταλείπονται στα τέλη του 13ου αι. π.Χ.

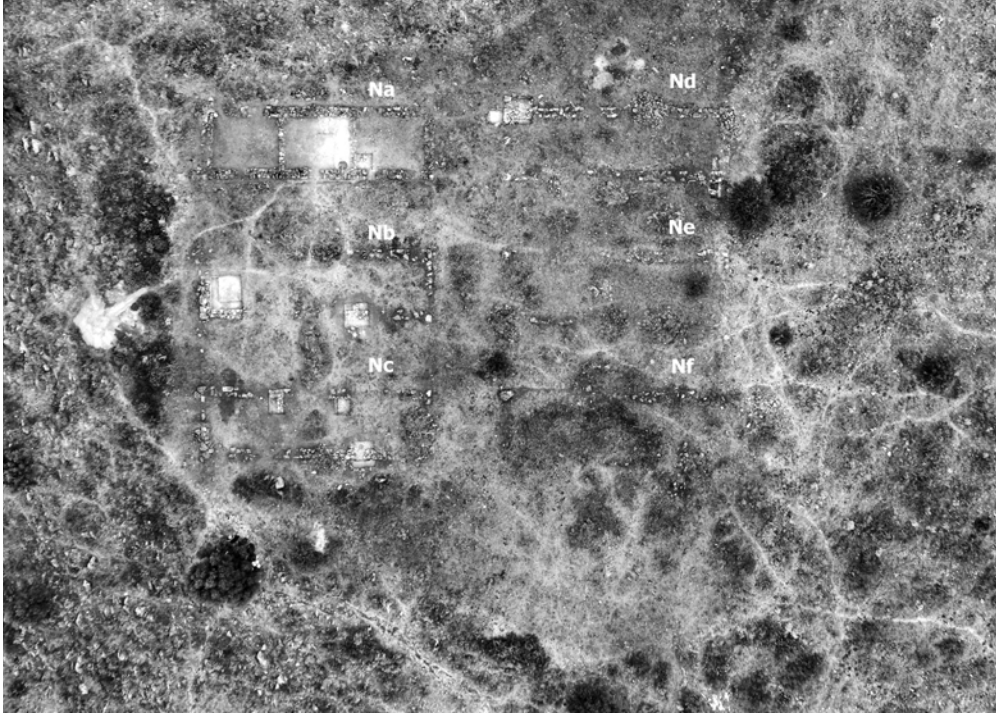
ΕΛΕΝΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Στην έρευνα συμμετείχαν ως επιστημονικοί συνεργάτες οι αρχαιολόγοι δρ. Κωνσταντίνος Θεοδωρίδης, Ευτέρπη Ράλλη, Σοφία Σπυροπούλου, δρ. Αϊκατερίνη Σταμούδη και Άρχοντία Κούκου, καθώς και ο πολιτικός μηχανικός Νικόλαος Νινής, ο οποίος είχε και καθήκοντα τεχνικού ασφαλείας. Η αρχιτέκτων μηχανικός Βασιλική Σαββατιανού ανέλαβε την αρχιτεκτονική τεκμηρίωση και αποτύπωση, ο αρχιτέκτων μηχανικός του ΕΜΠ Βαγγέλης Κοντογιάννης τις αποτυπώσεις των στρωματογραφιών και των όψεων τοιχοποιιών, ο Νίκος Σεπετζόγλου, ζωγράφος της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών τη φωτογράφη-

21. Σπ. Ίακωβίδης, *Γλαΐς Ι. Η άνασκαφή 1955-1961* (BAE 107, Άθήνα 1989) 95-96, σχ. 9.

ση και σχεδίαση ανασκαφικῶν τομῶν και τοιχογραφημάτων και ὁ Κλεισθένης Κανιούρας ὑλοποίησε τις τοπογραφικὲς ἐργασίες πεδίου. Τὴ συντήρηση και σχεδίαση τῶν εὐρημάτων ἀνέλαβε ὁ συντηρητὴς Γιώργος Κατσούδας, ἐνῶ ἡ ἀεροφωτογράφιση τοῦ χώρου και ἡ φωτογράφιση τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν φωτογράφο Κώστα Ξενικάκη. Τὴ μελέτη τῶν ὀργανικῶν και φυτικῶν καταλοίπων ἔχει ἀναλάβει ἡ Εὐῆ Μαργαρίτη, ἐπίκουρος καθηγήτρια Ἐπιστήμης και Τεχνολογίας στὸ Ἐρευνητικὸ Κέντρο Ἐπιστήμης και Τεχνολογίας στὴν Ἀρχαιολογία (ΕΚΕΤΑ) τοῦ Ἰνστιτούτου Κύπρου. Ἐπὶ πλέον, ὁ Παναγιώτης Καρκάνας, Διευθυντὴς τοῦ ἐργαστηρίου Wiener τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν, ἔλαβε δείγματα ὠμόπλινθων γιὰ ἀναλύσεις μὲ Φασματομετρία Ὑπερύθρου Μετασχηματισμοῦ Fourier (FTIR). Στὸ πλαίσιο τῆς ἔρευνας ἐκπονήθηκε γεωλογικὴ μελέτη ἀπὸ τὸν δρ. Χάρη Σαρρόγλου, Τεχνικὸ Γεωλόγο τοῦ ΕΜΠ, μὲ στόχο τὴ συγκέντρωση γεωλογικῶν, ὑδρογεωλογικῶν και σεισμολογικῶν στοιχείων γιὰ τὴν ἀκρόπολη τοῦ Γλᾶ.

Είκ. 1. Αεροφωτογραφία τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος Ν.

Είκ. 2. Κτίριο Na. Κυκλικὸς χώρος παραβίασης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς τομῆς VT03α.

Είκ. 3. Κτίριο Na. Έντοπισμός σκελετού ζώου εντός του ὀρύγματος τῆς παραβίασης στήν τομή VT03α.

Είκ. 4. Κτίριο Na. Ὑποθεμελίωση τοῦ τοίχου TXV002.

Είκ. 5. Κτίριο Na. Αεροφωτογραφία τῆς τομῆς VT03α. Διακρίνεται ὁ πυθμῆνας τοῦ ὀρύγματος τῆς παραβίασης.

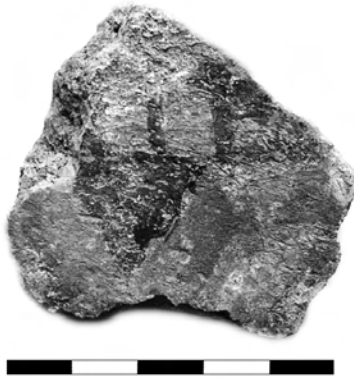
Είκ. 6. Κτίριο Na, τομή VT09. Στρώμα ἀποτελούμενο ἀπὸ τμήματα συμπαγῶν καὶ διαλυμένων πλίνθων καὶ ἀπὸ λίθους.

Είκ. 7. Κτίριο Na, τομή VT09. Κύλικα.

Είκ. 8. Κτίριο Na, τομή VT09. Διακρίνονται αποθηκευτικοί πίθοι *in situ* κατά μήκος του τοίχου TXV004.

Είκ. 9. Κτίριο Na, τομή VT09. Θραύσμα επιζωγραφισμένου κονιάματος.

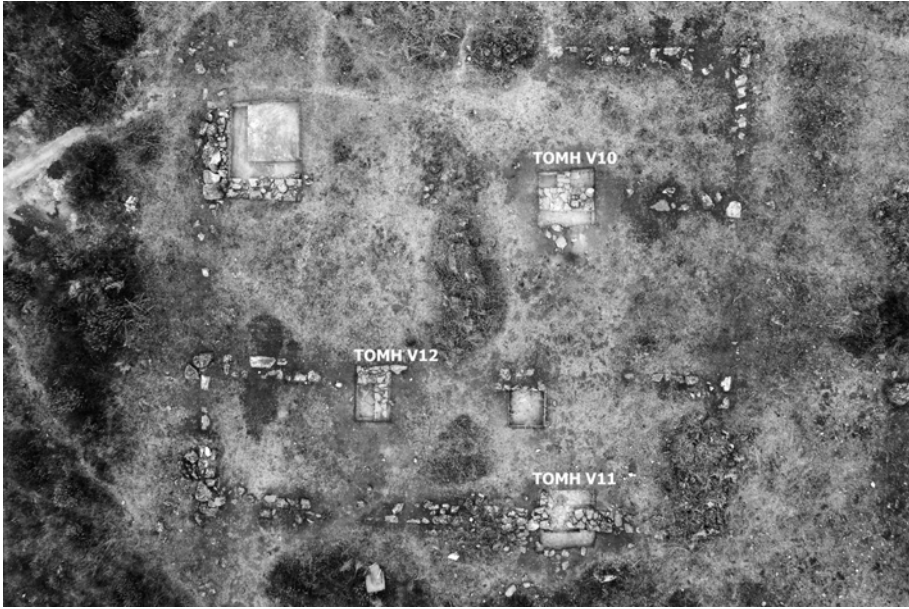
Είκ. 10. Κτίριο Na, τομή VT27. Στρώμα αποτελούμενο από χῶμα και ἀραιὰ θραύσματα πήλοπλίνθων.

Εικ. 11. Κτίριο Na, τομή VT27. Αποθηκευτικός πίθος *in situ*.

Εικ. 12. Κτίριο Na, τομές VT09 και VT27. Αεροφωτογραφία μετά τη λήξη των εργασιών.

Εἰκ. 13. Ἀεροφωτογραφία τῶν κτιρίων Nb καὶ Nc. Σημειώνεται ἡ θέση τῶν τομῶν VT10, VT11 καὶ VT12.

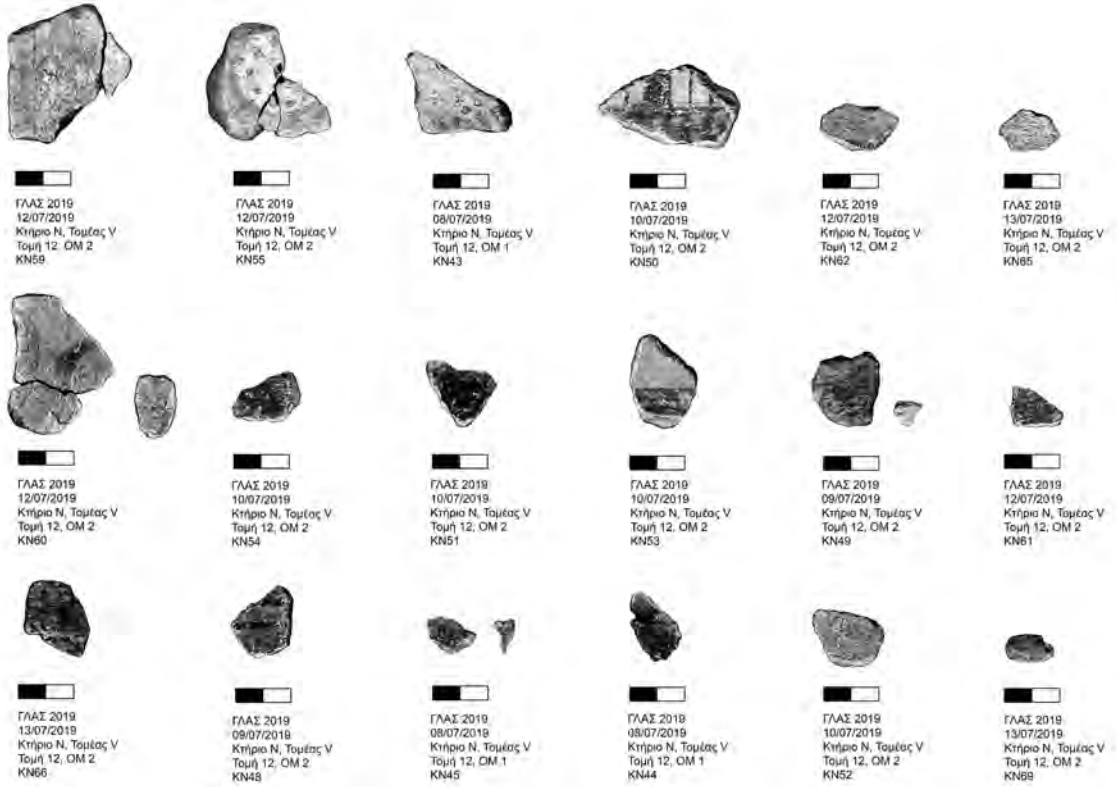
Εἰκ. 14. Κτίριο Nb, τομὴ VT10.

Είκ. 15. Κτίριο Nc, τομή VT11. Διακρίνεται τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου ἀποτελούμενο ἀπὸ στρώση λίθων.

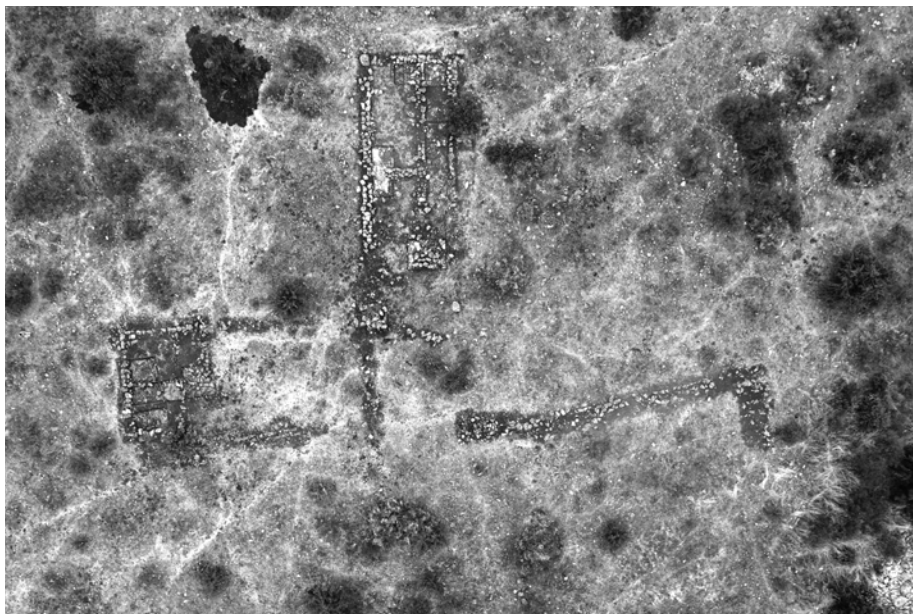
Είκ. 16. Κτίριο Nc, τομή VT12.

Είχ. 17. Κτίριο Nc, Τομή VT12. Θραύσματα από έπιζωγραφισμένα κονιάματα.

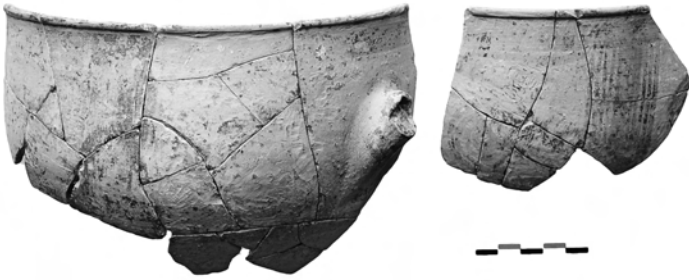
Είχ. 18. Κτίριο Nc, τομή VT12. Μεγάλο φύλλο μολύβδου.

Εικ. 19. Αεροφωτογραφία τῶν κτιρίων Ο καὶ Ρ.

Εικ. 20. Κτίριο Ο.

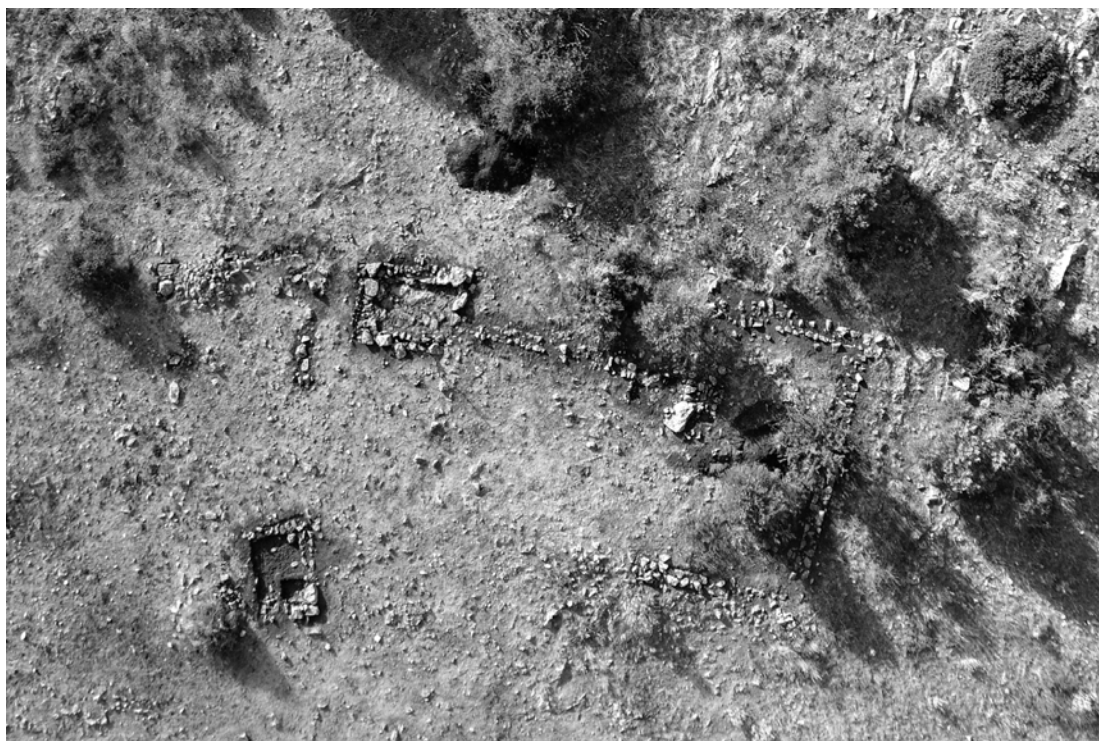
Είχ. 21. Θραύσματα σκύφων από τὸ κτίριο Ο.

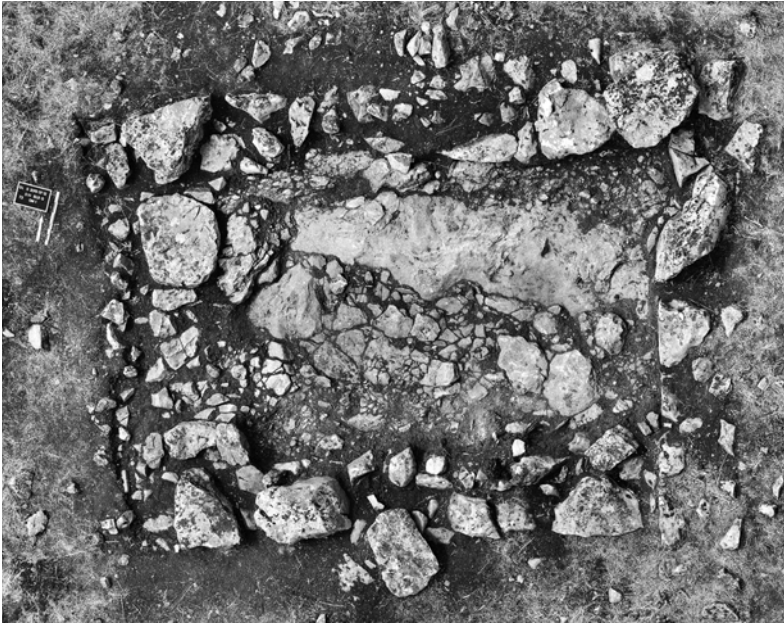
Είχ. 22. Κτίριο Ρ.

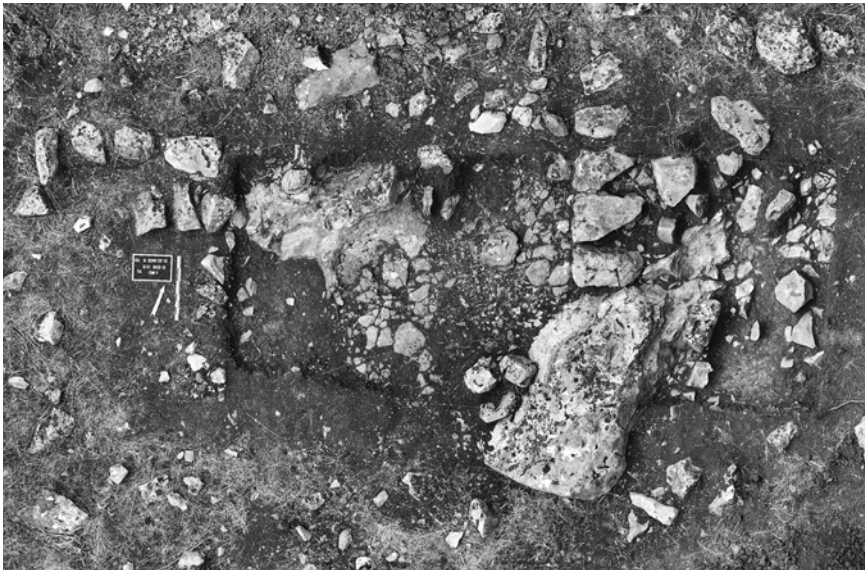
Είκ. 23. Χάλκινος διπλός πέλεκυς από το κτίριο Ρ.

Είκ. 24. Αεροφωτογραφία του κτιρίου Q.

Εικ. 25. Κτίριο Q, τομή VIT03.

Εικ. 26. Κτίριο Q, τομή VIT04.

Είκ. 27. Κτίριο Q, τομές VIT03 και VIT04. Διακρίνεται ο τοίχος TXVI008 που φαίνεται να συνδέεται οργανικά με τον ανατολικό τοίχο της τομής VIT03.

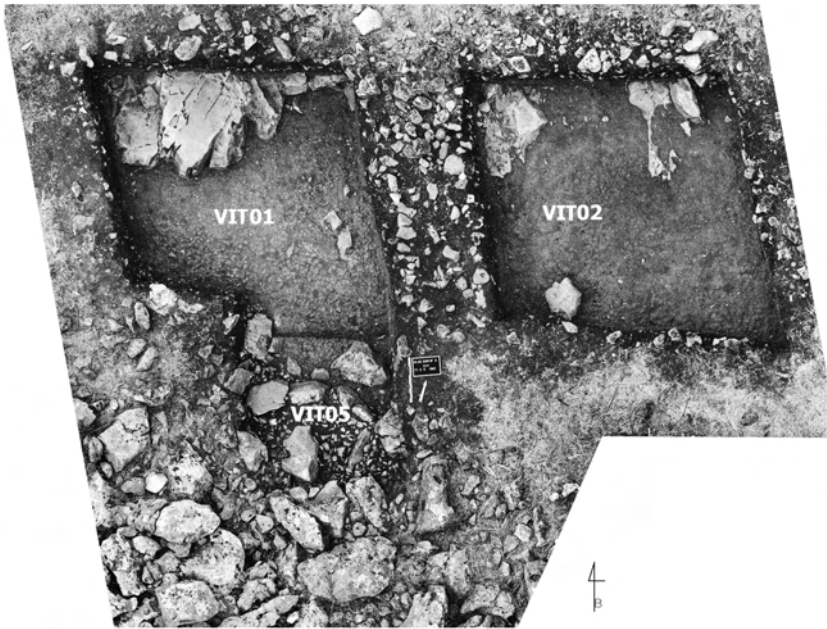
Είκ. 28. Κτίριο Q, τομή VIT06.

Εἰκ. 29. Περιοχή νότιας ὀχύρωσης. Τομῆς VIT01-VIT02-VIT05.

Εἰκ. 30. Κεραμική ἀπὸ τις τομῆς VIT01-VIT02-VIT05.

Εἰκ. 31. Περιοχή νότιας ὀχύρωσης. Τομῆς VIT01-VIT02-VIT05.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΘΗΒΩΝ

Ύστερα από έπτά συνεχείς περιόδους ανασκαφικής δραστηριότητας στο κέντρο τής Καδμείας, θεωρήθηκε επιβεβλημένο και αναγκαίο, όπως οί φετινές έργασίες επικεντρωθούν αποκλειστικά και μόνο στη συντήρηση, ταξινόμηση και μελέτη τών παντός είδους εύρημάτων τών έτων 2012-18¹. Οί έργασίες που έγιναν αφορούσαν στον πρώτο καθαρισμό πολλών ομάδων κεραμικής, καθώς και στη συντήρηση, φωτογράφιση και επιλεκτική σχεδίαση αγγείων, οστράκων, ειδωλίων και γενικώς μικροευρημάτων. Ένδιαφέρονσα, έξαιρετικά όμως επίπονη και με περιορισμένα αποτελέσματα, ήταν και ή προσπάθεια συμπληρωματικής συντήρησης, συγκόλλησης και ανασύνθεσης τών παραστάσεων του πλήθους τών μικρών μεν αλλά ένδεικτικων και διαγνωστικών, τεμαχίων βυζαντινών τοιχογραφημάτων. Τα τελευταία ξεχωρίζουν από το περισυλλεγόν πλήθος τών ανάμικτων και ιδιαίτερος εύθρύπτων κονιαμάτων από το μέγεθος και τή χρωματική τους διακόσμηση, που ύποδηλώνει είκονιστικά, άγιογραφικά θέματα.

Όπως ήταν αναμενόμενο ή συστηματική, στρωματογραφική ανασκαφή σε δύο διαφορετικά σημεία στο κέντρο τής Θήβας με διαχρονική και πυκνή κατοίκηση² έχει μέχρι τουδε αποδώσει, εκτός άλλων εύρημά-

1. Οί φετινές έργασίες συντήρησης και μελέτης διεξήχθησαν με τήν άδεια τής Έφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας, με τήν έγκριση τής προϊσταμένης αυτής κ. Άλ. Χαραμη και με τήν παρακολούθηση τής αρχαιολόγου κ. Άσ. Μπελεγράτη.

2. Οί είδήσεις για τήν ανασκαφή περιέχονται στο *Έργον* (2012-2019) και στα *ΠΑΕ* (2012, 77-92· 2013, 149-169· 2014, 139-166· 2015, 181-218· 2016, 227-263· 2017, 165-217 και 2018, 131-193). Για το ιστορικό τών παλαιότερων ανασκαφών στη θέση του μυκηναϊκού ανακτόρου τών Θηβών βλ. ειδικότερα *ΠΑΕ* 2012, 77-81. Για τα αποτελέσματα τών έρευνών στο πεδίο και

των, μεγάλη ποσότητα αγγείων και όστράκων κεραμικής και πληθώρα μικροαντικειμένων. Τό κεραμικό ύλικό άνήκει στις πολλές και διάφορες περιόδους κατοίκησης τοῦ χώρου με κάποιες ιστορικές περιόδους να αντιπροσωπεύονται λιγότερο και μόνο από κεραμικά εύρηματα, χωρίς να υπάρχουν και τὰ αντίστοιχα οικιστικά τους κατάλοιπα³. Παρά τήν αποσπασματική της διατήρηση, τόν χρηστικό ως επί τὸ πλείστον χαρακτήρα της και τή μεγάλη της ανάμιξη, εξαιτίας τῆς συνεχοῦς αναμόγχευσης τῶν υποκείμενων στρωμάτων, ἡ κεραμική τῆς ἀνασκαφῆς πιστοποιεῖ με τὸν πλέον εὔγλωττο τρόπο τήν ἀνθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα στὸν χῶρο και παρέχει πολλές και αὐθεντικές πληροφορίες για τή διαχρονική χρήση τοῦ κέντρου τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης (Καδμείας), πὸ συμπίπτει με τὸ κέντρο και τῆς σύγχρονης Θήβας.

Ἡ ἰδιομορφία τῆς οικιστικῆς χρήσης τοῦ χώρου στὸ κέντρο τῆς Καδμείας, καθὼς και ἡ ποικίλη σύνθεση – ποιότητα και ποσότητα – και ἡ στρωματογραφική κατανομή τῶν εὑρημάτων, ἀπασχόλησε ἤδη τοὺς ἀρχαιολόγους τοῦ τέλους τοῦ 19ου και τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰ., μεταξύ

τῶν παράλληλων ἐργασιῶν στὴν ἀποθήκη συντήρησης βλ. ΠΑΕ 2018, 131-193. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω βλ. V. L. Aravantinos, *Old Memories versus New Trends in Postpalatial Thebes*, σὲ E. Borgna, I. Caloi, F. M. Carinci και R. Laffineur (ἐπιμ.), *MNHMH/MNEME. Past and Memory in the Aegean Bronze Age, Aegaeum* 43 (Leuven-Liège 2019), 187-197. V. Aravantinos, I. Fappas, L. Godart και A. Sacconi, *Una nuova iscrizione vascolare in lineare B dal palazzo miceneo di Tebe: Z 982, Pasiphae XII*, 2018, 221-23. V. Aravantinos, *Ups and Downs in Mycenaean Palatial Thebes. From Invisible to Visible* στὸ *Ambivalent Times* (ἐπιμ. J. Maran, D. Panagiotopoulos και B. Steinmann). Β. Άραβαντινοῦ και Ν. Παπαζαρκάδα, *Ἀνασκαφή Καδμείας: οἱ ἐπιγραφές*, ΑΕ 2020, σ. 63-76.

3. Σὲ μεγάλες ποσότητες ἀπαντᾷ ἡ ἑλληνιστική κεραμική, κυρίως σὲ λατρευτικές ἀποθέσεις, ἐνῶ και ἡ βυζαντινὴ εἶναι ἄφθονη στὰ ἀνώτερα κυρίως στρώματα τῆς ἀνασκαπτόμενης ἔκτασης, λόγω και τοῦ εὐρύτατου χρονικοῦ φάσματος, μίας ὀλόκληρης χιλιετίας, τὸ ὁποῖο καλύπτει ἡ συγκεκριμένη περίοδος. Ἄφθονη εἶναι και ἡ μυκηναϊκή κεραμική τῶν ἀνακτορικῶν και μετανακτορικῶν χρόνων, ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τοῦ παχέος στρώματος καταστροφῆς, ἐνῶ ἡ κεραμική τῶν πρώιμων ιστορικῶν χρόνων, συμπεριλαμβανομένων και τῶν κλασικῶν, εἶναι σχετικὰ σπάνια.

τῶν ὁποίων ὁ Η. Schliemann, ὁ Γ. Σωτηριάδης καὶ ὁ Ἄ. Δ. Κεραμοπούλλος⁴. Ὅλοι τους σημειώνουν τὴν ἀπουσία σημαντικῶν ὑπέργειων μνημείων στὴ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης. Τοὺς ἀρχαιολόγους εἶχε ἐπίσης ἀπασχολήσει ἡ λεηλασία τῶν ἀρχαίων νεκροταφείων, τῶν προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων, ποὺ ὑπῆρχαν διακτινωμένα γύρω ἀπὸ τὴν Καδμεία καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς μνημειακῆς τοπογραφίας καὶ τοῦ φυσικοῦ ἀναγλύφου τῶν Θηβῶν⁵. Ριζικὲς ὅμως ἀλλαγές στὴ μορφή τοῦ φυσικοῦ ἀναγλύφου καὶ τῆς κατοίκησης ἐπῆλθαν μεταπολεμικά, τόσο στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης ὅσο καὶ τῆς κάτω πόλης, οἱ ὁποῖες σὲ μεγάλο μέρος τους καταλαμβάνονται ἀπὸ τὴ σημερινή. Ἡ διαρκὴς κατοίκηση, ὁ εὐκολος ἐπιτόπιος πορισμὸς ἀναγκαίων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν μὲ ἀνακύκλωση τῶν ἐρειπίων ἀλλὰ καὶ οἱ καταστροφές τῆς ὁποῖας ὑπέστη ἡ Θήβα στὴ μακραίωνη ἱστορικὴ πορεία της εὐθύνονται ἐν πολλοῖς γιὰ τὴν καταστροφή τῶν ἀρχαίων ἐπιχώσεων καὶ τὴ διαρπαγὴ τῶν καταλοίπων τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἐνῶ διάφοροι ἄλλοι παράγοντες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλειστοῦν⁶.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ πλήρης σχεδὸν ἀπουσία ἀρχαίων ἐπιχώσεων στὰ νότια καὶ ὑψηλότερα σημεῖα τῆς ἀκρόπολης, ποὺ παρατήρησε ὁ Schliemann, εἶναι εὐκολο νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴ διάβρωση μαλακῶν, χαλαρῶν καὶ ἀναμοχλευόμενων ἐδαφῶν, ἡ ἔλλειψη στρωμάτων τῶν ἱστορικῶν χρόνων στὴν περιοχὴ τῆς λεγόμενης «Οἰκίας τοῦ Κάδμου», ἡ ὁποία εὐρίσκεται στὸ κέντρο περίπου τοῦ λόφου, δὲν ἦταν προφανής. Ἡ κατευθεῖαν μετάβαση

4. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ ἔδρασαν στὴ Θήβα βλ. συνοπτικὰ ΠΑΕ 2012, 80-81· ΠΑΕ 2017, 165-167. Βλ. καὶ ἀναλυτικὰ Β. Ἀραβαντινοῦ, Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Θήβα. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἀρχαῖα, στὸ Β. Ἀραβαντινοῦ, Ε. Κουντούρη (ἐπιμ.), *100 χρόνια ἀρχαιολογικοῦ ἔργου στὴ Θήβα. Οἱ πρωτεργάτες τῶν ἐρευνῶν καὶ οἱ συνεχιστές τους* (Ἀθήνα 2014) 1-57.

5. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. τὴ βιβλιογραφία τῆς σημ. 4 καὶ τὸ θεμελιῶδες ἔργο τοῦ Ἄ. Δ. Κεραμοπούλλου, *Θηβαϊκά*, ΑΔ 3, 1917 (Ἀθήνα 1919).

6. Βλ. Γ. Σωτηριάδη, *Περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἀρχαίων Θηβῶν* (Ἀθήνα 1914) καὶ Ἀραβαντινοῦ ὁ.π. (σημ. 4) 1-57, ὅπου καὶ πλήρης βιβλιογραφία τῶν ἐρευνῶν στὴ Θήβα.

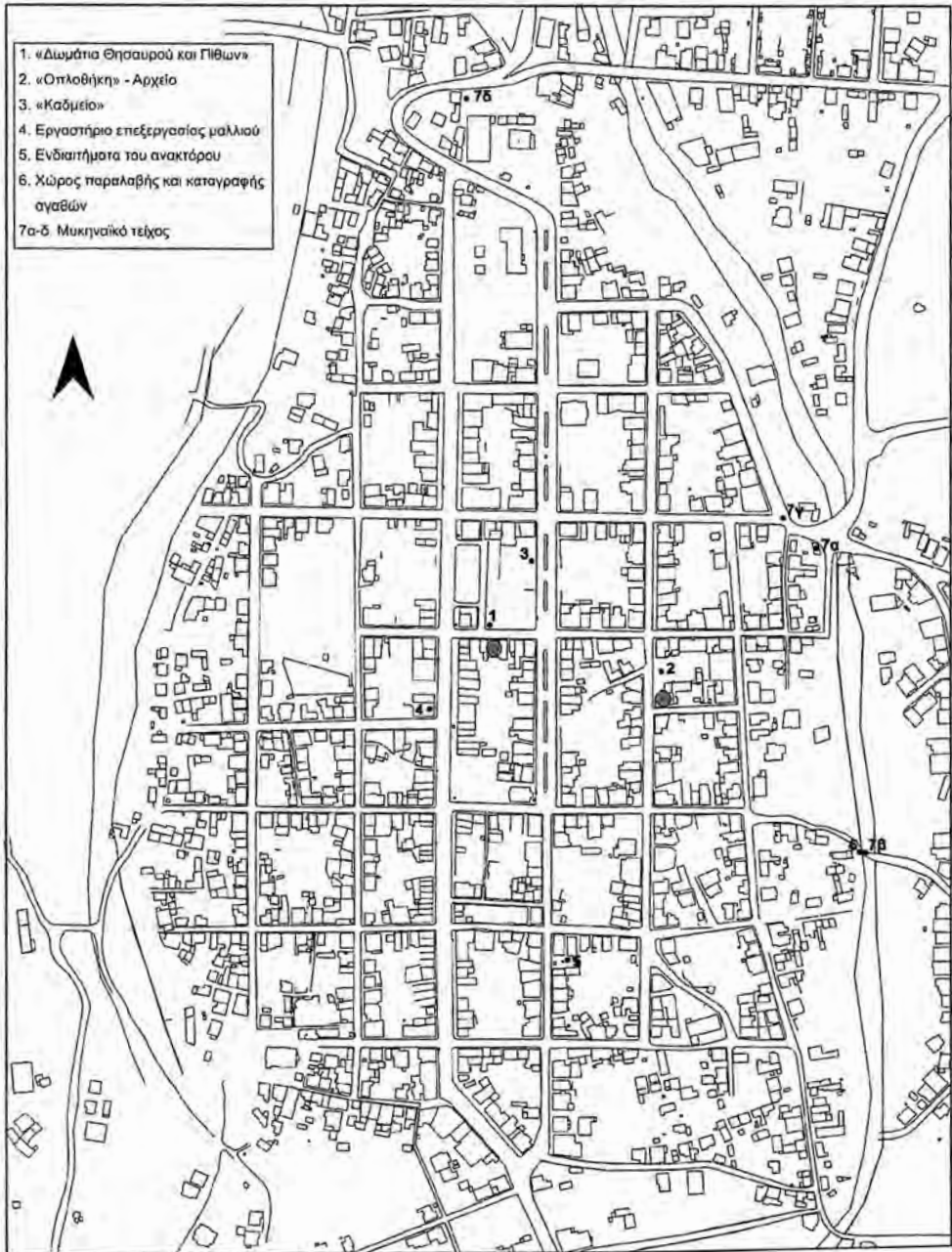
ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ στρώματα στὰ μυκηναϊκὰ ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀ. Δ. Κεραμόπουλλο ὡς σοβαρὴ καὶ πειστικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὕπαρξη στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνὸς ἱεροῦ, «ἀβάτου» ἕως τὰ χριστιανικὰ χρόνια⁷. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ἐπρόκειτο γιὰ τὸν μυθολογούμενο τόπο τῆς συμβολικῆς ἐπιφάνειας τοῦ Διός, μὲ συνέπεια τὴν κατακεραύνωση τῆς Σεμέλης καὶ τὴν ὑπερβατικὴ διάσωση τοῦ Διονύσου. Ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ ἓνα ἐνγλύσιον (σημεῖο πτώσης κεραυνοῦ), ὅπως πίστευαν οἱ σύγχρονοι τοῦ Πausania, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀφήγηση ἀπηχεῖ καταστάσεις καὶ ἀντιλήψεις τῶν μέσων ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων⁸.

Στὴ συνέχεια καὶ κυρίως στὸ β' μισὸ τοῦ 20οῦ αἰ. οἱ ἀναφορὲς τῶν πρώτων ἀρχαιολόγων γιὰ τὴ Θήβα τῆς ἐποχῆς τους καὶ οἱ παρατηρήσεις τους γιὰ τὴ μνημειακὴ τοπογραφία καὶ στρωματογραφία τῆς, διερευνήθηκαν καὶ ἐπαληθεύτηκαν μὲ πλῆθος δοκιμαστικῶν καὶ σωστικῶν ἀνασκαφῶν. Σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ σημεῖα τοῦ δομημένου ἴστου τῆς Θήβας, τῆς ὁποίας τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο ἐπεκτάθηκε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἀγκαλιάζοντας καὶ τὴν πεδινὴ ἔκταση περὶ τὴν Καδμεία, διενεργήθηκαν καταρχὴν δοκιμαστικὲς καὶ στὴ συνέχειά τους σωστικὲς ἀνασκαφές. Οἱ τελευταῖες ἀπέδωσαν πλῆθος ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου καὶ πολύτιμη πληροφόρηση γιὰ τὶς διαφορὲς περιόδους τῆς μακραίωνης ἱστορίας τῆς πόλης⁹ (σχ. 1).

7. Οἱ πρώτες, ὡς γνωστόν, ἀνασκαφὲς μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων στὴ Θήβα καὶ μάλιστα στὸ κέντρο τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης (Καδμείας) ἄρχισαν τυχαῖα καὶ σωστικὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ἄντ. Δ. Κεραμόπουλλο. Στὴ συνέχεια προσέλαβαν χαρακτῆρα ἐτήσιων συστηματικῶν ἐρευνῶν καὶ διεξάγονταν κατὰ διαστήματα ἀπὸ τὸ 1906 ἕως τὸ 1929, λόγφ ἀπρόβλεπτων διακοπῶν ἀπὸ πολεμικὰ κυρίως γεγονότα (1912-13, 1922). Βλ. τὶς σημ. 4 καὶ 5 καὶ ἐπὶ πλέον Ἀ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἡ Οἰκία τοῦ Κάδμου, *AE* 1909, 57-123.

8. Βλ. Ἀ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἡ Οἰκία τοῦ Κάδμου, *AE* 1909, 57-123, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς.

9. Ἡ σχετικὴ πληροφόρηση περιέχεται στὰ ἐτήσια χρονικά τοῦ ΑΔ (καὶ στὰ σχετικὰ δελτία γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὴν Ἑλλάδα τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς σχολῆς καὶ τοῦ περιοδικοῦ βιβλιογραφικοῦ δελτίου *Teiresias*). Ἐπισκόπηση καὶ βιβλιογραφία, εἰδικὰ γιὰ τὴ Θήβα, βλ. σὲ Ἀραβαντινὸς ὅ.π. (σημ. 4) εἰδικὰ 1-57.

Σχ. 1. Θήβα. Τοπογραφικός χάρτης με δηλωμένα με κύκλους τὰ σημεῖα τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας (2012-2018).

Οί νέες συστηματικές ανασκαφές διενεργούνται, στο πλαίσιο των προαναφερθέντων δύο συνεχόμενων πενταετών έρευνητικών προγραμμάτων (2012-2021), σε δύο χωριστά σημεία στο έσωτερικό τής οχυρωμένης μυκηναϊκής ακρόπολης. Πρόκειται για τόν λεγόμενο τομέα του «Ανακτόρου», που βρίσκεται στη θέση και εντός του περιγράμματος του μυκηναϊκού ανακτόρου και για τόν τομέα τής «Όπλοθήκης» του ανακτόρου επί τής όδου Πελοπίδου¹⁰. Η διεξαγωγή τής πρώτης σύγχρονης συστηματικής ανασκαφής στα δύο αυτά κεντρικά σημεία τής Καδμείας συμπληρώνει και συνεχίζει στην ουσία δύο παλαιότερες υπεραποδοτικές σε εύρηματα και πλήρεις έρωτημάτων σωστικές έπεμβάσεις, με τελικό σκοπό τή δημοσίευση του νέου και παλαιού αρχαιολογικού υλικού¹¹. Παράλληλα έγκαινιάζει τò ρεπερτόριο των θηβαϊκών έρευνών με διεπιστημονική και διαχρονική μελέτη τής στρωματογραφίας και των συνευρημάτων όλων των φάσεων τής ιστορίας του τόπου. Είναι ο μόνος τρόπος να διευκρινιστούν πολλά χρονίζοντα αινίγματα τής θηβαϊκής αρχαιολογίας, όπως αυτά που προαναφέρθηκαν, τα όποια πλανιούνταν επί πολλές δεκαετίες χωρίς λύσεις και απαντήσεις. Τα πλέον γνωστά αναφέρονται στη μυκηναϊκή οχύρωση τής Καδμείας, στη μορφή, τή χρονολογία και τήν όριστική έγκατάλειψη του χώρου του ανακτόρου, στην άδιευκρίνιστη σχέση του παλαιότερου και νεότερου ανακτορικού συγκροτήματος τής Καδμείας, στον πρώιμο υποτιθέμενο φοινικικό έποικισμό τής Καδμείας, στη συνέχιση τής λατρείας επί των έρειπίων του ανακτόρου και τή στρωματογραφική διαδοχή τής κατοίκησης στο κέντρο τής ακρόπολης ως τα νεότερα χρόνια¹².

10. Βλ. ΠΑΕ 2012, 77-92· 2013, 149-169· 2014, 139-166· 2015, 181-218· 2016, 227-263· 2017, 165-217· 2018, 131-193.

11. Βλ. παραπάνω σημ. 2 και 10.

12. Τα θέματα αυτά τίγονται χωρίς να απαντώνται στο έργο του S. Symeonoglou, *The Topography of Thebes from the Bronze Age to the Modern Times* (Princeton 1985). Περισσότερο χρήσιμες είναι οι πραγματείες του Ν. Φαράκλα, *Θηβαϊκά*, ΑΕ 135, 1996 (1998) και *Θήβαι. Μνημειακή τοπογραφία* (Ρέθυμνο 1998).

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ ὄγκος τῶν κεραμικῶν καὶ τῶν ἄλλων συνευρημάτων ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς ἀνώτερες (νεότερες) στρώσεις τῶν δύο ἀνασκαπτόμενων γηπέδων εἶναι μεγάλος. Ἡ ἰσοτιμὴ ἀντιμετώπιση τῶν οἰκιστικῶν καταλοίπων καὶ τῶν κινητῶν εὕρημάτων ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐποχῶν ἀπασχολεῖ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ λεπτομερὴς ἐπεξεργασία καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη τοὺς ἔχει ἤδη σηματοδοτηθεῖ ἀφ' ἑνὸς στὸ πλαίσιο συλλογῆς καὶ μέριμνας τῶν διαχρονικῶν τεκμηρίων στὶς ἐργασίες τοῦ ἀνασκαφικοῦ πεδίου καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ σχολαστικὴ προετοιμασία τῶν πολλαπλῶν σταδίων μελέτης καὶ δημοσίευσης ὑλικῶν ὄλων τῶν εἰδῶν καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ἕως καὶ τὰ μεταβυζαντινὰ χρόνια¹³.

Ὁ τομέας ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὰ εὕρηματα τῆς φετινῆς συντήρησης καὶ μελέτης¹⁴, εἶναι ὁ λεγόμενος «Τομέας τοῦ Ἀνακτόρου». Βρίσκεται σὲ ἀπαλλοτριωμένο γῆπεδο, πέραν ἀπὸ τὸ νότιο κρᾶσπεδο τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης (ἀρ. 27-29) καὶ φιλοξενεῖ οὐσιαστικά, ἐκτὸς ἄλλων, τὴ συνέχεια τοῦ μερικῶς ἀποκαλυφθέντος ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος τοῦ λεγόμενου «νέου μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου»¹⁵. Πέραν καὶ πρὸς Β. ἀπὸ τῆ βόρεια παρειά (φρύδι) τοῦ ἴδιου δρόμου ὑπάρχει τὸ λε-

13. Συνιστᾶ τὴν κύρια βάση καὶ διαρκῆ μέριμνα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀρχαιολογίας, στηριγμένης σὲ ἀρχὲς ποὺ ἤδη εἶχαν παγιωθεῖ, ἀπὸ ὀρισμένα φωτεινὰ πνεύματα, τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπόλεμου καὶ τελειοποιήθηκαν ἀργότερα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ μόνο ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἡ φράση τοῦ G. Clark (Bees in Antiquity, *Antiquity* 16, 1942, 215): «Στὴ μελέτη οἰουδήποτε πολιτισμοῦ, ἀρχαίου ἢ σύγχρονου, καμιά του ἔκφανση δὲν μπορεῖ νὰ παραλειφθεῖ, καθὼς ὅλες ἀλληλοεξαρτῶνται».

14. Οἱ ἀνωτέρω ἐργασίες ἔλαβαν χώρα στὴν ἐνοικιαζόμενη ἀποθήκη τῶν ἀνασκαφῶν, ἀπὸ τὶς 19 Ἰουνίου ἕως καὶ τὶς 3 Σεπτεμβρίου 2019.

15. Βλ. τὴ σημ. 2. Γενικὴ ἐπισκόπηση τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θηβαϊκὸ ἀνάκτορο ἐργασιῶν καὶ τῶν προοπτικῶν ἔρευνας καὶ μελέτης του βλ. στὸ V. L. Aravantinos, *The Palatial Administration of Thebes Updated*, στὸ J. Weilhartner, Fl. Ruppenstein (ἐπιμ.), *Tradition and Innovation in the Mycenaean Palatial Politics* (Βιέννη 2015) 19-49.

γόμενο «Θησαυροφυλάκιο», ἡ ἀποθήκη τῶν πίθων (Πιθεῶν 1) καὶ ἀκόμη βορειότερα τὰ σωζόμενα κατάλοιπα τοῦ κτιρίου, τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀ. Δ. Κεραμοπούλλου, ὡς ἡ «Οἰκία τοῦ Κάδμου» (εἰκ. 1 καὶ σχ. 2)¹⁶.

Οἱ φετινὲς ἐργασίες ἔχουν ἀναλυτικὰ ὡς ἐξῆς:

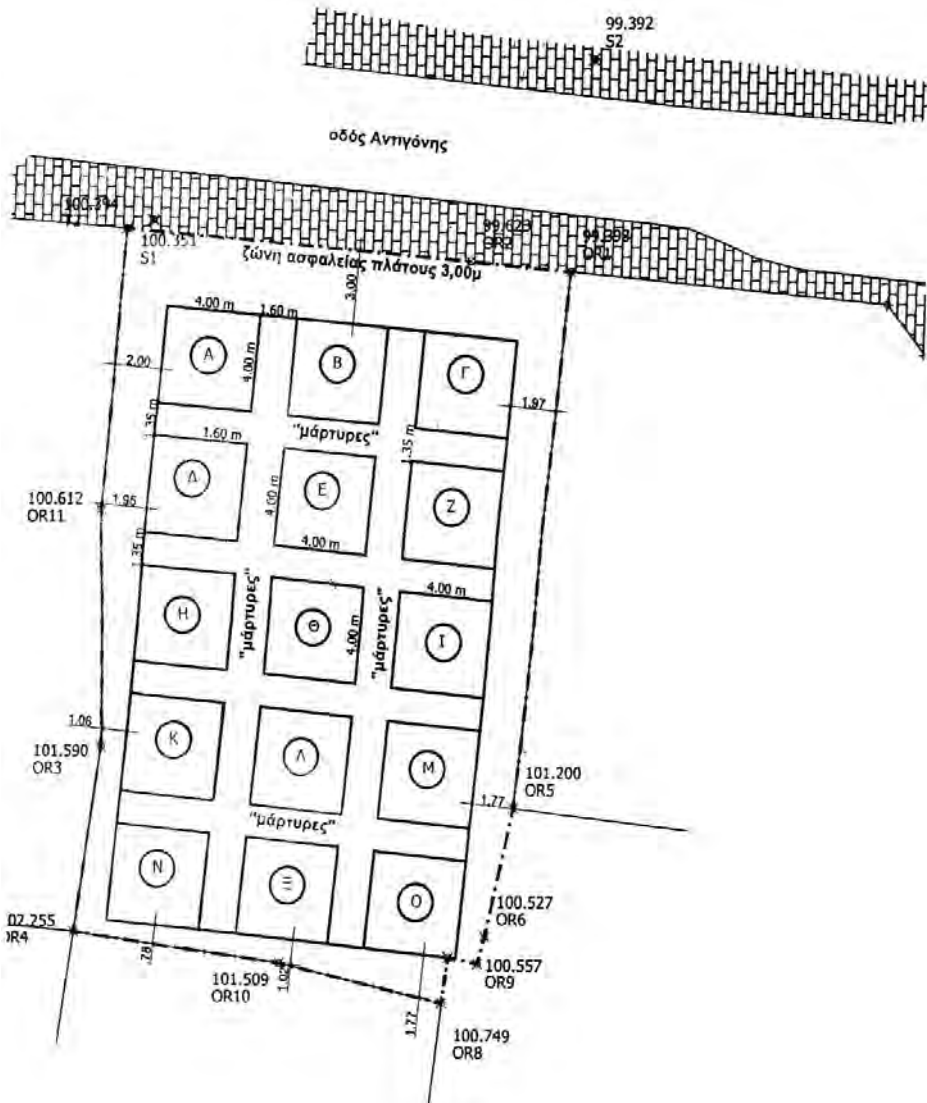
Α. Ἐργασίες καταγραφῆς καὶ προκαταρκτικῆς μελέτης κεραμικοῦ ὕλικου, κυρίως μυκηναϊκῶν χρόνων.

Στὸν ἐνοικιαζόμενο γῶρο (ἀποθήκη καὶ ἐργαστήριο), ποῦ βρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πελοπίδου 33Α, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν «Ὀπλοθήκη»¹⁷ (σχ. 3), πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ συνεχῆ παρουσία καὶ ἐργασία τοῦ ὑπογράφοντος καὶ τῆς ἀρχαιολόγου Ἄν. Σωτηροπούλου, ἡ καταγραφή καὶ ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τῶν κεραμικῶν ομάδων τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐτῶν 2012-2015, ἀπὸ τὸν «Τομέα τοῦ Ἀνακτόρου»¹⁸. Συγκεκριμένα, ἀπλώθηκε καὶ μελετήθηκε ἡ κεραμικὴ τῶν τομῶν Α, Ζ καὶ Λ, οἱ ὁποῖες εἶναι οἱ πρῶτες καὶ οἱ μόνες ποῦ ἔχουν ἀνασκαφεῖ πλήρως ὡς τὰ δάπεδα καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος (σχ. 4).

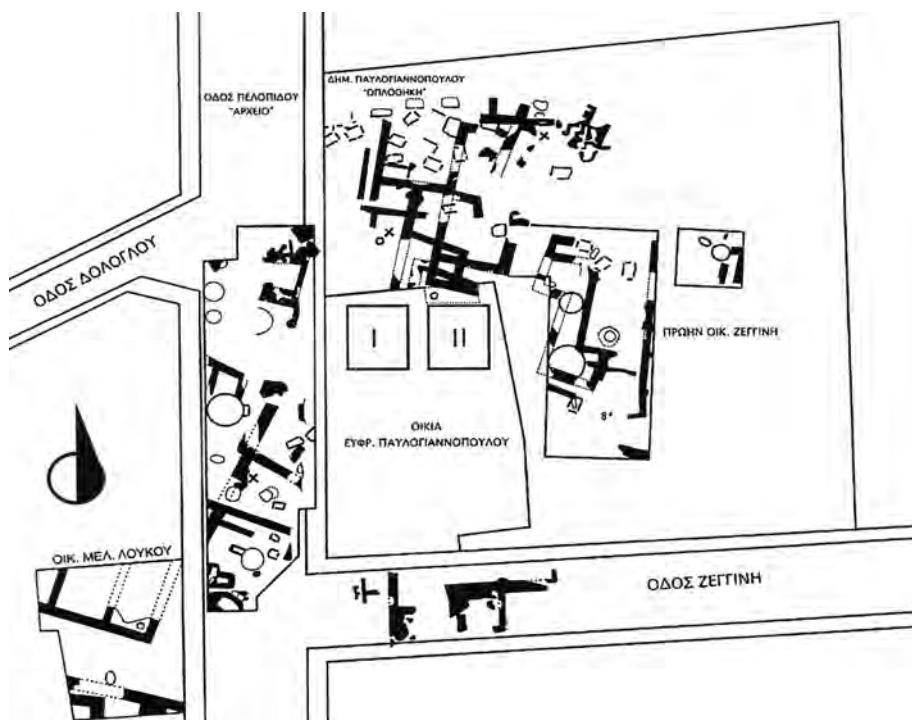
16. Ἀ. Δ. Κεραμοπούλλου, Ἡ Οἰκία τοῦ Κάδμου, *AE* 1909, 57-123.

17. Γιὰ τὴ συνολικὴ θεώρηση τοῦ χώρου καὶ τῶν εὐρημάτων παλαιῶν καὶ νεώτερων ἀνασκαφῶν στὴν «Ὀπλοθήκη», βλ. V. Aravantinos, Texts and Contexts at Thebes: The discovery of New Linear B Archives on the Kadmeia, στὸ S. Delger-Jalkotzy, S. Hiller, O. Panagl (ἐπιμ.), *Florent Studia Mycenaea* (Βιέννη 1999) 45-78, ὅπου παρατίθεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία. Τὰ κείμενα τῶν πινακίδων δημοσιεύτηκαν στὸ τετράτομο ἔργο: *Thebes. Fouilles de la Cadmée I-IV* (Pisa-Roma 2001-2006) μὲ ἐπιμέλεια τῶν V. Aravantinos, L. Godart καὶ A. Sacconi καὶ κείμενα τῶν ἰδίων, καθὼς καὶ τῶν E. Andrikou, M. Del Frio καὶ J. Vroom. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω βλ. καὶ σημ. 2.

18. Τὴ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τῶν ἀγγείων ἀνέλαβε ὁ ζωγράφος Ν. Σεπετζόγλου, μὲ χρηματοδότηση τοῦ Stavros Niarchos Foundation Center for Late Antique and Byzantine Studies (GABAM), τοῦ Κοσ University (Κωνσταντινούπολη), μὲ τὴ φροντίδα τοῦ συνεργάτη τῆς ἀνασκαφῆς καὶ πρώην ἐπόπτη ἐκ μέρους τῆς Ἐφορείας Βοιωτίας, καθ. Ν. Κοντογιάννη.

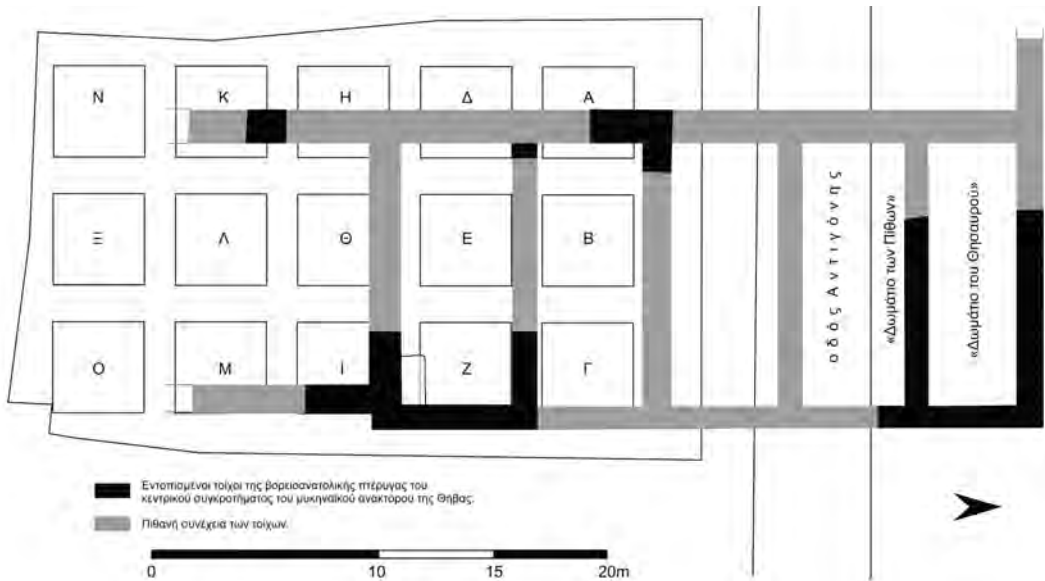
Σχ. 2. Θήβα. «Τομέας Άνακτόρου». Ο άνασκαφικός κάναβος του οικοπέδου επί της οδού Άντιγόνης 27-29.

Σχ. 3. Θήβα. Ἡ λεγόμενη «Ὀπλοθήκη» τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.

Ἡ κεραμικὴ ποὺ ταξινομήθηκε καὶ μελετήθηκε¹⁹ ἀνήκει σὲ διάφορες χρονολογικὲς περιόδους, ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἕως καὶ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους. Εἰδικότερα, μεγάλες ποσότητες ὀστράκων παρουσιάζουν οἱ μυ-

19. Καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τῆς κεραμικῆς: Κ. Καραγιάννη καὶ Κ. Χατζηγρόνης. Καταγραφή καὶ μελέτη κεραμικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα, συντομιστὴ τῶν ἐργασιῶν, καὶ τὴν ἀρχαιολόγο Ἀ. Σωτηροπούλου, ὑπεύθυνη τῶν ἐργασιῶν. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση ἀγγείων καὶ ἄλλων εὐρημάτων: Ν. Σεπετζόγλου, ζωγράφος. Συντήρηση βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν: Κ. Φωτίου καὶ Ἀνθ. Θεοδοροπούλου, συντηρήτριες ἀρχαιοτήτων. Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τῶν εἰδωλίων καὶ ἄλλων εὐρημάτων πηλοπλαστικῆς συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν καθ. Μ. Bonanno-Άραβαντινοῦ, τοῦ Παν. TorVergata (Ρώμη). Ἄρχισε τέλος ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τῶν κεραμικῶν καὶ λοιπῶν κινητῶν εὐρημάτων τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν καθ. Ν. Κοντογιάννη (ὅ.π. σημ. 18), πλακισούμενο ἀπὸ τὶς ἀρχαιολόγους Στ. Σκαρτσῆ καὶ Σμ. Ἀρβανίτη.

Σχ. 4. Θήβα. «Τομέας Άνακτόρου». Κάτοψη των άνεσκαμμένων τμημάτων του μυκηναϊκού ανακτόρου (σχ. Δ. Νιώτη, Ν. Σεπετζόγλου).

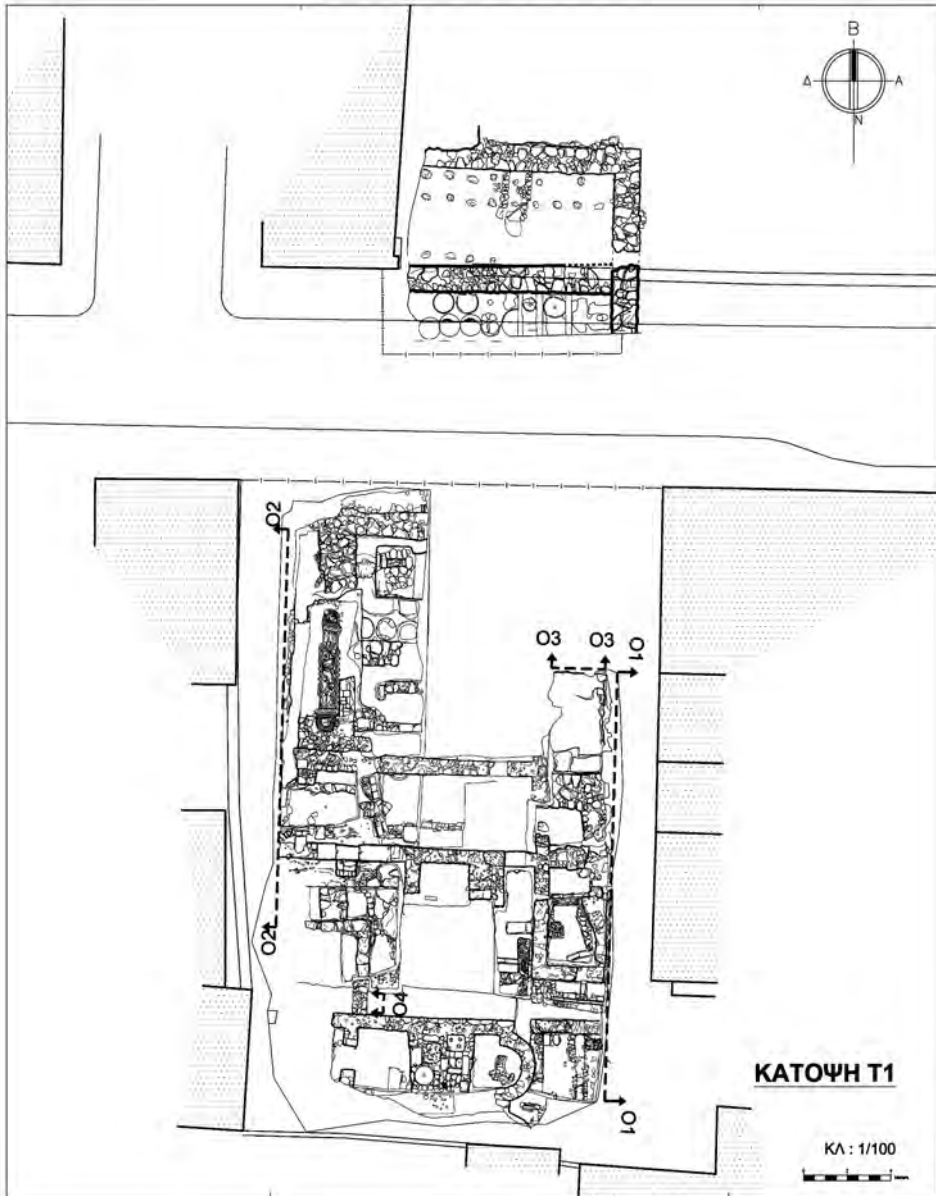
κηναϊκοί, έλληνιστικοί, οί ύστεροι ρωμαϊκοί και οί βυζαντινοί χρόνοι. Για τις έποχές αυτές, τόσο από την κεραμική και τα λοιπά κινητά εύρηματα, όσο από άλλα στοιχεία, καθώς και από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα προκύπτει πυκνή και ενδιαφέρουσα κατοίκηση, κοινωνική άκμη και κεντρικές διοικητικές, έμπορικές ή λατρευτικές λειτουργίες στην άνεσκαπτόμενη κεντρική αυτή περιοχή της πόλεως. Αντίθετα ελάχιστη είναι ή παρουσία κεραμικής και άλλων εύρημάτων της πρωτογεωμετρικής, γεωμετρικής, αρχαϊκής και κλασικής περιόδου, καθώς έντοπίζονται μερικά μόνο αντιπροσωπευτικά θραύσματα άγγείων, διάσπαρτα εύρέως στον χώρο, όστρακα κυρίως κρατήρων και άμφορέων, χωρίς την ύπαρξη άξιοσημείωτων και χαρακτηριστικών αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Δέν αποκλείεται πάντως τά όποια αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τά οικιστικά στρώματα των περιόδων αυτών να καταστράφηκαν από μεταγενέστερες βίαιες ή δυναμικές παρεμβάσεις, όπως π.χ. ή διαθρυλούμενη εκ θεμελίων καταστροφή των Θηβών από τον Άλέξανδρο Γ' (335 π.Χ.) και ή επανίδρυση της πόλης από τον Κάσσανδρο (316/315 π.Χ.).

Τομή Α

Κατά τήν προκαταρκτική μελέτη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνασκαφικοῦ ὕλι-
κοῦ παρατηρήθηκε ὅτι τὰ περισσότερα θραύσματα κεραμικῆς προέρχον-
ται ἀπό ἀγγεῖα καί σκεύη οἰκιακῆς χρήσης, ὅπως ἀγγεῖα πόσης, προχυ-
τικά, μαγειρικά, καθὼς καί ἀγγεῖα ἀποθήκευσης, τὰ ὁποῖα ἐπιχωριάζουν
γενικῶς στίς θέσεις κατοίκησης καί ἀπαντοῦν καί στή Θήβα. Εἰδικότερα,
οἱ ὁμάδες πού προέρχονται ἀπό τήν Τομή Α, στήν ὁποία ἐντοπίστηκε καί
ἐν μέρει ἐρευνήθηκε ὁ δεῦτερος πιθεώνας (Πιθεώνας 2) τοῦ ἀνακτόρου
(εἰκ. 2, σχ. 5)²⁰, περιελάμβαναν μεγάλο ἀριθμό ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα πό-
σης, κυρίως κύλικες, κύπελλα, σκύφους καί κυάθους, καθὼς καί ἀρκετά
θραύσματα ἀπό ψευδόστομους ἀμφορεῖς, ὑδρίες καί θήλαστρα, τὰ ὁποῖα
χρονολογοῦνται στήν ὙΕ ΠΒ καί τήν ὙΕ ΠΓ Μέση περίοδο. Χαρα-
κτηριστική ἐπίσης εἶναι ἡ ἀνίχνευση ὀστράκων ἐξαιρετικῆς ποιότητος
φαιῆς μινύειας κεραμικῆς τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων.

Κατά τήν ἀνασκαφική περίοδο τοῦ ἔτους 2015 ἡ ἔρευνα εἶχε φθάσει
ἕως τὸ δάπεδο τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.
Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἐντοπίστηκαν καμένοι καί ἐν πολ-
λοῖς διαλυμένοι ὠμόπλινθοι, μεγάλες ποσότητες τέφρας καί ἀνθράκων,
ἀπανθρακωμένα τεμάχια ξύλου, ἐπιτοίχια κονιάματα, ἐλάσματα καί τμή-
ματα ἐλασμάτων χαλκοῦ, μεγάλη ποσότητα λυωμένου μολύβδου, πιθανό-
τατα ἀπὸ συνδέσμους τῆς στέγης καί τέλος μάζες ἄψητου πηλοῦ, ἴσως
ἀπὸ τήν ἀποσύνθεση πηλοπλίνθων. Ἐντονότατα ἴχνη καύσης διακρίνονται
στή μεγάλη ποσότητα χρηστικῆς καί διακοσμημένης λεπτότεχνης κερα-
μικῆς, ἡ ὁποία ἀνήκει στὸ β' μισὸ τοῦ 13ου αἰ. Ἡ κεραμικὴ ἡ ὁποία με-
λετήθηκε προκαταρκτικὰ εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ, καθὼς περιλαμβάνει
καί μεγάλη ποσότητα χονδροειδῶν ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, συγκεκρι-
μένα τὰ ἀνώτερα τμήματα ἀπὸ τρεῖς τουλάχιστον μεγάλους πίθους τῆς
ἀποθήκης, σημαντικὴ ποσότητα θραυσμάτων ἀπὸ μαγειρικά σκεύη (εἰκ.
3), καθὼς καί λεπτότεχνα ἀκόσμητα καί διακοσμημένα ἀγγεῖα. Πρόκει-

20. Βλ. ΠΑΕ 2015, 181-218: Τομή Α.

Σχ. 5. Θήβα. «Τομέας Ανακτόρου». Συνολική σχεδιαστική αποτύπωση τῆς ἀνασκαφῆς. Πιθεῶνες 1 καὶ 2 (σχ. Δ. Νιώτη, Ν. Σεπετζόγλου).

ται για κύλικες, ψευδόστομους άμφορείς, κύπελλα, σκύφους, άλάβαστρα και ύδριες, ένω έμφανίζονται και καλής ποιότητας άγγεϊα χαρακτηριστικά τής ΥΕ ΠΙΒ περιόδου.

Όσον άφορᾷ τή λεπτή κεραμική, ή όποία φέρει και αύτή με τή σειρά της έντονότατα ίγνη καύσης, παρατηρεϊται ότι σώζεται άρκετά άποσπασματικά, καθώς με μεγάλη δυσκολία συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν όρισμένα άγγεϊα. Ένα άκέραιο μυκηναϊκό θήλαστρο, τó όποιο άφαιρέθηκε από τόν πυθμένα του Πίθου 1, άφου συντηρήθηκε, σχεδιάστηκε και μελετήθηκε, διαπιστώθηκε ότι μπορεί να άνήκει χρονολογικά στην ΥΕ ΠΙΒ περίοδο. Τó θήλαστρο έχει σφαιρικό σῶμα με κοντό λαιμό και δισκοειδή βάση, ένω ή λαβή του εϊναι επίπεδη καλαθόσχημη. Έχει όλόβαφο μαύρο λαιμό και λαβή, ένω δύο όλόβαφες μαύρες ταινίες περιτρέχουν τó σῶμα του και δύο ταινίες διακοσμοῦν τήν προχόή του (εικ. 4, σχ. 6)²¹. Τó άγγεϊο φέρει έντονότατα ίγνη καύσης από τή μεγάλη πυρκαγιά τής καταστροφής του άνακτόρου και φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως άρυτήρας, δηλαδή για τήν άντληση και μετάγγιση κάποιου προφανώς πολύτιμου ύγρου προϊόντος, ένδεχομένως έλαιολάδου, από τούς μεγάλους άποθηκευτικούς πίθους του άνακτόρου.

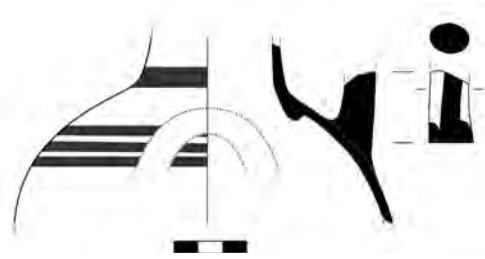
Χαρακτηριστικό έπίσης κεραμικό δείγμα τής παραπάνω περιόδου εϊναι τμημα ύδριας, σφαιρικού σχήματος, με λεπτό λαιμό και με διακόσμηση καστανέρυθρων ταινιών (εικ. 5, σχ. 7)²². Από τó μυκηναϊκό στρώμα καταστροφής τής τομής Α, στην όποία άποκαλύφθηκε τμημα του νέου πιθεώνα (Πιθεώνα 2) του άνακτόρου, έντοπίστηκε και συγκολλήθηκε τμημα από έναν σφαιρικό ψευδόστομο άμφορέα με επικλινή καμπύλο ῶμο. Φέρει διακόσμηση σχηματοποιημένων άνθέων με κουκκίδες στον ῶμο του, ένω ό δίσκος τών λαβῶν φέρει όμόκεντρους κύκλους όπως και ή βάση του λαιμού. Οί λαβές του εϊναι όλόβαφες, ένω στο σῶμα του υπάρχουν ζῶνες με τεθλασμένες γραμμές και ταινίες καστανού χρώματος

21. P. A. Mountjoy, *Μυκηναϊκή Γραπτή Κεραμική. Όδηγός ταύτισης* (1994) 111.

22. Αύτόθι 109.

Σχ. 6. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀκέραιο μυκηναϊκό «θήλαστρο» (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

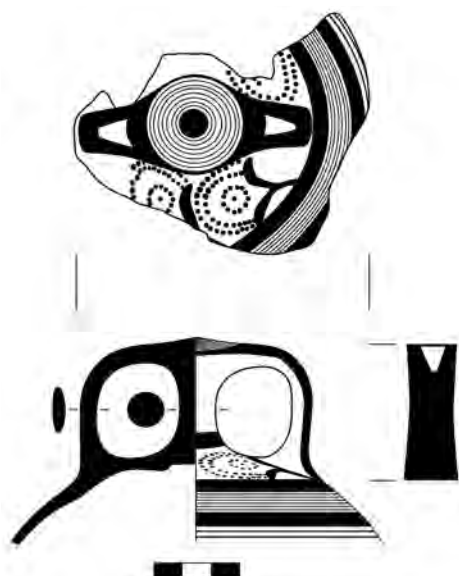
Σχ. 7. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου» Τομή Α. Τμήμα μυκηναϊκῆς ὑδρίας (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

(εἰκ. 6, σχ. 8). Τὸ ἀγγεῖο μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ΥἼΕ IIIΒ περίοδο, κεραμικὴ τῆς ὁποίας διαπιστώθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς τομῆς²³.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ ἀνεύρεση στὴν τομὴ Α πλῆθους ὀστράκων τῆς ΥἼΕ IIIΓ περιόδου, σὲ ἐπίπεδα ἄνω τοῦ δαπέδου καὶ τοῦ στρώματος τῆς μεγάλης καταστροφῆς, στοιχεῖο τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀνάκτορο συνέχισε νὰ κατοικεῖται ἢ τουλάχιστον ὅτι ὑφίστατο ἀνθρώπινη παρουσία στὴν κεντρικὴ περιοχὴ τῆς Καδμείας μέχρι καὶ τὴν προχωρημένη ΥἼΕ IIIΓ ἢ καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς περιόδου (1100/1090 π.Χ.)²⁴. Στὰ ὄστρακα αὐτὰ συγκαταλέγεται καὶ τὸ τμήμα μεγάλου κρατήρα μὲ παράσταση πολεμιστῶν τῆς Μέσηςς ΥἼΕ IIIΓ περιόδου, περὶ τὸ 1150 π.Χ., τὸ ὁποῖο ἐκτίθεται πλέον στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θηβῶν (εἰκ. 7). Στὰ συγκολλημένα ὄστρακα τοῦ ἀγγείου ἀπεικονίζονται πολεμιστὲς

23. Αὐτόθι 112, FS 171.

24. Γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς Καδμείας βλ. πρόσφατα καὶ ἀναλυτικὰ Ε. Andrikou, *The Late Helladic II Pottery*, στὸ Ε. Andrikou, V. Aravantinos, L. Godart καὶ Α. Sacconi, *Thebes. Fouilles de la Cadmée II.2* (Pisa-Roma 2006) 11-179.

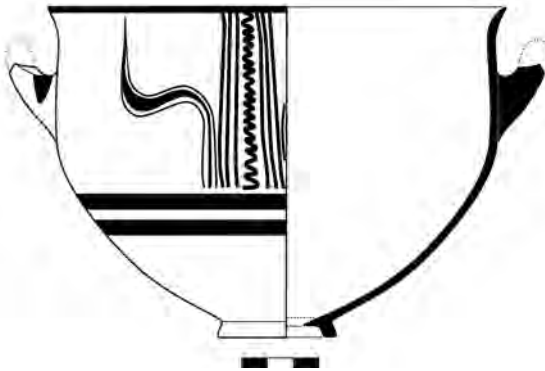

Σχ. 8. Θήβα. «Τομέας Άνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα μυκηναϊκού ψευδόστομου ἀμφορέα και σχεδιαστική ἀποκατάσταση (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

σὲ κίνηση σὲ ἀνηφορικὸ τοπίο, προφανῶς σὲ ἐπιστροφή ἀπὸ μάχη ἢ ἀπὸ ἐκπόρθηση πόλεως, ὅπως ἀκριβῶς στὸν κρατῆρα ποὺ βρέθηκε στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα στὸ Καλαπόδι Φθιώτιδος, ποὺ ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο. Οἱ πολεμιστὲς ἀπεικονίζονται ὄπλισμένοι μὲ μακρὸ ξίφος, ἐνῶ μεταφέρουν στὸν ὄμο μὲ «ἀνάφορα» καὶ ἐντὸς μεγάλων σάκκων τὴν πολεμικὴ λεία τους²⁵.

Στὸ βο στρώμα τῆς τομῆς αὐτῆς, τὸ ὁποῖο σφραγίζει τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς (7 Στρ.) ἀπαντᾷ μεγάλη ποσότητα λεπτῆς κεραμικῆς τῆς Μέσης καὶ Νεότερης ὙΕ ΠΠΓ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα εἶναι ἀνοιχτά, ὅπως σκύφοι, ἄβαφες κύλικες, ὑδρίες, κύπελλα καὶ κρατῆρες, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ κλειστά ὅπως ψευδόστομοι ἀμφορεῖς,

25. V. Aravantinos, *Memories versus New Trends in Post Palatial Thebes*, στὸ *MNHMH/MNEME, Aegaeum* 43 (Liège 2019) 187-197 καὶ πίν. LXXII-LXXV.

Σχ. 9. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα μυκηναϊκοῦ ἡμισφαιρικοῦ σκύφου (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

ταινιωτές ὑδρίες, ἀλάβαστρα, ἀμφορεῖς καὶ οἰνοχόες. Παράλληλα ἀπαντᾶ σημαντικὴ ποσότητα χρηστικῶν-μαγειρικῶν ἀγγείων. Μία σημαντικὴ ποσότητα τῶν ἀγγείων τοῦ στρώματος εἶναι στιλβωμένα, κυρίως ἄβαφες κύλικες, ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ ὄστρακα ἀνοικτῶν ἀγγείων μινύειας τεχνικῆς. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα προέρχονται συγκολλημένα τμήματα σκύφου, ἐξαιρετικῆς ποιότητος (εἰκ. 8 καὶ σχ. 9). Συγκεκριμένα πρόκειται γιὰ βαθὺ ἡμισφαιρικό σκύφο, μὲ ἕξω νεῦον χεῖλος καὶ ὀριζόντιες κυκλικῆς διάταξης λαβές, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στοὺς σκύφους τῆς Ὁμάδας Α τῆς Μέσης ΥἚ IIIΓ²⁶. Τὸ βάθος τοῦ ἀγγείου εἶναι ἄβαφο, ἐνῶ ἡ διακόσμηση γίνεται μὲ πορτοκαλέρυθρο χρῶμα. Τὸ χεῖλος καὶ οἱ λαβές φέρουν ταινία, ἐνῶ στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἀπαντοῦν τρίγλυφα (FM 75) καὶ ἐκατέρωθεν αὐτῶν γλωσσοειδεῖς καμπύλες (FM 62). Κάτω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διακόσμηση, στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου ἀπαντοῦν δύο ἰσομεγεθεῖς ὀριζόντιες ταινίες καὶ μία τρίτη στὴ βάση του. Τὸ ἐσωτερικό του εἶναι ὀλόβαφο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σημαντικὴ ποσότητα κεραμικῆς στὰ δύο παραπάνω στρώματα ἀνήκει καὶ πλῆθος ἄλλων εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἔρχονται νὰ δώσουν περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὴν χρῆση τοῦ χώρου. Συγκεκριμένα, συντηρήθηκαν, φωτογραφήθηκαν καὶ μελετήθηκαν δύο μικρὲς ψῆφοι ἀπὸ

26. Mountjoy ὀ.π. (σημ. 21) 163, 182-185.

ἀγάτη ἐξαιρετικῆς ποιότητας, μήκ. 2.4 ἐκ. (εἰκ. 9) καὶ 1.4 ἐκ. (εἰκ. 10) ἀντίστοιχα, πὺ πιθανότατα ἀνήκουν σὲ περιδέραιο. Ὅμοιες ἔχουν βρεθεῖ καὶ μᾶς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὸ «Δωμάτιο τοῦ Θησαυροῦ», τὸ ὁποῖο βρῖσκεται ἐλάχιστα μέτρα βορειότερα ἀπὸ τὴν Τομὴ Α, στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ κεντρικοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Καδμείας (σχ. 4, 5). Ἀνάμεσα στὰ ποικίλα εὐρήματα τοῦ χώρου συγκαταλέγονται καὶ μερικὰ διάτρητα ἐλάσματα καὶ φύλλα χαλκοῦ (εἰκ. 11), τὰ ὁποῖα σχετίζονται προφανῶς μὲ τὴν κάλυψη τῶν στομιῶν τῶν πίθων. Παρόμοια, ἀλλὰ σὲ πολὺ καλύτερη διατήρηση εἶχαν βρεθεῖ στὸν Πιθεώνα 1, δίπλα στὸ «Θησαυροφυλάκιο», κατὰ τὴ μερικὴ ἀνασκαφὴ του τὸ 2005. Ἐπίσης, χαρακτηριστικὰ εὐρήματα εἶναι μερικὲς ὀστέινες γραφίδες (εἰκ. 12) καὶ μία χάλκινη βελὸνη ἢ γραφίδα (εἰκ. 13), ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δύο θηκῶν τῆς ἀνακτορικῆς ἀποθήκης καὶ ἀπὸ τὸν Πίθο 4 (εἰκ. 2). Τὸ εὐρημα αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι στὸν συγκεκριμένο χῶρο γινόταν ἡ ἐπιτόπου ἀπογραφή τῆς διακίνησης τῶν προϊόντων, σύμφωνα μὲ τὴν συνήθη τακτικὴ τῶν Μυκηναίων, γνωστὴ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀρχείων τῆς Γραμμικῆς Β, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἀπὸ τὰ θηβαϊκά. Χαρακτηριστικὰ εὐρήματα εἶναι ἐπίσης δύο τμήματα κεφαλῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὸ Στρώμα 6 τῆς Υ'Ε IIIΓ περιόδου (εἰκ. 14-15). Τέλος, κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ 2015 περισυλλέχθηκαν ἀρκετὰ μικρὰ τμήματα κονιαμάτων μὲ ἴχνη χρώματος (γαλάζιο, ὠχρα καὶ ἐρυθρό). Ἐνδέχεται νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιον διπλανὸ χῶρο τοῦ ἀνακτόρου ἢ καὶ ἀπὸ τὸν ὄροφο πὺ ἴσως διέθετε τοιχογραφίες.

Κατὰ τὴν μελέτη τῶν ὑπόλοιπων ἀνασκαφικῶν ομάδων τῆς τομῆς Α, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν στὰ ἀνώτερα καὶ νεότερα στρώματα, διαπιστώθηκε ὅτι κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο (Στρώματα 3, 4 καὶ 5) ὁ χῶρος τοῦ ἀνακτόρου, καὶ πῖο συγκεκριμένα τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ οἰκοπέδου, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τίς τομὲς Α, Δ, Ε, Η, Θ καὶ Κ χρησιμοποίηθηκε γιὰ διάφορες λατρευτικὲς πράξεις καὶ τελετές²⁷, πὺ ἴσως

27. Βλ. ΠΑΕ 2015, 188-196 καὶ κυρίως G. Ekroth, *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults in the Archaic to the Early Hellenistic Periods* (Liège 2002).

ἐγκαθιδρύθησαν μετὰ τὴν καταστροφή τῆς πόλης καὶ κατὰ τὴ μετέπειτα ἐπανίδρυση καὶ σταδιακὴ ἀνοικοδόμησή της κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.²⁸ Ἡ παραπάνω ἄποψη στηρίζεται στὴν ὕπαρξη κτιστῆς λατρευτικῆς κατασκευῆς (εἰκ. 2) καὶ κυκλικοῦ ἀποθέτη (εἰκ. 16) ἐντὸς τῶν τομῶν Α καὶ Ε. Οἱ ἀνωτέρω κατασκευές ἀπέδωσαν μεγάλες ποσότητες ἐξαιρετικῆς ποιότητος κεραμικῆς λατρευτικοῦ καὶ ἀναθηματικοῦ χαρακτῆρα (εἰκ. 17, 18), καθὼς καὶ γυναικεῖα εἰδῶλια (εἰκ. 19, 20) καὶ πλῆθος ἄλλων μικροαντικειμένων.

Ἀντίθετα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς παρατηρεῖται ἐμπορικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία δὲν ἀποκλείεται νὰ σχετίζεται μὲ λατρευτικὲς ἐπίσης ἀνάγκες, στὸ φυσικὸ, πολιτικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο τῆς πόλης. Ἡ παραβίαση τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων 6 καὶ 7 εἶναι καὶ ἐδῶ ἀρκετὰ ἐμφανῆς, καθὼς κατὰ τὴν μελέτη τῆς κεραμικῆς βρέθησαν πολλὰ θραύσματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων στὰ Στρώματα 3, 4 καὶ 5 τῶν ρωμαϊκῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων, δεδομένο τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὶς παραπάνω περιόδους ὁ χώρος τοῦ ἀνακτόρου παραβιάστηκε μὲ σκοπὸ τὴν ἐπαναχρησιμοποίησή του γιὰ νὰ περιλάβει, ἐκτὸς ἄλλων, ἓνα μικρὸ ἱερὸ ἀφιερωμένο σὲ κάποια θεότητα ἢ ἥρωικὴ μορφή τῆς πόλης²⁹.

Τομὴ Ζ

Τὸ 2015 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα προχώρησε σὲ βάθος στὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς Ζ (σχ. 2, 5), τὸ βόρειο τμήμα τῆς ὁποίας εἶχε ἀνασκαφῆ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 2012, φθάνοντας στὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς καὶ φέρνοντας στὸ φῶς τὴν ἐσωτερικὴ γωνία τῶν τοίχων 7 καὶ 8, καὶ δύο ἐπάλληλα μυκηναϊκὰ δάπεδα ἐνὸς νέου δωματίου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος τῶν Θηβῶν. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2015 περισυλλέχθηκε σπουδαιότατο ἐπίσης κεραμικὸ καὶ ἄλλο ὕλι-

28. Βλ. συνοπτικὰ Β. Ἀραβαντινοῦ, *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θηβῶν* (Αθήνα 2010) 307 κέ.

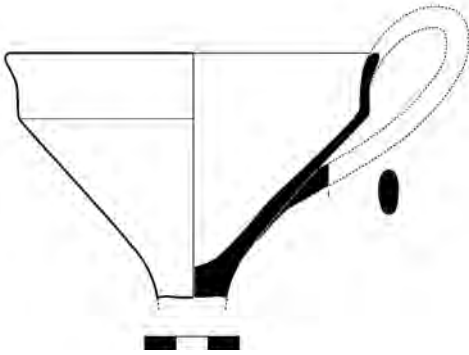
29. Βλ. ΠΑΕ 2015, 181-218.

κό³⁰, ἐνῶ ἐντὸς τῆς τομῆς βρέθηκε χῶρος μὲ δάπεδα καὶ θρανίο ἀπὸ μέτριας ποιότητος ἀσβεστοκονίαμα (εἰκ. 21). Ὁ χῶρος ὀνομάσθηκε, λόγῳ τῆς τεκμαιρόμενης χρήσης του, «Αἶθουσα» καὶ ἐπίσης «Δωμάτιο τῶν Τοιχογραφιῶν», καθὼς κάτω ἀπὸ τὸ πρόχειρο κονίαμα τοῦ τελευταίου (ἀνώτατου) δαπέδου του εἶχαν ἀποτεθεῖ καὶ λειτουργήσει ὡς ὑπόβαθρο μεγάλες ποσότητες ἐπιτοίχιων κονιαμάτων τῆς ἀνακτορικῆς ΥἼΕ ΠΙΒ περιόδου. Τὰ περισσότερα τμήματα τῶν τοιχογραφιῶν διασώζουν τὴν ἀρχικὴ τους διακόσμηση (ὄχρα, ἐρυθρό, γαλάζιο, μαῦρο). Ἡ συνολικὴ σχεδὸν ἀφαίρεση τοῦ τελευταίου καὶ πρόχειρου μᾶλλον δαπέδου κατὰ τὰ ἔτη 2015 καὶ 2016 ἀπεκάλυψε συνανήκοντα τμήματα μὲ διακόσμηση σπειρῶν, παπύρων καὶ ροδάκων σὲ ἐρυθρὸ φόντο (εἰκ. 22). Παρόμοια τμήματα τοιχογραφικοῦ διακόσμου βρέθηκαν καὶ παλαιότερα στὸ «Δωμάτιο τοῦ Θησαυροῦ», καὶ χρονολογοῦνται στὴν ΥἼΕ ΠΙΒ περίοδο, δηλαδὴ στὸν 13ο π.Χ. αἰ.³¹ Τὸ τελευταῖο δάπεδο καὶ τὰ ἀντικείμενα πού βρέθηκαν πάνω σ' αὐτὸ καὶ μέσα στὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς πρέπει νὰ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τῆς ΥἼΕ ΠΙΒ2 περιόδου. Ἀντίθετα, μέσα στὴν ἐπίχωση τῆς καταστροφῆς παρατηρήθηκαν θεμέλια ἐνὸς κτιρίου προφανῶς τῆς ΥἼΕ ΠΙΓ περιόδου. Οἱ διαστάσεις του δὲν ὑπολογίστηκαν, καθὼς ἡ διατήρησή του ἦταν ἐλλιπέστατη ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν ἐπιπόλαιων θεμελιῶν του εἰκάζεται ὅτι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλο.

Τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς ἀπαντᾷ στὴν τομὴ Ζ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν τομὴ Α. Τὰ ἴχνη καύσης εἶναι ἐντονότατα στὸ ἔδαφος λόγῳ τῶν καμένων δοκῶν καὶ ἄλλων ὕλικῶν ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης.

30. Βλ. ΠΑΕ 2015, 181-218 καὶ 2016, 227-263.

31. Β. Άραβαντινοῦ, ΑΔ 52, 1997, Β1, 362, σχ. 2 καὶ 3. Λίγα μέτρα βορειότερα ἀπὸ τὴν τομὴ Ζ, βρέθηκαν στὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἀνακτόρου τμήματα κονιαμάτων μὲ ἀντίστοιχη διακόσμηση, θαμμένα κάτω ἀπὸ τὸ τελευταῖο δάπεδο. Μερικὰ κονιάματα εἶχαν ταφεῖ σὲ μεγάλους λάκκους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν προφανῶς ἀνοιχθεῖ γιὰ νὰ δεχθοῦν παλαιότερα ὕλικά κατὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ τοιχογραφικοῦ διακόσμου τοῦ ἀνακτόρου, ἴσως μετὰ ἀπὸ κάποιον ἰσχυρὸ σεισμὸ ἢ ἐπιδιόρθωση τοῦ κτιρίου.

Σχ. 10. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Τμήμα μυκηναϊκῆς ἄβαφης κύλικας (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Σχ. 11. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Ἀκέραιο μυκηναϊκὸ ἀλάβαστρο (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

ἐνῶ τὸ παχύτατο στρώμα καταστροφῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ καμένες καὶ διαλυμένες ὠμοπλίνθους, ἀπανθρακωμένα ξύλα, θραύσματα κεραμίδων, μεγάλους καὶ μεσαίους κονιορτοποιημένους λίθους ἀπὸ τοὺς τοίχους, κονιάματα, πληθώρα ἐλασμάτων καὶ μαζῶν μολύβδου καὶ χαλκοῦ καὶ ἀρκετὴ ποσότητα χρηστικῆς ἄβαφης κυρίως κεραμικῆς. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν ὄστρακα ἀγγείων διάφορων κατηγοριῶν καὶ τύπων. Ἀνάμεσά τους ἀπαντοῦν ἀγγεῖα πόσης καὶ πρόχυσης. Ἀνάμεσα στὰ ἀκέραια ἀγγεῖα ποὺ ἐντοπίσθηκαν στὴν τομὴ αὐτή, εἶναι κυρίως οἱ ἄβαφες κύλικες μὲ ὑψηλὸ πόδι καὶ κάθετες λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς τῆς πρώιμης ὙΕ ΙΙΙΓ περιόδου (εἰκ. 23 καὶ σχ. 10), καθὼς καὶ ἀλάβαστρα (εἰκ. 24 καὶ σχ. 11), κύπελλα, κύαθοι καὶ πρόχοι³².

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μικκύλη ἡμισφαιρικὴ κοτυλίσκη (Α.Α.3), μὲ ἀποστρογγυλεμένο χεῖλος καὶ ὀριζόντιες κυκλικῆς διατομῆς λαβὲς τῆς πρώιμης ὙΕ ΙΙΙΓ περιόδου³³, ὕψ. 1.9 ἐκ. Εἶναι ἄβαφη στὸ ἐξωτερικόν, οἱ λαβὲς τῆς ὀλόβαφες μὲ μαῦρες πινελιές, ἐνῶ στὸ ἐσωτερικὸ φέρει καστανόμαυρες γλῶσσες χρώματος, κάθετες στὴ διάμετρο τοῦ χεῖλους καὶ τοῦ

32. Mountjoy ὁ.π. (σημ. 21) 224 FS 274, εἰκ. 280.

33. Αὐτόθι 213, FS 295. 225, FS 295.

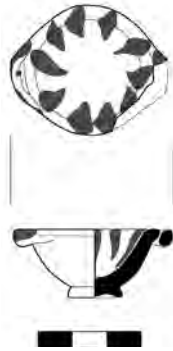
σώματος (είκ. 25 καὶ σχ. 12). Ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτὸ διαταραχμένο στρώμα ἀφαιρέθηκε ἓνα ἄωτο σφαιρικό ἀλάβαστρο (Α.Α.12), ὕψ. 5 ἐκ., χωρὶς λαβές καὶ μὲ δισκοειδῆ βάση τῆς μέσης Υ'Ε IIIΓ περιόδου. Τὸ ἀγγεῖο φέρει ἐντονότατα ἴχνη καύσης, ἐνῶ στὸ σῶμα του ὑπάρχουν ὀριζόντιες καστανόμαυρες ταινίες μεταξύ τῶν ὁποίων ἀπαντοῦν ὁμάδες γραμμῶν σκούρου χρώματος (είκ. 24 καὶ σχ. 11)³⁴.

Ἐνα ἀκόμη ἀγγεῖο πὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς κεραμικῆς εἶναι τὸ Α.Α.19. Πρόκειται γιὰ τμημα ἀμφορέα μὲ ἀγκύλες, ὀριζόντιες, κυκλικῆς διατομῆς λαβές (είκ. 26 καὶ σχ. 13), τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν P. A. Mountjoy ἀνήκει στὴν Ἰπομυκηναϊκὴ περίοδο³⁵. Τὸ σωζόμενο τμημα τοῦ ἀμφορέα ἔχει ἐρυθρὰ διακόσμηση, ἐνῶ στὴν κοιλία του ὑπάρχει κυκλικῆς διατομῆς λαβή, ἣ ὁποία καμπυλώνεται πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ γραπτές ζῶνες βρίσκονται στὸν ὄμο καὶ στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου. Συγκεκριμένα, ὑπάρχουν δύο ὁμάδες ὀριζόντιων ἰσομεγεθῶν ταινιῶν, ἐνῶ οἱ λαβές φέρουν κατὰ μῆκος μία πινελιά, ἣ ὁποία συνεχίζει στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου περιμετρικά. Στὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου ὑπάρχουν ὁμάδες βοστρυχοειδῶν κάθετων γραμμῶν (FM 53).

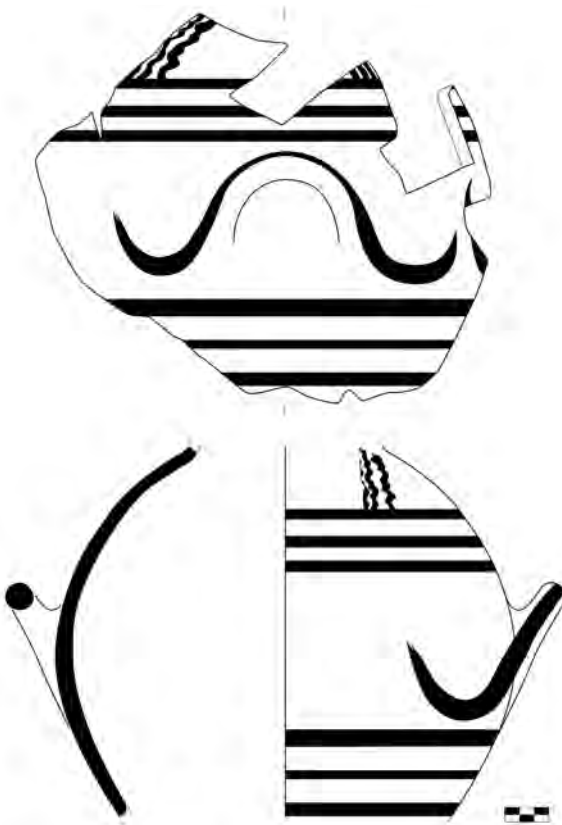
Στὴ μετανακτορικὴ περίοδο φαίνεται νὰ ἀνήκει ὁ θεμέλιος τοῖχος 9, ὁ ὁποῖος ἦταν δομημένος μὲ μυκηναϊκοὺς ἀργοὺς λίθους σὲ δύο σειρές, ἀρκετὰ πρόχειρα καὶ λίγα μόλις ἑκατοστὰ πάνω ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς καὶ τὸ θρανίο ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα. Κατὰ τὴν μελέτη τῆς κεραμικῆς τῶν ἀνώτερων στρώσεων τῆς τομῆς Ζ, παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς παραβίασης τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ὡς ἐκ τούτου σημαντικὴ ποσότητα μετανακτορικῆς ἀλλὰ καὶ ἀνακτορικῆς μυκηναϊκῆς κεραμικῆς εἶναι ἀναμειγμένη μὲ ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἀγγεῖα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων στὰ στρώματα 7 καὶ 6 ἀντιστοίχως. Ἐπιπροσθέτως, στὸ δυτικὸ τμημα τῆς τομῆς ἀποκαλύφθηκαν δύο μεγάλοι ἀμφορεῖς σὲ δεύτερη χρῆση, πὺ εἶχαν ἐπιδιορθωθεῖ μὲ μολύβδινα ἐλάσματα.

34. Αὐτόθι: 145-150.

35. Αὐτόθι: 203 FM 53. 204, εἰκ. 259.

Σχ. 12. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Μικύλη μυκηναϊκή κοτυλίσκη (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Σχ. 13. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Τμήμα ἀμφορέα (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Μελετώντας τὴν κεραμικὴ τῶν ἑλληγιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν στρωμάτων, καθὼς καὶ τὴν πληθώρα τῶν μικροεργμάτων διαπιστώνεται ὅτι στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ τομέα, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὶς ἀνεσκαμμένες τομὲς Ζ, Ι, Μ καὶ Ο, ὑπῆρχαν δραστηριότητες ἐμπορικὲς καὶ ἐργαστηριακὲς. Στὰ στρώματα αὐτὰ βρέθηκαν πολλὰ τμήματα γυάλινων ἀγγείων, σταθμῖα καὶ ἀρκετὰ χάλκινα νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὶς παραπάνω χρήσεις.

Ἀπὸ τὴν πρώιμη βυζαντινὴ περίοδο ὁ χῶρος αὐτὸς φαίνεται νὰ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸν τρίκλιτο ναό, πού ἀνακαλύφθηκε τὸ 2017, στὸ νότιο τμήμα τοῦ τομέα. Ἴσως πρόκειται γιὰ κάποια παράπλευρα, βοηθητικὰ δωμάτια τὰ ὁποῖα λειτουργοῦσαν καὶ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ κοινότητα τῶν Θηβῶν. Ἡ κεραμικὴ τῆς παραπάνω περιόδου ἀπαντᾷ σὲ μεγάλες ποσότητες, ἐνῶ ἡ ποιότητά της εἶναι ἐξαιρετικὴ. Ἀπαντοῦν ἐπίσης καὶ θραύσματα ἀπὸ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, ὅπως οἱ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς, καθημερινὰ χρηστικὰ ἐφυσωμένα ἢ μὴ ἀγγεῖα, λύχνοι μὲ ὑψηλὸ πόδι, καθὼς καὶ τμήματα πίθων.

Ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς περισυλλέχθηκε σημαντικὸς ἀριθμὸς εὐρημάτων. Ἀπουσιάζουν γενικῶς τὰ πολύτιμα εὐρήματα, ὅπως καὶ τὰ διακοσμημένα ἀγγεῖα, ἐνῶ ἀπαντοῦν οἱ μολύβδινες μάζες ἀπὸ τοὺς συνδέσμους τῆς στέγης, τὰ χάλκινα ἐλάσματα, οἱ μάζες χαλκοῦ καὶ τὰ διάτρητα χάλκινα τμήματα (εἰκ. 27), μία χάλκινη αἰχμὴ βέλους (εἰκ. 28) καὶ δύο λίθινα ἐπεξεργασμένα πλακίδια (εἰκ. 29).

Τομὴ Λ

Οἱ ὁμάδες τῆς κεραμικῆς μυκηναϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὴν τομὴ Λ³⁶, πού μελετήθηκαν φέτος, καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἡ πληθώρα τῶν μαγειρικῶν σκευῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ θραύσματα τῶν ἄβαφων κυλίκων καὶ τῶν δύο κρατήρων, δηλώνουν μὲ τὴ σειρά τους πὼς μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἰσόγεια δωμάτια προετοιμασίας καὶ παρασκευῆς γευμάτων. Στους ἴδιους χώρους

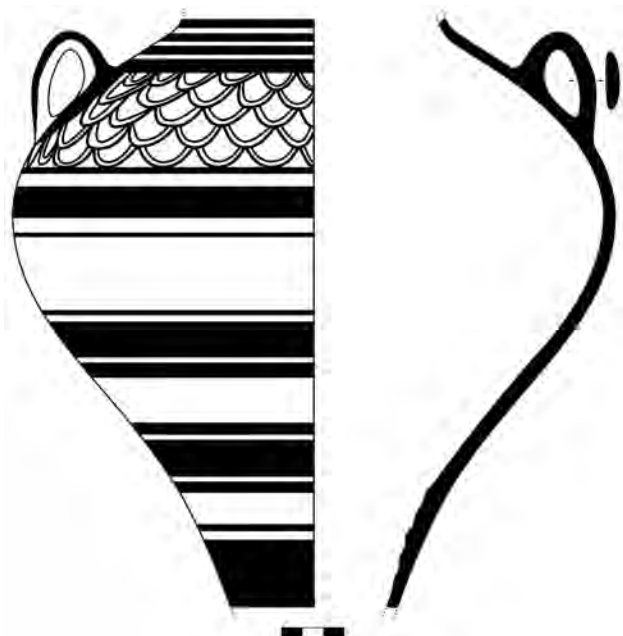
36. Βλ. τὶς σχετικὲς ἐκθέσεις στὰ ΠΑΕ 2012, 77-92 καὶ 2013, 149-169.

προφανῶς θὰ ἀποθηκεύονταν καὶ πλήρη σύνολα οἰκιακῆς σκευῆς γιὰ τὶς καθημερινές ἀλλὰ καὶ τὶς πιὸ ἐξειδικευμένες λειτουργίες τοῦ ἀνακτόρου (σχ. 4, 5). Ἀπὸ τὶς ομάδες κεραμικῆς τῆς τομῆς Λ προέκυψαν δύο σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα, ἓνας ἀπίοσχημος πιθαμφορέας μὲ ἐρυθρὴ φολιδωτὴ διακόσμηση (εἰκ. 30)³⁷ καὶ ἓνας κρατήρας μὲ ἐρυθρὴ δικτυωτὴ διακόσμηση (εἰκ. 31). Τὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα εἶναι ἐξαιρετικῆς ποιότητος καὶ χρονολογοῦνται στὴν Γ'Ε ΠΙΑ2 περίοδο. Ἐνδεχομένως προέρχονται ἀπὸ τὴν καταστροφὴ κτιρίου τῆς παλιότερης φάσης, ἀντίστοιχης μὲ ἐκείνη τῆς «Οἰκίας τοῦ Κάδμου». Οἱ πολὺ περιορισμένες διαστάσεις τῆς τομῆς δὲν ἐπιτρέπουν ἀσφαλέστερα συμπεράσματα. Τὸ σύνολο ὅμως τῶν ἀβάφωφ κυλίκων καὶ τῶν ἄλλων ἀγγείων πόσης ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν μαγειρικῶν σκευῶν ἀνήκουν στὴν Γ'Ε ΠΙΒ περίοδο.

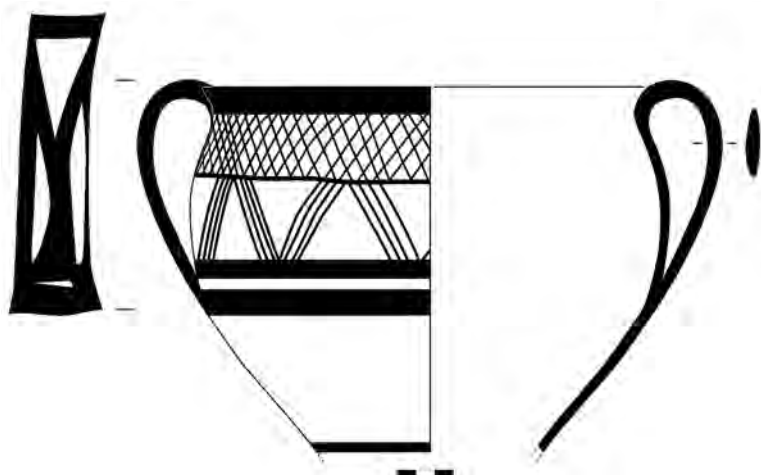
Κατὰ τὴν συντήρηση καὶ τὴν μελέτη τοῦ ἀπίοσχημου πιθαμφορέα (Α.Α.3) (εἰκ. 30 καὶ σχ. 14) διαπιστώθηκε ὅτι διατηρεῖται σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ. Πρόκειται γιὰ ἀγγεῖο μὲ ἀπίοσχημο σῶμα, ἐνῶ ἡ λαβὴ του εἶναι κάθετη μὲ κεντρικὴ νεύρωση. Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ὑπάρχουν τέσσερις ἰσομεγέθεις ὀριζόντιες ἐρυθρὲς ταινίες, ἀκολουθεῖ ζώνη μὲ γραμμωτὰ λέπια (FM 44)³⁸, ἐνῶ στὴν κοιλία του ὑπάρχουν τρεῖς ομάδες μὲ ὀριζόντιες μεγάλες, μεσαῖες καὶ λεπτές γραμμές. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου εἶναι ὀλόβαφο, ὅπως καὶ ἡ σωζόμενη λαβὴ του. Τὸ δεῦτερο ἀγγεῖο τὸ ὁποῖο συγκολλήθηκε ἀπὸ τὴν κεραμικὴ τῆς τομῆς Λ, εἶναι κρατήρας μὲ ἐρυθρὴ διακόσμηση (Α.Α.1), ὁ ὁποῖος δὲν σώζεται πλήρως (εἰκ. 31, σχ. 15). Στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει ζώνη μὲ δικτυωτὴ διακόσμηση (FM57) καὶ κάτω ἀπὸ αὐτὴν ομάδες ἀπὸ τέσσερις διαγώνιες γραμμές ἐνῶ δύο ὀριζόντιες ταινίες διατρέχουν περιμετρικὰ τὸ ἀγγεῖο. Μία ὀριζόντια διακοσμητικὴ ζώνη ἀπαντᾷ καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου πρὶν τὴ βᾶση. Στὸ χεῖλος του, τόσο ἐσωτερικά, ὅσο καὶ ἐξωτερικά, ὑπάρχει μία φαρδιά ὀριζόντια ταινία, ἐνῶ στὴν σωζόμενη λαβὴ ὑπάρχουν δύο διαγώνιες κάθετες ταινίες δημιουργώντας ἓνα χιαστὶ μοτίβο.

37. Mountjoy ὁ.π. (σημ. 21) 73, 74-76, εἰκ. 79. FS 35.

38. Αὐτόθι: 73. FS 33, 75-76, εἰκ. 79, FS 35.

Σχ. 14. Θήβα «Τομέας Άνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα ἀπίοσχημου πιθαμοφρέα με ἐρυθρή φολιδωτή διακόσμηση τῆς ΥἼΕ ΙΙΙΑ2 περιόδου (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Σχ. 15. Θήβα. «Τομέας Άνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα κρατήρα με ἐρυθρή δικτυωτή διακόσμηση τῆς ΥἼΕ ΙΙΙΑ2 περιόδου (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Μὲ ἐξαίρεση τὰ δύο αὐτὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἀνήκει στὸ β' μισὸ τοῦ 13ου αἰ. π.Χ., δηλαδή στὴν ἸΕ ΠΒ2 περίοδο. Ἐπίσης, στὸ στρῶμα αὐτὸ ἀπαντᾷ πλῆθος χονδροειδῶν, προφανῶς ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, ἀρκετὰ μαγειρικά, κυρίως τριποδικὰ σκεύη, καθὼς καὶ ὀρισμένα λεπτότεχνα, διακοσμημένα καὶ ἀκόσμητα μικρὰ ἀγγεῖα, ὅπως κύλικες, σκύφοι, κύπελλα, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ ἀλάβαστρα.

Β. Ἡ καταγραφή καὶ μελέτη τῆς βυζαντινῆς κεραμικῆς

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἐξετάστηκε κεραμικὴ τοῦ βυζαντινοῦ Ἀποθέτη 1, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴν τομὴ Α καὶ ἀνασκάφηκε τὸ 2014³⁹. Ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 1 περισυλλέχθηκαν μεγάλες ποσότητες κεραμικῆς, κυρίως ἐφυσλωμένη ἐξαιρετικῆς ποιότητας, ὅπως κοῦπες, πινάκια, λύχνοι μὲ ὑψηλὸ πόδι ἀλλὰ καὶ χρηστικὴ, ὅπως τμήματα ἀμφορέων, λεκανίδων, χυτρῶν, λαγηνίων καὶ μικρῶν πίθων. Ἀπὸ τὰ θραύσματα τῆς ἐφυσλωμένης κεραμικῆς συγκολλήθηκαν δεκαεπτὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὸν 12ο-15ο αἰ. μ.Χ., ἐνῶ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ καὶ στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἄπαντοῦν διάφοροι τύποι ἐφυσλωμένων ἀγγείων (εἰκ. 32-35), ὅπως μικρὲς καὶ μεγάλες κοῦπες, βαθιὰ καὶ ρηχὰ πινάκια, ἰχθυοπινάκια, κύπελλα καὶ λυχνάρια. Στὰ περισσότερα ἔχουμε γραμμικὰ καὶ γεωμετρικὰ σχήματα, ὅπως κυματιστὲς καὶ τεθλασμένες γραμμές, δικτυωτὰ καὶ ψαθωτὰ σχήματα, ἕλικες, πλοχμοὺς καὶ σπείρες. Ἀρκετὰ ἀγγεῖα εἶναι διακοσμημένα μὲ ζῶα (γρύπες καὶ λιοντάρια), καθὼς καὶ πουλιά (πελαργοὺς) καὶ ψάρια.

Οἱ τεχνικὲς κατασκευῆς τῶν παραπάνω ἀγγείων ποικίλλουν, καθὼς ἔχουμε ἀπλὰ ἀκόσμητα ἐφυσλωμένα ἀγγεῖα τῆς μονόχρωμης κεραμικῆς (Plain Glazed Ware), ἐφυσλωμένη γραπτὴ κεραμικὴ (Painted Ware)

39. Βλ. ΠΑΕ 2014, 139-166.

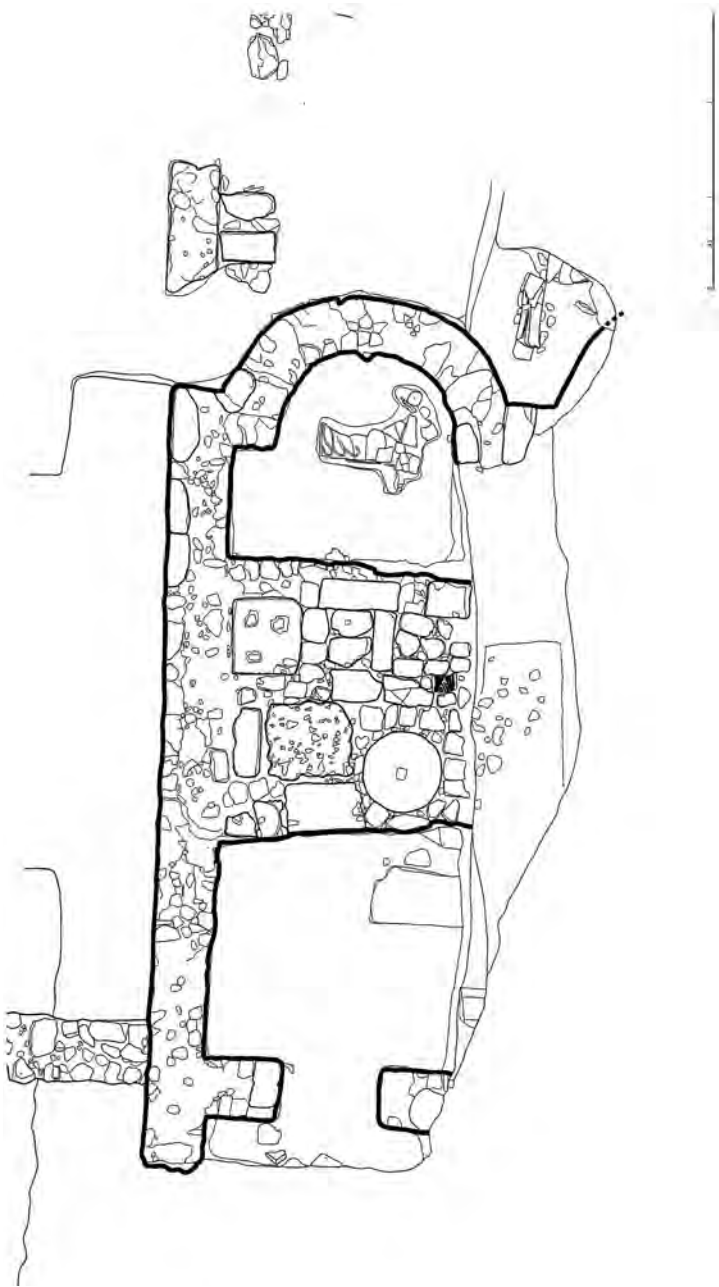
μὲ χρήση χρωμάτων ὅπως πράσινο, κιτρινοκάστανο καὶ μαῦρο καὶ ἐφωλωμένη ἐγγάρακτη κεραμική (Sgraffito Ware). Ἡ ποιότητα αὐτῶν τῶν ἀγγείων εἶναι ἐξαιρετική, καθὼς ἀπαντᾷ σχεδὸν ὅλη ἡ θεματολογία τῆς βυζαντινῆς ἐφωλωμένης κεραμικῆς, ἐνῶ ἡ ἐφύαλωση καὶ τὸ ψήσιμο τῶν ἀγγείων ἔχουν γίνῃ με σωστὸ καὶ ἰδιαιτέρως προσεκτικὸ τρόπο.

Γ. Ἔργασίες συντήρησης καὶ καθαρισμοῦ τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν

Κατὰ τὸ ἀνασκαφικὸ ἔτος 2017 ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τῆς τομῆς Ξ (σχ. 4, 5), κοντὰ στὸ ὄριο τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου καὶ 0.50 μ. καὶ συγκεκριμένα νότια τοῦ ὑπερυψωμένου Λιθίνου Δαπέδου, περισυλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα πεσμένων τεμαχίων τοιχογραφιῶν, προφανῶς ἀπὸ τὴν τελευταία χρονολογικὴ φάση τοῦ ἀνασκαπτόμενου ναοῦ, ἴσως στὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια (εἰκ. 36, σχ. 16)⁴⁰. Τὰ σπαράγματα τῶν τοιχογραφιῶν εἶναι ἀρκετὰ ἀποσπασματικά, σχεδὸν στὸ στάδιο τῆς κονιορτοποίησης, καὶ δὲν ἀπεικονίζουν ταυτιζόμενα μέρη ἱερῶν προσώπων. Σῶζονται μόνο ἀπειροελάχιστα τμήματα ἀπὸ φωτοστέφανα ἁγίων, ἐνδύματα, ἀρχιτεκτονήματα καὶ φυτικά σύνολα. Τῆ φετινῆ περίοδο πραγματοποιήθηκε ἡ συστηματικὴ συντήρηση τῶν βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν, με ἐξονυχιστικὸ καθαρισμὸ τῶν θραυσμάτων καὶ στὴ συνέχεια στερῆση με σκοπὸ τὴν ἀνασύστασή τους⁴¹. Κατὰ τὴν ὁμαδοποίησή τῶν θραυσμάτων διαπιστώθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ μορφῆς ἁγίων, καθὼς ὑπάρχουν θραύσματα με γράμματα ἁγιογράφησης (εἰκ. 37), διακοσμητικὰ μοτίβα ἀνθέων (εἰκ. 38) καὶ θραύσματα ἀπὸ φωτοστέφανα καὶ πρόσωπα τριῶν τουλάχιστον ἁγίων (εἰκ. 39, 40). Συμπερασματικά, ἔγινε κατανοητὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξέχουσας τεχνικῆς τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες σὲ πρῶτο στάδιο φαίνεται νὰ χρονολογοῦνται μεταξύ 11ου καὶ 13ου αἰ. μ.Χ. Οἱ χρόνοι αὐτοὶ αποτελοῦν, ὡς γνωστὸν, περίοδο ἀκμῆς καὶ εὐημερίας τῆς πόλης τῶν Θηβῶν.

40. Βλ. ΠΑΕ 2017, 165-217.

41. Βλ. σημ. 19. Ἐνας πρῶτος καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν εἶχε πραγματοποιηθεῖ τὸ 2017 ἀπὸ τὴν Μ.-Π. Λουκά. Ὁ φετινὸς καθαρισμὸς, ἀπὸ τὴν Α. Θεοδωροπούλου καὶ Κ. Φωτίου, ἦταν καὶ ὁ τελικὸς.

Σχ. 16. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Ἀποτύπωση τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ στὸ Ν. τμήμα τοῦ τομέα.

Ἡ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ συντήρηση καὶ μελέτη τοῦ ὕλικου τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Καδμεία κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες τοῦ 2019, ἀπὸ τὸν Ἰούνιο ὡς τὸν Σεπτέμβριο, εἶχε καὶ τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Ἔτσι συντηρήθηκε (πλύθηκε, συγκολλήθηκε ἢ καθαρίστηκε μηχανικὰ), ταξινομήθηκε, φωτογραφήθηκε καὶ σχεδιάστηκε ἕνας ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἀντικειμένων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων ἐπιτρέποντας τὴ διερεύνηση τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τῶν σχετικῶν στρωμάτων καὶ τομῶν. Ἀξιοσημείωτη πρόοδος σημειώθηκε στὴν προκαταρκτικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς καὶ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων τῶν τομῶν Α, Ζ καὶ Λ. Ἐννοεῖται ὅτι κάποιες πρῶτες ἐκτιμήσεις καὶ διαπιστώσεις στὴν πρώτη αὐτὴ προσέγγιση τοῦ ὕλικου, ἐνδέχεται νὰ ἀλλάξουν ἐν μέρει ἢ στὸ σύνολό τους. Ἐκτιμᾶται πάντως ὅτι κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια, μετὰ τὴ λήξη καὶ τοῦ δευτέρου πενταετοῦς προγράμματος ἀνασκαφῶν (2021), τὸ προσωπικὸ καὶ οἱ συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ἀφιερωθοῦν στὴ συστηματικὴ πλέον μελέτη τῶν παντοειδῶν εὐρημάτων, ἀντιμετωπίζοντας κατὰ περίπτωσιν καὶ διεπιστημονικὰ τὰ εὐρήματα. Οἱ τοιχογραφίες, τὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ καὶ ἡ κεραμικὴ τῆς βυζαντινῆς περιόδου βρῖσκουν ἐπίσης τὴ θέσιν τους στὴ σπουδὴ καὶ τὴ συντήρηση παράλληλα μὲ τὰ ἀρχαιότερα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐξάλλου τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα καὶ τὰ ἀντίστοιχα στρώματα ἐπιχώσεων ἀντιπροσωπεύουν σχεδὸν τὸ σύνολο τῶν οἰκιστικῶν περιόδων στὸ κέντρο τῶν Θηβῶν (Καδμεία).

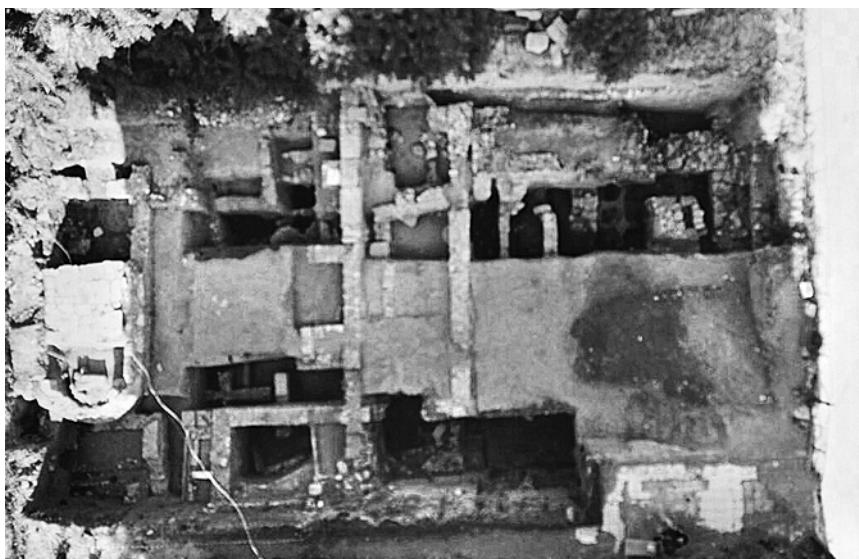
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΚΑΙ ΧΟΡΗΓΟΙ

Οἱ ἐργασίες συντήρησης, σχεδίασης, καταγραφῆς καὶ μελέτης ἔγιναν μὲ τὴν συνεχῆ ἐπίβλεψη καὶ συμμετοχὴ τοῦ ὑπογράφοντος. Ἡ συνεργαζόμενη Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Βοιωτίας ἐπέβλεπε τὶς ἐργασίες μὲ τὴν ἀρχαιολόγο Α. Μπελεγράτη κατ' ἐντολὴν τῆς κ. Ἄλ. Χαραμῆ. Τὴν εὐθύνη τῶν ἐργασιῶν στὴ μισθωμένη ἀποθήκη-ἐργαστήριό τῆς ἀνασκαφῆς, ὅπως καὶ στὸ ἀνασκαφικὸ πε-

διο, εἶχε ἡ ἀρχαιολόγος Ἄν. Σωτηροπούλου, στὴν ὁποία ὀφείλονται τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ σύνταξη ἑνὸς πρώτου σχεδίου αὐτῆς τῆς ἔκθεσης. Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη εἰδωλίων καὶ ἄλλων εὐρημάτων πηλοπλαστικῆς συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ συνεργάτρια τῆς ἀνασκαφῆς, Μ. Bonanno-Ἀραβαντινοῦ, καθ. τοῦ Παν. τῆς Ρώμης Torvergata. Ἄρχισε ἐπίσης ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τοῦ κεραμικοῦ καὶ λοιποῦ ὑλικοῦ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν συνεργάτη στὴ δημοσίευση τοῦ βυζαντινοῦ ὑλικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς, Ν. Κοντογιάννη, καθ. σπὸ Κοζ University τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τὶς διδάκτορες βυζαντινολόγους Στ. Σκαρτσῆ καὶ Σμ. Ἀρβανίτη.

Οἱ φετινὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν, ὅπως καὶ κάθε χρόνο, μὲ τὴν χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (INSTAP), ἐνῶ τὴ συντήρηση καὶ σχεδίαση τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων ἀνέλαβε τὸ Stavros Niarchos Foundation Center for Late Antique and Byzantine Studies (GABAM), τοῦ Κοζ University, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Ν. Κοντογιάννη.

Εἰκ. 1. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Ὁρθοφωτογραφία. Γενική ἄποψη.

Εἰκ. 2. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Γενική ἄποψη τῆς λατρευτικῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ Πιθεώνα 2.

Εἰκ. 3. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα χρηστικοῦ ἀγγείου τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου ἀπὸ τὸν Πιθεώνα 2.

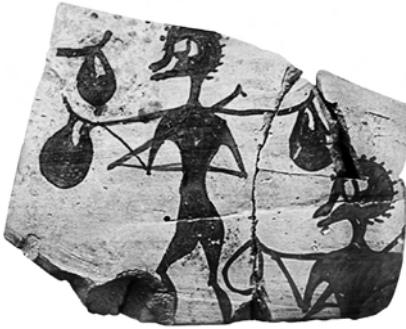
Εἰκ. 4. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου» Τομή Α. Ἀκέραιο μυκηναϊκό «θήλαστρο» ἀπὸ τὸν Πίθο 1.

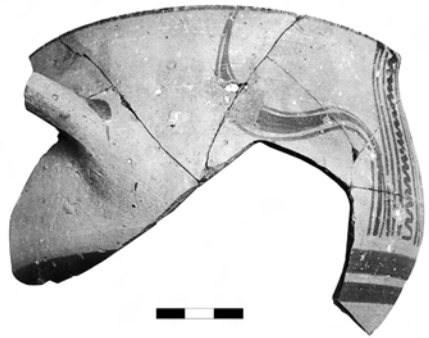
Εἰκ. 5. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα ὑδρίας ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 6. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα σφαιρικοῦ ψευδόστομου ἀμφορέα ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 7. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα κρατήρα τῆς μέσης ἸΕ ΠΠΓ περιόδου με εἰκονιστική παράσταση πολεμιστῶν. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θηβῶν.

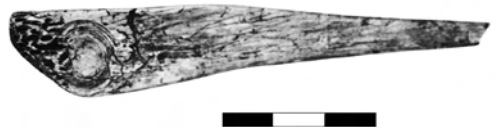
Εἰκ. 8. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα μυκηναϊκοῦ ἡμισφαιρικοῦ σκύφου.

Εἰκ. 9-10. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Χάντρα ἀπὸ ὄνυχα ἢ ἀγάτη ἀπὸ τὸν Πιθεώνα 2.

Εἰκ. 11. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Θραῦσμα χαλκοῦ ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 12. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ὀστέινη γραφίδα ἀπὸ τὸν Πιθεώνα 2.

Εἰκ. 13. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Χάλκινη βελόνη ἢ γραφίδα ἀπὸ τὸν Πιθεώνα 2.

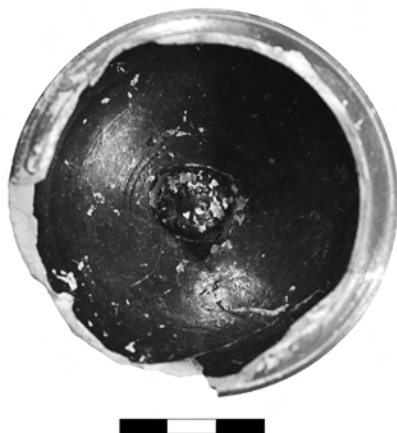
Εἰκ. 14-15. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Κεφαλὴ μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 16. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ε. Ὁ τοῖχος 2 καὶ ὁ ἀσβεστό-λακκος τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ Α.

Εἰκ. 17. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Μικύλη ὑδρία ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰκ. 18. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀέριαιος σκύφος ἐλληνιστικῆς περιόδου με ἀνάγλυφο προσωπεῖο σπὸ ἐσωτερικό του.

Εἰκ. 19-20. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Κεφαλή καὶ τμήμα ἄνω κορμοῦ γυναικείων εἰδωλίων ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Εἰκ. 21. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ζ. Τὸ «Δωμάτιο τῶν τοιχογραφιῶν» καὶ τὸ κτιστὸ θρανίῳ ἀπὸ Β.

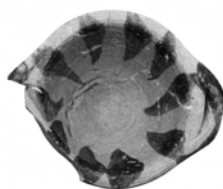
Εἰκ. 22. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ζ. Τμήματα τοιχογραφικῆς ζώνης ἀπὸ τὸ «Δωμάτιο τῶν τοιχογραφιῶν».

Εἰκ. 23. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Τμήμα ἄβαφης κύλικας.

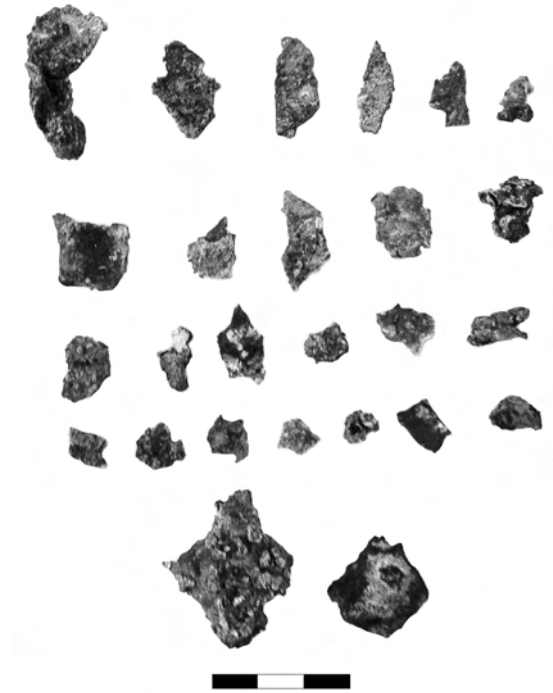
Εἰκ. 24. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Ἀκέραιο ἀλάβαστρο τῆς μέσης ΥἚ ΙΙΙΓ περιόδου.

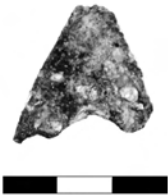
Εἰκ. 25. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Μικκύλη μυκηναϊκή κοτυλίσκη.

Εἰκ. 26. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ζ. Τμήμα μετανακτορικοῦ ἀμφορέα.

Εἰκ. 27. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ζ. Θραύσματα χαλκοῦ ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς.

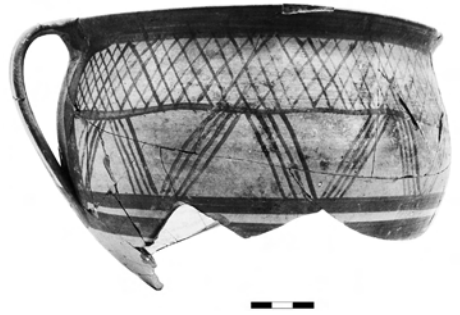
Εἰκ. 28. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ζ. Χάλκινο βέλος ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 29. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ζ. Λίθινο ἐπεξεργασμένο πλακίδιο ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ στρῶμα καταστροφῆς.

Εἰκ. 30. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα ἀπίσχημου ἀμοφορέα τῆς ΥἚ ΙΙΑ2 περιόδου με ἐρυθρὴ φολιδωτὴ διακόσμηση.

Εἰκ. 31. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Τμήμα κρατήρα τῆς ΥἚ ΙΙΑ2 περιόδου με ἐρυθρὴ δικτυωτὴ διακόσμηση.

Εἰκ. 32. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀκέραιη ἐφυαλωμένη «κούπα» βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 1.

Εἰκ. 33. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀκέραιο ἐφυαλωμένο πινάκιο βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 1.

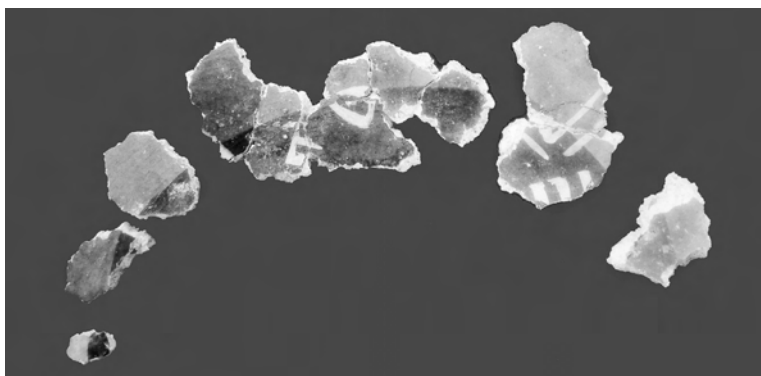
Εἰκ. 34. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀκέραιο ἐφυαλωμένο λυχνάρι με πόδι βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 1.

Εἰκ. 35. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Α. Ἀκέραιο ἐφυαλωμένο πινάκιο βυζαντινῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἀποθέτη 1.

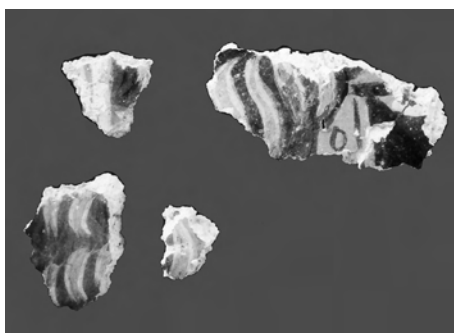
Εἰκ. 36. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομή Ξ. Ἡ ἀψίδα τοῦ βόρειου κλίτους τοῦ ναοῦ ἀπὸ Α.

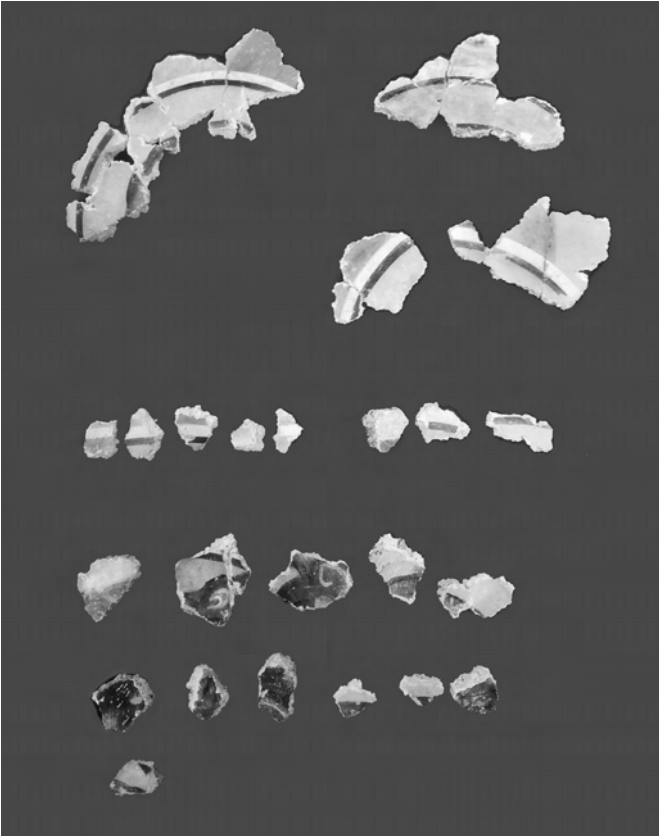
Εἰκ. 37. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ξ. Θραύσματα τοιχογραφιῶν μὲ γράμματα ἀπὸ τὸν ναό.

Εἰκ. 38. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ξ. Θραύσματα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν μὲ παράσταση ἀνθέων ἀπὸ τὸν ναό.

Εἰκ. 39. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ξ. Θραύσματα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν μὲ πρόσωπα ἁγίων ἀπὸ τὸν ναό.

Εἰκ. 40. Θήβα. «Τομέας Ἀνακτόρου». Τομὴ Ξ. Θραύσματα βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν με φωτοστέφανα ἀγίων ἀπὸ τὸν ναό.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΜΟΛΥΚΡΕΙΟΥ

Στή μικρῆς διάρκειας ανασκαφική περίοδο τοῦ 2019 στό ἱερό τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ Ποσειδῶνα στό ἀρχαῖο Μολύκρειον τῆς Αἰτωλίας ἡ ἔρευνα περιορίστηκε σέ δύο σημεία.

Ἐρευνήθηκε μικρὴ ἔκταση στή ΒΑ. περιοχὴ τοῦ βωμοῦ (εἰκ. 1) μὲ στόχο νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικά μέλη πού ἦταν μόνο ἐν μέρει ὁρατά. Οἱ τομὲς πού πραγματοποιήθηκαν στὸν χώρο αὐτὸ ἔδωσαν ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιβεβαίωση γιὰ μία ἀκόμη φορά τῆς δεύτερης οἰκοδομικῆς φάσης τοῦ μνημείου μὲ τὴν ἐπέκταση πρὸς Β., ἀποκαλύφθηκαν ἀρκετοὶ λίθοι οἱ ὁποῖοι συμπληρώνουν πλέον τὸ ὕλικὸ γιὰ τὴν ἀναστήλωσή του. Ἰδιαιτέρως σημασίας γεγονός ἦταν ἡ ἀποκάλυψη ἐνὸς μικροῦ ἀποθέτη κοντὰ στή ΒΑ. γωνία τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τέφρα, καμένα ὄστᾶ καὶ πακτωμένη κεραμική. Ἀπὸ τὸν ἀποθέτη συλλέχτηκαν γιὰ πρώτη φορά ὄστρακα τῆς πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (εἰκ. 2, 3), πού χρονολογοῦνται πιθανότατα στὸν 7ο αἰ. π.Χ., γεγονός τὸ ὁποῖο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηρίξουμε πλέον μὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ λατρεία στό ἱερό ἔχει τὴ χρονικὴ τῆς ἀφετηρία τουλάχιστον αὐτὴ τὴν περίοδο. Ἐπίσης βρέθηκε πῆλινο περίτμητο πλακίδιο σὲ μορφή ἀρχαϊκῆς σφίγγας (εἰκ. 4).

Οἱ τομὲς πού πραγματοποιήθηκαν στὸν χώρο τοῦ βωμοῦ ἔδωσαν καὶ σχετικὰ μεγάλο ἀριθμὸ ἀργυρῶν καὶ χάλκινων νομισμάτων πού ἐπιβεβαιώνουν τόσο τὴ διάρκεια τῆς λατρείας ὅσο καὶ τὴν ποικίλη προέλευση τῶν πιστῶν πού εἶχαν ἐπισκεφθεῖ τὸ ἱερό. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν ἀργυρὸς στατήρας Αἰγίνης (εἰκ. 5), δύο ἀργυρὰ ἡμίδραγμα Φωκίδας ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (εἰκ. 6α-β), ἀργυρὸ ἡμίδραγμα Σικυώνας (εἰκ. 7α-β), χάλκινο νόμισμα Μεγαρέων, χάλκινο νόμισμα Ἀλεξάνδρου Γ', χάλκινες κοπὲς Κορίνθου, Αἰτωλίας, Ἀντιγόνου Γονατᾶ κ.ἄ.

Τὸ δεύτερο σημεῖο ἔρευνας ἦταν τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγάλου ναοῦ ὅπου πραγματοποιήθηκε ἀρχικὰ μία μεγάλη τομὴ κοντὰ στὴ βόρεια πλευρά, τὴν ὁποία στὴ συνέχεια ἐπεκτείναμε πρὸς Ν. μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει ἐρευνηθεῖ σχεδὸν τὸ ἥμισυ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου. Στόχος αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἦταν ἡ πιθανὴ ἀνεύρεση καταλοίπων τοῦ πρώιμου ναοῦ, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ὁποίου εἶχαν ἐντοπισθεῖ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὴν ἀνατολικὴ κρηπίδα τὸ 2017. Ἀποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα τῆς θεμελίωσης τοῦ σηκοῦ τοῦ ὑπάρχοντος ναοῦ ἀπὸ μεγάλου μεγέθους πώρινους καλοδουλεμένους λίθους (εἰκ. 8, 9). Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἀναμφίβολα προέρχονται ἀπὸ τὸν προηγούμενο ναὸ καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἱεροῦ. Προκύπτει ἐπομένως ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ νεότερος ναὸς χτίστηκε στὴ θέση τοῦ προγενέστερου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο παρέμειναν στὴ θέση τους οἱ πώρινοι λίθοι θεμελίωσης. Μία τέτοια θεωρία, ὡστόσο, θὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο τῆς ἐπικείμενης μελέτης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων ὅλου τοῦ ἱεροῦ συνολικὰ.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ καὶ στὴν ἐπίχωση τῆς κοίτης θεμελίωσης βρέθηκαν, ἐν μέρει ἀπ' εὐθείας ἐπάνω στὸ φυσικὸ ἔδαφος, συσσωρευμένα θραύσματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀπὸ πωρόλιθο, τὰ ὁποῖα ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰδιαίτερα φθαρμένα. Ἀνάμεσά τους ὅμως ὑπῆρχαν καὶ ὀρισμένα σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση, τὰ ὁποῖα διατηροῦν καὶ τὸ ἐπίχρισμα μὲ λευκὸ στοῦχο καὶ συμπληρώνουν τὴν ἐν γένει εἰκόνα πού εἶχαμε ἀρχίσει νὰ ἀποκομίζουμε γιὰ τὸν προγενέστερο ναὸ κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 2017. Ἀνάμεσα στὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τμήμα γείσου μὲ προμόχθους καὶ σταγόνες, τὸ ὁποῖο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσιάζει ἔντονη φθορά, ἀποτελεῖ ἀδιάσειστο τεκμήριο γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ προηγούμενος ναὸς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν μεταγενέστερο, εἶχε ὀλοκληρωθεῖ.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν χῶρο αὐτὸν ἦταν ἐλάχιστα. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ μνημονευθεῖ ἡ ἀνεύρεση κοντὰ στὴ θεμελίωση ἑνὸς σιδερένιου ξίφους μὲ ἰδιαίτερα περίτεχνη λαβή (εἰκ. 10) συνολ. μήκ. 53 ἐκ. καὶ μέγ. πλάτ. 5.2 ἐκ., τὸ ὁποῖο ἦταν ἀρχικὰ καθ' ὅλον του τὸ μῆκος καλυμμένο ἀπὸ θραύσματα κεράμων. Σὲ μικρὴ σχετικὰ ἀπόσταση, ἐπίσης κοντὰ στὰ θεμέλια, βρέθηκε καὶ ἓνα δεύτερο ξίφος (εἰκ. 11), κοινοῦ τύπου αὐτῆ τῆ

φορὰ καὶ διαστ. 39×4 ἐκ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ Β βρέθηκε καὶ ἓνας σιδερένιος σαυρωτήρας.

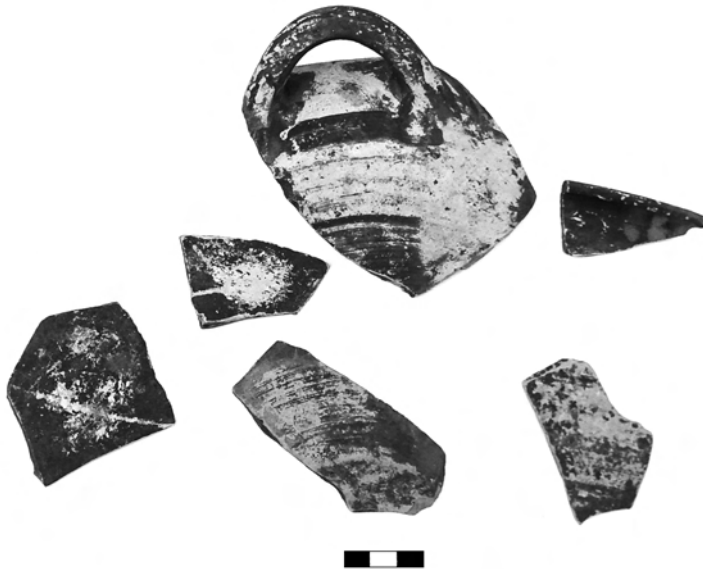
Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ Β ἔγινε πλήρης φωτογραφικὴ τεκμηρίωση καὶ τὰ θεμέλια καλύφθηκαν μὲ εἰδικὸ ὕφασμα καὶ σκεπάσθηκαν μὲ τὰ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς γιὰ λόγους προστασίας, καθὼς τὸ ὕλικὸ εἶναι ἰδιαίτερα εὐπαθές.

Τέλος, ὁλόκληρος ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ ἀποψιλώθηκε καὶ καθαρίσθηκε, ἀπομακρύνθηκαν τὰ ἀνασκαφικὰ χώματα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ ἀκολούθησε συνολικὴ ἀεροφωτογράφιση μὲ drone (εἰκ. 12), ἣ ὁποία πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Ξενικάκη.

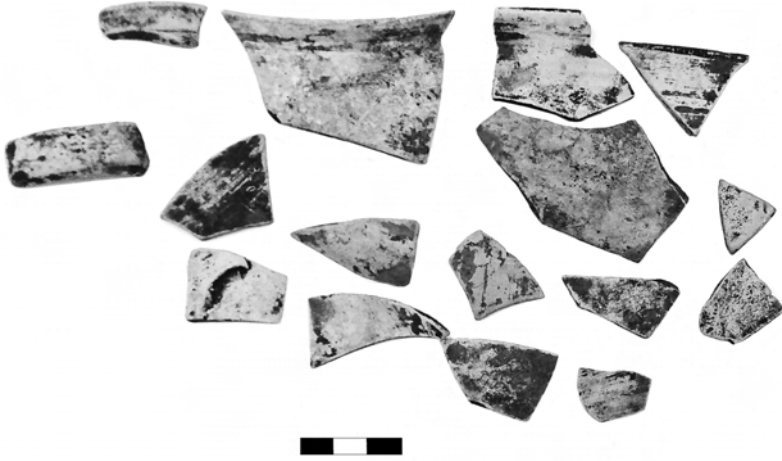
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ, ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ

Εἰκ. 1. Ὁ μεγάλος βωμὸς τοῦ ναοῦ Α.

Εἰκ. 2. Ὅστρακα ἀρχαϊκῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸν μικρὸ ἀποθήκη τοῦ βωμοῦ.

Εικ. 3. Ώστρακα ἀρχαϊκῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸν μικρὸ ἀποθέτη τοῦ βωμοῦ.

Εικ. 4. Πήλινο πλακίδιο σὲ μορφή σφίγγας.

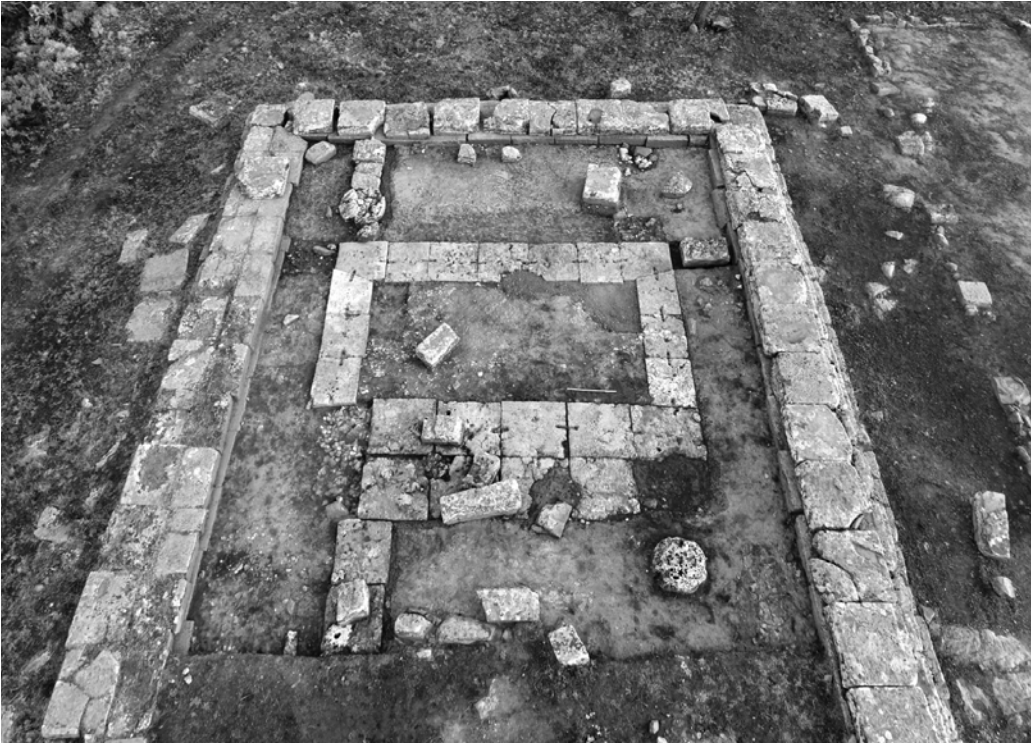
Εικ. 5. Ἄργυρὸς στατήρας Λιγίνης.

Εικ. 6α-β. Ἄργυρὸ ἡμίδραχμο Φωκίδος.

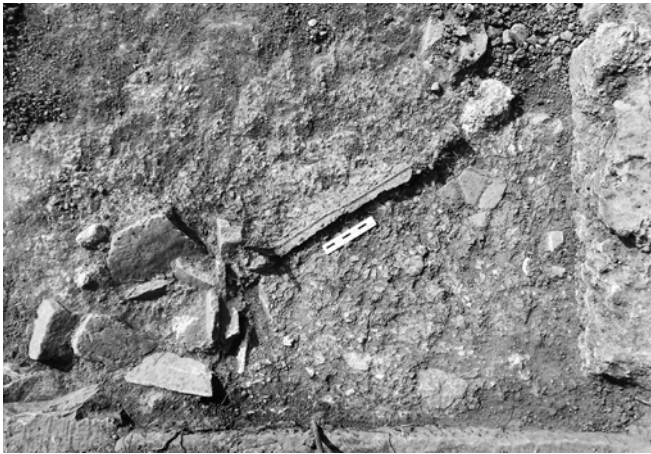
Εἰκ. 7α-β. Ἄργυρὸ ἡμίδραχμο Σικυῶνος.

Εἰκ. 8. Ἡ μεγάλη τομὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ Β.

Εἰκ. 9. Λεπτομέρεια τῆς θεμελίωσης τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ Β με
λίθους ἀπὸ τὸν προγενέστερο ναό.

Εἰκ. 10. Σιδερένιο ξίφος με περίτεχνη λαβή.

Εἰκ. 11. Τὸ δεύτερο σιδερένιο ξίφος.

Εἰκ. 12. Γενικὴ ἀποψη τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ ἀέρος.

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ «ΝΤΙΚΙΑΙ ΤΑΣ»

Ἀφοῦ ὀλοκληρώθηκε ὁ τόμος πού περιλαμβάνει τή συνθετική παρουσίαση τῶν εὐρημάτων τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ τρίτου προγράμματος ἐρευνῶν στὸ Ντικιλί Τάς¹, ἐγκαινιάσθηκε ἕνας νέος κύκλος ἐρευνῶν, διάρκειας πέντε ἐτῶν (2019-2023), ὁ τέταρτος στή σειρά, ἀπὸ τοὺς Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη², Pascal Darcque³, Δήμητρα Μαλαμίδου⁴, Ζωή Τσιρτσώνη⁵. Οἱ στόχοι τοῦ νέου ἐρευνητικοῦ προγράμματος ἐπικεντρώνονται σὲ δύο θέματα πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰ προηγούμενα προγράμματα: στὴν κατοίκηση τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν κορυφὴ τῆς τούμπας, καὶ στὰ ἀρχαιότερα στρώματα κατοίκησης τοῦ οἰκισμοῦ, δηλαδή αὐτὰ τῆς Ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς περιόδου, στὴ βάση τῆς τούμπας.

Κατὰ τὸ 2019 πραγματοποιήθηκαν ἀνασκαφικὲς ἐργασίες⁶ πού διήρκεσαν 6 ἐβδομάδες, ἀπὸ τὴν 1ῃ Ἰουλίου ἕως καὶ τὴν 9ῃ Αὐγούστου, καὶ

1. P. Darcque, H. Koukouli-Chryssanthaki, D. Malamidou, R. Treuil, Z. Tsirtsoni (ἔκδ.), 2020, *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale*, volume II, 2. *Histoire d'un tell: les recherches 1986-2016* (Société Archéologique d'Athènes-Ecole française d'Athènes, ὑπὸ ἐκτύπωση).

2. Ἐπίτιμη Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων, Καβάλα.

3. Διευθυντὴς Ἐρευνῶν, CNRS, UMR 7041 (Archéologies et Sciences de l'Antiquité), Nanterre.

4. Ἀρχαιολόγος, Προϊσταμένη Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Σερρών.

5. Ἐρευνήτρια, CNRS, UMR 7041 (Archéologie et Sciences de l'Antiquité), Nanterre.

6. Οἱ ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν μὲ τὴ στήριξη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (EFA), τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, τοῦ Ἰνστιτούτου Αἰγαιακῆς Προϊστορίας (*Institute for Aegean*

άπασχολήθηκαν σέ αὐτές συνολικά 20 ἄτομα⁷. Τὰ δύο θέματα τοῦ τέταρτου προγράμματος ὑπαγόρευσαν τήν ἀνασκαφική διερεύνηση σέ δύο τομεῖς ἀντιστοίχως: στόν τομέα 7, στήν κορυφή τῆς τούμπας, καί στόν τομέα 9, τόν νέο τομέα πού χαράχτηκε στή βόρεια πλαγιά τῆς τούμπας (εἰκ. 1). Ἡ πρώτη ἐβδομάδα ἀφιερώθηκε στήν ἀποψίλωση τῶν τομέων καί τήν ὑλοποίηση στό ἔδαφος τοῦ τοπογραφικοῦ κανάβου, ἐνῶ ἡ τελευταία ἐβδομάδα περιέλαβε ἐργασίες ἀποτυπώσεων καί τοποθέτησης προστατευτικοῦ γεωφύσματος στούς ἀνασκαπτόμενους τομεῖς. Ὅλα τὰ κινητὰ εὐρήματα καθαρίστηκαν, καταγράφηκαν στή βάση δεδομένων καί τακτοποιήθηκαν, ἐνῶ τὰ περισσότερα ἀπό αὐτά συντηρήθηκαν καί φωτογραφήθηκαν.

Ὁ ἀνασκαφικός τομέας 7

Ὁ τομέας 7 ἀποτελεῖ συνέχεια καί ἐπέκταση τοῦ τομέα Α2 πού ὁ J. Deshayes ἀνέσκαψε κατὰ τὰ ἔτη 1961-1975. Εἶχε τότε ἐντοπισθεῖ τμήμα ἑνός κτίσματος μέ τοίχους ἀπό ἄψητες πηλοπλίνθους σέ λιθοκτιστή βάση, τὸ ὁποῖο βρῖσκει ἀντιστοιχία σέ ἀνάλογα κτίσματα τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ στή Μακεδονία, τὸ Αἰγαῖο καί ἄλλου⁸. Κατὰ τίς

Prehistory-INSTAP), τοῦ Δήμου Καβάλας, καθὼς καί ἰδιωτῶν κατοίκων τοῦ Δημοτικοῦ Διαμερίσματος Κρηνίδων πού διέθεσαν ἐργασία καί μηχανήματα (τρακτέρ, σκαπτικό μηχανήμα, φορτηγὸ). Εὐχαριστίες ἐκφράζονται στήν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Καβάλας γιὰ τὴ στήριξη τοῦ προγράμματος.

7. Ἐπεύθυνοι τομέων: Ἀριάδνη Ἡλιόγλου (τομέας 7) καί Paul Bacoup (τομέας 9), ἀρχαιολόγοι καί φοιτητές: Κωνσταντία Ἀμοιρίδου, Fabien Balestra, Anaïs Crémont, Ἀργύρης Φασούλας, Δημήτρης Κρεσπώλης, Παντελίτσα Μυλωνᾶ, Clémence Pagnoux, Sandra Prévost-Dermakar, Ἰωάννης Σουκάντος, Nadezhda Todorova, συντηρήτρια: Εὐαγγελία Γκουντάκου, τοπογράφοι: Lionel Fadin (EFA), Killian Audran καί Lucas Salvatori (ἐκπαιδευμένοι τῆς Ecole supérieure des géomètres et topographes du Mans), φροντιστὴς-φύλακας: Βασίλης Καραβελίδης (EFA), ἐργάτες: Λάμπρος-Χρήστος Ἀγελαστόπουλος, Κυριακὴ Γιαννακίδου, Ἀνέστης Παπαδόπουλος, Σταῦρος Παπαδόπουλος καί Χαράλαμπος Σιζιλίδης, ἐθελόντρια: Σοφία Βαχτσεβάνη.

8. R. Treuil (ἔκδ.), 1992, *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale*, I. *Fouilles de Jean Deshayes (1961-1975)*, vol. 1 (Athènes, EFA, BCH Suppl. 24)

πρῶτες περιόδους ἀνασκαφῆς τοῦ τρίτου προγράμματος ἐρευνῶν (2008-2010)⁹ εἶχε φανεῖ ὅτι στήν κορυφή τοῦ λόφου διατηροῦνται εὐάριθμα διαδοχικά στρώματα τῆς Γ'ΕΧ (εἰκ. 2), μεταγενέστερα τοῦ κτίσματος πού ἀνέσκαψε ὁ Deshayes, καί τὰ ὁποῖα καλύπτουν τήν περίοδο περ. 1500-1100 π.Χ., σύμφωνα μέ τίς ἀπόλυτες τιμές 14C. Ἐπί πλέον, ἡ ἔρευνα τῶν στρωμάτων αὐτῶν κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 2008 καί 2010 ἀπέδωσε μεταξύ ἄλλων γάλκινο μαχαιρίδιο αἰγαιακοῦ τύπου καί ὄστρακα γραπτῶν τροχήλατων ἀγγείων πού μιμοῦνται μηκηναϊκά πρότυπα¹⁰. Σύμφωνα μέ αὐτά τὰ ἀνασκαφικά εὐρήματα, ἡ κατοίκηση τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στό Ντικιλί Τάς ἐμφανίζεται πλέον μέ μεγαλύτερο χρονικό εὖρος καί ὄχι ὡς μεμονωμένο ἐπεισόδιο σύντομης διάρκειας. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στόν τομέα 7 δὲν κατέστη δυνατή στό πλαίσιο τοῦ τρίτου προγράμματος ἐρευνῶν γιά λόγους οἰκονομίας χρόνου¹¹. Παρέμειναν ἔτσι ἀνοιχτά τόσο τὸ θέμα τοῦ χαρακτήρα τῆς θέσης καί τοῦ ρόλου τῆς στὰ τοπικά καί εὐρύτερα δίκτυα οἰκισμῶν κατά τήν Ὑστερη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, ὅσο καί τὸ ἐρώτημα τῆς μετάβασης ἀπό τήν Πρώιμη στήν Ὑστερη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ. Γιά τήν ἀκρίβεια, ἔχει παραμείνει χωρὶς ἀπάντηση τὸ ἐρώτημα τῆς ὕπαρξης ἢ μὴ μίας ἐνδιάμεσης φάσης, ἀντίστοιχης μέ τὴ Μέση Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, ὅπως αὐτὴ προσδιορίζεται σὲ γειτονικές περιοχές, ἢ ὁποῖα ἀκολουθεῖ τήν προχωρημένη Πρώιμη Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, πού στό Ντικιλί Τάς χρονολογεῖται γύρω στό 2300 π.Χ.

54-56 καί πίν. 40· M. Sfériadès, 1985, «Le bâtiment absidal en briques crues de Dikili Tash (Bronze Récent)», στό J.-L. Huot, M. Yon, Y. Calvet (ἔκδ.), *De l'Indus aux Balkans. Recueil à la mémoire de Jean Deshayes* (Paris, Editions Recherche sur les Civilisations) 107-117.

9. *Τὸ Ἔργον* 2008, 85, εἰκ. 98· *BCH* 133, 2009, 537, εἰκ. 10· ΠΑΕ 2008, 78-82· ΠΑΕ 2010, 107-111· Darcque *et al.* 2020 (βλ. σημ. 1), κεφ. 7.

10. ΠΑΕ 2008, 81-82, πίν. 63β-δ· ΠΑΕ 2009, 181.

11. Τὰ εὐρήματα τῆς Νεότερης Νεολιθικῆς περιόδου ἦταν ἰδιαίτερος πλοῦσια καί ὑπαγόμευσαν τὴ συγκέντρωση ὄλων τῶν δυνάμεων καί τῶν μέσων πού διαθέταμε κατά τὸ τρίτο πρόγραμμα ἐρευνῶν στήν ἀνασκαφὴ τοῦ τομέα 6: βλ. ΠΑΕ 2012, 93-106· ΠΑΕ 2013, 179-184· *BCH* 136-137, 2012-2013, 747-759.

Τὰ στρώματα 7-9 καὶ 7-10 τῆς ΥἼΧ

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο ἐρώτημα, πρωταρχικός στόχος τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ 2019 ἦταν νὰ ἀποκαλύψουμε στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἔκταση τὸ «στρώμα 7-10». Πρόκειται γιὰ τὸ στρώμα τῆς ΥἼΧ πὸ εἶχαμε ἐντοπίσει κατὰ τὸ τρίτο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα στὰ τετράγωνα Η καὶ Κ (εἰκ. 2). Διερευνηθῆκε ἡ συνέχεια τοῦ στρώματος αὐτοῦ πρὸς Δυσμάς, στὰ τετράγωνα G καὶ J, δυτικὰ τοῦ τοίχου βυζαντινῶν χρόνων πὸ ἔχει διακόψει τὶς ἐπιχώσεις τῆς ΥἼΧ (τοῖχος 7-006), καθὼς καὶ πρὸς Ν., στὰ τετράγωνα Q καὶ R. Ἀνασκάφθηκε συν. ἔκταση 120 μ² (εἰκ. 2: ζώνη πὸ σημειώνεται μὲ διακεκομμένο περίγραμμα). Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπέτρεψε νὰ ἀναθεωρήσουμε τόσο τὴν εἰκόνα τῆς ἔκτασης πὸ καταλαμβάνει τὸ στρώμα 7-10, ὅσο καὶ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ ἐλαφρῶς μεταγενέστερου στρώματος 7-9.

Συγκεκριμένα, ὁ τοῖχος 7-009, πὸ εἶχε ἐντοπισθεῖ στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ τετραγώνου Κ κατὰ τὸ 2008 καὶ εἶχε συσχετισθεῖ μὲ τὸ στρώμα καταστροφῆς 7-002, ἀνήκει τελικὰ σὲ στρώμα τῆς ΥἼΧ μεταγενέστερο τοῦ στρώματος 7-10, πιθανότατα στὸ στρώμα 7-9. Τὸ δάπεδο πὸ ἀντιστοιχεῖ στὸν τοῖχο 7-009 (πατημένο χῶμα μὲ λεπτὴ ὑπόλευκη ἐπικάλυψη καὶ παχὺ στρώμα ἀπανθρακωμένων καταλοίπων κατὰ τόπους) ἐντοπίσθηκε σὲ μικρὴ ἔκταση ἀνατολικά τῆς σειρᾶς τῶν λίθων τοῦ τοίχου καὶ παρουσιάζει ἔντονη κλίση πρὸς Β. (εἰκ. 3). Στὸ στρώμα 7-9 ἀνήκει ἐπίσης τὸ σύνολο εὐρημάτων 7-017 (στρώση ἀπὸ λίθους καὶ τμήματα μεγάλων πίθων ἀπὸ ἄψητο πηλὸ) πὸ εἶχε ἐντοπιστεῖ τὸ 2008 ἐντὸς τοῦ τετραγώνου Η. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 2019 ἔδειξε ὅτι ὀρίζεται πρὸς Δ. ἀπὸ πλακαροῦς λίθους τοποθετημένους κάθετα σὲ τόξο κύκλου (locus 7-057: εἰκ. 4)¹². Τὸ σύνολο 7-017/7-057 παραμένει δυσερμηνευτο, θεωρεῖται ὡστόσο σίγουρη ἡ συσχέτισή του μὲ τὸ δάπεδο (locus 7-013) πὸ εἶχε ἀφαιρεθεῖ σὲ ἄμεση γειτνίαση κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 2008 ἀπὸ τὸ τετράγωνο Η. Ἡ χρονολόγησή τῶν στοιχείων αὐτῶν, τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ δαπέδου, στὴν ΥἼΧ θεωρεῖται ὡστόσο ἀσφαλῆς.

12. Κάτω ἀπὸ τὴν πρώτη στρώση πὸ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2008 ἐμφανίσθηκε ἄλλη μία στρώση ἀπὸ λίθους χωρὶς θραύσματα πίθων (locus 7-056).

Σε ό,τι αφορά τὸ στρώμα 7-10, ἡ ὑπαρξη τοῦ στρώματος καταστροφῆς 7-002 διαπιστώθηκε στους μάρτυρες μεταξύ τῶν τετραγώνων J-K, K-R καὶ G-H, ἀπευθείας κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἢ τὶς διαμορφώσεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων, σὲ μία στενὴ ζώνη στὸ κέντρο τοῦ τετραγώνου R, ὅπως ἐπίσης καὶ στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ τετραγώνου Η μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος 7-9 (εἰκ. 5). Τὸ στρώμα καταστροφῆς 7-002 δὲν διατηρήθηκε δυστυχῶς πρὸς Δ., στὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῶν τετραγώνων G καὶ J, οὔτε στὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τοῦ τετραγώνου R ἢ στὸ τετράγωνο Q πρὸς τὰ ΝΔ. (ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ μέρος ἀρκετὰ διαταραγμένο στὴ ΒΑ. γωνία), ἐξαιτίας τῶν κατασκευῶν ἢ τῶν διαμορφώσεων τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὸ στρώμα 7-10 διερευνήθηκε ἐπομένως σὲ ἔκταση περ. 50 μ².

Τὸ κτίριο τοῦ στρώματος 7-10

Τὸ στρώμα καταστροφῆς 7-002 (πὸ ἀφαιρέθηκε ἐφέτος ὡς 7-073) καὶ τὸ ἀντίστοιχο δάπεδο πὸ ἀποκαλύφθηκε μετὰ τὴν ἀφαίρεσή του, ἀποτελεῖ ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ ἓνα μεγάλο κτίριο. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι του δὲν σώζονται, τὸ δάπεδό του ὡστόσο καὶ ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καταπεσμένη ἀνωδομή του διατηρήθηκαν ἀρκετὰ καλά (εἰκ. 5-6).

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξε ὅτι οἱ μάζες ἀχυροπηλῶν στὸ τετράγωνο K καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸ δὲν ἦταν ὑπολείμματα ὠμῶν πλιθιῶν, ὅπως εἴχαμε ὑποθέσει τὸ 2008¹³. Ἡ προσεκτικὴ διερεύνηση ἔδειξε ὅτι αὐτὲς οἱ μάζες εἶναι ἄμορφες καὶ δὲν ἀντιστοιχοῦν στὴ μορφή καὶ στὶς διαστάσεις πὸ εἶχαν συνήθως τὰ ὠμὰ πλιθιά κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ¹⁴. Ἐπὶ πλέον, στὴν ἐπιφάνειά τους πὸ ἦταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ δάπεδο, διατηροῦν σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἴχνη ἀπὸ πελεκημένα ξύλα σὲ παράλληλη

13. ΠΑΕ 2008, 81.

14. Στὸ Ντικιλί Τάς συναντᾶμε πλιθιά παραλληλόγραμμης (46-47×32×6.5-8 ἐκ.) ἢ τετραγωνικῆς τομῆς (32×31×6.5 ἐκ.). Πλιθιά ἰδίου σχήματος, ποικίλων διαστάσεων, ἔχουν τεκμηριωθεῖ ἀνασκαφικὰ στὸν Σ.Σ. Ἀγγίστας, στὴν Ἄσσηρο, στὸν Καστανά, στὴν Τούμπα Θεσσαλονίκης, στὸ Σέδες καὶ τὴν Γκόνα: βλ. Treuil 1992 (βλ. σημ. 8), 52-54.

διάταξη (είκ. 7). Πρόκειται επομένως για κομμάτια τοίχου ή όροφης κατασκευασμένων με άχυροπηλό σε ξύλινο σκελετό. Αὐτὸς ὁ τύπος κατασκευῆς ἦταν μέχρι σήμερα ἐλάχιστα τεκμηριωμένος για τὴν ἸΕΧ στὸ Ντικιλί Τάς¹⁵.

Βορειότερα, στὸ βόρειο τμήμα τοῦ μάρτυρα G-H καὶ στὴ ΒΑ. γωνία τοῦ τετραγώνου H, ἡ ἀνασκαφὴ συνάντησε τὰ κατάλοιπα μίας διαφορετικῆς ἀνωδομῆς, πὺ δὲν ἔχει ξαναβρεθεῖ σὲ στρώματα ἸΕΧ στὸ Ντικιλί Τάς: πρόκειται για δύο κομμάτια ἀχυροπηλοῦ με ἀποτυπώματα πλεκτῶν κλαδιῶν (ἀντιστοίχως locus 7-072 καὶ 7-060, εἰκ. 5 καὶ 8) πὺ διατηροῦν πολλαπλὰ στρώματα λεπτοῦ ἐπιχρίσματος πηλοῦ, καὶ τὰ ὅποια μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς κομμάτια τοίχου ἢ διαχωριστικοῦ. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ δύο σύνολα καταλοίπων – ὀροφὴ ἢ τοίχος ἀπὸ ἀχυροπηλό με σκελετό ἀπὸ πελεκημένα ξύλα στὴ μία περίπτωση (7-002/7-073), ἀχυροπηλὸς με σκελετό ἀπὸ πλεκτὰ κλαδιὰ στὴν ἄλλη περίπτωση (7-072 καὶ 7-060) – ἀνήκουν σὲ δύο διαφορετικοὺς χώρους τοῦ ἴδιου κτιρίου. Πράγματι, δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι τὸ δάπεδο πὺ διαπιστώθηκε συνεχόμενα σὲ μῆκ. 10 μ. κάτω ἀπὸ τὰ κομμάτια τῆς πρώτης ὁμάδας καταλοίπων (εἰκ. 5: δάπεδο 7-071/7-076) εἶναι τὸ ἴδιο με τὰ ἀποσπασματικὰ κομμάτια δαπέδου πὺ τεκμηριώθηκαν στὸ τετράγωνο H καὶ σὲ ἐπαφὴ με τὸ locus 7-072 (δὲν σημειώνονται στὸ σχέδιο). Τὰ τμήματα δαπέδου ἐστίας ἢ φούρνου σὲ δύο διαφορετικὰ σημεία – locus 7-075 στὸ βόρειο τμήμα τοῦ μάρτυρα J-K (εἰκ. 5 καὶ 9) καὶ locus 7-092 στὸ νότιο τμήμα τοῦ τετραγώνου H (εἰκ. 5 καὶ 10) – θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπὶ πλέον ἐνδειξὴ για μίαν ἐσωτερικὴ διαίρεση τοῦ κτιρίου σὲ δύο χώρους.

Μία μικρὴ συγκέντρωση ἀπανθρακωμένων σπόρων (ἴσως λαθοῦρι, *Vicia*) ἐντοπίσθηκε κοντὰ σὲ θραύσματα σκεύους ἀπὸ ὠμὸ ἀχυροπηλό

15. Παρόμοια θραύσματα εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὸν J. Deshayes σὲ ἓνα μόνον σημεῖο, περ. 7 μ. ἀνατολικά τοῦ τετραγώνου K, καὶ σχεδὸν στὸ ἴδιο ὑψόμετρο με τὸ locus 7-002/7-073: ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ στρώματος καταστροφῆς πὺ κάλυπτε τὸ ἀρχαιότερο δάπεδο τοῦ ἀψιδωτοῦ κτιρίου (σὲ ὑψόμετρο περ. 67.75-65.80 μ.) καὶ προτάθηκε ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὴ στέγη του: βλ. Treuil 1992 (βλ. σημ. 8), 54 καὶ πίν. 174a-d.

(locus 7-089), στο ΝΑ. τμήμα του τετραγώνου Η (είκ. 5). Καμιά άλλη συγκέντρωση απανθρακωμένων σπόρων δεν εντοπίστηκε κάτω από τα καταπεσμένα αρχιτεκτονικά θραύσματα, ούτε κάποιο άλλο δοχείο, εκτός από δύο σχεδόν άκέραια άγγεϊα που βρέθηκαν σπασμένα στο νότιο μέρος της ζώνης που διερευνήθηκε, εντός του τετραγώνου R πρόκειται για ένα ευρύστομο πιθάρι με έμπιεστη διακόσμηση στο χεῖλος (7366-001: είκ. 11) κι ένα μικρό καθαρόσχημο άγγεϊο με έγχάρακτη διακόσμηση και έπιχρισμα γραφίτη (7369-003: είκ. 12), τύποι συνηθισμένοι κατά την ΥΕΧ στην περιοχή¹⁶. Λίγα θραύσματα άλλων άγγείων που βρέθηκαν έπί του δαπέδου, στα τετράγωνα Η και R, δέν άρκοῦν για άποκατάσταση του σχηματός τους. Φάίνεται ότι οί κάτοικοι έγκατέλειψαν τὸ κτίριο παίρνοντας μαζί τους τὸ σύνολο τῆς οἰκοσκευῆς και τίς ὑπάρχουσες προμήθειες.

16. Τὸ Ἔργον 2019, 43-44. Τὸ ευρύστομο πιθάρι εἶναι συνήθης τύπος άγγείου τῆς ΥΕΧ σὲ ὄλο τὸν βορειοελλαδικὸ και Βαλκανικὸ χῶρο, ἐνῶ τὸ δίωτο καθαρόσχημο άγγεϊο εἶναι τύπος που συναντᾶται κυρίως στην Κεντρική Μακεδονία (π.χ. Καστανᾶς, Τούμπα Θεσσαλονίκης, Ἄσσηρος), τὴν Ἀνατολική Μακεδονία (π.χ. Φαιά Πέτρα, Δήμητρα, Σ.Σ. Ἀγγίστας, Ποταμοὶ Δράμας) και ἀκόμη πὺ βόρεια, στὸ βουλγαρικὸ ἔδαφος (π.χ. Koprivlen). Για παραδείγματα στὸ Ντικιλί Τάς βλ. D. Malamidou, 2019, Les récipients en céramique: formes et décors du Bronze Ancien et du Bronze Récent, στὸ R. Treuil (έκδ.), *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale I. Fouilles de Jean Deshayes (1961-1975)*, τόμ. 3, *BCH Suppl.* 61, κεφ. 2.5· για παραδείγματα άλλῶ βλ. K. Wardle, 1980, Excavations at Assiros Toumba 1975-1979, *BSA* 75, 229-260, πίν. 21· A. Hochstetter, 1984, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik?: Schichten 19 bis 1* (Berlin, V. Spiess, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa) 3, πίν. 13, 18, 47· X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 1980, Οικισμὸς τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς Χαλκοῦ στὸν Σταθμὸ Ἀγγίστας Σερρών, *Ἀνθρωπολογικά* 1, 54-85, είκ. 12· Δημήτριος Γραμμένος, 1979, Τύμφοι τῆς Ὑστερης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ και άλλες ἀρχαιότητες στην περιοχή τοῦ Νευροκοπίου Δράμας, *ΑΕ, Χρον.* 26-71, πίν. I και III· S. Alexandrov, 2002, The Late Bronze Age settlement at Koprivlen, στὸ P. Delev, D. Vulcheva (έκδ.), *Koprivlen*, τόμ. 1. *Rescue archaeological investigations along the Gotse Delchev-Drama road, 1998-1999* (Sofia, Nous) 63-82, είκ. 13-14.

Ὡστόσο ἡ ἀνασκαφὴ ἐντόπισε ἓνα στοιχειῖο πού δὲν εἶχαν πάρει μαζί τους, ἀρκετὰ πιὸ σπάνιο: σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ δάπεδο 7-071 (τετράγωνο Κ), κατάλοιπα ὑπόλευκου σταχτώδους ὑλικοῦ στὸ ὁποῖο ξεχωρίζουν καθαρὰ λεπτὲς φυτικές ἴνες (Iocus 7-085, εἰκ. 13) ἀντιστοιχοῦν προφανῶς σὲ κάποιον χαλὴ ἢ ψάθα πού διατηρήθηκε σὲ ἔκταση τουλάχιστον 5 μ².

Ἄρκετὰ δείγματα ἄνθρακα ἀπὸ πασσάλους καὶ δοκάρια πού συλλέχθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος καταστροφῆς καὶ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου ἀναμένεται νὰ δώσουν ἀπόλυτες τιμὲς πού θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀρκετὰ μεγάλη ἀκρίβεια τὴ χρονικὴ στιγμή τῆς καταστροφῆς τοῦ κτιρίου.

Ἡ ἀποκάλυψη ἐντὸς τοῦ στρώματος 7-10 ἑνὸς κτιρίου ἀρκετὰ μεγάλων διαστάσεων, μῆκ. τουλάχισ. 15 μ., ὑποστηρίζει τὴν ἀποκατάσταση πού προτάθηκε ἀπὸ τὸν J. Deshayes γιὰ τὸ μεγάλο ἀψιδωτὸ κτίριο πού ὁ ἴδιος ἀνέσκαψε λίγο πιὸ ἀνατολικά στὸν ἴδιο τομέα (μῆκ. τουλάχισ. 10 μ). Ἐπὶ πλέον, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ τὰ δύο κτίρια ἀνήκουν σὲ ἓναν ἐπαναλαμβανόμενο ἀρχιτεκτονικὸ τύπο, σχετικὰ συνηθισμένο γιὰ τὴν ἐποχὴ¹⁷. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ἡ χρονικὴ τους συνύπαρξη, δεδομένων τῶν ὁμοιοτήτων τους, τῆς χωρικῆς τους ἐγγύτητας καὶ τῆς μικρῆς ὑψομετρικῆς τους διαφορᾶς¹⁸.

Οἱ τοῖχοι 7-040 καὶ 7-074 στὸ νότιο τμήμα τοῦ τομέα 7

Στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ τομέα, ὁ ἐπιμελὴς καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξαν ὅτι οἱ λιθόκτιστοι τοῖχοι 7-040 καὶ 7-074 τῶν ὁποίων ἡ ἄνω ἐπιφάνεια βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο 67.84 μ. (εἰκ. 5 καὶ 6: ἀριστερὰ στὸ βᾶθος), ὅπως καὶ τὸ στρώμα καταστροφῆς πού σχετίζεται μαζί τους, εἶναι

17. Σὲ διαφοροποίηση μὲ τὴν πρόταση περὶ εἰδικοῦ λατρευτικοῦ χαρακτήρα πού ἔχει διατυπωθεῖ γιὰ τὸ συγκεκριμένο κτίριο, βλ. Séfériades 1985, 113-117.

18. Τὸ ἀρχαιότερο δάπεδο τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος βρίσκεται σὲ ἀπόλυτο ὑψόμετρο 67.61-67.63 μ., ἐνῶ τὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ δαπέδου 7-071 βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο 67.67 μ.

ξεκάθαρα μεταγενέστεροι του στρώματος 7-10. Χρονολογούνται πάντως κι αυτοί στην ΥΕΧ.

Ο τοίχος 7-040 (στήν εικ. 2 σημειώνεται ως τοίχος 1 του παλαιού τομέα Α2) είναι κατασκευασμένος με μεγάλες ή μεσαίου μεγέθους πλακαρές πέτρες διατεταγμένες σε κανονικές σειρές, με συν. πλάτ. 1.40 μ., και σώζεται σε ύψ. περ. 80 εκ.¹⁹ (εικ. 14). Ανάμεσα στις πέτρες διακρίνονται μεγάλα τμήματα από πιθόσχημα άγχειά της ΥΕΧ, τοποθετημένα όριζοντίως. Ο τοίχος εδράζεται σε επίχωση καστανού άργιλώδους χώματος που περιέχει αρκετά κομμάτια άχυροπηλών και καρβουνάκια. Στή ΝΑ. πλευρά του τοίχου, εντός του τετραγώνου V, στην ανατολική παρειά της παλαιάς ανασκαφής του Deshayes που καθαρίσθηκε, διακρίνεται σε τομή παχύ στρώμα έρυθρών άχυροπηλών που θά μπορούσαν να προέρχονται από την καταπεσμένη ύπερδομή του²⁰ (εικ. 15). Ο καθαρισμός του

19. Το κανονικό πλάτος του τοίχου θά πρέπει να ύπολογισθεϊ σε 1.20 μ. περίπου, έφ' όσον στην παρούσα κατάσταση το άνω μέρος του έχει ανοίξει έλαφρά με τάση κατάρρευσης.

20. Τοίχοι με ανάλογο πάχος έρμηνεύονται συχνά ως τοίχοι άντιστήριξης ή αναλημματικοί. Αυτό πάντως δέν αποκλείει το ένδεχόμενο ό τοίχος μας να ήταν χωμάτινος στο άνωτερο τμήμα του. Πράγματι, στη θέση Bresto, στον άνω ρου του Νέστου, σε άπόσταση 100 γλμ. βορείως του Ντικιλί Τάς, οι ανασκαφές έφεραν στο φως δύο τοίχους της ΥΕΧ, από τους όποιους ό παλαιότερος είχε ύπερδομή από άχυροπηλό (ή πηλόπλινθους), ένω ό μεταγενέστερος ήταν αποκλειστικά λιθόκτιστος: βλ. B. Athanassov *et al.*, Excavations in Bresto, near the village of Banya, Razlog Municipality, in 2015, Археологически открития и разкопки през 2015 г., 187-190. Στις θέσεις Kamenska Cuka και Krsto Pokrovnik στον μέσο ρου του Στρυμόνα, έχει τεκμηριωθεί ένα έλαφρώς διαφορετικό σύστημα τοιχοδομίας της ΥΕΧ, με λιθόκτιστες τις έξωτερικές πλευρές τοίχων σημαντικού πάχους, το έσωτερικό των όποιων φέρει γέμισμα με άργιλόχωμα και μικρότερες πέτρες: βλ. M. Stefanovich, I. Kulov, 2007, Krsto Pokrovnik. Excavations at a Late Bronze Age site in the Middle Struma river valley, Southwest Bulgaria. Preliminary results – 2004 season, στο H. Todorova, M. Stefanovich, G. Ivanov (έκδ.), *The Struma/Strymon river valley in Prehistory, Proceedings of the International Symposium 'Strymon Praehistoricus', Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece), 27.09-1.10.2004* (Sofia, Gerda Henkel Stiftung, In the steps of James Harvey Gaul 2) 389-396.

τοίχου αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκριβέστερη ἀποτύπωσή του ἐπιβεβαίωσε τὴ φορά του σὲ διεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. καὶ τὸν πιθανὸ συσχετισμὸ του μὲ ἓναν ἄλλο τοῖχο πού στίς ἀποτυπώσεις τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Deshayes φέρει τὴν ὀνομασία τοῖχος 2²¹ τοῦ ὁποῖου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια σημειώνεται στὰ 67.76-67.80 μ., ἐλαφρῶς ψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν τοίχων τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος.

Δυτικὰ τοῦ τοίχου 7-040, ἓνα ἄλλο τμήμα τοίχου (locus 7-074) καθαρίσθηκε στὸν μάρτυρα μεταξὺ τῶν τετραγώνων R καὶ S (εἰκ. 5) μὲ κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. καὶ τὴν ἄνω σωζόμενη ἐπιφάνεια σὲ ὑψόμετρο 67.25 μ. Αὐτὸς ὁ τοῖχος εἶναι κατασκευασμένος μὲ μικρότερες πέτρες, ἀλλὰ ἐδράζεται σὲ ἀνάλογη ἐπίχωση καὶ καλύπτεται μὲ παρόμοιο στρώμα χώματος, ὅπως καὶ ὁ τοῖχος 7-040. Ἀνήκει ἐπομένως στὸ ἴδιο ἐπίπεδο κατοίκησης καὶ ἐνδεχομένως στὴν ἴδια ὁμάδα κατασκευῶν. Θὰ μπορούσε ἐπὶ πλέον νὰ εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ τοίχου 3 στὴν κάτοψη τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Deshayes²².

Οἱ τοῖχοι 7-040 καὶ 7-074 καὶ τὸ ἀντίστοιχο στρώμα καταστροφῆς εἶναι ἐμφανῶς μεταγενέστεροι τοῦ στρώματος 7-10, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν μεταξὺ τους συσχετισμὸ ἐντὸς τοῦ τετραγώνου R. Στὸ τετράγωνο αὐτό, περ. 30-40 ἐκ. βαθύτερα ἀπὸ τὸ δάπεδο 7-076 (βλ. ἀνωτέρω, τὸ δάπεδο τοῦ κτίσματος τοῦ στρώματος 7-10), ἐντοπίσθηκε ἄλλο δάπεδο, χωρὶς εὐρήματα ἐπ' αὐτοῦ (locus 7-087, σὲ ὑψόμετρο 66.40-66.73 μ.) (εἰκ. 16, δὲν ἀπεικονίζεται στὴν εἰκ. 5). Δὲν εἶναι ἀκόμη σίγουρο μὲ ποιὸ ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα πού ἀνέσκαψε ὁ Deshayes θὰ πρέπει νὰ τὸ συσχετίσουμε. Ἐὰν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ὑψόμετρα, αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀναλογεῖ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ στρώματα 7 ἕως 9 πού συγκαταλέγονται στὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ²³. Ἐδῶ τὸ ἐρώτημα τίθεται καίριο: πῶς ἓνα στρώμα πού ἀναμ-

21. ΠΑΕ 2008, 80, εἰκ. 2· Treuil 1992 (βλ. σημ. 8), πίν. 31.

22. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

23. Treuil 1992, 28-29.

φίβουλα χρονολογείται στην ΥΕΧ, ἐν προκειμένῳ τὸ κτίριο τοῦ στρώματος 7-10 μὲ τὸ δάπεδο 7-076 καὶ τὰ σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα τῆς ΥΕΧ ἐπ' αὐτοῦ (βλ. ἀνωτέρω ἀγγεῖα 7369-003 καὶ 7366-001), ἐδράζεται ἐπὶ στρωμάτων τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς Χαλκοῦ ΙΙ, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται στρώματα τῶν ἐνδιάμεσων σταδίων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἢ χωρὶς ἐνδιάμεσο στρώμα ἐγκατάλειψης; Τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ διερευνηθεῖ ἐντὸς τοῦ τομέα 7 μὲ τὴ δέουσα προσοχὴ στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Οἱ μεταγενέστερες κατασκευές

Ἐπιπροσθέτως, τεκμηριώθηκαν ἐντὸς τοῦ τομέα 7, ὅπως καὶ κατὰ τὰ ἔτη 2008 καὶ 2010, ἀρκετὰ κατάλοιπα κατασκευῶν μεταγενέστερων τῆς ΥΕΧ (εἰκ. 5). Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τοίχους (νότιο τμήμα τοῦ μακροῦ τοίχου 7-006 πού γωνιάζει μὲ τὸν τοῖχο 7-008), καταγράφηκαν ἀρκετοὶ λάκκοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι χρονολογοῦνται στὴν τελευταία φάση τῆς ζωῆς τοῦ οικισμοῦ, τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο (οὐσιαστικὰ 17ος-18ος αἰ.), ὅπως δείχνει ὁ ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς θραυσμάτων ἀπὸ πήλινες πίπες καὶ ἐφυαλωμένα κεραμικά. Οἱ φετινὲς ἐργασίες ἔδειξαν ὅτι ὁ λάκκος 7-025 μεταξύ τῶν τετραγώνων Η καὶ Κ ἦταν πολὺ πιὸ βαθὺς ἀπ' ὅ,τι εἴχαμε καταλάβει τὸ 2008 καὶ διέκοπτε τόσο τὸν τοῖχο 7-006 ὅσο καὶ τὸ στρώμα καταστροφῆς 7-002/7-073 τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (κτίριο τοῦ στρώματος 7-10, βλ. ἀνωτέρω). Λίγο πιὸ νότια, στὸ τετράγωνο R, ὁ λάκκος 7-052 φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ μικρὴ ἐγκατάσταση κατασκευῆς γυάλινων ἀντικειμένων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἄφθονες σκωρίες ὑάλου πού συλλέχθηκαν ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ὁ τοῖχος 7-064, πού ἀποκαλύφθηκε στὸ τετράγωνο Q, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι σύγχρονος μὲ τὸ λιθόκτιστο κτίριο πού δρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους 7-006 καὶ 7-008, καθὼς βαίνει σχεδὸν παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο 7-008 καὶ εἶναι κτισμένος μὲ λίθους ἀνάλογου μεγέθους πού φέρουν ἀνάλογα ἴχνη ἀπὸ λευκὸ ἀσβεστοκονίαμα, γεγονός πού δείχνει ὅτι εἶναι οἰκοδομικὸ ὑλικὸ σὲ δευτέρη χρήση. Οἱ τρεῖς λίθινοι τοῖχοι προφανῶς βυζαντινῆς ἐποχῆς, οἱ λάκκοι ὀθωμανικῆς περιόδου καὶ τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ ὑποκείμενου

στρώματος καταστροφής της ΥΕΧ έχουν καλυφθεί με σχετικά σύγχρονο στρώμα που περιέχει σωρούς λίθων, θραύσματα κεραμίδων στέγης και σιδερένια αντικείμενα μέσα σε χαλαρό καστανό χῶμα²⁴, στρώμα που προφανώς διαμορφώθηκε από ισοπέδωση νεότερων κατασκευῶν στην κορυφή του λόφου, ἴσως κατά τὴν προετοιμασία χωραφιῶν γιὰ καλλιέργεια.

Δύο αντικείμενα που βρέθηκαν μέσα σὲ αὐτούς τούς λάκκους εἰκονοποιῶν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι τῶν νεότερων χρόνων ἐκτιμοῦσαν καὶ πιθανῶς «ἀνακύκλωναν» αντικείμενα τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος: πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ τετραγωνικὸ ἄγγειο μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση (7331-001: εἰκ. 17) καὶ μία χρυσή χάντρα (7318-003: εἰκ. 18), καὶ τὰ δύο κατασκευασμένα ὁπωσδήποτε κατὰ τὴ Νεότερη Νεολιθικὴ II (4800-4200 π.Χ.), καὶ μὲ ἄφθονα παράλληλα στὴν ἴδια τὴ θέση²⁵. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἐντυπωσιακὰ χαρακτηριστικὰ τῶν θέσεων μὲ κατοίκηση ἀρκετῶν χιλιετιῶν, ὅπως τὸ Ντικιλὶ Τάς.

Ὁ ἀνασκαφικὸς τομέας 9

Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὰ κυρίαρχα ἐρωτήματα σχετικά μὲ τὴ «νεολιθικοποίηση» τῆς περιοχῆς κατὰ τὰ μέσα τῆς 7ης χιλιετίας π.Χ. καὶ στὴ συνέχεια τὴν ἐδραίωση τοῦ νεολιθικοῦ τρόπου ζωῆς κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τῆς 6ης χιλιετίας π.Χ., χαράξαμε ἓναν νέο τομέα στὴ βόρεια πλαγιά τοῦ λόφου, πέραξ τοῦ σημείου τοῦ καρότου C3 (εἰκ. 1). Πρόκειται γιὰ τὸ μόνον σημεῖο που ἔχει προσφέρει σαφεῖς ἐνδείξεις κατοίκησης τῶν ἀρχῶν τῆς Νεολιθικῆς (6400-6200 π.Χ.), κατευθεῖαν ἐπάνω στὸ παλαιόδαφος

24. Ἀνάλογο στρώμα ἀνασκάφηκε τὸ 2008 στὰ τετράγωνα Α-F, G καὶ J ὡς στρώμα 7-1, καὶ διαχωρίσθηκε σαφῶς ἀπὸ τὸ παρόμοιας σύστασης στρώμα 7-5 (Iocus 7-011) στὰ τετράγωνα G καὶ J, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὴ ρωμαϊκὴ περίοδο: βλ. ΠΑΕ 2008, 84· Darcque *et al.* 2020 (βλ. σημ. 1), κεφ. 7, § 4.1.

25. Γιὰ παράδειγμα, τὸ μικρὸ ἄγγειο 6160-006 στὴν οἰκία 1 τοῦ τομέα 6 (BCH 135, 2011, 510, εἰκ. 10) καὶ οἱ χάντρες 6344-043 καὶ 6344-086 (BCH 136-137, 2012-2013, 757, εἰκ. 14).

του Όλοκαίνου²⁶. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς τούμπας, τὸ ἀρχαιότερο στρώμα κατοίκησης βρίσκεται κάτω ἀπὸ ἐπιχώσεις πάχ. περ. 7-8 μ. Ἀπὸ αὐτές, τὰ 6 μ. περίπου εἶναι ἀλλεπάλληλα ἀρχαιολογικὰ στρώματα λίγο ὡς πολὺ στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ἐνῶ τὰ ἀνώτερα 1-2 μ. εἶναι ἐπιχώσεις ἀπὸ ἐπιφανειακὴ διάβρωση.

Πρὶν ἀπὸ τὴν χάραξη τοῦ τομέα 9 χρειάστηκε μία ἀρκετὰ κοπιώδης ἐπιχείρηση κοπῆς δέντρων καὶ καθαρισμοῦ ἀπὸ τὴ βλάστηση. Οἱ ἀρχικὲς διαστάσεις τοῦ τομέα, 13×13 μ., συν. 169 τ.μ. ὡς ἀρχικὴ ἔκταση (εἰκ. 1 καὶ 19), καθορίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμητὴ ἔκταση τοῦ τομέα στὸ βάθος τῶν 7-8 μ., ὅπου θὰ εἶναι 4×4 μ. ἢ 5×5 μ., (δηλαδὴ 16 μὲ 25 τ.μ.). Γιὰ λόγους ἀσφάλειας θὰ πρέπει, πράγματι, ἡ ἀνασκαφὴ νὰ διεξαχθεῖ σὲ διαδοχικὰ στάδια, μὲ προοδευτικὴ μείωση τῆς ἀνασκαπτόμενης ἐπιφάνειας ὅσο θὰ προχωροῦμε σὲ βάθος.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο παρουσιάζει ἀρκετὰ μεγάλη κλίση, ἐφ' ὅσον τὸ βόρειο μέρος τοῦ τομέα βρίσκεται κατὰ 1 μ. χαμηλότερα (μεταξὺ 60.82 καὶ 61.02 μ.) ἀπὸ τὸ νότιο μέρος (μεταξὺ 62.04 καὶ 62.19 μ.), ἐνῶ ἡ κορυφὴ τοῦ καρότου C3 βρίσκεται στὰ 61.69 μ. Οἱ ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ τομέα καὶ ἡ ἀφαίρεση τῶν ἐπιφανειακῶν στρώσεων ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια μικροῦ ἐκσκαφικοῦ μηχανήματος

26. ΠΑΕ 2011, 71-77· ΠΑΕ 2012, 94-97· BCH 135, 2011, 497-516· L. Lespez, Z. Tsirtsoni, P. Darcque, H. Koukouli-Chryssanthaki, D. Malamidou, R. Treuil, R. Davidson, G. Kourtessi-Philippakis, Chr. Oberlin, 2013, The lowest levels at Dikili Tash, northern Greece: a missing link in the Early Neolithic of Europe, *Antiquity* 87, fasc. 335, 30-45· L. Lespez, Z. Tsirtsoni, D. Malamidou, P. Darcque, H. Koukouli-Chryssanthaki, A. Glais, 2017, Identifying the Earliest Neolithic Settlements in the Southeastern Balkans: Methodological Considerations Based on the Recent Geoarchaeological Investigations at Dikili Tash (Greek Eastern Macedonia), στὸ A. Reingruber, Z. Tsirtsoni, P. Nedelcheva (ἐκδ.), *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations between the Bosphorus and the Carpathians, Proceedings of the EAA Conference, Istanbul, 11 September 2014* (London-New York, Routledge, Themes in Contemporary Archaeology 3) 43-55.

(τύπου bobcat). Το επιφανειακό στρώμα περιέχει άρώσιμη/φυτική γῆ (humus) με πολλές ρίζες (εικ. 20). Αμέσως κάτω από αυτό, υπάρχει στρώμα διάβρωσης με χῶμα καστανόγκριζο, ανάμεικτο κατά τόπους με αρκετές πέτρες και όστα ζώων. Από τις επιχώσεις που αφαιρέθηκαν συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα εύρημάτων. Καταμετρήθηκαν περισσότερα από 17.000 θραύσματα κεραμικῶν ἀγγείων και περισσότερα από 150 ἀντικείμενα (πήλινα και λίθινα ἐργαλεία, ειδώλια, κοσμήματα κλπ.).

Το ἀρχαιολογικό ὕλικό από τὸ βόρειο μισό τοῦ τομέα χρονολογείται κατά κύριο λόγο στὴ Νεότερη Νεολιθική ΙΙ. Σημειώνουμε τὴν ὑπαρξη μέσα σὲ αὐτὸ 13 τμημάτων ζωόμορφων ειδωλίων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἓνα δικέφαλο πού σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο²⁷ (9310-005, εἰκ. 21). Στὸ νότιο μισό τοῦ τομέα εἶναι πολὺ πιὸ συχνὴ ἢ κεραμικὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Βρέθηκαν σὲ αὐτὸ τὸ τμημα μόνο δύο νεολιθικά ειδώλια. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία λίγων ὀστράκων ἀγγείων ἀρχαϊκῶν και πρώιμων κλασικῶν χρόνων πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῶν Κρηνίδων ἀπὸ τοὺς Θασίους (360 π.Χ.), χρονικῶν φάσεων πού δὲν ἔχουν τεκμηριωθεῖ ἐπαρκῶς στοὺς τομεῖς πού ἔχουν ἀνασκαφεῖ μέχρι στιγμῆς.

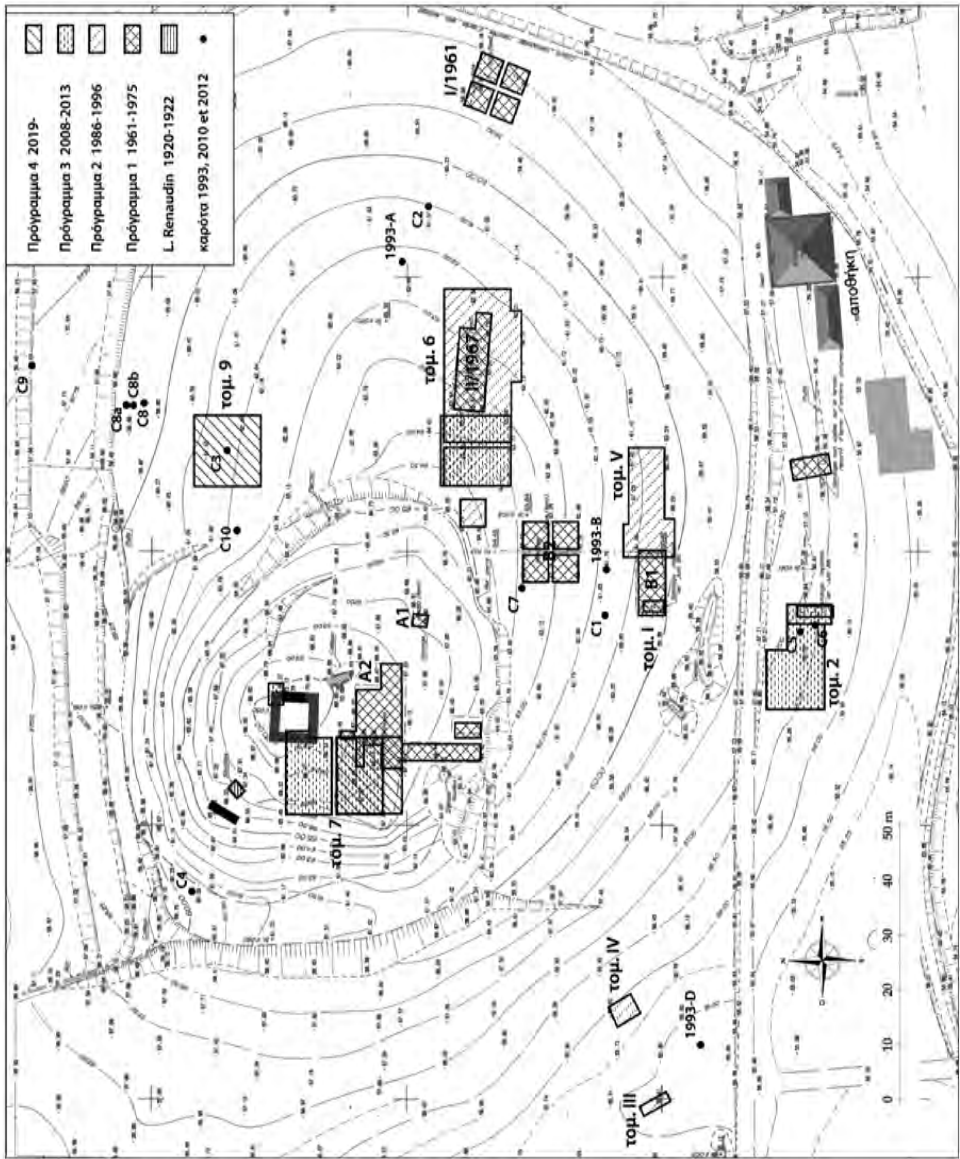
Τὸ στρώμα πού ἀφαιρέθηκε φέτος ἀπὸ τὸν τομέα 9 ἀντιστοιχεῖ κυρίως σὲ ἀναμοχλευμένες και μετακινημένες ἀρχαιολογικὲς ἐπιχώσεις τῶν ὁποίων τὸ ἀρχικὸ σημεῖο ἀπόθεσης βρισκόταν πρὸς Ν., ψηλότερα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ τομέα. Σὲ δύο μόνο σημεῖα φαίνεται νὰ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἡ κορυφὴ νεολιθικοῦ στρώματος καταστροφῆς στὴ θέση του. Συγκεκριμένα, στὴ ΒΑ. γωνία, σὲ ἔκταση περίπου 3 τ.μ., ἐμφανίζεται παχὺ στρώμα καμένων ἐρυθρῶν ἀχυροπηλῶν (locus 9-012 και 9-014) (εἰκ. 19 και 22) με εὐρήματα Νεότερης Νεολιθικῆς ΙΙ (4800-4200 π.Χ.), ὅπως ἡ φιάλη

27. Ἐνα παρόμοιο ειδώλιο βρέθηκε ἀκέραιο ἐπάνω σὲ δάπεδο ἵπνου τῆς οἰκίας 1, στὸν τομέα 6: Βλ. BCH 133, 2009, 536, εἰκ. 8-9. Ἀρκετὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἔχουν προέλθει ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Deshayes: βλ. Chr. Marangou 2019, *Les figurines et les maquettes du Néolithique Moyen au Bronze Récent*, στὸ R. Treuil (ἐκδ.), *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale I. Fouilles de Jean Deshayes (1961-1975)*, τόμ. 3, BCH Suppl. 61, 110-124 (type A).

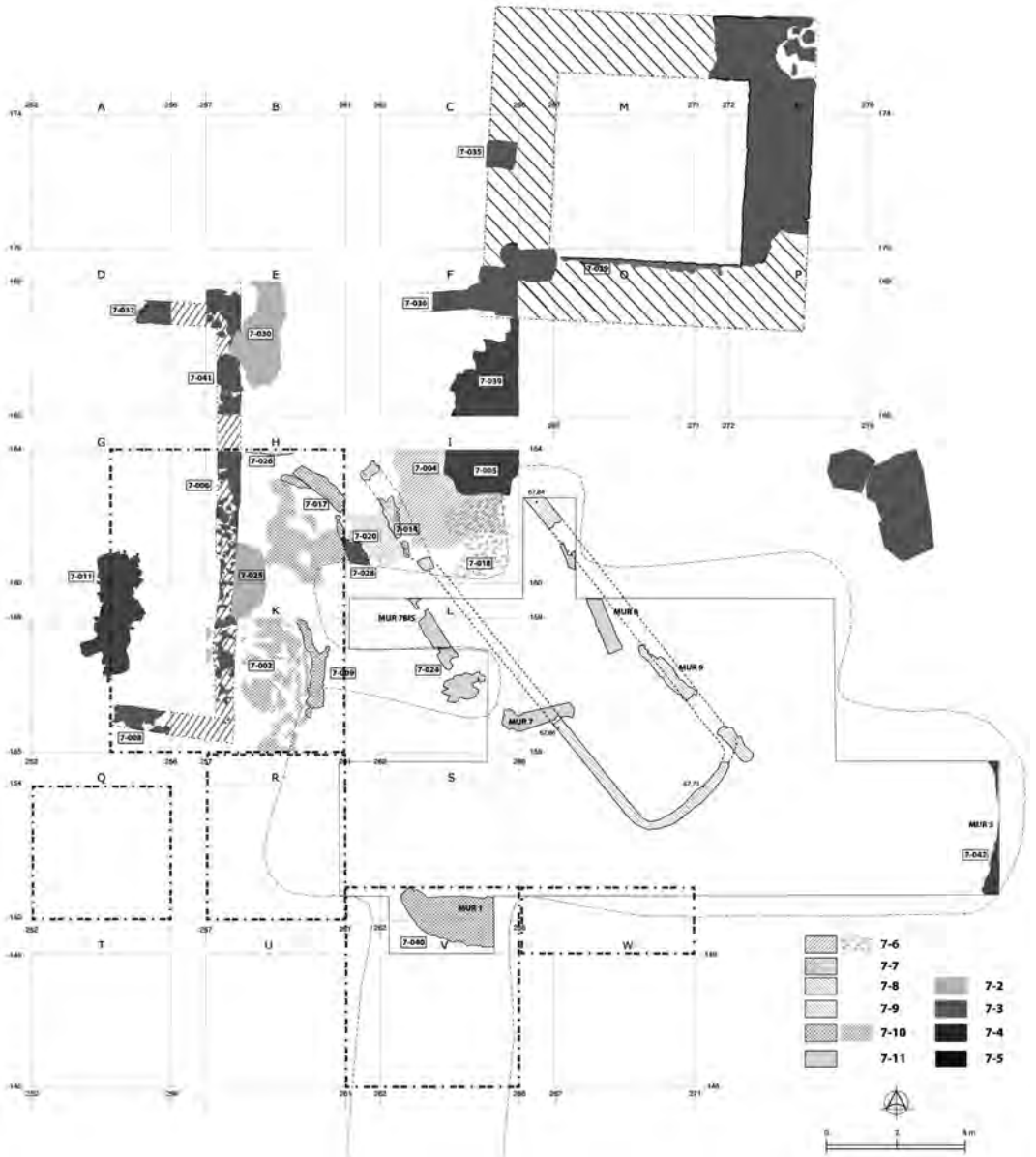
9313-006 (είκ. 24), σέ ύψόμετρο 60.20-60.30 μ., αντίστοιχο με τὸ ὑψηλότερο σωζόμενο ἀρχαιολογικὸ στρώμα στὴ θέση του ἐντὸς τοῦ καρότου C3. Μία ἀκόμη ζώνη ἐρυθρῶν καμένων ἀχυροπηλῶν (locus 9-013) (είκ. 19) ἐμφανίζεται στὴ ΝΔ. περιοχὴ τοῦ τομέα, σέ ύψόμετρο περ. 61.50 μ., ἀντιστοιχεῖ μᾶλλον σὲ στρώμα καταστροφῆς στὴ θέση του καὶ χρονολογεῖται πιθανότατα ἐπίσης στὴ Νεότερη Νεολιθικὴ II. Ἐὰν αὐτὸ ἐπιβεβαιωθεῖ κατὰ τὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο, θὰ τεκμηριωθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἀνασκαφικὰ ὅτι ὁ οικισμὸς κατελάμβανε καὶ τὴ βόρεια παρυφὴ τῆς τούμπας κατὰ τὴ Νεότερη Νεολιθικὴ II, φάση πὺ προτείνεται, με βάση τὰ δεδομένα τῶν καρότων καὶ τῶν ἀνασκαφῶν στὸ νοτιότατο τομέα 2 (βλ. εἰκ. 1), ὡς αὐτὴ τῆς μέγιστης ἐπέκτασής του. Ἐπὶ πλέον, θὰ ἔχουμε ἄλλη μία ἀπόδειξη γιὰ τὴ διάταξη τῶν κτισμάτων σὲ ὁμόκεντρα ἄνδρα ἐπὶ τῶν πρανῶν τῆς τούμπας, τουλάχιστον κατὰ τὴ NN II²⁸.

X. ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, P. DARCQUE,
Δ. ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, Z. ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ

28. Σημειώνουμε γιὰ παράδειγμα ὅτι ἡ κορυφὴ τοῦ στρώματος καταστροφῆς locus 9-012 τοῦ τομέα 9 βρίσκεται σὲ ἀπόλυτο ὑψόμετρο περ. 3.40 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τοὺς ἰπνοὺς τῆς οἰκίας 1 τοῦ τομέα 6, ἐνῶ ὁ ἰπνὸς 2-014 τοῦ τομέα 2 βρίσκεται περ. 5 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ σημεῖο locus 9-012 τοῦ τομέα 9. Καὶ τὰ τρία αὐτὰ οἰκοδομικὰ στοιχεῖα χρονολογοῦνται στὴ NN II (πρβ. καὶ Darcque *et al.* 2020, ἄνωθι, σὴμ. 1, εἰκ. 6-14 καὶ 3-13).

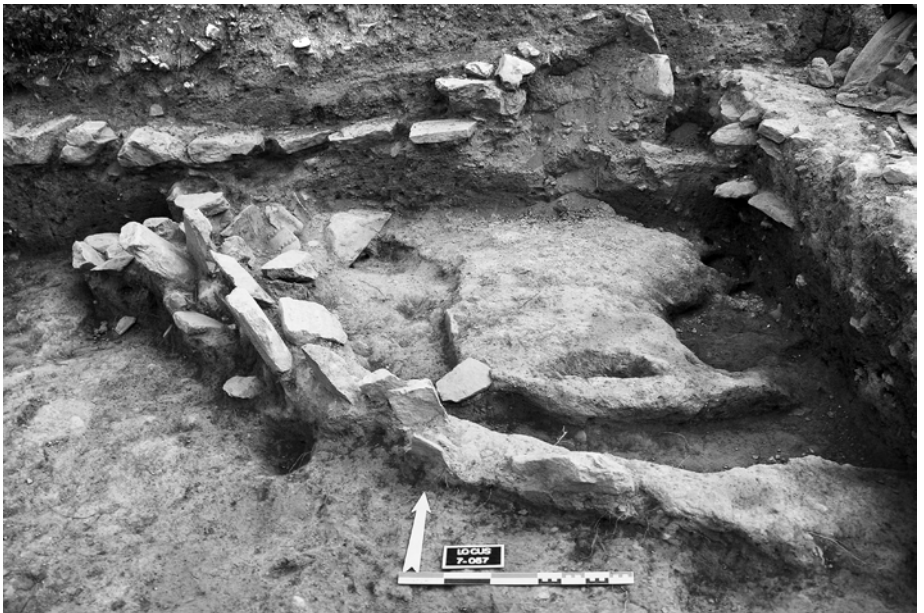
Είχ. 1. Οί άνασκαμμένοι τομείς κατά πρόγραμμα έρευνών.

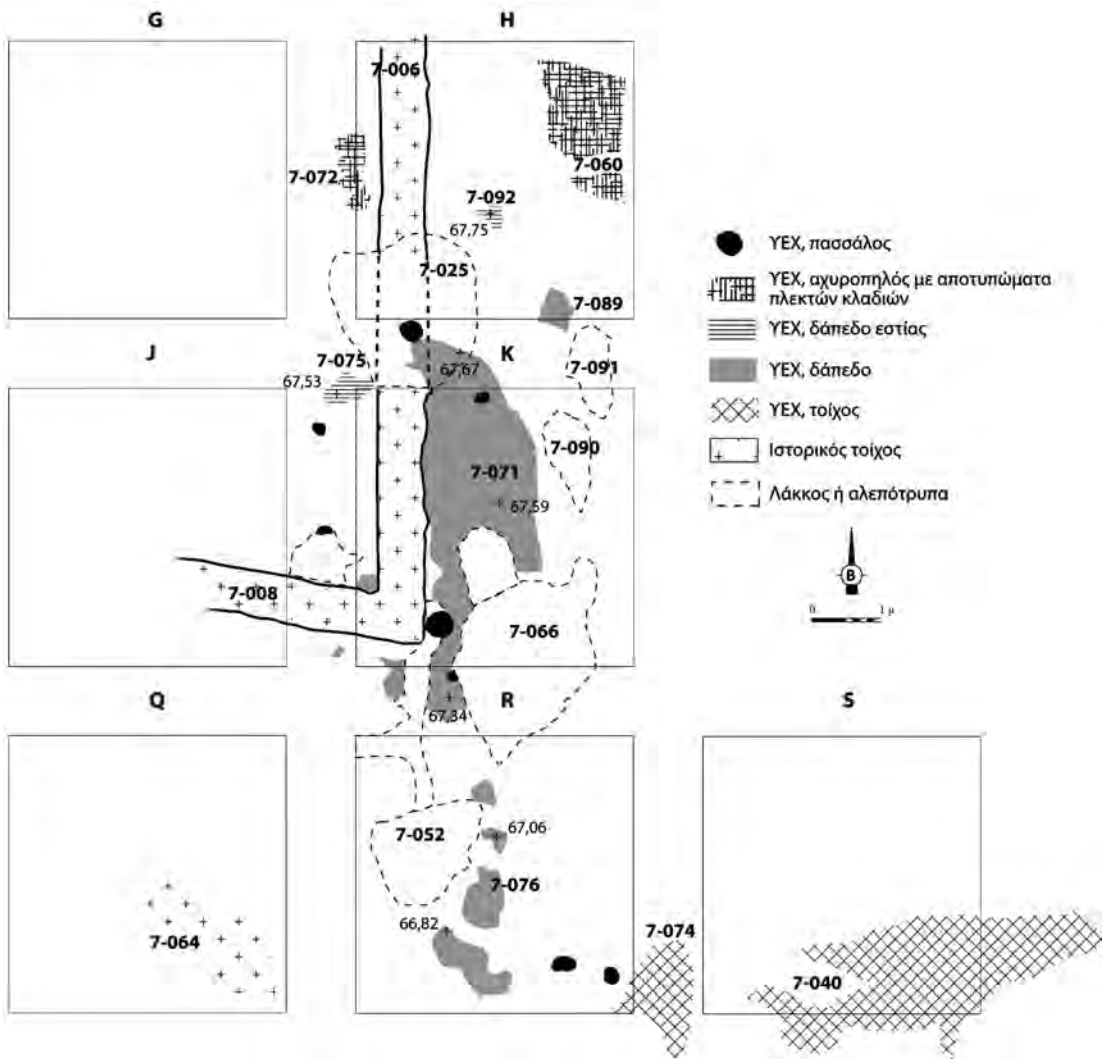
Εἰκ. 2. Σχέδιο τῶν κύριων στοιχείων τῆς Ἰ'ΕΧ (στρώματα 7-11 ἕως 7-6) καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων (στρώματα 7-5 ἕως 7-2) στὸν τομέα 7, ὅπως ἐρμηνεύονταν ὡς τὴν ἔναρξη τοῦ νέου, τέταρτου, κύκλου ἐρευνῶν. Τὸ σχέδιο συνδυάζει τὶς ἀποτυπώσεις τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου προγράμματος. Μὲ διακεκομμένο περίγραμμα ἡ ἔκταση τῶν ἀνασκαφῶν 2019.

Είκ. 3. Άποψη σε τομή προς Δ. τοῦ δαπέδου 7-079, σχετιζόμενου μὲ τὸν τοῖχο 7-009.

Είκ. 4. Ἡ περιοχή τοῦ locus 7-057, ἄποψη πρὸς Β.

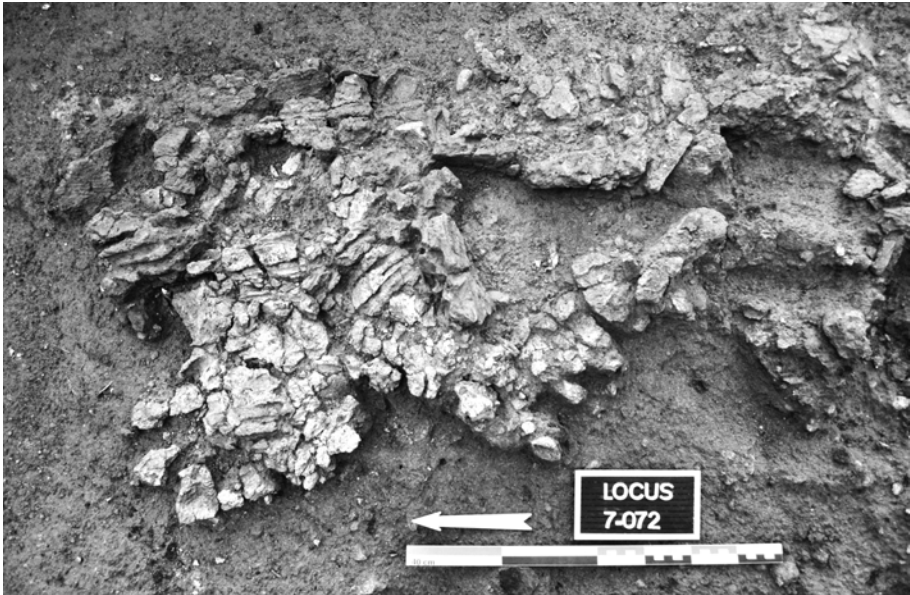
Εικ. 5. Τὰ κατάλοιπα τοῦ στρώματος 7-10 καὶ ἄλλοι τοῖχοι τῆς ἸΕΧ στὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2019. Σημειώνονται ἐπίσης οἱ μεταγενέστερες διαταραχές.

Είκ. 6. Μάζες ἀγυροπηλῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κτιρίου τοῦ στρώματος 7-10, ἄποψη πρὸς Ν. Στὸ βάθος διακρίνονται οἱ τοῖχοι 7-040 καὶ 7-074.

Είκ. 7. Θραῦσμα ἀγυροπηλοῦ (7364-014) ποὺ φέρει ἴχνη ἀπὸ πελεκημένα ξύλα σὲ παράλληλη διάταξη. Προέρχεται ἀπὸ τὴν καταπεσμένη ἀνωδομὴ τοῦ κτιρίου τοῦ στρώματος 7-10.

Είκ. 8. Κομμάτι τοίχου ή διαχωριστικοῦ (Iocus 7-072) με ἴχνη πλέγματος κλαδιῶν, ἄποψη πρὸς Δ.

Είκ. 9. Τὸ δάπεδο τῆς ἐστίας ἢ φούρνου 7-075 καὶ τμημα ἀπανθρακωμένου πασσάλου 7-077 (σὲ πρῶτο πλάνο), ἄποψη πρὸς Δ.

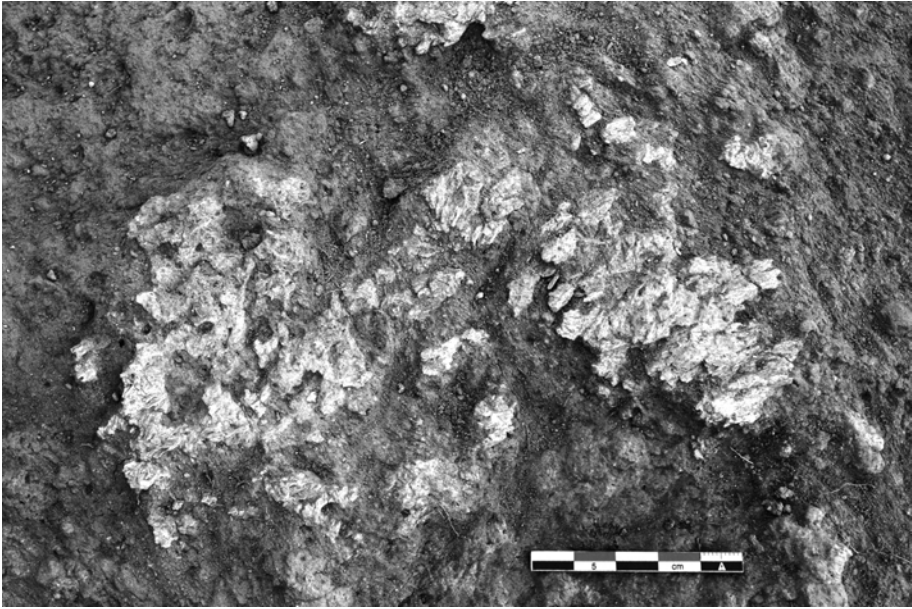
Είχ. 10. Τὸ δάπεδο τῆς ἐστίας ἢ φούρνου 7-092, ἄποψη πρὸς Β.

Είχ. 11. Τὸ πιθόσχημο ἀγγεῖο 7366-001 (ΥΕΧ): ὕψος 33.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 27 ἐκ.

Είχ. 12. Κανθαρόσχημο ἀγγεῖο 7369-003 (ΥΕΧ): ὕψος 13.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 15 ἐκ.

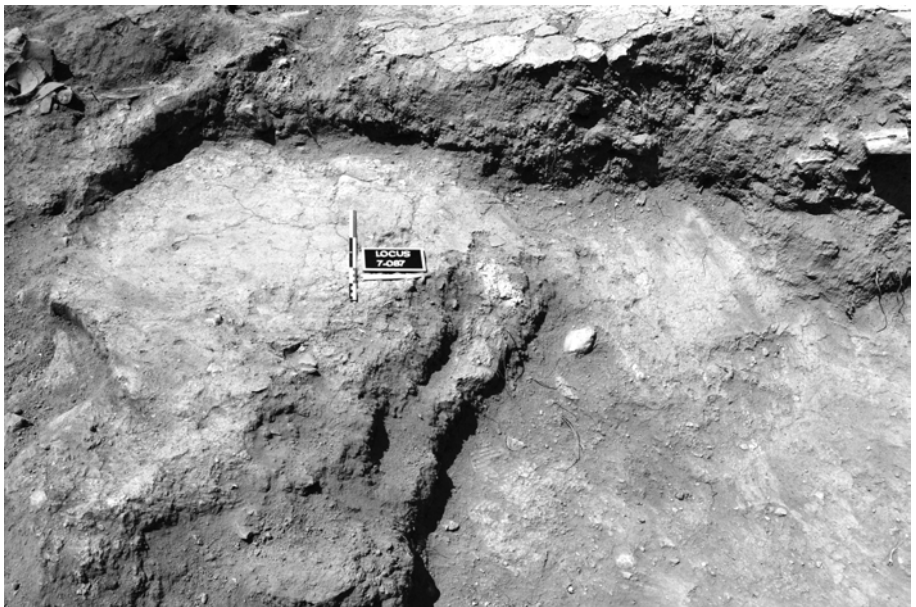
Είχ. 13. Ήληνη φυτικῶν ἰνῶν (locus 7-085) σὲ ἔπαφή μὲ τὸ δάπεδο 7-071, ἄποψη πρὸς Β.

Είχ. 14. Ὁ τοῖχος 7-040, ἄποψη πρὸς Ν.

Εικ. 15. Ἡ ἀνατολική παρειὰ τοῦ τετραγώνου V, ἄποψη πρὸς Δ.

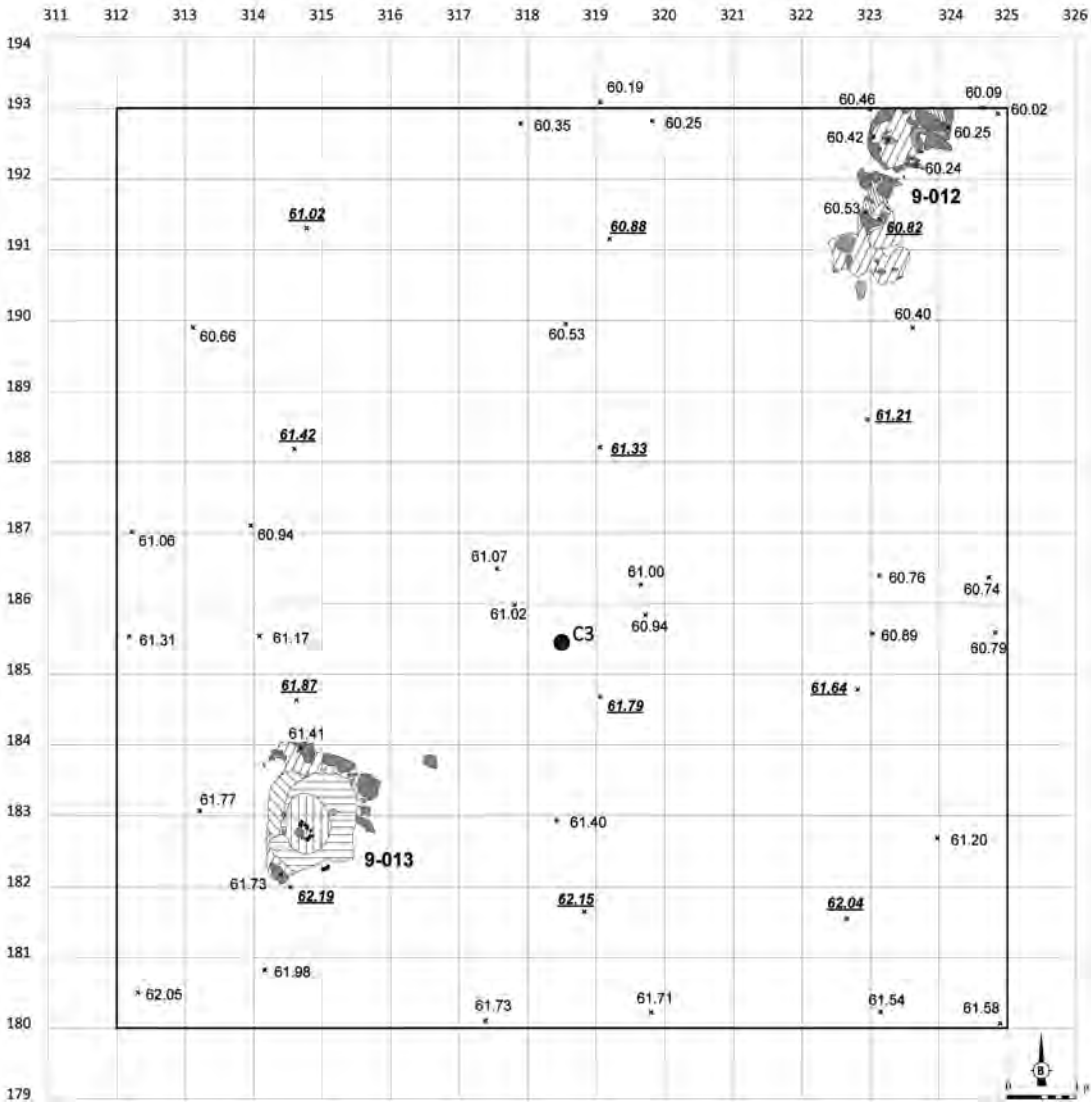
Εικ. 16. Τὸ δάπεδο locus 7-087 (ΠΕΧ;) καὶ λίγο πιὸ ψηλὰ τὸ δάπεδο locus 7-076 (Υ'ΕΧ), ἄποψη πρὸς Δ.

Είκ. 17. Τετραγωνικό ἐγγάρακτο ἀγγεῖο (7331-001) Νεότερης Νεολιθικῆς ΙΙ (4800-4200 π.Χ.) ἀπὸ τὸν μεταγενέστερο λάκκο 7-025: ὕψος 3.7 ἐκ., πλάτ. 6.1×6.3 ἐκ.

Είκ. 18. Χρυσὴ χάντρα (7318-003) Νεότερης Νεολιθικῆς ΙΙ (4800-4200 π.Χ.); ἀπὸ τὸν μεταγενέστερο λάκκο 7-052: διάμ. 5-5.80 χιλ.

Είχ. 19. Τομέας 9. Με υπογράμμιση τὰ ύψόμετρα τῆς ἀρχῆς, με κανονικὴ γραμματосειρὰ αὐτὰ τοῦ τέλους τῆς ἀνασκαφῆς 2019.

Είχ. 20. Γενική άποψη του τομέα 9 μετά την αφαίρεση της επιφανειακής στρώσης, άποψη προς Ν.

Είχ. 21. Ζωόμορφο δικέφαλο ειδώλιο (9310-005) Νεότερης Νεολιθικής ΙΙ (4800-4200 π.Χ.): μήχ. 20.5 εκ., ύψ. 8.8 εκ.

Είκ. 22. Στρῶμα καμένων ἐρυθρῶν ἀχυροπηλῶν (locus 9-012 καὶ 9-014) στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ τομέα 9, μὲ εὐρήματα Νεότερης Νεολιθικῆς II (4800-4200 π.Χ.).

Είκ. 23. Πήλινη φιάλη (9313-006) τῆς NN II (4800-4200 π.Χ.), διάμ. χεῖλ. 25 ἐκ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΙ ΧΑΛΑΝΔΡΙΑΝΗΣ ΣΥΡΟΥ

Συνεχίστηκαν κατά τὸ 2019 οἱ ἔρευνες στὸν ὀχυρωμένο πρωτοκυκλαδικὸ οἰκισμὸ τῆς Χαλανδριανῆς Σύρου, Καστρί, ὑπὸ τῆ διεύθυνση τῆς Ἐπιτίμου Διευθύντριας Ἀρχαιοτήτων Μαρίζας Μαρθάρη¹. Οἱ ἐργασίες πεδίου περιέλαβαν ἐφέτος καθαρισμὸ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ ἔρευνα ἐπιφανείας σχετική μὲ τίς βραχογραφίες τόσο ἐντὸς αὐτοῦ ὅσο καὶ στὸ εὐρύτερο περιβάλλον του. Κυρίως ὅμως ὁ χρόνος διατέθηκε γιὰ τῆ μελέτη ὁμάδων ἀντικειμένων στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Σύρου καὶ ποικίλων ὀργανικῶν καταλοίπων στὸ ἐργαστήριο Wiener τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν Ἀθηνῶν.

Ἔργασίες πεδίου

Διεξήχθη καθαρισμὸς καὶ συντήρηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων, δεδομένου ὅτι κατὰ

1. Γιὰ τῆ νέα περίοδο ἐρευνῶν 2006-2017 στὸ Καστρί, βλ. Ἔργον 2006, 54-59· 2007, 60-65· 2008, 87-92· 2009, 64-67· 2010, 47-52· 2011, 32-33· 2012, 61-64· 2013, 56-61· 2014, 37-39· 2015, 37-39· 2016, 27-28· 2017, 38-39· 2018, 36-37. ΠΑΕ 2006, 111-113, πίν. 75-79· 2007, 49-53, πίν. 41-44· 2008, 87-92, πίν. 64-66· 2009, 141-144, πίν. 98-102· 2010, 113-118, πίν. 58-64· 2011, 85-86, πίν. 64-66· 2012, 107-110, πίν. 75-77· 2013, 333-334· 2014, 221-232· 2015, 301-310· 2016, 319-325· 2017, 257-264· 2018, 273-278.

Στὶς ἐργασίες ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι δρ Κατερίνα Τρανταλίδου, δρ Εὐη Μαργαρίτη, δρ Ρένα Βεροπουλίδου, ἡ χημικός δρ Μυρτώ Γεωργακοπούλου καὶ ὁ ζωγράφος κ. Νίκος Σεπετζόγλου. Ὁ Διευθυντῆς τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων δρ Δημήτρης Ἀθανασούλης, ἡ ἀρχαιολόγος κ. Δώρα Παπαγγελοπούλου καὶ ὁ ἀρχιψύλακας Σύρου κ. Γιῶργος Σαλονίκης παρεῖχαν κάθε δυνατὴ διευκόλυνση.

τή διάρκεια τοῦ χειμῶνα εἶχαν καί πάλι γίνει βανδαλισμοὶ ὅπως καί τὸ 2017. Κοπάδι αἰγῶν εἰσῆλθε ἀρκετὲς φορές ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διατάραξη σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τῶν ἐπάνω σωζόμενων ἐπιφανειῶν τῶν προϊστορικῶν τοίχων καί τὴν παραβίαση τῆς μίας ἀπὸ τις δύο θύρες τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τοποθετήθηκαν καί πάλι στὴ θέση τους οἱ μαρμαρόπλακες ποὺ εἶχαν μετατοπισθεῖ στὴν ἄνω σωζόμενη ἐπιφάνεια τῶν τοίχων (εἰκ. 1-2).

Φωτογραφήθηκαν καί μελετήθηκαν περαιτέρω μὲ κατάλληλο πρωινό φωτισμὸ ἀρκετὲς ἐπικρουστες παραστάσεις (βραχογραφικὰ σύνολα II-VII) ἐπὶ τῶν βράχων στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος, στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ καί σὲ ἄλλα σημεῖα προκειμένου νὰ κατανοηθεῖ καλύτερα ἡ θεματογραφία τους.

Ἐπίσης ἐπανήλθαμε γιὰ νὰ μελετήσουμε περαιτέρω, κατόπιν ἀδείας μελέτης ποὺ μᾶς ἔχει χορηγηθεῖ², βραχογραφικὸ σύνολο ποὺ ὑπάρχει δίπλα στὸ μονοπάτι Καστριῶν-Χαλανδριανῆς, πολὺ κοντὰ στὸ κτῆμα Ρούσσου. Στὸ τελευταῖο βρέθηκε μία μεγάλη, ἀδιατάρακτη ἕως τις μέρες μας, συστάδα τοῦ νεκροταφείου τῆς Χαλανδριανῆς κατὰ τὴ διάρκεια σωστικῆς ἀνασκαφῆς ποὺ διεξήχθη ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ὑπογράφουσα κατὰ τὴν περίοδο 2003-2008 (εἰκ. 3)³. Παραστάσεις ἔχουν ἐντοπισθεῖ σὲ δύο κυρίως βράχους ἔξω ἀπὸ τὴ μάντρα κτήματος, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Πρωτοκυκλαδικοῦ νεκροταφείου (εἰκ. 4). Τὰ θέματά τους περιλαμβάνουν ἐπικρουστα κυκλοτερῆ κοσμήματα, καθὼς καί ἐπιμήκη, τριμερῆ κοσμήματα καί πιθανότατα πλοῖα ποὺ ἔχουν ἀποδοθεῖ μὲ βαθεῖα χάραξη.

Μελέτη ὕλικου

Συνεχίστηκαν καί ἐφέτος στὴν ἀποθήκη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Σύρου οἱ καταγραφές, ἡ φωτογράφιση, ἡ σχεδίαση καί ἡ μελέτη τῶν κινητῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν μας στὸ Καστρί, καθὼς καί

2. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠ/ΕΦΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ/295557/171536/787/18-11-14.

3. ΠΑΕ 2010, 115-118, πίν. 59-63· Μ. Μαρθάρη, Σύρος: Νεκροταφεῖο Χαλανδριανῆς, Οἰκόπεδο Ι. Ρούσσου (2002-2008), ΑΔ 63, 2008, Β2, 1095-1097.

ή συγκριτική μελέτη του υλικού των νέων ανασκαφών με εκείνο των παλαιών (Τσουντα και Bossert). Μελετήθηκε συστηματικά τμήμα της κεραμικής και των λίθινων σκευών και εργαλείων που έχουν βρεθεί έως σήμερα.

Περατώθηκε ή μελέτη των μεταλλικών αντικειμένων από την χημικό δρ. Μυρτώ Γεωργακοπούλου. Τα εύρηματα των παλαιών ανασκαφών (πήλινες χοάνες για την τήξη των μετάλλων, πήλινες και λίθινες μήτρες με τύπους για την κατασκευή εργαλείων και όπλων, χάλκινα όπλα και εργαλεία) καθιέρωσαν το Καστρί ως μία σημαντική θέση για την άσκηση μεταλλοτεχνίας στο Αίγαίο της Πρώιμης Έποχής του Χαλκού. Τα εύρηματα των πρόσφατων ανασκαφών συμπληρώνουν την εικόνα.

Πολύ ενδιαφέρον είναι κομψό αργυρό δακτυλίδι που βρέθηκε στον χώρο εντός του εσωτερικού τείχους του Καστρίου, παρότι μοιάζει μεταγενέστερο (είκ. 7). Πρόκειται για το δεύτερο αργυρό αντικείμενο που προέρχεται από το Καστρί. Το πρώτο είναι το περίφημο αργυρό διάδημα με τη στικτή διακόσμηση που βρέθηκε από τον Τσουντα⁴ και εικονίζει τρεις αστέρες έγγεγραμμένους σε κύκλους, δύο τετράποδα και δύο πτηνόμορφες μορφές σε έραλδική σύνθεση.

Τα εύρηματα των πρόσφατων ανασκαφών δείχνουν ότι ο μόλυβδος χρησιμοποιούνταν επίσης στο Καστρί και μάλιστα όχι μόνο για την επιδιόρθωση θραυσμένων πήλινων σκευών με τη μορφή συνδέσμων, όπως είχε ήδη γίνει φανερό από τις παλαιές ανασκαφές αλλά και για την κατασκευή μικρού μεγέθους αγγείων. Στον χώρο εντός του εσωτερικού τείχους του Καστρίου βρέθηκαν μολύβδινοι σύνδεσμοι επάνω σε θραύσματα αγγείων και μία ρηχή φιάλη (είκ. 8), ενώ έξω από τον χώρο 35 του κάτω οικισμού βρέθηκαν δύο λεπτά αναδιπλούμενα φύλλα μολύβδου, τα όποια αποτελούν πιθανότατα επίσης τμήμα φιάλης.

Όργανικά υλικά έχουν περισυλλεγεί μόνο κατά τις πρόσφατες ανασκαφές. Τα υλικά αυτά προσφέρουν πλήθος χρησιμότητας στοιχείων τόσο για τη διατροφή των κατοίκων του οικισμού όσο και για τον ρόλο που

4. *AE* 1899, 123-124, πίν. 10,1.

ἔπαιξε ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία καὶ τὸ κυνήγι στὴν οἰκονομία του. Μετὰ ἀπὸ συνεννόηση τὰ ὑλικά αὐτὰ μεταφέρθηκαν τὸν Σεπτέμβριο στὸ ἐργαστήριο Wiener γιὰ τὶς Ἀρχαιολογικὲς Ἐπιστῆμες τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν Ἀθηνῶν προκειμένου νὰ γίνεῖ ἡ μελέτη τους στὸ κατάλληλο περιβάλλον. Ἡ μελέτη αὐτὴ προχώρησε ἤδη σημαντικὰ καὶ εἶναι διαθέσιμα τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα.

Ἵπολείμματα κριθαριοῦ, σταφυλιοῦ καὶ ἐλιάς ἐπισημάνθηκαν μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἐπίπλευσης σὲ δείγματα χρώματος ποῦ περισυνελέγησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὴ δρ. Εὓη Μαργαρίτη, ἡ ὁποία ἔχει ἀναλάβει τὴ μελέτη τοῦ παλαιοεθνοβοτανολογικοῦ ὑλικοῦ.

1.632 θραύσματα ὀστέων ζώων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ αἶγες στὴν πλειονότητά τους καταγράφηκαν ἀπὸ τὴ δρ. Κατερίνα Τρανταλίδου ποῦ μελετᾷ τὸ συγκεκριμένο ὑλικό. Διακρίθηκαν ἐπίσης λίγα ὀστά προβάτων καὶ ἐλάχιστα βοδιῶν, ἰχθύων, πτηνῶν καὶ λαγῶν. Πρόκειται γιὰ διατροφικὰ κατάλοιπα.

Τέλος ἡ ἐν ἐξελίξει μελέτη τοῦ ὀστρεολογικοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὴ δρ. Ρένα Βεροπουλίδου ἔδειξε ὅτι τὰ ὄστρεα ἀπὸ τὸ Καστρί εἶναι κατὰ κανόνα θαλάσσια καὶ ἀποτελοῦν κατάλοιπα τροφῆς. Ἰδιαιτέρη προτίμηση ὑπῆρχε γιὰ τὸ γένος *Patella*.

ΜΑΡΙΖΑ Ε. ΜΑΡΘΑΡΗ

Είκ. 1. Ὁ οἰκισμὸς τοῦ Καστριοῦ καὶ τὸ πυργοφόρο κυρίως τεῖχος του μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ 2019.

Είκ. 2. Ὁ οἰκισμὸς τοῦ Καστριοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ 2019.

Είκ. 3. Τὸ ὄροπέδιο τῆς Χαλανδριανῆς, ὅπου τὸ ὀμώνυμο πρωτοκυκλαδικὸ νεκροταφεῖο καὶ ὁ λόφος τοῦ Καστριῦ στὸ βᾶθος.

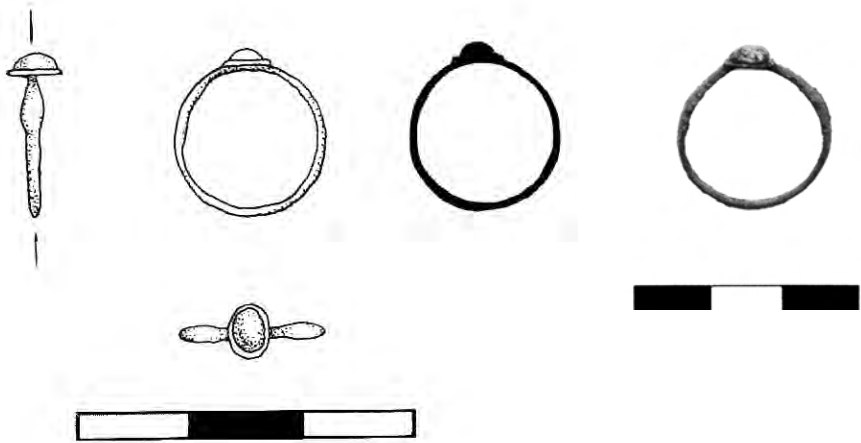
Είκ. 4. Βράχοι πὺ σῶζουν ἐπίκρουστες παραστάσεις δίπλα στὸ μονοπάτι Καστριῦ-Χαλανδριανῆς.

Είκ. 5. Βράχος με επίχρουστες παραστάσεις (επίμηκες τριμερές και κυκλοτερές θέμα) δίπλα στο μονοπάτι Καστριοῦ-Χαλανδριανῆς.

Είκ. 6. Βράχος με επίχρουστες παραστάσεις (πλοῖα;) δίπλα στο μονοπάτι Καστριοῦ-Χαλανδριανῆς.

Είκ. 7α-β. Άργυρο δακτυλίδι από τόν χῶρο ἐντός τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους τοῦ Καστριοῦ.

Είκ. 8. Τό ἐσωτερικό ρηχῆς μολύβδινης φιάλης από τόν χῶρο ἐντός τοῦ ἐσωτερικοῦ τείχους τοῦ Καστριοῦ.

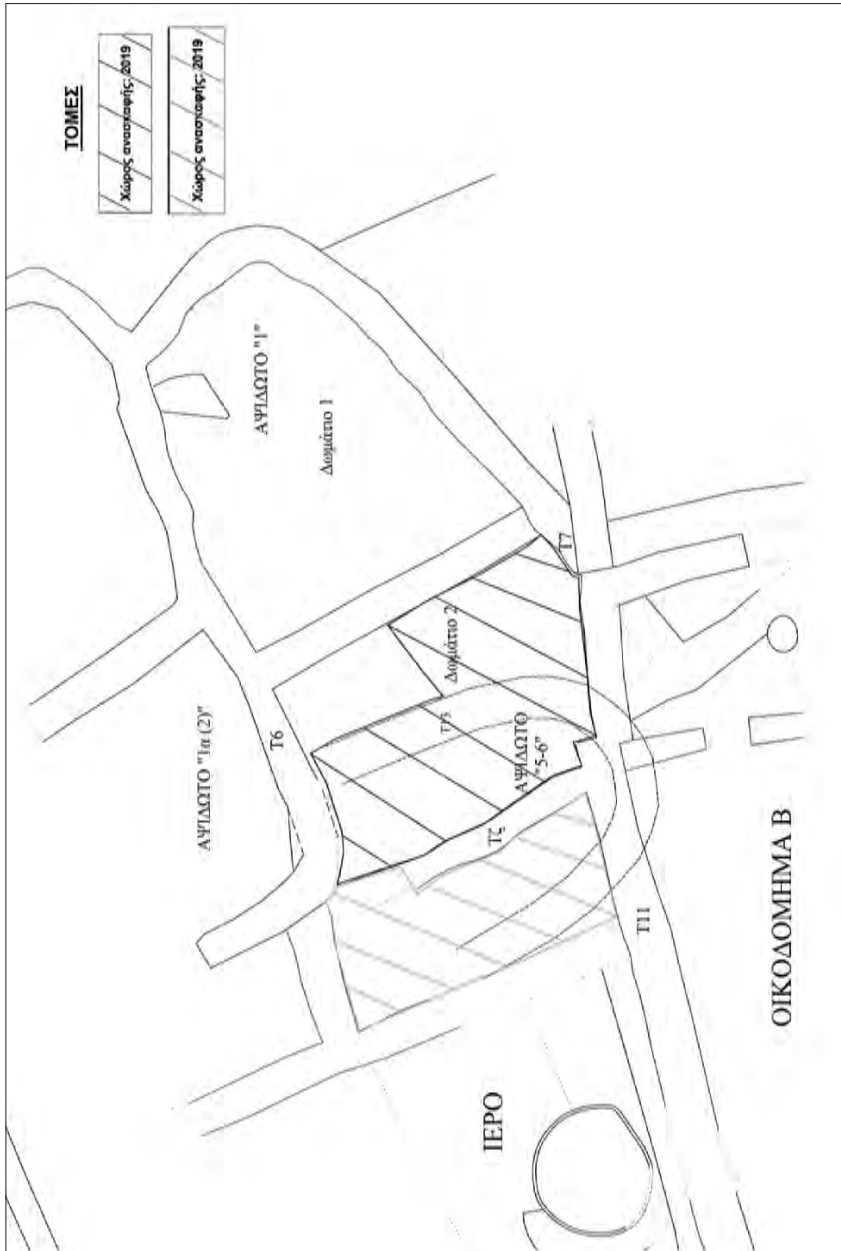
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΡΟΦΙΛΑ ΑΝΔΡΟΥ

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἦταν ὀλιγοήμερη καὶ πραγματοποιήθηκε στὸ διάστημα ἀπὸ 12 ἕως 23 Σεπτεμβρίου 2019, μὲ τὴ συνδρομὴ ἐθελοντῶν¹, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀψιδωτοῦ Οἰκοδομήματος 1, ὅπου στὸ Δωμάτιο 2 εἶχε διερευνηθεῖ τμῆμα παλαιότερου οἰκοδομήματος, τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 (σχ. 1).

Συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 παλαιότερης φάσης τοῦ οἰκισμοῦ, ὅπου τὸ 2017 εἶχαν μερικῶς διερευνηθεῖ ἐρείπια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου T13 μὲ προσανατολισμὸ Β. πρὸς Ν., στρωῶμα ἄτακτων λίθων στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τμήματα πήλινου δαπέδου στὰ ἀνατολικά (εἰκ. 2). Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 οἰκοδομήματος θὰ ἐκτεινόταν κάτω ἀπὸ τὸ Ἀψιδωτὸ 1α (2) στὰ βόρεια, τὸ δωμάτιο τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ ἱεροῦ στὰ δυτικὰ καὶ μέρος τῆς ἀψίδας του κάτω ἀπὸ τὸ Μέγαρο (Οἰκοδόμημα Β) (εἰκ. 1, σχ. 2). Στὰ ΝΑ. τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 εἶχε ἐπισημανθεῖ τμῆμα θεμελίωσης καμπυλόγραμμου τοίχου 7α τοῦ ἐπίσης παλαιότερου Ἀψιδωτοῦ 7, τὸ ὁποῖο θὰ ἐκτεινόταν κάτω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ Μεγάρου (Οἰκοδόμημα Β) καί, σὲ ἐπίπεδο κατώτερο τῆς θεμελίωσης τῶν τοίχων T13 καὶ T7α, μέρος τοῦ βραχῶδους ἐδάφους.

Ἐφέτος διερευνήθηκαν σὲ βάθος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 οἰκοδομήματος τὰ κατάλοιπα λίθινου ὑποστρώματος δαπέδου, περ. πάχ.

1. Συμμετείχαν τὰ μέλη τῆς ἐπιστημονικῆς ομάδας τῆς ἀνασκαφῆς, οἱ ἀρχαιολόγοι Πέλλη Φωτιάδῃ καὶ Παναγιώτῃς Τζοβάρας. Στὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες συνέδραμαν τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου Ἐθελοντῶν Δασοφυροσβεστῶν Ἀνδρου (Σ.Ε.Δ.Α.) κ.κ. Νίκος Χαζάπης, Στέλιος Βαρθολομαίου, Γιώργος Τρανάκος, Δημήτρης Ἀλεξάνδρου, Νίκος Κιάγιας καὶ Νίκος Μανίκας, καθὼς καὶ ὁ φοιτητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Θεμιστοκλῆς Λαζαρής.

Σχ. 1. Στρώφιλας. Η περιοχή διερεύνησης για τὸ 2019, κάτοψη.

0.20 μ., με ίχνη καύσης και πυκνά απορρίμματα θραυσμένων κεραμικῶν, ἐργαλείων ἀπὸ τριπτούς και ἀποκεκρουσμένους λίθους και διατροφικῶν καταλοίπων (ὄστὰ και θαλάσσια ὄστρεα, ἀπανθρακωμένοι καρποὶ και σπόροι) (εἰκ. 2). Ἴχνη καύσης (ἀπὸ πυρκαγιά;) εἶναι ὄρατὰ και σὲ λίθους τοῦ τοίχου T13. Ἀφαιρώντας τὸ λίθινο ὑπόστρωμα δαπέδου ἀποκαλύφθηκε μερικῶς στρώμα μὲ χῶμα και σκύρα, σὲ βάθος μεγαλύτερο ἀπὸ τὴ θεμελίωση τοῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 3).

Ἐπίσης, διευκρινίσθηκε καλύτερα ἡ ἐσωτερικὴ παρεὶα τῶν θεμελίων τοῦ τοίχου T13 και, ἐξωτερικά, τὸ νότιο σωζόμενο ἄκρο του, κοντὰ στὴν ἀψίδα. Φαίνεται ὅτι ὁ τοίχος 7α τοῦ ἐπίσης παλαιότερου Ἀψιδωτοῦ 7 και ὁ τοίχος 13 τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 κατασκευάσθηκαν περίπου στὴν ἴδια φάση και τὰ θεμέλια τῶν ἀψίδων τους θὰ ἐφάπτονταν. Φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὴν πρώτη (παλαιότερη) οἰκοδομικὴ φάση τοῦ οἰκισμού στὴν περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ. Τὸ νότιο ἄκρο τοῦ τοίχου 13 ἔχει ὥστόσο ὑποστει ζημιές, πιθανότατα μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ μεταγενέστερου τοίχου 11 τοῦ Μεγάρου (Οἰκοδομήματος Β) (εἰκ. 4). Τὸ τμήμα αὐτὸ χρήζει περαιτέρω διευκρίνησης.

Ἐξωτερικά τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 διερευνήθηκε μικρὸ τμήμα πῆλινου δαπέδου ποὺ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση στὰ ΒΑ., πάνω ἀπὸ ἐπίχωση πάχ. ἕως 0.30 μ., μὲ τὴν ὁποία σὲ κάποια φάση ἐξιώθηκε τὸ μᾶλλον ἀνώμαλο βραχῶδες ἔδαφος γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6.

Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς παρεὶας τοῦ νοτιότερου σωζόμενου τμήματος τοῦ τοίχου 13, σὲ ἐπίπεδο κάτω ἀπὸ τὴ θεμελίωσή του, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀσβεστολιθικοῦ βράχου. Παρὰ τὴν κακῆς ποιότητας ἐπιφάνειά του, ἡ ὁποία εἶναι πλήρης ρωγμῶν, κατὰ τὴ συνήθειά τους γεμισμένων μὲ πηλὸ γιὰ ἐξομάλυνση, χρησιμοποιήθηκε γιὰ βραχογραφίες, ποὺ σώζονται μὲ ἀρκετὲς φθορές. Παρατηροῦνται πέραν τοῦ ἑνὸς στρώματα ποὺ φανερώνει τὴ μακρὰ χρῆση τοῦ χώρου. Ἀπεικονίζονται θέματα σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία και τὴ ναυτιλία, γνωστὰ και ἀπὸ τίς ἄλλες βραχογραφίες τοῦ Στρόφιλα, ὅπως τὸ γνωστὸ δακτυλιόσχημο (ring-idol theme), καμπυλόσχημα πλοῖα και σπείρα. Καλύτερα διακρίνονται ἀρκετὰ δακτυλιόσχημα και δύο μεγάλα καμπυλόγραμμα πλοῖα, μὲ

τις κῶπες/κωπηλάτες νὰ ἐκτείνονται πάνω ἀπὸ τὴν κουπαστὴ (εἰκ. 5-6). Τὸ σκαρὶ ἑνὸς ἀπὸ τὰ πλοῖα πιθανότατα χωρίζεται μὲ ἐγκάρσιες φρακτὲς καὶ φέρει κατασκευὴ (ικρίον;) κοντὰ στὸ ὑψηλότερο ἄκρο. Παριστάνεται ζῶο, πιθανὸν σκύλος.

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀπεικόνιση ἀνθρώπινων μορφῶν μὲ ποδῆρες ἔνδυμα σὲ στάση δέησης, ἐνδεχομένως παράσταση λατρευτικοῦ χοροῦ στὴν ὕπαιθρο (εἰκ. 5, 7, 7α). Σχηματικά εἶναι ἀνάλογες μὲ τὸ πῆλινο εἰδώλιο, τὸν «Κύριο τοῦ Στρόφιλα», πιθανὸν εἰδώλιο ἱερέα². Ἐπίσης κάτω ἀπὸ αὐτὲς ἀπεικονίζεται αὐλακωτὴ σπείρα (εἰκ. 8). Ὁ ριζιμιὸς βράχος ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἐπιδαπέδιας βραχογραφίας τοῦ ἱεροῦ³ καὶ τῆς βραχογραφίας τοῦ «Ἀνορθωμένου Αἰγάγρου»⁴ ποῦ βρίσκεται ἔξω, ἀνατολικά τοῦ Ἀψιδωτοῦ 1. Αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσή μας ὅτι ἀρχικὰ τὸ ἱερὸ ἦταν ὑπαίθριο μὲ κεντρικὸ πυρῆνα τὴν ἐπιδαπέδια βραχογραφία, ἡ ὁποία πιθανότατα θὰ ἦταν μεγαλύτερη. Ὡς παλιότερη φάση προϋπῆρχε τῶν Ἀψιδωτῶν κτιρίων τῆς περιοχῆς, τοῦ 5-6 καὶ 7, τὰ ὁποῖα ἀναγέρθηκαν πάνω σὲ τμήματά της.

Καθαρισμὸς καὶ περιορισμένη ἀνασκαφὴ ξεκίνησε στὸν ΝΑ. χῶρο τοῦ ἱεροῦ, τὸν ὄμορο μὲ τὸ Ἀψιδωτὸ 1 στὰ δυτικά, ὅπου σὲ μεγαλύτερο βάθος θὰ πρέπει νὰ ἐκτείνεται τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 χρήζει συνέχισης (εἰκ. 9).

Στὰ κινητὰ εὐρήματα ξεχωρίζουν λίθινοι πελέκεις (εἰκ. 10-12), χάλκινο ἔλασμα (εἰκ. 13), ἐργαλεῖα ὄψιανου, ὁστέινα ἐργαλεῖα, ὅπως σπάτου-

2. Chr. A. Televantou, *Figurines from Strofilas, Andros, στὸ Marisa Marthari, Colin Renfrew, Michael J. Boyd (ἐπιμ.), Early Cycladic Sculpture in Context* (Ὁξφόρδη 2016) 45-46, εἰκ. 5.14.

3. Chr. A. Televantou, *Strofilas, Andros: New perspectives on the Neolithic Aegean, στὸ S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tancocsic and T. Takaoglu (ἐπιμ.), Communities in Transition: The Circum-Aegean Area during the 5th and 4th Millennia BC* (Ὁξφόρδη 2018) 395 εἰκ. 40.11.

4. Chr. A. Televantou, *The Roots of Pictorial Art in the Cyclades. From Strophilas to Akrotiri, στὸ A. Vlachopoulos (ἐπιμ.), ΧΡΩΣΤΗΡΕΣ / PAINT-BRUSHES, Wall-painting and Vase-painting of the Second Millennium BC in Dialogue* (Αθήνα 2018) 58, εἰκ. 12c.

λες και ἄγκιστρο (εἰκ. 14) γιὰ μεγάλα ψάρια⁵, καθώς και ἀπανθρακωμένοι καρποί (ὅπως κριθάρι, λαθούρι και σιτάρι). Σχετικά μὲ τὴν κεραμική ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6, ἡ ὁποία εἶναι ἀσυντήρητη ἀκόμη, παρατηρήθηκε ἀπουσία τῆς κατηγορίας μὲ στιλβωτὴ διακόσμηση («pattern burnished ware»). Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὔρεση ὀστράκων μὲ ἐπίθετη, μετὰ τὴν ὄπτηση, λευκὴ και ἐρυθρὴ χρωστική («crusted ware»), ὑποδεικνύεται ὅτι τὸ Ἀψιδωτὸ 5-6 πιθανότατα ἀνάγεται σὲ ἀπαρχὴς τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς ἢ στὴν ὄψιμη Νεότερη Νεολιθική, ἴσως σὲ περίοδο σύγχρονη μὲ τὸν πολιτισμικὸ ὀρίζοντα τῆς Φτελιᾶς Μυκόνου⁶.

Κατὰ τὶς ἡμέρες πού οἱ σφοδροὶ ἄνεμοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴ διενέργεια ἀνασκαφῆς, πραγματοποιήθηκαν περίπατοι στὰ ἄνδρα βόρεια τοῦ «προτειγίσματος» τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ και στὰ νότια τῆς χερσονήσου. Ἡ εὐρύτερη περιοχή βρίθκει ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν διάσπαρτες βραχογραφίες. Στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀνδρου πραγματοποιήθηκε τακτοποίηση τῶν εὐρημάτων τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Α. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

5. Ἀνάλογο ἄγκιστρο ἀπὸ τὸ Σπήλαιο τοῦ Κύκλωπα στὰ Γιούρα τῶν Β. Σποράδων, Α. Sampson, στὸ G. Papathanasopoulos (ἐπιμ.), *Neolithic Culture in Greece* (Ἀθήνα 1996) 211, ἀρ. κατ. 3.

6. Γιὰ παραδείγματα στὴ Φτελιὰ Μυκόνου, πρβ. Α. Sampson, *The Neolithic Settlement at Ftelia, Mykonos* (Rhodes 2002) πίν. 18:1-2, σ. 268, εἰκ. 6-7, σ. 292, εἰκ. 1.

Εἰκ. 1. Στρόφιλας. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ἄψιδωτοῦ 5-6 στὸ Δωμάτιο 2 τοῦ Ἄψιδωτοῦ 1, κατὰ τὴν ἔναρξή τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 2. Στρόφιλας. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ἄψιδωτοῦ 5-6 μὲ κατάλοιπα ὑποστρώματος λίθινου δαπέδου ἔσωτερικὰ καὶ πήλινου δαπέδου στὰ ἀνατολικά, κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Είκ. 3. Στρόφιλας. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6 καὶ ἡ περιοχὴ τῶν βραχογραφιῶν στὸ Δωμάτιο 2 τοῦ Ἀψιδωτοῦ 1, στὸ τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Είκ. 4. Στρόφιλας. Τὸ νότιο σωζόμενο τμήμα τοῦ τοίχου 13 τοῦ Ἀψιδωτοῦ 5-6, θεμελιωμένο μέσα σὲ ἐξισωτικό στρώμα πηλοῦ πάνω ἀπὸ τὸν βράχο, ὁ ὁποῖος φέρει γραφήματα. Στὰ ΝΑ. ὁ καμπύλος τοῖχος 7 τοῦ Ἀψιδωτοῦ 7, κάτω ἀπὸ τὸ Οἰκοδόμημα Β (Μέγαρον).

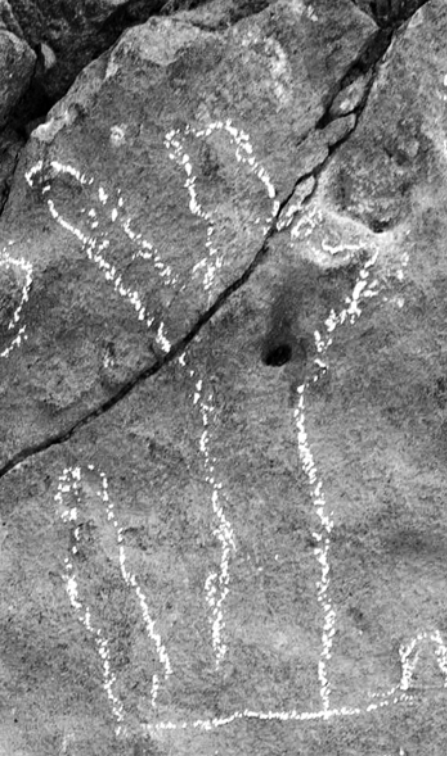
Είχ. 5. Στρόφιλας. Βραχογραφήματα ανατολικά τής θεμελίωσης του Άψιδωτού 5-6.

Είχ. 6. Στρόφιλας. Βραχογραφία με δακτυλιόσχημο θέμα.

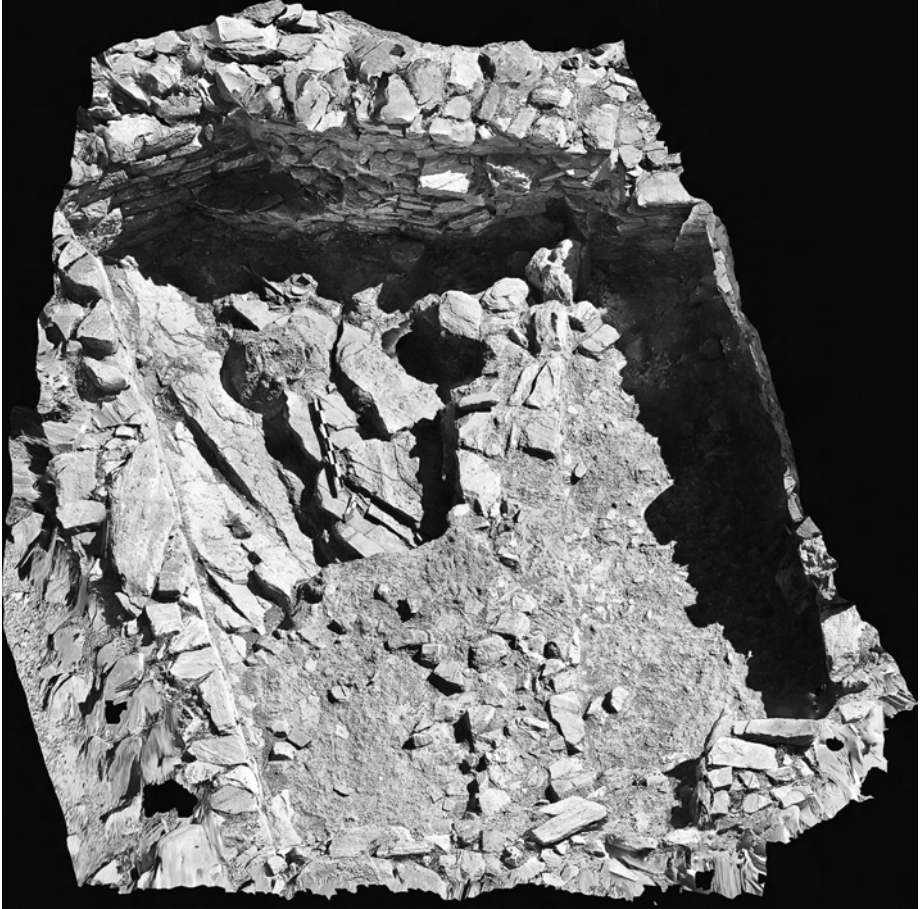
Είχ. 7-7α. Στρόφιλας. Βραχογραφίες. Διακρίνονται ὄρθιες δέομενες μορφές, πλοῖα, δακτυλιόσχημα θέματα καὶ σπείρα.

Εικ. 7β. Στρόφιλας. Βραχογραφία, λεπτομέρεια με δεόμενη μορφή (έχει σημειωθεί με κιμωλία).

Εικ. 8. Στρόφιλας. Βραχογραφία, λεπτομέρεια με αύλακωτή σπείρα (έχει σημειωθεί με κιμωλία).

Είκ. 9. Στρόφιλας. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ἄψιδωτοῦ 5-6 καὶ ἡ περιοχὴ τῶν βραχογραφιῶν στὸ Δωμάτιο 2 τοῦ Ἄψιδωτοῦ 1, στὸ τέλος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς.

Είκ. 10-12. Στρόφιλας, λίθινοι πελέκες.

Είκ. 13. Στρόφιλας. Χάλκινο ἔλασμα.

Είκ. 14. Στρόφιλας. Ὄστέινο ἄγκιστρο.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ

Ἡ διεπιστημονικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸ Βαθὺ Ἀστυπάλαιας κατὰ τὸ 2019 περιέλαβε ἐργασίες συντήρησης καὶ μελέτης τοῦ ἀνασκαφικοῦ ὕλικου τοῦ ἔτους 2018¹, θαλάσσια γεωφυσικὴ διασκόπηση στὸν κόλπο Βαθὺ, διενέργεια τριῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν καὶ διερευνητικῆς τομῆς στὸ σπηλαιοβάραθρο Χάσμα, καὶ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὴ ΒΔ. ἀκτὴ τοῦ κόλπου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Οἱ ἐργασίες συντήρησης καὶ μελέτης τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2018 διενεργήθηκαν κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 7 ἕως 15 Ἰουλίου καὶ ἀπὸ 15 ἕως 20 Σεπτεμβρίου 2019², καὶ περιέλαβαν:

Συντήρηση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν Ἐξέδρα τῶν Ἐγγυτρισμῶν Π2, συντήρηση καὶ μελέτη ἐπιλεγμένων πήλινων, γυάλινων καὶ χάλκινων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς³. Ξεχωρίζει πήλινο εἰδώλιο ἀνδρική μορφῆς μὲ ἀφρικανικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ φορεῖ ὀξυκόρυφο ἐρυθροβαφῆ πῖλο (εἰκ. 1). Εἶναι ἐπιφανειακὸ εὖρημα ἀπὸ τὸ πλάτωμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ πύργου, χρονολογούμενο σὲ μία φάση τῶν ρωμαϊκῶν περιόδων (1ος αἰ. π.Χ. - 1ος αἰ. μ.Χ.) γνωστὴ στὸ Βαθὺ ἀπὸ κεραμικὰ καὶ νομισματικὰ

1. Βλ. τὴν ἔκθεση στὰ ΠΑΕ 2018, 283-320.

2. Γιὰ τὴ φύλαξη τῶν εὐρημάτων καὶ τὴ φιλοξενία τῶν μελετητῶν στὸ Παλαιὸ Γυμνάσιο Χώρας Ἀστυπάλαιας θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὴν ΕΦΑ Δωδεκανήσου καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀρχαιολόγο κ. Χαρούλα Φανταουτσάκη καὶ τὴν φύλακα ἀρχαιοτήτων κ. Λαμπρινὴ Νικολάκη.

3. Τὴ συντήρηση τῶν εὐρημάτων ἀνέλαβε ἡ κ. Μαρίνα Μουστάκα. Ὁ κατάλογος τῶν συνεργατῶν καὶ μελετητῶν τῆς ἔρευνας παρατίθεται στὰ ΠΑΕ 2018, 295-296.

ἐπιφανειακά εὐρήματα. Ἀπὸ τὰ μὴ κεραμικά εὐρήματα ποὺ συντηρήθηκαν ἀναφέρονται τὰ κτερίσματα ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ τάφο Κ21 (11ου αἰ. καὶ ἐξῆς), ἀνασκαφῆς 2018, μὲ σημαντικότερο τὸ ἀκέραιο γυάλινο βραχιόλι τῆς διαταραγμένης πλούσιας ταφῆς⁴ (εἰκ. 2).

Μελέτη - καταγραφή τῶν λίθινων ἐργαλείων καὶ τεχνέργων ὄψιανού καὶ πυριτολίθου.

Ἀναγνώριση, ταξινόμηση καὶ μελέτη τῶν ὄστων ἀπὸ τοὺς τρεῖς χριστιανικοὺς τάφους στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ στὸ ἄμεσο περιβάλλον τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς⁵.

ΘΑΛΑΣΣΙΑ ΓΕΩΦΥΣΙΚΗ ΔΙΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΤΟΝ ΚΟΛΠΟ ΒΑΘΕΟΣ

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 9-14 Ἰουλίου 2019, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ἐργαστήριο Θαλάσσιας Γεωλογίας καὶ Φυσικῆς Ὠκεανογραφίας (Ε.ΘΑ. ΓΕ.Φ.Ω) τοῦ Τμήματος Γεωλογίας τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν (καθηγητὲς Γ. Παπαθεοδώρου καὶ Μ. Γεραγᾶ) πραγματοποιήθηκε ἡ τρίτη φάση τῆς θαλάσσιας διασκόπησης τοῦ κόλπου Βαθύ.

Ἡ τρίτη φάση τῶν ἐρευνῶν σχεδιάστηκε μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεωφυσικῶν ἐρευνῶν τῶν περιόδων τοῦ 2016 καὶ 2018. Ἡ σχεδίαση τῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν σὲ τρεῖς περιόδους βασίστηκε στὴν προσέγγιση τῆς ἐστιασμένης κλίμακας (downscaling approach)⁶. Τὴν πρώτη

4. ΠΑΕ 2018, 288-290, εἰκ. 15-28.

5. Αὐτοὶ εἶναι ὁ λακκοειδῆς Τάφος 1, ἐξωτερικὰ τοῦ πύργου τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὸ θεμέλιο τοῦ βόρειου τοίχου του (Τομὴ 1, ἀνασκαφὴ 2014: ΠΑΕ 2014, 238-239, εἰκ. 11-12), ὁ κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος στὸ κεντρικὸ κλίτος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὅταν αὐτὸ πλεόν ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ αὐλίου χώρου τοῦ ὑστερότερου ναῖσκου (ἀνασκαφὴ 2017: ΠΑΕ 2017, 285-287, εἰκ. 26) καὶ ὁ λαξευτὸς στὸν βράχο-κτιστὸς τάφος Κ21 στὸ Πλάτωμα 1 (βλ. σημ. 4). Τὴν ὀστεολογικὴ μελέτη διενήργησε ἡ ἀνθρωπολόγος κ. Ἀλίκη Γιαννίκου.

6. P. Gkionis, G. Papatheodorou, M. Geraga, E. Fakiris, D. Christodoulou, K. Tranaka, A marine geoarchaeological investigation for the cultural anthesis and the sustainable growth of Methoni, Greece, *Journal of Cultural Heritage* 42, 2020, 158-170.

έρευνητική περίοδο αποτυπώθηκε ή επιφάνεια του πυθμένα και ή στρωματογραφική ύποδομή του, σε εύρεια κλίμακα και σε όλη τήν έκταση του κόλπου, με χρήση γεωφυσικών μεθόδων. Με βάση τὰ εύρηματα τής πρώτης περιόδου σχεδιάστηκαν έρευνες έπικεντρωμένες, περιφερειακά τής χερσαίας αρχαιολογικής θέσης, με χρήση έξελιγμένων γεωφυσικών συστημάτων ύψηλής εύκρίνειας. Η σύνθεση όλων τών συλλεγέντων γεωφυσικών δεδομένων και ιδιαίτερα ή λεπτομερής έπεξεργασία τών γεωφυσικών χαρτών που παρήχθησαν κατά τὸ έτος 2018 οδήγησε στον καθορισμό συγκεκριμένων περιοχών που χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Η έπιλογή τών περιοχών αυτών βασίστηκε σε γεωφυσικά κριτήρια, που σχετίζονται τόσο με τὸ γεωμετρικό σχήμα τών εύρημάτων όσο και με τήν ανακλαστικότητα τους στα ήχητικά κύματα.

Στή τρίτη φάση τής έρευνας πεδίου πραγματοποιήθηκαν έρευνητικές έργασίες σε λεπτομερή κλίμακα και έντός τών προκαθορισμένων περιοχών. Συγκεκριμένα, ένα ύποβρύχιο τηλεκατευθυνόμενο όχημα (Remote Operated Vehicle) Mini-ROV Guardian (είκ. 3, 4) χρησιμοποιήθηκε για τήν όπτική έπιθεώρηση και βιντεοσκόπηση του πυθμένα. Για τις ανάγκες τής λεπτομερούς αποτύπωσης τών εύρημάτων ένα ύποβρύχιο σύστημα έντοπισμού θέσης μεγάλης ακρίβειας (USBL) του ύποβρυχίου όχηματος (ROV), χρησιμοποιήθηκε καθ' όλη τή διάρκεια τών έρευνών. Έπί πλέον, ένα λογισμικό, σχεδιασμένο από τὸ Ε.ΘΑ.Γ.Ε.Φ.Ω, έφαρμόστηκε για τή λεπτομερή αποτύπωση σε χάρτες τών εύρημάτων που καταγράφηκαν στις ύποβρύχιες εικόνες και βίντεο.

Οί περιοχές όπου έστιάστηκε ή ύποβρύχια έπιθεώρηση του πυθμένα παρουσιάζονται στον χάρτη του ήχοβολιστικού μωσαϊκού τής είκ. 5. Συνολικά έπτά περιοχές πυθμένα έρευνήθηκαν λεπτομερώς από τὸ ύποβρύχιο όχημα. Στο έσωτερικό τών πλαισίων που όρισθετοϋν αυτές τις περιοχές, ή ύπαρξη στιγμάτων ύποδηλώνει τή γεωγραφική θέση τών καταγραφών του ύποβρυχίου όχηματος που έλαβαν χώρα.

Στον πυθμένα του κόλπου και κατά μήκος τών ρηχών άκτῶν του άκρωτηρίου βρέθηκαν σε πολλά σημεία λίθοι σε διάταξη και λαξευμένοι όγκόλιθοι. Πρόκειται είτε για βυθισμένες αρχαιότητες (είκ. 6), είτε για

προϊόντα κατακρημνίσεων ἀπὸ τὰ κτίρια πού ὑπῆρχαν στὸ ἀκρωτήριο Πύργος (εἰκ. 7).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οἱ ἀνασκαφικὲς τομὲς διενεργήθηκαν κατὰ τὸ διάστημα 1-21 Σεπτεμβρίου 2019 καὶ σημειώνονται στὴν τοπογραφικὴ καὶ τὴν ὀρθοφωτογραφικὴ ἀποτύπωση τοῦ ἀκρωτηρίου⁷ (εἰκ. 8, 9).

Τομὴ 9 καὶ πρὸς Β. προέκταση τῆς Τομῆς 8 στὸ κεντρικὸ κλίτος τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς

Ἡ Τομὴ 9, διαστ. 2×2 μ., χάραχθηκε στὴν πρὸς Α. συνέχεια τῆς Τομῆς 8, ἡ ὁποία ἀνασκάφηκε τὸ 2018⁸. Ὅταν ἡ ἀνασκαφὴ ἔφτασε στὸ ἐπίπεδο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, διαπιστώθηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση λιθόστρωτο δάπεδο καλῆς κατασκευῆς ἀπὸ μεγάλες ἐπίπεδες πέτρες. Ἀποτελοῦσε, ὅπως καὶ στὴν τομὴ τοῦ νόρθηκα τῆς βασιλικῆς⁹, τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖο βρέθηκε καὶ ἐδῶ ἀποξηλωμένο.

Στὴ συνέχεια ἐπεκτάθηκε πρὸς Β. ἡ Τομὴ 8, ἔτσι ὥστε μαζὶ μὲ τὴν Τομὴ 9 νὰ διαμορφώνει ὀρθογώνιο σκάμμα διαστ. 4×2 μ. (εἰκ. 10-12, 15). Ἡ ἐπέκταση ἐπιχειρήθηκε γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς καὶ νὰ διευρυνθεῖ τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν σωστικῶν καὶ ἐργασιῶν συντήρησης τοῦ μνημείου πού προ-

7. Τὶς ἀνασκαφὲς ἐπόπτευσαν οἱ ἀρχαιολόγοι Ἄλ. Γιαννίκου, Σ. Γκινούδης, Θ. Παναγιωτοπούλου καὶ Σπ. Τριάντος. Σὲ αὐτὲς συνεργάστηκαν οἱ ἀρχαιολόγοι Μ. Γεωργιάδου, Ἑλ. Καζναφέρη, Φ. Λαδιάς, Δ. Μαχαίρα, Φ. Ντοβόλης, Ν. Τσιρώνης καὶ Φ. Χεινοπώρου, καὶ ἐκπαιδεύτηκαν οἱ φοιτητὲς Η. Κουρῆ, Π. Κώτσιαρης, Κ. Ράγγας, Μ. Χουλιάρης. Τὴν ἐπίπλευση ἀνέλαβε καὶ ἐφέτος ἡ ἀρχαιολόγος κ. Ἄλ. Ἡλιάδου.

8. Βλ. ΠΑΕ 2018, 285-287, εἰκ. 1-2, 6-11.

9. Βλ. αὐτόθι 284-285, εἰκ. 1-5.

τάθηκαν από τους ειδικούς συντηρητές του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών στο τέλος της έρευνας¹⁰.

Το αποκαλυφθέν έφετος τμήμα του ψηφιδωτού αντίστοιχει στο βόρειο τεταρτημόριο του κυκλικού θέματος τετράχρωμων αντίρροπων τριγώνων, τα όποια, σε όκτω δακτυλίους μειούμενου πλάτους, σχηματίζουν καλειδοσκοπικό-ριπιδωτό θέμα (εικ. 12, 13), που άπαντα στην ειδική όρολογία ως «κουκουνάρα»¹¹. Το μοτίβο έρχεται από τη βαθειά παράδοση των έλληνιστικών και ρωμαϊκών ψηφιδωτών, και έπιβιώνει σε πολλά παλαιοχριστιανικά παράλληλα¹². Το ψηφιδωτό στο Βαθύ άνήκει στις πρωιμότερες έκδοχές αυτού του θέματος και χρονολογείται πιθανότατα στον 5ο αι., έποχή κατά την όποια παρατηρείται ένιαία διακόσμηση των ψηφιδωτών δαπέδων παλαιοχριστιανικών βασιλικών με γεωμετρικά σχήματα.

Η άνασκαφή του 2019 παρακολούθησε τη στρωματογραφία που μελετήθηκε άναλυτικά το 2018. Τα στρώματα καταστροφής που έχουν καλύψει το έρείπιο του ναού είναι συμπαγή και περιέχουν λίθους, κεραμίδες, λίγη κεραμική και οικοδομικό ύλικό (άσβεστοκονίαμα). Στην συνέχεια έμφανίζεται, σε στρώμα πάχους περ. 15 εκ., χώμα άνοικτου γκρίζου χρώματος, λεπτόκοκκο σαν πούδρα, που περιέχει πολλά όστρεα και καλύπτει όμοιογενώς όλη την έκταση της βασιλικής. Άποτελεί έντελως διακριτό χώμα σε σχέση με ό,τι έχει άνασκαφεί έως σήμερα στο Βαθύ και για τον λόγο αυτό δείγματά του δόθηκαν για μικροπαλαιοντολογική άνάλυση στο Έργαστήριο Θαλάσσιας Γεωλογίας και Φυσικής Ωκεανογραφίας του Πανεπιστημίου Πατρών¹³. Η άνάλυση έδειξε ότι περιέχει

10. Σε συνεργασία με τη διευθύντρια του ΒΧΜ όρ. Αϊκατερίνη Δελλαπόρτα, έπιστημονική συνεργάτιδα στην άνασκαφή της βασιλικής, διενεργήθηκε αυτοψία του ψηφιδωτού από τους συντηρητές του ΒΧΜ Όλγα Κολέφα και Χαράλαμπο Παπαθεολόγου, και συντάχθηκε ειδική μελέτη για τη συντήρηση και βέλτιστη προστασία του μνημείου.

11. Στ. Πελεκανίδης, Π. Ι. Άτζακά, *Βυζαντινά μνημεία 1: Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος: Νησιωτική Έλλάς I* (Κέντρο Βυζαντινών έρευνών, Θεσσαλονίκη 1974) 38.

12. Βλ. ΠΑΕ 2018, 286.

13. Ευχαριστώ την καθ. Μαρία Γεραγά για την άνάλυση των δειγμάτων.

θαλάσσιους ἀπολιθωμένους βενθικούς μικροοργανισμούς (τρηματοφόρα), ὑποδηλώνοντας μία βίαιη ἐπίκλυση τῆς θάλασσας στή θέση. Τὸ γεγονός αὐτὸ μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ ἔντονα καταγιστικά φαινόμενα ἢ μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἰσχυρότατου παλιρροϊκοῦ κύματος πού κατέκλυσε τὴ βασιλική. Ὁ φοβερός «σεισμὸς τῆς Κῶ» τοῦ 554 μ.Χ. καὶ μὲ τὸ καταστροφικὸ τσουνάμι πού ἀκολούθησε, γεγονότα πού καταγράφονται ἀπὸ τὸν σύγχρονο τῶν γεγονότων Ἀγαθία Σχολαστικὸ¹⁴ καὶ ἀποτυπώνονται στὴν ἀρχαιολογία τῆς νήσου Κῶ¹⁵, ἐνισχύουν τὴ δεύτερη περίπτωση.

Τὸ στρῶμα πού κάλυψε τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς καὶ τῶν ὑστερότερων ναῶν εἶναι γενικὰ πτωχὸ σὲ εὐρήματα, ὥστόσο πολὺ σημαντικὰ ἀποδεικνύονται τὰ τμήματα τροχήλατου ἀνεπίχριστου καὶ ἄβαφου ἀγγείου κυλινδρικοῦ σχήματος, τὰ ὁποῖα φέρουν πυκνὴ διακόσμηση ἐγγάρακτων γεωμετρικῶν μοτίβων, διευθετημένων σὲ κατακόρυφες ἀνάγλυφες «μετόπες» (εἰκ. 14). Ἀνάλογη κεραμικὴ δὲν ἀναφέρεται συχνὰ στὴ βιβλιογραφία καὶ ἐπειδὴ σκευὴ τέτοιου τύπου συνήθως θεωροῦνται τοπικὲς παραγωγές, εἶναι δύσκολο νὰ χρονολογηθοῦν. Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγεῖο πιθανὸν ἀνήκει στὴν παράδοση διακοσμητικῶν ἐγγαράξεων σὲ μὴ ἐφυσωμένα σκευή, πού τεκμηριώνεται ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Μεσοβυζαντινῆς περιόδου (12ος αἰ.) καὶ ἐξῆς¹⁶.

14. Ἀγαθίας Σχολαστικός, *Ἱστορία*. Γιὰ τὸ τσουνάμι τοῦ σειсмоῦ τῆς Κῶ, βλ. S. Soloviev κ.ἄ., *Tsunamis in the Mediterranean Sea, 2000 B.C.-2000 A.D.* (Dordrecht 2000) 30-32.

15. Χαρ. Διαμαντῆ, *Ἐντόπια παραγωγή καὶ εἰσαγωγή ἀμφορέων στὴν Ἀλάσαρνα τῆς Κῶ (5ος-7ος αἰ.)*. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς παραγωγῆς καὶ διακίνησης τῶν ὑστερωμαϊκῶν / πρωτοβυζαντινῶν ἀμφορέων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου (Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου ἀρ. 115, Ἀθήνα 2010) 28.

16. Τὴ βυζαντινὴ κεραμικὴ τοῦ Βαθιοῦ μελετᾶ ἡ ἀρχαιολόγος Κατερίνα Πέππα (École française d'Athènes). Βλ. ἐγγάρακτη κεραμικὴ τοῦ λήγοντος 12ου / πρῶμου 13ου αἰ. ἀπὸ τὴ Σπάρτη: G.D.R. Sanders, *Excavations at Sparta: The Roman Stoa, 1988-91 Preliminary Report, Part 1: (c) Medieval Pottery, BSA 88, 1993, 268-269.*

Τομή 10 έξωτερικά του Όγκολιθικού Τοίχου K14

Ο Όγκολιθικός Τοίχος K14, κατεύθυνσης Β.-Ν., μήκ. 13 μ. και πλάτ. περ. 2 μ., είναι ο ισχυρότερης κατασκευής τοίχος στα ανώτερα πλατώματα της προϊστορικής ακρόπολης (εικ. 8, 9, 16, 17). Στα Ν. γωνιάζει με τον αναλημματικό τοίχο K13. Στα Β. συμπλέκεται με το Μεγάλο Ανάλημμα και γωνιάζει με εξίσου ισχυρό αναλημματικό τοίχο, δημιουργώντας ένα άνδηρο (προμαχώνα;), όπου καταλήγει η «Πύλη τῶν Πλοίων» και το οποίο διαπερνούν τὰ άνωφερῆ μονοπάτια «τῶν Σπειρῶν και τῶν Έγγχειριδίων». Τὸ 2018 ἡ Τομή 7 εἶχε άποκαλύψει ίκανὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ μετώπου τοῦ K14 και εἶχε δείξει ὅτι για τὸς βραχόλιθους τῆς άνωδομῆς του εἶχε λατομευθεῖ σὲ σημαντικὸ βάθος ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ άνδῆρου, οἱ επιχώσεις τοῦ ὁποῖου χρονολογήθηκαν στὴν 3η χιλιετία π.Χ. (Πρωτοχαλκή II και III)¹⁷.

Για νὰ έρευνηθεῖ ἡ «έξωτερική» περιοχή τοῦ Όγκολιθικού Τοίχου K14, τὸ 2019 άνασκάφηκε ἡ Τομή 10, διαστ. 6 μ. στὸν άξονα Β.-Ν. και 2 μ. στὸν άξονα Δ.-Α., με τὴ δυτικὴ της πλευρὰ νὰ εφάπτεται τῆς άνατολικῆς ὄψης τοῦ τοίχου (εικ. 9, 16). Ἡ άνασκαφή εἶχε ὡς στόχο τὴν κατανόηση τῆς λειτουργίας τῶν επικλινῶν πλατωμάτων στὸ σημεῖο ἐκεῖνο και τὸν έλεγχο για τὴν ὕπαρξη ἢ μὴ τῆς «κλίμακας» πὸ εἶχε άποτυπωθεῖ κατὰ τῆς επιφανειακῆς έρευνας τοῦ 2012¹⁸.

Ἡ άνασκαφή άποσαφήνισε ὅτι τέτοια «κλίμακα» δὲν ὕπάρχει και ὅτι οἱ άδροὶ βραχόλιθοι κατεύθυνσης Α.-Δ. άποτελοῦν μέρος χαμηλοῦ ανάλημματος πὸ ὀρίζει πρὸς Β. τὸ επικλινὲς πλάτωμα. Ἡ ριπιδωτὴ φλέβα τοῦ φυσικοῦ βράχου βρέθηκε ελάχιστα ἑκατοστὰ κάτω άπὸ τὴν επιφάνεια τῆς τομῆς και διαπιστώθηκε ὅτι, σὲ αντίθεση με τὴν έσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ K14, ὁ βράχος ἦταν μὴ λατομευμένος, με τῆς διακλάσεις νὰ σχηματίζουν βαθειές κοιλότητες. Έρυθροκάστανο χῶμα ἑνιαίας σύστασης ὕπῆρχε στῆς κοιλότητες τοῦ βράχου, μερικῆς άπὸ τῆς ὁποῖες εἶχαν συμπληρωθεῖ με άδρὰ έπεξεργασμένους βραχόλιθους, ὡστε νὰ διαμορφώνονται κατὰ τὸπους «λιθόστρωτα» ἢ ἄλλα επίπεδα χρήσης.

17. Βλ. ΠΑΕ 2018, 290-292, εικ. 1, 31-33.

18. ΠΑΕ 2012, 117, εικ. 2.

Στις διακλάσεις τοῦ βράχου ἡ κεραμικὴ ἦταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ προϊστορική, μὲ λιγοστὰ τέχνηρα ὄψιανου καὶ περισσότερα βότσαλα, σὲ μεγάλη ποικιλία. Σὲ τέσσερις κοιλότητες τοῦ νότιου μισοῦ τῆς Τομῆς 10 (εἰκ. 16, 17) ὑπῆρχαν συγκεντρώσεις ὄστων βρεφῶν, ἡλικίας περ. 1 ἔτους ἢ μικρότερης, σὲ συνάφεια μὲ κομμάτια κεραμικῶν ἀγγείων τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς / Πρωτοχαλκῆς I καὶ λίθινα τέχνηρα, ποὺ ἀποδίδονται σὲ ἰσάριθμους «ἐγγυτρισμούς». Καμία ἀπὸ τίς ἐν λόγω ταφές δὲν βρέθηκε μέσα σὲ ἀκέραιο ἀγγεῖο καὶ φάνηκε ὅτι γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ κομμάτια σπασμένων ἀγγείων, διευθετημένα συνδυαστικὰ μὲ τὰ τοιχώματα φυσικοῦ βράχου τῶν κοιλοτήτων. Δὲν ἦταν ὅλοι οἱ ἐγγυτρισμοὶ στὸ αὐτὸ ἐπίπεδο συνοχῆς καὶ διατήρησης, οὔτε ὑπάρχει βεβαιότητα γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν βρεφῶν ποὺ περιεῖχαν, καθὼς σὲ πολλὰ σημεῖα οἱ ρίζες τῶν σκίνων εἶχαν εἰσδύσει στοὺς ὀρίζοντες ἐκείνους καὶ εἶχαν διαταράξει τὴ συνοχὴ τῶν ὄστων καὶ τῶν εὐρημάτων. Τρεῖς ἐγγυτρισμοὶ (ἀρ. 1/2019, 3/2019, 4/2019) βρέθηκαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ὀγκολιθικὸ Τοῖχο K14 (εἰκ. 16, 17).

Ὁ ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 1/2019 ἦταν ἀποσπασματικὸς καὶ ἀφοροῦσε ἄτομο μικρότερο τοῦ 1 ἔτους (εἰκ. 18). Πολὺ κοντὰ του, στὰ βόρεια, ἦταν ὁ ἐπίσης ἀποσπασματικὸς ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 3/2019, τὰ ὅστὰ τοῦ ὁποῖου ἀνήκουν σὲ τρία ἄτομα ἡλικίας περ. 1 ἔτους. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶτε ἀντιστοιχεῖ σὲ διαταραγμένη ταφή, εἶτε σὲ μετακίνηση/διασπορὰ τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 1/2019, καὶ χρήζει μελέτης.

Ὁ ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 2/2019 ἀπέδωσε κρανιακά, μακρὰ καὶ θωρακικά ὄστὰ ἀτόμου ἡλικίας περ. 1 ἔτους, καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση τμημα γνάθου μὲ τρία ἄθικτα δόντια προσαρτημένα ἀκόμα πάνω της. Τὸ βρέφος εἶχε ἀποτεθεῖ μὲ προσανατολισμὸ ΝΑ. (κρανίο) - ΒΔ. (κάτω ἄκρα), ἀκουμπισμένο στὸ ἀριστερὸ πλευρό (εἰκ. 19). Κάτω ἀπὸ τὰ ὄστὰ τῶν κάτω ἄκρων, τρία θραύσματα φιάλης εἶχαν τὸν ρόλο τοῦ νάρθηκα καὶ ὀρίου τῆς ταφῆς στὸν χῶρο (εἰκ. 20), κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ βρέφη τῆς ἐξέδρας Π2 τῆς βόρειας ἀκτῆς, ὅπου ἐπίσης ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος προσανατολισμὸς¹⁹.

19. ΠΑΕ 2016, 332-333, εἰκ. 5-8.

Ἡ τοποθέτηση λίθων στὸ ὄριο τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 2/2019 ἐνισχύει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ βρεφικὲς ταφές πού πραγματοποιήθηκαν ἐξωτερικὰ τοῦ Τοίχου Κ14 ἔγιναν μὲν σὲ συγκλίνοσες στὸν πυθμένα τους διακλάσεις τοῦ φυσικοῦ βράχου, αὐτὲς ὅμως συμπληρώθηκαν μὲ μικρότερες πέτρες σὲ μία ἐπιθυμία διευθέτησης τοῦ χώρου ταφῆς τῶν βρεφῶν.

Ἡ μεγάλη διασπορὰ ἀκέραιων καὶ σχεδὸν ἀκέραιων ὀστρέων πορφύρας μεταξὺ τῶν ἐγγυτρισμῶν ἀρ. 1, 2 καὶ 3/2019 ὀφείλεται εἴτε στὴν κατανάλωσή τους στὸν χῶρο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ταφικὲς πρακτικὲς τῶν ἐγγυτρισμῶν, εἴτε στὴν κτερισματικὴ τους χρῆση, ὅπως τεκμηριώθηκε ἐπίσης στοὺς ἐγγυτρισμοὺς τῆς Ἐξέδρας Π2²⁰. Ἐπὶ πλέον, ἡ εὕρεση χάλκινου ἀγκιστριοῦ στὴν ἴδια περιοχὴ (εἰκ. 21) ὑποδηλώνει κτέριση τῶν βρεφῶν μὲ ἐργαλεῖα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ἐνηλίκων, ὅπως διαπιστώθηκε στοὺς ἐγγυτρισμοὺς τῶν Ἐξεδρῶν 1-2 καὶ τῆς Ἐξέδρας Π2 τῆς βόρειας ἀκτῆς τοῦ ἀκρωτηρίου²¹.

Σαφέστερος ὄλων ὑπῆρξε ὁ ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 4/2019, ὁ ὁποῖος ἔγινε σὲ «λάκκο» τῆς στενῆς τριγωνικῆς ἐσοχῆς πού σχηματίζει τὸ νότιο μέτωπο φυσικοῦ βράχου καὶ τὸ ἀνατολικὸ μέτωπο τοῦ Ὀγκολιθικοῦ Τοίχου Κ14 (εἰκ. 22). Τὰ κρανιακὰ ὀστά τοῦ βρέφους (ἡλικίας περ. 1 ἔτους) σὲ αὐτὴ τὴ γωνία ὑποδεικνύουν, ἐπίσης, κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. τῆς ταφῆς. Λίθινα τέχνηρα (κρουστήρας πράσινου λίθου, τριεδρικός λειαντήρας καὶ λευκὸ βότσαλο) βρέθηκαν σὲ συνάφεια μὲ τὰ βρεφικὰ ὀστά (εἰκ. 23, 24), ἐνῶ τὰ τμήματα ἀγγείων πού ὑπῆρχαν στὰ ὄρια τῆς ταφῆς ἦταν ἤδη σπασμένα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (εἰκ. 26). Ἐπίσης σκόπιμα σπασμένα ἦταν λευκὰ βότσαλα πού ὑπῆρχαν στὸν «λάκκο» τοῦ ἐγγυτρισμοῦ. Δόντι καὶ σπόνδυλος ψαριοῦ ἴσως ἀνήκουν στὰ κατάλοιπα ἐπιτάφινων γευμάτων ἢ προσφορῶν (εἰκ. 25), ὅπως εἶχε διαπιστωθεῖ καὶ στὴ βόρεια ἀκτῆ²².

20. ΠΑΕ 2016, 332, εἰκ. 9α-β.

21. ΠΑΕ 2014, 235 εἰκ. 5-6 (Ἐξέδρα 1-2). ΠΑΕ 2016, 332-333, εἰκ. 9γ-δ (Ἐξέδρα Π2).

22. ΠΑΕ 2016, 333. ΠΑΕ 2017, 275, εἰκ. 8.

Οἱ ἐγγυτρισμοὶ βρεφῶν τῆς Τομῆς 10, συνδεδόμενοι μὲ κεραμικὴ τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς / Πρωτοχαλκῆς I (εἰκ. 26, 27), τεκμηριώνουν ἓνα ἔθιμο ταφῆς ποὺ εἶχε ἔως τώρα παρατηρηθεῖ στὴ βόρεια ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ στὴν ἴδια χρονολογικὴ περίοδο. Ἡ ἀνεύρεση τῶν τεσσάρων – τουλάχιστον – ἐγγυτρισμῶν σὲ φυσικὲς διακλάσεις τοῦ βραχῶδους ὀρίζοντα ἐξωτερικὰ καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ὀγκολιθικὸ Τοῖχο K14 ἐγείρει τὸ ζήτημα τῶν χρονολογικῶν συγχρονισμῶν καὶ τῆς τοπογραφικῆς σύνδεσης τῶν δύο συνόλων, ἐὰν δηλαδὴ αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τμήματα ἐνὸς ἐκτεταμένου νεκροταφείου βρεφῶν.

Ἐφόσον ὡς ὄριο τῶν ἐγγυτρισμῶν ἀρ. 1, 3 καὶ 4/2019 χρησιμοποιήθηκε τὸ ἀνατολικὸ κτιστὸ μέτωπο τοῦ K14, αὐτὸς προϋπῆρχε ἢ εἶναι σύγχρονος τῶν ἐγγυτρισμῶν, ὁπότε καὶ ὁ χῶρος ταφῆς τῶν βρεφῶν θὰ μπορούσε νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς *extra muros* τῆς ἐγκατάστασης τῆς ἀκρόπολης. Ἡ κρίσιμη αὐτὴ σχέση γιὰ τὴν κατανόηση τῶν προϊστορικῶν φάσεων τοῦ ἀκρωτηρίου θὰ ἀποσαφηνισθεῖ μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς.

Τομὴ 11 στὸ Πλάτωμα 3

Γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ ἐπίπεδου Πλατώματος 3, τοῦ μεγαλύτερου ἀπὸ τὰ τρία ἐπάλληλα πλατώματα ποὺ σχηματίζουν οἱ ἀναφερόμενοι ὀγκῶδεις βράχοι στὸ δυτικὸ ὄριο τῆς ἐγκατάστασης τῆς ἀκρόπολης (εἰκ. 8, 9 - τετράγωνο 2B), ἔγινε μικρὴ διερευνητικὴ τομὴ διαστ. 2×1 μ. σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν τριγωνικὸ βράχο, ὅπου ὑπάρχει βραχογραφία σταυρόσχημου θέματος ποὺ μᾶλλον ἀποδίδει σχηματοποιημένη ἀνθρώπινη μορφή²³ (εἰκ.

23. ΠΑΕ 2013, 217-218, πίν. 122β, 123α. ΠΑΕ 2016, 340, εἰκ. 25α-β. Τὸ σταυρόσχημο βραχογράφημα ἀπαντᾷ ἅπαξ στὸ Βαθὺ καὶ ἡ βαθεῖα λάξευσή του προδίδει διαφορετικὴ μέθοδο ἢ / καὶ χρονολόγησή τοῦ θέματος ἐν σχέσει πρὸς τὰ δεκάδες βραχογραφήματα τοῦ ἀκρωτηρίου (εἰκ. 8). Θυμίζει ἔντονα τίς «stick figures» τῶν πρῶιμων Μεσοκυκλαδικῶν εἰκονιστικῶν ἀγγείων τῆς Φυλακωπῆς Μήλου (T. D. Atkinson *et al.*, *Excavations at Phylakopi in Melos*, *JHS* Suppl. IV (1904) πίν. XIII, 16. C. Renfrew, R. K. Evans, *The Early Bronze Age Pottery*, στὸ C. Renfrew *et al.* (ἐπιμ.), *Excavations at Phylakopi in Melos 1974-77*, *BSA* Suppl. 42 (London 2007, 147), ποὺ ἀποδίδουν σχηματοποιημένη ἀνθρώπινη μορφή.

28). Ἡ τομὴ ἦταν στείρα εὐρημάτων καὶ σὲ μικρὸ βάθος ἀναφάνηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση ὁ φυσικὸς βράχος, πιθανὸν λατομευμένος (εἰκ. 29).

Ἡ ἀπουσία οἰκοδομικῶν λειψάνων καὶ κεραμικῆς στὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ Πλατώματος 3 ὑποδηλώνει ὅτι ὁ χώρος στὴν ἀρχαιότητα ἦταν ὑπαίθριος, ὅπως καὶ ἐκεῖνος στὸ κατώτερο (πρὸς Β.) Πλάτωμα 1, ὅπου τὸ 2018 ἀνασκάφηκε ἡ Τομὴ 6²⁴. Ἡ ὑπαρξὴ μεμονωμένης βραχογραφίας στὸν κατακόρυφο καὶ τηλεφανῆ βράχο δείχνει ὅτι στὸ Πλάτωμα 3 ἡ σήμανση αὐτὴ συνδέεται μὲ κάποιου εἴδους ἀνθρώπινη δραστηριότητα στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους²⁵.

Διερευνητικὴ τομὴ στὸ σπηλαιοβάραθρο «Χάσμα»

Σὲ συνέχεια τῆς ἔρευνας τοῦ 2013 στὸ σπηλαιοβάραθρο Χάσμα (εἰκ. 8 - τετράγωνο 4B), ὁπότε εἶχε γίνῃ ἀναγνώριση, περιόδευση καὶ τοπογράφηση τοῦ σπηλαίου²⁶, τὸ 2019 διενεργήθηκε μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ στὸ δάπεδο κάτω ἀπὸ τὴ φρεατοειδῆ εἴσοδο τοῦ σπηλαίου²⁷ (εἰκ. 30). Ἡ τομὴ εἶχε διαστ. 1×1 μ. καὶ ἀπὸ τὴ μικρὴ ἐπίχωση (εἰκ. 31) περισυλλέχθηκαν τρία μεταλλικὰ καρφιά, λίγα ὄστρακα ἱστορικῶν καὶ ἐλάχιστα προϊστορικῶν χρόνων.

Ὁ κυρίως θάλαμος τοῦ σπηλαίου ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο ἀνοίγεται κατωφερῆς, μὲ παχιεὲς ἐπιχώσεις χαλαρῶν χωμάτων, πού τις συγκρατοῦν ἀρχαῖοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι. Οἱ κατασκευές αὐτὲς ἀφ' ἑνὸς δη-

Στὸ κατώτερο δεξιὸ μέρος τοῦ βράχου παλαιότερα εἶχε ἐκτιμηθεῖ ἐπικρουστὸ τριγωνικὸ ἐγχειρίδιο «διαφορετικῆς γλυφῆς» (ΠΑΕ 2016, εἰκ. 25β), ἀλλὰ ἡ ταύτιση βραχογραφίας μὲ τὸ θέμα αὐτὸ καθίσταται ἐπισημάνης.

24. ΠΑΕ 2018, 287-288, εἰκ. 1, 12-14.

25. Ὑπενθυμίζεται ὅτι στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Πλατώματος 3 κατὰ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ἐκτιμήθηκε ἡ ὑπαρξὴ κτιστοῦ ἀγωγοῦ καὶ λίθινης κυκλικῆς κατασκευῆς, πιθανὸν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, βλ. ΠΑΕ 2013, 217, εἰκ. 122β.

26. ΠΑΕ 2013, 223-224, πίν. 137-139α. ΠΑΕ 2014, 240-243, σχ. 5-6.

27. Ἡ ἔρευνα ἔγινε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου-σπηλαιολόγου Ἰωάννας Εὐσταθίου (Ἐφορεία Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας ὙΠΠΟΑ) μὲ συνεργάτη τὸν τεχνίτη ἀνασκαφῶν Ἄλ. Μαυράκη.

μιουργοῦσαν τὰ μονοπάτια καθόδου πρὸς τὸν κυρίως θάλαμο, ἀφ' ἑτέρου ἀπέτρεπαν τὰ εἰσερχόμενα χρώματα νὰ γεμίσουν τὸν βαθύτερο μυχὸ τοῦ σπηλαίου, ὁ ὁποῖος σὲ ὑψόμετρο μόλις 4 μ. ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας πιθανότατα χρησίμευε ὡς σημεῖο ὑδροληψίας καθ' ὅλη τὴ μακραίωνη ἐγκατάσταση στὴ χερσόνησο τοῦ Πύργου. Ἡ ὀλισθηρότητα τῶν φηρῶν χωμάτων καὶ οἱ πεσμένοι σταλακτιτικοὶ βράχοι στὸν κατώτερο ὀρίζοντα τοῦ θαλάμου δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τοῦ κυρίως σπηλαίου μὲ τὰ ὑφιστάμενα μέσα τῆς ἔρευνας.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας καὶ στὸ πλαίσιο τῆς συνεργασίας τῆς Ἀνασκαφῆς Βαθέος μὲ τὴν Ἐφορεία Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας τοῦ ΥΠΠΟΑ ἐπιχειρήσαμε μικρῆς ἔκτασης σωστικὴ ἀνασκαφὴ στὸ Δρακόσπηλιο (Σπήλαιο τοῦ Δράκου), στὴν ἀπόκρημνη ΒΔ. ἀκτὴ τοῦ Μέσα Νησιοῦ, μὲ ἀφορμὴ τὴ διαπίστωση λαθρανασκαφικῆς δραστηριότητος. Ἡ ἔρευνα περιέλαβε τὴν περισυλλογὴ ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων καὶ μικρὴ δοκιμαστικὴ τομὴ, ἣ ὁποία ἀπέδωσε σημαντικὸ ἀριθμὸ εὐρημάτων γεωμετρικῆς, ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς περιόδου, πού μαρτυροῦν λατρευτικὴ χρῆση τοῦ ἐντυπωσιακοῦ λιμναίου σπηλαίου²⁸. Ἡ εὕρεση ὀστράκων κεραμικῆς τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς / Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ὑποδηλώνει τὴ χρῆση τοῦ σπηλαίου κατὰ τὴν περίοδο πού στὸ Βαθὺ βρεφικοὶ ἐγκυτρισμοὶ διενεργοῦνταν σὲ ὀγκολιθικὲς κατασκευὲς τῆς ἀκτῆς καὶ τοῦ ἀνώτερου πλατώματος.

Δ. ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΑΚΤΗ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΒΑΘΙ

Ἡ περιοχὴ «Χαλάσματα» βρίσκεται στὰ ΒΔ. τοῦ οἰκισμού Μέσα Βαθὺ καὶ τοῦ κόλπου καὶ ἀντιστοιχεῖ στὰ κατωφερῆ πρανή ἐκατέρωθεν τοῦ χωματόδρομου πού ἐνώνει τὸ χωριὸ μὲ τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τοῦ

28. Βλ. Ι. Εὐσταθίου, Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες σὲ σπήλαια τῆς Ἀστυπάλαιας, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου «“Ἴδια ἢ μνήμη δυνάμενη παρόν”. Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο 2011-2019, Ἀθήνα, 25-28.11.2-19» (ὑπὸ ἔκδοσιν).

Θωμᾶ. Τὸ τοπωνύμιο ὀφείλεται στὰ διάσπαρτα ἐρείπια ὀγκολιθικῶν κατασκευῶν, κυρίως μαντριῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὀλολίθων κτηνοτροφικῶν καὶ οἰκιστικῶν ἐγκαταστάσεων, πού ἀπὸ τὸ 2018 μελετᾶ ὁ ὁμ. καθηγητῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ΕΜΠ Δημ. Φιλιππίδης ὡς δείγματα «ἀνώνυμης ἀρχιτεκτονικῆς» τῶν νεότερων χρόνων. Στὰ ἄγωνα καὶ βραχῶδη πρανή ὑπάρχουν ἀρχαῖα ἀναλήμματα καὶ λείψανα κτιρίων, πού σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς μεγάλους ὄγκους ἀναφύομενων ἀσβεστόλιθων σχηματίζουν ἐπᾶλληλα βαθμιδωτὰ ἀνδῆρα ψηλότερα (Β.) ἀπὸ τὸν ἀγροτικό δρόμο. Ἡ διαμόρφωση μεγάλων ἐπίπεδων βράχων καὶ ἀναλημμάτων ἐκτείνεται ἀκόμα δυτικότερα καὶ φτάνει ἕως τὸ βραχῶδες ὕψωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη Θεολόγου, μὲ ὄριο πρὸς Ν./ΝΑ. τὰ καλλιεργημένα χωράφια τοῦ μικροῦ κάμπου²⁹.

Κατὰ τίς περιοδεύσεις πού διενεργήσαμε τὸ 2019 στὴν ἐν λόγω περιοχῇ, ἔκτασης περ. 150 στρεμμάτων καὶ ἐκτὸς τῶν καλλιεργήσιμων ἐκτάσεων τοῦ χωριοῦ, ἐντοπίσθηκαν σὲ μεγάλη πυκνότητα προϊστορικές βραχογραφίες. Οἱ σημαντικότερες περιλαμβάνουν τὸ μοτίβο τῶν σπειρῶν (στικτῶν καὶ ἔγγλυφων) καὶ ἄλλα γραμμικὰ θέματα (εἰκ. 32), ὅπως αὐτὰ πού ἀπαντοῦν στὸ ἀκρωτήριο Ἑλληνικὸ τῆς χερσονήσου Πύργος.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

29. Γιά τὴν περιοχῇ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη Θεολόγου, βλ. ΠΑΕ 2013, 225, πίν. 139β.

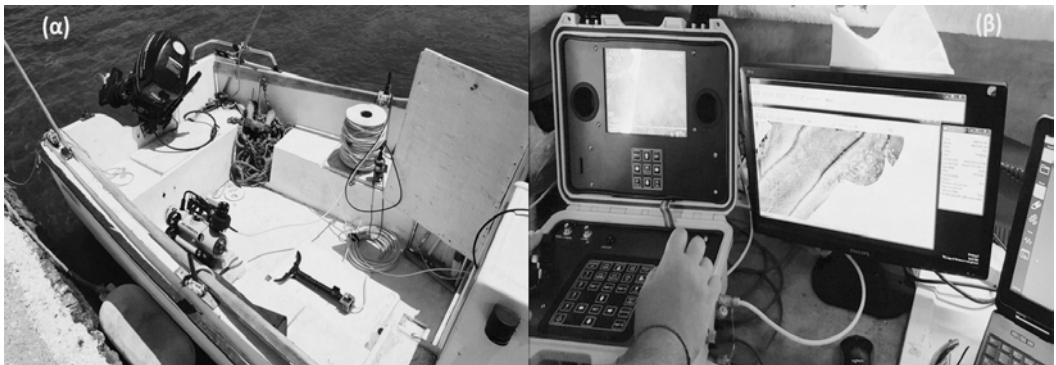
Εἰκ. 1. Πήλινο εἰδώλιο μορφῆς με ἀφρικανικά χαρακτηριστικά καὶ πῖλο (1ος αἰ. π.Χ. - 1ος αἰ. μ.Χ.). Ἐπιφανειακὸ εὔρημα ἀπὸ τὸ πλάτωμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου.

Εἰκ. 2. Γυάλινο βραχιόλι ἀπὸ τὸν χριστιανικὸ τάφο K21 (11ος αἰ. καὶ ἐξῆς), ἀνασκαφῆς 2018.

Είχ. 3. Τὸ ὑποβρύχιο τηλεκατευθυνόμενο ὄχημα Mini-ROV Guardian Subsea Tech (ἔδῶ στὸν κόλπο τοῦ Βαθέος) εἶναι ἐξοπλισμένο μὲ ὑποβρύχιο σύστημα προσδιορισμοῦ θέσης μεγάλης ἀκρίβειας (USBL).

Είχ. 4. α) Τὸ ὑποβρύχιο τηλεκατευθυνόμενο ὄχημα στὸ κατάστρωμα τοῦ μικροῦ σκάφους εὐκαιρίας πού χρησιμοποιήθηκε στὶς ἔρευνες, β) Ὅθόνες χειρισμοῦ τοῦ ὑποβρύχιου ὀχήματος καὶ τοῦ ἠχοβολιστῆ πλευρικῆς σάρωσης.

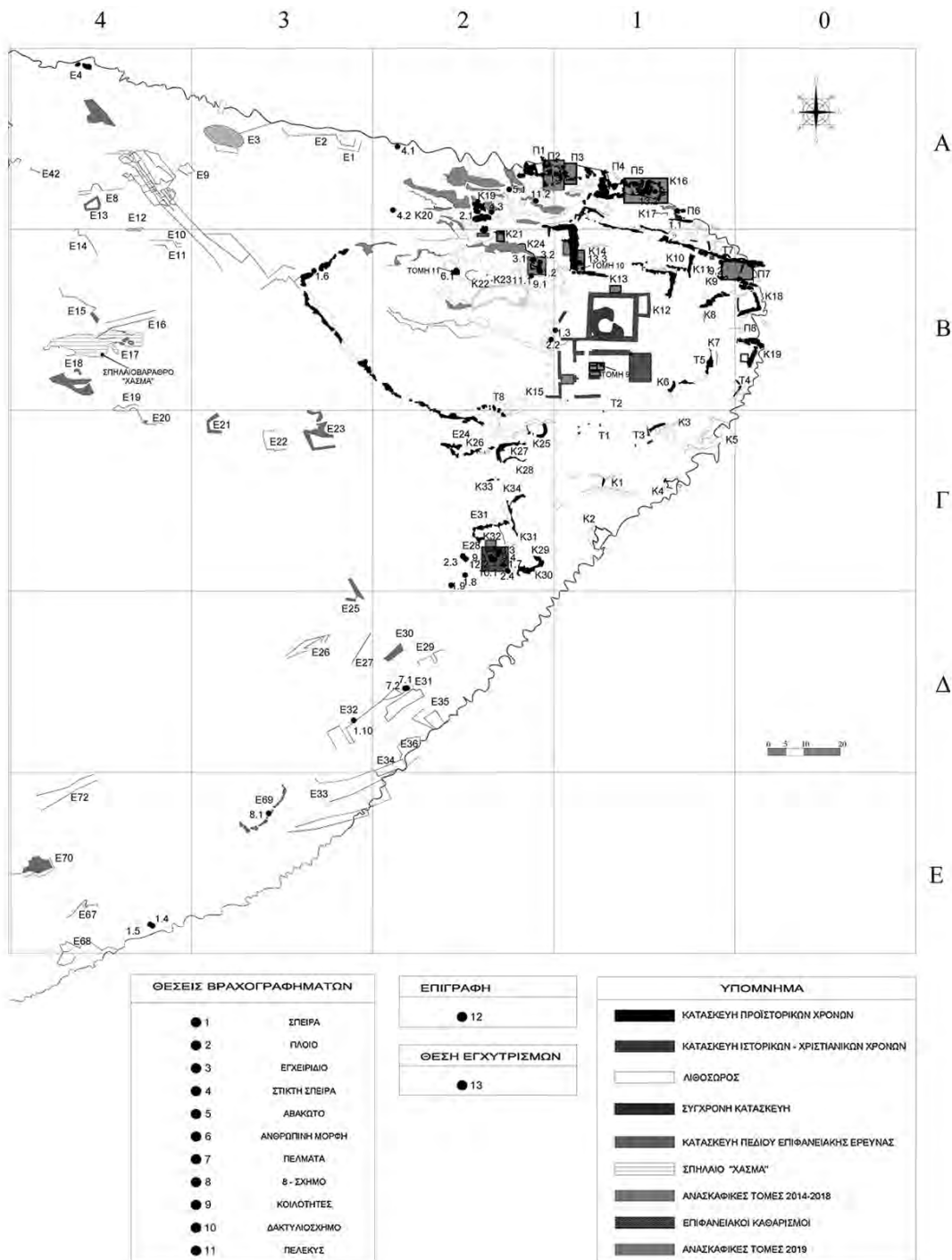
Εἰκ. 5. Χάρτης ἡχθολογιστικῶν μωσαϊκῶν τοῦ κόλπου Βαθύ στον ὅποιο ἔχουν ἐπισημανθεῖ οἱ περιοχές πού μελετήθηκαν λεπτομερῶς με ὑποβρύχιο τηλεκατευθυνόμενο ὄχημα (ROV) κατά τήν ἐργασία πεδίου τοῦ 2019.

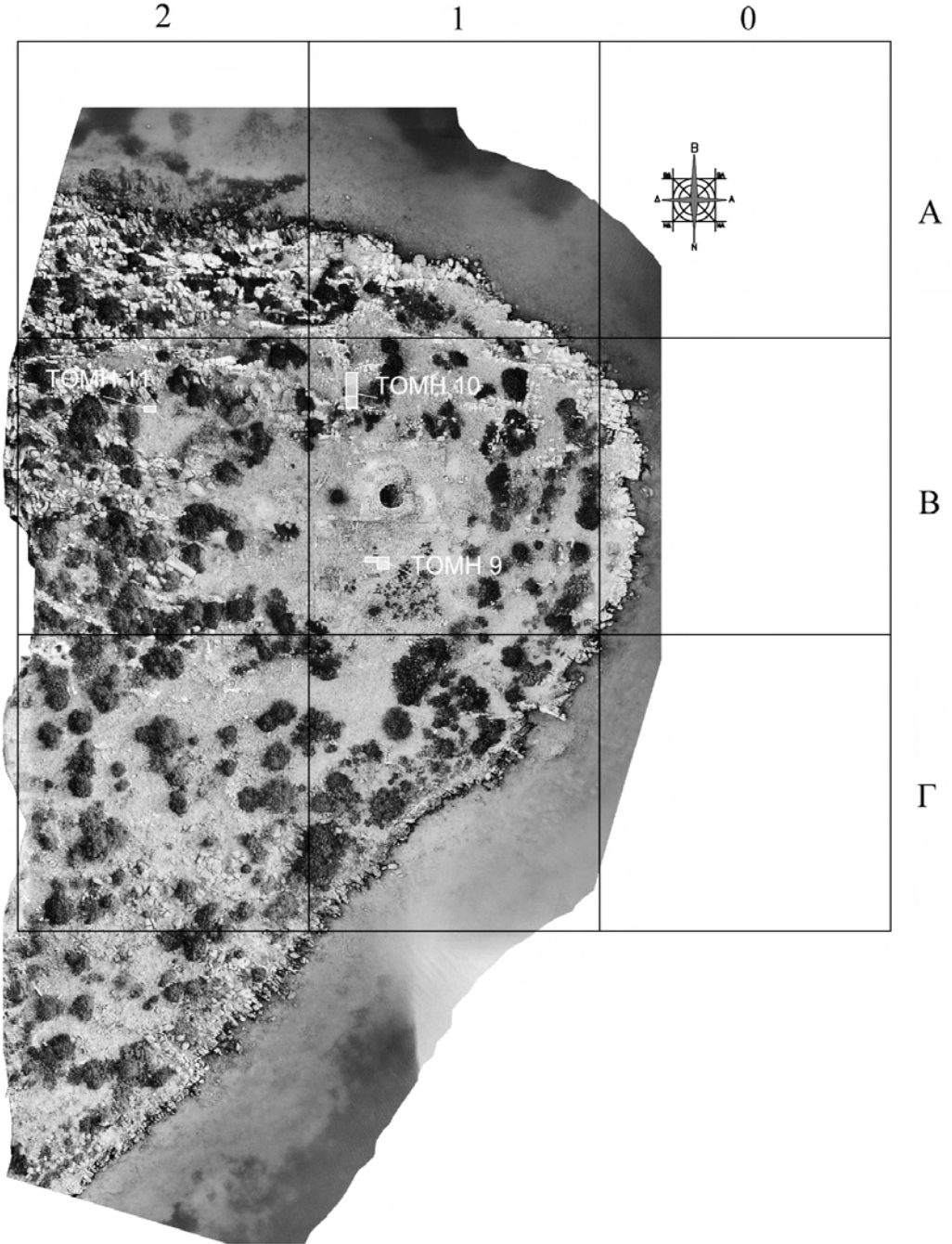
Είχ. 6. Εικόνα από τόν πυθμένα τού κόλπου Βαθύ με μεγάλους λίθους σέ διάταξη, πού παρουσιάζουν γεωμετρία βυθισμένων κατασκευών.

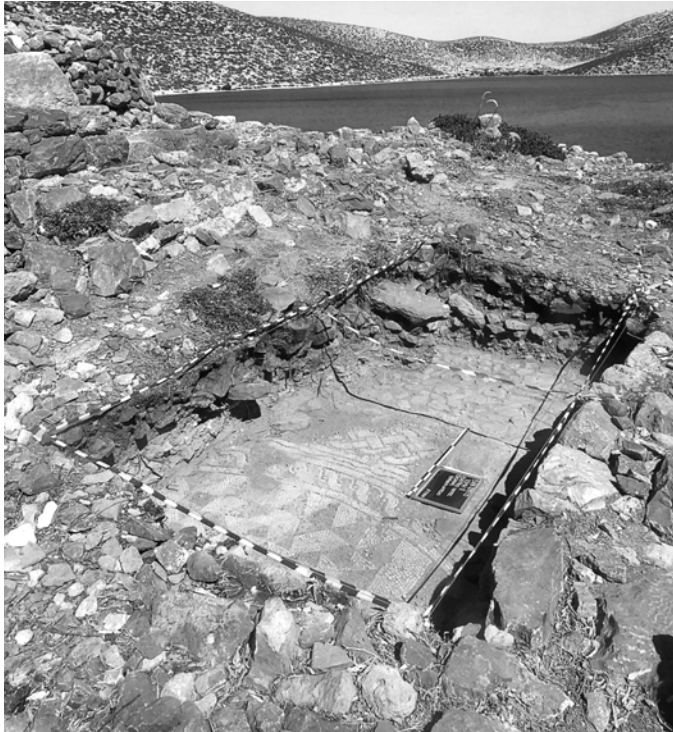
Είχ. 7. Εικόνα από τόν πυθμένα τού κόλπου Βαθύ με λιθοπλίνθους κατακρημνισμένων κτιρίων σέ λειμώνα Posidonia Oceanica, τύπος φυτοκάλυψης πού καθιστά τόν βυθό προστατευόμενο οικοσύστημα.

Εικ. 8. Τοπογραφικό σχέδιο (Δ. Νιώτης) τοῦ ἀκρωτηρίου Ἑλληνικό, ὅπου δηλώνεται ἡ θέση τῶν ἀνασκαφικῶν τομῶν (ἀρ. 1-11) καὶ ἡ διασπορὰ τῶν βραχογραφιῶν.

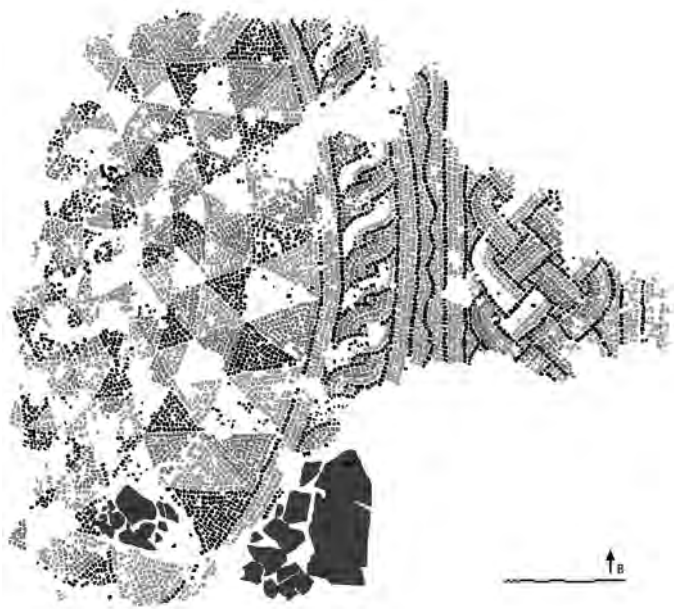
Είκ. 9. Όρθοφωτογραφία (Σπ. Τριάντος, Δ. Νιώτης) του ακρωτηρίου Πύργος/Ελληνικό, όπου δηλώνεται η θέση των ανασκαφικών τομών του 2019.

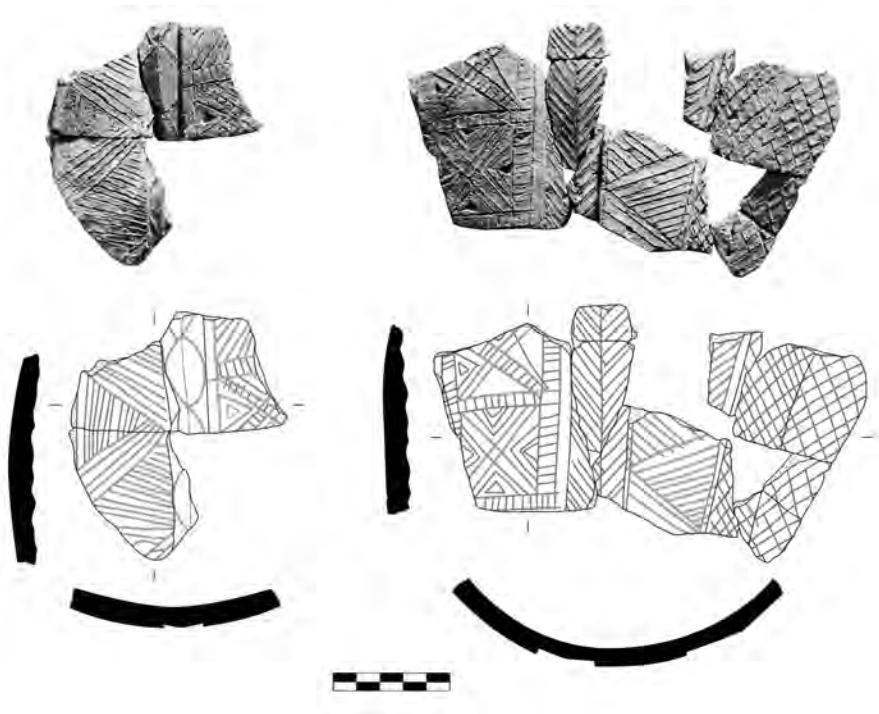
Εἰκ. 10-11. Ἡ Τομὴ 9 καὶ ἡ προέκταση τῆς Τομῆς 8 μὲ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς.

Είκ. 12. Τò ψηφιδωτό δάπεδο τῆς βασιλικῆς. Στὰ σημεῖα ὅπου εἶχε καταστραφεῖ ἀναφάνηκε τὸ πλακόστρωτο ὑπόστρωμά του.

Είκ. 13. Τὸ ψηφιδωτό δάπεδο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ὅπως ἀποκαλύφθηκε στὶς Τομὲς 8 καὶ 9 τοῦ 2018 καὶ 2019 (σχέδιο Ν. Σεπετζόγλου).

Είκ. 14. Κυλινδρικό αγγείο με πλαστική και εγγάρακτη διακόσμηση τής έξωτερικῆς του ἐπιφάνειας. Βρέθηκε στὴν ἐπίχωση πὺ κάλυψε τὸ κεντρικὸ κλίτος τῆς βασιλικῆς (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Εἰκ. 15. Ὁρθοφωτογραφικὴ ἀποτύπωση (Σπ. Τριάντος, Δ. Νιώτης) τῆς παλαιохριστιανικῆς βασιλικῆς, ἡ ὁποία ἰδρύθηκε, πιθανότατα, στὸν 5ο αἰ. στὴν ὀρθογώνιο ἀϋλὴ τοῦ ἑλληριστικοῦ πύργου. Ἡ νότια ὄψη τοῦ πύργου ἀποτελέσ-
σε τὸν βόρειο τοῖχο τῆς βασιλικῆς. Στὸν χῶρο τοῦ μεσαίου κλίτους ἐρευνή-
θηκε ἡ Τομὴ 9, ἀμέσως ἀνατολικά τῆς Τομῆς 8 (ἀνασκαφή 2018), ἡ ὁποία
ἐφέτος ἐπεκτάθηκε βόρεια.

Είκ. 16. Ἡ Τομή 10, σὲ ἐπαφή μὲ τὸ ἀνατολικὸ μέτωπο τοῦ Ὀγκολιθικοῦ Τοίχου K14. Οἱ θέσεις τῶν τεσσάρων ἐγχυτρισμῶν δηλώνονται μὲ τὶς ἐνδείξεις.

Είκ. 17. Σκίτσο τῆς Τομῆς 10 μὲ τὶς ἀριθμημένες θέσεις τῶν τεσσάρων ἐγχυτρισμῶν (Ν. Σεπετζόγλου).

Είχ. 18. Έγχυτρισμός αρ. 1/2019. Διακρίνονται ὄστρακα ἀγγείου καὶ βότσαλα.

Είχ. 19. Έγχυτρισμός αρ. 2/2019. Κρανιακά, μακρὰ καὶ θωρακικά ὅστὰ ἀτόμου περίπου ἑνὸς ἔτους.

Εἰκ. 20. Ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 2/2019. Ὅστρακα φιάλης εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς νάρθηκας καὶ ὄριο γιὰ τὴν ταφή.

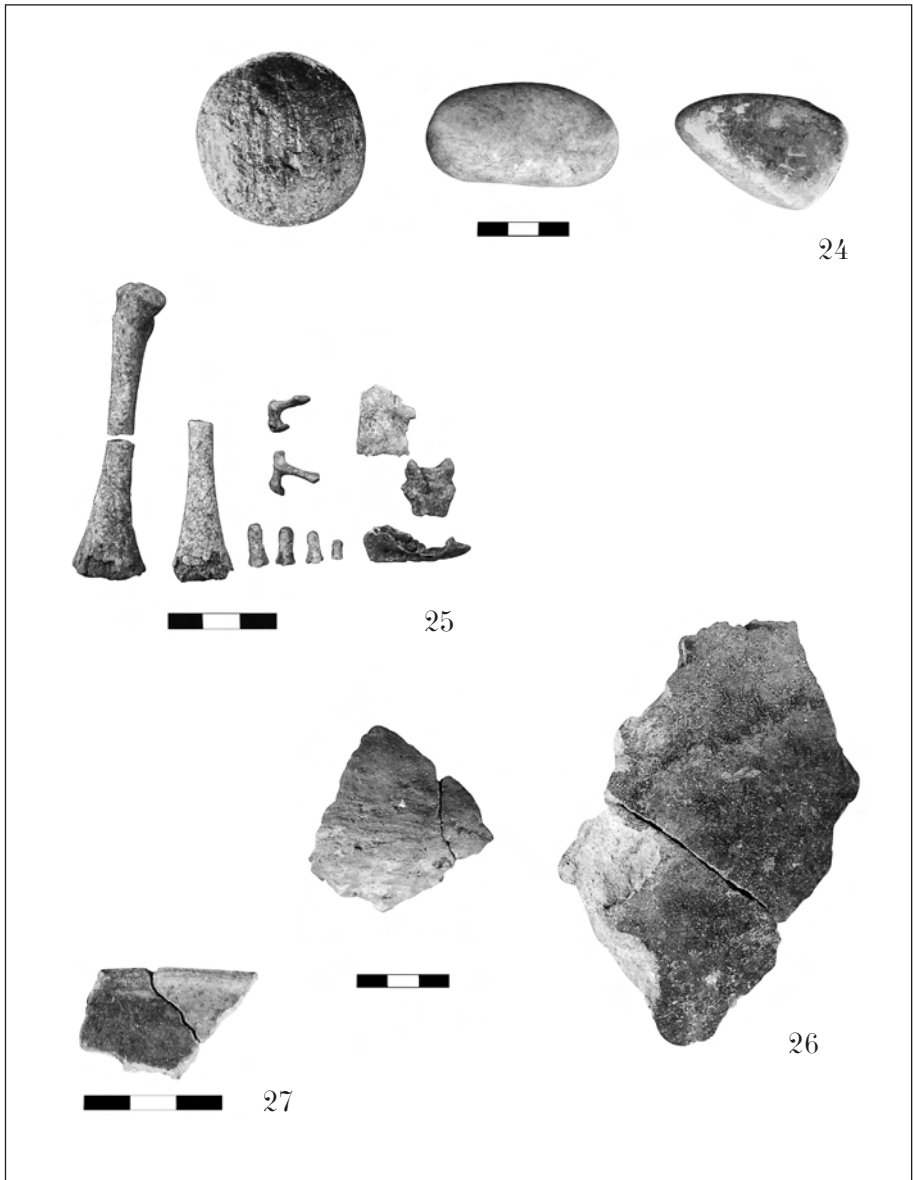
Εἰκ. 21. Χάλκινο ἀγκίστρι ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν βρεφικῶν ἐγγυτρισμῶν ἀρ. 1, 3 καὶ 2/2019.

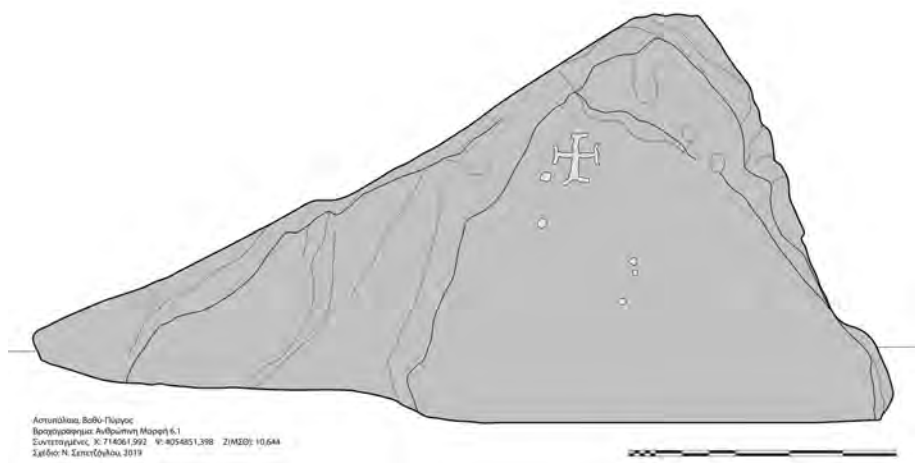
Είκ. 22. Ο τριγωνικός «λάκκος» του έγχυτρισμού άρ. 4/ 2019, σέ έπαφή μέ τόν Όγκολιθικό Τοίχο Κ14.

Είκ. 23. Όστά και τέχνηργα του έγχυτρισμού άρ. 4/2019.

Εἰκ. 24-27. Λίθινα ἐργαλεῖα (κρουστήρας, βότσαλο, λειαντήρας) τοῦ ἐγγυ-
 τρισμοῦ ἀρ. 4/ 2019. Εἰκ. 25. Ἀνάμεσα στὰ ὅσα τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ.
 4/2019 βρέθηκε δόντι καὶ σπόνδυλος ψαριοῦ (ἐπάνω δεξιά). Εἰκ. 26. Τμήμα-
 τα ἀγγείων ἀπὸ τὸν ἐγγυτρισμὸ ἀρ. 4/2019, πὺ βρέθηκαν σπασμένα καὶ σὲ
 διαφορετικὰ σημεῖα τοῦ «λάκκου». Εἰκ. 27. Ἐσώστρεφο χεῖλος φιάλης ἀπὸ
 τὴν περιοχὴ τῶν ἐγγυτρισμῶν.

Είκ. 28. Πλάτωμα 3. Ο τριγωνικός βράχος με το βραχογράφημα σταυρό-σχημου θέματος (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Είκ. 29. Η Τομή 11 μετά την ολοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς.

Εικ. 30. Ἡ φρεατοειδῆς εἴσοδος στὸ σπηλαιοβάραθρο Χάσμα.

Εικ. 31. Ἡ δοκιμαστικὴ τομὴ στὸ δάπεδο τοῦ φρέατος εἰσόδου.

Είκ. 32. Ἡ περιοχή «Χαλάσματα» καὶ στὸ βάθος τὸ ἀκρωτήριο Πύργος/Ἑλληνικό. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναφύμενους βράχους φέρουν βραχογραφίες σπειρῶν καὶ ἄλλων γραμμικῶν θεμάτων.

Είκ. 33. Ὁ κόλπος τοῦ Βαθέος καὶ ἡ χερσόνησος Πύργος ἀπὸ ΒΔ. Ἡ περιοχή «Χαλάσματα» βρίσκεται στὸ ὕψος τοῦ ἀγροτικοῦ δρόμου, κάτω ἀριστερὰ στὴν εἰκόνα.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ

Άνασκαφή τῆς Οἰκίας τῶν Θρανίων

Με ὑπεύθυνη τὴν ἀρχαιολόγο Κική Μπίρταχα συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφή στοὺς Χώρους 1 καὶ 2 τῆς Οἰκίας τῶν Θρανίων (εἰκ. 1) κατὰ τὸ διάστημα μεταξύ 16 Σεπτεμβρίου καὶ 8 Νοεμβρίου¹. Ἐν καὶ εἶχε προγραμματισθεῖ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸ κτίριο αὐτό, ἡ χρονοβόρα διαδικασία ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀναπάντεχη πληθώρα εὐαίσθητων εὐρημάτων, κατέστησε ἀνέφικτη τὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου, μεταθέτοντάς τον στὸ 2020.

Χῶρος 1

Ἡ ἀνασκαφή ὀλοκληρώθηκε μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ δαπέδου (εἰκ. 2), τὸ ὁποῖο ἔχει ὑποστῆ καθίζηση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ὀφειλόμενη προφανῶς σὲ ρηγματώση τοῦ ὑπεδάφους κατὰ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου. Ἐνα χαλαρὸ στρώμα θαλάσσιας ἄμμου μετὰ μικρὰ βοτσαλάκια ἐπάνω στὸ δάπεδο, ἀκολουθούμενο ἀπὸ ἄλλο συμπαγὲς ἀπὸ χῶμα, θαλάσσια ἄμμο, μικρὰ βότσαλα καὶ χαλίκια, ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὸν γεωλόγο Γ. Βουγιουκαλάκη σὲ ἀποθέσεις παλιρροϊκοῦ κύματος (τσουνάμι) ποὺ προηγήθηκε τῆς ἡφαιστειακῆς ἔκρηξης. Πιθανῶς σ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ὀφείλεται καὶ

1. Τὴν ἀνασκαφικὴ ὁμάδα ἀποτελέσαν οἱ ἀρχιτέκτων Γιάννης Μπίτης, ἀρχιτεχνίτης Ἀρτέμης Σιγάλας, ἐργατοτεχνίτης Μανώλης Σιγάλας, ἡ πτυχιούχος ἀρχαιολογίας ΕΚΠΑ Εἰρήνη Σκάρουλου καὶ οἱ φοιτήτριες τοῦ Ἱστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Μαρία Καρρᾶ, Ραφαηλία Ἀλεφραγκῆ καὶ Μαριλένα Χάλαρη.

ή επίστρωση με λευκό ανόργανο υλικό στο ΝΑ. και ΒΔ. τμήμα του δαπέδου, ενώ το υπόλοιπο έχει χρώμα έρυθρο.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν Χῶρο 1 περιλαμβάνουν:

α) Τέσσερα νευρωτὰ ἀγγεῖα, πὺ εἶχαν ἤδη ἀποκαλυφθεῖ στὴν ΒΔ. γωνία τοῦ χώρου κατὰ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους 2017 καὶ 2018 (εἰκ. 3), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο μεγαλύτερα διέσωζαν στὸ ἐσωτερικὸ τους κατάλοιπα ὀργανικῆς οὐσίας,

β) Ὅμαδα μπρούντζινων ἀντικειμένων, ὅπως πέντε μικρογραφικοὶ διπλοὶ πελέκει, δύο πολὺ λεπτὰ σύρματα, τὸ ἄνω τμήμα καρφίδας καὶ δύο μᾶλλον συνανήκοντα τμήματα στενοῦ ἐλάσματος.

Ἐντυπωσιακὰ εὐρήματα σημειώθηκαν ἐπίσης βόρεια τοῦ θυραίου ἀνοίγματος πρὸς τὸν Χῶρο 2 καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο (εἰκ. 4-5). Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο μεγάλοι διπλοὶ πελέκει ἀπὸ πολὺ λεπτὸ μπρούντζινο ἔλασμα καὶ δύο μικρογραφικοὶ, ἐπίσης ἀπὸ λεπτὸ ἔλασμα μπρούντζου, πυρῆνες κεράτων, μικροσκοπικὲς ψῆφοι ἑνὸς ἢ περισσοτέρων περιδεραιῶν (εἰκ. 6), ὁμοιώματα τρίτωνος καὶ ναυτίλου ἀπὸ φαγεντιανή (εἰκ. 7), μία ψῆφος ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο σὲ σχῆμα ὀκτώσχημης ἀσπίδας (εἰκ. 8) μετὰ κατάλοιπα ἐρυθροῦ νήματος στὴν ὀπὴ ἀνάρτησης. Ἰδιαίτερα ἐμβληματικὸ, τέλος, εἶναι τὸ ἐνεπίγραφο θραῦσμα ὁμοιώματος τρίτωνος (εἰκ. 9). Ἡ ἐπιγραφή, ἀποτελούμενη ἀπὸ συλλαβογράμματα τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς καὶ ἓνα ἰδεόγραμμα, εἶναι γραμμμένη μετὰ μελάνι καὶ μπορεῖ νὰ σχετίζεται μετὰ τὴ χρήση τοῦ κτιρίου.

Ἐπάνω στὸ χῶμα σώζονταν τὰ ἀποτυπώματα νήματος ἐρυθροῦ καὶ ὑφάσματος, δίπλα στὸ ὁποῖο βρέθηκαν τέσσερις γαλαζωπὲς σφαιροειδεῖς χάντρες συνδεόμενες μετὰ χάλκινο σύρμα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ βρέθηκαν σὲ ἄμεση συνάφεια μετὰ τὸν μεγάλο πέλεκυ, στὶς ὀψεις τοῦ ὁποῖου σώζονται καὶ ἀποτυπώματά τους (εἰκ. 10). Εὐλίνη κατασκευή, κάτω ἀπὸ τὸ ἀποτύπωμα τῆς ὁποίας βρέθηκαν τὰ ἀνωτέρω ἀντικείμενα, ἐνδέχεται νὰ ἦσαν ἀναρτημένα σ' αὐτήν. Στὶς ἐπιχώσεις, τέλος, τῶν θυραίων ἀνοιγμάτων τοῦ Χώρου 1 βρέθηκαν ρόδακες (εἰκ. 11), καὶ ἡ προαναφερθεῖσα ὀκτώσχημη ἀσπίδα, πιθανῶς ὡς ἐπιθήματα σὲ ξύλινα στοιχεῖα.

Χώρος 2

Μετά τὸν καθαρισμὸ τοῦ Ἀποθέτη τῶν Κεράτων (εἰκ. 12) καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν πεσμένων τμημάτων του ἀποκαλύφθηκαν περιμετρικὰ τῆς νότιας καὶ δυτικῆς παρεΐας του οἱ ὑποδοχῆς ἕξι τουλάχιστον ξύλινων πασσάλων, στὶς ὁποῖες ἔγινε ἔγχυση γύψου γιὰ τὴν διάσωση τῆς μορφῆς των μὲ τὴν δημιουργία ἐκμαγείων.

Ἀπὸ τὴν παρουσία κεράτων διατεταγμένων κατὰ ζεύγη γύρω ἀπὸ τὸ ἀποτύπωμα τοῦ ὄρατοῦ τμήματος ἑνὸς παρόμοιου πασσάλου στὸ ὑπερκείμενο στρῶμα κισσῆρεως (εἰκ. 13) συνάγεται ὅτι αὐτὰ ἦσαν ἀναρτημένα στὸν πάσσαλο. Ἰσοῦψεῖς ὁπὲς πού εἶχαν ἐντοπιστεῖ στὸν βόρειο τοῖχο διαπιστώθηκε ὅτι ἀντιστοιχοῦν πλήρως μὲ τὶς θέσεις τῶν ἐν λόγῳ πασσάλων ἐνισχύοντας τὴν ἄποψη ὅτι ἀποτελοῦσαν μέρος ξύλινης ἐσχάρας, ἐπάνω στὴν ὁποία γινόταν ἡ ἀπόθεση τῶν κεράτων. Στὴ βάση δὲ τῆς ἐσχάρας βρέθηκαν λίθινα ἐργαλεῖα καὶ σκεύη ἀνάμικτα μὲ κέρατα (εἰκ. 14-15), ὅπως 43 μικρὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα (σκύφοι, ἄωτοι κύαθοι, ἡμισφαιρικὰ κύπελλα), μία σφαιρική πρόχους καὶ ἕνας μικρὸς πίθος μὲ χοανοειδὲς στόμιο. Σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ τὰ σκεύη αὐτὰ βρέθηκαν κατάλοιπα ὑφασμάτων ἢ ἀπανθρακωμένοι καρποί.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀνασκαφικὰ δεδομένα συνάγεται ὅτι οἱ ἀποθέσεις καὶ προσφορὲς δὲν περιορίζονταν μόνον σὲ κέρατα ἀλλὰ περιελάμβαναν καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἢ ὑλικά. Ἀπὸ τὴν χρονολόγηση δὲ ὀρισμένων ἀγγείων στὴν Ὑστεροκυκλαδικὴ 1α περίοδο ἐπιβεβαιώνεται ὅτι τὸ κτίριο ἦταν σὲ χρῆση καὶ λειτουργία μέχρι τὴν τελικὴ καταστροφὴ τῆς πόλης.

Δυτικὰ τοῦ Ἀποθέτη τῶν Κεράτων καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 2, ἀποκαλύφθηκε ἀκόμη ἕνας μικρὸς νάρθηκας (εἰκ. 14-15) ἀποτελούμενος ἀπὸ ζευγὸς πήλινων κιβωτιδίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνεστραμμένο τὸ μεγαλύτερο ἐγκιβώτιζε στὸ ἐσωτερικὸ του τὸ μικρότερο, στὸ ὁποῖο, μέσα σὲ πηλοκονίαμα εἶχε βυθιστεῖ ξύλινο κουτί, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ ἀποτύπωμά του. Μέσα στὸ κουτί αὐτὸ φυλασσόταν μαρμαρίνο πρωτοκυκλαδικὸ εἰδῶλιο γυναικείας μορφῆς τῆς παραλλαγῆς Σπεδοῦ σὲ ὕπτια θέση, ἔλλιπες κατὰ τὸν λαιμὸ μὲ τὸ κεφάλι καὶ κατὰ τὰ σκέλη ἀπὸ τὰ γόνατα καὶ κάτω, καὶ ἔχοντας τὴν ἄνω ἐπιφάνειά του καλυμμένη μὲ

λευκὸ ζεόλιθο. Τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα τόσο τῶν πήλινων κιβωτιδίων ὅσο καὶ τοῦ ξύλινου κουτιοῦ ἦσαν ἐπιχρισμένα με ζωηρὸ ἐρυθρὸ χρῶμα. Τοποθετημένη σχεδὸν σὲ ἐπαφή με τὴ νότια στενὴ παρειά τοῦ νάρθηκα ἦταν μικρὴ μεσοκυκλαδικὴ ραμφόστομη πρόχους (εἰκ. 16).

Στὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ χώρου, κατὰ τὴν ἀφαίρεση παχέος στρώματος καταστροφῆς ἀπὸ τὴν ἀνωδομή τῶν Χώρων 2 καὶ 3 ἀνασύρθηκαν καὶ θρυμματισμένες πλάκες ἐπίστρωσης δαπέδου, ἀρκετὰ θραύσματα λίθινων ἐργαλείων καὶ θαλάσσια βότσαλα. Κάτω ἀπὸ τὰ ὑλικά αὐτὰ ἤρθαν στὸ φῶς δύο συστάδες μικκύλων πρωτοκυκλαδικῶν ἀγγείων.

Τὴ συστάδα τῆς ΝΔ. γωνίας ἀποτελοῦσαν 16 ἀγγεῖα τοποθετημένα γύρω ἀπὸ ξύλινο ἀντικείμενο (εἰκ. 17-18), τοῦ ὁποῖου ἡ μορφή ἐλπίζεται νὰ διαπιστωθεῖ μετὰ ἀπὸ τὴν ἀνάσyrση τοῦ γύψινου ἐκμαγείου τοῦ ἀποτυπώματός του. Τὴ δεύτερη συστάδα λίγο βορειότερα ἀποτελοῦσαν 131 μικκύλα ἀγγεῖα μέσα σὲ ἀβαθῆ κοιλότητα ἐπάνω στὸ δάπεδο, ἡ ὁποία ἐκτείνεται πρὸς Δ., κάτω ἀπὸ τὸ ἄσκαφο τμήμα πρὸς τὸν Χῶρο 3 (εἰκ. 19).

Στοὺς τύπους τῶν μικκύλων ἀγγείων περιλαμβάνονται ἄwτα ἀπίοσχημα φιαλίδια, ἀπίοσχημα με μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, ἀμφορίσκοι με κατακόρυφες διάτρητες ἀποφύσεις καὶ προχοῖσκες. Παρόμοια ἀγγεῖα ἔχουν βρεθεῖ παλαιότερα τόσο στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Οἰκίας τῶν Θρανίων ὅσο καὶ στὴν ἀρχαιότερη φάση κάτω ἀπὸ τὴν Πλατεία τοῦ Κενοταφίου. Τὸ μικρὸ μέγεθος, ἡ χονδροειδῆς κατασκευὴ, τὸ πλῆθος, ἀλλὰ καὶ ἡ παντελῆς ἀπουσία τους ἀπὸ τὰ κτερίσματα σὲ πρωτοκυκλαδικούς τάφους, ὑποδηλώνουν ὅτι πρόκειται γιὰ σκεύη μίας χρήσης ποὺ παράγονταν μαζικά γιὰ συγκεκριμένο σκοπὸ. Ἡ συγκέντρωσή τους δὲ στὶς παραπάνω περιοχές, ὅπου εἶναι ἔντονος ὁ συμβολισμὸς, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας των ὡς σκευῶν πόσης κατὰ τὴ διαδικασία μαζικῶν τελετουργικῶν πράξεων.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

Είγ. 1. Κάτοψη της Οικίας των Θρανίων (Χώροι 1 και 2).

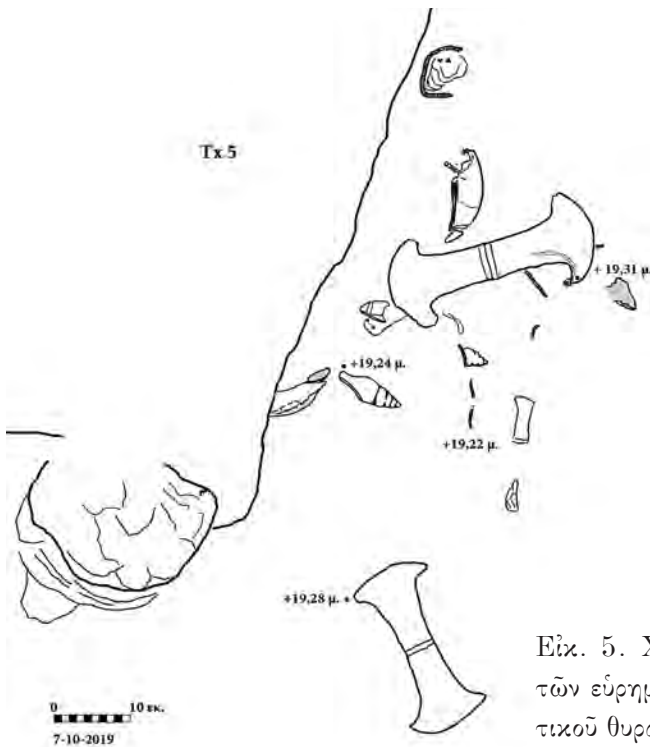
Είχ. 2. Άποψη τοῦ Χώρου 1 ἀπὸ Β.

Είχ. 3. ΒΔ. γωνία τοῦ Χώρου 1: Νευρωτὰ ἀγγεῖα κατὰ χώραν.

Είχ. 4. Χώρος 1: Εύρηματα κατά χώραν βορείως του δυτικού θυραίου ανοίγματος (λήψη από Ά.).

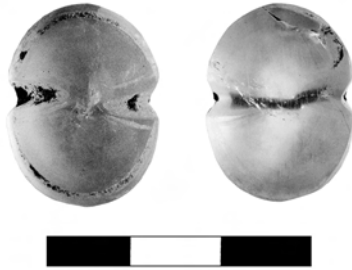
Είχ. 5. Χώρος 1: Άποτύπωση των εύρημάτων βορείως του δυτικού θυραίου ανοίγματος.

Είχ. 6. Χῶρος 1: Περιδέραια.

Είχ. 7. Χῶρος 1: Ὅμοιώματα τρίτωνος καὶ ναυτίλου ἀπὸ φαγεντιανή.

Είκ. 8. Χῶρος 1: Ψῆφος ἀπὸ θρεῖα κρύσταλλο
σὲ σχῆμα ὀκτώσχημης ἀσπίδας.

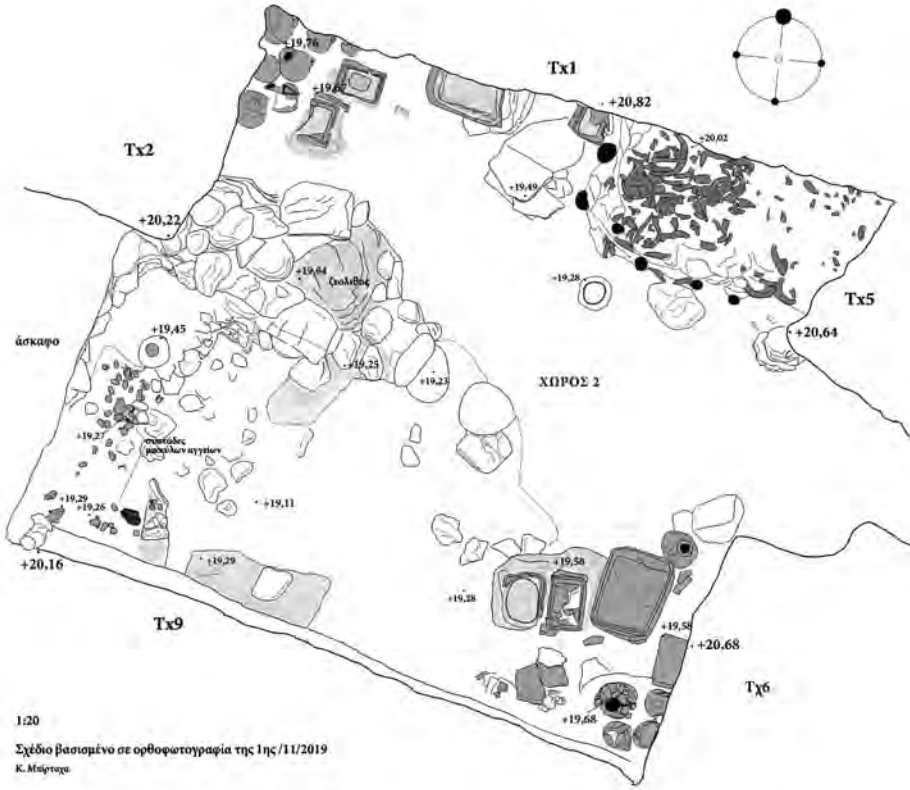
Είκ. 9. Χῶρος 1: Ἐνεπίγραφο θραῦσμα ὁμοιώματος
τρίπωνα ἀπὸ φαγεντιανή.

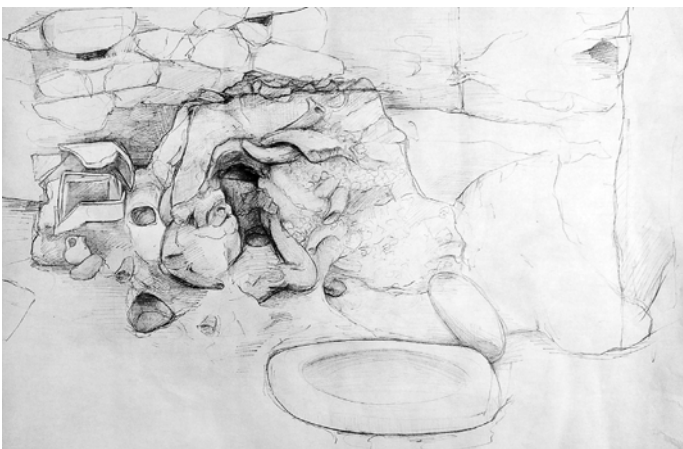
Είχ. 10. Χώρος 1: Τμήμα πελέκεως από μπρούντζινο έλασμα με άποτυπώματα μικροαντικειμένων.

Είχ. 11. Χώρος 1: Ρόδακες από φαγεντιανή, ένδεχομένως έπιθήματα σε ξύλινες θύρες.

Είχ. 12. Χώρος 2: Κάτοψη με τις συγκεντρώσεις ευρημάτων.

Είχ. 13. Χώρος 2: Σχεδιαστική αποτύπωση πασσάλου με τὰ συναφή πρὸς αὐτὸν κέρατα.

Είχ. 14. Χώρος 2: Ὁ Ἀποθήτης Κεράτων στὴ ΒΑ. γωνία.

Είχ. 15. Χώρος 2: Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τοῦ Ἀποθήτη Κεράτων.

Είκ. 16. Χώρος 2: Ο πήλινος νάρθηκας στο δυτικό άκρο του Άποθέτη Κεράτων.

Είκ. 17. Χώρος 2, ΝΔ. γωνία: Συστάδα μικκύλων άγγείων (άπό Β.).

Είκ. 18. Χώρος 2, ΝΔ. γωνία: Συστάδα μικκύλων αγγείων (από Α.).

Είκ. 19. Χώρος 2, Ἡ βορειότερη συστάδα μικκύλων αγγείων (από Α.).

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

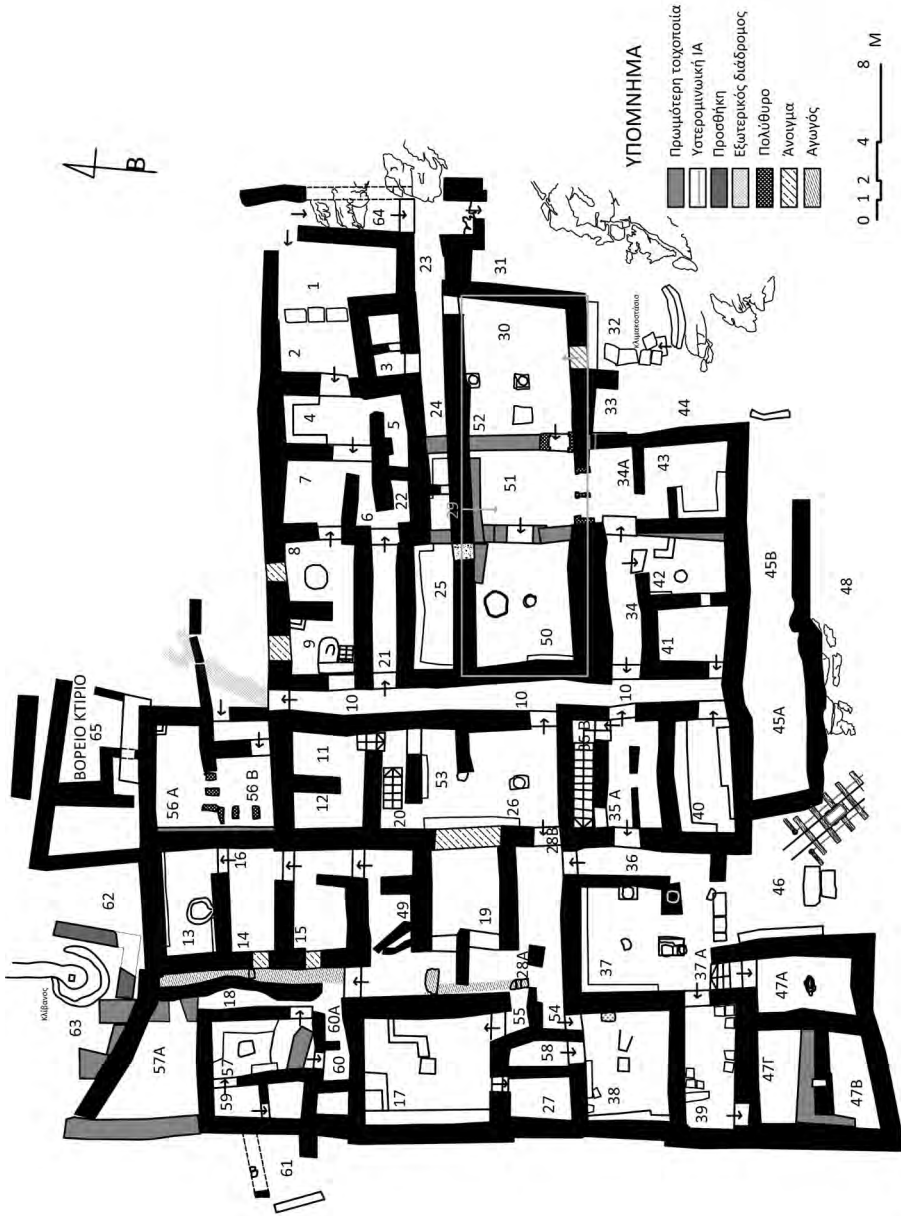
Συνεχίσθηκε και τὸ 2019 ἡ ἀνασκαφή στὴν Ζώμινθο (εἰκ. 1) ὑπὸ τὴν διεύθυνση τῆς δρ. ᾽Ε. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη. Ἡ ἔρευνα διεξήχθη στοὺς Χώρους 1, 28Α, 32, 33, 38, 44, 45β, 46, 48, 61, 64, 65 καὶ χῶρο ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν βόρεια εἴσοδο.

Χῶρος 1 – Συγκρότημα ΒΑ. πρόσβασης

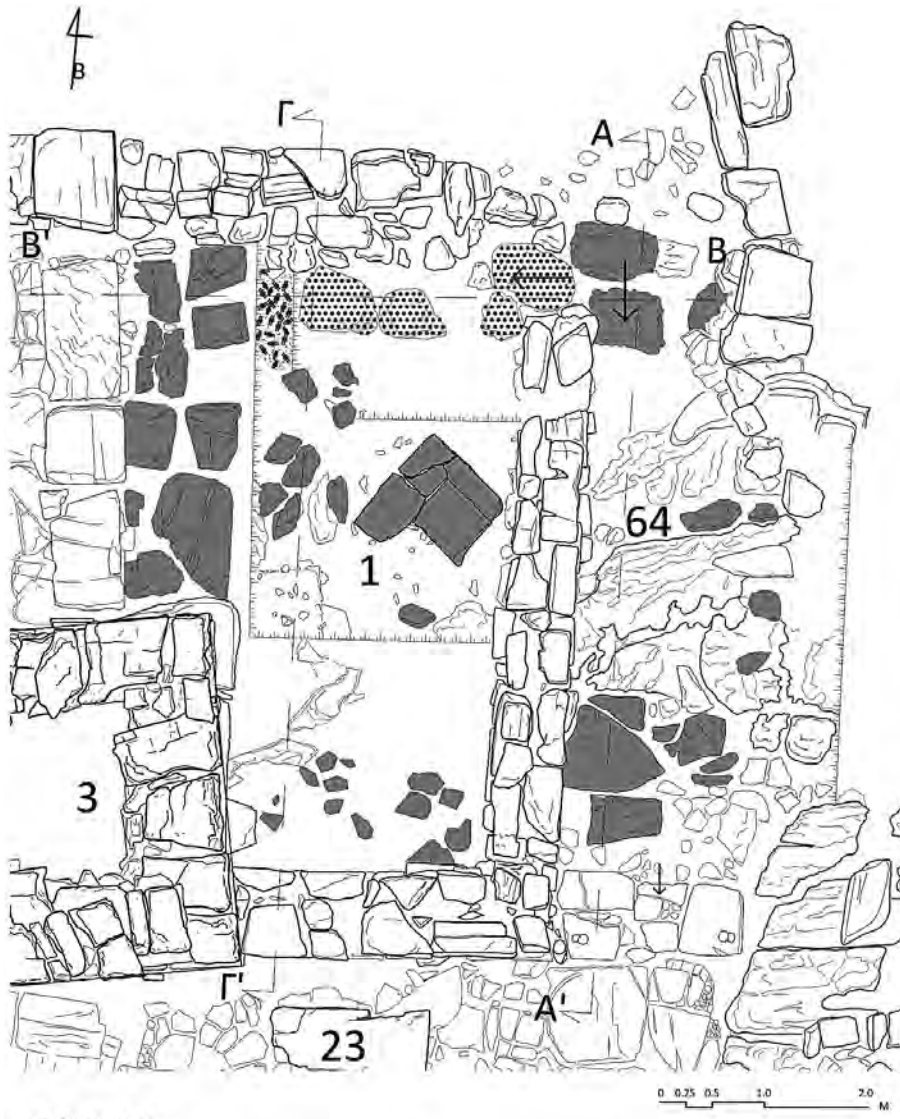
Ὁ Χῶρος 1¹ (σχ. 1-4, εἰκ. 2-5) βρίσκεται στὴν ΒΑ. γωνία τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ἀνατολικά τῶν Χώρων 2 καὶ 3 (Δεξαμενὴ Καθαρμῶν) καὶ βόρεια τοῦ Διαδρόμου 23. Οἱ ἐσωτερικὲς του διαστάσεις εἶναι 5.70 μ. ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ 3.80 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α. (ἀνατολικὴ ὄψη πλακῶν εἰσόδου μεταξὺ Χώρων 1 καὶ 2 ἕως δυτικὴ ὄψη ἀνατολικοῦ τοίχου Χώρου 1).

Οἱ πρῶτες ἔρευνες στὸν Χῶρο 1 ξεκίνησαν τὴν δεκαετία τοῦ 1980 στὴν ΒΑ. γωνία τοῦ χώρου, ὅπου εἶχε ἐντοπιστεῖ συγκέντρωση ἀγγείων, καὶ στὴ συνέχεια ἀκολούθησε συστηματικὴ ἀνασκαφή τοῦ χώρου τὸ 2018. Τότε στὸ στρῶμα τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀπὸ βάθος 1.34 μ. ἕως 1.90 μ. εἶχαν ἐντοπισθεῖ ἴχνη λεπιδochώματος, πηλοχώματος, μικροῦ μεγέθους σχιστολιθικῶν πλακῶν, καμένα τμήματα ξύλου (δόρωση), κονιάματα (ἐγγχρωμα καὶ μῆ), καθὼς καὶ μεγάλη συγκέντρωση ἀγγείων διαφόρων τύπων καὶ μεγεθῶν, ὅπως τμήματα κυπέλλων, πιθοειδῶν ἀγγείων,

1. Ὡς σταθερὸ σημεῖο (ΣΣ) μέτρησης βάθους τοῦ Χώρου 1 ὀρίσθηκε ἡ ἄνω ἐπιφάνεια λίθου τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ Χώρου 3 (Δεξαμενὴ Καθαρμῶν). Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται σὲ ὕψ. 102.192 μ. σὲ σχέση μὲ τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς ποὺ βρίσκεται στὸ ἀλώνι στὰ δυτικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

Σχ. 1. Γενική κάτοψη του Κεντρικού Κτιρίου μετά το πέλος της ανασκαφής του 2019.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Νεοανακτορική είσοδος
- Πρωιμότερη είσοδος
- ▨ Δοκός άνω όρόφου
- Πλάκες νεοανακτορικού δαπέδου
- ▤ Πλάκες πρωιμότερου δαπέδου

Σχ. 2. Κάτοψη τῶν Χώρων 1 καὶ 64.

πυραύλων, τριποδικῶν ἀγγείων (χύτερες), ἀμφορέων καὶ προχοειδῶν ἀγγείων. Τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου εἶχε φανεῖ σὲ βάθος 1.92 μ. στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου².

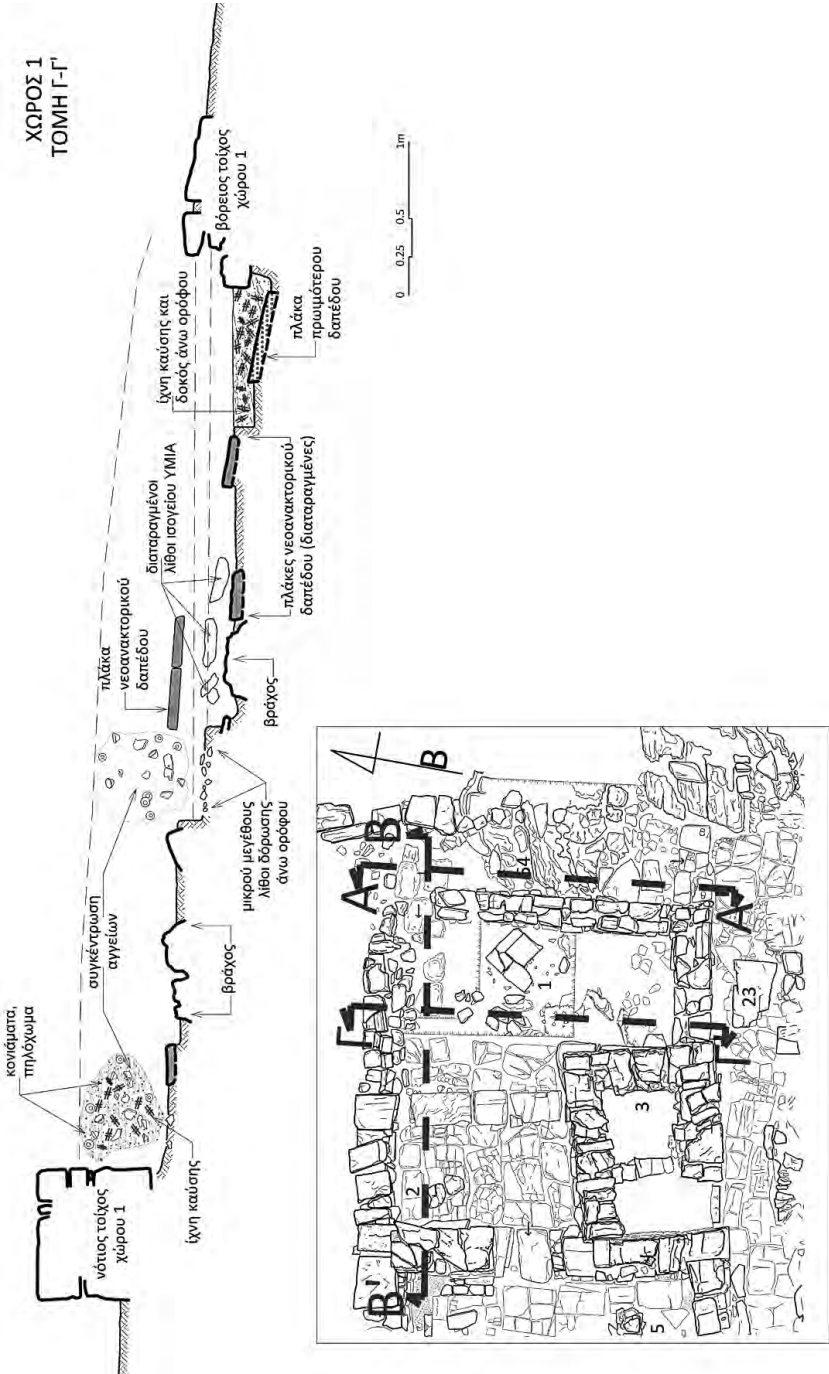
Κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀνασκάπτεται τὸ κεντρικὸ καὶ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 1 (σχ. 2-4), καθὼς καὶ ἡ περιοχὴ ποῦ κατελάμβανε δέντρο ποῦ ἀφαιρέθηκε στὴν ΒΑ. γωνία.

Φέτος συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ στρώματος τοῦ ἄνω ὀρόφου ποῦ εἶχε ξεκινήσει τὸ 2018 καὶ ἡ συγκέντρωση τῶν πεσμένων ἀγγείων (εἰκ. 6) σὲ βάθος 1.90 μ. ἕως 2.19 μ., πάχους 0.29 μ., στὸ κεντρικὸ καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά τμήμα τοῦ Χώρου 1 (εἰκ. 7). Ἡ συγκέντρωση καλύπτει ἐπιφάνεια περίπου 1.30×0.70 μ.

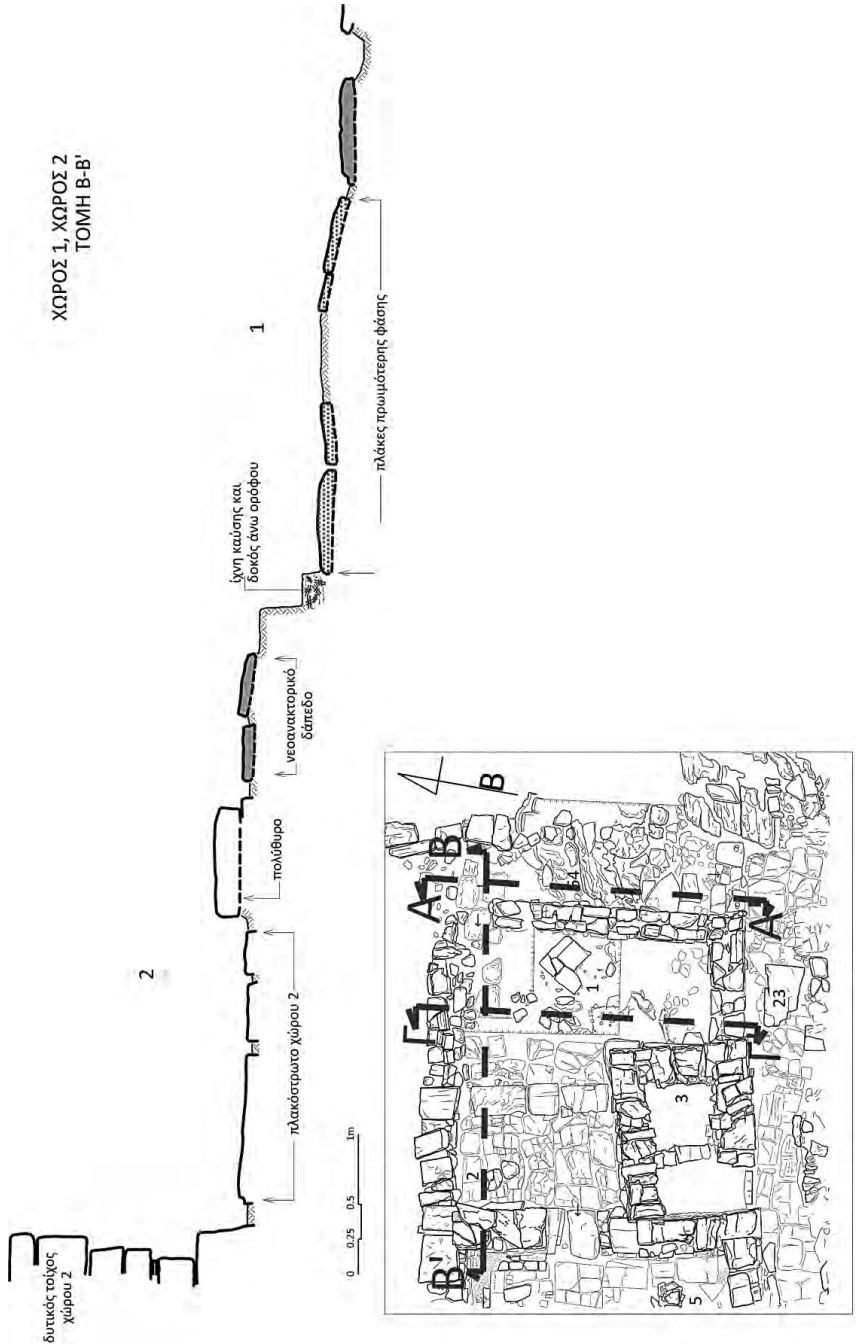
Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων στὸ ἀνατολικὸ τμήμα³ ξεχωρίζουν: τμήμα σφαιρικῶν κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος (σχ. 5θ), ἄτο κωνικὸ μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος (σχ. 5ι), τμήμα ἄβαφου κωνικοῦ κυπέλλου (σχ. 5ε), ὄστρακο ἀπὸ ἀνοιχτὸ ἀγγεῖο (κύπελλο) μὲ καστανὲς ταινίες ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, τρία τμήματα ἀμφορέα μὲ πλαστικὸ δακτύλιο μεταξὺ λαιμοῦ καὶ σώματος (σχ. 6), τμήμα λεπτοῦ σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ταινία ἐξωτερικά, τμήμα λεπτοῦ σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ταινία παρὰ τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ταινίες στὸ ἐσωτερικὸ του, χονδρὸ ἀγγεῖο μὲ ὀριζόντιο χεῖλος καὶ αὐλακα κατὰ τὸ μῆκος τοῦ χείλους καὶ διαφορετικοὶ τύποι ποδιῶν ἀπὸ χύτερες, ἓκ τῶν ὁποίων ἓνα φέρει βαθεῖα κάθετη ἐγγάραξη (εἰκ. 8α), βάση μικρογραφικοῦ κυπέλλου, τμήμα χείλους καρποδόχου καὶ χεῖλος καὶ σῶμα ἀπὸ πλάθανο (εἰκ. 8β).

2. ΠΑΕ 2018, 330.

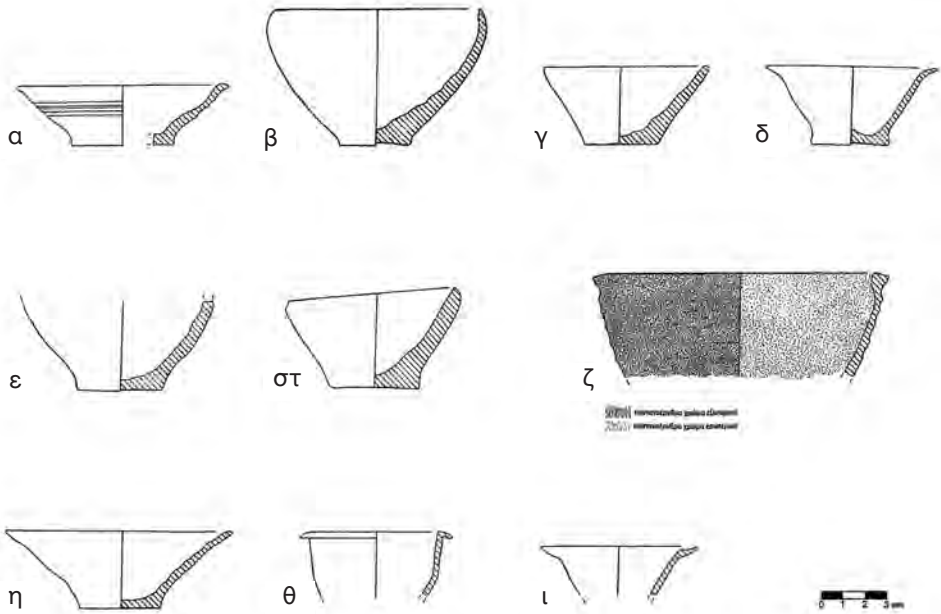
3. Χονδρὸ τραχὺ κωνικὸ κύπελλο, ἄβαφα τμήματα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα καθὼς καὶ σφαιρικοῦ, τμήματα μεγάλου ἀγγείου μὲ ταινίες ἐξωτερικά, λαβή, σῶμα καὶ βάση χύτερας, βάσεις μικρῶν χονδροειδῶν καὶ λεπτότεγων ἀγγείων, ὄστρακα ἀπὸ πίθους, προχοϊδὲς μὲ κίτρινο πηλὸ, προχοϊδὲς μὲ κεραμόχρωμο πηλὸ μὲ ξένα σωματίδια, διάφορα τμήματα μεγάλων προχοϊδῶν, μελαμβαφῆς λαβὴ μὲ κυλινδρική τομῆ, τμήμα χαμηλοῦ χονδροῦ δισκοειδοῦς ἀγγείου, λαβὲς μεγάλων ἀμφορέων καὶ τμήμα βάσης πίθου μὲ «δαχτυλιῆς» στὸ ἐσωτερικὸ.

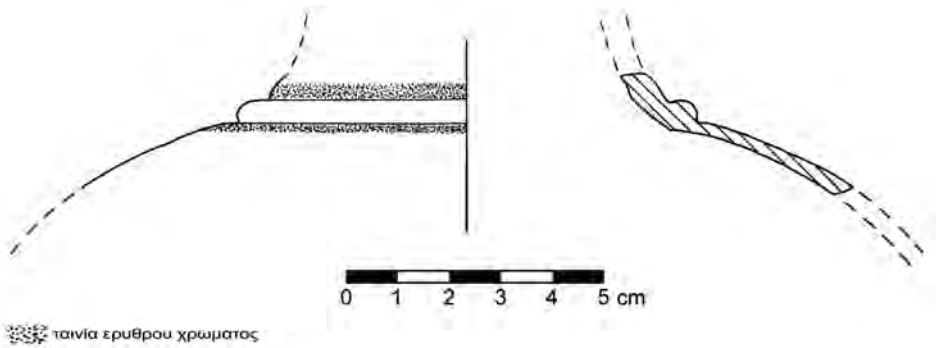
Σχ. 3. Χώρος 1. Τομή Γ-Γ' από Β. προς Ν.

Σχ. 4. Χώρος 1. Τομή Β-Β' από Α. πρὸς Δ.

Σχ. 5. Χώρος 1. Κύπελλα.

Σχ. 6. Χώρος 1. Τμήματα ἀμφορέα με πλαστικό δακτύλιο μεταξύ λαιμοῦ και σώματος.

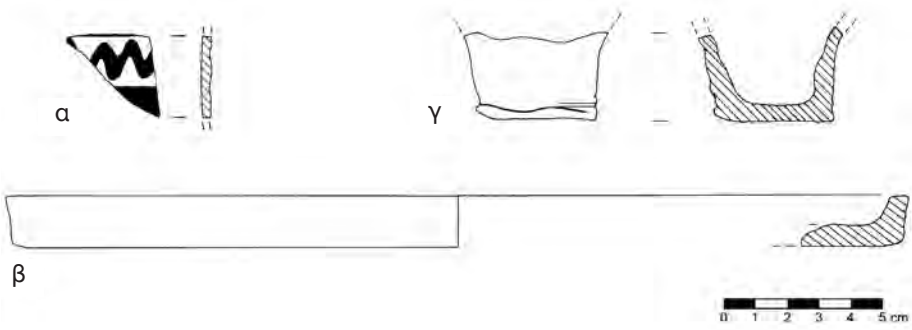
Βορειότερα, μία ομάδα περιέχει πολλά χονδρά (μερικά τραχειά) και λεπτά ὄστρακα ἀπὸ κλειστὰ καὶ ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα⁴. Ξεχωρίζει ὄστρακο μὲ ὑπόλευκο πηλὸ καὶ λευκὸ ἐπίχρισμα, τμήματα σφαιρικῶν κυπέλλων μὲ ἔξω νεῦον χειλὸς, χειλὸς καρποδόχης, χειλὸς ποὺ σχηματίζει αὐλακα, τμήμα τραχὺ δίσκου διαμ. 0.14 μ., ταινιοειδῆ λαβὴ μὲ εὐθέα τοιχώματα, ὄστρακο μὲ κυματοειδῆ διακόσμηση (σχ. 7α), τμήμα δίσκου (σχ. 7β), βάση κλειστοῦ ἀγγείου (σχ. 7γ) καὶ τρία σχεδὸν ἀκέραια ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (σχ. 5γ, 5δ καὶ 5στ).

Δυτικότερα ἀποκαλύφθηκε ἄλλη συστάδα ἀγγείων⁵. Ἀκόμη, συλλέγεται θραυσμένο μικρὸ ἀνοιχτὸ ἀγγεῖο, πιθανὸν λοπάδιο. Χαρακτηριστικὸ τῆς ομάδας ἀποτελοῦν τὰ πολλὰ καμένα ὄστρακα, καθὼς καὶ ἓνα τεφρὸ ὄστρακο μὲ λευκὸ πυρήνα, κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ ταινιοειδῆ λαβὴ, τμήμα μελαμβαφοῦς κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χειλὸς καὶ κυματοειδεῖς πλαστικὲς ταινίες, τμήμα χειροποίητου κλειστοῦ ἀγγείου μὲ ταινία στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἓνα πολὺ λεπτὸ (ὠοκέλυφο) ὄστρακο μὲ καστανὸ ἐπίχρισμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ἰδιαιτερο εὔρημα ἀποτελεῖ τὸ μικροῦ μεγέθους ὀστέινο ἀντικείμενο μὲ ὀπή (μῆκ. 0.018 μ., πλάτ. 0.01 μ., πάχ. 0.002 μ.), πιθανὸν περίαπτο (εἰκ. 9, σχ. 8ε). Συλλέχθηκαν ἐπίσης λίγα μικρὰ ὀστὰ ζώων.

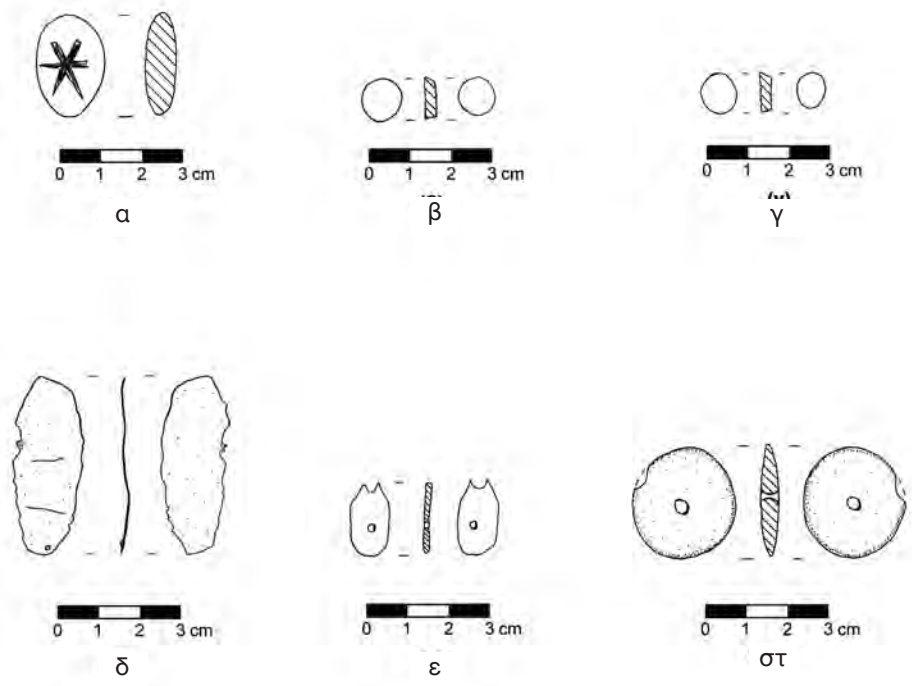
Συνολικὰ ἀπὸ τὴν συγκέντρωση κεραμεικῆς τοῦ ἄνω ὀρόφου συλλέγονται 31 ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων 24 ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, ἓνα ἡμισφαιρικὸ

4. Τμήμα πολὺ λεπτοῦ κλειστοῦ ἀγγείου, σῶμα μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου μὲ ταινίες, πόδι καὶ σῶμα χύτρας, σχετικὰ μικρὸ κλειστὸ ἀγγεῖο μὲ καστανὲς ταινίες ἐξωτερικὰ, ὄστρακα ἀπὸ τραχιὰ ἀγγεῖα μὲ ξένα σωματίδια, θραύσματα κωνικῶν κυπέλλων μὲ ἔσω νεῦον χειλὸς ἢ ὀριζόντιο χειλὸς μὲ μαύρη ταινία στὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ σώματα λεπτῶν προχοϊδῶν μὲ καθαρὸ κεραμόχρωμο πηλὸ.

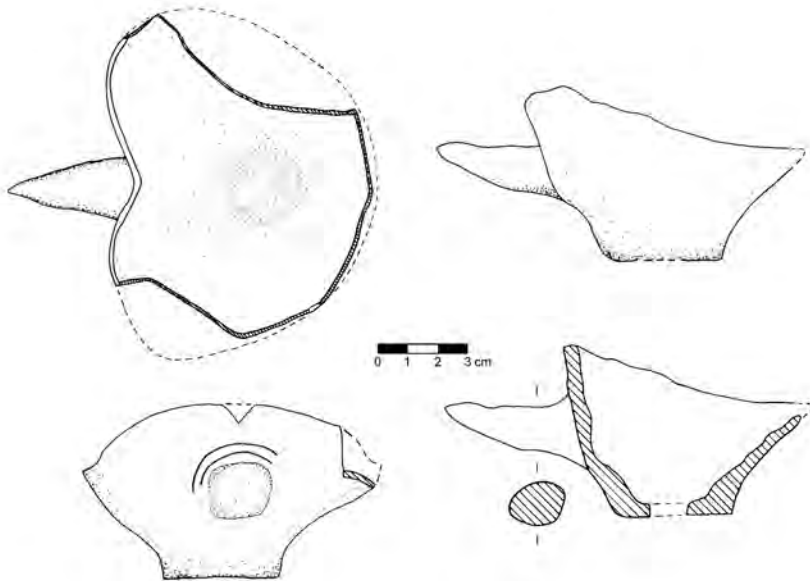
5. Σώματα καὶ βάσεις κωνικῶν κυπέλλων, τραχὺ ἔξω νεῦον χειλὸς λεκάνης ἀπὸ κόκκινο πηλὸ διαμ. 0.33 μ., ὀριζόντιο χειλὸς χύτρας, ἄβαφο τμήμα προχοϊδοῦς μὲ κίτρινο πηλὸ, τραχὺ τμήμα οἰκιακοῦ σκεύους μὲ τεφρὸ πυρήνα, τμήμα πίθου μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, λεπτὸ τραχὺ ὄστρακο μὲ πολλὰ ξένα σωματίδια, ἡμισφαιρικὸ κύπελλο καστανέρυθρο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ μὲ ἐξωτερικὲς αὐλακὲς (σχ. 5ζ).

Σχ. 7. Χώρος 1. Τμήματα αγγείων από την συστάδα αγγείων του άνω όρόφου.

Σχ. 8. Χώρος 1. Σχέδια μικρών εύρημάτων.

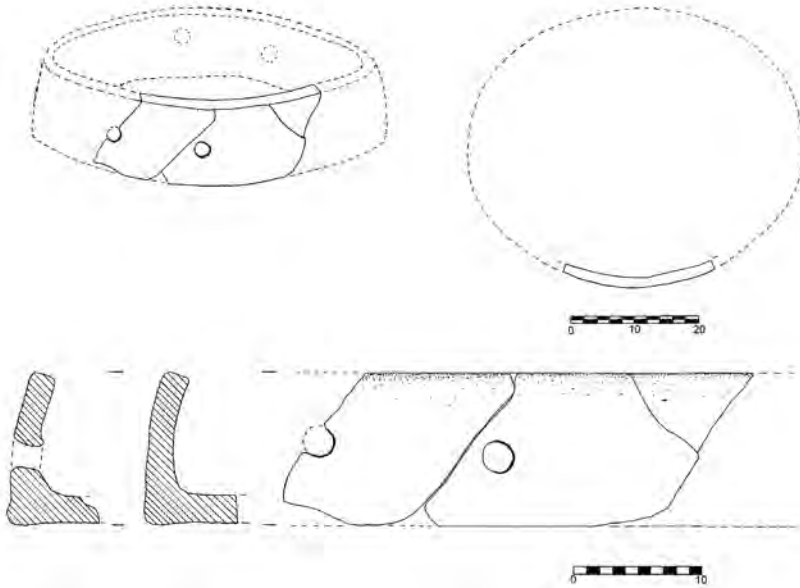

Σχ. 9. Χῶρος 1. Πύραυνο.

κύπελλο, ἓνα πύραυνο (σχ. 9), τμήματα χαμηλῆς λεκάνης με δύο ὀπές διαμ. 0.44 μ.⁶ (εἰκ. 10, σχ. 10) οἰκιακῆς χρήσης, πιθανῶς τυροκομικῆς, ὅπως σημειώθηκε ἀπὸ σύγχρονους γνῶστες παραγωγῆς τυριοῦ, καὶ 3 λοπάδια. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς ξεπερνᾷ τὰ 100 ἀγγεῖα σύμφωνα με τὰ τμήματα βάσεων ἀγγείων ποὺ ἐντοπίζονται στὶς ομάδες κεραμεικῆς, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ὅλα στὴν ὙΜ ΙΑ περίοδο.

Σὲ βάθος 2.17 μ., δηλαδὴ στὸ ἴδιο περίπου βάθος ποὺ σταματᾷ ἡ συγκέντρωση τῶν ἀγγείων (2.19 μ.), ἐντοπίζονται καὶ φέτος μικροῦ μεγέθους λίθοι (εἰκ. 4 καὶ 11), ἓνα τμήμα τῶν ὁποίων δὲν ἀφαιρεῖται καὶ παραμένει ὡς «μάρτυρας». Οἱ λίθοι ἐντοπίζονται κυρίως στὸ κεντρικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χῶρου 1. Ἀποτελοῦσαν τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω

6. Μαρία Παντελίδου Γκόφα, Ἀνασκαφὴ Τσέπι Μαραθῶνος, ΠΑΕ 2010, 172-3 εἰκ. 1-2 (cheese pots). *Μινωικῶν καὶ Μυκηναίων γεύσεις* (Ἀθήναι 1999) 165 ἀρ. κατ. 149, γιὰ παρόμοιο τύπο βλ. σελ. 91 ἀρ. κατ. 56 MM ΠΙΒ ἀπὸ Ἀποδοῦλου.

Σχ. 10. Χώρος 1. Σκεῦος για τυροκομική χρήση.

ὀρόφου, μᾶλλον δόρωση (σχ. 3) μαζί με τὸ λεπιδόχωμα καὶ τὸ πηλόχωμα πὺ εἶχαν ἐντοπιστεῖ στὸ 2018 στὸ νότιο καὶ ΝΑ. τμήμα τοῦ Χώρου 1 σὲ βάθος 1.92 ἕως 2.01 μ.

Στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Χώρου 1 ἐντοπίζονται τμήματα καμένου ξύλου/δοκοῦ καὶ χόματος (εἰκ. 12, σχ. 3) παράλληλα τῶν πλακοειδῶν λίθων εἰσόδου με κατεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, καμένα ξύλα εἶχαν ἐντοπιστεῖ καὶ σὲ ἀνώτερα ἐπίπεδα τὸ 2018⁷. Στὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐντοπίζεται σὲ βάθος 2.42 μ.⁸, πάνω ἀπὸ τὶς πρωιμότερες πλάκες δαπέδου καὶ δὲν ἀφαιρεῖται ἀλλὰ παραμένει ὡς «μάρτυρας». Ἰχνη καύσης ἐντοπίστηκαν στὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἤδη ἀπὸ βάθος 2.08 μ. στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου, λιγότερο ὅμως ἐντονα καὶ μικρότερης ἔκτασης.

7. ΠΑΕ 2018, 324-325.

8. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ συλλέχθηκαν: λαβὴ πρόχου, χεῖλος, λαβὴ καὶ πόδι χύτρας καὶ μελαμβαφῆς λαβὴ κλειστοῦ ἀγγείου (ἀμφορέα).

Λίγα εκατοστά βαθύτερα από το επίπεδο τῶν μικρῶν λίθων τῆς δόρωσης ἄνω ὀρόφου ἐντοπίζονται στὸ δυτικότερο τμήμα μεγαλύτερου μεγέθους ἀσβεστολιθικὲς πλάκες (εἰκ. 11), καθὼς καὶ λίγοι σχιστόλιθοι ἀνάμεσά τους, πού ἀποτελοῦν δάπεδο τοῦ ἰσογείου τοῦ Χώρου 1 στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο. Οἱ πλάκες αὐτές, ἔντονα διαταραγμένες, ἐντοπίζονται σὲ βάθος 2,24 ἕως 2,43 μ. Ἀνάλογες εἶχαν ἐντοπιστεῖ τὸ 2018⁹ στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 1 σὲ βάθος 1,88 ἕως 2,06 μ. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 1 εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τμήματα τοῦ φυσικοῦ βράχου στὸ νότιο τμήμα (2018) καὶ στὸ ἀνατολικό (2019), στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ ἰσογείου τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Οἱ πλάκες μὲ χῶμα γέμιζαν τὰ κενὰ πού δημιουργοῦσε ὁ φυσικὸς βράχος, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλους χώρους τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου. Στὸ δυτικότερο τμήμα, λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὶς πλάκες πολυθύρου¹⁰ καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὶς πλάκες δαπέδου καὶ ἀνατολικά τῶν πλακῶν τοῦ πολυθύρου, εἶχε ἐντοπιστεῖ μεγάλου μεγέθους θραυσμένος πλακοειδῆς λίθος¹¹ (εἰκ. 11, σχ. 3) ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου. Ὁ πλακοειδῆς αὐτὸς λίθος ἐπανατοποθετεῖται στὸ ἴδιο σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀφαιρεθεῖ, ἀλλὰ λίγο χαμηλότερα προκειμένου νὰ ἐρευνηθεῖ τὸ κεντρικὸ καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου.

Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ βόρειου τμήματος ξεχωρίζει τμήμα χεῖλους καὶ σώματος σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἐξωτερικὴ διακόσμηση μαύρης σπείρας (εἰκ. 13α, σχ. 11α) καὶ μαῦρο ἐσωτερικά¹², τμήμα πιθανότατα ἀπὸ κασέλα¹³, μελαμβραφῆς ραμφόστομη προχοή¹⁴, τμήμα λύχνου ἀπὸ κερα-

9. ΠΑΕ 2018, 330.

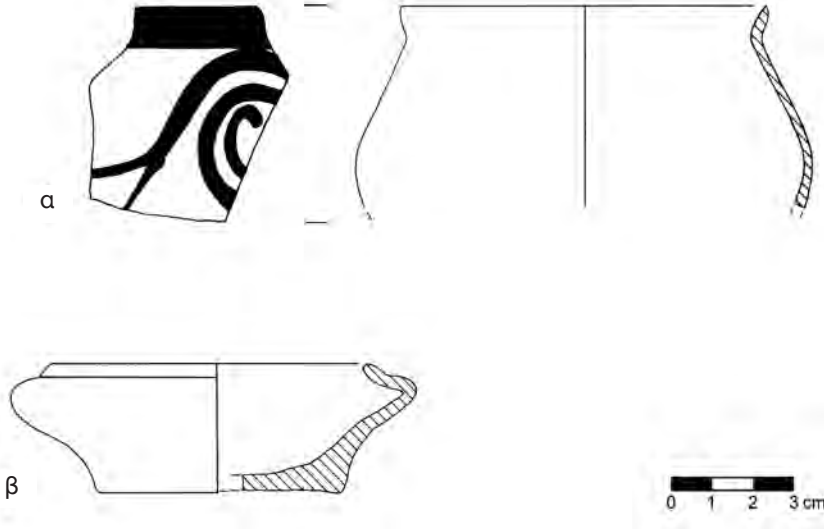
10. Αὐτόθι 322 σχ. 3.

11. Αὐτόθι 319.

12. Μαζί βρέθηκαν ἀρκετὲς βάσεις κλειστῶν ἀγγείων, τμήμα χεῖλους (ἔξω νεῦον), τμήμα χεῖλους καὶ λαβῆς ἀμφορέα, τμήμα χεῖλους καμένο ἐξωτερικά, ὄστρακο μὲ ἐρυθρὲς ταινίες ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

13. Μαζί βρέθηκαν: πόδι χύτρας, τμήματα μικρῶν κυπέλλων ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ φέρουν ἔξω νεῦον χεῖλος, βάση κλειστοῦ χονδροειδοῦς ἀγγείου, τμήμα χεῖλους κυπέλλου καμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

14. Καθὼς καὶ τμήμα καρποδόχης, μία ἐπίπεδη βάση κλειστοῦ ἀγγείου καὶ τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ καστανέρυθρο χρῶμα στὸ ἐξωτερικό του.

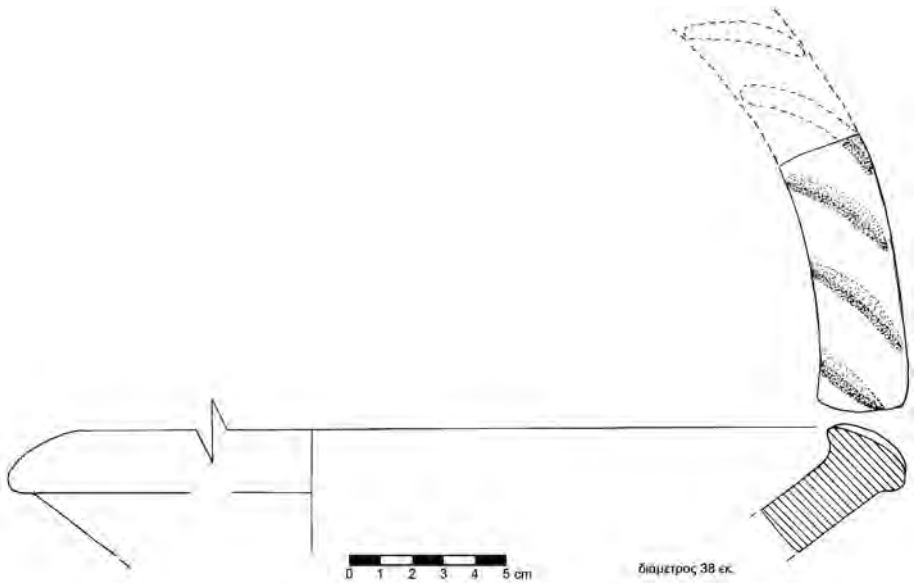
Σχ. 11. Χώρος 1. Τμήμα σφαιρικού κυπέλλου με διακόσμηση σπείρας και τμήμα από λύχνο.

μόχρωμο πηλό (σχ. 11β) και τμήμα λεκάνης με ανάγλυφη διακόσμηση, που πιθανότατα αποτελεί συνανήκον κομμάτι του τμήματος λεκάνης που βρέθηκε στο ίδιο σημείο αλλά βαθύτερα (εικ. 13β, σχ. 12). Στο κεντρικό μέρος συλλέγεται τμήμα αγωγού.

Σε απόσταση 2.70 μ. από τον βόρειο τοίχο και 0.50 μ. από τον ανατολικό του Χώρου 1 (στην ανώτερη επιφάνεια του βράχου) συλλέγεται τμήμα egg-cup¹⁵ σε βάθος 2.16 μ. Συλλέχθηκαν επίσης δύο τμήματα ορείας κρυστάλλου και λίγα μικρά οστά ζώων.

Κάτω από τους λίθους δαπέδου της ΥΜ ΙΑ περιόδου ανασκάπτεται το στρώμα παλαιότερης φάσης σε βάθος 2.43 έως 2.53 μ., όπου αποκαλύπτονται οκτώ πλακοειδείς λίθοι (εικ. 5, 11 σχ. 2-4). Τρεις από αυτούς εντοπίζονται στο βόρειο τμήμα του χώρου, δύο στην κατεστραμμένη από το τεράστιο δέντρο ΒΑ. γωνία και τρεις εξωτερικά του Χώρου 1 (Χώρος

15. Egg-cup είχε εντοπιστεί και το 2018 σε υψηλότερο επίπεδο.

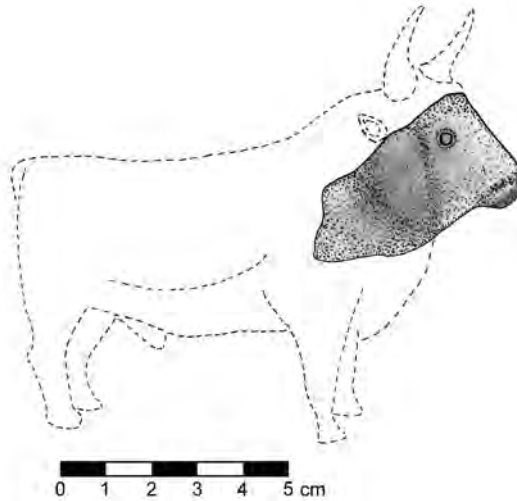

Σχ. 12. Χῶρος 1. Τμήμα χείλους λεκάνης με ανάγλυφη διακόσμηση.

64). Οἱ πλακοειδεῖς αὐτοὶ λίθοι ἐντοπίζονται σὲ ἐλαφρῶς διαφορετικὰ ἐπίπεδα ἀπὸ Α. (χαμηλότερο) πρὸς Δ. (ὕψηλότερο) καὶ ὁδηγοῦν σὲ σημεῖο κάτω ἀπὸ τὶς πλάκες εἰσόδου (πολύθυρο) τῆς ὙΜ ΙΑ περιόδου μεταξὺ τῶν Χώρων 1 καὶ 2 καὶ τὶς πλάκες δαπέδου τοῦ ἰσογείου (ὙΜ ΙΑ) τοῦ Χώρου 1. Εἰσχωροῦν, ἐπίσης, κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς καμένης δοκοῦ (εἰκ. 12).

Οἱ προαναφερθεῖσες πλάκες λειτουργοῦσαν ὡς βασικὴ ὁδὸς εἰσόδου στὴν πρῶμη φάση τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζωμίνθου, ἢ χρῆση τῶν ὁποίων διακόπτεται ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη προσθήκη τοῦ ἀνατολικοῦ, βόρειου καὶ νότιου τοίχου, καθὼς εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ Χώρου 1 δὲν δένουν μὲ τοὺς τοίχους τῶν Χώρων 2 καὶ 3, παρὰ μόνον ἐφάπτονται.

Ἡ κεραμεικὴ ποὺ συλλέγεται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν παλαιότερων αὐτῶν πλακῶν στὸ βορειότερο τμήμα ἀποτελεῖται ἀπὸ χονδρὰ καὶ λεπτὰ ὄστρακα τῆς νεοανακτορικῆς καὶ πρωιμότερης περιόδου, ἐνδεικτικὸ τῆς διατάραξης τοῦ χώρου. Ἰδιαιτέρο εὔρημα ἀποτελεῖ ἓνα ὀλόβαφο ἐρυθρωπὸ τμήμα εἰδωλίου ταύρου (εἰκ. 14, σχ. 13). Ἀνάλογο τμήμα εἰδωλίου ταύ-

Σχ. 13. Χῶρος 1. Τμήμα πήλινου ειδωλίου ταύρου.

ρου εἶχε βρεθεῖ στὸν Χῶρο 21¹⁶ καὶ κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸν Χῶρο 65¹⁷. Σημειώνεται ὅτι στὸν Χῶρο 57Α εἶχε ἀποκαλυφθεῖ βάση ἀνθρωπόμορφου ειδωλίου ποὺ διασώζει τμήμα τῶν κάτω ἄκρων, στὸν Χῶρο 57 εἶχαν βρεθεῖ θραύσματα ρυτοῦ ταυροκεφαλῆς καὶ σὲ κόγχη τοῦ Χώρου 11 ρυτὸ κεφαλῆς χοίρου.

Σὲ ἀπόσταση 3.50 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 1 καὶ 1.70 μ. ἀπὸ τὶς πλάκες εἰσόδου (πολύθυρο) μεταξύ τῶν Χώρων 1 καὶ 2 συλλέγεται καὶ ἄλλο τμήμα egg-cup σὲ βάθος 2.44 μ. Στὸ παλαιότερο αὐτὸ ἐπίπεδο, μεταξύ ἄλλων ὀστράκων¹⁸, ἐντοπίσθηκε τμήμα τροπιδωτοῦ κυ-

16. Ἔργον 2013 πίν. 157, ΠΑΕ 2013, 261, πίν. 157α.

17. Βλ. πῶς κάτω.

18. Τμήματα ἀπὸ ἄβαφο σφαιρικό κύπελλο, τμήματα ἀπὸ τρία κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήμα ἔσω νεύοντος χεῖλους κυπέλλου, τμήματα μελαμβαφῶν κυπέλλων, τμήμα κωνικοῦ κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ταινιοειδῆ λαβὴ ἀπὸ κύπελλο, τμήμα λοπαδίου (σχ. 5α).

πέλλου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῆς παλαιότερης αὐτῆς φάσης, τμημα χεῖλους καρποδόχης με μαῦρο κόσμημα (εἰκ. 13γ) στὸ ἐσωτερικό¹⁹ («πινελιά»), τμημα λεκάνης με ἀνάγλυφη διακόσμηση (εἰκ. 13β, σχ. 12) καὶ τμημα egg-cup. Συλλέχθηκαν ἐπίσης λίγα μικρὰ ὄστὰ ζώων.

Οἱ τοῖχοι ποὺ περικλείουν τὸν Χῶρο 1 στὰ βόρεια, νότια καὶ ἀνατολικά ἀποτελοῦν κατασκευαστικὴ προσθήκη στὸ Κεντρικὸ Κτίριο τῆς ΓΜ ΙΑ περιόδου, ὅταν κλείνει ἡ κεντρικὴ ἀνατολικὴ εἴσοδος μεταξὺ τῶν Χώρων 2 καὶ 4 καὶ χρησιμοποιεῖται ἡ δίφυλλη εἴσοδος (εἰκ. 2) πρὸς τὸν Διάδρομο 24 καί, κατ' ἐπέκταση, τὴν κεντρικὴ αὐλή.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος (εἰκ. 15) ἔχει μῆκ. 6.60 μ. καὶ πλάτ. 0.70-0.80 μ., ὕψ. 0.37-0.78 μ. με τρεῖς ἕως τέσσερις σειρὲς δόμων. Ὁ βόρειος τοῖχος (εἰκ. 16) ἔχει μῆκ. 4.60 μ. (μέγ. μῆκ. 7.65 μ. ἕως τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 2), πλάτ. 0.60-0.70 μ., ὕψ. 0.30 ἕως 0.57 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 2 ἕως 3 σειρὲς δόμων²⁰.

Τὸ σημεῖο ποὺ γωνιάζει ὁ βόρειος καὶ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Χώρου 1 ἔχει ὑποστῆ πολὺ μεγάλη καταστροφὴ λόγῳ μεγάλου δέντρου, τὸ ὁποῖο ἀφαιρέθηκε. Λίθοι ποὺ ἀνήκουν στοὺς τοίχους ἐντοπίζονται ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στὸν κορμὸ του. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ δέντρου ἀποκάλυψε πλακοειδεῖς λίθους (σχ. 2, εἰκ. 5).

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ συλλέγονται: λαβὲς προχοϊδῶν, βάση ἀπὸ πιθάρι, τμημα χονδροῦ κυπέλλου ἀπὸ κεραμόχρωμο πηλὸ, βάση λοπαδίου με μαῦρο χρῶμα στὸ ἐσωτερικὸ του, χεῖλος ἀπὸ καρποδόχη, λεκάνη, χύτρα καὶ πιθάρι, καθὼς καὶ τμημα ἀγωγοῦ σὲ βάθος 2.82 μ. καὶ ἀπόσταση 6.60 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο του καὶ 4.30 μ. ἀπὸ τίς μεγάλες πλάκες εἰσόδου (πολύθυρο) στὰ δυτικά.

19. Πρβ. Γιάννης Σακελλαράκης καὶ Ἔφη Σαπουναῖ-Σακελλαράκη, *Ἀρχάνες II* (Ἀθήνα 1997) 442 εἰκ. 391 (ἀσκὸς ἀπὸ τὰ Ἀνεμόσπηλια τῆς ΜΜ II-ΜΜ IIIA περιόδου).

20. Γιὰ τὸν δυτικὸ καὶ τὸν νότιο τοῖχο βλ. ΠΑΕ 2018, 323-324, 419 εἰκ. 5 (νότιος τοῖχος), 420 εἰκ. 7 (δυτικὸς τοῖχος).

Χώρος 64 – Συγκρότημα ΒΑ. πρόσβασης

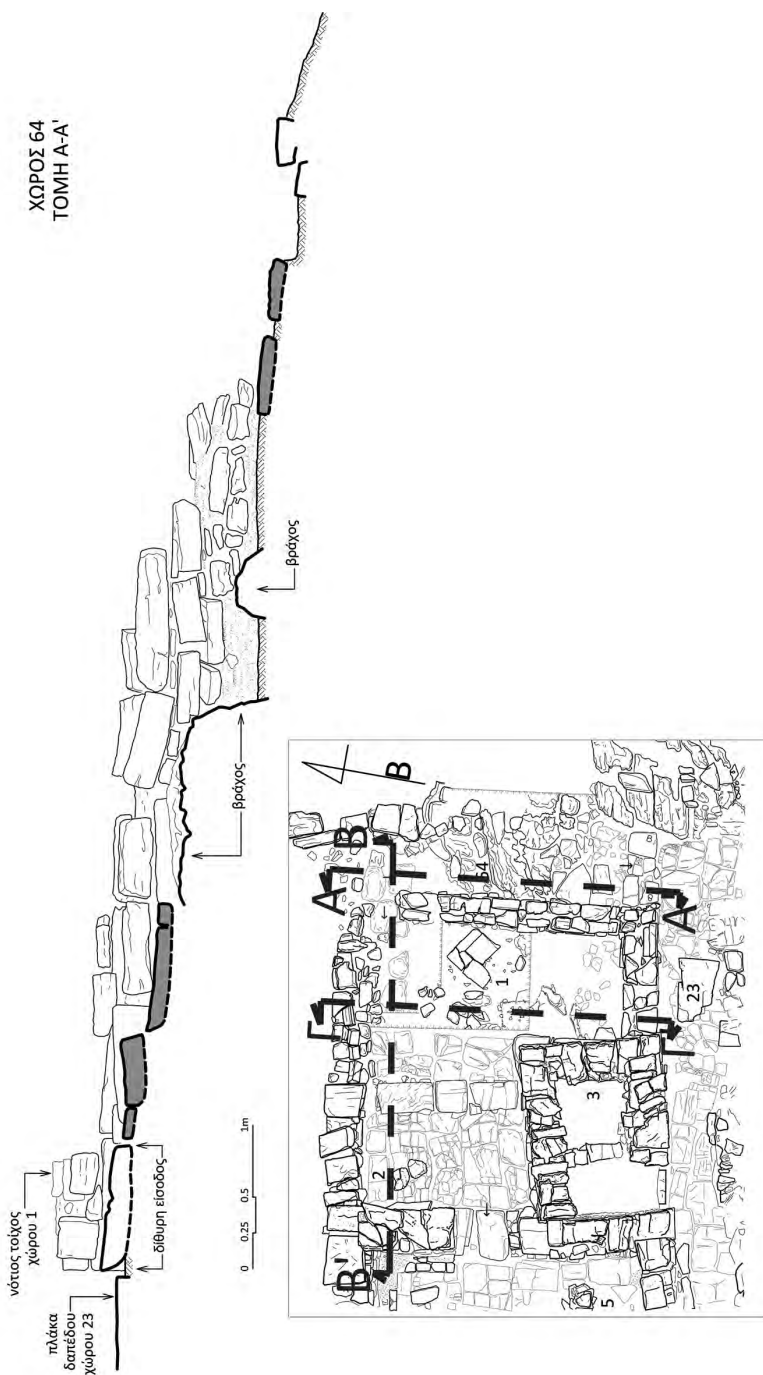
Ο Χώρος 64 είναι ένας επιμήκης χώρος²¹ (ράμπα) με κλίση από Ν. προς Β. (είκ. 17, σχ. 2), που βρίσκεται στην ΒΑ. γωνία του Κεντρικού Κτιρίου της Ζωμίνθου (είκ. 2, σχ. 1), ανατολικά του Χώρου 1 και βόρεια της δίφυλλης εισόδου προς τόν Διάδρομο 23. Τα βόρεια και ανατολικά του όρια έχουν υποστεί μεγάλη καταστροφή. Μαζί με τόν Χώρο 1 και τόν Χώρο 2 αποτελούν τόν συγκρότημα της ΒΑ. πρόσβασης (σχ. 14).

Άνασκάπτεται για πρώτη φορά κατά τήν φετινή άνασκαφική περίοδο²² σέ βάθος 1.75-2.64 μ. από τόν ΣΣ. Τό χώμα (καστανό, σχετικά μαλακό και ξηρό) παραμένει τόν ίδιο σέ όλα τά επίπεδα. Πρόκειται για ένα έναϊο στρώμα που δέν διαφοροποιείται πουθενά. Συλλέγεται μεγάλη ποσότητα κεραμεικής²³. Ίδιαίτερα σημειώνεται: τμήμα σώματος (είκ. 18) και βάσης (έσωτ. διαμ. 0.05 μ.) (σχ. 15) από snake tube, τμήματα λαιμού και ώμου από δύο άμφορείς με πλαστική ταινία μεταξύ λαιμού και ώμου, χείλος σφαιρικού κυπέλλου μελαμβαφές έσωτερικά με ταινία μελανού χρώματος έξωτερικά, ταινιοειδής λαβή κυπέλλου με κάθετα τοιχώματα, δύο λοπάδες από ροδόχρωμο πηλό, τμήμα κλειστού κυλινδρικού σκεύους από τραχύ κόκκινο πηλό, τμήμα χύτρας με μαστοειδές κόσμημα, τμήμα μεγάλου χονδροειδούς άγγείου, τμήματα κυψέλης, τμήμα μεγάλης

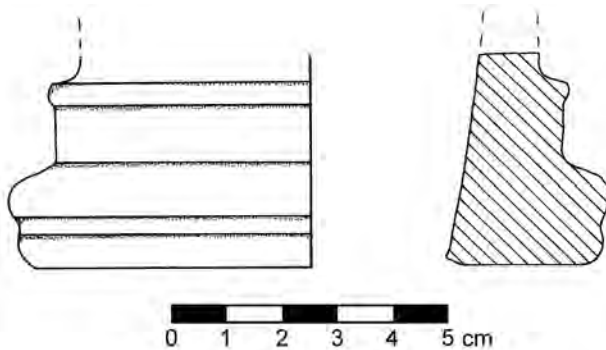
21. Μήκος 6-7 μ. από τήν βόρεια όψη της δίφυλλης εισόδου έως τήν νοητή προέκταση του βόρειου τοίχου του Χώρου 1 και σωζ. πλάτ. 2-2.70 μ. από τόν δυτικό τοίχο του Χώρου 64 έως τόν κατεστραμμένο ανατολικό. Ένα τμήμα του στα βόρεια μπαζώνεται μετά τήν άνασκαφή του (είκ. 5).

22. Χρησιμοποιήθηκε τόν ίδιο σταθερό σημείο (ΣΣ) μέτρησης βάθους με τόν Χώρο 1.

23. Πόδι και έξω νεύον χείλος χύτρας, τμήμα άβαφου πινακίου, λεπτό μελαμβαφές σφαιρικό άγγείο με κάθετα τοιχώματα, χείλη άβαφων κωνικών κυπέλλων, βάση άβαφου μικρού κλειστού άγγείου, τμήμα βάσης και σώματος χονδρού άγγείου από κεραμόχρωμο πηλό με ξένα σωματίδια, χείλος καδόσχημου, πολλές βάσεις κλειστών άγγείων, τμήμα από βάση πιθανού egg-cup, ταινιοειδής λαβή που πλαταινεί στην βάση, ίσως από σφαιρικό κύπελλο και έσω και έξω νεύοντα χείλη κυπέλλων.

Σγλ. 14. Χώρος 64. Τομή Α-Α' από Β. προς Ν.

Σχ. 15. Χώρος 64. Τμήμα βάσης από snake-tube.

χονδροειδούς χύτρας με λαβή ελλειπτικής τομής, χονδρά ὄστρακα πιθανώς ἀγωγού, τμήμα ἀγγείου καμένο μόνο ἐσωτερικά, πιθανὸ δείγμα μεταλλουργικής χρήσης, καὶ χεῖλος καρποδόχου²⁴. Σὲ βάθος 1.90-1.95 μ. βρέθηκαν 4 κωνικά κύπελλα καὶ χαμηλότερα, σὲ βάθος 2.20-2.35 μ. τμήματα ἀπὸ egg-cups. Σὲ βάθος 2.34 μ. συλλέχθηκε τμήμα πήλινου ἀγωγού.

Συλλέγονται ἐπίσης λίγα ὀστά ζώων καὶ τμήματα ὀρείας κρυστάλλου σὲ ἀπόσταση 2.25 μ. ἀπὸ τὴν βόρεια ἀπόληξη τῆς δίφυλλης εἰσόδου καὶ 1.40 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 64, σὲ βάθος 2.20 μ.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου ἐντοπίστηκαν μεγάλου μεγέθους πλακοειδεῖς λίθοι (ὁ μεγαλύτερος διαστ. 1.06×0.81 μ.), καθὼς καὶ μερικοὶ μικρότεροι (0.13×0.10 μ.), ἀλλὰ καὶ λίγοι σχιστόλιθοι. Βρίσκονται σὲ διαφορετικὰ ἐπίπεδα (εἰκ. 17, σχ. 14) σὲ βάθος 1.69-1.87 μ. Διατηροῦνται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση (ὀριζόντια διάταξη) στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου, ἐνῶ πρὸς τὰ βόρεια εἶναι ἔντονα διαταραγμένοι (πεσμένοι κάθετα). Ἀποτελοῦσαν διάφορα κεκλιμένα ἐπίπεδα δαπέδου (ράμπα) πρὸς τὴν δίφυλλη εἴσοδο.

24. Ἐπίσης, βάση καὶ σῶμα σφαιρικοῦ ἀγγείου μελαμβαφοῦς ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, τρία τμήματα κυλινδρικής λαβῆς ἀπὸ λεπτὸ μελαμβαφές ἀγγεῖο καὶ τμήμα μελαμβαφοῦς ἐσωτερικά κυπέλλου.

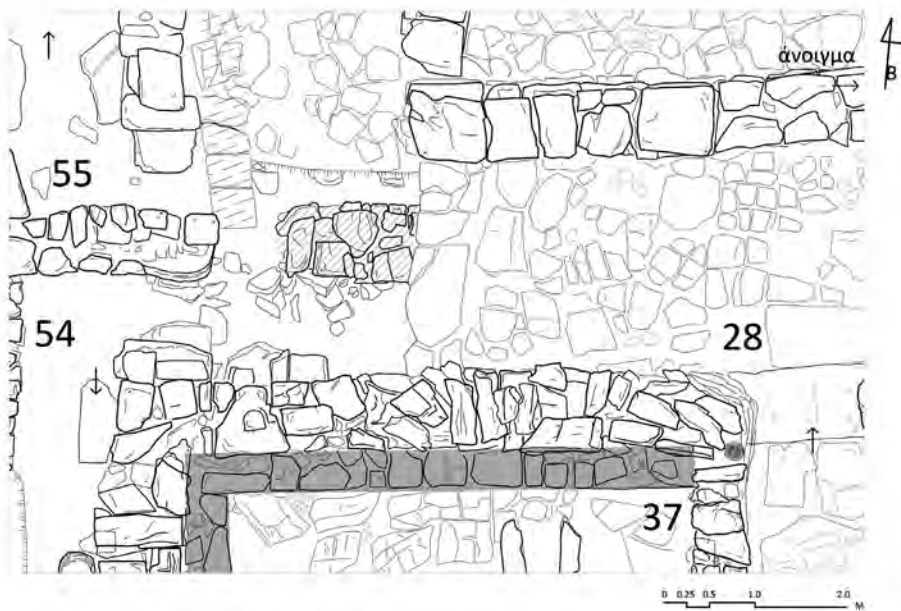
Στὸ κεντρικὸ περίπου τμήμα τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοῦ φυσικοῦ βράχου μὲ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες πλακοειδεῖς λίθους, πὺ παρουσιάζει ὅμοια εἰκόνα μὲ αὐτούς, βρίσκεται δηλαδὴ ὑψηλότερα στὸ νότιο τμήμα του καὶ χαμηλότερα στὸ βόρειο (βορειονατολικὸ) τμήμα του σὲ βάθος 2.01-2.28 μ. Δὲν ἐντοπίστηκαν μεγάλοι πλακοειδεῖς λίθοι πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ βράχου παρὰ μόνο μερικοὶ σχιστόλιθοι πὺ γέμιζαν τὰ κενὰ του, καθὼς καὶ πεσμένοι λίθοι, πιθανῶς ἀπὸ τὸν κατεστραμμένο ἀνατολικὸ τοῖχο. Οἱ πλακοειδεῖς λίθοι λειτουργοῦσαν ὡς συμπλήρωμα τοῦ βράχου.

Στὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου, τὸ ὁποῖο ἔχει διαταραχθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ λόγω μεγάλου μεγέθους δέντρου, ἀποκαλύφθηκαν δύο πλακοειδεῖς λίθοι σὲ βάθος 2.65-2.73 μ. Οἱ πλάκες αὐτὲς στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 64, καθὼς καὶ οἱ πλάκες (χαμηλότερου ἐπιπέδου) στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 1, κατασκευάστηκαν τὴν ἴδια περίοδο (MM III - ἀρχὲς ΥΜ ΙΑ) λειτουργώντας ὡς πλάκες διαδρόμου πρὸς τὴν μεγάλη ΒΑ. εἴσοδο. Ἡ χρῆση τῶν πλακῶν αὐτῶν τοῦ Χώρου 1 διακόπτεται σὲ δεύτερη φάση μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ βόρειου καὶ ἀνατολικοῦ τοίχου (τμήμα πλάκας εἰσχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο μεταξύ τῶν Χώρων 1 καὶ 64, εἰκ. 19), γεγονός πὺ ὑποδηλώνει τὸ κλείσιμο τῆς ΒΑ. εἰσόδου. Ἡ χρῆση τῶν πλακῶν στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 64 συνεχίζεται καθ' ὅλη τὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο λόγω τῆς νέας εἰσόδου (δίφυλλης) πρὸς τὸν Διάδρομο 23 (σχ. 1) πὺ ὁδηγεῖ στὴν Κεντρικὴ Αὐλὴ τοῦ ἀνακτόρου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἔχει διαταραχθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ. Ἐνα τμήμα του σώζεται στὰ βόρεια, ἐνῶ στὰ νότια ἀποκαλύφθηκαν μόνο κάποιοι λίθοι, πὺ πιθανῶς ἀνήκουν στὸ κατώτερό του ἐπίπεδο (εἰκ. 17).

Χῶρος 28Α – Ἀρχεῖο

Ὁ Χῶρος 28 (εἰκ. 20, σχ. 16) εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους χώρους τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου πὺ εἶχε ἐρευνηθεῖ στὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους τῶν ἐτῶν 2011, 2012 καὶ 2013. Στὸ πλακόστρωτο νεοανακτορικὸ δάπεδο εἶχαν ἔρθει στὸ φῶς μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ

Σχ. 16. Κάτοψη Χώρου 28Α.

λαμπρά εύρηματα του ανακτόρου (παρα τις ἀλλεπάλληλες συλήσεις), όπως εξαιρετικές ψήφοι από ήμιπολύτιμους λίθους (ἀγάτη, σάρδιο κλπ.) και φαγεντιανή, δύο χάλκινα ειδώλια λατρευτῶν, χάλκινο περίαπτο, σφραγιδόλιθος ἀπὸ στεατίτη με παράσταση λέοντα και ἄλλος με παράσταση υδρόβιων πτηνῶν σὲ τοπίο με φυτὰ κ.ἄ.

Τὸ 2013²⁵ εἶχε ἀνασκαφῆ τὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 28, κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ νεοανακτορικῶν δαπέδου, ἀποκαλύπτοντας παλαιοανακτορικὸ τοῖχο («ΤΧΜ», εἰκ. 21). Τὸ τμήμα αὐτὸ ὀνομάζεται πλέον Χῶρος 28Α (σχ. 16). Τὸ σημεῖο αὐτὸ διασχίζει ὁ μεγάλος λίθινος νεοανακτορικὸς ἀγωγὸς με κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

Κατὰ τὴν μελέτη τῆς κεραμεικῆς τοῦ χώρου ἐντοπίστηκε τμήμα πινακίδας (εἰκ. 22, σχ. 17) με μῆκ. 0.0425 μ., πλάτ. 0.016-0.018 μ. και πάχ. 0.006-0.008 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι σκοῦρος καστανὸς και διακρίνονται

25. ΠΑΕ 2013, 299 κέ.

ἴχνη καύσης. Στὴν πίσω ὄψη τῆς πινακίδας διασώζεται μικρὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειας, τὸ ὑπόλοιπο ἔχει διαβρωθεῖ. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται σὲ ταφονομικούς παράγοντες, πιθανῶς σὲ ὑγρασία δεδομένου ὅτι στὸν χῶρο ἀπὸ ὅπου συλλέχθηκε περνᾷ ὁ λίθινος ἀγωγὸς ποὺ διασχίζει ἀπὸ Ν. πρὸς Β. τοὺς Χῶρους 19 καὶ 28. Ὁ τύπος πιθανῶς ἀνήκει στὴν ἄνω δεξιὰ γωνία σελιδόσχημης πινακίδας. Ὡς πρὸς τὰ σημεῖα, στὴν πρόσθια ἐπιφάνειά της φέρει στὰ ἀριστερὰ τριποδικὸ σκεῦος καὶ στὰ δεξιὰ ἀριθμογράμματα: δύο ἐγγάρακτους κύκλους, ποὺ ἀποδίδουν τὶς ἑκατοντάδες, μία κουκκίδα, ποὺ ἀποδίδει τὴν δεκάδα καὶ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ κάθετες γραμμές, ποὺ ἀποδίδουν τὶς μονάδες. Ἡ παράσταση τῆς δεκάδας ὡς ἀπλή στίξη ἀπάντα στὴν Κνωσό (K1a temple repositories) καὶ τὰ Μάλια, ἀπὸ τὸν ἀποθέτη τῆς MM ΠΙΒ. Τὸ ἰδεόγραμμα ἔχει σχέση μεῖ ἄλλα ἀπὸ τὴν Φαιστό²⁶ καὶ τὴν Ἁγία Τριάδα H.T128b, ποὺ ἔχουν ὅμως διαφορετικὴ διευθέτηση τῶν κεραιῶν, καθὼς καὶ μεῖ τὰ roundels τῶν Χανίων (KH 2010-2021). Στὴν πινακίδα τῆς Ζωμίνθου λείπει ἡ ὀριζόντια γραμμὴ τοῦ σκεύους. Στὸ κείμενό της ἀναφέρονται πιθανότατα 217 ἢ 218 τριποδικὰ ἀγγεῖα μεῖ ἰδεογράμματα τῆς Ἱερογλυφικῆς/Γραμμικῆς Α γραφῆς. Σύμφωνα μεῖ τὸν Β. Πετράκη δὲν εἶναι εὐκόλη ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν δύο γραφῶν²⁷. Τὴν ἴδια γνώμη ἔχουν καὶ οἱ Gareth Owens καὶ Maurizio del Freo. Σημειώνεται ὅμως ὅτι ἡ πινακίδα βρέθηκε σὲ παλαιοανακτορικὸ ὀριζόντια, ὅπως δείχνει ἡ κεραμεικὴ ποὺ συνδέεται μεῖ αὐτή.

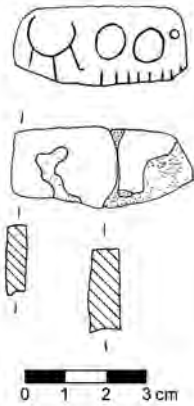
Σχετικὰ μεῖ τὴν ὑπαρξὴ γραφῆς στὸ κτίριο τῆς Ζωμίνθου, πρέπει ἀκόμα νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸν γειτονικὸ Χῶρο 19 ἐντοπίστηκε πόδι τριποδικοῦ σκεύους μεῖ ἐγγαράξεις (εἰκ. 23, σχ. 18). Ἀκόμα, στὸν Χῶρο 53 εἶχε ἐντοπιστεῖ λίθινος βωμίσκος²⁸ μεῖ ἐγγάρακτα σύμβολα καὶ στὸν Χῶρο 13 (κεραμεικὸ ἐργαστήριον) τμημα ἐνεπίγραφου κλειστοῦ ἀγγείου²⁹.

26. GORILA A 320.

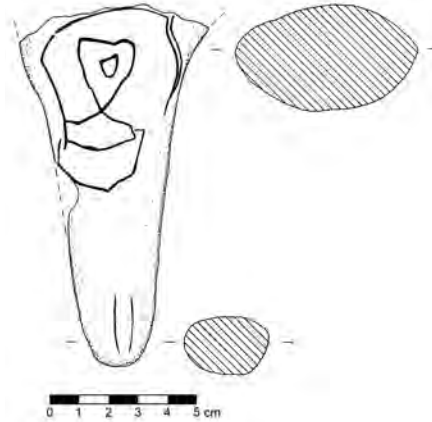
27. Vassilis Petrakis, Reconstructing the matrix of the ‘Mycenaean’ literate administrations, στὸ Philippa M. Steele (ἐκδ.), *Understanding Relations Between Scripts. The Aegean Writing Systems* (2017) 69-92.

28. ΠΑΕ 2013, 282 εἰκ. 15, πίν. 167α-β.

29. ΠΑΕ 2004, πίν.54.

Σχ. 17. Χώρος 28Α. Θραύσμα πινακίδας Ήερογλυφικής/Γραμμικής Α Γραφής.

Σχ. 18. Πόδι τριποδικού σκεύους με έγγα-
ράξεις που βρέθηκε στον Χώρο 19 το 2013.

Φέτος συνεχίσθηκε η άνασκαφή του Χώρου 28Α από βάθος 1.29 μ. έως 1.76 μ.³⁰ Πρόκειται για ένα ένιαιο στρώμα παλαιότερης φάσης (παλαιολοιανασκαφικό) (είκ. 24). Το χῶμα είναι καστανό, μαλακό και ξηρό. Η σύστασή του αλλάζει σε λίγα μόνο σημεία σε καστανέρυθρο και γκριζο³¹.

Βόρεια του ΤΧΜ συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικής³². Χαρακτηριστικά αναφέρονται: τμήμα μικρογραφικού κυπέλλου με κάθετα

30. Ως σταθερό σημείο του Χώρου 28Α όρίζεται η ανώτερη επιφάνεια του ύψηλότερου σταθερού λίθου στην δυτική απόληξη του νοτίου τοίχου του Χώρου 28Α.

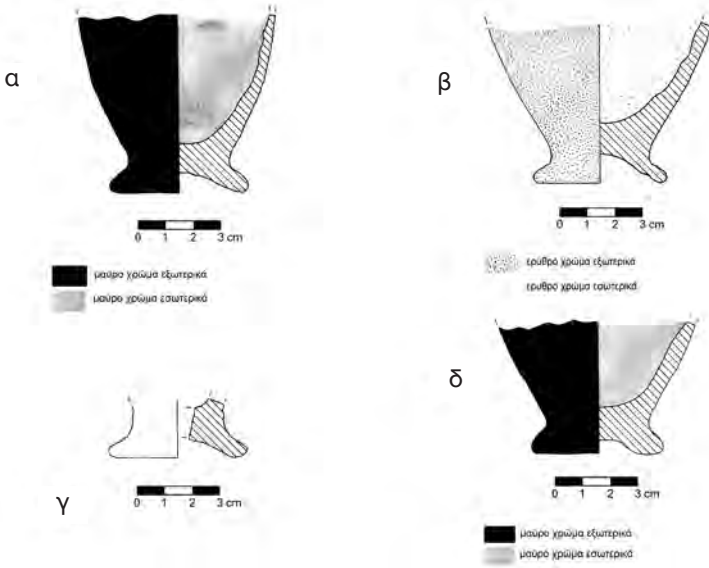
31. Μετά την άνασκαφή μπαζώνονται τα τμήματα βόρεια και νότια του ΤΧΜ για λόγους προστασίας του νεότερου δαπέδου.

32. Λαβές προχοειδών από έρυθρο πήλο, μελαμβαφή όστρακα, όστρακο με μαύρη ταινία έξωτερικά, πολλά χονδρά όστρακα, τμήματα και βάσεις από egg-cups, τμήματα λεπτών κλειστών άγγείων και πολλά τμήματα από άβαφα κλειστά άγγεία με κιτρινωπό επίχρισμα. Επίσης, τμήμα μελαμβαφούς έσωτερικά και έξωτερικά άνοιχτού άγγείου, τμήματα μικρού πιθαριού, ταινιοειδείς και κυλινδρικές λαβές από μικρά άγγεία, βάση τραχειάς καρποδόχου και τμήμα σφαιρικού κυπέλλου μελαμβαφές στο έσωτερικό του.

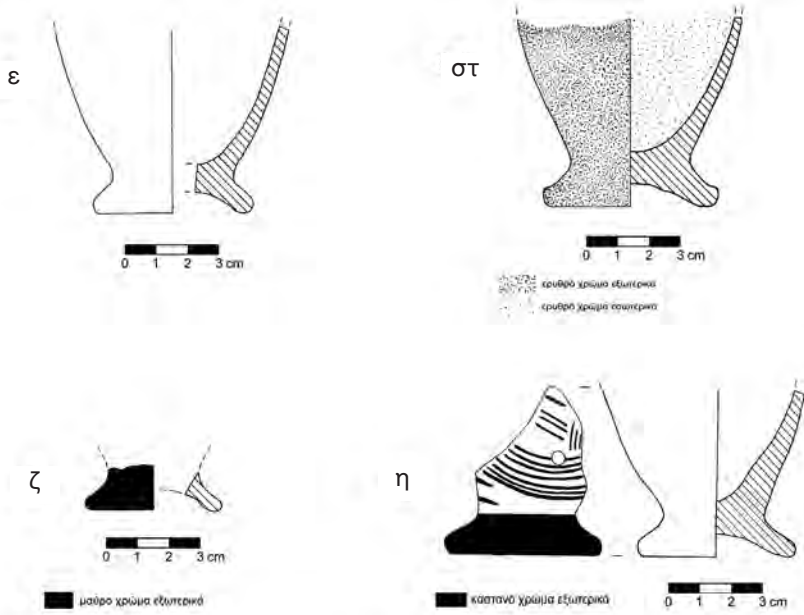
τοιχώματα, τμήματα ἀπὸ μικρὸ πιθάρι μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, κυρτὴ βάση χονδροειδοῦς χειροποίητου ἀγγείου, βάσεις ἀπὸ egg-cups, ὄστρακο κλειστοῦ ἀγγείου μὲ καταλειβάδες ἐξωτερικά, τμήμα μικρογραφικοῦ ἀμφορέα μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, τμήμα μελαμβαφοῦς egg-cup (σχ. 20ε), πόδια χυτρῶν διαφόρων τύπων, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος ἐρυθρὸ ἐσωτερικά καὶ μὲ ταινίες ἐξωτερικά, καὶ γεφυρόστομη προχοή πρόχου.

Νότια τοῦ TXM βρέθηκε πλῆθος ὀστράκων³³. Συλλέγονται τμήματα ἀπὸ egg-cups (σχ. 20ζ), τμήμα σφαιρικοῦ τροπιδωτοῦ κυπέλλου, τμήμα καρποδόχης, τμήμα χειροποίητου καδόσχημου (δὲν διακρίνονται ἴχνη τροχοῦ) μὲ ὑπερυψωμένη ὀριζόντια λαβή, ὑψηλὸ κύπελλο μὲ κάθετα τοιχώματα, ὄστρακα μὲ ἐγχαράξεις (σχ. 21α), τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα

33. Κατώτερο τμήμα μελαμβαφοῦς ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα, πολλὰ τμήματα χονδρῶ προχοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κεραμόχρωμο πηλό, λαβὴ ἀπὸ μικρὸ προχοειδὲς ἀγγεῖο, βάσεις ἄβαφων κλειστῶν ἀγγείων, ἔξω νεῦον χεῖλος κυπέλλου, ταινιοειδῆ λαβὴ ἀπὸ κύπελλο μὲ κάθετα τοιχώματα, ἀρκετὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα, ὄστρακο μὲ ἐρυθρὸς ταινίες ἐξωτερικά, πόδι μεγάλης χύτρας, τμήμα ἀγγείου μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος (μὲ ξένα σωματίδια) καὶ καστανὴ ταινία ἐξωτερικά, τμήμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ καστανὲς ταινίες ἐξωτερικά, χεῖλος λύχνου, σιγμοειδῆ λαβὴ ἀπὸ προχοειδὲς ἀγγεῖο, λεπτὸ τεφρὸ ὄστρακο, τμήματα ἀπὸ καρποδόχης, τμήματα σφαιρικῶν μελαμβαφῶν κυπέλλων, ὄστρακο μεγάλου προχοειδοῦς μελαμβαφοῦς ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά καὶ τμήμα λεπτοῦ κλιμακωτοῦ ἀγγείου μελαμβαφοῦς ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Ἐπίσης, τμήματα χονδρῶν ἀγγείων μὲ γυαλιστερὰ ξένα σωματίδια, ἀρκετὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα, τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα πίθου, τμήμα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ ὀριζόντιο χεῖλος καὶ κιτρινωπὸ ἐπίχρσιμα καὶ τμήμα λεπτοῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου μὲ ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος. Ἀκόμη, χεῖλος κωνικοῦ κυπέλλου, τμήματα κυπέλλων μὲ κάθετα τοιχώματα (ἓνα κιτρινωπὸ), τμήμα καδόσχημου μὲ ὀριζόντια λαβή, τμήμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ κιτρινωπὸ ἐπίχρσιμα, λαβὴ σφαιρικοῦ κυπέλλου ποῦ πλαταίνει πρὸς τὰ κάτω, χεῖλη καρποδόχης, τμήμα ἀγγείου ἀπὸ κεραμόχρωμο πηλό μὲ τεφρὸ πυρήνα καὶ ἔντονα ἔξω νεῦον χεῖλος, τμήμα προχοειδοῦς ἀγγείου, τμήμα προχοῆς ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος, τμήματα λεπτῶν σφαιρικῶν ἀγγείων, τμήμα κυπέλλου μὲ ταινίες ἐσωτερικά καὶ ἄβαφη ταινιοειδῆ λαβὴ κυπέλλου μὲ βάθυσση κατὰ μῆκος.

Σχ. 19. Χώρος 28Α. Τμήματα αγγείων τύπου egg-cup.

Σχ. 20. Χώρος 28Α. Τμήματα αγγείων τύπου egg-cup.

τοιχώματα και μαῦρο «νερόπλυμα» στὸν ἐρυθρὸ πηλὸ και ἄρκετὰ ὄστρακα ὅπως: τμήμα χείλους και προχοῆς προχοειδοῦς ἀγγείου, τμήμα μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου με κυλινδρική λαβή, πόδια ἐλλειψοειδοῦς τομῆς τριποδικῶν ἀγγείων διαφορετικῶν τύπων και μεγεθῶν, τμήμα βάσης χονδρῶ χειροποίητου ἀγγείου (μέ «δαχτυλιές»), ἄρκετὰ χειροποίητα τμήματα ἀγγείων, χεῖλος κασέλας καστανὸ ἐσωτερικά και ἐξωτερικά, τμήμα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου με ἔξω νεῦον χεῖλος, ταινίες στὸ ἐξωτερικό του και μαῦρο «νερόπλυμα», τμήμα τροπιδωτοῦ κυπέλλου, τμήμα ἀπὸ πολὺ λεπτὸ τροπιδωτὸ κύπελλο με μαῦρες ταινίες στὸ ἐξωτερικό, χονδρὸ τμήμα σώματος και βάσης ἀγγείου ἀπὸ ὑπόλευκο πηλὸ, τμήμα καδόσχημου με ἔκφυση ὀριζόντιας λαβῆς, τμήμα δίσκου, βάση μικροῦ ἀγγείου με λευκὸ ἐπίχρισμα ἐσωτερικά και καμένο ὄστρακο πιθανὸν μεταλλουργικῆς χρήσης³⁴, βάσεις και χεῖλη μελαμβαφῶν ἡμισφαιρικῶν κυπέλλων και κυπέλλων με κάθετα τοιχώματα, τμήμα λοπάδας καστανῆς ἐσωτερικά και ἐξωτερικά και βάση μικρογραφικῶ ἀγγείου.

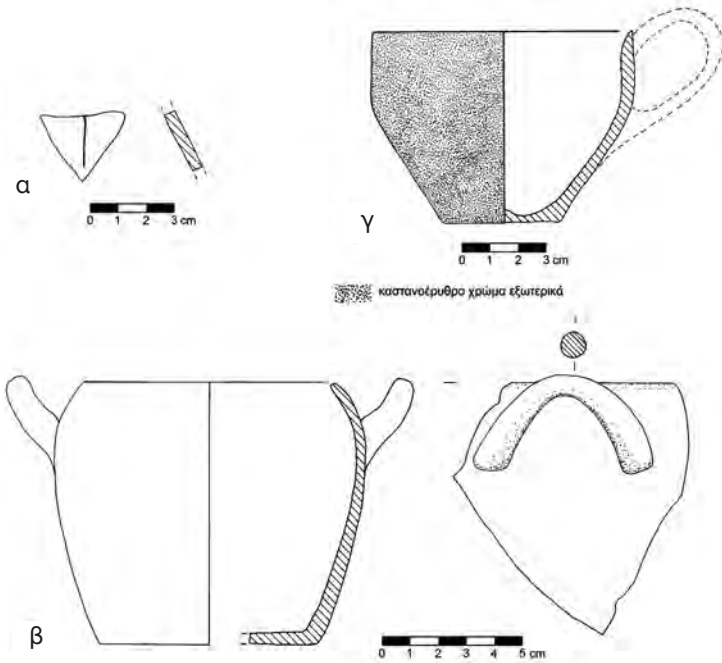
Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα συλλέχθηκαν ἐπίσης ὀκτὼ τμήματα ἀπὸ egg-cups, ἄβαφα ἢ βαμμένα στὸ ἐσωτερικό και τὸ ἐξωτερικό (σχ. 19). Ἐντοπίστηκαν σὲ ὀπή τοῦ ἀγωγοῦ (εἰκ. 25) και στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 28Α σὲ βάθος 1.75 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ.

Συλλέγεται ἐπίσης σχεδὸν ὀλόκληρο κύπελλο με ὑψηλὰ τοιχώματα και ἔξω νεῦον χεῖλος (εἰκ. 24 και 26), θραύσματα λεπτοῦ μελαμβαφοῦς ἀγγείου και λαβὴ και σῶμα μικροῦ καδόσχημου ἀγγείου (σχ. 21β).

Νότια τοῦ ΤΧΜ συλλέχθηκε σχεδὸν ἀκέραιο τροπιδωτὸ μόνωτο κύπελλο (εἰκ. 27) με σχετικά λεπτὰ τοιχώματα, ιδιαίτερη μελανὴ ἄτακτη διακόσμηση ἐξωτερικά και μελαμβαφές («νερόπλυμα») ἐσωτερικά με διάμ. βάσης 0.04 μ., ὕψ. 0.065 μ. και ἄνοιγμα χείλους 0.085 μ., ΜΜ II/ΜΜ IIIA. Παρόμοια «διακόσμηση» εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ Μάλια³⁵. Ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο συλλέγονται ἄλλα δύο τροπιδωτὰ κύπελλα (σχ. 21γ).

34. Ἀνάλογο τμήμα βρέθηκε στὸν Χῶρο 64.

35. Fernand Chapouthier, Pierre Demargne, *Fouilles Executées à Mallia* (E.C.I, Paris 1942) πίν. VIIIg.

Σχ. 21. Χώρος 28Α. Ώστρακο με ἐγχάραξη, τμημα ἀπὸ λαβὴ καὶ σῶμα καδὸσχη-
μου ἀγγείου καὶ τροπιδωτὸ κύπελλο.

Σὲ ἀπόσταση 0.50 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 28 καὶ 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δυτικότερο σημείο τοῦ νεοανακτορικοῦ δαπέδου συλλέγεται πήλινη ψῆφος (σχ. 8στ) διαμ. περ. 0.03 μ. σὲ βάθ. 1.70 μ.

Συλλέχθηκαν ἐπίσης: τμημα ὀρείας κρυστάλλου, δύο μικρὰ τμήματα σιδηρόπετρας (εἰκ. 28), μικρὰ κομμάτια κονιάματος μὲ κυανὴ καὶ ἐρυθρὴ ἐπιφάνεια καὶ τμημα καμένου ξύλου. Τέλος, συλλέχθηκε δείγμα πηλοχώ-
ματος.

Συνοψίζοντας, τὸ ἐπίπεδο πὺ ἀνασκάφηκε φέτος στὸν Χώρο 28Α μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης τοῦ ΤΧΜ χρονολογεῖται στὴν παλαιο-
ανακτορική περίοδο, κάτι πὺ ἐπιβεβαιώνεται τόσο στρωματογραφικά (βρίσκεται δηλαδὴ κάτω ἀπὸ τὸ νεοανακτορικὸ δάπεδο), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ πὺ συλλέχθηκε (παλαιοανακτορικά ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα). Τὸ Ἄρχεῖο-Χώρος 28Α καταστράφηκε ἀπὸ τὸν μεγάλο λίθινο ἀγωγὸ πὺ

διασχίζει τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ ἓνα τμήμα του πιθανότατα μπαζώθηκε μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ νεοανακτορικοῦ δαπέδου καὶ ἀγωγοῦ.

Χῶρος 32 – Μεγάλο κλιμακοστάσιο

Ὁ Χῶρος 32 βρίσκεται στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου (εἰκ. 29, σχ. 1) καὶ ἀνασκάφηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 2017. Ἡ καταστροφή τοῦ χώρου εἶναι ἐμφανής, διασώζεται ὥστόσο τμήμα τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου πὸ ὁδηγοῦσε στὴν κεντρικὴ νεοανακτορικὴ αὐλὴ τοῦ κτιρίου (Χῶρος 29), πάνω ἀπὸ τοὺς Χῶρους 50-52 καὶ 30. Τὸ κλιμακοστάσιο ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλους ἔντονα διαταραγμένους πλακοειδεῖς λίθους³⁶ ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν ὁποίων προέκυψε μία πιθανὴ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου (σχ. 22).

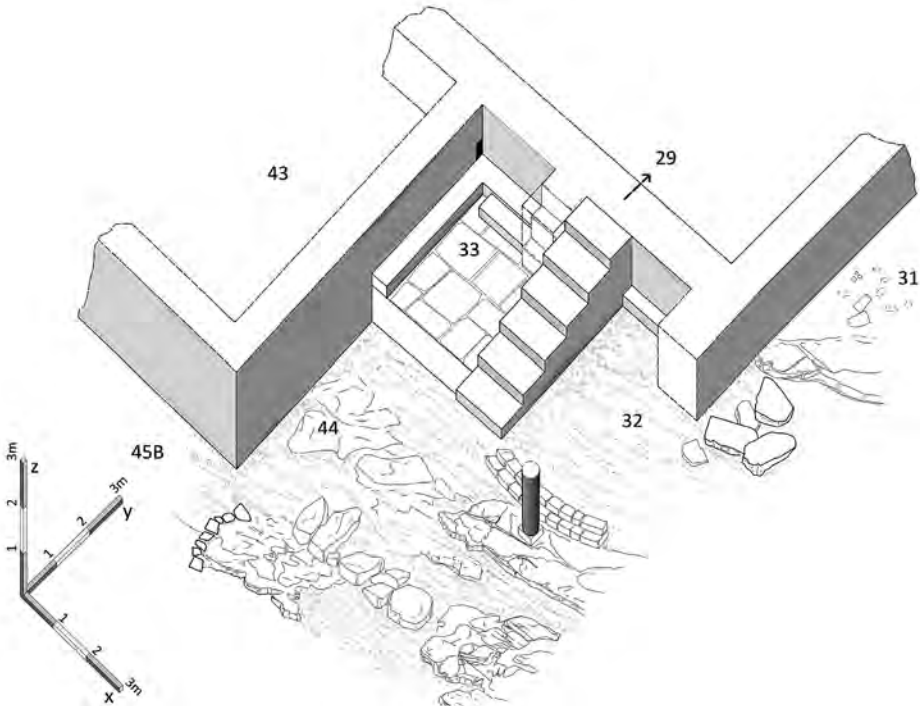
Κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἐρευνήθηκε τὸ τμήμα ἀνατολικά τῆς δυτικῆς παραστάδας (εἰκ. 30-31) τοῦ κλιμακοστασίου (μεγαλοπρεπῆς εἴσοδος), ἡ ὁποία ἔχει ὑποστει μεταβολὲς σὲ μεταγενέστερες περιόδους. Ἡ δυτικὴ παραστάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις μεγάλους, λαξευμένους μὲ ἐπιμέλεια, πλακοειδεῖς λίθους. Ἡ ἀνατολικὴ παραστάδα εἶναι κατεστραμμένη. Τὸ τμήμα ἀνάμεσα στὶς παραστάδες ἀργότερα ἔκλεισε (εἰκ. 32).

Συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα μὲ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἓνα μελαμβαφὲς ὠοκέλυφο, ἓνα τροπιδωτὸ καὶ τμήμα ὑψηλοῦ ἄβαφου κυπέλλου, δείγματα τῆς παλαιότερης χρήσης τοῦ χώρου.

Περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 32

Ἡ περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 32 ἀνασκάπτεται γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο. Βρίσκεται στὸ νοτιοανατολικότερο τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου (σχ. 1). Τὰ δυτικὰ ὄρια δὲν εἶναι σαφῆ, διότι δὲν ἐντοπίστηκε τοῖχος πὸ νὰ διαχωρίζει τὴν περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 32 ἀπὸ τὴν περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 44. Τὰ νότια καὶ ἀνατολικά

36. ΠΑΕ 2017, 328-329 σχ.14.

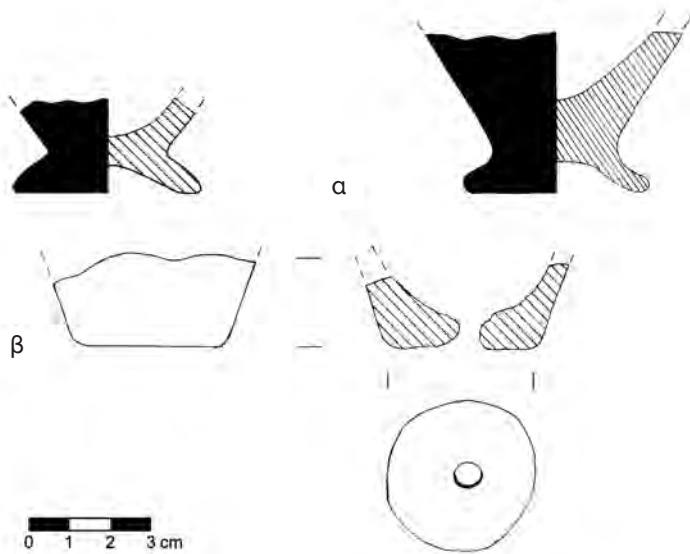

Σχ. 22. Χώρος 32. Άξονομετρική αναπαράσταση τής πιθανής διάταξης τής περιοχής του μεγάλου κλιμακοστασίου.

όρια δὲν ἐντοπίστηκαν καθὼς, κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1960, τὸ τμήμα εἶχε ὑποστῆ μεγάλη καταστροφή ἀπὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα (εἰκ. 33).

Ἡ ἀνασκαφή ξεκίνησε ἀπὸ βάθος 1.75 μ. καὶ ἔφτασε σὲ βάθος 2.41 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ³⁷ χωρὶς νὰ παρατηρηθεῖ ἀλλαγὴ στὴν σύσταση τοῦ χώματος (καστανό, μαλακὸ ἕως σκληρὸ καὶ ξηρό). Ἀφαιρέθηκαν ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι, ἐλάχιστοι σχιστόλιθοι καὶ μερικοὶ ἀσβεστόλιθοι ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια καὶ ἀποκαλύφθηκε ἓνα μεγάλο τμήμα τοῦ φυσικοῦ βράχου. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἓνα σχεδὸν κυκλικὸ σχήματος τμήμα λί-

37. Ὡς σταθερὸ σημεῖο τοῦ τμήματος ποὺ διερευνᾶται ὀρίζεται ἡ ΝΑ. ἀπόληξη τοῦ ὑψηλότερου σταθεροῦ λίθου τῆς μεγαλοπρεποῦς εἰσόδου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται 102.802 μ. σὲ σχέση μετὰ τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ βρίσκεται στὸ ἄλωνα στὰ δυτικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

Σχ. 23. Περιοχή νότια του Χώρου 32. Egg-cups και θραύσμα από βάση μικροῦ ἀγγείου, πιθανῶς ρυτοῦ.

θου με βαθουλώματα στην ἀνώτερη ἐπιφάνειά του, πιθανῶς ἀρχιτεκτονικό στοιχείο (εἰκ. 34).

Συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς³⁸, με πιὸ χαρακτηριστικὰ δύο τμήματα ἀγγείων τύπου egg-cup (σχ. 23α).

Τέλος, συλλέχθηκαν λίγα μικρὰ ὄστα ζώων, λίγες ἀμορφες μάζες κοινάματος χωρίς ἐπιφάνεια, δύο μικρὲς σιδηροῦχες μάζες, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μία (εἰκ. 35α) πιθανότατα ἀποτελεῖ μεταλλευτικό ὑποπροϊόν³⁹ καὶ ἓνα θραῦσμα ὀρείας κρυστάλλου (εἰκ. 35β).

38. Τμήματα ἀπὸ κλειστὰ καὶ ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀρκετὰ εἶναι λεπτὰ καὶ καλῆς ποιότητας ἀπὸ κεραμόχρωμο ἢ κιτρινωπὸ πηλὸ, πόδι χύτρας, ἀρκετὲς ταινιοειδῆ λαβὲς κυπέλλων, μία λαβὴ κυλινδρική τομῆς ἀπὸ ἀμφορέα, μία γλωσσοειδῆς (lug) λαβὴ χύτρας, λίγα ἔξω νεύοντα χεῖλη κυπέλλων, τμήμα κυπέλλου ἀπὸ λευκὸ πορώδη πηλὸ με ξένα σωματίδια, δύο τμήματα ἄβαφων πινακίων, ἓνα χεῖλος χονδρῶ ἀγγείου καὶ δύο ὄστρακα, πιθανῶς μεταγενέστερα.

39. Μελετήθηκε ἀπὸ τὸν εἰδικὸ ἐρευνητὴ δρ. Μπάμπη Φασουλᾶ.

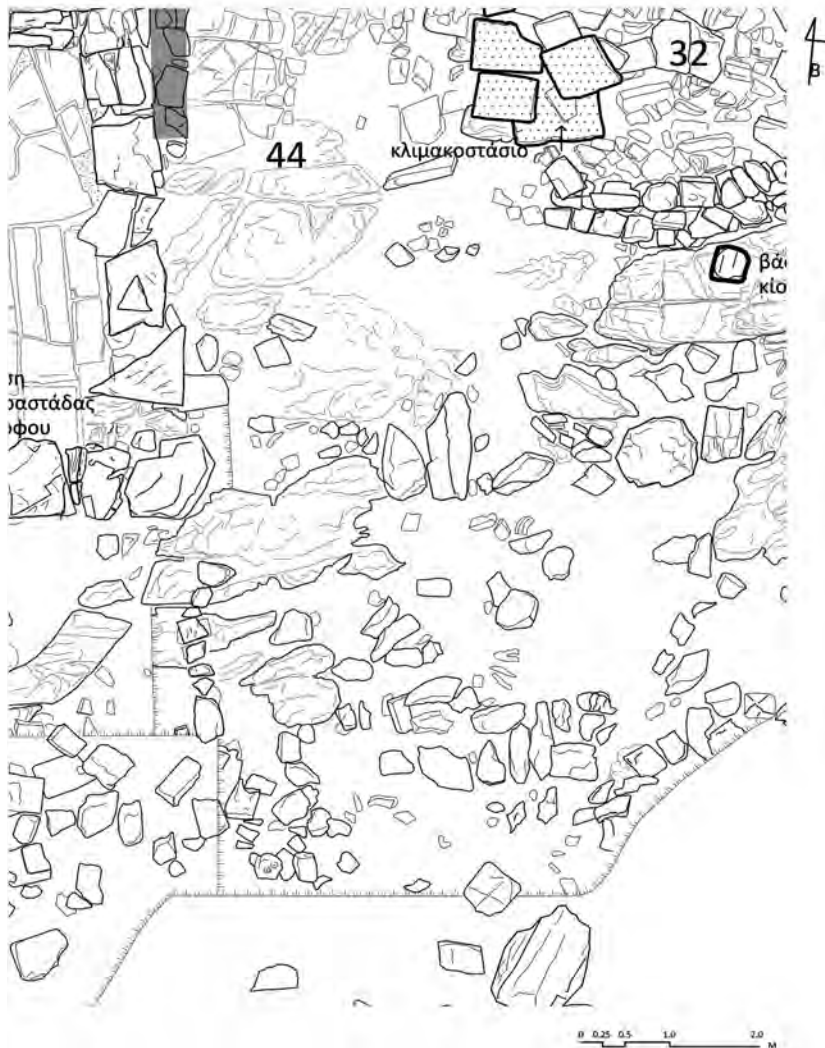
Άνατολικά του Χώρου 32 έρευνήθηκε μικρό τμήμα, από όπου αφαιρέθηκε μεγάλος λίθος (μῆκ. 1.06 μ., πλάτ. 0.55 μ. και ὕψ. 0.24 μ). Ἡ ἀνασκαφή στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποκάλυψε μεγαλύτερο τμήμα τοῦ φυσικοῦ βράχου και λίγους πλακοειδεῖς λίθους ποὺ γέμιζαν τὰ κενὰ ποὺ δημιουργοῦσε ὁ βράχος. Συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς, ποὺ περιελάμβανε μερικὰ ὄστρακα μεταγενέστερων χρόνων, καθὼς και μία βάση μικροῦ ἀγγείου, πιθανῶς μινωικοῦ ρυτοῦ (σχ. 23β), διαμ. 0.04 μ., ποὺ φέρει ὀπὴ διαμ. 0.01 μ.

Λόγω τῆς μεγάλης καταστροφῆς στὸ τμήμα νότια τοῦ Χώρου 32, ἡ ἀκριβὴς λειτουργία του δὲν εἶναι σαφῆς. Οἱ λίθοι ποὺ ἐντοπίστηκαν στὸ νότιο και βόρειο τμήμα του φαίνεται πὼς εἶναι πεσμένοι (εἰκ. 33) και δὲν ἀποτελοῦν μέρος τοῖχου, ἀν και συνεχίζουν τὴν νοητὴ προέκταση τῶν νότιων τοίχων τῶν Χώρων 41-43 και 45α-45β (σχ. 1).

Χῶρος 44 και νότια ἀπὸ αὐτὸν

Ὁ Χῶρος 44 βρίσκεται στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, νότια τοῦ Χώρου 33 (Αἴθουσα Τελετουργιῶν), ἀνατολικά τοῦ Χώρου 43 (Αἴθουσα Γυναικῶν) και δυτικά Χώρου 32 (Μεγάλο Κλιμακοστάσιο) (εἰκ. 29, σχ. 1 και 24-25). Ἡ εὐρύτερη περιοχή εἶχε ὑποστεί ἔντονη διατάραξη λόγω τῶν ἐργασιῶν ὑδρευσης ποὺ εἶχαν πραγματοποιηθεῖ κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1970, γεγονός ποὺ δυσκόλεψε τίς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, τὰ ὄρια τοῦ χώρου δὲν ἔχουν καθοριστεῖ. Τὸ μέχρι στιγμῆς ἀνασκαφὲν τμήμα ἔχει διαστάσεις 4.57 μ. ἀπὸ Β. (τέλος πλακόστρωτου Χώρου 33) πρὸς Ν. (νότιος τοῖχος Χώρου 44) και 3.40 μ. ἀπὸ Δ. (ἀνατολικὸς τοῖχος Χώρου 43) πρὸς Α. (νοητὴ προέκταση κλιμακοστασίου Χώρου 32)⁴⁰.

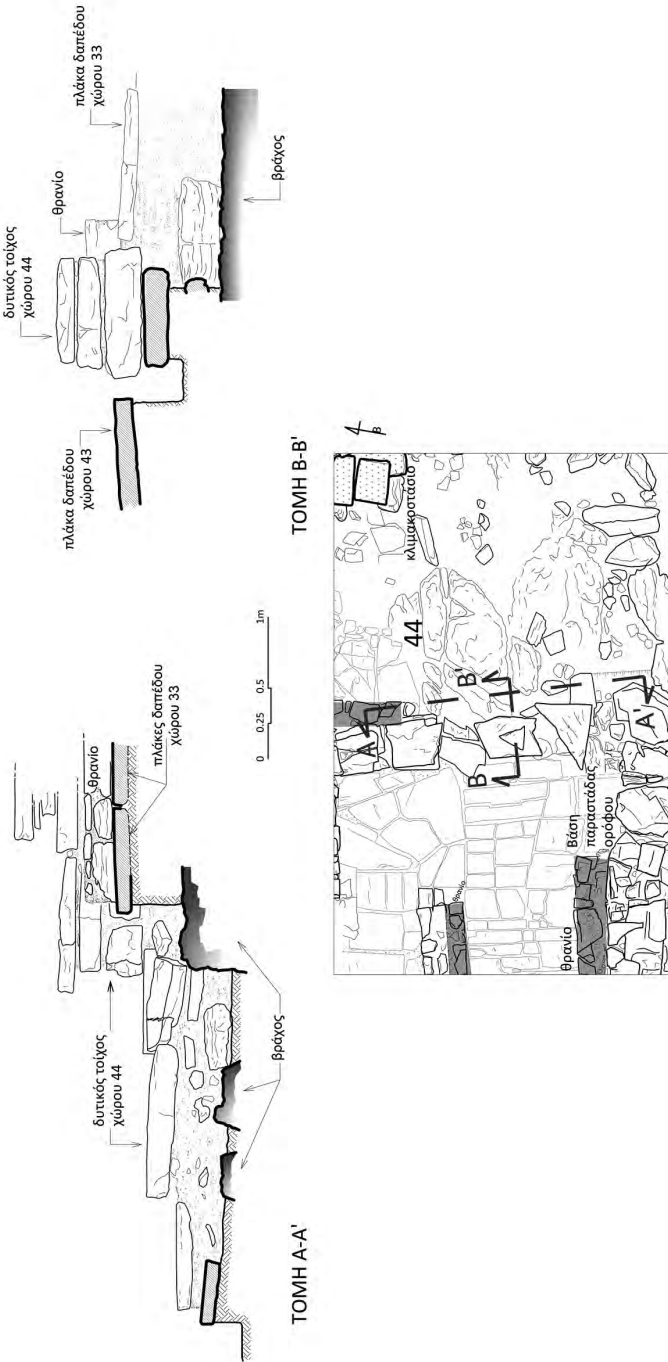
40. Ὡς σταθερὸ σημεῖο τοῦ Χώρου 46 ὀρίζεται ἡ ΝΑ. ἀπόληξη τοῦ ὑψηλότερου σταθεροῦ λίθου στὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ Χώρου 33, ποὺ βρίσκεται 102.802 σὲ σχέση μὲ τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ ὀρίζεται στὸ ἀλῶνι στὰ δυτικά τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

Σχ. 24. Κάτοψη του Χώρου 44 και της περιοχής νοτίως αυτού.

Κατά την φετινή ανασκαφή διερευνήθηκε επίσης η περιοχή νότια του Χώρου 44 σέ μέγ. μήκ. 4.60 μ. από Β. πρὸς Ν., και μέγ. πλάτ. 2.80 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 44 γειτνιάζει με τὸν Χῶρο 33 (Αἴθουσα Τελετουργιῶν με γωνιακὸ ἀποθέτη), στὸν ὁποῖο ἔχει ἐντοπιστεῖ βωμὸς,

Σχ. 25. Τομές Χώρου 44.

θρανίο καὶ ἀποθέτης στὴν ΒΔ. γωνία. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ἀποτελεῖ τὸ δάπεδο τοῦ Χώρου 33, τὸ ὁποῖο ἔχει ὑποστειῖ ἔντονη καθίζηση (εἰκ. 36)⁴¹. Τὸ δάπεδο πατᾶ πάνω σὲ χῶμα, τὸ ὁποῖο εἶναι μπάζωμα πάνω ἀπὸ τὸν βράχο προκειμένου νὰ ἰσοπεδωθεῖ ὁ χῶρος.

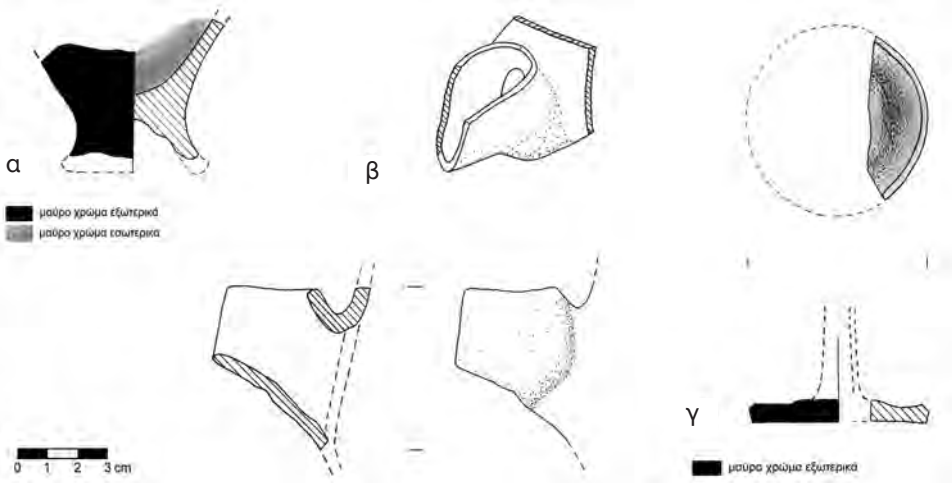
Ἀπὸ βάθος 2 ἕως 2.26 μ. (εἰκ. 37) ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση συνολικοῦ πάχους 0.27 μ. Τὸ χῶμα ἦταν μέτριας σκληρότητας καὶ σκοῦρο καστανὸ σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή του, ἐνῶ ἡ κεραμεικὴ πού συλλέχθηκε ἦταν ἐλάχιστη⁴².

Στὸ βόρειο, δυτικὸ καὶ νότιο τμήμα τοῦ χώρου ἀπομακρύνθηκαν πεσμένοι λίθοι μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν σὲ διαλυμένους παρακείμενους τοίχους. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα ἀδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν μελέτη τους ἔδειξαν πὼς τὸ φυσικὸ ἀρχαιολογικὸ στρώμα ἦταν διαταραγμένο, καθὼς ἀνάμεσα στὴν μινωικὴ κεραμεικὴ (σχ. 26β) βρέθηκε ὄστρακο μυκηναϊκῆς περιόδου (τμήμα βάσης κύλικας) (σχ. 26γ)⁴³. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης στὸ βόρειο, δυτικὸ καὶ νότιο τμήμα τοῦ χώρου συλλέγονται δύο ἀγγεῖα, πού σώζονται ἀποσπασματικά. Συγκεκριμένα, σὲ βάθος 1.96 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 0.11 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 43 καὶ 3.90 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ

41. ΠΑΕ 2011-2013.

42. Ξεχωρίζουν βάσεις ἀπὸ σφαιρικὰ κύπελλα ἢ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα.

43. Ξεχωρίζουν: ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, λαβὴ κυλινδρική ἀπὸ πίθο, χεῖλος ἀπὸ μελαμβραφῆς κύπελλο μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, γλωσσοειδῆς λαβὴ ἀπὸ χύτρα, πόδια ἀπὸ τρεῖς διαφορετικοῦ μεγέθους χύτρες, λαιμὸς καὶ χεῖλος ἀπὸ ἀμφορίσκο, τμήματα ἀπὸ ἀγωγό, τμήμα σώματος ἀπὸ πίθο, ταινιόσχημη λαβὴ κυπέλλου, λαβὴ ἀμφορέα μὲ κυκλικὴ τομὴ, χεῖλος καρποδόχης, τμήμα βάσης καὶ σῶμα ἀπὸ ἀνοιχτὸ χονδρὸ ἀγγεῖο, πολλὰ μελαμβραφῆ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήμα κυπέλλου ἀπὸ λευκὸ πηλὸ μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήματα καμένων ἀγγείων, χεῖλος καὶ σῶμα ἀπὸ λεπτὰ μελαμβραφῆ σφαιρικὰ, τμήμα λοπάδας μὲ ταινίες ἔξω καὶ ἔσω, τμήμα σφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ ταινίες στὸ ἔσωτερικὸ καὶ προχὴ καὶ ἀνώτερο τμήμα ἀπὸ ραμφόστομη πρόχου (σχ. 26β).

Σχ. 26. Χώρος 44. Τμήμα egg-cup, προχολή και ανώτερο τμήμα ραμφόστομης πρόχου και τμήμα βάσης από κύλικα.

Χώρου 33 συλλέγεται τμήμα από egg cup, μελαμβαφές εξωτερικά και εσωτερικά (σχ. 26α), ενώ σε βάθος 2.16 μ. και σε απόσταση 7.28 μ. από τον βόρειο τοίχο του Χώρου 33 και 2.06 μ. από τον νότιο τοίχο του Χώρου 43 συλλέγεται άωτο κωνικό κύπελλο με μέγ. σωζ. ύψ. 0.038 μ. Παράλληλα, συλλέγονται άμορφες μάζες χονδρών κονιαμάτων μεγάλου και μεσαίου μεγέθους, καθώς και όστα ζώων μικρού και μεσαίου μεγέθους.

Από βάθος 2.05 έως 2.11 μ. αποκαλύφθηκε φυσικός βράχος, που καταλαμβάνει σχεδόν όλη την επιφάνεια του χώρου.

Τέλος, σε βάθος 2.24 μ. έρχονται στο φως λίθοι μεγάλου μεγέθους ακανόνιστου σχήματος, οι οποίοι αποτελούσαν θεμελίωση τοίχου (εικ. 37) στο νότιο τμήμα του χώρου⁴⁴. Στην παραπάνω περιοχή έντοπίστηκε μικρό λίθινο αντικείμενο κυκλικού σχήματος και γκριζού χρώματος (με διάμ. 0.007 μ. και πάχ. 0.001 μ.), μάλλον διακόσμηση από κάποιο

44. Συλλέγεται ελάχιστη ποσότητα άδρης και λεπτότεχνης κεραμεικής, από την οποία ξεχωρίζουν λεπτή ταινιοειδής λαβή και τμήμα από τριποδικό σκευός.

σκεῦος (σχ. 8β, βλ. ἐπίσης εἰκ. 48 ὅπου εἰκονίζεται τὸ σύνολο τῶν ὁμοίων ἀντικειμένων, ποὺ πιθανῶς ἀνήκουν σὲ ζατρίκιο).

Νότια καὶ ΝΑ. τοῦ Χώρου 44 ἡ ἀνασκαφὴ ξεκίνησε ἀπὸ βάθος 2.09 μ. καὶ ἔφτασε μέχρι τὰ 2.49 μ. (εἰκ. 38). Απομακρύνεται πλῆθος πεσμένων λίθων μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, ἰδιαίτερα στὸ νότιο καὶ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἀνεσκαμμένης περιοχῆς. Συλλέγονται ἀρκετὰ ὄστρακα ἀδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς⁴⁵.

Ἀπὸ βάθος 2 ἕως 2.25 μ. ἐντοπίζεται στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς περιοχῆς τοιχάριο (εἰκ. 39), τὸ ὁποῖο ἐδράζεται πάνω σὲ χῶμα καὶ στὸν φυσικὸ βράχο. Τὸ μέγ. μῆκ. εἶναι 2.10 μ., τὸ πλάτ. 0.40 μ. καὶ τὸ μέγ. σωζ. ὕψ. 0.22 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ μία σειρά δόμων ἀπὸ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀσβεστολίθους.

Τέλος, ἀπὸ βάθος 2.10 ἕως 2.20 μ. ἐντοπίζονται τμήματα φυσικοῦ βράχου στὸ βόρειο καὶ κεντρικὸ τμήμα τῆς περιοχῆς (εἰκ. 40).

Ἐκτὸς ἀπὸ κεραμεικῆ, στὴν περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 44 συλλέγονται λίθοι μὲ σιδηροῦχα στοιχεῖα. Συλλέγεται λίθινο ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξόρυξης καὶ φέρει ἐνδείξεις ἀπὸ σίδηρο καὶ μαγγάνιο. Παράλληλα, σὲ βάθος 2.30 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 7.40 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 33 καὶ 3.28 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοιχάριο τῆς περιοχῆς ἐντοπίζεται τριπτήρας ὠσειδοῦς σχήματος, 0.043×0.028 μ.

Σὲ βάθος 2.29 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 9.10 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 33 καὶ 2 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοιχάριο, ἐντοπίζεται καὶ συλλέγεται πήλινο ἀντικείμενο τετράγωνου περίπου σχήματος, 0.038×0.033 μ. (εἰκ. 41), τὸ ὁποῖο φέρει κυκλικὴ ὀπὴ διαμ. 0.012-0.013 μ. Τέλος, στὴν περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 44 συλλέγεται μέτρια ποσότητα ὀστῶν ζώων,

45. Ἐεχωρίζουν: τρία πόδια ἀπὸ διαφορετικὲς χύτρες μὲ ἔλλειπτικὴ τομῆ, λαβὴ ἀπὸ μεγάλο ἀμφορέα, ταινιοειδῆς λαβὴ ἀπὸ μελαμβαφὲς κύπελλο, τμήμα ἀπὸ ἄωτο μικρογραφικὸ κύπελλο, τμήματα χοντρῶν ἀγγείων (καμένα), ἴσως ἀπὸ τὸ μεταλλουργικὸ ἐργαστήριο, τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα, βάσεις καὶ σώματα κλειστῶν ἀγγείων, τμήμα μικρῆς καρποδόχης μὲ ἐσωτερικὸ μαῦρο χρῶμα, τμήμα καὶ λαβὴ πίθου, λαβὴ ἀπὸ προχοειδῆς ἀγγεῖο μὲ σφαιρικὴ τομῆ, χεῖλος καὶ τμήματα σώματος λεκάνης ἀπὸ κεραμόχρωμο πηλὸ μὲ ξένα σωματίδια καὶ ἐξωτερικὰ ὑπόλευκο ἐπίχρυσμα.

καθώς και μικρή ποσότητα από άμορφες μάζες κονιαμάτων μικροῦ και μεσαίου μεγέθους.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεῖ πώς ἡ βραχώδης περιοχή νότια τοῦ Χώρου 44 καλύφθηκε και ἐπιχωματώθηκε μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἔρευνας γιὰ λόγους ἀσφαλείας.

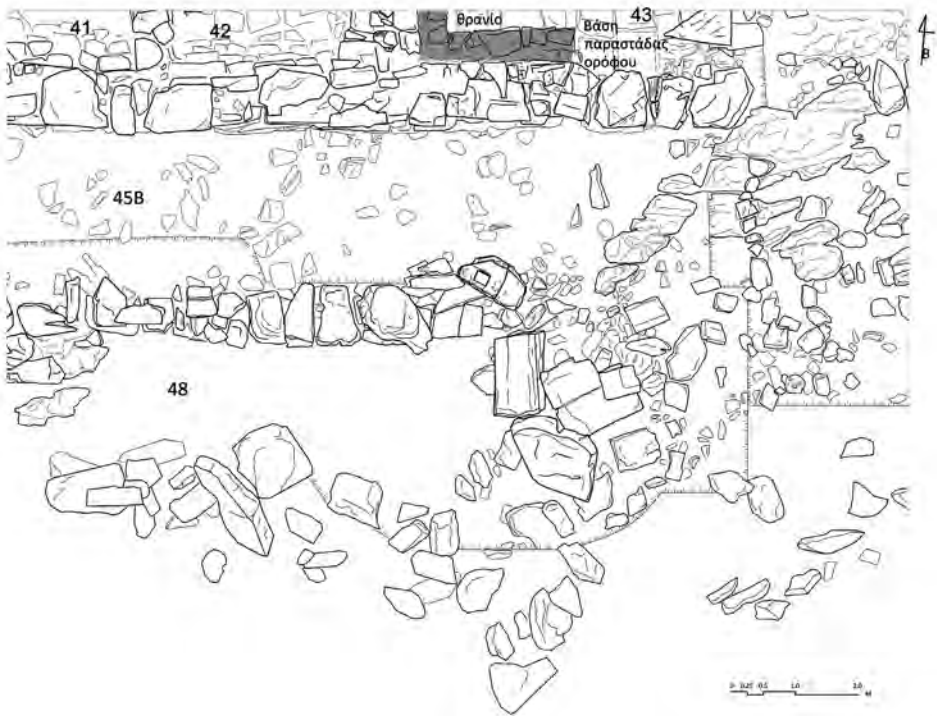
Χῶρος 45B – «Βεράντα»

Ὁ Χῶρος 45 (εἰκ. 42, σχ. 1 και 27-28) εἶναι ἕνας ἐπιμήκης χῶρος πού βρίσκεται στοῦ νοτιότατο τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ Χώρου 40, τοῦ Διαδρόμου 10 και τῶν Χώρων 41 (Αἴθουσα Ἀλαβάστρου), 42 (Ἰπόστυλη Αἴθουσα τοῦ Μεγάλου Λύχνου) και 43 (Αἴθουσα Γυναικῶν). Ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ Χώρου 45 ἐκτείνεται ὁ ἐπίσης ἐπιμήκης Χῶρος 48, τὸ δάπεδο τοῦ ὁποίου βρίσκεται 0.30-0.40 μ. χαμηλότερα. Τοὺς Χῶρους 45 και 48 χωρίζει τοῖχος, ὁ ὁποῖος σὲ ἀπόσταση 9.20 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 45 σχηματίζει ὀδόντωση πού εἰσέχει περίπου 0.80 μ. πρὸς Β. Ὁ Χῶρος 45 ἔχει μῆκ. 19.20 μ. και πλάτ. 2.50 μ. (Α. τῆς ὀδόντωσης τοῦ νότιου τοίχου) ἕως 3 μ. (Δ. τῆς ὀδόντωσης). Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 45 (Χῶρος 45A) και τὸ κεντρικὸ του τμήμα (δυτικὸ τμήμα Χώρου 45B) ἐρευνήθηκαν κατὰ τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 2017-2018.

Φέτος ἀνασκάφηκε⁴⁶ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 45 (ἀνατολικὸ τμήμα Χώρου 45B⁴⁷). Σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἀφαιρέ-

46. Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης (ΣΣ) τῶν βαθῶν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Α. τμήματος τοῦ Χώρου 45B ὀρίστηκε τὸ σταθερὸ σημεῖο πού χρησιμοποιήθηκε και παλιότερα στον ὑπόλοιπο Χῶρο 45, δηλαδὴ τὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Χώρου 41. Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται σὲ ὕψ. 101.282 μ. σὲ σχέση πρὸς τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, πού βρίσκεται στοῦ ἀλώνι στα Δ. τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

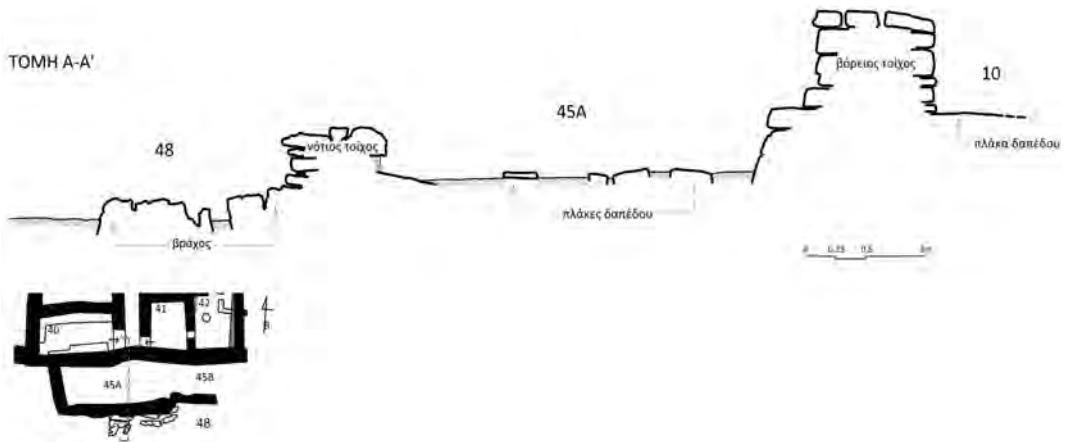
47. Ἡ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. διάσταση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 45B ἔχει μῆκ. 5.40 μ. Ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἀντίστοιχη διάσταση ἔχει μῆκ. περ. 2.50 μ., ξεκινώντας ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο του και μέχρι τὴν βόρεια ὄψη τοῦ μεσότοιχου τῶν Χώρων 45B και 48.

Σχ. 27. Κάτοψη τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ Α. τμήματος τῶν Χώρων 45B καὶ 48. Σημειώνονται τὰ ὅρια τοῦ Α. τμήματος τοῦ Χώρου 45B.

θηκε μετὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ⁴⁸ ἓνα ὁμοιογενὲς στρώμα ἀπὸ βᾶθος 1.44-1.50 μ. μέχρι 1.80-1.92 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ (εἰκ. 43, σχ. 27). Τὸ χῶμα τοῦ στρώματος ἦταν χρώματος καστανοῦ, ἀρκετὰ συμπαγὲς ἀν καὶ σχετικὰ μαλακό, μὲ μερικὲς ρίζες. Οἱ πεσμένοι λίθοι ποὺ περιεῖχε καὶ ἀφαιρέθηκαν ἦταν σχετικὰ λίγιοι, στὴν πλειονότητά τους μικροῦ ἕως πολὺ μικροῦ

48. Στὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ σκάμματος ἀφαιρέθηκε ἀρχικὰ μία λιθορριπὴ μέσα σὲ χῶμα ἀνοικτὸ καστανὸ καὶ ἰδιαίτερα χαλαρὸ ποὺ προεξείχε ἐν εἴδει ἐξάρματος, ἀπὸ βᾶθ. 1.21 μὲχρι 1.47-1.52 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Οἱ λίθοι ἦταν ὅλοιοι ἀσβεστόλιθοι, οἱ μεγαλύτεροι ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἦταν σαφῶς πεσμένοι μὲ φορὰ ἀπὸ Β. πρὸς Ν., προφανῶς ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ συλλέχθηκαν μόνον 4 ὄστρακα: τμήμα χεῖλους κυπέλλου καὶ τμήμα χεῖλους ἀνοικτοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους.

Σχ. 28. Σχεδιαστική τομή από Β. προς Ν. κατά μήκος τῶν Χώρων 45Α καὶ 48.

μεγέθους ἀσβεστόλιθοι καὶ λίγα μικρὰ κομμάτια σχιστόλιθων. Σποραδικὰ ἀφαιρέθηκαν καὶ λιγιστοὶ μεσαίου μεγέθους πεσμένοι ἀσβεστόλιθοι.

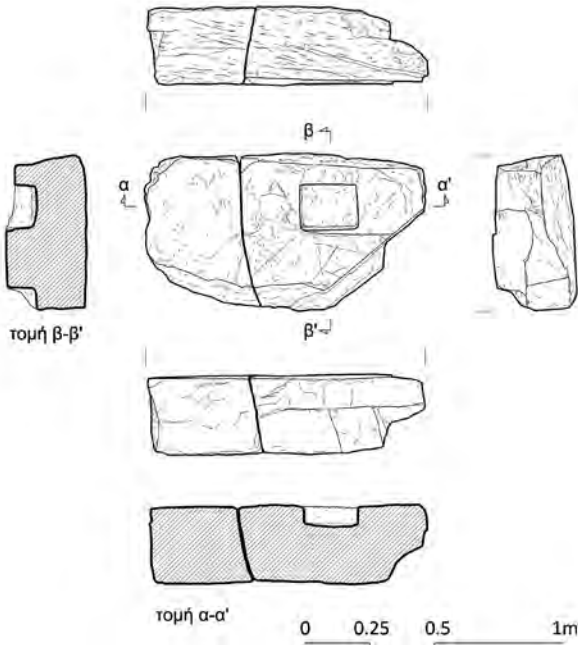
Στὸ κατώτατο ἐπίπεδο τοῦ στρώματος αὐτοῦ καὶ κυρίως στὸ δυτικὸ καὶ κεντρικὸ του τμήμα ἦρθαν στὸ φῶς διάσπαρτες καὶ σὲ ὀριζόντια θέση μερικές ἀσβεστολιθικές καὶ λίγες σχιστολιθικές πλάκες μικροῦ ἕως μεσαίου μεγέθους, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὴν πρὸς Α. συνέχεια τῆς ἀραιῆς πλακόστρωσης πού εἶχε ἔρθει στὸ φῶς στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 45Β καὶ στὸν Χῶρο 45Α (εἰκ. 43-44). Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ βάθος 1.65-1.71 μ. μεγάλα τμήματα τῆς ἐπίπεδης ἄνω ἐπιφάνειας τοῦ φυσικοῦ βράχου, πού θὰ εἶχαν προφανῶς χρησιμεύσει καὶ αὐτὰ ὡς δάπεδο τοῦ χώρου. Τὰ τμήματα αὐτὰ συνεχίζονται πρὸς Α.-ΒΑ., ἀλλὰ καὶ στὴν περιοχὴ πού βρίσκεται στὰ νότια τοῦ Χώρου 44.

Τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 45Β δὲν ἀποκαλύφθηκε μὲ σαφήνεια, πράγμα τὸ ὁποῖο ἰσχύει καὶ γενικότερα γιὰ τὸ ὄριο τοῦ ΝΑ. τμήματος τοῦ χώρου. Αὐτὸ σχετίζεται προφανῶς μὲ τὴν ἐκτεταμένη διατάραξη ἀπὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα πού ἔλαβε χώρα τὴν δεκαετία τοῦ 1960 γενικότερα στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου. Πάντως, κατὰ μήκος τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τοῦ σκάμματος ἦρθε στὸ φῶς τὸ τοιχάριο πού διαχωρίζει τὸν χῶρο ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 44 (εἰκ. 39) καὶ ἀναφέρθηκε παραπάνω.

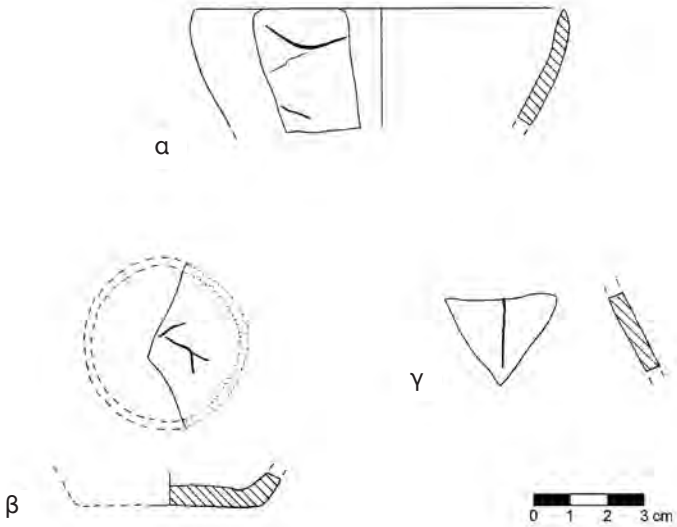
Ὅπως φάνηκε καὶ ἀπὸ τὴν φετινὴ ἀνασκαφὴ στὸν γειτονικὸ Χῶρο 48, ὁ μεσότοιχος τῶν δύο χώρων δὲν προχωρεῖ μέχρι τὸ ἀνατολικὸ τους ὄριο (σχ. 27). Ἔτσι, οὔτε τὸ νότιο ὄριο τῆς ΝΑ. περιοχῆς τοῦ Χώρου 45B ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μὲ σαφήνεια, πράγμα τὸ ὁποῖο μπορεῖ ἐπίσης νὰ ὀφείλεται στὴν διατάραξη γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος παραπάνω. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἀνατολικότατο τμήμα τοῦ Χώρου 48 ἔφερε στὸ φῶς στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ Χώρου 45B καὶ ἀμέσως πρὸς Α. τῆς ἀπόληξης τοῦ μεσότοιχου, μία ἰδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων ὀρθογώνια ἀσβεστολιθικὴ πλάκα σὲ ὀριζόντια θέση, ἣ ὁποία ἐνδεχομένως βρίσκεται στὴν θέση της, καθὼς καὶ μερικὲς ἀκόμα μεγαλύτερες καὶ μικρότερες πλάκες σὲ παρόμοια θέση στὰ ἀνατολικά της (εἰκ. 42, σχ. 27). Πιθανῶς νὰ πρόκειται στὸ συγκεκριμένο τμήμα γιὰ τὰ κατάλοιπα κάποιας διαμόρφωσης πρόσβασης ἀπὸ τὸν σὲ ἐλαφρὰ βαθύτερο ἐπίπεδο εὐρισκόμενο Χῶρο 48 πρὸς τὸν Χῶρο 45. Σὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία συνηγορεῖ καὶ ἓνα σημαντικὸ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ θραυσμένο καὶ σαφῶς μετακινημένο, ἦρθε στὸ φῶς ἐπάνω στὸ ὄριο μεταξύ τῶν δύο χώρων, ἀκριβῶς στὴν ἀπόληξη τοῦ μεσότοιχου καὶ ἀμέσως πρὸς Β. τῆς μεγάλης πλάκας πού ἀναφέρθηκε παραπάνω καὶ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ αὐτήν:

Πρόκειται γιὰ ἓναν μεγάλο, ἐπιμήκη, κατεργασμένο ἀσβεστόλιθο περίπου ὀρθογώνιου σχήματος μὲ τριγωνικὴ τὴν μία του ἀπόληξη (εἰκ. 45-46, σχ. 29). Συγκολλήθηκε ἀπὸ δύο ἐπιμέρους τμήματα καὶ ἔχει διαστάσεις 1.10×0.65 μ. καὶ ἄνισο πάχος πού φθάνει ἕως καὶ τὰ 0.30 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθου αὐτοῦ εἶναι κατεργασμένη σχετικὰ ἀδρὰ προκειμένου νὰ γίνει ἐπίπεδη, ἐνῶ στὸ κεντρικὸ της τμήμα ἔχει λαξευθεῖ μὲ ἐπιμέλεια μεγάλου ὀρθογώνιου τόρμου (διαστ. 0.21×0.17 μ.). Ὁ τόρμος ἔχει βάθος 0.06 μ. ἂν καὶ στὴ μία (βορεινὴ) πλευρά του, ὅπου στὴν ἐπιφάνεια τοῦ λίθου σχηματίζεται ταπεινὴ ἀναθύρωση, τὸ βάθος του φθάνει τὰ 0.10 μ. Ἐσωτερικὰ στὶς πλευρὲς τοῦ τόρμου διακρίνονται τὰ ἴχνη τοῦ ἐργαλείου κατεργασίας⁴⁹.

49. Σημειώνεται ὅτι ἓνα ἀκόμα ἀρχιτεκτονικὸ μέλος (βάση κίονα) εἶχε ἔρθει στὸ φῶς παλαιότερα (τὴν δεκαετία τοῦ 1980) πεσμένο ἀνατολικότερα, στὴν περιοχή πού διαταράχθηκε ἀπὸ τὸν μηχανικὸ ἐκσκαφέα. Ἡ βάση αὐτὴ ἔχει ἀφεθεῖ προσωρινὰ στὸν Χῶρο 30.

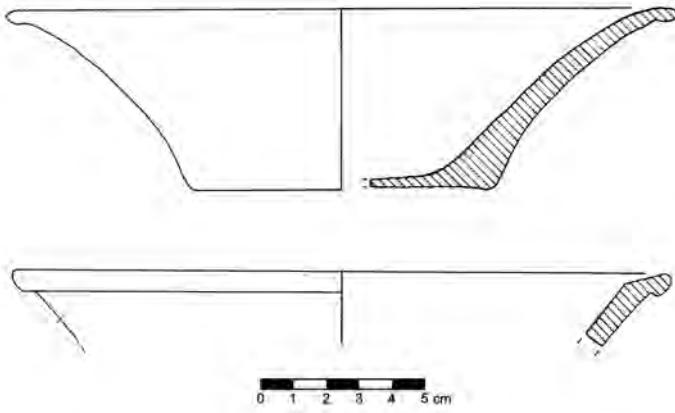
Σχ. 29. Χώρος 45B. Λίθος με ὀρθογώνιο τόρμο.

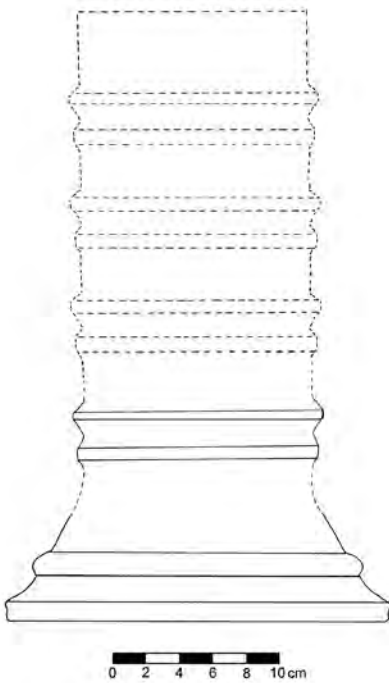
Σχ. 30. Χώροι 45B και 28. Ἐγγάρια ὄστρακα.

Τὸ στρώμα πού ἀνασκάφηκε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 45B ἀπέδωσε πολλὰ ὄστρακα⁵⁰ τῆς ὙΜ ΙΑ κυρίως περιόδου τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου, ἐμφάνιζε ὅμως καὶ σημάδια σύγχρονης διατάραξης. Συγκεκρι-

50. Συλλέχθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν, στὴν μεγάλη τους πλειονότητα πάντως ἀπὸ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Μεταξύ τους διακρίνονται τμήμα χεῖλους μικρογραφικοῦ κωνικοῦ κυπέλλου, τμήμα βάσης, τοιχωμάτων καὶ χεῖλους ἄτου κωνικοῦ κυπέλλου, τμήμα κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ γένεση ταινιοειδοῦς λαβῆς, 120 τμήματα ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων (κάποια ἀπὸ αὐτὰ σιγμοειδῆ, ἓνα φέρει γραπτὴ διακόσμηση κυματοειδῶν γραμμῶν, ἐνῶ ἓνα ἄλλο εἶναι ἐγχάρακτο (σχ. 30α), ἓνα ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον ἀπὸ σφαιρικό κύπελλο ἐσωτερικὰ μελαμβαφές, 98 τμήματα ἀπὸ βάσεις κυπέλλων, 19 τμήματα λαβῶν κυπέλλων, τρία τμήματα ἀπὸ egg-cup, ἓνα τμήμα χεῖλους ἀπὸ προχοῖδιο, 3 τμήματα ἀπὸ βάσεις προχοϊδίων, 8 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀνοικτῶν μικρῶν ἀγγείων, 89 τμήματα ἀπὸ βάσεις μικρῶν ἀγγείων (κυρίως κλειστῶν/προχοϊδῶν (ἓνα πιθανῶς μὲ ραβδώσεις ἐξωτερικὰ), μερικὰ ἴσως ἀπὸ κύπελλα, ἓνα εἶναι ἐσωτερικὰ ἐγχάρακτο (σχ. 30β), ὄστρακο ἀπὸ λευκὸ πηλὸ, τμήμα χεῖλους προχοϊδοῦς μὲ τεφρὸ πηλὸ (χειροποίητο), τμήμα χεῖλους μὲ ταπεινὸ ἐξωτερικὸ περιχέλιωμα ἀπὸ μικρὸ, ἀνοικτὸ ἀγγεῖο, τμήμα χεῖλους μικροῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου, 3 τμήματα γεφυρόστομων προχοῶν ἀπὸ σχετικὰ μικρὰ ἀγγεῖα, τμήμα πώματος σχετικὰ μικροῦ ἀγγείου, τμήμα τοιχώματος μικροῦ ἀγγείου μὲ τροπιδώση, 25 τμήματα λαβῶν μικρῶν ἀγγείων, 19 τμήματα ἀπὸ χεῖλη λοπάδων (σχ. 31), ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα μεγάλο πού σώζει ὅλο τὸ προφίλ τοῦ ἀγγείου, 3 τμήματα χεῖλους ἀπὸ καρποδόχες, 44 τμήματα χεῖλους ἀνοικτῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (2 ἀπὸ καδόσχημα ἀγγεῖα), 5 τμήματα χεῖλους μὲ προχὴ (ἢ μία γεφυρόστομη) ἀνοικτῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, 3 τμήματα ἀπὸ ἔσω νεύοντα χεῖλη ἀγγείων μεσαίου μεγέθους καὶ περίπου σφαιρικοῦ σχήματος, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζει γένεση προχοῆς πιθανότατα γεφυρόστομης, 39 τμήματα ἀπὸ βάσεις ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (μία ἀπὸ καδόσχημο ἀγγεῖο), ἓνα τμήμα τοιχώματος μὲ ὀριζόντια λαβὴ κλειστοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, 22 τμήματα λαβῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, τμήμα προχοῆς γεφυρόστομου ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, χαμηλὸ (ὕψ. 0.04 μ.) πόδι τριποδικοῦ σκεύους μεσαίου μεγέθους, 5 τμήματα χεῖλους δίσκων, τμήμα βάσης χύτρας, 8 τμήματα ποδιῶν τριποδικῶν χυτρῶν, 3 τμήματα χεῖλους πιθοειδῶν, 2 τμήματα βάσης πιθοειδῶν, 10 τμήματα λαβῶν πιθοειδῶν, 2 τμήματα χεῖλους σχετικὰ μικρῶν πίθων καὶ τμήμα πώματος μικροῦ πίθου ἢ πιθοειδοῦς. Ἰδιαιτέρα σημειώνονται 2 συνανήκοντα ὄστρακα ἀπὸ τὰ τοιχώματα μεγάλου κυλινδρικοῦ σκεύους τὰ ὁποῖα περιθέουν δύο παράλληλοι πλαστικοὶ δακτύλιοι (σχ. 32). Στὸ ἴδιο σκεῦος ἀνήκει ὄστρακο βάσης, ἐπίσης μὲ πλαστικὸ δακτύλιο, πού συλλέχθηκε στὸν γειτονικὸ Χῶρο 48.

Σχ. 31. Χώρος 45B. Όστρακα από λοπάδες.

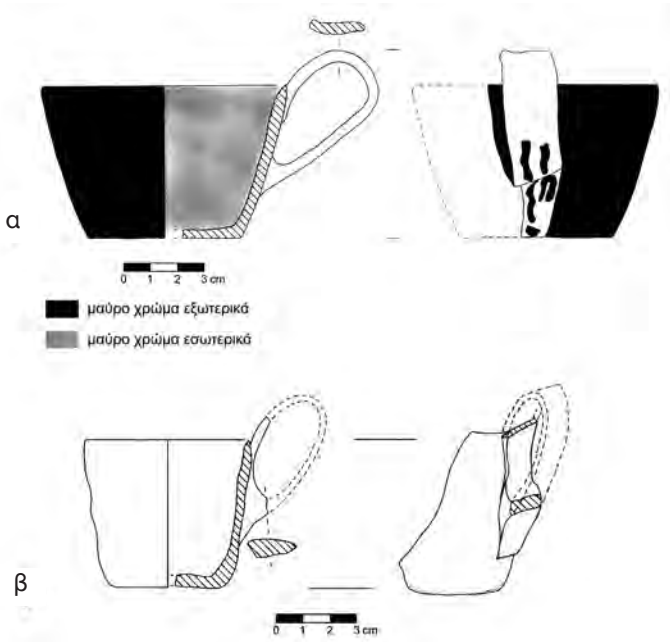

Σχ. 32. Σχεδιαστική αποκατάσταση μεγάλου κυλινδρικού σκεύους (snake-tube) από όστρακά του πού συλλέχθηκαν στους Χώρους 45B και 48.

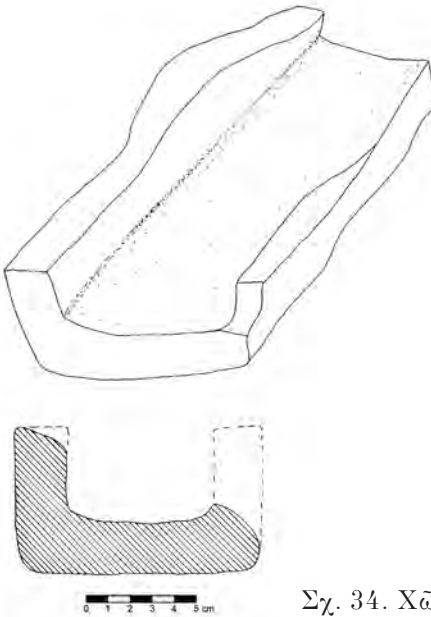
μένα, διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ τμήματος συλλέχθηκαν 4 σύγχρονα μεταλλικά ἀντικείμενα: 3 σκουριασμένα καρφιά καὶ ἓνας μεταλλικός κάλυκας (μῆκ. 0.06 μ.) σφαίρας πιθανότατα τυφεκίου Γκρά, στὸ πίσω μέρος τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ μονόγραμμα GR, τὰ γράμματα E καὶ Σ (Ἑλληνικός Στρατός) καὶ ἡ χρονολογία 1886 (εἰκ. 47). Βρέθηκαν ἐπίσης μερικά διάσπαρτα τμήματα ὀστών. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ μεγάλο τμήμα μελαμβαφοῦς κυπέλλου μὲ κάθετα τοιχώματα. Σώζει ἀκέραια τὴν κάθετη ταινιωτὴ λαβή, ἡ ὁποία φέρει διακόσμηση (σχ. 33α). Ἐπίσης, δύο συνανήκοντα τμήματα τοιχωμάτων καὶ χεῖλους ποὺ φέρει ταπεινὸ ἐξωτερικὸ περιχέλιωμα ἀπὸ σχετικὰ μεγάλη πήλινη λάρνακα, καθὼς καὶ δύο τμήματα βάσης καὶ τοιχώματος πήλινων ἀγωγῶν ὀρθογώνιας διατομῆς (σχ. 34). Τρία ἀκόμα ὄστρακα, ποὺ πιθανῶς ἀνήκουν σὲ ἀγωγούς ὀρθογώνιας διατομῆς, συλλέχθηκαν ἐπίσης στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ σκάμματος. Ἐνα μικρότατο, κατεργασμένο δισκίο (διαμ. 0.009-0.01 μ., πᾶχ. 0.003 μ.) ἀπὸ γκριζομέλανο λίθο μὲ λευκὰ νερά, συλλέχθηκε στὴν περιοχὴ τῆς ΝΑ. γωνίας (σχ. 8γ). Ἀποτελοῦσε πιθανῶς ἔνθεμα ζατρικίου (εἰκ. 48)⁵¹. Τέλος, ἓνα τμήμα ἀπὸ μεσαίου μεγέθους λίθινο ἀγγεῖο ἀπὸ ὀφείτη βρέθηκε κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τοῦ στρώματος.

Κατὰ μῆκος τοῦ τοιχαρίου ποὺ βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ σκάμματος διενεργήθηκε ἀνασκαφικὴ τομὴ προκειμένου νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν σώζονται δόμοι του σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο (εἰκ. 39 καὶ 49). Πρόκειται γιὰ λωρίδα μῆκ. 1.50 μ. καὶ πλάτ. 0.40 μ. κατὰ μῆκος τοῦ νότιου καὶ τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ τοιχαρίου (ἡ τομὴ σταματᾷ στὸ βόρειο τμήμα τοῦ τοιχαρίου, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ὁ φυσικὸς βράχος ἐπάνω στὸν ὁποῖο ἐδράζεται). Σὲ αὐτὴ τὴ λωρίδα ἀφαιρέθηκε στρώμα ἀπὸ βάθος 1.86 μέχρι 2.07 μ. Δὲν ἀποκαλύφθηκε κανένας λίθος ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ τοιχάριο, πέραν αὐτῶν ποὺ ἦταν ἤδη ὄρατοὶ στὴν

51. Σημειώνεται ὅτι ἓνα πανομοιότυπο λίθινο δισκίο προέρχεται ἀπὸ τὸν φετινὸ καθαρισμὸ τῆς θεμελίωσης τοῦ νότιου τοίχου τοῦ γειτονικοῦ Χώρου 44 καὶ στὴν ΒΑ. γωνία τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου, μαζί μὲ ἔνθεμα, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ σὲ διακόσμηση ζατρικίου.

Σχ. 33. Χῶρος 45B. Κύπελλα με κάθετα τοιχώματα.

Σχ. 34. Χῶρος 45B. Πήλινος ἀγωγός.

ἀνατολική ὄψη του. Συλλέχθηκε τμήμα κυπέλλου με κάθετα τοιχώματα και ταινιωτή λαβή (σχ. 33β), ἀρκετὰ ὄστρακα⁵² και λίγα μικρά, διάσπαρτα τμήματα ὄστων. Ἀμέσως μπροστὰ ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ τοιχαρίου και μεταξὺ αὐτοῦ και τοῦ φυσικοῦ βράχου ἀνευρέθηκε μεγάλο τμήμα βάσης και τοιχωμάτων ἀπὸ τὴν ἀπόληξη πῆλινου ἀγωγοῦ ὀρθογώνιας διατομῆς, τμήματα τοῦ ὁποίου εἰσχωροῦσαν και ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τοὺς λίθους τοῦ 2ου, κατώτατου δόμου τοῦ τοιχαρίου.

Στὰ πλαίσια τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἔλαβαν χώρα στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 45B ἔγινε μικρὴ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση⁵³ στὴν περιοχὴ τῆς διαταραγμένης ΝΑ. γωνίας τοῦ γειτονικοῦ Χώρου 43 (εἰκ. 50, σχ. 27), ἡ ὁποία ἀποκάλυψε τὴν βάση τῆς συμβολῆς τοῦ νότιου μετὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ χώρου σὲ ἓνα σημεῖο διαστ. 1.20-1.30×1.40-1.50 μ. Ἀπὸ βᾶθος 1.72 μέχρι 1.79 μ. ἤρθαν στὸ φῶς δύο μεγάλες και ἄλλες μικρότερες ἀσβεστολιθικὲς πλάκες τοῦ κατώτατου σωζόμενου τμήματος/θεμελίωσης⁵⁴ τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ Χώρου 43.

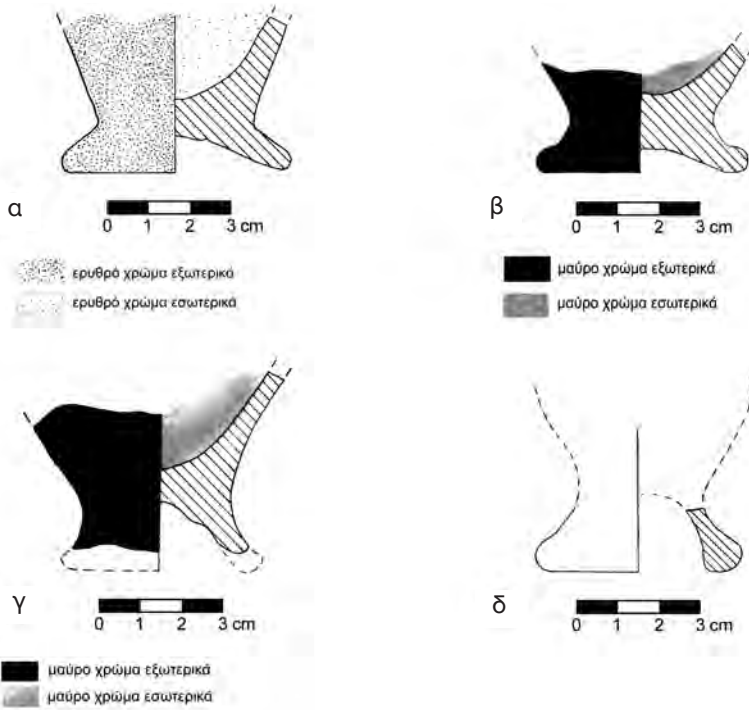
Ἐκτὸς ἀπὸ ὄστρακα⁵⁵, μεταξὺ τῶν ὁποίων βάση ἀπὸ egg-cup (σχ. 35δ) και λίγα μικρά, διάσπαρτα τμήματα ὄστων, συλλέχθηκε ἐπίσης ἓνα

52. Πρόκειται γιὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα κυρίως μικροῦ και μεσαίου μεγέθους: τμήμα βάσης και τοιχωμάτων ἄνωτου κωνικοῦ κυπέλλου, 6 τμήματα ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων, 2 τμήματα ἀπὸ βάσεις κυπέλλων, τμήμα βάσης μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου, 2 τμήματα ταινιοειδῶν λαβῶν κυπέλλων, 3 τμήματα λαβῶν μικρῶν ἀγγείων, 4 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀνοικτῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, τμήμα βάσης ἀνοικτοῦ ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, τμήμα λαβῆς ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, τμήμα ἔσω νεύοντος χεῖλους χύτρας και τμήμα ποδιοῦ μικρῆς τριποδικῆς χύτρας ὡσειδοῦς διατομῆς.

53. Ὡς σταθερὸ σημεῖο (ΣΣ) μέτρησης τῶν βαθῶν χρησιμοποιήθηκε τὸ ΣΣ τοῦ Χώρου 45B.

54. Οἱ πλάκες αὐτὲς βρίσκονται ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ Χώρου 45B.

55. Συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν: τμήματα ἀπὸ χεῖλη και βάσεις κυπέλλων (μεταξὺ αὐτῶν τμήμα βάσης και σώματος σφαιρικοῦ κυπέλλου μελαμβαφοῦς ἐσωτερικὰ και ἐξωτερικὰ, τὸ ὁποῖο φέρει ἐξωτερικὰ ὀριζόντια ἐγχάραξη), τμήματα ἀπὸ ταινιοειδεῖς λαβὲς κυπέλλων, τμήμα ἀπὸ λαβὴ πυραύλου ἢ μικροῦ λύχνου, τμήματα ἀπὸ βάσεις μικρῶν ἀγγείων, ἓνα τμήμα ἀπὸ

Σχ. 35. Τμήματα από egg-cups.

τιμήμα χάλκινου αντικειμένου. Πρόκειται για την θραυσμένη απόληξη χάλκινου αντικειμένου τριγωνικού σχήματος με κεντρική νεύρωση, το οποίο εμφανίζει έντονη κύρτωση (εικ. 51). Έχει μήκος 0.026 μ., το πλάτος του στην θραυσμένη απόληξη είναι 0.013 μ., ενώ το πάχος του κυμαίνεται μεταξύ 0.004 μ. (κεντρική νεύρωση) και 0.001 μ. Ήρθε στο φως μεταξύ των πλακών του διατηρημένου κατώτατου τμήματος της ΝΑ. γωνίας του Χώρου 43 και των πεσμένων λίθων επάνω από αυτές.

τοιχώμα μικρού αγγείου με τροπίδωση, τμήματα από χειλή και βάσεις ανοικτών αγγείων μεσαίου μεγέθους, τμήμα καμένης γεφυρόστομης προχοής αγγείου μεσαίου μεγέθους, τμήματα από λαβές αγγείων μεσαίου μεγέθους και δύο τμήματα από λαβές πιθοειδών.

Χώρος 46 – Νοτιοδυτική Πρόσβαση

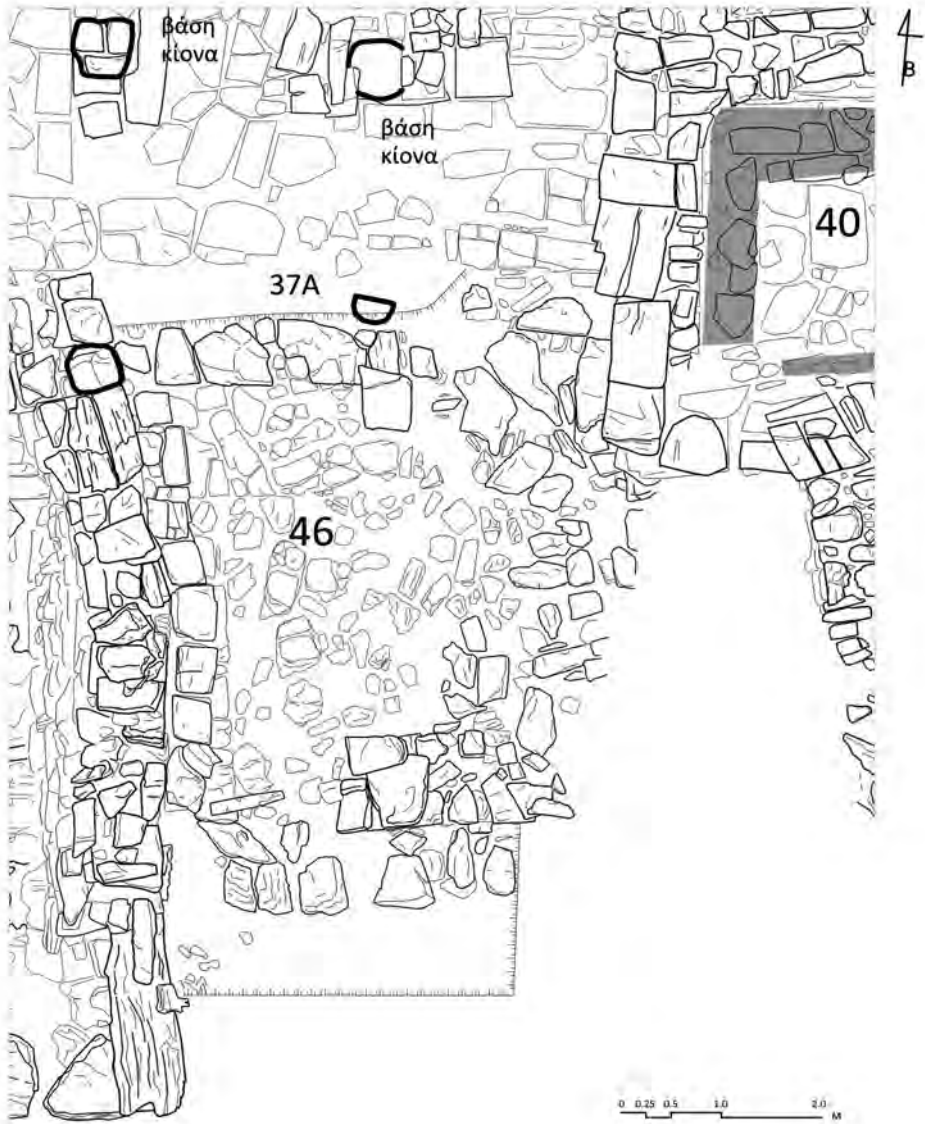
Ο Χώρος 46 (είκ. 52, σχ. 1 και 36-38), του οποίου η ανασκαφή διενεργήθηκε τα δύο προηγούμενα χρόνια, είναι περίπου ορθογωνίου σχήματος και βρίσκεται νότια του Χώρου 37Α και του Διαδρόμου 36, ανατολικά του Χώρου 47Α και δυτικά του Χώρου 45 και του Χώρου 48. Το μήκος του χώρου από Β. προς Ν. είναι 6.10 μ. ενώ το μέγιστο διαπιστωθέν πλάτος του από Δ. προς Α. είναι περίπου 4.90 μ. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του χώρου αποτελεί η έντονη κατωφέρεια από Β. προς Ν.

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες του 2017 είχαν αποκαλυφθεί από βάθος 1.02 έως 1.05 μ. και σε έκταση 1.68×2 μ. στο βόρειο και κεντρικό τμήμα του χώρου, πλακοειδείς λίθοι από ασβεστόλιθο και σχιστόλιθο, οι οποίοι ανήκαν σε πλακόστρωτο άνω ορόφου. Στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να αναφερθεί πως ο πλακοειδής ασβεστολιθικός λίθος τετράγωνου περίπου σχήματος, που έχει αφεθεί *in situ* στο βόρειο τμήμα του χώρου, αποτελεί ένδειξη του ανώτερου δαπέδου (είκ. 53). Κατά την περυσινή ανασκαφική περίοδο από βάθος 1.11 έως 1.26 μ. είχαν αποκαλυφθεί πλακοειδείς ασβεστόλιθοι και σχιστόλιθοι, οι οποίοι ανήκαν στο πλακόστρωτο του κατώτερου επιπέδου (είκ. 54).

Η φετινή ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στο νότιο τμήμα του Χώρου 46 με στόχο την εύρεση του νότιου τοίχου, καθώς και στο ΒΑ. όριό του με στόχο την διερεύνηση ύπαρξης συνέχειας ή μη του Διαδρόμου 36⁵⁶.

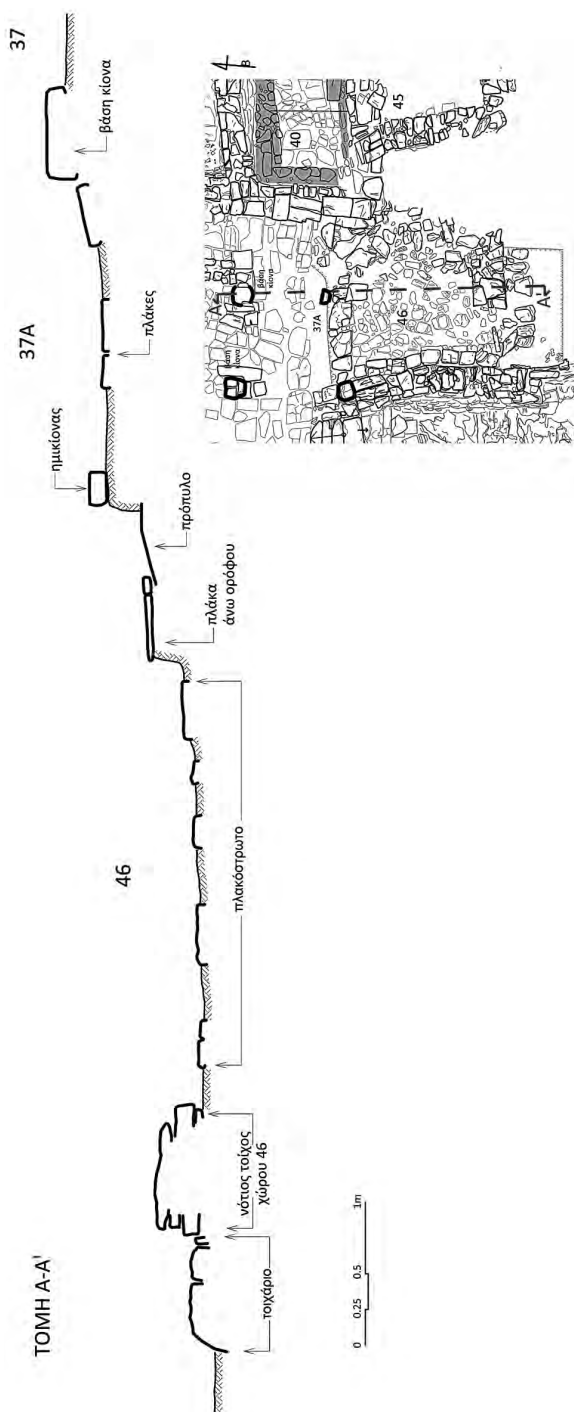
Κατά την διάρκεια της φετινής αρχαιολογικής έρευνας στο νότιο τμήμα του χώρου αφαιρέθηκε από βάθος 1.10 έως 1.43 μ. επίχωση συνολ. πάχ. 0.20 μ. Παράλληλα, πρέπει να αναφερθεί πως στο νότιο τμήμα του χώρου απομακρύνθηκαν πεσμένοι ασβεστόλιθοι μεγάλου μεγέθους, οι οποίοι ανήκαν στους παρακείμενους τοίχους.

56. Ως σταθερό σημείο του Χώρου 46 ορίζεται η άνω επιφάνεια λίθου της ΒΔ. γωνίας του Χώρου 46, που βρίσκεται 100.192 μ. σε σχέση με το βασικό σταθερό σημείο της ανασκαφής, που ορίζεται στο άλώνι στα δυτικά του Κεντρικού Κτιρίου της Ζωμίνθου.

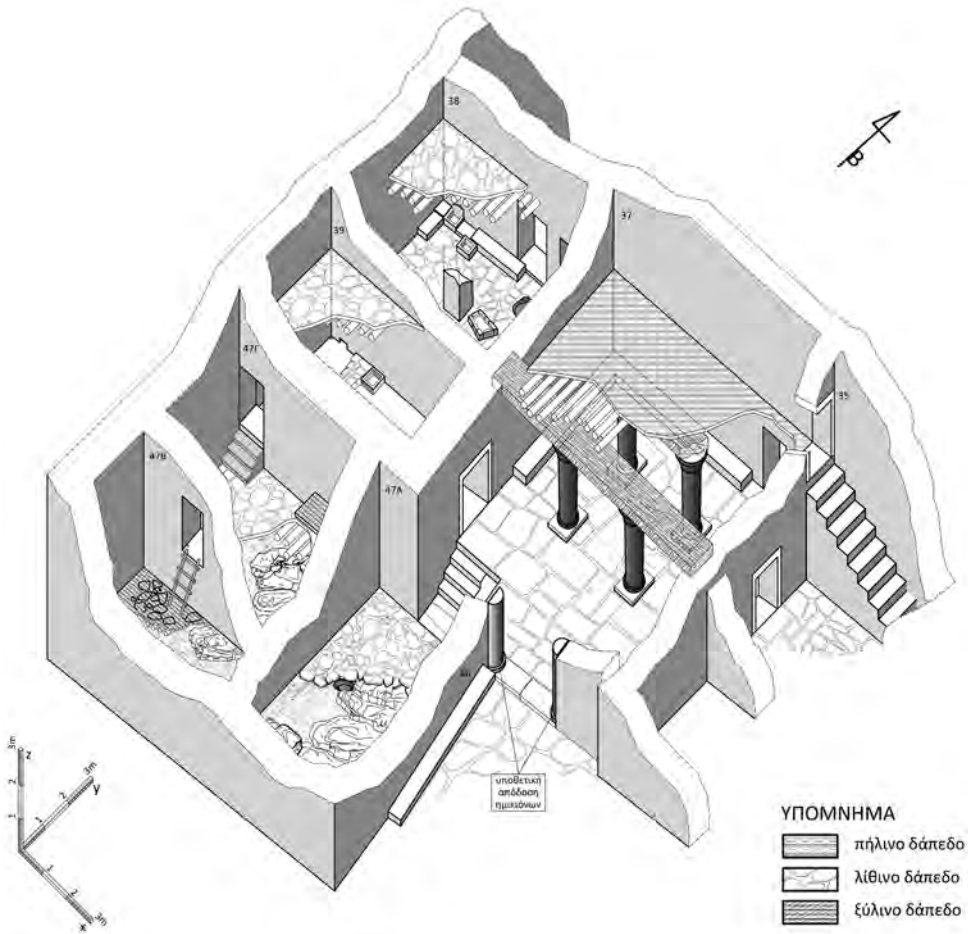

Σχ. 36. Κάτοψη του Χώρου 46.

Από βάθος 1.20 έως 1.35 μ. αποκαλύπτεται τμήμα του νότιου τοίχου του Χώρου 46 (είκ. 52, σχ. 36), μέγ. μήκ. 2.10 μ. και μέγ. πλάτ. 0.90 μ., που διασώζεται σε ύψ. 0.15 μ. Αποτελείται από μία σειρά ασβεστολίθων μικρού, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, οι όποιοι είναι έντονα

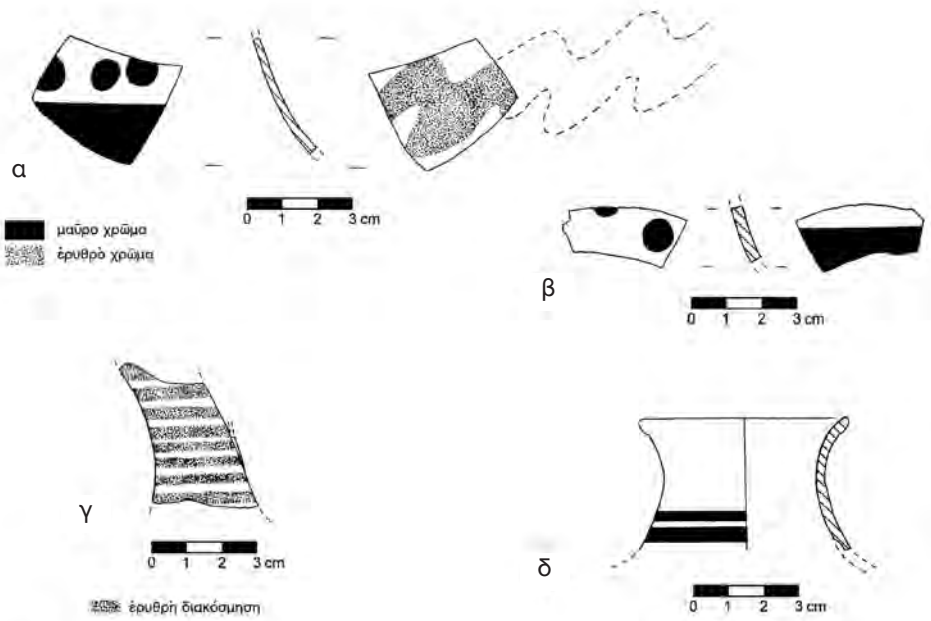
Σχ. 37. Τομή τῶν Χώρων 46 καὶ 37A.

Σχ. 38. Άξονομετρικό τῶν Χώρων 37, 38, 39, 46, 47.

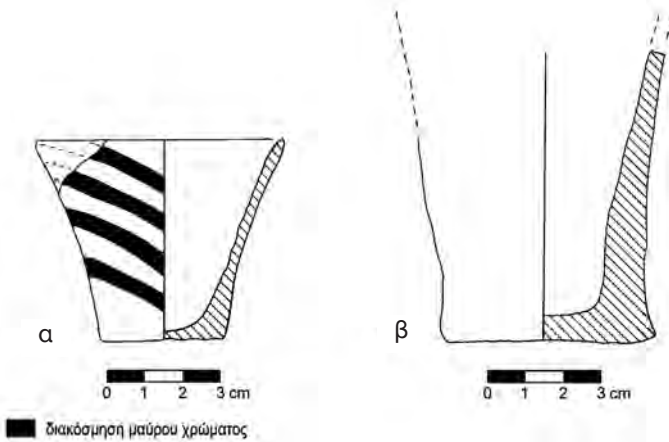
διαταραγμένοι και ἔχουν μετακινηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση. Οἱ λίθοι εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἀκανόνιστου σχήματος, ἐνῶ κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τετράγωνοι και ὀρθογώνιοι. Κατὰ τὴν μελέτη τῆς κεραμεικῆς παρατηρεῖται πὼς τὸ ΥΜ ΙΑ στρώμα εἶναι ἔντονα διαταραγμένο κατὰ τὴν μυκηναϊκὴ περίοδο.

Συγκεκριμένα, μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς προαναφερθείσας ἐπίχωσης στὴν περιοχή τοῦ νότιου τοίχου συλλέγεται μεγάλη ποσότητα ἀδρῆς και λεπτότεχνης κεραμεικῆς, ἡ ὁποία ἀνήκει στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ Χώρου

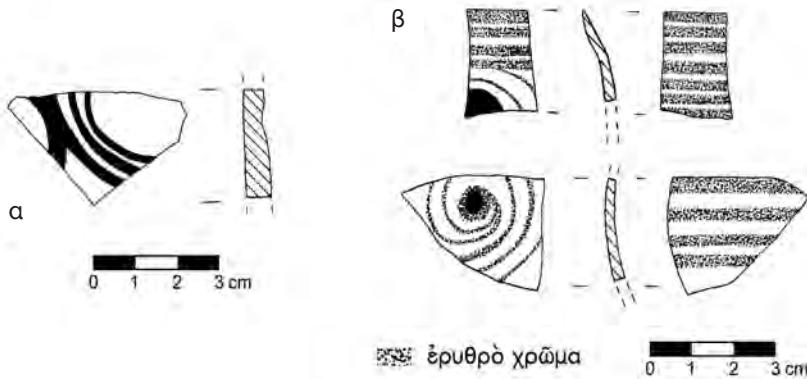

Σχ. 39. Χώρος 46. Όστρακα με διακόσμηση.

46. Χαρακτηριστικά: πολλά άγγεϊα με τραχύ πηλό, όστρακα από πολλά χονδροειδή και λεπτά μελαβαμφή άγγεϊα, λαβές από προχειοϊδή με σφαιρική τομή, όστρακα καμμένα από σκληρό πηλό, προχοή από γεφυρόστομο άγγεϊο, όρθογώνια πήλινη βάση, αρκετά σφαιρικά κύπελλα με έξω νεύον χείλος, όστρακο από άνοιχτό άγγεϊο με στιγμές έξωτερικά, ταινία έσωτερικά και υπόλευκο επίχρισμα (σχ. 39α), όστρακο με στιγμές έξωτερικά (σχ. 39β), τμήμα μικρού δίσκου, τμήμα από προχοή προχοϊδίου με έρυθρή ταινιωτή διακόσμηση (σχ. 39γ), τμήμα πινακίου, λαβή κυπέλλου με κάθετα τοιχώματα, χείλος από άνοιχτό τραχύ άγγεϊο με έγχαράξεις, όστρακο σκοῦρο από μικρή πρόχου, λαιμός από προχοϊδίο με ταινίες (σχ. 9δ), τμήμα από κλειστό άγγεϊο με κίτρινο επίχρισμα και πορτοκαλόχρωμες ταινίες, τμήμα από κύπελλο με μαύρη διακόσμηση (σχ. 40α), έξω νεύοντα χείλη διαφόρων κυπέλλων, καθώς και όστρακα μυκηναϊκής περιόδου, όπως όστρακο διακοσμημένο με σπειρες (σχ. 41α) και όστρακο με σπειρες έξωτερικά και ταινίες έσωτερικά (σχ. 41β). Σέ βάθος 1.32 μ.

Σχ. 40. Χώρος 46. Διακοσμημένη κεραμεική.

Σχ. 41. Χώρος 46. Όστρακα μυκηναϊκής περιόδου.

και σε απόσταση 3.70 μ. από το βόρειο όριο του χώρου και 1.35 μ. από τον δυτικό τοίχο συλλέγονται τμήματα από ψηλό αγγείο (σχ. 40β). Ο πηλός του είναι έρυθρωπός με προσμίξεις.

Έκτός από κεραμεική συλλέγονται λίθοι με σιδηρούχα στοιχεία (σιδηρόπετρες). Ειδικότερα, σε βάθος από 1.29 έως 1.35 μ. συλλέγονται 3 τμήματα σιδηρόπετρας μήκ. 0.025-0.04 μ. Το σημαντικότερο εύρημα στο σημείο αυτό είναι πήλινο αντικείμενο κυκλικού περίπου σχήματος, το οποίο φέρει μοτίβο άχιβάδας, χαρακτηριστικό της παλαιονακτορικής

περιόδου⁵⁷, καὶ ἀποτελεῖ εἶδος πλαστικῆς διακόσμησης σὲ ἀγγεῖο (εἰκ. 55). Ἀκόμα, συλλέγεται μικρὴ ποσότητα ἀπὸ μικροῦ μεγέθους ὅστὰ ζώων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεχωρίζουν δόντια αἰγῶν.

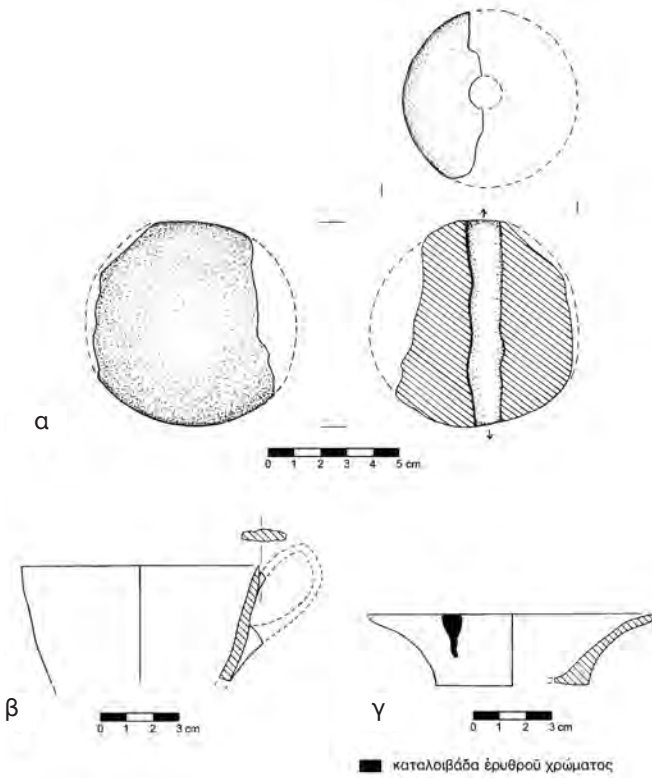
Στὸ νοτιότατο τμήμα τοῦ χώρου ἀπὸ βάθος 1.28 ἕως 1.35 μ. ἀποκαλύφθηκε τοιχάριο μεγ. σωζ. μήκ. 3 μ. καὶ μεγ. σωζ. πλάτ. 0.60 μ. (εἰκ. 56), τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 46 καὶ νότια ἀπὸ αὐτόν. Διασώζεται μόνο μία σειρά ἀπὸ ἀσβεστολίθους μεγάλου μεγέθους καὶ ἀκανόνιστου σχήματος, ἐνδεικτικὸ τῆς ἔντονης διατάραξης τοῦ χώρου. Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς οἱ ἐν λόγω τοῖχοι ποὺ ἐρευνήθηκαν στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου, δὲν ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου, ἀλλὰ ἀποτελοῦν μεταγενέστερες προσθήκες τῆς ὙΜ ΙΑ περιόδου.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης στὴν περιοχὴ ὅπου ἀποκαλύφθηκε τὸ νότιο τοιχάριο συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα ἄδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς⁵⁸.

Στὸ σημεῖο αὐτό, σὲ βάθος ἀπὸ 1.37 ἕως 1.40 μ. συλλέγονται: τμήμα ἀπὸ χονδροειδῆς πῆλινο ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο φέρει ὀπὴ καὶ ἀνήκει

57. Παράλληλα βρίσκονται στὴν Φαιστό (Doro Levi, *Festòs e la civiltà minoica, Incunabula Graeca* LX (1976) T. LXXIX, παλαιοανακτορικὴ περίοδος) καὶ στὰ Μάλια (J.-C. Poursat et al., *Fouilles exécutées à Mallia: le Quartier Mu. II, Etudes Crétoises* 26 (Paris 1980) 120-122 ἀρ.172-174 εἰκ. 170-174, κύπελλα καμαραϊκά. P. Warren, A Minoan shrine on Gypsades, Knossos?, *Πεπραγμένα ΙΑ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (Οκτώβριος 2011)* (Ρέθυμνο 2018) 88 εἰκ. 6). Βλ. καὶ Bettacourt P. P., *Ἡ Ἱστορία τῆς Μινωικῆς Κεραμεικῆς* (Αθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα 1992) 161.

58. Ξεχωρίζουν: 5 πόδια χύτρας διαφόρων μεγεθῶν, πλῆθος ἀπὸ βάσεις ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ὄστρακο ἀπὸ κύπελλο μελαμβαφές, τμήμα χεῖλους ἀπὸ καρποδόχη μὲ διακόσμηση μαύρου καὶ κόκκινου χρώματος ἀπὸ τραχὺ πηλό, ὄστρακα ἀπὸ μελαμβαφῆ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα, κύπελλα ἄβαφα μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος, κύπελλο μὲ αὐλακώσεις, χεῖλη καὶ βάσεις ἀπὸ κύπελλα, ὄστρακο ἀπὸ ἄβαφο σφαιρικό κύπελλο μὲ ἐγχαράξεις, χεῖλος ἀπὸ μελαμβαφές σφαιρικό ἀγγεῖο μέσα καὶ ἔξω, μεγάλες βάσεις ἄβαφων κλειστῶν ἀγγείων, χεῖλος ἀπὸ χύτρα, ταινιωτὲς λαβὲς ἀπὸ κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα καὶ ἓνα ὄστρακο ἀπὸ κύπελλο μὲ ταινίες ἐξωτερικὰ καὶ κόκκινο ἐσωτερικὰ.

Σχ. 42. Χώρος 46. Πήλινη άγνύθα, τμήμα κύπελλου και όστρακο από κύπελλο με διακόσμηση καταλειβάδων.

πιθανότατα σέ κρατευτή, τμήμα από σφαιρική άγνύθα (σχ. 42α) με σωζ. διάμ. 0.072 μ. και συνανήκοντα τμήματα από ήμισφαιρικό κύπελλο. Τέλος, συλλέγεται μικρή ποσότητα από μικροῦ και μεσαίου μεγέθους όστρά ζώνων.

Στό μέσο περίπου του Χώρου 46 και άνατολικά καθαρίζεται τμήμα του δαπέδου, τό όποιο δέν είχε διερευνηθεί την περυσινή περίοδο. Άποκαλύφθηκαν νέοι πλακοειδείς άσβεστόλιθοι και σχιστόλιθοι, μικροῦ και μεσαίου μεγέθους, που άνήκουν στο πλακόστρωτο του κατώτερου δαπέδου (είκ. 57). Άπό τό σημείο αυτό συλλέγονται έλάχιστα όστρακα από τά όποια ξεχωρίζουν τμήμα βάσης και τοίχωμα από άωτο μικρογραφικό κύπελλο, λαβές, βάσεις και τοιχώματα από κύπελλα.

Στὸ ΒΑ. ὄριο τοῦ χώρου πραγματοποιήθηκε ἔρευνα μὲ σκοπὸ τὴν ἀνεύρεση τυχὸν συνέχειας τοῦ Διαδρόμου 36, ὁ ὁποῖος φάνηκε ὅτι κατέληγε σὲ τοῖχο στὸ σημεῖο αὐτὸ στὴν ΥἼΜ ΙΑ περίοδο. Πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς τὸ βόρειο ὄριο τοῦ Χώρου 46 εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ τοῖχο κατὰ τὴν μυκηναϊκὴ περίοδο. Στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα του ὑπῆρχε ἀνοιγμα-πρόσβαση ἀπὸ τὸν Χῶρο 37Α πρὸς τὸν Χῶρο 46 (σχ. 37). Ἡ παραπάνω ἐρμηνεία ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς κεραμεικῆς κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο⁵⁹.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν λίθων τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου ἀποκαλύφθηκαν λίθοι ὀρθογώνιου, τραπεζοειδοῦς καὶ ἀκανόνιστου σχήματος, οἱ ὁποῖοι εἶχαν θεωρηθεῖ ἀρχικὰ ὅτι ἀποτελοῦν θεμελίωση μινωικοῦ τοίχου. Ἡ κατεργασία τους ὅμως ὀδήγησε τὴν ἐπιστημονικὴ ὁμάδα σὲ μία διαφορετικὴ ἐρμηνεία. Εἰδικότερα, οἱ τέσσερις διασωζόμενοι κίονες ἀπὸ τὸν Χῶρο 37 (σχ. 38), μαζί μὲ τὸν λίθο περίπου ὠσειδοῦς σχήματος (ἡμικίονας), πού βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν βόρεια ἀπόληξη τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 46 (εἰκ. 59), καθὼς καὶ ἓνας ἀντίστοιχος λίθος (ἡμικίονας), πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ βόρεια τοῦ μυκηναϊκοῦ τοίχου στὸν Χῶρο 37Α κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 2017, ὀδηγοῦν στὸ πιθανὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πλακοειδεῖς λίθοι στὸ βόρειο ὄριο τοῦ Χώρου 46, ἀποτελοῦσαν πρότυπο πού ὀδηγοῦσε στὸν Χῶρο 37 (σχ. 37-38).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ΒΑ. ὄριο τοῦ Χώρου 46 πραγματοποιήθηκε διερεύνηση ἀπὸ ἀρχικὸ βάθος 0.93 ἕως 1.15 μ. Ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση πάχ. 0.12 μ., καθὼς καὶ πλῆθος πεσμένων λίθων, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν σὲ παρακείμενους τοίχους. Κατὰ τὴν ἔρευνα συλλέγεται μέτρια ποσότητα ἀδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς⁶⁰.

59. Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς ἀφήνεται *in situ* λίθος ὀρθογώνιου περίπου σχήματος στὸ βορειοανατολικότερο ὄριο τοῦ χώρου, πού ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ μυκηναϊκοῦ τοίχου (εἰκ. 58).

60. Ξεχωρίζουν: τραχὺ τμήμα λεκάνης μὲ ἕξω νεῦον χεῖλος μὲ ξένα σωματίδια καὶ σχοινοειδῆ διακόσμηση (ὑπολογιζόμενη διάμ. 0.50 μ.), ὀριζόντιο χεῖλος ἀπὸ λεκάνη (ὑπολογ. διάμ. 0.26 μ.), πολλὲς βάσεις κλειστῶν ἀγγείων, χεῖλος ἀπὸ κωδωνόσχημο ἀγγεῖο, δύο πόδια ἀπὸ χύτρες, χεῖλος καὶ τμήμα λαβῆς ἀπὸ ἀγγεῖο μὲ

Σε βάθος 1.04 μ. και σε απόσταση 3.50 μ. από τον δυτικό τοίχο συλλέγεται τμήμα από egg-cup με έρυθρό χρώμα στο έσωτερικό του (σχ. 35α). Επίσης, σε βάθος 1.20 μ. στο βόρειο όριο του Χώρου 46 και σε απόσταση 2.90 μ. από τον δυτικό τοίχο συλλέγεται τμήμα από egg cup μικρού μεγέθους. Τα παραπάνω εύρηματα (egg-cups) είναι δείγμα παλαιότερης χρήσης του χώρου.

Εκτός από κεραμική συλλέγεται λίθος πράσινου χρώματος και ακανόνιστου σχήματος με μέγ. μήκ. 0.034 μ. Ο εν λόγω λίθος φέρει ίχνη πιθανής επεξεργασίας σε τρεις από τις επιφάνειές του. Από αυτό το τμήμα συλλέγεται επίσης μικρή ποσότητα μικρού και μεσαίου μεγέθους όστων ζώων.

Τέλος, στο δυτικό τμήμα και σε άμεση επαφή με τον ανατολικό τοίχο του Χώρου 47Α, πραγματοποιούνται έργασίες συντήρησης στο θρανίο που είχε αποκαλυφθεί τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους. Το θρανίο μετά την συντήρηση (εικ. 60) έχει μήκ. 4.45 μ., πλάτ. από 0.40 έως 0.55 μ. και ύψ. από 0.30 μ. στο νότιο έως 0.40 μ. στο βόρειο τμήμα του. Αποτελείται από τρεις έως τέσσερις δόμους από άσβεστόλιθους μεγάλου και μεσαίου μεγέθους, ενώ ως συνδετικό υλικό έχουν χρησιμοποιηθεί χῶμα, σχιστόλιθοι και μικροί λίθοι. Κατά τις έργασίες συντήρησης συλλέγεται ελάχιστη ποσότητα άδρῆς και λεπτότεχνης κεραμεικῆς ΜΜ ΙΙΑ περιόδου⁶¹. Η μελέτη τῆς κεραμεικῆς που συλλέχθηκε από τὴν περιοχὴ τοῦ θρανίου ἐπιβεβαίωσε ὅτι ἡ κατασκευὴ του πραγματοποιήθηκε στὰ μινωικά χρόνια.

Ο Χῶρος 46 εἶναι ἕνας χῶρος με τουλάχιστον δύο ὀρόφους και πλακόστρωτο. Αποτελεῖ τὴν νοτιοδυτικὴ πρόσβαση (πρόπυλο) πρὸς τὸν με-

κάθετα τοιχώματα (σχ. 42β), ὄστρακο ἀπὸ κύπελλο με διακόσμηση καταλειβάδας (σχ. 42γ). ἀρκετὰ τμήματα σφαιρικῶν κυπέλλων με ἔξω νεῦον χεῖλος, καθὼς και τμήμα ἀπὸ δίσκο.

61. Ὅστρακα ἀπὸ μελαμβραφῆ ἀγγεῖα, τμήμα προχοῆς, λεπτὴ βάση ἀπὸ ἀνοιχτὸ ἀγγεῖο, τμήματα ἀπὸ ἀνοιχτὰ ἀγγεῖα με ταινίες ἔξωτερικά και λεπτές γραμμές ἔσωτερικά, καθὼς και τμήμα πιθανῶς ἀπὸ κάλαθο με ὀρίζοντια ὑπερφωμένη λαβή.

γαλοπρεπή Χῶρο 37. Ὁ χῶρος ὑπέστη παρέμβαση κατὰ τὴν μυκηναϊκὴ περίοδο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ τοῖχο πὺ ἐπικάλυψε τὸ βόρειο ὄριο (πρόπυλο), καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τοῦ χῶρου, ἡ ὁποία περιεῖχε ὄστρακα μυκηναϊκῆς περιόδου (κυρίως τμήματα ἀπὸ κύλικες)⁶².

Χῶρος 48 – Βεράντα Β'

Ὁ Χῶρος 48 εἶναι ἕνας ἐπιμήκης χῶρος στὸ νοτιότατο τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ἀμέσως πρὸς Ν. τοῦ Χῶρου 45 (σχ. 1 καὶ 27, εἰκ. 42) καὶ σὲ κατὰ 0.30-0.40 μ. χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτόν (σχ. 28). Τὰ ὄριά του δὲν εἶναι ἀκόμα σαφῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βόρειο: πρόκειται γιὰ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ χῶρου πὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν Χῶρο 45 (εἰκ. 43 καὶ 61). Ἔχει μῆκ. 15.05 μ. καὶ πρὸς Δ. τὸν παρακολουθοῦμε μέχρι τὴν ΝΔ. γωνία τοῦ Χῶρου 45Α. Σὲ ἀπόσταση 9.20 μ. ἀπὸ τὸ παραπάνω ὄριο σχηματίζει ὀδόντωση πὺ εἰσέχει κατὰ περ. 0.80 μ. πρὸς Β. καὶ μετὰ συνεχίζει ἄλλα 5.85 μ. πρὸς Α. Τὸ ἀνατολικότατο τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου, μῆκ. 2.85 μ., ἦρθε στὸ φῶς κατὰ τὴν φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ κάποιον ἄλλον σαφῆς ὄριο τοῦ χῶρου καὶ εἶναι πιθανὸ αὐτὸς νὰ ἦταν ἐξωτερικός. Τὸ δυτικότερο τμήμα τοῦ Χῶρου 48 (πρὸς Ν. τοῦ Χῶρου 45Α) καὶ τὸ κεντρικὸ του τμήμα (πρὸς Ν. τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Χῶρου 45Β) ἐρευνήθηκαν κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο⁶³.

Φέτος ἀνασκάφηκε⁶⁴ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χῶρου 48⁶⁵. Σὲ ὅλη

62. ΠΑΕ 2018, 370-371 σχ. 27.

63. Αὐτόθι 391 κέ.

64. Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης (ΣΣ) τῶν βαθῶν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χῶρου 48 ὀρίστηκε τὸ σταθερὸ σημεῖο πὺ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο καὶ στὸν ὑπόλοιπον Χῶρου 48, δηλαδὴ τὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Χῶρου 41. Τὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται σὲ ὕψ. 101.282 μ. σὲ σχέση πρὸς τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, πὺ βρίσκεται στὸ ἄλῶνι στὰ Δ. τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

65. Τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ φετινοῦ σκάμματος βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 12.20 μ.

τὴν ἔκταση τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἀφαιρέθηκε μετὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀρχικὰ μία ἀνώτερη ἐπίχωση καὶ στὴν συνέχεια στὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ σκάμματος μία κατώτερη. Βασικὸ κριτήριό τῆς διαφοροποίησης τῶν δύο ἐπιχώσεων ἦταν ἡ σχεδὸν παντελὴς ἀπουσία πεσμένων λίθων στὴν κατώτερη.

Ἡ ἀνώτερη ἐπίχωση ἀνασκάφηκε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 48, συγκεκριμένα ἀπὸ βάθος 1.49-1.69 μέτροι 1.87-1.98 μ. (εἰκ. 43 καὶ 62), μέτροι δηλαδὴ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου τοῦ Χώρου 45B. Περιεῖχε πολλοὺς πεσμένους λίθους, κυρίως στὸ ΒΔ. τμήμα καὶ τὸ ἀνατολικὸ μισὸ τοῦ σκάμματος, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφαιρέθηκαν. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ μικρὰ κομμάτια σχιστόλιθων, οἱ λίθοι αὐτοὶ ἦταν ἀσβεστόλιθοι διαφόρων μεγεθῶν καὶ κάποιοι ἰδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων ποὺ ἦταν ὄρατοὶ ἐπιφανειακὰ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν⁶⁶. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἦταν στὴν πλειονότητά τους ἄτακτα πεσμένοι καὶ ἡ γενικὴ τους εἰκόνα ὑποδηλώνει ὅτι πιθανότατα πρόκειται γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἐκτεταμένη διατάραξη ἀπὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα ποὺ ἔλαβε χώρα τὴν δεκαετία τοῦ 1960 στὸ νότιο τμήμα τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου. Ὡστόσο, στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τοῦ σκάμματος καὶ στὸ κατώτερο ἐπίπεδο αὐτῆς τῆς ἐπί-

ἀπὸ τὴν ΝΔ. γωνία τοῦ Χώρου 45A, ἐνῶ πρὸς Α. φθάνει μέτροι ἀπόσταση 19.20 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, συγκεκριμένα μέτροι τὴν νότια ἀπόληξη τοῦ τοιχάρου ποὺ ἀποκαλύφθηκε φέτος στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ Χώρου 45B. Δηλαδὴ ἡ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. διάσταση τοῦ σκάμματος ἔχει μῆκ. 7 μ. Πρὸς Ν. τὸ σκάμμα ἔφθασε μέτροι καὶ τοὺς ἄτακτα πεσμένους / διαλυμένους λίθους ποὺ βρίσκονται κατὰ μῆκος τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 48 καὶ πιθανότατα προέρχονται ἀπὸ τὴν διατάραξη τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέα ποὺ ἔγινε τὴν δεκαετία τοῦ 1960. Ἔτσι ἡ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. διάσταση τοῦ σκάμματος ἔχει μῆκ. 2 μ. στὸ δυτικὸ του ὄριο καὶ 3.40 μ. στὸ ἀνατολικὸ του ὄριο, ἐνῶ κυμαίνεται μέτροι καὶ 4.50 μ. ἐνδιάμεσα, κατὰ μῆκος τῶν διαλυμένων λίθων.

66. Ἐνας ἰδιαίτερα μεγάλος (μῆκ. περ. 1.50 μ.), ἐπιμήκης ἀσβεστόλιθος ποὺ βρισκόταν πεσμένος μὲ ἔντονη κλίση ἀπὸ ΒΔ. πρὸς ΝΑ. στὸ ΒΔ. τμήμα, τοποθετήθηκε μετὰ τὴν ἀφαίρεσή του προσωρινὰ λίγο βορειότερα, ἐντὸς τοῦ Χώρου 45B, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πιθανῶς ἔπεσε (εἰκ. 43).

χωσης ἤρθαν στὸ φῶς μερικές ἀσβεστολιθικές πλάκες πὺ ἐνδεχομένως νὰ βρίσκονται στὴν θέση τους ἢ νὰ εἶναι ἐλαφρῶς μόνον μετακινημένες καὶ οἱ ὁποῖες δὲν ἀφαιρέθηκαν (σχ. 27, εἰκ. 62). Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ αὐτὲς εἶναι μία ἰδιαίτερα μεγάλων διαστάσεων (1.15-1.20×0.60-0.65×0.30 μ.) ἀσβεστολιθική, περίπου ὀρθογώνια πλάκα, ἣ ὁποία παραπέμπει σὲ κατώφλι. Ἦρθε στὸ φῶς στὸ κεντρικὸ-βόρειο τμήμα σὲ ὀριζόντια θέση (σὲ βάθος 1.63 μ.) καὶ μὲ τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά της ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀμέσως πρὸς Α. τῆς ἀπόληξης τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 48 πὺ ἀποκάλυψαν οἱ φετινὲς ἐργασίες. Οἱ ὑπόλοιπες ἀποκαλύφθηκαν στὴν περιοχή στὰ ἀνατολικά τῆς τελευταίας. Πρόκειται γιὰ 4 ἀσβεστολιθικές, περίπου ὀρθογώνιες πλάκες μεσαίου ἔως μεγάλου μεγέθους πὺ ἤρθαν στὸ φῶς σὲ σχεδὸν ὀριζόντια θέση σὲ βάθος 1.76 μ. ἣ δυτικότερη καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὲς καὶ 1.72 μ. οἱ ἄλλες τρεῖς. Σημειώνεται ὅτι ὁ κατὰ μῆκος ἄξονας αὐτῶν τῶν πλακῶν ἔχει περίπου τὸν ἴδιο προσανατολισμό (ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΔ.). Οἱ πλάκες αὐτὲς, καὶ κυρίως ἣ ἰδιαίτερα μεγάλη ὀρθογώνια πὺ παραπέμπει σὲ κατώφλι, πιθανῶς σχετίζονται μὲ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος τοῦ Χώρου 45B (εἰκ. 43, 61 καὶ 63), τὰ δύο τμήματα τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ ἀμέσως πρὸς Β. τῆς μεγάλης ὀρθογώνιας πλάκας (εἰκ. 62). Παρὰ τὴν ἐκτεταμένη διατάραξη τῆς εὐρύτερης αὐτῆς περιοχῆς, τὰ παραπάνω στοιχεῖα ἐπιτρέπουν τὴν διατύπωση τῆς ὑπόθεσης ὅτι στὸ συγκεκριμένο τμήμα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὰ κατάλοιπα κάποιας πρόσβασης ἀπὸ τὸν σὲ ἐλαφρὰ βαθύτερο ἐπίπεδο εὐρισκόμενο Χῶρο 48 πρὸς τὸν Χῶρο 45.

Ἡ ἀνώτερη ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 48 ἀπέδωσε ὄστρακα⁶⁷ γενικὰ τῆς ὙΜ ΙΑ περιόδου τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου, πε-

67. Συλλέχθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν, κυρίως ὅμως ἀπὸ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται 55 τμήματα ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων (ἓνα μὲ ἔντονα ἔξω νεῦον χεῖλος, ἓνα μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος μὲ ὀριζόντια ἄνω ἐπιφάνεια), 46 τμήματα ἀπὸ βάσεις κυπέλλων (ἓνα μὲ δαχτυλιὲς ἐσωτερικά, ἓνα ἀπὸ μελαμβαφὲς κύπελλο μὲ κάθετα τοιχώματα, ἓνα ἀπὸ κύπελλο μὲ κάθετα τοιχώματα μελαμβαφὲς ἐξωτερικά (καὶ στὴν βάση), ἄβαφο ἐσωτερικά, ἓνα ἀπὸ κύπελλο μὲ κάθετα τοιχώματα ἐρυθρὸ ἐσωτερικά), 8 τμήματα ἀπὸ λαβὲς

ρειῆχε ὅμως καὶ ἐνδείξεις παλαιότερης χρήσης τοῦ χώρου. Συγκεκριμένα, στὸ κεντρικὸ-βόρειο τμήμα συλλέχθηκε βάση μετὰ τμήμα τῶν κατώτερων τοιχωμάτων ἄστου κωνικοῦ κυπέλλου μετὰ πόδι τοῦ τύπου egg-cup, τὸ ὁποῖο εἶναι ὀλόβαφο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βάση ἐξωτερικά) (σχ. 35β). Συλλέχθηκαν ἀκόμα δύο τμήματα ἀπὸ egg-cups καὶ ἓνα τμήμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα μικροῦ τροπιδωτοῦ ἀγγείου. Ἰδιαιτέρα σημειώνεται ἓνα τμήμα βάσης ποῦ περιθέει πλαστικὸς δακτύλιος ἀπὸ μεγάλο κυλινδρικό σκεῦος (snake tube). Στὸ ἴδιο σκεῦος ἀνήκουν καὶ δύο συνανήκοντα ὄστρακα τοιχώματος ποῦ περιθέουν ἐπίσης δύο παράλληλοι πλαστικοὶ δακτύλιοι καὶ συλλέχθηκαν στὸν γειτονικό Χῶρο 45B (σχ. 32). Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ διάσπαρτα τμήματα ὀστέων (ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι σπόνδυλος ψαριῦ), τὰ λιγοστὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα ἦταν τρία τμήματα ὀρείας κρυστάλλου ποῦ συλλέχθηκαν στὸ δυτικὸ τμήμα: Ἐνα μικρότατο (μῆκ. 0.003-0.004 μ.) τεμάχιο πολυεδρική ὀρείας κρυστάλλου, ἓνα τμήμα ἀδιαφανοῦς, πολυεδρική ὀρείας κρυστάλλου (μῆκ. 0.019 μ., πᾶχ. 0.007-0.009 μ.), ἐλλειπὲς κατὰ τὴν ἀπόληξή του καὶ ἓνα ἀκανόνιστου σχήματος θραυσμένο πλακίδιο ἡμιδιαφανοῦς ὀρείας κρυστάλλου, τοῦ ὁποῖου ἡ μία πλατεῖα ἐπιφάνεια, καθὼς καὶ τμήμα τῆς ἄλλης, εἶναι ἐπίπεδες καὶ ἰδιαιτέρα λεῖτες, πιθανῶς λόγω κατεργασίας.

κυπέλλων, βάση προχοϊδίου, τμήμα τοιχωμάτων προχοϊδίου, τμήμα χεῖλους ἀπὸ σχετικὰ μικρὸ ἀνοικτὸ ἀγγεῖο, τμήμα χεῖλους σχετικὰ μικροῦ σφαιρικοῦ ἀγγείου, 27 τμήματα ἀπὸ βάσεις μικρῶν ἀγγείων (κυρίως κλειστῶν / προχοϊδῶν, μερικὰ ἴσως ἀπὸ κύπελλα), 7 τμήματα ἀπὸ λαβὲς μικρῶν ἀγγείων, 3 τμήματα χεῖλους ἀπὸ καρποδόχες, τμήμα ὠμου καὶ λαίμου προχοϊδοῦς ποῦ φέρει πλαστικὸ δακτύλιο μεταξύ τους, 33 τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀνοικτῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (ἓνα σώζει γένεση λαβῆς, ἓνα ἀπὸ λεκάνη φέρει ἐσωτερικά αὐλάκωση γιὰ τὴν ὑποδοχὴ πώματος), 34 τμήματα ἀπὸ βάσεις ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (κυρίως ἀνοικτῶν), 17 τμήματα ἀπὸ λαβὲς ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, 3 τμήματα χεῖλους δίσκων, τμήμα χεῖλους μαγειρικοῦ σκεύους τοῦ τύπου μετὰ καμπύλη βάση (cooking dish), 2 τμήματα ποδῶν τριποδικῶν χυτρῶν, 6 τμήματα χεῖλους πιθοειδῶν, τμήμα βάσης πιθοειδοῦς, 8 τμήματα ἀπὸ λαβὲς πιθοειδῶν, 4 τμήματα βάσης πίθου (τὰ 3 ἀπὸ αὐτὰ πιθανῶς συνανήκοντα) καὶ τμήμα βάσης καὶ τοιχωμάτων ἀπὸ ἀγωγὸ ὀρθογώνιας διατομῆς.

Ἡ κατώτερη ἐπίκωση ἀφαιρέθηκε ἀπὸ βάθος 1.87-1.95 μέχρι 2.19-2.26 μ. μόνον στὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ σκάμματος (σχ. 27, εἰκ. 42-43 καὶ 64), ἀφοῦ στὸ ἀνατολικὸ μισὸ δὲν προχώρησε βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν πλακῶν ποὺ ἤρθαν στὸ φῶς καὶ παραμένουν στὴν θέση τους ἐκεῖ. Τὸ χῶμα δὲν διέφερε ἰδιαίτερα ἀπὸ αὐτὸ τοῦ ὑπερκείμενου στρώματος. Δὲν ὑπῆρχαν πεσμένοι λίθοι, ἐκτὸς ἀπὸ λιγοστὰ μικρὰ ἕως πολὺ μικρὰ κομμάτια ἀσβεστόλιθων καὶ ἐλάχιστα κομμάτια σχιστόλιθων. Ἀπὸ βάθος 1.92 ἕως 2.06 μ. ἀποκαλύφθηκε ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λίθων τῆς πρὸς Α. συνέχειας τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 48 (εἰκ. 65), ἡ ὁποία σώζεται σὲ ὕψος 2 ἕως 3 δόμων. Ἔχει μέγ. σωζ. ὕψ. περ. 0.30 μ., πάχ. περ. 0.80-0.90 μ., ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ ὑπόλοιπου τοίχου μέχρι καὶ τὸ δυτικότερο ὄριό του, καὶ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ μεσαίου ἕως μεγάλου μεγέθους ἀσβεστολιθικὲς πλάκες. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔφερε στὸ φῶς τὸ ἀνατολικότερο τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου μήκ. 2.85 μ., δεδομένου ὅτι σὲ ἀπόσταση 5.85 μ. πρὸς Α. τῆς ὀδόντωσης ὁ τοῖχος δὲν φαίνεται νὰ συνεχίζει ἀνατολικότερα⁶⁸. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἰδιαίτερα λεπτὲς πλάκες τῆς ἀνατολικῆς ἀπόληξής του, οἱ ὁποῖες πιθανῶς σχετίζονται μὲ τὴν μεγάλη ὀρθογώνια πλάκα ποὺ παραπέμπει σὲ κατώφλι καὶ τὶς ἀνατολικότερα αὐτῆς εὐρισκόμενες προαναφερθεῖσες πλάκες.

Ἡ κατώτερη ἐπίκωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 48 ἀπέδωσε ὄστρακα ποὺ ἀνήκουν ἐπίσης στὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο⁶⁹ τοῦ Κεντρικοῦ

68. Ἀμέσως πρὸς Α. τῆς σωζόμενης ἀπόληξής του, ὅπου ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε σὲ ἐλαφρὰ μεγαλύτερο βάθος (2.33 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ), ἤρθαν στὸ φῶς μερικοὶ ἄτακτα πεσμένοι ἀσβεστόλιθοι.

69. Συλλέχθηκαν πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν, κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Διακρίνονται τμήμα βάσης, τοιχωμάτων καὶ χεῖλους ἄωτου κωνικοῦ κυπέλλου, 64 τμήματα ἀπὸ χεῖλη κυπέλλων (ἓνα ἀπὸ σφαιρικὸ κύπελλο μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος ποὺ φέρει μελανὴ ταινία καὶ εἶδος καταλειβάδας ἐσωτερικά, ἓνα ἀπὸ ἐπίσης σφαιρικὸ κύπελλο μὲ ἐρυθρὸ χρῶμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά), 51 τμήματα ἀπὸ βάσεις κυπέλλων (δύο ἀπὸ μελαμβραφῆ (τὸ ἓνα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά) κύπελλα μὲ κάθετα τοιχώματα), 7 τμήματα ἀπὸ λαβὲς κυπέλλων, 2 τμήματα ἀπὸ χεῖλη μικρῶν σφαιρικῶν ἀγγείων, 36 τμήματα ἀπὸ βάσεις μικρῶν ἀγγείων (κυρίως κλειστῶν / προχοῖδῶν, μερικὰ ἴσως ἀπὸ κύπελλα), 3 τμήματα ἀπὸ λαβὲς μικρῶν ἀγγείων, τμήμα ἀπὸ χεῖλος λοπάδας, 20 τμήματα

Κτιρίου. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἓνα ὄστρακο πιθανῶς ἀπὸ κρατευτή⁷⁰ (εἰκ. 67). Δύο πιθανῶς ὕστερης χρονολόγησης ὄστρακα ἀποτελοῦν ἐνδείξεις διατάραξης: τμήμα χείλους σχετικὰ μικροῦ ἀγγείου μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο καὶ τμήμα ἀπὸ τὰ τοιχώματα σκεύους ἢ πώματος κωνικοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖο φέρει ἐξωτερικὰ παράλληλες, ὀριζόντιες ἀυλακώσεις. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ διάσπαρτα τμήματα ὀστῶν, στὸ βάθος αὐτὸ βρέθηκαν καὶ δύο τμήματα ὀρείας κρυστάλλου καὶ ἓνα χάλκινο ἀντικείμενο. Πρόκειται γιὰ λεπτὸ χάλκινο μαχαίριδιο (μῆκ. 0.043 μ., μέγ. πλάτ. 0.016 μ., πάχ. 0.0005 μ.), μὴ πρακτικῆς χρήσης, ἴσως ἀναθηματικὸ (σχ. 8δ, εἰκ. 66). Ἡ μία τοῦ ἀπόληξη εἶναι καμπύλη καὶ ἡ ἄλλη εὐθεία (μῆκ. 0.007 μ.). Σὲ ἀπόσταση 0.011 μ. ἀπὸ τὴν τελευταία διακρίνεται ἐγγάραξη κάθετη στὸν ἐπιμήκη ἄξονα τοῦ ἀντικειμένου, πού ἴσως ὀφείλεται στὴν στερέωση λαβῆς ἀπὸ ἄλλο ὑλικό. Τέλος, κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τῆς κατώτερης ἐπίχωσης συλλέχθηκε μικρὸ (μῆκ. 0.03 μ.) τμήμα χαλαζία.

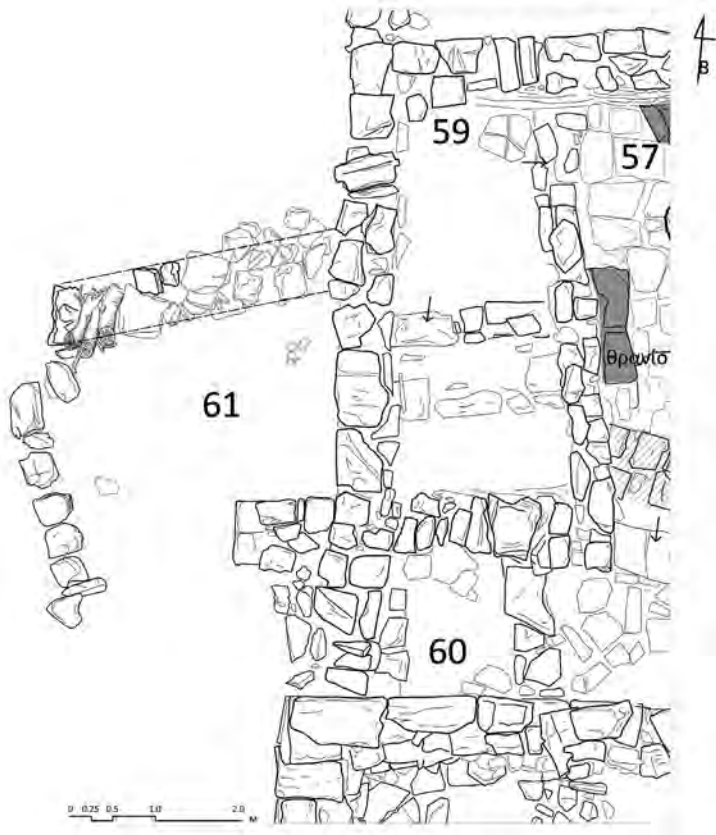
Χῶρος 61 – Δυτικὸ ἐξωτερικὸ κτίριο

Ὁ Χῶρος 61 (εἰκ. 68, σχ. 1 καὶ 43) βρίσκεται Δ. τοῦ Χώρου 59, ΒΔ. τοῦ Χώρου 60 καὶ τοῦ Χώρου 17 καὶ ΝΔ. τοῦ Χώρου 57Α. Τὸ σχῆμα τοῦ εἶναι περίπου ὀρθογώνιο μὲ μέγ. μῆκ. 3.50 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ μέγ. πλάτ. 2.40 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν.⁷¹ Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθηκε ἀπὸ βάθ. 1.75 μ., ὅπου εἶχε καταλήξει κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

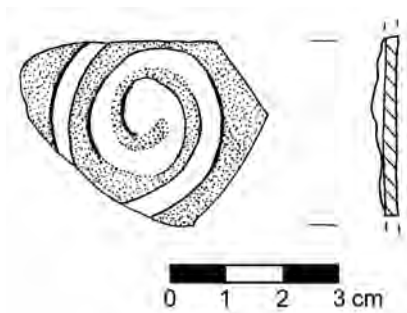
ἀπὸ χεῖλη ἀνοικτῶν ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, 23 τμήματα ἀπὸ βάσεις ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (κυρίως ἀνοικτῶν), τμήμα γεφυρόστομης προχοῆς ἀγγείου μεσαίου μεγέθους, 6 τμήματα ἀπὸ λαβές ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, τμήμα χείλους μαγειρικοῦ σκεύους τοῦ τύπου μὲ καμπύλη βάση (cooking dish), 7 τμήματα ἀπὸ πόδια χυτρῶν, ἓνα τμήμα χείλους πιθοειδοῦς, 3 τμήματα ἀπὸ βάσεις πιθοειδῶν, 28 τμήματα ἀπὸ λαβές πιθοειδῶν (δύο μὲ κιτρινωπὸ ἐπίχρυσμα), τμήμα χείλους πίθου καὶ τμήμα ἀπὸ τὰ τοιχώματα πίθου πού φέρει πλαστικὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση.

70. Πρβ. τμήμα δίσκου γιὰ «σουβλάκια» σὲ *Μινωιτῶν καὶ Μυκηναίων Γεῦσεις* (Αθήνα 1999) 134 ἀρ. κατ. 117.

71. Ὡς σταθερὸ σημεῖο τοῦ χώρου (ΣΣ) ὀρίζεται ὁ ἀνώτερος λίθος πού βρίσκεται στὴν ΒΔ. γωνία τοῦ Χώρου 17 καὶ εἶναι 101.532 μ. σὲ σχέση μὲ τὸ ἄλωνα πού βρίσκεται βόρεια τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

Σχ. 43. Κάτοψη του Χώρου 61.

Σχ. 44. Χώρος 61. Όστρακο με πλαστική διακόσμηση σπείρας.

Στὸ συγκεκριμένο σημεῖο πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τοῦ 2018, στὴν ὁποία εἶχε ἀφαιρεθεῖ ἐπίχωση συνολ. πάχ. 0.91 μ., εἶχε ἀποκαλυφθεῖ: α) ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος (εἰκ. 69) (μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 59) μὲ μέγ. μῆκ. 2.50 μ., μέγ. πλάτ. 0.70 μ. καὶ μέγ. ὕψ. 1.05 μ., β) ὁ νότιος τοῖχος τοῦ χώρου (εἰκ. 70) μὲ μέγ. μῆκ. 1.30 μ., μέγ. πλάτ. 0.70 μ. καὶ μέγ. ὕψ. 0.55 μ., καθὼς καὶ γ) λίθοι σὲ σειρὰ στὸ δυτικὸ τμήμα του (τοιχάριο) μὲ μέγ. μῆκ. 3 μ. καὶ μέγ. πλάτ. 0.50 μ. (εἰκ. 71).

Τὸ 2019 ἀφαιρέθηκε ἀπὸ βάθος 1.75 μ. (εἰκ. 72) ἕως 1.96 μ. (εἰκ. 73-74) ἐπίχωση συνολ. πάχ. 0.21 μ. Ἀπομακρύνθηκαν ἐλάχιστοι πεσμένοι λίθοι μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, καθὼς καὶ τρεῖς μεγάλοι πεσμένοι λίθοι ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης συλλέγεται μεγάλη ποσότητα ἀδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς⁷². Ἀπὸ αὐτὰ ξεχωρίζει ὄστρακο μὲ πλαστικὴ διακόσμηση (σπείρα), τὸ ὁποῖο φέρει κόκκινο καὶ μαῦρο χρῶμα (σχ. 44).

Σὲ βάθος 1.94 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 0.90 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο καὶ 0.74 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοιχάριο, συλλέγεται πολυεδρική ὄρεϊα κρύσταλλος, μῆκ. 0.045 μ. (εἰκ. 75α). Τὸ σχῆμα τῆς εἶναι ἐπίμηκες. Πρόκειται γιὰ περιάπτο ἀπὸ τὸ ὁποῖο λείπει ἡ ἀπόληξη.

Ἀκόμα, συλλέγεται μικρὴ ποσότητα ὀστῶν μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀπὸ ζῶα. Ἀπὸ αὐτὰ ξεχωρίζει χαλῦλιος κάπρου (εἰκ. 75β), μῆκ. 0.04 μ., ὁ ὁποῖος βρέθηκε σὲ βάθ. 1.94 μ. καὶ σὲ ἀπόσταση 0.67 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοιχάριο. Ἐπίσης, βρέθηκε τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ δυτικοῦ τοιχαρίου στὴν ἐξωτερικὴ του πλευρὰ συλλέχθηκε ἐλάχιστη ποσότητα κεραμεικῆς. Ὁ καθαρισμὸς ἔδειξε ὅτι τὸ δυτικὸ τοιχάριο ἐδράζεται σὲ γῶμα καὶ ἀποτελεῖ πιθανῶς νεώτερο

72. Χεῖλη καὶ τμήματα ἀπὸ πιθσιδῆ ἀγγεῖα μὲ σχινοσιδῆ διακόσμηση, πόδια ἀπὸ χύτρες, τμήματα ἀπὸ κύπελλα μὲ ἕξω νεύοντα χεῖλη, τμήματα ἀπὸ λύχνο, καθὼς καὶ βάσεις καὶ τμήματα ἀπὸ ἄωτα κωνικά κύπελλα.

κλείσιμο του χώρου (εἰκ. 72). Ἀκόμα, πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς τὸ τοιχάριο βρίσκεται 0.33 μ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ χώρου.

Ἀνασκαφικὲς ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν καὶ στὴν περιοχὴ βόρεια τοῦ Χώρου 61 ἀπὸ βᾶθ. 1.48 ἕως 1.83 μ. μὲ σκοπὸ τὴν εὔρεση τῶν βόρειων ὀρίων του. Ἀφαιρέθηκε πλῆθος πεσμένων λίθων μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν σὲ κατεστραμμένους τοίχους. Ἀπὸ βᾶθος 1.30 ἕως 1.45 μ. ἀποκαλύπτονται ἀσβεστόλιθοι σὲ σωρό, οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν σὲ βόρειο τοῖχο (εἰκ. 76), πιθανὸν ἀπὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ Χώρου 61. Οἱ λίθοι αὐτοὶ δὲν ἀποκαλύφθηκαν ὀλοκληρωτικά, καθὼς βρίσκονται κάτω ἀπὸ ρίζες δέντρων. Στὴν περιοχὴ συλλέγονται ἀρκετὰ ὄστρακα ἀδρῆς καὶ λεπτότεχνης κεραμεικῆς⁷³. Ξεχωρίζει τμῆμα ἀπὸ προχοειδὲς ἀγγεῖο μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση (εἰκ. 77α).

Σὲ βᾶθος 2.00 μ. καὶ στὴν συνέχεια πρὸς Β. τοῦ δυτικοῦ τοιχαρίου, σὲ ἀπόσταση 1.52 μ. ἀπὸ αὐτὸ καὶ 2.90 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 59 συλλέγεται βότσαλο μαύρου χρώματος καὶ μήκ. 0.023 μ., τὸ ὁποῖο φέρει στὴ μία του ἐπιφάνεια ἐγχάραξη ἀστεροειδοῦς (εἰκ. 77β, σχ. 8α)⁷⁴.

Τέλος, ἀνασκάφηκε ἡ περιοχὴ ἀκριβῶς βόρεια τοῦ Χώρου 61, προκειμένου νὰ διερευνηθεῖ ὁ βόρειος τοῖχος. Ἡ ἀνασκαφὴ ὁδήγησε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ ἀνήκει σὲ ξεχωριστὸ χῶρο ποὺ ὀνομάστηκε Χῶρος 61Α (εἰκ. 78-79), ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ὁποῖου θὰ διενεργηθεῖ στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

73. Βάσεις καὶ τοιχώματα ἀπὸ ἄωτα κωνικά κύπελλα, τμήματα ἀπὸ πιθοειδῆ ἀγγεῖα μὲ σχοινοειδῆ διακόσμηση, λαβές, πόδια ἀπὸ χύτρες καὶ τμήματα ἀπὸ κύπελλα μὲ ἔξω νεύοντα χεῖλη.

74. Γιά ἐγχάραξη σὲ βότσαλο βλ. Γ. Σακελλαράκης καὶ Ε. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Ἀρχάνες II: *Μία νέα ματιά στὴ Μινωικὴ Κρήτη* (Ἀθήνα 1997) 508. Τὸ ἀστεροειδὲς εἶναι γνωστὸ θέμα ἀπὸ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ στὶς Κυκλάδες.

Χῶρος 65 – Βόρειο Κτιριακὸ Συγκρότημα

Ὁ Χῶρος 65⁷⁵ (σχ. 1, 45 καὶ 46) βρίσκεται ἐξωτερικὰ τῆς βόρειας πρόσοψης τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 8.10 μ. ἀπὸ Α. στὰ Δ. (μέγ. 9.11 μ.) καὶ 4.01-4.56 μ. ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

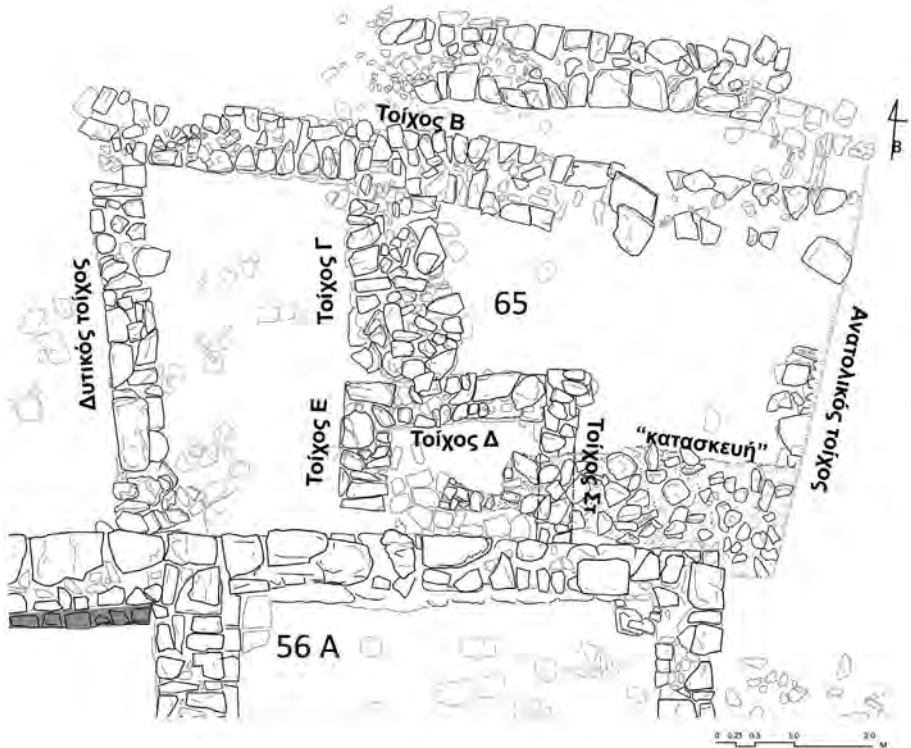
Στὰ νότια ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 56Α καὶ στὰ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 62. Πρὸς Β. ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν νεοαποκαλυφθέντα βόρειο τοῖχο (τοῖχος Β) καὶ στὰ Α. διασώζεται ἓνα τμήμα τοῦ ἀρκετὰ διαταραγμένου ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὰ διαμερίσματα τοῦ συγκροτήματος χωρίζονται ἀπὸ ἕξι τοίχους.

Ἀναλυτικότερα: ὁ τοῖχος Α (εἰκ. 80) βρίσκεται στὸ βορειότερο ἔως τώρα ἀνεσκαμμένο τμήμα μὲ κατεύθυνση Α. πρὸς Δ. Ἔχει μῆκ. 6.60 μ., μέγ. πλάτ. 0.95 μ., μέγ. ὕψ. 0.20 μ. καὶ διασώζει μία ἕως δύο σειρὲς λίθων. Εἶναι σχεδὸν παράλληλος μὲ τὸν τοῖχο Β. Ἐμφανίζεται σὲ βάθος 3.77 ἕως 4.15 μ. λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους στὸ τμήμα αὐτό. Πρὸς τὰ Δ. τὰ ἴχνη του χάνονται, ἐνῶ εἶναι πιθανὸ ὅτι συνεχίζεται πρὸς τὰ Α. Ὁ τοῖχος Α ἴσως ἀνῆκε σὲ ἄλλη φάση ἢ λειτουργοῦσε ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος.

Σχεδὸν παράλληλα μὲ τὸν τοῖχο Α. ἐμφανίζεται σὲ βάθος 3.57 μ. (Δ.) ἕως 4.01 μ. (Α.) ὁ τοῖχος Β (εἰκ. 80). Ἔχει μῆκ. 9.60 μ., πλάτ. 0.70 ἕως 1 μ., ὕψ. 0.14 ἕως 0.52 μ. καὶ διασώζει ἀπὸ μία ἕως τέσσερις σειρὲς λίθων. Βρίσκεται στὸ βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 65 μὲ κατεύθυνση Α. πρὸς Δ. Βόρεια τοῦ τοίχου Β στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65, ἀποκαλύφθηκε πλῆθος μικρῶν πεσμένων λίθων.

Ὁ τοῖχος Γ (εἰκ. 81) βρίσκεται στὸ μέσον περίπου τοῦ Χώρου 65, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ χωρίζει τὸν χῶρο σὲ δύο τμήματα, τὸ ἀνατολικὸ τμήμα καὶ τὸ δυτικὸ. Ἐμφανίζεται σὲ βάθ. 2.94 μ. (Ν.) ἕως

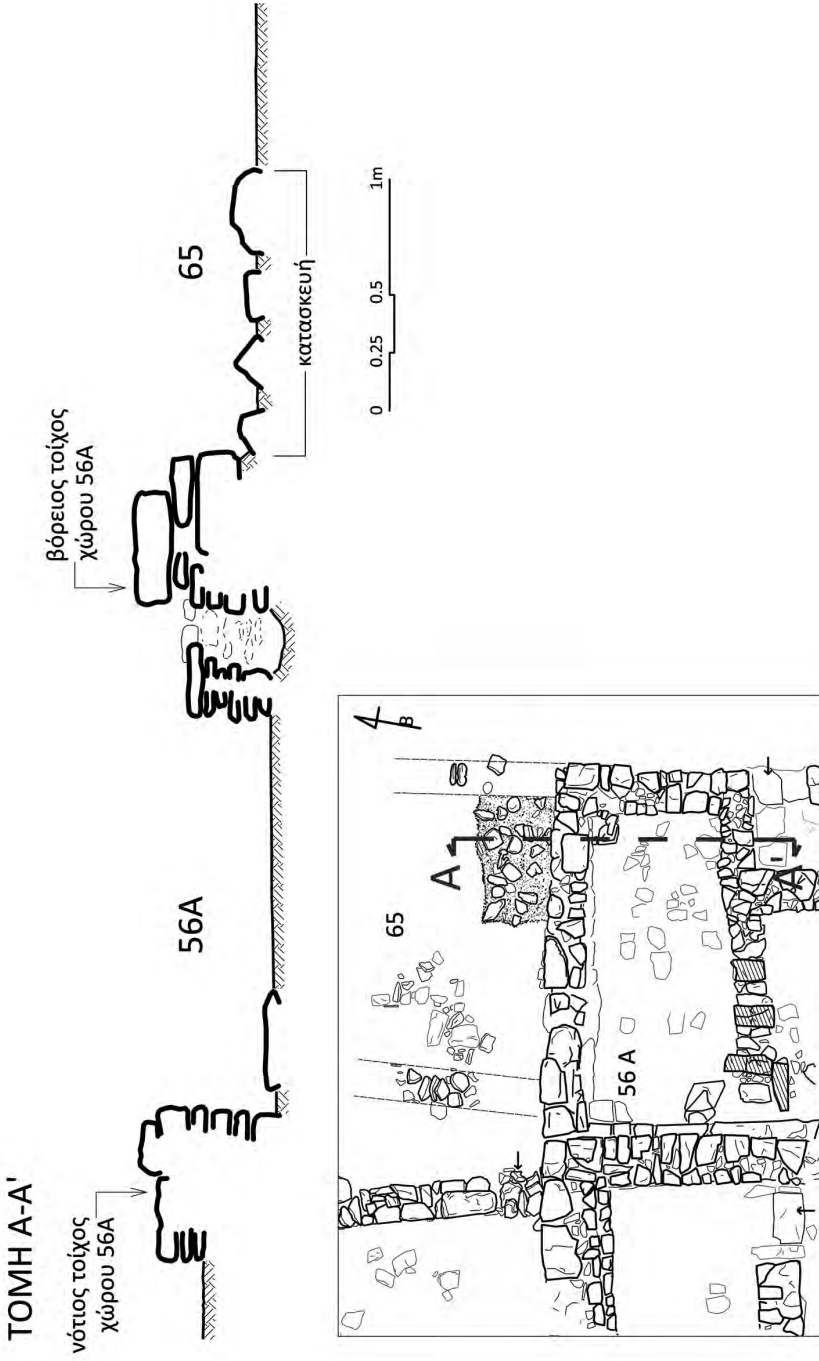
75. Ὡς σταθερὸ σημεῖο μέτρησης τῶν βαθῶν στὸν Χῶρο 65 χρησιμοποιήθηκε τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου, ποὺ βρίσκεται ἐπάνω στὴν ΒΔ. γωνία τοῦ Χώρου 12 καὶ τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ ὕψ. 103.732 μ. σὲ σχέση πρὸς τὸ βασικὸ σταθερὸ σημεῖο τῆς ἀνασκαφῆς, στὸ ἄλωνα στὰ δυτικὰ τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

Σχ. 45. Κάτοψη τοῦ Χώρου 65.

3.80 μ. (Β.) λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους. Ἔχει μῆκ. 2.40 μ., πλάτ. 1.15 μ., ὕψ. 0.36 μ. (δυτική ὄψη) ἕως 0.53 μ. (ἀνατολική ὄψη) καὶ διασώζει ἀπὸ τέσσερις ἕως ἑπτὰ σειρὲς λίθων. Ὁ τοῖχος εἶναι διαταραγμένος καὶ ἐμφανίζει κλίση πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ., ἴσως λόγω τῶν παλμικῶν δονήσεων τοῦ σεισμοῦ, γι' αὐτὸ ἔχει τὸ μεγαλύτερο πλάτος ἀπὸ ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους τοίχους τοῦ Χώρου 65. Λόγω τῆς διατάραξης δὲν εἶναι σαφὲς ἐάν «δένει» στὰ Ν. μὲ τὸν τοῖχο Δ (βλ. παρακάτω) καὶ στὰ Β. μὲ τὸν τοῖχο Β.

Ὁ τοῖχος Δ (εἰκ. 82) ἔχει μῆκ. 3.20 μ., πλάτ. 0.50 μ., ὕψ. 0.25 ἕως 0.50 μ. καὶ διασώζει ἀπὸ δύο ἕως πέντε σειρὲς λίθων. Βρίσκεται στὸ νότιο καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά τμήματα τοῦ Χώρου 65 μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Ἐμφανίζεται σὲ βάθος 2.96 ἕως 3.13 μ. Στὴν ἀνατολική καὶ

Σχ. 46. Χώρος 65. Τομή από Β. προς Ν. κατά μήκος των Χώρων 65 και 56Α.

δυτική του ἀπόληξη «δένει» σχηματίζοντας γωνία με τοὺς τοίχους Στ καὶ Ε ἀντίστοιχα (βλ. παρακάτω). Δὲν εἶναι σαφὲς ἐὰν δένει μετὸν τοῖχο Γ πρὸς τὰ βόρεια, ὥστόσο φαίνεται πὼς ἀνήκουν στὴν ἴδια κατασκευαστικὴ φάση.

Ὁ τοῖχος Ε (εἰκ. 83) βρίσκεται στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 65, μετὰ κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ δένει μετὸν τοῖχο Δ σχηματίζοντας γωνία. Ἐντοπίζεται σὲ βάθ. 2.92 μ. Ἔχει μῆκ. 1.10 μ., πλάτ. 0.53 μ., ὕψ. 0.54 μ. καὶ διασώζει ἀπὸ πέντε ἕως ἑξὶ σειρὰς λίθων. Δὲν φαίνεται νὰ «δένει» μετὸν τοῖχο Γ.

Ὁ τοῖχος Στ (εἰκ. 82 καὶ 84) ἔχει μῆκ. 2.30 μ., πλάτ. 0.50 μ., ὕψ. 0.36 μ. καὶ διασώζει ἀπὸ τρεῖς ἕως πέντε σειρὰς λίθων. Βρίσκεται στὸ νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 65, μετὰ κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ «δένει» μετὸν τοῖχο Δ. Ἐνα τμήμα τοῦ τοίχου εἰσχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς βάσης «κατασκευῆς» ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ συγκροτήματος (βλ. παρακάτω). Ἐμφανίζεται σὲ βάθ. 3.13 μ.

Στὸ ἀνατολικότερο ἀνεσκαμμένο τμήμα τοῦ Χώρου 65 ἀποκαλύφθηκαν τμήματα ποὺ πιθανότατα ἀνήκουν στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (εἰκ. 85) τοῦ Χώρου 65, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ὁποίου φαίνεται πὼς ἔχει καταστραφεῖ.

Ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ Χώρου 65 (ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Χώρου 62), εἶχε ἤδη ἀποκαλυφθεῖ σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Στὸ ΝΑ. τμήμα μετὰ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀνασκάφηκε ἀπὸ βάθ. 2.64-2.70 μέχρι 2.97-3.14 μ. ἓνα ὁμοιογενὲς στρώμα, κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἰδιαίτερα μεγάλη ποσότητα ὀστράκων καὶ μικρῶν ἀγγείων, κυρίως κυπέλλων ποὺ ἀπέδωσε. Τὸ βάθος στὸ ὁποῖο ἔφθασε ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος εἶναι περίπου τὸ ἴδιο μετὰ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἔχει φθάσει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ γειτονικοῦ Χώρου 56Α⁷⁶ (εἰκ. 86).

Σὲ βάθος 2.97-3.01 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ ἀποκαλύφθηκε μία ὁμάδα ἀσβεστολιθικῶν καὶ δύο σχιστολιθικῶν πλακῶν μικροῦ ἕως μεσαίου μεγέθους, οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ὁποῖες βρίσκονται σὲ ὀριζόντια θέση καὶ πιθανῶς

76. Ὁ Χώρος 56Α ἔχει ἀνασκαφεῖ μέχρι βάθ. 3.16 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ.

ἀνήκουν σὲ δάπεδο (εἰκ. 86). Στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ χώρου καὶ σὲ ἐπαφῇ μὲ τὸν νότιο τοῖχο ἀποκαλύφθηκαν σὲ βάθος 3.03-3.27 μ. τὰ ὑπολείμματα ὀρθογώνιας λίθινης κατασκευῆς (εἰκ. 85). Ἀποτελεῖται ἀπὸ μικροῦ ἕως μεσαίου μεγέθους λίθους καὶ πλάκες σχετικὰ ἀκανόνιστου σχήματος (ὄλοι ἀσβεστόλιθοι, μὲ τὴν ἐξαιρέση ἐνὸς σχιστόλιθου) σὲ σχετικὰ ὀριζόντια διάταξη. Μὲ τὴν λίθινη αὐτὴ κατασκευὴ σχετίζεται ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀγγείων πού ἀπέδωσε τὸ στρώμα.

Ἡ «κατασκευὴ» ἔχει ὀρθογώνιο σχῆμα μῆκ. 3.60 μ. καὶ σωζ. πλάτ. ἀπὸ 0.30 ἕως 1.20 μ. (σχ. 46). Πρὸς Ν. ἀκουμπᾶ στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 65 (βόρειος τοῖχος τοῦ Χώρου 56Α). Στὰ δυτικά, ἓνα τμήμα ἔχει διαταραχθεῖ, ὅπου καὶ τὸ ἐλάχιστο πλάτος (0.30 μ.), καὶ πιθανὸν νὰ συνέχιζε μέχρι τὸν τοῖχο Ε.

Σὲ μικρὸ τμήμα χώματος μεταξὺ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Χώρου 56Α καὶ τῆς κατασκευῆς, σὲ βάθ. 3.11 ἕως 3.19 μ., ἀποκαλύφθηκαν μερικοὶ πλακοειδεῖς λίθοι σὲ πλάγια διάταξη, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀφαιρέθηκαν. Οἱ λίθοι αὐτοὶ πιθανὸν εἶναι πεσμένοι ἀπὸ τὸν μεσότοιχο. Συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα.

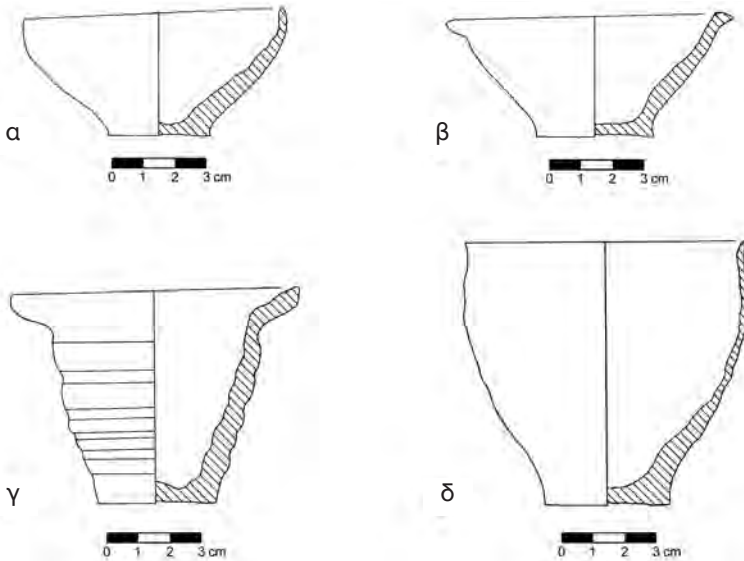
Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ στρώματος πού ἀνασκάφηκε στὸ ΝΑ. τμήμα ἦταν ἡ πολὺ μεγάλη ποσότητα κυπέλλων πού ἀπέδωσε, σὲ ἀκέραια ἢ θραυσματικὴ μορφή⁷⁷. Πλήθος ἦταν τὰ ὄστρακα ΥΜ ΙΑ ἀγγείων διαφόρων τύπων⁷⁸ πού βρέθηκαν ἐπάνω στὰ

77. Σημειώνεται ὅτι παρόμοια ποσότητα ὄστράκων καὶ συγκεντρώσεις κυπέλλων ἀπέδωσε καὶ τὸ ἀμέσως πρὸς Ν. εὐρισκόμενο τμήμα πού εἶχε ἀνασκαφεῖ σὲ ἐλαφρὰ ὑψηλότερο ἐπίπεδο (βάθ. 2.29 ἕως 2.71 μ.), ἐπάνω ἀπὸ τοὺς Χώρους 56Α καὶ 56Β (βλ. ΠΑΕ 2013, 234-236).

78. Συλλέχθηκε πολὺ μεγάλη ποσότητα ὄστράκων τῆς ΥΜ ΙΑ περιόδου. Πρόκειται γιὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα ὄλων τῶν μεγεθῶν, κυρίως ὅμως ἀπὸ ἀγγεῖα μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Ἡ μεγάλη πλειονότητα ἀνήκει σὲ κύπελλα, κυρίως ἄωτα κωνικά. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουν στὸν τύπο μὲ τὸ εὐρὸ ἐξωτερικὸ περιχέλωμα. Διακρίνονται ἀκόμα: 2 τμήματα βάσης μὲ κατώτερα τοιχώματα ἀπὸ μικρογραφικὰ ἄωτα κωνικά κυπέλλα, τμήμα τοιχώματος καὶ χεῖλους σχετικὰ μεγάλου ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου πού σώζει τὴν κάθετη ταινιοειδῆ λαβή, μερικὰ τμήματα ἀπὸ ταινιοειδεῖς λαβές κυπέλλων, πολλὰ τμήματα ἀπὸ βάσεις μικρῶν

ὑπολείμματα τῆς λίθινης «κατασκευῆς» (εἰκ. 87-88). Πρόκειται συγκεκριμένα γιὰ 111 κύπελλα διαφόρων τύπων (σχ. 47). Στὴν μεγάλη

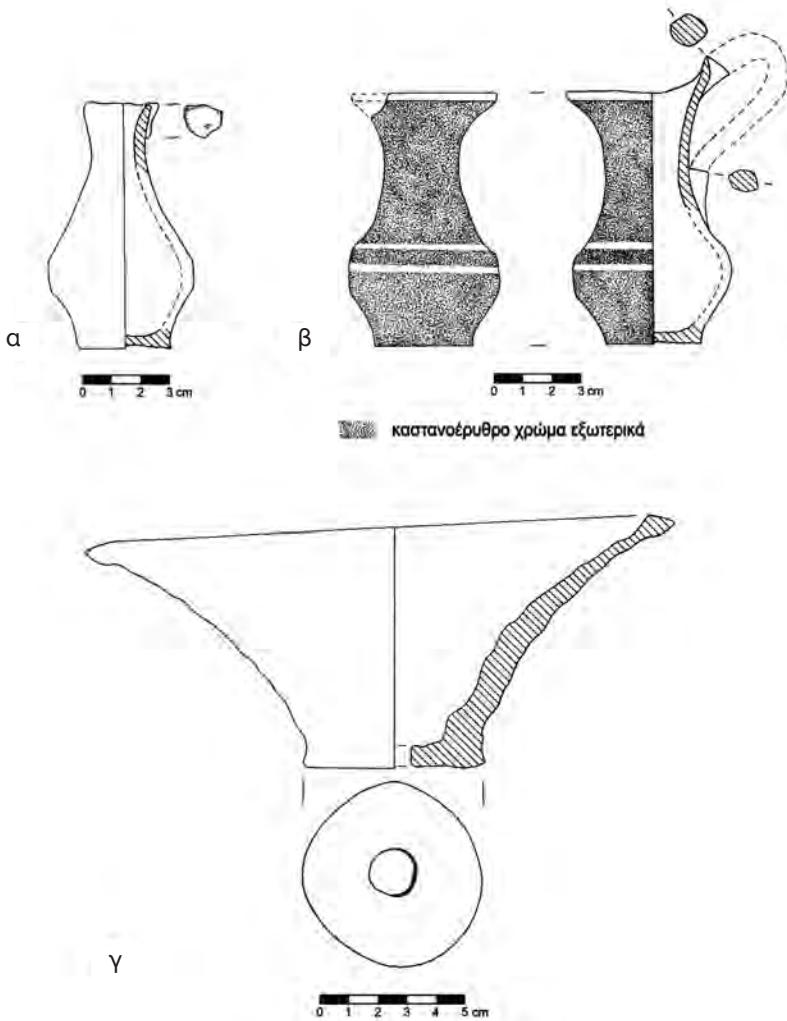
ἀγγείων (κυρίως κλειστῶν/προχοϊδῶν. Σημειώνεται ὅτι ἡ συνέυρεση κωνικῶν κυπέλλων μὲ προχοϊδία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ομάδες πολλῶν χώρων – π.χ. Χῶρος 11, Χῶρος 42 – καὶ ἔχει πιθανῶς κάποιοι τελετουργικὸ χαρακτήρα). Βρέθηκαν ἐπίσης τμήματα λαβῶν ἀπὸ πύραυλα ἢ μικροὺς λύχνους, τμήμα χεῖλους καὶ τοιχώματος μικροῦ λύχνου, τμήμα τοιχώματος καὶ λαβῆς μικροῦ λύχνου, τμήμα χεῖλους καὶ τοιχώματος μικροῦ, πιθανῶς δῖωτου γεφυρόστομου ἀγγείου πὺ σῶζει τὴν μία ὀριζόντια λαβή, τμήματα ἀπὸ χεῖλη, λαβές καὶ προχοές γεφυρόστομων ἀγγείων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ἀρκετὰ τμήματα χεῖλους ἀπὸ λοπάδες, μερικὰ τμήματα χεῖλους ἀπὸ καρποδόχες, τμήμα βάσης καὶ ἀνώτερων τοιχωμάτων ποδιοῦ καρποδόχης, τμήμα ἀπὸ τὸ πόδι καρποδόχης, πολλὰ τμήματα ἀπὸ χεῖλη ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (κυρίως ἀνοικτῶν), ἀρκετὰ τμήματα ἀπὸ βάσεις ἀγγείων μεσαίου μεγέθους (κυρίως ἀνοικτῶν), ἀρκετὰ τμήματα ἀπὸ λαβές ἀγγείων μεσαίου μεγέθους, τμήμα ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ τὸν λαιμὸ μεσαίου μεγέθους πρόχου, τμήμα ἀπὸ τὰ τοιχώματα ἀγγείου μεσαίου μεγέθους πὺ φέρει πλαστικὴ σχοινοειδῆ διακόσμηση, 4 τμήματα χεῖλους δίσκων (τὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ συνανήκοντα), τμήμα χεῖλους μαγειρικοῦ σκεύους τοῦ τύπου μὲ καμπύλη βάση (cooking dish), 10 τμήματα ἀπὸ χεῖλη χυτρῶν (3 ἀπὸ αὐτὰ συνανήκοντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα σῶζει ὀριζόντια λαβή), τμήμα ἀπὸ βάση χύτρας, 33 τμήματα ἀπὸ πόδια χυτρῶν, τμήματα ἀπὸ τὰ τοιχώματα πιθοειδῶν πὺ φέρουν πλαστικὴ διακόσμηση, 7 τμήματα χεῖλους πίθων (κάποια ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουν πιθανότατα στὸ ἴδιο ἀγγεῖο), 2 τμήματα βάσης πίθων καὶ 3 τμήματα ἀπὸ λαβές πίθων. Ἰδιαιτέρα σημειώνονται κάποια μεγαλύτερα τμήματα ἀγγείων μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους πὺ ἦρθαν στὸ φῶς σπασμένα σὲ κομμάτια καὶ τὰ ὁποῖα συλλέχθηκαν χωριστὰ: Στὸ ΝΑ. τμήμα τῆς κατασκευῆς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου συλλέχθηκαν ἀρκετὰ διάσπαρτα ὄστρακα ἀπὸ τὰ τοιχώματα πίθου, μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ συνανήκοντα. Στὴν ΒΔ. γωνία τῆς κατασκευῆς συλλέχθηκαν μερικὰ συνανήκοντα τμήματα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα χύτρας πὺ σῶζουν τὸ χεῖλος καὶ μία ὀριζόντια λαβή. Ἀμέσως πρὸς Β. τοῦ ΒΔ. τμήματος τῆς κατασκευῆς συλλέχθηκε σὲ τμήματα ἓνα μεγάλο ὄστρακο τοιχωμάτων καὶ χεῖλους λοπάδας. Στὸ κεντρικὸ-νότιο τμήμα συλλέχθηκε ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ ρυτὸ μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα καδόσχημου ἀγγείου πὺ σῶζει μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους καὶ μία ὀριζόντια, ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένη λαβή. Ἀμέσως πρὸς ΝΑ. τοῦ τελευταίου καὶ σὲ ἐπαφή μὲ τὸν νότιο τοῖχο συλλέχθηκε μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὴν βάση καὶ τὰ κατώτερα τοιχώματα καδόσχημου ἢ πιθοειδοῦς ἀγγείου.

Σχ. 47. Χῶρος 65. Τύποι κυπέλλων τῆς μεγάλης συγκέντρωσης ἀγγείων ἐπάνω στήν «κατασκευή».

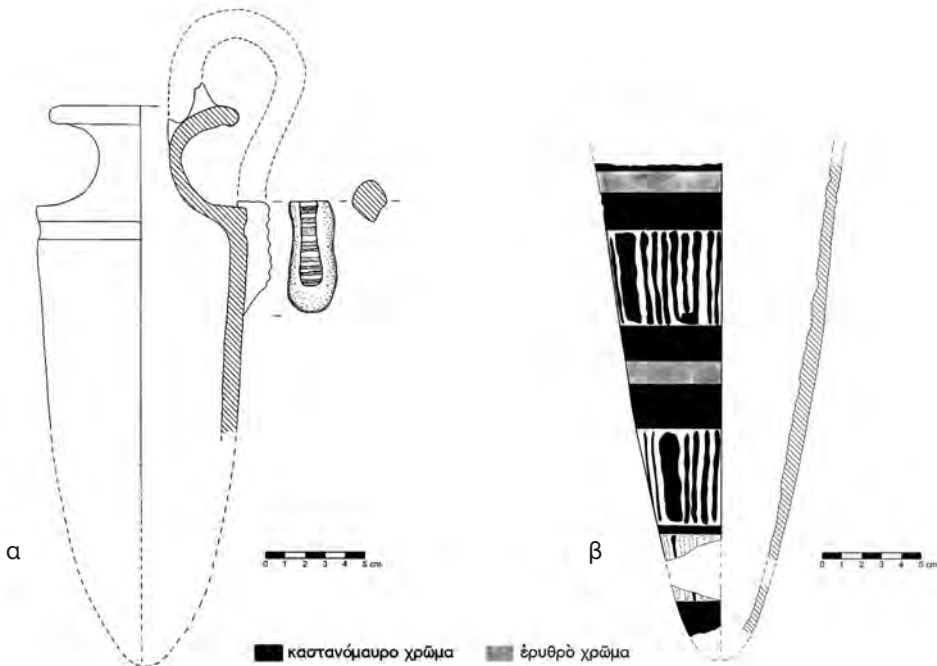
τους πλειονότητα εἶναι ἄωτα κωνικά (συνολικά 96) πού ἀνήκουν σέ δύο κύριους τύπους: μέ ἀπλό χεῖλος καί μέ ἐπίπεδο, ἐλαφρά ἔξω νεῦον χεῖλος. Μία τρίτη κατηγορία ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων ἀποτελοῦν αὐτά πού ἔχουν εὐρύ ἐξωτερικό περιχεῖλωμα (συνολικά 9 δείγματα, εἰκ. 89α-β). Μία τέταρτη κατηγορία κυπέλλων ἀποτελοῦν αὐτά μέ καμπύλο σῶμα (συνολικά 6 δείγματα), τρία ἀπό τά ὅποια ἔχουν σχετικά ὑψηλά τοιχώματα, ἐμφανίζοντας ραδινότητα στό σχῆμα (σχ. 47δ). Σημειώνεται ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις τά παραπάνω κύπελλα ἤρθαν στό φῶς ἀνά δύο τό ἓνα μέσα στό ἄλλο, ἐνῶ σέ μία περίπτωση βρέθηκαν τρία κύπελλα τό ἓνα μέσα στό ἄλλο (εἰκ. 90), πράγμα πού δείχνει ὅτι θά πρέπει νά ἦταν τοποθετημένα ἐπάνω στήν κατασκευή.

Ἐκτός τῶν κυπέλλων, ἐπάνω στήν κατασκευή ἤρθαν στό φῶς 3 προχοῖδια (σχ. 48α, εἰκ. 89γ), ἓνας μικρός λύχνος, τρεῖς καρποδόχες, ἡ μία ἀπό τίς ὁποῖες φέρει στήν βάση της ὀπή διαμ. 0.015 μ. (σχ. 48γ) καί τά ἀνώτερα τοιχώματα ἀπό δύο ἀμφορεῖς τοῦ τύπου μέ ὠσειδές στόμιο.

Σχ. 48. Χῶρος 65. «Κατασκευή». Δύο τύποι προχοϊδίων και καρποδόχη με ὀπή στην βάση.

Τὰ μόνα ἀγγεῖα τοῦ στρώματος (συνολικά 5) πού δὲν βρέθηκαν ἐπάνω στην κατασκευή ἦρθαν στο φῶς στην περιοχή ἀμέσως στα δυτικά της και θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν κυλήσει ἀπὸ αὐτήν. Πρόκειται γιὰ τὰ παρακάτω: τμήμα σχετικά μεγάλου (σωζ. ὕψ. 0.17 μ., διάμ. χείλ. 0.095 μ., διάμ.

Σχ. 49. Χώρος 65. «Κατασκευή». Ρυτά.

ῶμου 0.10 μ., μέγ. διάμ. 0.117 μ.) πήλινου ρυτοῦ ὠσειδοῦς σχήματος, πεσμένου στοῦ πλάι, πού φέρει σχετικά στενὸ λαιμὸ καὶ εὐρὺ ἔξω νεῦον χεῖλος (εἰκ. 91-92). Σώζει τὸ ἀνώτερο τμήμα τῶν τοιχωμάτων, τὸν λαιμὸ καὶ τὸ χεῖλος, ἐνῶ λείπει μεγάλο τμήμα τῆς κάθετης, σιγμοειδοῦς λαβῆς. Τὴν ράχη τῆς λαβῆς κοσμοῦν παράλληλες ὀριζόντιες ἀυλακώσεις (σχ. 49α, εἰκ. 93). Σώζει ὑπολείμματα λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Ἀπὸ ὄστρακα πού συλλέχθηκαν στοῦ κεντρικῶ-νότιο τμήμα, σὲ βάθος 2.88 ἕως 2.99-3.04 μ., συγκολλήθηκε μεγάλο τμήμα ἑνὸς ἀκόμα πήλινου ρυτοῦ. Πρόκειται γιὰ τμήμα σχετικά μεγάλου (σῶζ. ὕψ. 0.185 μ. ὑπολογιζόμενο ὕψος μαζί με τὰ συνανήκοντα ὄστρακα 0.238 μ., μέγ. διάμ. 0.118 μ.) ρυτοῦ κωνικοῦ σχήματος, ἑλλιποῦς κατὰ τὰ ἀνώτερα τοιχώματα μετὰ τὸ χεῖλος καὶ τὴν κάτω ἀπόληξή του. Δυτικότερα βρέθηκε τμήμα τοῦ χείλους. Φέρει γραπτὴ διακόσμηση ἀπὸ παράλληλες, ὀριζόντιες, ἐναλλασσόμενες καστανομέλανες καὶ ἐρυθρὲς ταινίες, ἀνάμεσα στὶς

ὁποῖες παρεμβάλλονται ζώνες στολιδωτῆς διακόσμησης (μοτίβο χελωνίου)⁷⁹ (σχ. 49β, εἰκ. 94).

Τέλος, στήν περιοχὴ ἀμέσως πρὸς Δ. τοῦ ὠσειδοῦς ρυτοῦ βρέθηκαν δύο ἀκόμα ἄωτα κωνικά κύπελλα καὶ ἓνα προχοῖδιο (σχ. 48β, εἰκ. 89δ).

Μὲ τὴν λίθινη κατασκευὴ πιθανῶς σχετίζεται καὶ ἓνας τριπτήρας περίπου σφαιρικοῦ σχήματος (διαμ. 0.056-0.064 μ.) ἀπὸ γκριζοπράσινο λίθο πού συλλέχθηκε σὲ ἀπόσταση περ. 0.50 μ. πρὸς Β. τῶν βορειότατων λίθων τῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ διάσπαρτα, μικρὰ καὶ μεγαλύτερα τμήματα ὄστων, συλλέχθηκαν κατὰ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων τοῦ στρώματος: μικρότατο τεμάχιο πολυεδρική, ἀδιαφανοῦς ὀρείας κρυστάλλου (μῆκ. 0.009 μ.), μικρότατο τεμάχιο πολυεδρική ὀρείας κρυστάλλου (μῆκ. 0.009 μ.), μικρότατο ὄστρακο (μῆκ. 0.016 μ., πλάτ. 0.014 μ., πάχ. 0.003 μ.), τὸ ὁποῖο σώζει κατὰ τὸ ἥμισυ ὀπή (διαμ. 0.006 μ.) καὶ ὄστρακο (μῆκ. 0.02 καὶ πάχ. 0.001 μ.) σχετικὰ μικροῦ ὠοκέλυφου ἀγγείου, ὁ πηλὸς τοῦ ὁποῖου εἶναι τεφρὸς πιθανῶς λόγῳ ὀπτησης σὲ ἰδιαίτερα ὑψηλὴ θερμοκρασία. Συλλέχθηκαν ἐπίσης τμήματα ἀπὸ σιδηροπέτρες, τμήματα εὐθρυπτου πορτοκαλόχρωμου λίθου, πιθανότατα λειμωνίτη, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς λειτουργοῦσε ὡς χρωστική.

Σύμφωνα μὲ τὰ εὐρήματα, ἡ «κατασκευὴ» πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος βωμοῦ ἢ σκευοφυλακίου σὲ ἓναν χῶρο πού ἦταν ἀσφαλῶς θρησκευτικός⁸⁰.

Βόρεια τῆς «κατασκευῆς» ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξε δύο χρονολογικὰ στρώματα. Τὸ ἀνώτερο στρώμα, στὸ ὁποῖο ἀνήκει καὶ ἡ κατασκευὴ, ἀρχίζει ἀπὸ βᾶθ. 2.64⁸¹ ἕως περ. 3.30 μ.⁸² καὶ εἶχε πάχ. 0.66 μ. στὸ ἀνατολικὸ

79. Γιὰ ἓνα παρόμοιο, ἐπίσης τμηματικὰ σωζόμενο κωνικὸ ρυτὸ μὲ στολιδωτὴ διακόσμηση ἀπὸ τὸ κεραμικοῦ ἐργαστήριο (Χῶρος 13) βλ. ΠΑΕ 2004, 103, πίν. 54α.

80. Βλ. P. Warren, In divino veritas, Remarks on the conceptualization and representation of divinity in Bronze Age Crete, σὲ C. MacDonald, E. Hatzaki, S. Andreou (ἐκδ.), *Great Islands. Studies of Crete and Cyprus presented to Gerald Cadogan* (2015) 37-38.

81. 3.92 μ. στὸ βόρειο τμήμα λόγῳ κλίσης τοῦ ἐδάφους (τοιῆρος Β).

82. 4.01 μ. στὸ βόρειο τμήμα λόγῳ κλίσης τοῦ ἐδάφους (τοιῆρος Β).

καὶ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἀνήκουν καὶ ὁ νότιος, ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος, ὁ τοῖχος Β καὶ ὁ τοῖχος Γ, ὁ ὁποῖος διαιρεῖ τὸν χώρο σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα, σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ χώρου, τὸ χῶμα εἶναι καστανό, σχετικὰ μαλακὸ καὶ ξηρό. Σημειώνεται ὅτι ἀκριβῶς βόρεια τῆς κατασκευῆς, σὲ βάθ. 3.22 ἕως περ. 3.27 μ., ἐντοπίστηκε μικρῆς ἔκτασης λεπιδόχωμα, πιθανὸ δάπεδο τοῦ ἀνώτερου αὐτοῦ στρώματος.

Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 ἀφαιρέθηκαν ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι διαφόρων μεγεθῶν, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐντοπίστηκαν βόρεια τοῦ τοίχου Δ καὶ ἀνατολικά τοῦ τοίχου Γ, ἐνῶ στὸ ἀνατολικότερο τμήμα τοῦ Χώρου 65 καὶ βόρεια τῆς κατασκευῆς, ὁ ἀριθμὸς τῶν πεσμένων λίθων ἦταν μειωμένος.

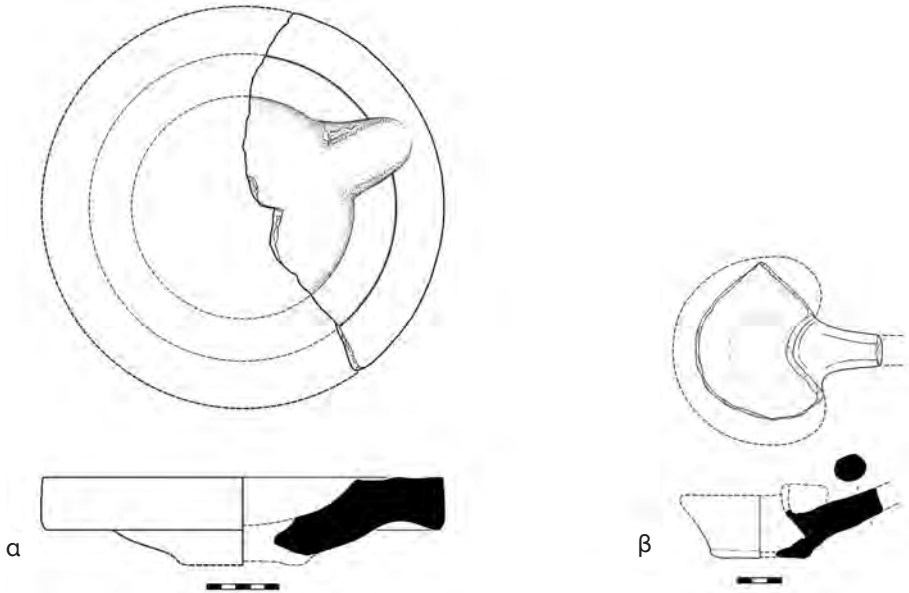
Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ καὶ βόρεια τῆς κατασκευῆς συλλέχθηκε ἀρκετὴ ποσότητα κεραμεικῆς⁸³, ὥστόσο τὰ ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια ἀγγεῖα ποὺ ἐντοπίστηκαν εἶναι λιγότερα. Συγκεκριμένα, συλλέχθηκαν δύο ἄωτα κωνικά κύπελλα, τὸ ἓνα μὲ ἐξωτερικὸ περιχέλιωμα, τμήμα λύχνου (σχ. 50α, εἰκ. 95α) καὶ τμήμα χεῖλους πίθου. Ἰδιαιτέρο εὔρημα ἀποτελεῖ μελαμβαφὲς ὄστρακο (σχ. 51α, εἰκ. 96α) μὲ πλαστικὴ ἐμπίστη διακόσμηση.

Συλλέχθηκαν ἐπίσης τμήματα ὀρείας κρυστάλλου⁸⁴, ἀρκετὲς σιδηρόπετρες μικροῦ μεγέθους, δείγμα χῶματος μὲ ἴχνη ἀπὸ λεπιδόχωμα, λίγα ὀστὰ ζῶων, τμήματα πορτοκαλόχρωμου λίθου (λειμωνίτης), ποὺ πιθανότατα χρησίμευε ὡς χρωστικὴ, τμήματα κάρβουνου καὶ πιθανὸ λίθινο πῶμα.

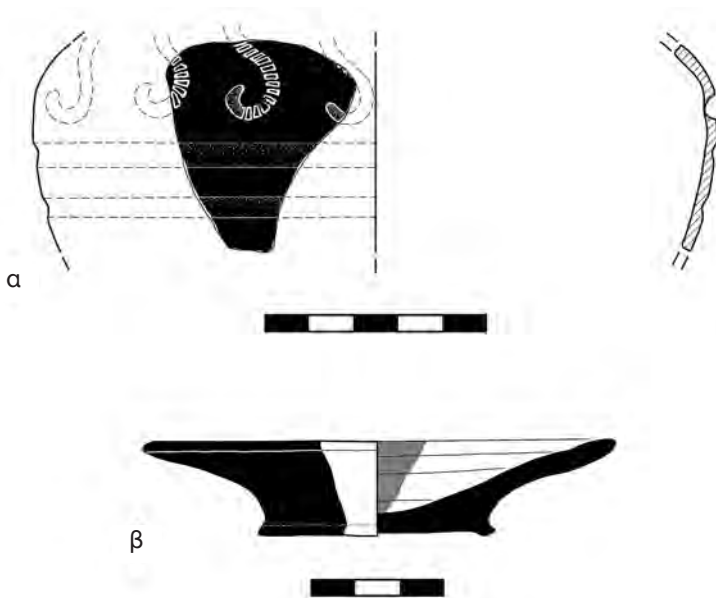
Ἰδιαιτέρο εὔρημα, τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύει μεταγενέστερη ἐπέμβαση στὸν χώρο, ἀποτελεῖ τὸ ἀσημένιο grosso (εἰκ. 97), νόμισμα τῆς ἐνετικῆς περιόδου στὴν Κρήτη. Στὴν μία ὄψη ἀπεικονίζει τὸν δόγη τῆς Βενετίας

83. Ἀπὸ τὸ βαθύτερο ἐπίπεδο τοῦ ἄνω στρώματος στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 συλλέχθηκαν τμήματα σωμάτων καὶ λαβῶν (κάθετων καὶ ὀριζόντιων) ἀπὸ μεγάλους πίθους, χονδρὸ ὄστρακο βαμμένο μαῦρο καὶ τμήμα κυψέλης. Τὰ ὑπόλοιπα ὄστρακα εἶναι θραύσματα ἀπὸ μικρὰ ἄωτα κωνικά κύπελλα συνηθισμένου τύπου. Ξεχωρίζει ἓνα ἰδιαιτέρο ὄστρακο μὲ ἴχνη λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ὀριζόντια πλαστικὴ διακόσμηση.

84. Κακῆς ποιότητος ὀρεία κρυστάλλος ἢ χαλαζόπετρα.

Σχ. 50. Χῶρος 65. Λύχνος καὶ πύραυνο.

Σχ. 51. Χῶρος 65. Μελαμβαφές ὄστρακο με ἐμπέστη διακόσμηση καὶ λοπάδιο.

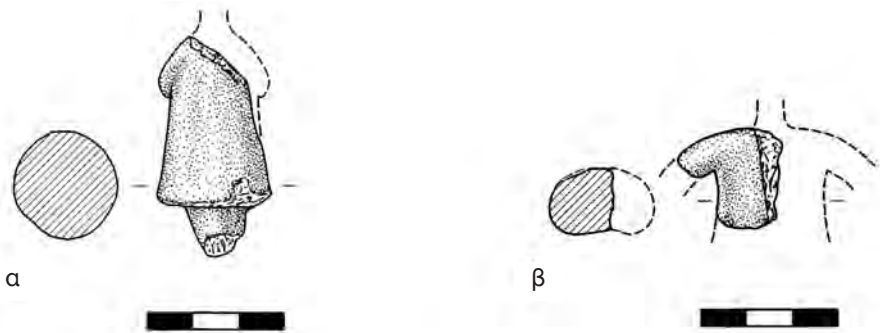
(ἀναγράφεται “PE GRADONICO” πού δηλώνει τὸ ὄνομα τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Pietro Gradenigo) καὶ τὸν εὐαγγελιστὴ Μάρκο (ἀναγράφεται “SM VENETI” δηλαδή Saint Mark Veneti / Ἅγιος Μάρκος τῆς Βενετίας). Στὸ κεντρικὸ τμήμα καὶ πρὸς τὰ πάνω ἀναγράφεται “DVX” πού πιθανότατα δηλώνει τὸν τίτλο τοῦ δόγη τῆς Βενετίας. Στὴν πίσω ὄψη ἀπεικονίζεται ὁ Χριστὸς ἔνθρονος (ἀναγράφεται IC-XC). Ὁ Pietro Gradenigo ἦταν ὁ 49ος δόγης τῆς Βενετίας ἀπὸ τὸ 1289 ἕως τὸ 1311 μ.Χ. Ἡ περίοδος τῆς ἐνετοκρατίας στὴν Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὸ 1211 ἕως τὸ 1669 μ.Χ., ἀκολουθώντας τὰ συμβάντα τῆς Δ΄ Σταυροφορίας τοῦ 1204 μ.Χ. Τὸ νησι χωρίστηκε σὲ τέσσερα διαμερίσματα (Χάνδακα, Χανίων, Σητείας καὶ Ρεθύμνου). Τὸ διαμέρισμα Ρεθύμνου εἶχε περαιτέρω διαίρεση σὲ καστελλανίες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἦταν τοῦ Μυλοποτάμου, περιοχὴ στὴν ὁποία βρίσκεται ἡ Ζώμινθος.

Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ χώρου, κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς κατασκευῆς καὶ ἕως τὸ ἐπίπεδο τῆς θεμελίωσης τῶν τοίχων Γ, Δ, Ε καὶ Στ ἐντοπίστηκαν λίγοι μόνο πεσμένοι λίθοι, οἱ ὁποῖοι ἴσως ἀνῆκαν σὲ δάπεδο (εἰκ. 98). Χαρακτηρίζεται ἀπὸ κεραμεικὴ παλαιότερης περιόδου.

Ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ συλλέχθηκε ἀρκετὴ ποσότητα κεραμεικῆς⁸⁵ καὶ διάφορα ἀκέραια ἀγγεῖα, ὅπως τμήμα χονδροῦ λύχνου, ἄωτα κωνικά κύπελλα μὲ ἔξω νεῦον χειλὸς, ἄωτο κύπελλο μὲ τροπίδωση, τμήμα ἀπὸ μικρὸ κύπελλο ἢ λυχναρίου μὲ πλατὺ χειλὸς (εἰκ. 95β), τμήμα βάσης μεσαίου μεγέθους ἀγγείου, λοπάδιο (σχ. 51β) βαμμένο κατὰ τὸ ἥμισυ ἐρυθρὸ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, τρία ἀγγεῖα τύπου egg-cup⁸⁶ (εἰκ.

85. Μεγάλῃ ὁμάδῃ μὲ ὄστρακα ἀπὸ πολλὰ καὶ διαφορετικὰ ἀγγεῖα, χονδρὰ καὶ λεπτότερα. Ἐντοπίζονται ἕξι πόδια διαφόρων τύπων ἀπὸ τριποδικὰ σκεύη, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα εἶναι πολὺ μεγάλου μεγέθους, τμήματα λαβῶν καὶ σωματίων ἀπὸ μεγάλα χονδρὰ ἀγγεῖα ἀλλὰ καὶ λεπτότερα, ἀρκετὲς βάσεις μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων, κυρίως ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων διαφόρων τύπων, τμήμα κυπέλλου μὲ τροπίδωση, τμήματα ἀπὸ πιθάρια καὶ ἀρκετὰ ὄστρακα πού διασώζουν μαῦρο, λευκὸ καὶ ἐρυθρὸ χρῶμα, πιθανῶς καμαραϊκῆς διακόσμησης. Ἐξχωρίζει ἓνα ἀμυγδαλόσχημο πῆλινο ἀντικείμενο μὲ στιλπνὴ ἐπιφάνεια.

86. Βαμμένο ἐρυθρὸ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Σχ. 52. Χῶρος 65. Τμήματα πήλινων ειδωλίων.

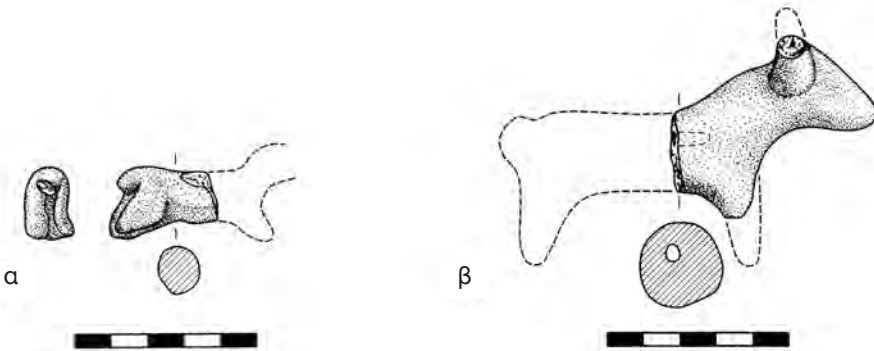
96β), τμήμα πίθου, συνανήκοντα ὄστρακα δίσκου με μελανή διακόσμηση (ἡμικυκλική ταινία) καὶ τμήμα λύχνου πού διασώζει ἴχνη λευκοῦ, μαύρου καὶ ἐρυθροῦ χρώματος.

Ἰδιαίτερα εὐρήματα τοῦ κατώτερου στρώματος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χῶρου 65 ἀποτελοῦν τὰ διάφορα πήλινα ειδώλια (ζωόμορφα καὶ ἀνθρωπόμορφα) πού ἐντοπίστηκαν. Ἀναλυτικότερα:

Τμήμα σώματος ἀνθρωπόμορφου ειδωλίου (σχ. 52α, εἰκ. 99α) με γυναικεία ἐνδυμασία καὶ ἔμβολο στό κατώτερο τμήμα⁸⁷. Εἶναι βαμμένο μαῦρο καὶ κατασκευασμένο ἀπὸ σκουρόχρωμο πηλό. Ἐντοπίζεται σὲ βάθος 3.52 μ., λίγα μόλις ἑκατοστὰ ἀνατολικά τοῦ τοίχου Γ. Ἄλλο ἓνα ἄνω τμήμα σώματος ἀνθρωπόμορφου ειδωλίου ἀπὸ σκουρόχρωμο πηλό καὶ ἴχνη μαύρου χρώματος (σχ. 52β, εἰκ. 99β) μοιάζει στὴν σύσταση τοῦ πηλοῦ καὶ τῶν χρωμάτων με τὸ προηγούμενο.

Βρέθηκε ἐπίσης, ἄνω τμήμα σώματος καὶ κεφαλῆς γυναικείου ειδωλίου («Ἡ Κυρὰ τῆς Ζώμινθος», εἰκ. 100), ἀπὸ καστανέρυθρο πηλό, στό ὁποῖο διακρίνονται λίγα ἴχνη μαύρου χρώματος. Ἡ ἐπιμέλεια στὴν λεπτο-

87. Ὁ τύπος εἶναι γνωστός ἀπὸ τὰ MM ἱερὰ κορυφῆς, ὅπως στό Καρφί Λασηθίου, πού βρίσκεται στὴν ἴδια περιοχή με τὸν ὑπομινωϊκὸ συνοικισμό (βλ. Ν. Πλάτωνος, Ἱερὸ Μαζῶ, *Κρητικά Χρονικά* 1951, 142 εἰκ. 2 ἀρ. 11).

Σχ. 53. Χώρος 65. Τμήματα πήλινων ειδωλίων ζώων.

μέρεια τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης εἶναι ιδιαίτερα ἐμφανής⁸⁸.

Τμήμα ζωόμορφου ειδωλίου (σχ. 53α, εἰκ. 101α), σὲ βάθ. 3.45 μ. καὶ ἀπόσταση 2.90 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 65 (βόρειος τοῦ Χώρου 56Α) καὶ 5.60 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 62.

Σὲ ἀπόσταση 3.40 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο καὶ 5.20 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ συλλέχθηκε τμήμα χάλκινου ἐγχειριδίου (εἰκ. 102α) σὲ βάθ. 3.60 μ. Ἔχει μῆκ. 0.07 μ. καὶ μέγ. πλάτ. 0.03 μ. Σημειώνεται ὅτι βρέθηκε λίγα μόλις ἑκατοστὰ ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα σώματος ἀνθρωπόμορφου ειδωλίου ποῦ ἀναφέρθηκε παραπάνω (εἰκ. 99β).

Συλλέγονται ἐπίσης τμήματα κάρβουνου, διάφορα τμήματα πορτοκαλόχρωμου εὐθρυπτου λίθου, πιθανὴ χρωστική, λιγότερο εὐθρυπτου πρα-

88. Πρβ. Α. Πιλάλη-Παπαστερίου, *Πήλινα ἀνθρωπομορφικά εἰδώλια τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ* (Θεσσαλονίκη 1992) 82, 238 ἀρ. 14. Ὁ τύπος συναντᾶται σὲ παλαιοανακτορικά εἰδώλια ἀπὸ τὸν Τραόσταλο καὶ τὸ Χαμαίζι, σὲ νεοανακτορικά ἀπὸ τὴν Ἀγ. Τριάδα, ἐνῶ ἡ διαμόρφωση τοῦ πίσω μέρους τῆς κεφαλῆς παραπέμπει σὲ εἰδώλιο ἀπὸ τὴν Μυρσίνη τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (J. & E. Sakellarakis, *The Adorant of Myrsine, Ant. Cretesi, Studi in onore de Doro Levi, Chronache* 12 (1973) 122-125).

σινωποῦ λίθου, ἐρυθροῦ λίθου, δύο τριπτῆρες με μαύρη λεία ἐπιφάνεια καὶ στὶς δύο πλευρές, διάφορα ὅστὰ ζώων, τμημα πήλινου ἀγωγοῦ καὶ μία πιθανὴ ἡμιδιαφανῆς ὄρεία κρύσταλλος.

Ἀνάμεσα στοὺς τοίχους Α καὶ Β, στὸ ἀνατολικὸ τμημα τοῦ Χώρου 65 τὸ κατώτερο στρώμα βρίσκεται ἀρκετὰ βαθύτερα σὲ σχέση με τὸν ὑπόλοιπο Χώρο 65, λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους (3.89 μ). Ἀπὸ τὸ τμημα αὐτὸ ἀφαιρέθηκαν ἀρκετοὶ πεσμένοι λίθοι μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Οἱ δύο τοῖχοι δὲν ἐφάπτονται, ὑπάρχει κενὸ ἀνάμεσά τους, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ διάδρομο. Ὁ τοῖχος Α εἶναι μᾶλλον ἀναλημματικὸς ἢ τοῖχος μετασκευῆς τοῦ κτιρίου. Ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸν συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς, ἡμιδιαφανῆς βότσαλο καὶ πολὺ καλῆς ποιότητας ὄρεία κρύσταλλος.

Μεταξὺ τῶν δύο τοίχων συλλέγεται ἀρκετὴ κεραμεικὴ⁸⁹, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεχωρίζει ἓνα ἰδιαιτέρου τμημα με πλαστικὴ διακόσμηση κόμης⁹⁰ (εἰκ. 103α). Ἰδιαιτέρου εὗρημα ἀποτελεῖ γάλκνινο δαχτυλίδι (εἰκ. 102β), με κρίκο διαμ. 0.015 μ. καὶ σφενδόνη 0.009×0.009 μ., τὸ ὁποῖο φέρει

89. Τμημα χεῖλους πίθου καὶ σώματος με ἀνάγλυφη διακόσμηση, εὐθὺ τμημα χεῖλους χονδροῦ ἀντικειμένου πιθανῶς κιβωτιδίου, πολλὰς βάσεις διαφόρων τύπων κωνικῶν κυπέλλων, πόδι ἀπὸ χύτρα, καὶ λίγες λαβές.

90. Τὸ ἴδιο πλέξιμο κόμης εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὰ λίθινα πλεγμένα μαλλιά τῆς γνωστῆς λίθινης σφίγγας τῆς Κνωσοῦ (*Palace of Minos* III 422 εἰκ. 289), ὅμοια ἀπὸ τὶς Μυκῆνες (*Palace of Minos* IV 481 εἰκ. 465α-β). Οἱ πλοχμοὶ ἀπὸ ἀνθρώπινα μαλλιά ἦταν συνήθη ἀφιερῶματα στοὺς τοίχους τῶν μινωικῶν ἱερῶν. Ἀφιερωματικὴ χρῆση μαρτυρεῖται ἀργότερα καὶ στὴν Καρία. Συνήθως, στὰ μινωικὰ εἰδῶλια τὰ μαλλιά δὲν εἶναι πλεγμένα ἀλλὰ βλ. τὴν «θεὰ τοῦ Βερολίνου» ἀπὸ τὴν Τροία (E. Sapouna-Sakellarakis, *Die bronzeren Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis* (PBF 1.5, Stuttgart 1995, πίν. 13 ἀρ. 153), σὲ ἓνα εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Τραπεζα (αὐτόθι πίν. 12 ἀρ. 109) καὶ ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἀγ. Τριάδα (αὐτόθι πίν. 55). Σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ καὶ σὲ ἀφιερωματικὸ μνημεῖο ἀπὸ τὶς θεσσαλικὲς Θῆβες, εἰκονίζονται κοτσίδες ἀγοριῶν ἀφιερῶμένες στὸν Ποσειδῶνα (*Palace of Minos* IV 480 εἰκ. 403).

ἀνάγλυφη παράσταση διπλοῦ πέλεκυ. Τὸ δαχτυλίδι κοσμεῖται μὲ κάθετες ἐγχάρακτες γραμμές. Ἡ χρήση του φαίνεται πὼς ἦταν διακοσμητική. Βρέθηκαν ἀκόμη ὀρεία κρύσταλλος καὶ μερικά τμήματα κάρβουνου.

Στὸ μέσον περίπου τοῦ συγκροτήματος, σὲ χῶρο πού περικλείεται ἀπὸ τοὺς τοίχους Δ, Ε καὶ Στ, σχηματίζεται χῶρος σχήματος Π, διαστ. 1.92×1.45 μ. (εἰκ. 104). Ὁ χῶρος αὐτὸς εἶναι μικρὸς καὶ συνδέεται μὲ τὴν «κατασκευή»/σκευοφυλάκιο/βωμό. Προφανῶς δὲν πρόκειται γιὰ χῶρο πού μπορεῖ νὰ δεχθεῖ περισσότερα ἄτομα καὶ ἴσως εἶναι ἰδιαίτερος χῶρος λειτουργίας ἀπὸ ἓνα ἢ δύο πρόσωπα. Στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ τμήματος αὐτοῦ συλλέχθηκε κεραμεικὴ, ἡ ὁποία πιθανῶς ἀνήκει σὲ θραυσμένα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν «κατασκευή», ὅπως τμήμα καρποδόχης, τμήμα βάσης ρυτοῦ σωζ. μήκ. 0.05 μ. καὶ διάμ. ὁπῆς 0.005 μ. μὲ ἴχνη μαύρου καὶ ἐρυθροῦ χρώματος (εἰκ. 105α). Συλλέχθηκαν ἐπίσης ἓνας πρασινωποῦ χρώματος λίθος τετράγωνου σχήματος (0.07×0.07 μ.) πού φέρει ὁπῆ διαμ. 0.02 μ. μὲ ἴχνη ἐπεξεργασίας στὴν ἐσωτερικὴ πλευρά, πού πιθανῶς χρησίμευε ὡς ὑφαντικὸ βάρος καὶ ἓνα τμήμα κακῆς ποιότη-
τας ὀρείας κρυστάλλου ἢ χαλαζόπετρας.

Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ τμήματος αὐτοῦ, σὲ βάθ. 3.45 ἕως 3.50 μ., συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα, διάφορα μικρὰ τμήματα κάρβουνου πλησίον τοῦ τοίχου Δ καὶ Ε καὶ μία ὀρεία κρύσταλλος. Τὸ τμήμα αὐτὸ δὲν ἀνασκάφηκε σὲ μεγαλύτερο βάθος.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 ἀφαιρέθηκαν ἐπίσης δύο στρώματα. Στὸ μέσον περίπου τοῦ χώρου καὶ πρὸς Δ., στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο, ἀφαιρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ πεσμένους λίθους διαφόρων μεγεθῶν, ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῶν ὁποίων ἦταν ἤδη διακριτὴ ἀπὸ βάθ. 2.90 μ. Οἱ λίθοι αὐτοὶ εἶναι πεσμένοι εἴτε πλαγίως εἴτε σχεδὸν κατακόρυφα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι πιθανότατα προέρχονται ἀπὸ τὸν νότιο καὶ δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 65. Κατὰ κύριο λόγο εἶναι ἀσβεστόλιθοι μὲ ἐλάχιστους σχιστόλιθους ἀνάμεσά τους. Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 ἀποτελεῖ ξεχωριστὸ χῶρο, καθὼς διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ κομμάτι μὲσω τοῦ κάθετου τοίχου Γ.

Στὸ τμήμα αὐτὸ συλλέχθηκε ἀρκετὴ ποσότητα κεραμεικῆς⁹¹, ὅστὰ ζῶων καὶ τρία δόντια ζῶων.

Ἰδιαιτέρο εὔρημα ἀποτελεῖ τμήμα πήλινου εἰδωλίου ταύρου (σχ. 53β, εἰκ. 101β) μήκ. 0.055 μ. Βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 2.10 μ. ἀπὸ Ν. καὶ 1.40 μ. ἀπὸ Δ. καὶ σὲ βάθος 3.27 μ. ἀπὸ τὸ ΣΣ. Τὸ εἰδῶλιο εἶναι συμπαγές, μὲ ὀπὴ κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, κατασκευασμένο ἀπὸ καστανέρυθρο πηλὸ μὲ ἴχνη μαύρου χρώματος. Σῶζεται μέρος τῶν κεράτων καὶ τῶν μπροστινῶν ἄκρων του.

Κοντὰ στὸ εἰδῶλιο ταύρου ἐντοπίστηκε ἓνα ἰδιαιτέρο ἐγγάρακτο ὄστρακο (εἰκ. 103β), μὲ ἴχνη μαύρου χρώματος, ἐνῶ πλησίον τοῦ δυτικοῦ τοίχου συλλέχθηκε τμήμα βάσης ἄλλου ρυτοῦ (εἰκ. 105β) μήκ. 0.055 μ. καὶ ὀπὴ διαμ. 0.005 μ., καὶ διακόσμηση ἀπὸ μελανές ταινίες.

Λίγα μόνο ἑκατοστὰ δυτικά τοῦ τοίχου Ε, κάτω ἀπὸ πεσμένους λίθους ποὺ ἀφαιρέθηκαν, συλλέχθηκε τμήμα λύχνου μὲ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος στὸ χεῖλος. Ἀκόμα, βρέθηκαν τρία συνανήκοντα τμήματα λεκανίδας μὲ ὀριζόντια λαβὴ καὶ ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος, ἓνα σχεδὸν ὀλόκληρο μικρὸ προχοῖδιο, μία ἀκέραιη καὶ μία ἀποσπασματικὴ λοπάδα.

Ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 65 συλλέχθηκαν ἐπίσης μερικὲς μικροῦ μεγέθους σιδηρόπετρες καὶ ἀρκετὰ κομ-

91. Ἀπὸ τὸ βαθύτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀνώτερου στρώματος στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65, ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τοὺς μικροὺς λευκοὺς λίθους, συλλέχθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμεικῆς μὲ πολλὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα ὅπως: πολλὲς βάσεις κυπέλλων διαφόρων τύπων, τμήμα μικροῦ ἀγγείου μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος καὶ χαμηλὰ τοιχώματα, ἀρκετὲς κάθετες λαβὲς μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀγγείων (κάποιες διασώζουν μαῦρο χρώμα), τμήματα ὀριζόντιων λαβῶν μεγαλύτερων χονδρῶν ἀγγείων, τμήματα ἀπὸ ἔξω νεύοντα χεῖλη βαμμένα ἐρυθρά, τμήμα δίσκου καὶ πόδι χύτρας. Ἀκριβῶς ἀνατολικά καὶ κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 65, στὸ βαθύτερο τμήμα τοῦ ἄνω στρώματος, ἀνάμεσα καὶ κάτω ἀπὸ πεσμένους λίθους ποὺ ἀφαιρέθηκαν, συλλέχθηκαν πολλὲς βάσεις κωνικῶν κυπέλλων διαφόρων τύπων, τμήμα ἀπὸ μεγάλο πίθο μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση, τμήμα λαίμου χονδροῦ ἀγγείου, λαβὲς κυρίως ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα, ὄστρακα βαμμένα μαῦρα, ἐρυθρὰ ἢ καστανέρυθρα, πόδι χύτρας καὶ τμήμα ἐρυθροβαφοῦς λύχνου μὲ πλαστικὸ κομβίο στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ χεῖλους.

μάτια εὔθρυπτου πορτοκαλόχρωμου (λειμωνίτης) καὶ ἐρυθροῦ λίθου, πού πιθανόν χρησίμευαν ὡς χρωστική, λίγα μικρὰ τμήματα ὀρείας κρυστάλλου, ἓνα σχετικά μεγάλο τμήμα χαλαζόπετρας, τρία τμήματα ἡμιδιαφανῶν λίθων πιθανῶς ὀρείας κρυστάλλου ἢ χαλαζόπετρας καὶ μία ἡμιδιαφανῆς ἀσβεστόπετρα. Τέλος, σὲ βάθ. 3.40 μ. συλλέχθηκαν τμήματα καμένου ξύλου, πέντε ὄστρεα καὶ τμήμα πιθανοῦ ἀπολιθώματος.

Ἡ ἀνασκαφή στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 σταματᾷ μὲ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀνώτερου στρώματος καὶ δὲν συνεχίζεται βαθύτερα λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ μικρῶν λευκῶν εὔθρυπτων λίθων, πιθανῶς καμένων, πού ἐντοπίζονται σὲ βάθ. 3.33 ἕως 3.40 μ. καὶ δὲν ἀφαιροῦνται. Πιθανῶς ἀποτελοῦν τμήμα δαπέδου ἐξωτερικοῦ χώρου, ἴσως αὐλῆς. Ἀνάμεσά τους διακρίνονται ἀρκετὰ ὄστρακα, ὅστὰ ζῶων καὶ τμήμα ἀμορφῆς μάζας χονδροῦ κονιάματος, χωρὶς ἐπιφάνεια διακόσμησης, διαστ. περ. 0.80×0.50 μ. Τομὴ πού διενεργήθηκε παρὰ τὴν νότια ὄψη τοῦ τοίχου Β στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65 ἐπιβεβαίωσε ὅτι οἱ μικροὶ αὐτοὶ λευκοὶ λίθοι συνεχίζονται σὲ μεγαλύτερο βάθος⁹².

Ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 65 συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς⁹³.

Βόρεια καὶ ἐξωτερικὰ τοῦ τοίχου Β, στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Χώρου 65, κάτω ἀπὸ πεσμένους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους οἱ ὁποῖοι ἀφαιρέθηκαν, συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα⁹⁴, μία σχεδὸν ἀκέραια λοπάδα μὲ χαμηλὰ σχετικά χονδρὰ τοιχώματα, τμήμα βάσης, πιθανῶς ἀπὸ ἀλάβαστρο, σχεδὸν ὀλόκληρο πύραυνο (εἰκ. 95γ), ὀλόκληρο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο, καθὼς καὶ ἓνα χαρακτηριστικὸ ὄστρακο μὲ «δαχτυλιές» (εἰκ.

92. Μικρὴ ομάδα μὲ λίγα ἐρυθροβαφῆ ὄστρακα, βαμμένες λαβές καὶ τμήματα ἀπὸ χεῖλη χονδρῶν ἀγγείων.

93. Τμήματα βάσεων μικρῶν κυπέλλων, λαβὴ μεγάλου χονδροῦ ἀγγείου, μελαμβαφῆ τμήματα πίθου καὶ τμήμα πίθου μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση. Τέλος, συλλέχθηκαν πιθανὰ συνανήκοντα τμήματα μικροῦ ἀγγείου μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος.

94. Τμήματα μικρῶν κυπέλλων, τμήματα πίθων μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση, τμήματα προχοῆς, τμήματα κάθετων καὶ ὀριζόντιων λαβῶν καὶ μερικὰ μελαμβαφῆ, ἐρυθρὰ ἢ καστανέρυθρα ὄστρακα.

106). Συλλέχθηκαν επίσης τμήματα εϋθρυπτου πορτοκαλόχρωμου λίθου (λειμωνίτης), έρυθροβαφούς λίθου και όρειά κρύσταλλος. Όπως αναφέρθηκε, αρκετά τμήματα όρειάς κρυστάλλου βρέθηκαν σε όλο τον χώρο (είκ. 107).

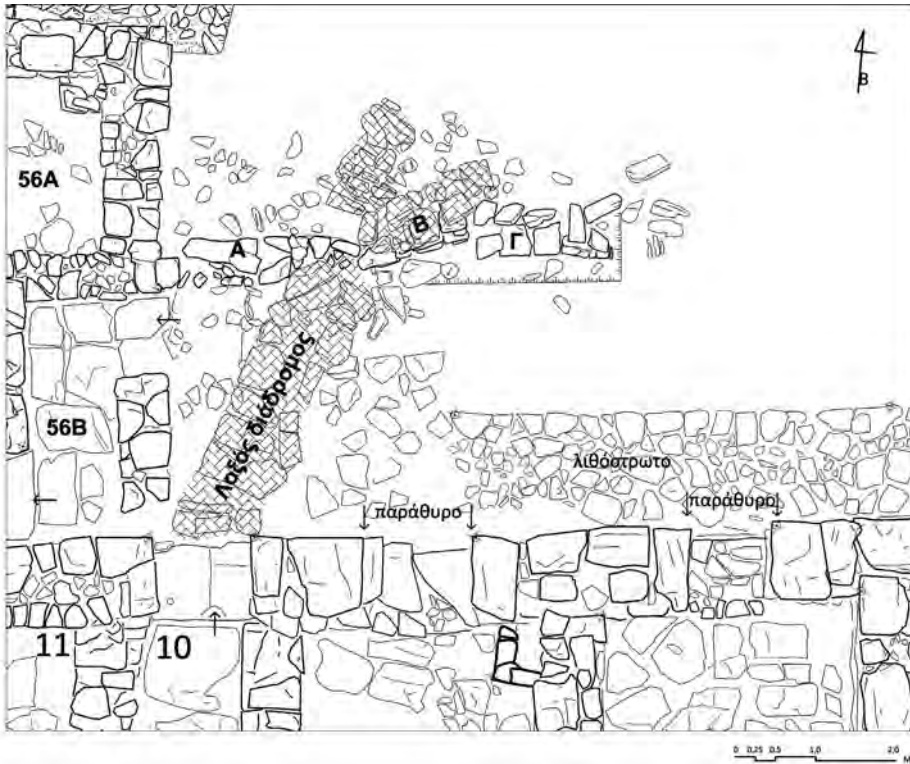
Συμπερασματικά σημειώνεται ότι τὸ Συγκρότημα Χώρων 65 σχετίζεται στην δομή του με χώρους που ανασκάφηκαν γύρω από τὸ Κεντρικό Κτίριο, και οί όποιοι προσκολλώνται σε αυτό. Μεταξύ αυτών είναι ή ράμπα του Χώρου 64, πιθανώς ο χώρος που βρίσκεται κάτω από τὸ ρωμαϊκό λιθόστρωτο στο ανατολικό τμήμα, οί Χώροι 45 και 48, ο Χώρος 61 και οί Χώροι 56Α και 56Β. Οί χώροι αυτοί φαίνεται πως οικοδομήθηκαν μετά την ΥΜ ΙΑ καταστροφή πάνω σε αρχαιότερα στρώματα, όπως δείχνει ή κεραμεική.

Περιοχή βόρεια τής βόρειας κεντρικής εισόδου

Βόρεια τής κεντρικής βόρειας εισόδου του Κεντρικού Κτιρίου τής Ζωμίνθου και ανατολικά του Χώρου 56Α και 56Β (σχ. 1) ανασκάφηκε τμήμα με σκοπό τόν καθαρισμό του από πεσμένους λίθους, καθώς και τήν διερεύνηση του ήδη αποκαλυφθέντος από παλαιότερες έρευνες λοξού διαδρόμου και τμήματος του λιθοστρώτου (σχ. 54).

Ο λοξός διάδρομος ακολουθεί ΒΑ. κατεύθυνση σε σχέση με τήν βόρεια κεντρική είσοδο. Βρίσκεται σε βάθος⁹⁵ 2.30 μ., λίγα μόλις εκατοστά χαμηλότερα από τὸ κατώφλι τής εισόδου τής. Αποτελείται από διπλή σειρά ασβεστολιθικών πλακοειδών λίθων μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, καθώς και γεμίσματα από μικρότερου μεγέθους λίθους. Έδράζεται πάνω σε χῶμα, αν και στην δυτική του όψη διακρίνονται μερικοί λίθοι κάτω από αυτόν, προφανώς για τήν ισοπέδωση του εδάφους (είκ. 108). Διατηρείται

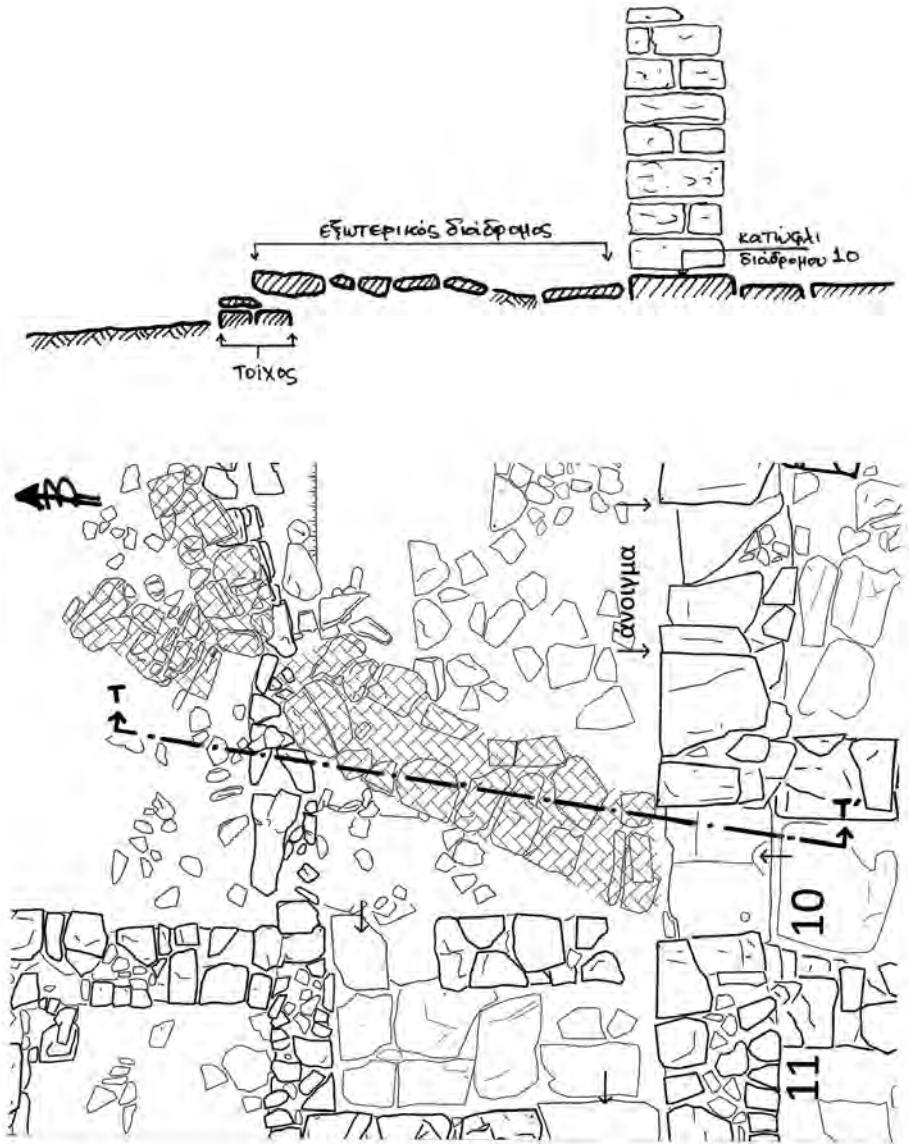
95. Ως σταθερό σημείο μέτρησης των βαθών στην περιοχή βόρεια τής κεντρικής εισόδου χρησιμοποιήθηκε τὸ βασικό σταθερό σημείο του Κεντρικού Κτιρίου που βρίσκεται επάνω στην ΒΔ. γωνία του Χώρου 12 και τὸ όποιο βρίσκεται σε ύψ. 103.732 μ. σε σχέση με τὸ βασικό σταθερό σημείο τής ανασκαφής, στο άλώνι δυτικά του Κεντρικού Κτιρίου τής Ζωμίνθου.

Σχ. 54. Κάτοψη της περιοχής βόρεια της κεντρικής βόρειας εισόδου.

σέ καλή κατάσταση. Έχει μῆκ. 3.03 μ., πλάτ. ἀπὸ 0.88 ἕως 1.23 μ. καὶ ὕψ. 0.33 μ.

Ἀκριβῶς βόρεια τῆς βόρειας ἀπόληξης τοῦ λοξοῦ διαδρόμου, σέ βάθ. 2.48 μ., δηλαδὴ 0.16 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸν λοξὸ διάδρομο (σχ. 55), ἀποκαλύφθηκε τοῖχος μὲ κατεύθυνση Δ. πρὸς Α. (τοῖχος Α, εἰκ. 109). Ὁ τοῖχος Α βρῖσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν μεσότοιχο τῶν Χώρων 56Α καὶ 56Β. Έχει μῆκ. 2.24 μ., πλάτ. 0.22 ἕως 0.56 μ. καὶ ὕψ. 0.11 ἕως 0.17 μ. Διακρίνονται ἀπὸ μία ἕως δύο σειρὲς δόμων. Τὸ γεγονός ὅτι βρῖσκεται σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο σέ σχέση μὲ τὸν λοξὸ διάδρομο ὑποδηλώνει τὴν κατασκευὴ του σέ πρωιμότερη φάση, κάτι ποὺ ἐνισχύεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν πιθανὸ συσχετισμὸ του μὲ τὸν μεσότοιχο τῶν Χώρων 56Α καὶ 56Β. Ἀκόμη, δὲν θὰ ἦταν πρακτικὸς ἕνας τοῖχος

Σχ. 55. Τομή τῆς περιοχῆς βόρεια τῆς κεντρικῆς βόρειας εἰσόδου.

ἀκριβῶς μπροστά ἀπὸ τὴν βόρεια κεντρικὴ εἴσοδο τῆς Ζωμίνθου ποὺ ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὴν ΓΜ ΙΑ περίοδο. Ἀπὸ τὸν τοῖχο Α συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς.

Ἀνατολικά τοῦ τοίχου Α ἀποκαλύφθηκε τοῖχος (τοῖχος Β, σχ. 54), ὁ ὁποῖος δὲν βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν τοῖχο Α. Ἔχει μῆκ. 1.40 μ., πλάτ. 0.65 μ., ὕψος ἀπὸ 0.45 ἕως 0.50 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε σειρὲς δόμων. Εἶναι ἐλαφρὰ διαταραγμένος, καθὼς παρουσιάζει κλίση πρὸς Β. Ἔχει κατεύθυνση ἴδια μὲ τὸν λοξὸ διάδρομο. Ἴσως ἦταν πρωιμότερος, τμῆμα τοῦ ὁποῖοῦ ἐκμεταλλεύθηκαν κατὰ τὴν νεοανακτορικὴ περίοδο. Συγκεκριμένα, εἶναι πιθανὸ οἱ ἀνώτεροι λίθοι τοῦ τοίχου Β νὰ ἀποτελοῦσαν τμῆμα τοῦ λοξοῦ διαδρόμου (ΓΜ ΙΑ), καθὼς παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιομορφία μεταξύ τους καὶ βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ἦρθαν στὸ φῶς ἀπὸ βᾶθ. 2.32 μ. (ὅπως καὶ οἱ λίθοι τοῦ λοξοῦ διαδρόμου) ἕως 2.75 μ.

Δυτικὰ τοῦ τοίχου Β ἀποκαλύφθηκε σειρά λίθων ποὺ βρίσκονται χαμηλότερα σὲ σχέση μὲ τὸν τοῖχο Β καὶ τὸν λοξὸ διάδρομο. Ἡ κατεύθυνση ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἴδια μὲ αὐτὴ τοῦ λοξοῦ διαδρόμου καὶ ἴσως ἀποτελοῦσαν τμῆμα του. Συλλέχθηκε ἐλάχιστη ποσότητα κεραμεικῆς.

Στὸ ἀνατολικότερο τμῆμα ποὺ ἀνασκάφηκε φέτος, ἀποκαλύφθηκε σὲ βᾶθ. 2.60 ἕως 2.65 μ. τοῖχος (τοῖχος Γ, εἰκ. 110), ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ δὲν βρίσκεται ἀκριβῶς στὴν ἴδια εὐθεία μὲ τὸν τοῖχο Α, εἶναι πιθανὸ νὰ ἀποτελοῦσε συνέχειά του. Κάποιοι λίθοι τοῦ τοίχου Γ ἔχουν διαταραχθεῖ, καθὼς παρουσιάζουν κλίση πρὸς Β. Ἔχει ἀνασκαφεῖ μέχρι μῆκ. 1.77 μ., πλάτ. ἀπὸ 0.60 ἕως 0.65 μ., ὕψ. ἀπὸ 0.17 ἕως 0.19 μ. καὶ ἔχει δύο ἕως τρεῖς σειρὲς δόμων ἀπὸ ὀρθογώνιους καὶ σχεδὸν τετράγωνους λίθους μεσαίου καὶ μεγαλύτερου μεγέθους. Ἐνδέχεται νὰ συνεχίξει ἀνατολικότερα. Συλλέχθηκε μικρὴ ποσότητα κεραμεικῆς⁹⁶.

96. Ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα, ὅπως τμῆμα δίσκου, τμήματα κυπέλων μὲ κάθετα τοιχώματα, τμήματα ἀπὸ ἄλλα κύπελλα καὶ ὄστρακα μελαμβαφῆ καὶ ἐρυθροβαφῆ.

Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ ἐνδεχόμενον οἱ παραπάνω τοῖχοι, ἢ ἔστω κάποιον ἀπὸ αὐτούς, νὰ λειτουργοῦσαν ὡς ἀναλημματικοί, λόγω τῆς ἔντονης κλίσης τοῦ ἐδάφους πρὸς Β. Εἰδικότερα, ἀνάμεσα στοὺς ἀνατολικότερους λίθους τοῦ τοίχου Α καὶ τῶν δυτικότερων λίθων τοῦ τοίχου Β παρατηρήθηκε βαθὺ χάσμα, πιθανότατα λόγω ὑπαρξέως βράχου κάτω ἀπὸ αὐτούς. Δύο πλάκες ποὺ βρέθηκαν παρὰ τὸν τοῖχο Β ἴσως γέμιζαν τὸ κενὸ ἀνάμεσα στοὺς τοίχους καὶ τὸ λιθόστρωτο⁹⁷, ποὺ βρίσκεται βόρεια τῆς ἐξωτερικῆς ὄψης τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου (εἰκ. 111).

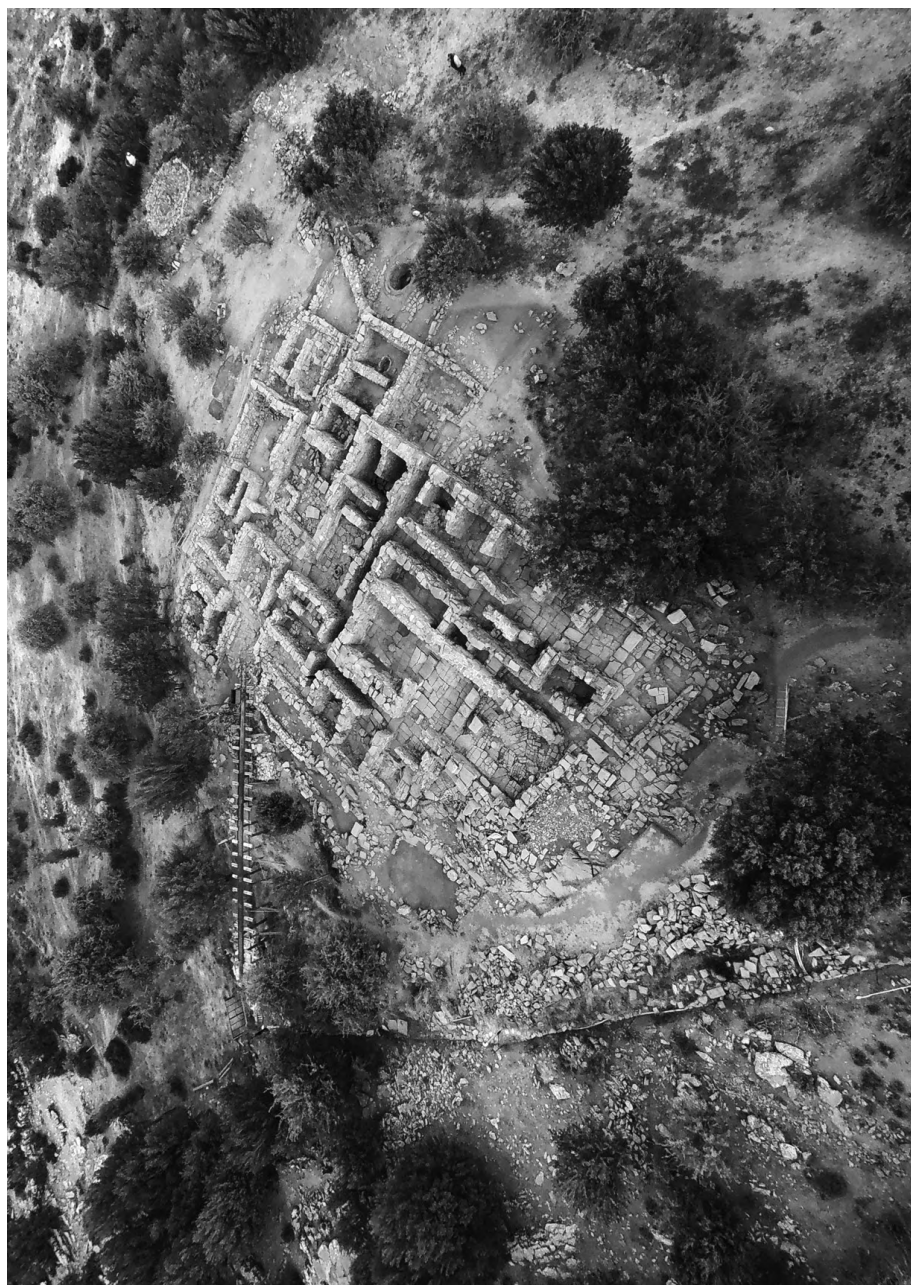
Ἀνατολικά τῆς εἰσόδου τοῦ Χώρου 56B καὶ δυτικά τοῦ λοξοῦ διαδρόμου ἀνασκάφθηκε μικρὸ, σχεδὸν τριγωνικοῦ σχήματος, τμήμα (εἰκ. 109) σὲ βάρθ. 2.54 ἕως 2.66 μ. Ὁ Χῶρος 56B εἶχε ἀνασκαφεῖ σὲ παλαιότερες ἔρευνες⁹⁸, ὅπου καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ εἴσοδος τοῦ χώρου αὐτοῦ κάτω ἀπὸ παχὺ στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ πεσμένους λίθους προσκολλημένους μεταξύ τους μὲ ἄλατα. Ἡ νέα ἔρευνα ἀποκάλυψε ἀρκετοὺς νέους λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου κυρίως μεγέθους σὲ σχεδὸν ὀριζόντια διάταξη. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐδράζονται κάτω ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους λίθους τοῦ λοξοῦ διαδρόμου, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε. Ἴσως πρόκειται γιὰ κλείσιμο τῆς εἰσόδου πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ διαδρόμου. Συλλέχθηκαν ἀρκετὰ ὄστρακα⁹⁹ καὶ ἓνα σχεδὸν ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο (εἰκ. 112) μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

97. Ἐλάχιστη κεραμεικὴ, ἀδιάγνωστα κυρίως ὄστρακα.

98. ΠΑΕ 2013, 234-236 καὶ ΠΑΕ 2014, 349-356.

99. Βρέθηκαν τμήματα ἀπὸ κύπελλα καὶ τμήμα ἀπὸ πόδι χύτρας.

Είχ. 1. Αεροφωτογραφία του Κεντρικού Κτιρίου μετά τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 2019.

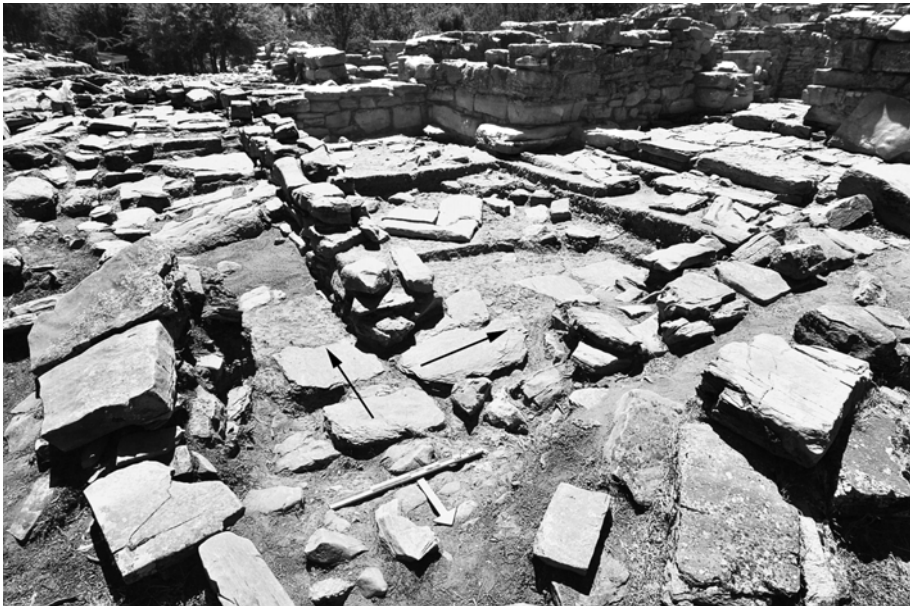
Εἰκ. 2. Ἀεροφωτογραφία τοῦ Χώρου 1 καὶ τῶν γειτονικῶν χώρων.

Εἰκ. 3. Ὁ Χῶρος 1 ἀπὸ Ν. μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς.

Είχ. 4. Χώρος 1. Γενική λήψη από Δ.

Είχ. 5. Χώρος 1. Γενική λήψη από Β.

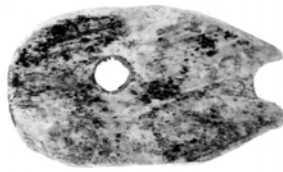
Είχ. 6. Χώρος 1. Άνασκαφή 2018. Συγκέντρωση αγγείων και τμήματα κονιαμάτων και πηλοχώματος.

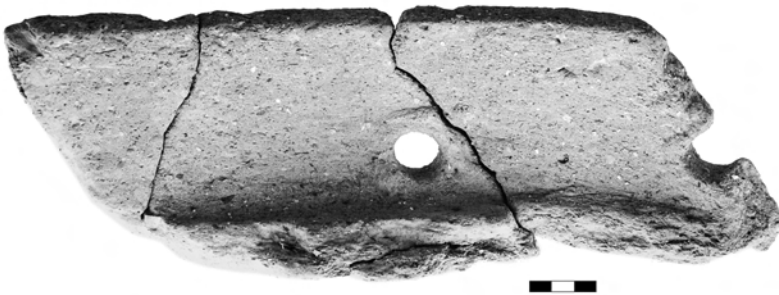
Είχ. 7. Χώρος 1. Συνέχεια άνασκαφής στο σημείο συγκέντρωσης αγγείων.

Είκ. 8. Χῶρος 1. Πόδι χύτρας με ἐγγράραξη καὶ τμήμα ἀπὸ «πλάθανο».

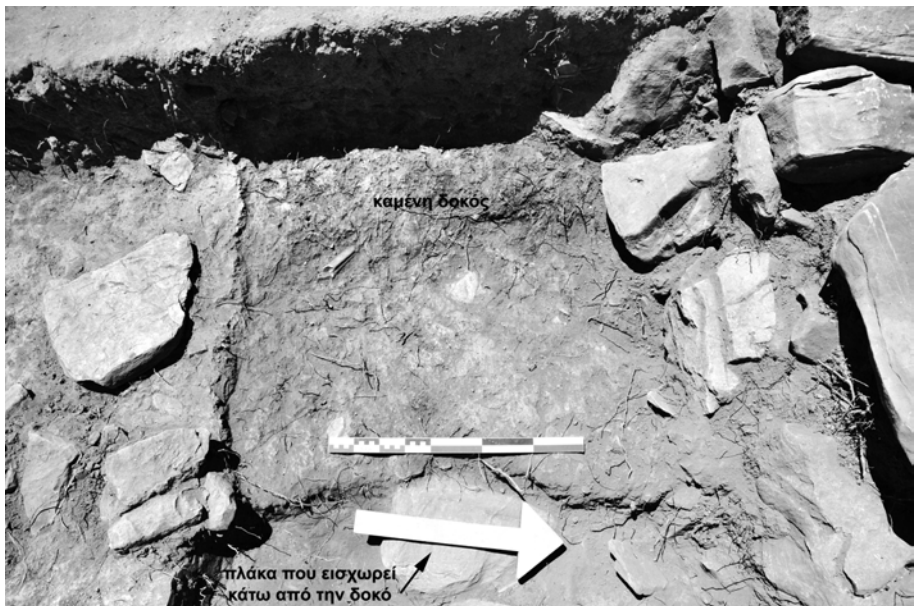
Είκ. 9. Χῶρος 1. Ὄστένο περίαπτο.

Είκ. 10. Χῶρος 1. Σκεῦος γιὰ τυροκομικὴ χρήση.

Είχ. 11. Τὰ δύο στρώματα στὸν Χῶρο 1. Μὲ μαῦρο σημειώνεται ἡ κεντρικὴ πλάκα δαπέδου πού βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τίς πλάκες δαπέδου ἀνατολικὰ τοῦ πολυθύρου.

Είχ. 12. Τὸ καμένο χῶμα καὶ δοκάρι ἄνω ορόφου στὴν ΒΔ. γωνία τοῦ Χῶρου 1.

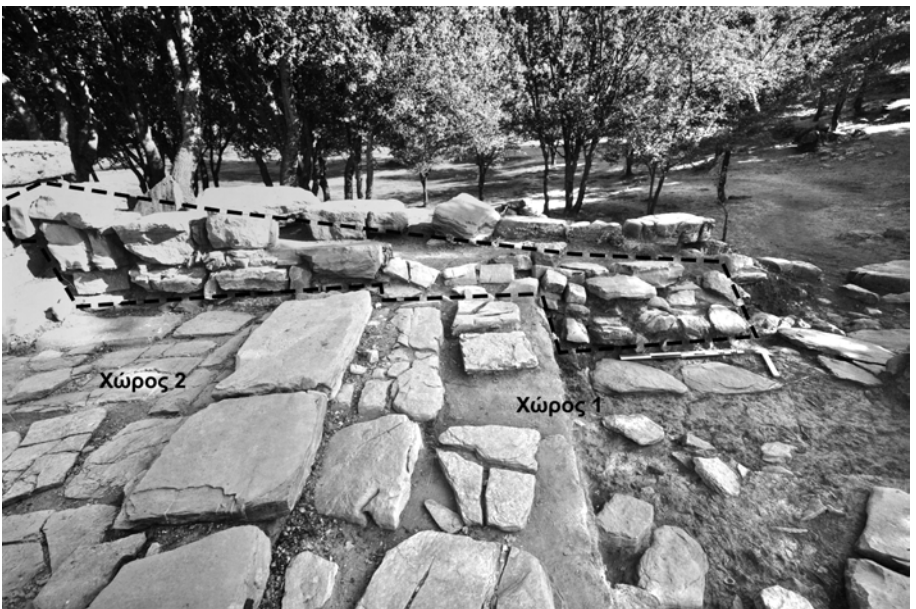
Είκ. 13. Χῶρος 1. α. Τμῆμα σφαιρικοῦ κυπέλλου με διακόσμηση σπείρας ἐξωτερικά. β. Τμῆμα χείλους λεκάνης με ἀνάγλυφη διακόσμηση. γ. Τμῆμα χείλους καρποδόχης με «πινελιά» ἐσωτερικά.

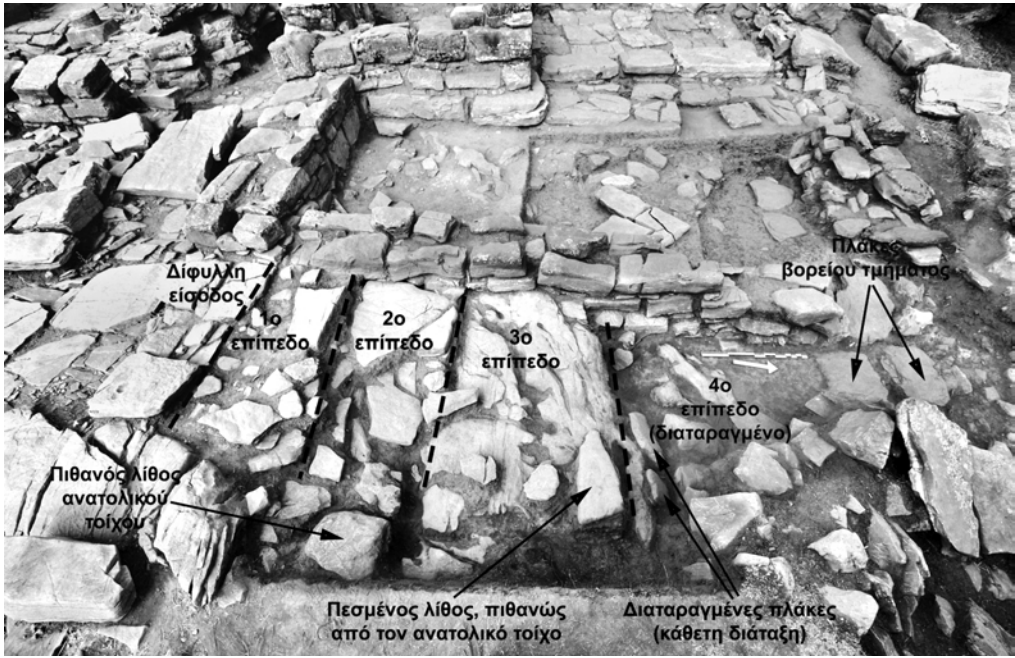
Είκ. 14. Χῶρος 1. Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου ταύρου.

Είκ. 15. Ο ανατολικός τοίχος του Χώρου 1.

Είκ. 16. Ο βόρειος τοίχος του Χώρου 1.

Είχ. 17. Χῶρος 64. Τελική λήψη ἀπὸ Α.

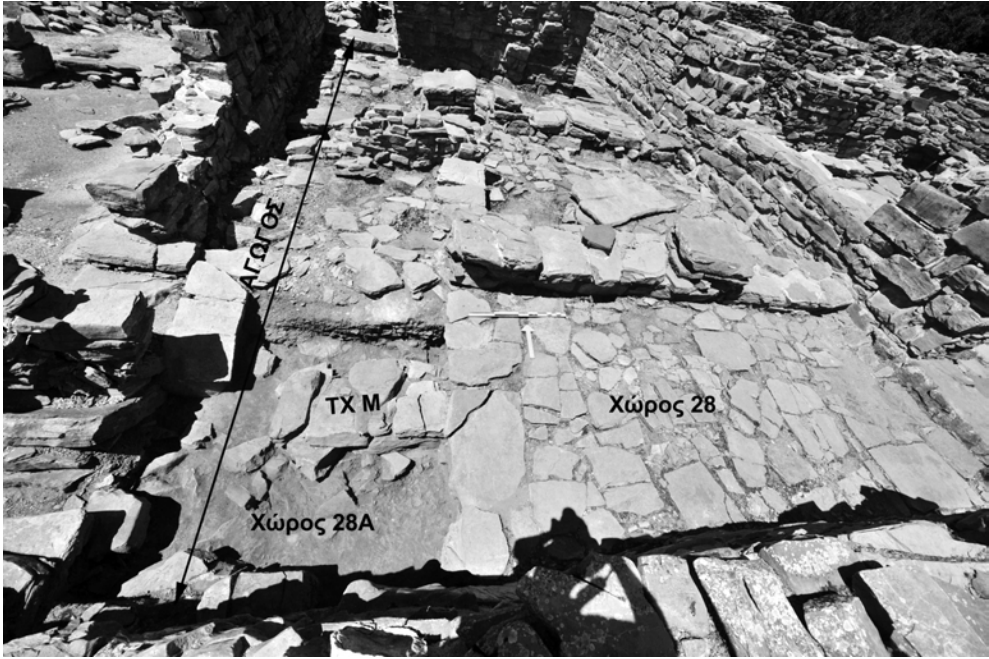
Είχ. 18. Χῶρος 64. Τμῆμα σώματος ἀπὸ snake-tube.

Είκ. 19. Χώρος 64. Οί πλάκες που εισχωρούν κάτω από τον τοίχο μεταξύ Χώρου 1 και 64.

Είκ. 20. Άεροφωτογραφία του Χώρου 28Α.

Είκ. 21. Γενική λήψη από Ν. τῶν Χώρων 28 καὶ 28Α.

Είκ. 22. Χώρος 28Α. Θραῦσμα πινακίδας Ἱερογλυφικῆς/Γραμμικῆς Α Γραφῆς.

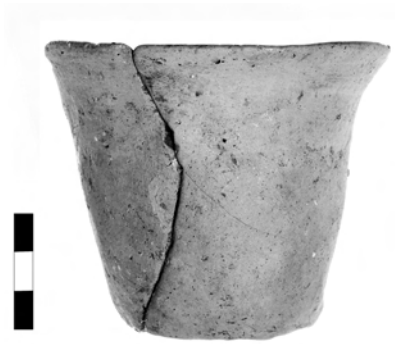
Είκ. 23. Πόδι τριποδικοῦ σκεύους με ἐγχαράξεις, πὸ βρέθηκε στὸν Χώρο 19 τὸ 2013.

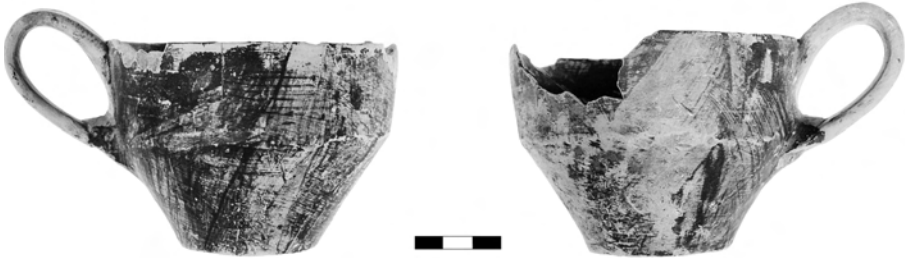
Είκ. 24. Χώρος 28Α. Λίθος που αφαιρέθηκε παρά τόν νότιο τοίχο και διαφοροποίηση χώματος κάτω από αυτόν.

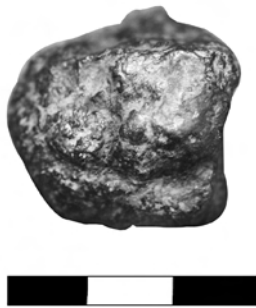
Είκ. 25. Χώρος 28Α. Τά egg-cups στήν όπή άγωγού στον νότιο τοίχο.

Είκ. 26. Χῶρος 28Α. Κύπελλο με ὑψηλά τοιχώματα καὶ ἔξω νεῦον χειλός.

Είκ. 27. Χῶρος 28Α. Μόνωτο τροπιδωτὸ κύπελλο.

Είκ. 28. Χῶρος 28Α. Μικρὸ τμήμα σιδηρόπετρας.

Είκ. 29. Άεροφωτογραφία τοῦ ΝΑ. τμήματος τοῦ Κεντρικοῦ Κτιρίου.

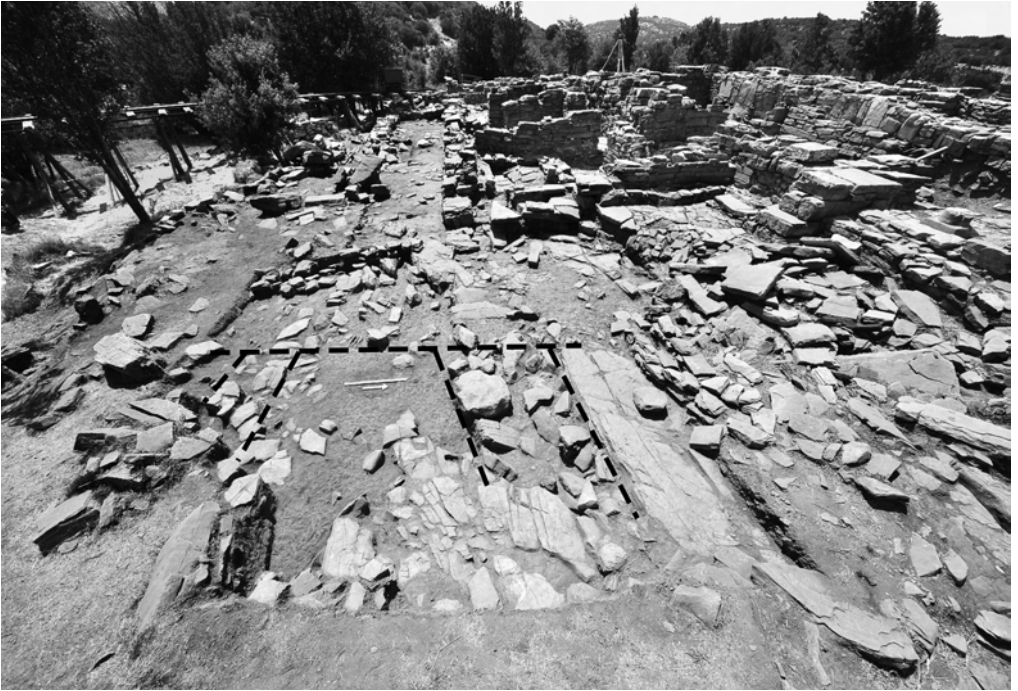
Είκ. 30. Χῶρος 32. Τὸ σημεῖο πὺ ἐρευνήθηκε ἀνατολικά τῆς δυτικῆς παραστάδας.

Είχ. 31. Χώρος 32. Η ανατολική όψη τῆς μεγάλης εἰσόδου (δυτική παραστάδα), ἣ ὁποία ἔχει ὑποστῆι πολλές ἀλλαγές σὲ μεταγενέστερες περιόδους.

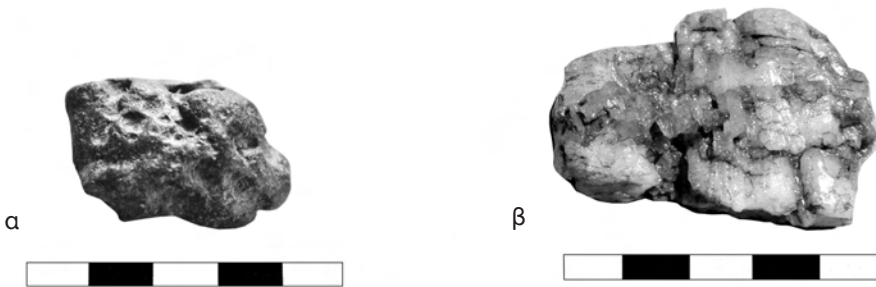
Είχ. 32. Χώρος 32. Τὸ τμήμα ἀνατολικά τῆς δυτικῆς παραστάδας ἀπὸ Β.

Εἰκ. 33. Περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 32 ἀπὸ Α. Σημειώνονται οἱ πιθανοὶ τοῖχοι.

Εἰκ. 34. Περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 32. Τὸ σχεδὸν κυκλικὸν σχῆματος τμήμα λίθου.

Είκ. 35. Περιοχή νότια του Χώρου 32. Σιδηρούχα μάζα, πιθανώς μεταλλευτικό υποπροϊόν, και θραύσμα όρείας κρυστάλλου.

Είκ. 36. Ἡ κλίση τοῦ δαπέδου τοῦ Χώρου 33 πρὸς τὸν Χῶρο 44.

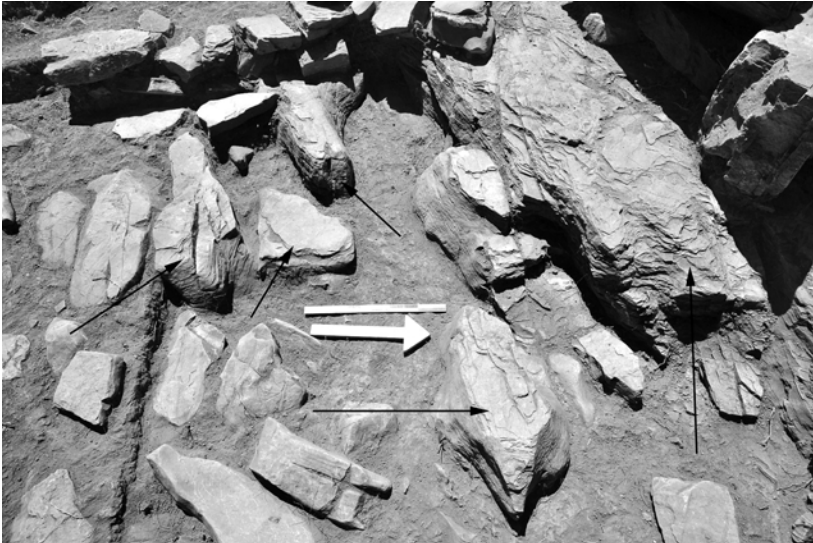
Εἰκ. 37. Ὁ Χῶρος 44 μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν. Λήψη ἀπὸ Ν.

Εἰκ. 38. Ἡ περιοχή νότια τοῦ Χώρου 44 μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς. Λήψη ἀπὸ Ν.

Εἰκ. 39. Χῶρος 44. Τοιχάριο σὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου.

Εἰκ. 40. Οἱ βράχοι πὸ ἀποκαλύφθηκαν στὴν περιοχὴ νότια τοῦ Χώρου 44. Λήψη ἀπὸ Α.

Είκ. 41. Χώρος 44. Πήλινο αντικείμενο με όπη.

Είκ. 42. Άεροφωτογραφία των Χώρων 45Α, 45Β και 48 μετά την ολοκλήρωση των φετινών έργασιών.

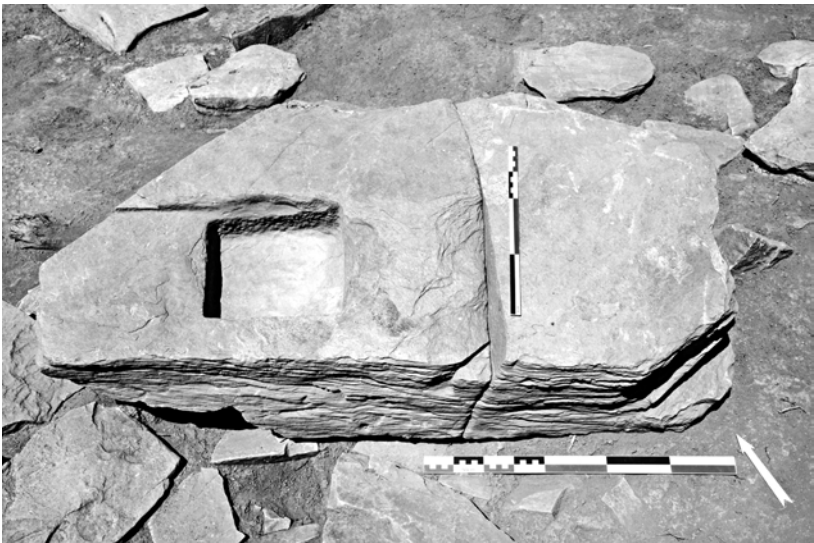
Εἰκ. 43. Οἱ Χῶροι 45B καὶ 48 ἀπὸ N. μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν.

Εἰκ. 44. Οἱ Χῶροι 45B καὶ 48 ἀπὸ B. μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν.

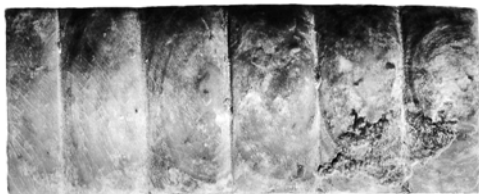
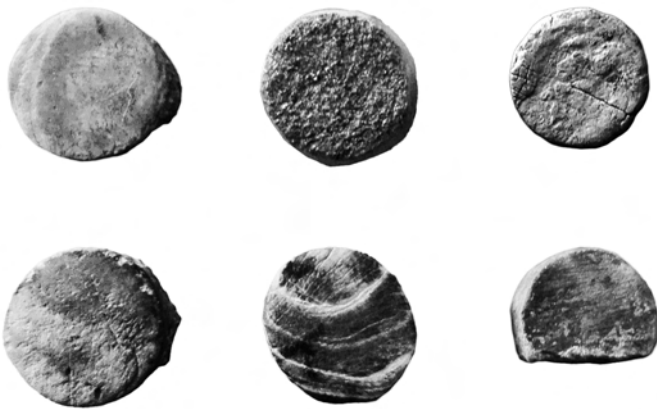
Εἰκ. 45. Χῶρος 45B. Λίθος με ὀρθογώνιο τόρμο.

Εἰκ. 46. Χῶρος 45B. Λίθος με ὀρθογώνιο τόρμο.

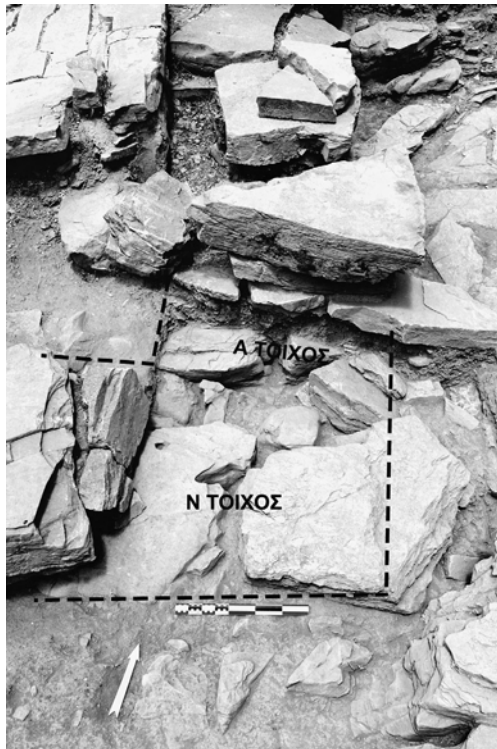
Εικ. 47. Χῶρος 45B. Τὸ πίσω μέρος τοῦ κάλυκα σφαίρας.

Εικ. 48. Λίθινα ἐνθέματα, πιθανῶς ἀπὸ Ζατρίκιο.

Είκ. 49. Τοιγάριο μεταξύ Χώρων 45B και 44 και προέκταση του Χώρου 44.

Είκ. 50. Η ΝΑ. γωνία του Χώρου 43 από Ν.

Είκ. 51. Χάλκινο αντικείμενο από την ΝΑ. γωνία του Χώρου 43.

Είκ. 52. Αεροφωτογραφία του ΝΔ. τμήματος του Κεντρικού Κτιρίου.

Εἰκ. 53. Χῶρος 46. Ὁ πλακοειδῆς λίθος τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνώτερου ἐπιπέδου ποῦ ἔχει ἀφεθεῖ *in situ* κατὰ τὸ 2019. Λήψη ἀπὸ Ν.

Εἰκ. 54. Χῶρος 46. Λήψη ἀπὸ Ν.

Είκ. 55. Χῶρος 46. Πήλινη πλαστική διακόσμηση σὲ μορφή ἀχιβάδας.

Είκ. 56. Χῶρος 46. Τοιχάριο στὰ νότια τοῦ νοτίου τοίχου.

Εἰκ. 57. Χῶρος 46. Πλακόστρωτο τοῦ κατώτερου δαπέδου.

Εἰκ. 58. Χῶρος 46. Λίθος ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ τοῖχο πὺ ἔχει ἀφεθεῖ στὴν θέση του.

Εἰκ. 59. Ὁ ἡμικλίονας στὴν ΒΔ. γωνία τοῦ Χώρου 46.

Εἰκ. 60. Τὸ θρακίον τοῦ Χώρου 46 μετὰ τὴν συντήρησή του.

Εἰκ. 61. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ Χώρου 48 ἀπὸ ἀνατολικά μετὰ τὴν δλοκλήρωση τῶν φετινῶν ἔργασιῶν.

Εἰκ. 62. Πλάκες στὸ ἀνατολικότατο τμήμα τοῦ Χώρου 48 ἀπὸ Β.

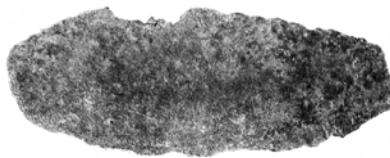
Εἰκ. 63. Χῶρος 48. Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ σκάμματος ἀπὸ Ν. μετὰ τὴν ολοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν.

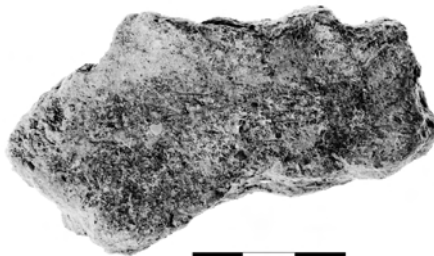
Εἰκ. 64. Χῶρος 48. Ἡ κατώτερη ἐπίχωση ἀπὸ Δ. μετὰ τὴν ολοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν.

Εἰκ. 65. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ Χώρου 48 ἀπὸ ΝΑ. μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν φετινῶν ἐργασιῶν.

Εἰκ. 66. Χῶρος 48. Χάλκινο μαχαιρίδιο.

Εἰκ. 67. Χῶρος 48. Τμῆμα κρατευτῆ.

Είκ. 68. Άεροφωτογραφία τοῦ Χώρου 61.

Είκ. 69. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ Χώρου 61. Λήψη ἀπὸ Δ.

Είκ. 70. Ο νότιος τοίχος του Χώρου 61. Λήψη από Β.

Είκ. 71. Το τοιχάριο στο δυτικό τμήμα του Χώρου 61. Λήψη από Α.

Είκ. 72. Ο Χῶρος 61 πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῶν φετινῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν. Λήψη ἀπὸ Β.

Είκ. 73. Ο Χῶρος 61 μετὰ τὸ τέλος τῶν φετινῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν. Λήψη ἀπὸ Δ.

Εἰκ. 74. Ὁ Χῶρος 61 μετὰ τὸ τέλος τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν. Λήψη ἀπὸ Β.

α

β

Εἰκ. 75. Χῶρος 61. Τμῆμα ὀρείας κρυστάλλου καὶ γαύλιος ἀπὸ κάπρο.

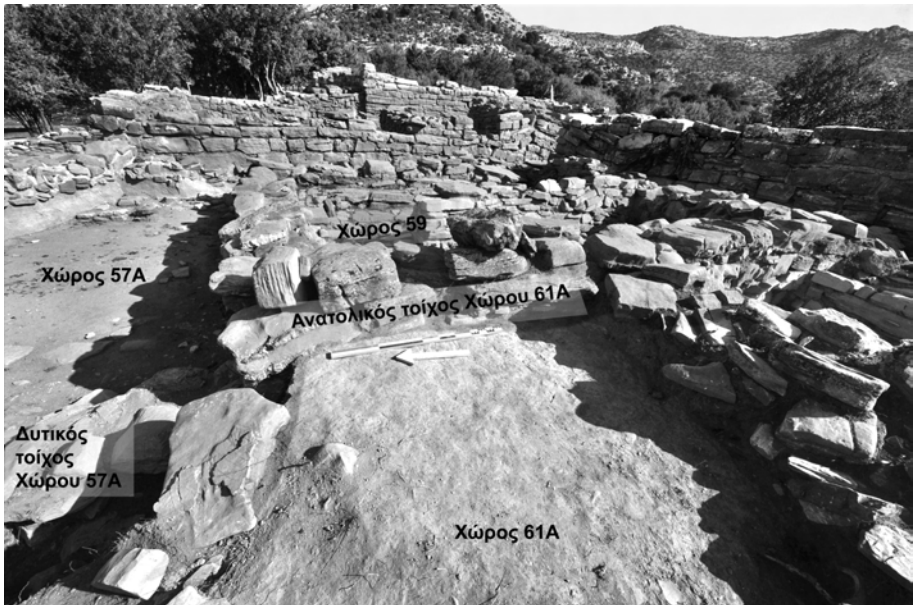
Εικ. 76. Κοντινή λήψη από δυτικά του λίθου από τον βόρειο τοίχο του Χώρου 61.

Εικ. 77. Χώρος 61. Τμήμα από προχοειδές αγγείο με σχοινοειδή διακόσμηση και βότσαλο με εγχάρακτη διακόσμηση.

Είχ. 78. Πεσμένοι λίθοι στὰ βόρεια τοῦ Χώρου 61.

Είχ. 79. Ὁ Χώρος 61A μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ λιθοσωροῦ τοῦ Χώρου 61.

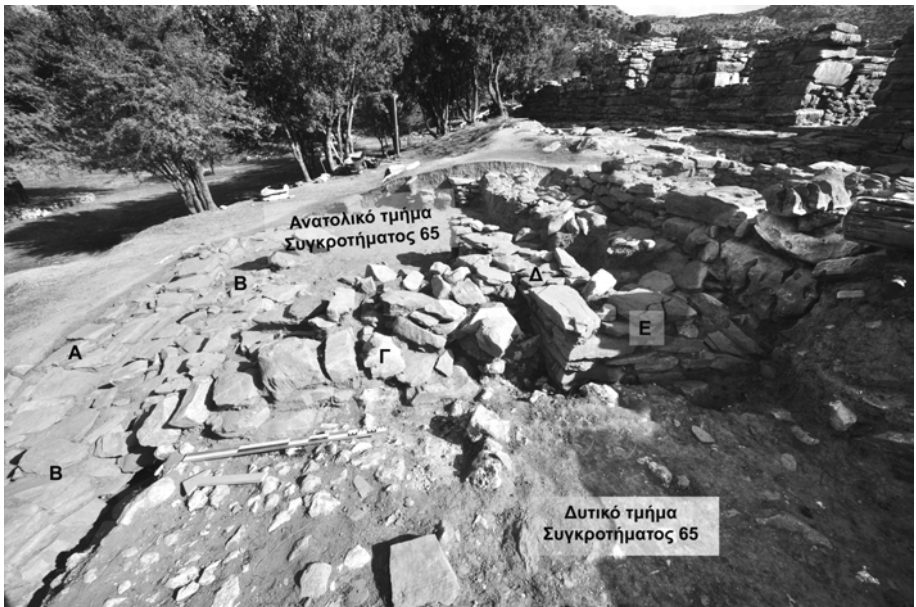
Είκ. 80. Χῶρος 65. Οἱ τοῖχοι Α καὶ Β, ἀπὸ Β.

Είκ. 81. Χῶρος 65. Ἡ ἀνατολική ὄψη τοῦ τοίχου Γ.

Εἰκ. 82. Χώρος 65. Ἡ βόρεια ὄψη τοῦ τοίχου Δ.

Εἰκ. 83. Χώρος 65. Ἡ δυτική ὄψη τοῦ τοίχου Γ καὶ τοῦ τοίχου Ε.

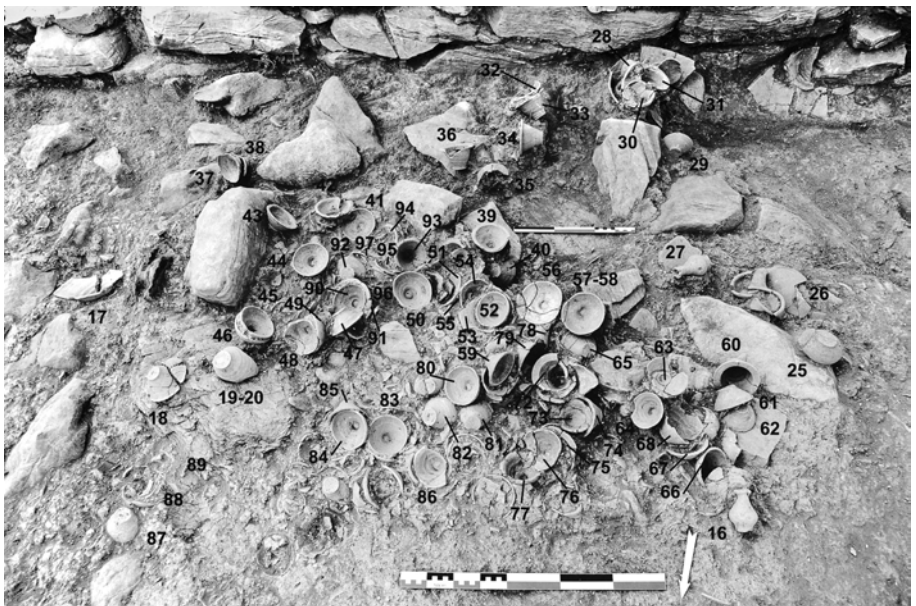
Είχ. 84. Χώρος 65. Η ανατολική όψη του τοίχου Στ, ο οποίος εισχωρεί κάτω από την «κατασκευή».

Είχ. 85. Τμήμα του Χώρου 65 από Β. Διακρίνεται ο ανατολικός τοίχος και η «κατασκευή».

Εἰκ. 86. Ἀεροφωτογραφία τῶν Χώρων 56Α, 56Β καὶ ἀνώτερου στρώματος τοῦ Χώρου 65 ἀπὸ ΒΑ.

Εἰκ. 87. Χῶρος 65. Συγκέντρωση ἀγγείων στὴν κατασκευή, σὲ βάθος 3.03-3.14 μ., ἀπὸ Β.

Είκ. 88. Χώρος 65. Κύπελλα τοῦ βορείου τμήματος τῆς κατασκευῆς ἀπὸ Β.

Είκ. 89. Χώρος 65. Ὑψηλὰ κύπελλα με ἕξω νεῦον χεῖλος καὶ προχοῖδια.

Εἰκ. 90. Χῶρος 65. Διάφοροι τύποι κυπέλλων.

Εἰκ. 91. Χῶρος 65. «Κατασκευή». Ρυτὸ ὠσειδοῦς σχήματος *in situ*.

Εικ. 92. Χῶρος 65. «Κατασκευή». Ρυτὸ ὠσειδοῦς σχήματος *in situ*.

Εικ. 93. Χῶρος 65. «Κατασκευή». Δύο ὄψεις τοῦ ὠσειδοῦς ρυτοῦ.

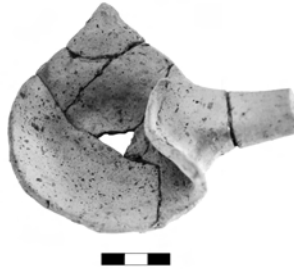
Εἰκ. 94. Χῶρος 65. «Κατασκευή». Κωνικό ρυτὸ με διακόσμηση «χελωνίου».

α

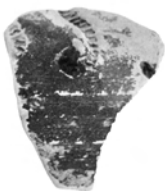

β

γ

Εἰκ. 95. Χῶρος 65. Λύγνοι καὶ πύραυνο.

α

β

Εἰκ. 96. Χῶρος 65. Μελαμβάφες ὄστρακο με ἐμπίεστη διακόσμηση καὶ τμήμα egg-cup.

Είχ. 97. Χῶρος 65. Ένετικὸ νόμισμα.

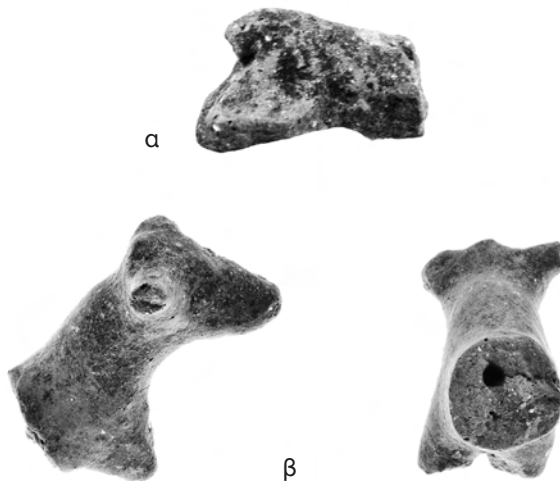
Είχ. 98. Χῶρος 65. Πεσμένες πλάκες πὺ ἴσως ἀνήκαν σὲ δάπεδο.

Είκ. 99. Χῶρος 65. Τμήματα πήλινων ειδωλίων.

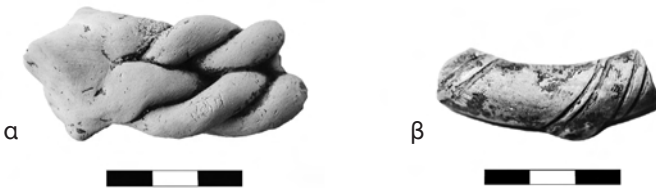
Είκ. 100. Χῶρος 65. Τμήμα γυναικείου ειδωλίου.

Είκ. 101. Χῶρος 65. Τμήματα πήλινων ειδωλίων ζώων.

Εικ. 102. Χώρος 65. Έγχειρίδιο και δαχτυλίδι από χαλκό.

Εικ. 103. Χώρος 65. Τμήμα πήλινης κόμης και τμήμα λαβής.

Εικ. 104. Τμήμα του Χώρου 65, όπου οι τοίχοι Δ, Ε και ΣΤ σχηματίζουν «Π».

Εἰκ. 105. Χῶρος 65. Βάσεις πήλινων ρυτῶν.

Εἰκ. 106. Χῶρος 65. Τμῆμα πήλινου σκεύους με δαχτυλιές.

Εἰκ. 107. Χῶρος 65. Τμῆμα ὀρείας κρυστάλλου.

Εἰκ. 108. Β. τῆς βόρειας κεντρικῆς εἰσόδου. Ἡ δυτικὴ ὄψη τοῦ λοξοῦ διαδρόμου. Διακρίνονται λίθοι κάτω ἀπὸ αὐτόν.

Είκ. 109. Η περιοχή βόρεια τῆς κεντρικῆς βόρειας εἰσόδου μετὰ τὴν ἀνασκαφή. Λήψη ἀπὸ Δ.

Είκ. 110. Β. τῆς βόρειας κεντρικῆς εἰσόδου. Κοντινὴ λήψη τῶν τοίχων Β καὶ Γ ἀπὸ Ν.

Εικ. 111. Περιοχή βόρεια τής κεντρικής βόρειας εισόδου. Τελική λήψη από Ν.

Εικ. 112. Β. τής βόρειας κεντρικής εισόδου. Άκέραιο κωνικό κύπελλο, όπως βρέθηκε.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΟΥΜΑΣΑΣ

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ στὴ μινωικὴ Κουμάσα (εἰκ. 1-3) διεξήχθη ἀπὸ τὶς 29 Ἰουλίου ἕως καὶ τὶς 17 Αὐγούστου. Κατὰ τὴν πρώτη βδομάδα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν ὑλοποιήθηκε τὸ νέο σύστημα ἀνασκαφικοῦ κανάβου στὴν περιοχὴ τοῦ οἰκισμοῦ¹. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε καὶ πάλι, ὅπως καὶ κατὰ τὴν περυσινὴ περίοδο, σὲ τέσσερις τομεῖς τοῦ οἰκισμοῦ (Τομεῖς 4, 8, 16 καὶ 18). Παράλληλα συνεχίστηκε ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ὀστεοαρχαιολογικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ νέα ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου. Τέλος, ἐκπονήθηκε καὶ κατατέθηκε ἡ ἀπαιτούμενη μελέτη γιὰ τὶς προδιαγραφὲς συντήρησης καὶ μακροπρόθεσμης διατήρησης τῶν ἀνασκαφικῶν εὐρημάτων².

Σχεδιασμός, μελέτη καὶ ὑλοποίηση νέου ἀνασκαφικοῦ κανάβου

Ὁ σχεδιασμός, ἡ μελέτη καὶ ἡ ὑλοποίηση ἑνὸς νέου συστήματος ἀνασκαφικοῦ κανάβου κρίθηκε ὡς ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συστηματοποίηση τῆς σταδιακῆς τεκμηρίωσης καὶ ἀνάδειξης τῶν προϊστορικῶν καταλοίπων ἀλλὰ καὶ τὴ βελτιστοποίηση τῆς διάχυσης τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας. Οἱ σχετικὲς ἐργασίες στὸ πεδίο διεξήχθησαν ἀπὸ τὶς 29 Ἰουλίου ἕως

1. Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν προηγούμενων ἐτῶν βλ. *Ἔργον* 2012, 85-90· 2013, 55-58· 2014, 45-50· 2015, 45-48· 2016, 31-32· 2017, 49-52· 2018, 49-53· *ΠΑΕ* 2012, 185-216· 2013, 307-328· 2014, 423-448· 2015, 525-547· 2016, 553-582· 2017, 449-459· 2018, 477-506· ἐπίσης Δ. Παναγιωτόπουλος, Μινωικὴ Κουμάσα: Ἀνασυνθέτοντας τὴν ἱστορία ἑνὸς μεθόριου κέντρου τῆς νότιας Κρήτης, στὸ Π. Καραναστάση, Α. Τζιγκουνάκη, Χ. Τσιγωνάκη (ἐπιμ.), *Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο Κρήτης. Πρακτικὰ τῆς 3ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*, Α' (Ρέθυμνο 2015) 227-239.

2. Γιὰ τοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς βλ. στὸ τέλος τῆς ἔκθεσης.

καὶ τὶς 3 Αὐγούστου μὲ στόχο ἀφ' ἑνὸς τὴ μελέτη καὶ σχεδίαση ἀνασκαφικοῦ κανάβου γιὰ συνολικὴ ἔκταση ἄμεσου ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴν περιοχὴ τῆς Κουμάσας 40 στρεμμάτων περίπου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ὑλοποίηση ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συστήματος ἀνασκαφικοῦ κανάβου στὴ θέση τοῦ οἰκισμοῦ στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος Κορακιές, σὲ ἔκταση 3 στρεμμάτων (εἰκ. 4). Μετὰ τὸν ἔλεγχο ὑφισταμένων τοποσταθερῶν καὶ ἀποτυπώσεων λεπτομερειῶν, ἐπιλέχθηκε ὡς σύστημα ἀναφορᾶς τῶν τοπογραφικῶν ἐργασιῶν ποὺ πραγματοποιήθηκαν τὸ WGS84, ὅπως αὐτὸ ὑλοποιεῖται ἀπὸ τὰ δύο ὑφιστάμενα τοποσταθερά, μὲ σκοπὸ τὴ συμβατότητα μὲ τὶς προγενέστερες ἀποτυπώσεις. Ἐν τούτοις, μέσω μετρήσεων μὲ γεωδαιτικὸ GPS καὶ κάνοντας χρῆση τοῦ συστήματος ἐντοπισμοῦ HEPOS, προσδιορίσθηκαν οἱ συντεταγμένες τῶν τοποσταθερῶν στὸ ΕΓΣΑ87, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μεταφορὰ τῶν σχεδίων σὲ αὐτὸ τὸ σύστημα ἀναφορᾶς, ἐὰν αὐτὸ ἀπαιτηθεῖ. Στὰ ὑφιστάμενα διαγράμματα παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων ἐμφανίζεται τετραγωνικὸς ἀνασκαφικὸς κανάβος μὲ διάσταση στοιχειώδους τετραγώνου 20×20 μ. καὶ κορυφές σὲ σημεῖα μὲ ἀκέραιες συντεταγμένες στὸ WGS84.

Ἡ ὑλοποίηση τοῦ ἀνασκαφικοῦ κανάβου ἔγινε μέσω τῆς κατασκευῆς τσιμεντένιων βάρων χαμηλοῦ ὕψους, στὰ ὁποῖα πακτώθηκαν μεταλλικὰ μπουλόνια μὲ ὀπὴ κατάλληλη γιὰ χρῆση σὲ ἐξαναγκασμένες κεντρώσεις στυλαίων πρισμάτων καὶ γεωδαιτικῶν σταθμῶν. Ἡ ὀπὴ εὐρίσκεται στὸ ἀκριβὲς σημεῖο τῶν κορυφῶν τοῦ κανάβου, τὸ ὁποῖο προσδιορίσθηκε μέσω πολικῶν συντεταγμένων ἀπὸ τὰ ὑφιστάμενα τοποσταθερά. Γιὰ τὴν ἐπιτευξη τῆς ὑψηλότερης δυνατῆς ἀκρίβειας χρησιμοποιήθηκε πρίσμα μικρῆς διαμέτρου τοποθετημένου σὲ ὕψος 10 ἐκ. ἀπὸ τὸ πρὸς προσδιορισμὸ σημεῖο. Οἱ μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν μέσω γεωδαιτικοῦ σταθμοῦ τύπου Leica 1203R. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κορυφῶν τοῦ κανάβου, αὐτὲς ἀποτυπώθηκαν μὲ χρῆση γεωδαιτικοῦ σταθμοῦ, ὥστε νὰ προσδιορισθοῦν τὰ ὑψόμετρα τῶν μπουλονιῶν. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο καθίστανται γνωστὲς καὶ οἱ τρεῖς συντεταγμένες καί, συνεπῶς, τὰ μπουλόνια μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν ἐξάρτηση τῶν μετρήσεων μὲ γεωδαιτικὸ σταθμὸ στὴν (συνήθη σὲ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες) περίπτωση ποὺ ἐπιλέγεται ἡ μέθοδος τῆς ἐλεύθερης στάσης (free station). Τέλος,

για την τεκμηρίωση των τοπογραφικών εργασιών δημιουργήθηκε ένα νέο ψηφιακό διανυσματικό αρχείο σε περιβάλλον AutoCAD. Ο ορθοφωτοχάρτης που χρησιμοποιήθηκε ως υπόβαθρο προέρχεται από το Έθνικό Κτηματολόγιο και βασίζεται σε λήψεις περιόδου 2007-2009. Καθώς αυτός είναι γεωαναφερόμενος σε ΕΓΣΑ, υπέστη μετακίνηση, στροφή και αλλαγή κλίμακας ώστε να γεωαναφερθεί στο WGS84.

Άνασκαφή οικισμού

Ο βασικός στόχος της ανασκαφικής έρευνας στον χώρο του οικισμού ήταν η συνέχιση των εργασιών σε τομείς οι οποίοι είχαν διερευνηθεί στις ανασκαφές μεταξύ του 2012 και 2015 και του 2018 (εικ. 2-3, 5)³ αλλά και ο αρχαιολογικός έλεγχος των αποτελεσμάτων της γεωφυσικής διασκόπησης που είχε διεξαχθεί τον Νοέμβριο του 2017 στο κεντρικό τμήμα του οικισμού (εικ. 6)⁴.

Τομέας 4: Κατά τη διάρκεια της φετινής περιόδου συνεχίστηκε η ανασκαφή του Τομέα 4, ο οποίος είχε διερευνηθεί το 2012 και 2018 (εικ. 5, 7)⁵. Ο τομέας 4 βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του οικισμού, βόρεια του τμήματος μεγάλου νεοανακτορικού κτιρίου (Τομέας 1) και ανατολικά του έπονομαζόμενου ιερού (Τομέας 8). Η ανασκαφή του 2012 είχε αποκαλύψει τμήμα ενός ΥΜ Ι κτιρίου, οι τοίχοι του οποίου σώζονταν σε χαμηλό ύψος⁶. Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας το 2018 με την ταυτόχρονη επέκταση των όριων του τομέα προς Β. και Α. είχε ως στόχο την επαλήθευση των αποτελεσμάτων της γεωφυσικής διασκόπησης του 2017, η οποία προσέφερε ισχυρές ενδείξεις για τμήματα κτιρίων και πιθανώς στενό δρόμο σε αυτό το μέρος του οικισμού⁷. Κατά τη διάρκεια

3. ΠΑΕ 2012, 194-207· 2013, 310-322· 2014, 423-429· 2015, 525-533· 2017, 449-459· 2018, 477-489.

4. ΠΑΕ 2017, 458-459, εικ. 21.

5. ΠΑΕ 2012, 204-207· ΠΑΕ 2018, 481-482.

6. ΠΑΕ 2012, 205-206, εικ. 11, πίν.141.

7. Βλ. παραπάνω σημ. 4.

τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν ἀποκαλύφθηκαν δύο τοῖχοι, πού τέμονταν μεταξύ τους, ἀλλά καί δύο μεγάλοι λιθοσωροί ἀπό λίθους μικροῦ κυρίως μεγέθους πού κάλυπταν τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ τομέα.

Βασικὸς στόχος τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν σὲ βαθύτερα στρώματα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς χρονολογικῆς σχέσης τῶν ὁρατῶν τοίχων ἀλλὰ καί τοῦ χαρακτήρα τῶν χώρων πού τοὺς περιέβαλλαν. Ἀποκαλύφθηκαν τμήματα τριῶν ἀκόμη τοίχων, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σχέση τῶν ὁποίων καί μεταξύ τους ἀλλὰ καί σὲ σχέση μὲ τοὺς δύο τοίχους πού ἦταν ἤδη γνωστοί ἀπὸ τὸ 2018, δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν εὐκόλο νὰ ἐξακριβωθεῖ μὲ βεβαιότητα. Οἱ τοῖχοι Α, Β καί Γ πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια περίοδο. Ὁ τοῖχος Δ βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸν Τοῖχο Β, μὲ τὸν ὁποῖο ἐφάπτεται, καί εἶναι πιθανὸν νὰ εἶναι πρωιμότερος ἀπὸ αὐτόν. Τέλος, ὁ τοῖχος Ε ἐμφανίζει τὴν ἴδια τεχνικὴ δόμηση μὲ τὸν τοῖχο Δ, ἀποτελούμενος ἀπὸ ὁμοιόμορφες στρώσεις λίθων ὀρθογώνιου σχήματος.

Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα περιοχή τοῦ Τομέα 4 εἶναι ἓνας τριγωνικὸς χώρος πού περικλείεται ἀπὸ τοὺς τοίχους Β, Δ καί Ε μὲ μέγ. μῆκ. 4.10 μ., ὁ ὁποῖος ἐφέτος ἀνασκάφηκε μέχρι τὸν φυσικὸ βράχο (εἰκ. 7). Στὴν γωνία τῶν τοίχων Α καί Ε διαπιστώθηκε ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖο παρὰ τὴ στενότητά του (0.32 μ.) λειτουργοῦσε προφανῶς ὡς εἴσοδος. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἀπέδωσε μεγάλο ἀριθμὸ λίθων διαφόρων μεγεθῶν, πολλὰ τμήματα ἀγγείων, πήλινο σφονδύλι, πήλινα κεραμίδια, τμήματα κονιάματος (ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξαιρετικῆς ποιότητος), κέρατο αἰγάγρου, ὀστὰ ζώων, ὄστρεα (μεταξὺ τῶν ὁποίων καί ἓνα ἀκέραιο ὄστρεο πορφύρας) καί τέλος ἀρκετὰ τμήματα καμένης ὕλης τὰ ὁποῖα ὑποδηλώνουν καταστροφή τοῦ χώρου ἀπὸ πυρκαγιά. Ἡ κεραμικὴ περιελάμβανε ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔφεραν ἴγνη καύσης), δύο κυλινδρικὰ σκεύη, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρει δύο πλαστικὲς ταινίες καί τέλος τὴ βάση πιθαριοῦ μὲ ἐγγάρακτη διακόσμηση στὸ κατώτερο τμήμα τῆς.

Τὸ ἀξιολογότερο εὔρημα ἀπὸ αὐτὸν τὸν χώρο ἦταν μικρὴ συγκέντρωση ἀγγείων καί λίθινων ἐργαλείων πού ἀποκαλύφθηκαν *in situ* κοντὰ στὸ νότιο τμήμα τῆς πρόσοψης τοῦ τοίχου Ε (εἰκ. 8). Αὐτὴ περιελάμβανε μία τριποδικὴ χύτρα, ἡ ὁποῖα περιεῖχε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δύο ἀκόμη,

μικρότερα άγγεϊα. Σέ άμεση γειτνίαση βρέθηκαν ένα άκέραιο κωνικό κύπελλο, τμήματα λευκού κονιάματος, τμήμα άγγείου σέ δεύτερη χρήση ως πώμα, δύο βότσαλα, τά όποϊα ίσως χρησίμευαν ως μικρά λίθινα έργαλεία, και επίπεδοι λίθοι. Στήν πρόσοψη του τοίχου, άκριβώς πάνω από τó σημεϊο εύρεσης τής χύτρας, διακρίνεται σφαιρικός λίθος (είκ. 9), τó σχήμα του όποιου διαφέρει αισθητά από τούς λίθους που χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό για τόν τοίχο. Η ύπόθεση ότι πρόκειται για ένα είδος σήμανσης τής θέσης των άγγείων είναι έλκυστική, ώστόσο μόνο σέ περίπτωση που ή μικρή αύτη συγκέντρωση άγγείων αποτελούσε αποθέτη θεμελίωσης. Τó τελευταϊο είναι ώστόσο άμφίβολο, καθώς πρόκειται μάλλον για χώρο κάποιας καθημερινής δραστηριότητας, όπως προκύπτει και από τούς επίπεδους λίθους που άποκαλύφθηκαν πλησίον της και οϊ όποϊοι ίσως ανήκαν σέ μικρό θρανίο ή ράφι. Γύρω από αύτó τó σημεϊο συλλέχθηκαν αρκετά τμήματα κονιάματος που βρίσκονται άκριβώς επάνω στην άνώμαλη επιφάνεια του φυσικού βράχου και ίσως προέρχονταν από λεπτή στρώση κονιάματος για τήν εξομάλυνση του δαπέδου του συγκεκριμένου χώρου. Η ύπόθεση αύτη εύσταθεϊ μόνο εάν ó συγκεκριμένος χώρος ήταν στεγασμένος, κάτι τó όποϊο προς τó παρόν δέν μπορεί νά έξακριβωθεί με βεβαιότητα.

Η περιοχή Ν. του τοίχου Β ήταν καλυμμένη με πυκνή στρώση λίθων μικρού κυρίως μεγέθους (είκ. 10). Μία δοκιμαστική τομή που διανοίχθηκε στο ανατολικό τμήμα του τοίχου κατέδειξε ότι ή στρώση αύτη λίθων άποτελεϊ τó άνωτερο τμήμα από παχύ γέμισμα λίθων, με τó όποϊο καλύφθηκε τó συγκεκριμένο σημεϊο μετά τήν καταστροφή του κτιρίου, στο όποϊο ανήκε ó τοίχος Β. Τó γέμισμα αύτó δέν μπορεί άκόμη νά χρονολογηθεϊ με άκρίβεια.

Τομέας 8: Η έρευνα του Τομέα 8 (είκ. 11), ό όποιος άποτελεϊ τμήμα του έπονομαζόμενου ιερού, άποκάλυψε χώρο ό όποιος όρίζεται από τέσσερεις τοίχους, στο ΒΑ. μέρος του όποιου είσχωρει ό φυσικός βράχος, καταλαμβάνοντας με τήν άνώμαλη και επικλινή επιφάνειά του μεγάλο μέρος του συγκεκριμένου χώρου. Στήν επίχωση που αφαιρέθηκε κατά τή διάρκεια των ανασκαφικών έργασιών του 2018 διακρίθηκαν συνολικά πέντε στρώματα, τά όποϊα περιελάμβαναν ένα παχύ στρώμα με μεγάλη

ποσότητα λίθων, τὸ καταπεσὸν δάπεδο τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀλλὰ καὶ τὴν σκευὴ καὶ τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου⁸. Στὸ κατώτερο στρώμα τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς, τὸ δάπεδο δηλαδή τοῦ ἰσογείου, ἀποκαλύφθηκε βάση κίονα διαμ. 51 ἐκ. καὶ – σὲ ἄμεση γειτνίαση μὲ αὐτὴ – τμήμα πλίνθινης κατασκευῆς σὲ σχῆμα ὀρθογώνιων διαχώρων, ἢ χρῆση τῆς ὁποίας παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀδιευκρίνιστη⁹. Σὲ αὐτὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς συλλέχθηκαν ἐπίσης πολλὰ ἄωτα κωνικά κύπελλα, εἶτε ὄρθια εἶτε ἀνεστραμμένα.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ εἶχε ὡς βασικὸ στόχο τὴ συνέχιση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας σὲ βαθύτερα στρώματα (εἰκ. 11). Ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἐπέτρεψε μία σειρὰ ἀπὸ καίριες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴ στρωματογραφία τοῦ χώρου ἀλλὰ καὶ γέννησε νέα ἐρωτήματα. Σὲ λίγα μόνο σημεῖα τοῦ δωματίου καὶ κοντὰ στὰ ὄρια τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους X (BA), Ψ (NA), Ω (ND) καὶ τὴν τομὴ τοῦ μὴ ἀνεσκαμμένου τμήματος ἐπίχωσης κατὰ μῆκος τοῦ ΒΔ τοίχου του, ἀποκαλύφθηκαν λίθοι ποὺ ἀνήκαν στὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖο περιεῖχε πλῆθος λίθων. Τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ στρώματος εἶχε ἤδη ἀφαιρεθεῖ κατὰ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφή. Οἱ λίθοι αὐτοὶ ἦταν διεσπαρμένοι κυρίως κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου Ω.

Κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπίχωση, τὸ πάχος 10 ἐκ. στρώμα ποὺ εἶχε ταυτιστεῖ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὸ καταπεσὸν δάπεδο τοῦ ἄνω ὀρόφου¹⁰, δὲν διαπιστώθηκε ἐντὸς τοῦ χώρου κατὰ τὴ διάρκειά τῶν φετινῶν ἐργασιῶν ἀλλὰ παρέμενε ὄρατὸ στὴ ΒΔ. τομὴ του. Ἡ λήψη μικρομορφολογικῶν δειγμάτων ἀπὸ τὸν Yuval Goren (εἰκ. 12)

8. ΠΑΕ 2018, 483-485, εἰκ. 9-12.

9. Αὐτόθι 484, εἰκ. 11. Ἀνάλογα εἶναι τὰ ἐπικονιαμένα διάχωρα τῆς «Αἴθουσας τῶν Τελετουργιῶν» καὶ τῆς «Αἴθουσας τῶν Συμποσίων» τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κάτω Ζάχρου, βλ. Ν. Πλάτων, *Ζάχρος. Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον* (Ἀθήνα 1974) 141-142, εἰκ. 9-10, 96. Στὴν «Αἴθουσα τῶν Συμποσίων» αὐτὰ γειτνιάζουν ἄμεσα μὲ βάσεις κίωνων, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Τομέα 8. Παρόμοια μορφὴ ἔχουν καὶ τὰ πλίνθινα διαχωρίσματα τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ ἴδιου ἀνακτόρου, βλ. αὐτόθι: 117-118, εἰκ. 64, 66, 84.

10. ΠΑΕ 2018, 483-484, εἰκ. 10.

και ἡ ἐπιτόπια ἀνάλυσή τους μὲ τὴ βοήθεια φορητοῦ φασματογράφου-σαρωτῆ φθορισμοῦ ἀκτίνων-Χ ἀπὸ τὸν Sergio Augusto Barcellos Lins κατέδειξε ὥστόσο ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου ἀλλὰ γιὰ προσχωσιγενές στρώμα ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο, τὸ ὁποῖο κάλυψε τὴν ἐπιφάνειά του μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ κτιρίου.

Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα ἀκολουθοῦσε τὸ πραγματικὸ δάπεδο τοῦ ἄνω ὀρόφου, τμήματα τοῦ ὁποῖου ἀνεσκάφησαν καὶ ἐφέτος. Πρόκειται γιὰ ἓνα λεπτὸ στρώμα πάχ. 2-10 ἐκ. Αὐτὸ περιεῖχε ἀρκετὰ τμήματα πλίνθων μὲ κομμάτια λευκοῦ κονιάματος καὶ καμένης ὕλης σὲ ἐλαφρῶς βαθύτερο ἐπίπεδο. Τὰ τμήματα καμένης ὕλης φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ δοκάρια ἢ ξύλινη κατασκευή πού ὑποστήριζαν τὸ δάπεδο τοῦ ἄνω ὀρόφου, καθὼς αὐτὰ ἀνήκουν σὲ συγκεντρώσεις πού ἔχουν ἐπίμηκες σχῆμα (εἰκ. 13). Διακρίθηκαν τουλάχιστον ἕξι ἕως ὀκτὼ πιθανὰ καμένα δοκάρια. Ἡ μικρομορφολογικὴ ἀνάλυση ἐπιβεβαίωσε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ξύλινα στοιχεῖα πού κάρηκαν σὲ ἰδιαίτερα ὑψηλές θερμοκρασίες. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὰ ἔχει μῆκ. 84 ἐκ. Ἡ μεταξὺ τους ἀπόσταση κυμαίνεται μεταξύ 30 καὶ 50 ἑκατοστά.

Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρώμα ἀκολουθοῦσε τὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ ἰσογείου τοῦ χώρου, τὸ ὁποῖο ἀπέδωσε πολλὰ ἀγγεῖα (κυρίως ἄωτα κωνικὰ κύπελλα). Περιεῖχε ἐπίσης ὀστὰ ζώων καὶ συγκεντρώσεις καμένης ὕλης καὶ λευκοῦ ἢ ἐρυθροῦ ἀσβεστοκονιάματος. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὸν κίονα ἀποκάλυψε ἄωτα κωνικὰ κύπελλα, τμήμα ἀγγείου μὲ πρόχυση καὶ τμήματα χονδροειδοῦς κεραμικῆς (εἰκ. 14). Μεταξὺ τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ τομέα κυριαρχοῦσαν τὰ ἄωτα κωνικὰ κύπελλα (ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρέθηκαν ἀνεστραμμένα). Συλλέχθησαν ἐπίσης μικκύλο ἀγγεῖο, τμήματα τριποδικῆς χύτρας καὶ πίθου. Μεταξὺ τῶν ὑπόλοιπων εὐρημάτων ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν τμήμα λίθινου ἀγγείου, δύο βότσαλα (ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα πιθανῶς χρησίμευε ὡς λίθινο ἐργαλεῖο), συγκεντρώσεις τμημάτων ἀσβεστοκονιάματος (μὲ ἴχνη σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ, ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ, σκοτεινοῦ κυανοῦ καὶ ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος), ὀστὰ ζώων, κέρατο ζώου καὶ ὄστρεα πορφύρας. Σὲ αὐτὸ τὸ στρώμα ἀποκαλύφθηκε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ λίθινη βάση κίονα καὶ τὰ πλίνθινα διάχωρα.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τμήματος βόρεια τῆς βάσης κίονα προχώρησε καὶ σὲ μεγαλύτερο βάθος, ἀποκαλύπτοντας ἕνα ἀκόμη στρώμα, τὸ ὁποῖο ἔφθανε μέχρι τὴν κατώτερη ἐπιφάνεια τῆς βάσης τοῦ κίονα (εἰκ. 15). Περιεῖχε κυρίως μικροὺς λίθους (μῆκ. 1-1.5 ἐκ.), τμήματα καμένης ὕλης καὶ ἀσβεστοκονιάματος καὶ ἐλάχιστη ποσότητα κεραμικῆς. Τὸ μέγιστο πάχος του εἶναι 18 ἐκ. Αὐτὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς τοῦ ἰσογείου παραμένει προβληματικὸ ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεία του. Σὲ αὐτὸ δὲν ἀνιχνεύθηκε τμήμα δαπέδου (βλ. παρακάτω). Ὁ φυσικὸς βράχος γύρω ἀπὸ τὴν βάση κίονα φαίνεται ἀδρὰ λαξευμένος γιὰ νὰ διευκολύνει τὴν ἐδρασή της σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ χώρου. Μεταξὺ τῶν λίγων τμημάτων ἀγγείων διακρίθηκαν ἀρκετὰ πού πιθανῶς νὰ χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ περίοδο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὔρεση ἑνὸς τμήματος κεραμικῆς μὲ τραχωτὴ διακόσμηση, τὸ ὁποῖο ὥστόσο βρέθηκε σὲ ἐλαφρῶς ὑψηλότερο ἐπίπεδο, εἶναι πιθανὸν τὸ στρώμα αὐτὸ νὰ ἀντιπροσωπεύει μία πρωιμότερη (παλαιοανακτορικὴ) φάση χρήσης τοῦ χώρου.

Τέλος, στὸ ΝΑ. μέρος τοῦ χώρου ἀποκαλύφθηκε τμήμα ἐπικονιαμένου δαπέδου μὲ ἐμβαδὸν 50×65 ἐκ., τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ἀναμειγμένο μὲ χῶμα (εἰκ. 16). Εἶναι πιθανὸ αὐτὴ ἡ ἐπικονιαμένη ἐπιφάνεια νὰ ἐκτείνεται καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ νότια, στὰ τμήματα δηλαδὴ τῆς ἐπίχωσης πού δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀφαιρεθεῖ. Ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ αὐτὴ διακρίνεται στρώση μικρῶν λίθων, ἡ ὁποία πιθανῶς ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου. Πάνω στὸ δάπεδο δὲν ἐντοπίστηκαν εὐρήματα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ δαπέδου βρίσκεται σὲ ἐλαφρῶς βαθύτερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ στρώματος καταστροφῆς τοῦ ἰσογείου (27 ἐκ. βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῆς βάσης κίονα καὶ 10 ἐκ. βαθύτερα ἀπὸ τὸ σημεῖο πού αὐτὴ εἶναι μόνο ἀδρὰ κατεργασμένη), ἡ πιὸ πιθανὴ ὑπόθεση εἶναι νὰ ἀποτελεῖ τμήμα του, τὸ ὁποῖο εἴτε κατὰ τὴν διάρκεια εἴτε μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ χώρου βυθίστηκε σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ θὰ ἐλεγχθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἐπόμενου ἔτους.

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἐπίχωσης κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου X ἐντοπίστηκε χάσμα στὸν φυσικὸ βράχο, τὸ ὁποῖο καταλήγει σὲ κοιλότητα κοντὰ στὴ βόρεια γωνία τοῦ χώρου. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα ἀνώμαλη ἐπιφάνεια τοῦ βράχου πού καταλαμβάνει μὲ ἐπικλινεῖς

προεξοχές μεγάλο τμήμα του χώρου αλλά και το παρακείμενο χάσμα ή χάσματα δεν εμπόδισαν την τοποθέτηση ενός κίονα σε αυτό το σημείο. Όσον αφορά τον τελευταίο, η συγκέντρωση μεγάλων τμημάτων καμένης ύλης κατά μήκος του τοίχου X και άμέσως νότια από αυτόν (είκ. 17) είναι σαφώς μεγαλύτερη σε πάχος από τις προαναφερθείσες συγκεντρώσεις καμένης ύλης που ερμηνεύτηκαν ως τὰ καμένα δοκάρια στήριξης του δαπέδου του άνω όροφου. Είναι λοιπόν πιθανόν να πρόκειται για τμήμα του καμένου ξύλινου κίονα.

Με την αφαίρεση της επίχωσης γύρω από τη βάση κίονα σε μεγάλο βάθος, κατέστη δυνατό να μετρηθούν οι διαστάσεις της (είκ. 15). Η διάμετρος της είναι, όπως προαναφέρθηκε, 51 εκ. Το ύψος της φθάνει τα 45 εκ. Το άνωτερο τμήμα της, ύψ. περ. 20 εκ., είναι επιμελώς λαξευμένο και πρέπει να ήταν όρατο πάνω από το δάπεδο του χώρου. Το υπόλοιπο τμήμα έχει μεγαλύτερη διάμετρο και είναι μόνο άδρα κατεργασμένο.

Τομέας 16: Ως Τομέας 16, όρίστηκε ήδη κατά την άνασκαφή του 2018 μία επιφάνεια συνολικού έμβαδού 100 τ.μ. που αντιστοιχεί σε ένα τετράγωνο κανάβου, ακριβώς νότια του Τομέα 2 που είχε διερευνηθεί κατά το 2012 (είκ. 18)¹¹. Η περυσινή άνασκαφή περιορίστηκε σε μία έκταση 6×4 μ. στη ΒΔ. γωνία του κανάβου¹². Η έρευνα στον συγκεκριμένο χώρο είχε ως βασικό στόχο την αρχαιολογική επαλήθευση των αποτελεσμάτων της γεωφυσικής διασκόπησης που διεξήχθη τον Νοέμβριο του 2017 στην περιοχή του οικισμού και ή οποία προσέφερε σαφείς ένδείξεις για την ύπαρξη τοίχων που ακολουθούν μάλιστα τον ΒΑ.-ΝΔ. προσανατολισμό των περισσότερων κτιρίων του οικισμού που έχουν αποκαλυφθεί έως τώρα. Έντοπίστηκαν τρεις ισχυροί τοίχοι από μεγάλους πλακοειδείς λίθους, οι όποιοι όρίζουν τρεις πλευρές ενός ευρύχωρου δωματίου. Κατά μήκος του ΝΑ. τοίχου αλλά και του βόρειου όριου της τομής συλλέχθηκαν αρκετά άγγεϊα (κυρίως άωτα κωνικά κύπελλα αλλά και

11. ΠΑΕ 2012, 200-201, είκ. 7, πίν. 139α.

12. ΠΑΕ 2018, 485-486, είκ. 14-15.

μεγάλος πήλινος δίμυξος λύχνος), τὰ ὁποῖα προφανῶς εἶχαν καταπέσει ἐκεῖ ἀπὸ κάποιο ψηλότερο σημεῖο¹³.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ συνεχίστηκε σὲ μεγαλύτερο βάθος, φθάνοντας μέχρι τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου καὶ ἀποκαλύποντας ἓνα στρωῖμα καταστροφῆς ποὺ περιελάμβανε ἓνα ἐντυπωσιακὸ σύνολο ΥΜ I κεραμικῆς (εἰκ. 19-20). Συνολικὰ συλλέχθησαν 103 ἀκέραια ἢ κατὰ μεγάλο μέρος τοὺς σωζόμενα ἀγγεῖα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἦταν ἄωτα κωνικά κύπελλα (συνολικὰ 64, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἓνα μικκύλο). Οἱ ὑπόλοιποι τύποι περιλαμβάνουν πρόχους, προχοῖδια, φιάλες, τέσσερις μικροὺς λύχνους, τέσσερα πύραυλα, δύο καθόσχημα ἀγγεῖα, ἓναν τουλάχιστον ἀμφορέα καὶ τμήματα πίθου μὲ ἴχνη καύσης. Κάποια ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἦταν τοποθετημένα πάνω σὲ δύο τουλάχιστον, μεγάλους πήλινους δίσκους (εἰκ. 21). Μαζί μὲ τὸν μεγάλο αὐτὸ ἀριθμὸ ἀγγείων συλλέχθησαν ἓνα ἀκέραιο ὄστρεο τρίτωνα μὲ διάτρηση (εἰκ. 22), τὸ ὁποῖο ἦταν τοποθετημένο σὲ πλάγια θέση κοντὰ σὲ μία ἀπὸ τὶς συγκεντρώσεις τῶν πήλινων ἀγγείων, καὶ σὲ γειτνίαση μὲ αὐτὸ μικρὸ λίθινο βάρος καὶ μικρὸς λίθινος δίσκος. Σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ δωματίου ἐντοπίστηκαν κέρατο αἰγάγρου¹⁴, τμήμα λίθινου ρυτοῦ, τέσσερις λίθινοι τριπτήρες καὶ πολλὰ τμήματα καμένης ὕλης. Τρεῖς ἐπίπεδες πλάκες ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴ ΝΑ. γωνία τοῦ δωματίου (εἰκ. 23) πιθανῶς ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ μικρὸ θρανίο ἢ τράπεζα. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου πάνω στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πατημένο χῶμα. Τὸ πλούσιο σὲ ὄγκο καὶ τυπολογικὴ ποικιλία κεραμικὸ σύνολο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εὔρεση ὄστρέου τρίτωνα¹⁵,

13. ΠΑΕ 2018, 486, εἰκ. 15.

14. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι κέρατα αἰγάγρου ἐντοπίστηκαν καὶ στὸν Τομέα 4 (βλ. παραπάνω) ἀλλὰ καὶ τὸν Χῶρο 5 τοῦ Τομέα 1, βλ. ΠΑΕ 2018, 479, εἰκ. 5.

15. Γιὰ τὸν τελετουργικὸ χαρακτήρα καὶ ἀρχαιολογικὴ συνάφεια τῶν φυσικῶν, πήλινων ἢ λίθινων ὄστρέων τρίτωνα στὴ μινωικὴ Κρήτη βλ. J. Binnberg, Form, Funktion und Kontext der Tritonschnecken in der minoischen Kultur, *Archaeologischer Anzeiger* 2013 (1), 1-30· ἐπίσης A. Sanavia καὶ Judith Weingarten, The Transformation of Tritons: Some Decorated Middle Minoan Triton Shells and an Anatolian Counterpart, στὸ E. Alram-Stern, F. Blakolmer,

κεράτου αϊγάγρου και τμήματος λίθινου ρυτού, θά μπορούσε να συνδεθεί με τελετουργικές δραστηριότητες. Σε μία τέτοια υπόθεση συνηγορεί και η ύπαρξη τεσσάρων πυράντων (εικ. 24) και τεσσάρων μικρών λύχνων. Στο νότιο τμήμα του στρώματος αυτού καταστροφής διανοίχθηκε δοκιμαστική τομή για την ανίχνευση βαθύτερων στρωμάτων (εικ. 25-26). Αυτή βεβαίωσε την ύπαρξη πρωιμότερων φάσεων κατοίκησης, οι οποίες προφανώς χρονολογούνται στη MM περίοδο.

Τομέας 18: Ως Τομέας 18 ορίστηκε μία επιφάνεια 100 τ.μ. σε απόσταση 11 μ. ΒΑ. του Τομέα 16 (εικ. 27). Βασικός στόχος των αρχαιολογικών εργασιών και σε αυτόν τον χώρο ήταν η επαλήθευση των αποτελεσμάτων της γεωφυσικής διασκόπησης του 2017, η οποία υπέδειξε την ύπαρξη μεγάλης κυκλικής κατασκευής¹⁶. Ήδη κατά την πρώτη μέρα των ανασκαφικών εργασιών αποκαλύφθηκαν οι πρώτοι λίθοι ενός μεγάλου και καλά δομημένου τοίχου. Με την πρόοδο της ανασκαφής και μέχρι το τέλος της ο τοίχος αυτός αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος αρκετών μέτρων (εικ. 27-28). Δεν κατέστη ωστόσο δυνατόν να διακριβωθεί με βεβαιότητα το αν ανήκει σε κάποια κυκλική κατασκευή ή όχι, καθώς στο όρατό του τμήμα παρουσιάζει μόνο ανεπαίσθητη καμπύλωση. Αυτό ωστόσο μπορεί να οφείλεται στο μεγάλο μέγεθος της κυκλικής κατασκευής, η οποία με βάση τα αποτελέσματα της γεωφυσικής έρευνας έχει διάμ. περ. 15.30 μ. Η κεραμική που συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια των φετινών εργασιών περιελάμβανε τμήματα κυρίως χονδροειδούς κεραμικής

S. Deger-Jalkotzy, R. Laffineur και J. Weilhartner (έπιμ.), *Metaphysis: Ritual, Myth and Symbolism in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 39 (Leuven και Liège 2016) 335-344· A. Sanavia, How to Improve on Nature: Some Middle Minoan Triton Shells from Phaistos (Crete), στο G. Touchais, R. Laffineur και F. Rougemont (έπιμ.), *Physis: l'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique*, *Aegaeum* 37 (Leuven και Liège 2014) 543-546. Στόν ίδιο τόμο: St. Apostolakou, Ph. Betancourt, Th. Brogan, D. Mylona και Chr. Sofianou, Tritons Revisited, 325-332.

16. ΠΑΕ 2017, 458-459, εικ. 21.

ἀπό χρηστικά ἀγγεῖα (πίθοι, τριποδικές χύτρες) ἀλλὰ καὶ τμήμα ἄωτου κωνικοῦ κυπέλλου. Τὰ μόνια ἄλλα εὐρήματα ἐκτὸς τῆς κεραμικῆς ἦταν λίγα βότσαλα. Ἡ χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ πρὸς τὸ παρὸν μικροῦ ἀκόμα κεραμικοῦ συνόλου καὶ συνακόλουθα καὶ τοῦ τοίχου στὴ μινωικὴ περίοδο εἶναι πιθανή, ἂν καὶ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση θὰ πρέπει νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ αὐτὸν τὸν τομέα κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος. Ἄν πράγματι πρόκειται γιὰ νεοανακτορικὴ κατασκευὴ ἢ κτίριο, τὸ κυκλικὸ σχῆμα τῆς καὶ οἱ ἀσυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις τῆς ξενίζου, καθὼς τὰ μοναδικὰ παράλληλα κυκλικῶν κατασκευῶν σὲ μινωικοὺς οἰκισμοὺς ἀποτελοῦν οἱ λεγόμενες «κουλοῦρες» ἢ κτιστὲς δεξαμενὲς ἐντὸς κτιρίων, οἱ ὁποῖες ὥστόσο ἔχουν κατὰ πολὺ μικρότερη διάμετρο. Ἡ προβλεπόμενη συνέχιση τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν στὸν τομέα αὐτὸν κατὰ τὸ 2020 ἀναμένεται νὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ αὐτὰ τὰ καίρια ἐρωτήματα.

Συνοψίζοντας, ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ προσέφερε νέα, σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Κουμάσας καὶ τῆς σημασίας του. Ταυτόχρονα προέκυψαν νέα ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Τὸ πιὸ ἐλπιδοφόρο ἀποτέλεσμα τῆς φετινῶν ἐργασιῶν εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἰδιαίτερης ἀρχαιολογικῆς σημασίας τῆς θέσης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συνδυασμὸ τριῶν παραγόντων: α) τῆς ὑπαρξῆς ἰσχυρῶν στρωμάτων σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ὑπερβαίνουν τὸ 1.5 μ., β) τῆς ἐπιβεβαιωμένης πλέον ὑπαρξῆς στρωμάτων καταστροφῆς σὲ διαφορετικοὺς χώρους ποὺ διασώζουν μεγάλο μέρος ἢ καὶ τὸ σύνολο τῆς ἀρχικῆς τουςσκευῆς καὶ γ) τῆς σημασίας τοῦ οἰκισμοῦ κατὰ τὴ μινωικὴ περίοδο, ἡ ὁποία ὑποδηλώνεται ἀπὸ μία σειρά στοιχείων (μεγάλια καὶ ἐπιμελῶς δομημένα κτίρια, πολυτελεῆς διαμόρφωση χώρων, ὑπαρξὴ κιόνων καὶ ἐπιχρωματισμένων κονιαμάτων, ἐντυπωσιακὴ ποικιλία κεραμικῶν σχημάτων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ τελετουργικὰ σκεύη).

Ἡ ἀνασκαφὴ σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς ἐπιβεβαίωσε τὴν καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψη τοῦ νεοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ στὴν ὙΜ I περίοδο. Τὸ ἐρώτημα ἐὰν αὐτὴ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια σὲ μία ἀπὸ τίς δύο ὑποφάσεις τῆς ὙΜ I περιόδου (ὙΜ IA ἢ Β) μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ μόνο μετὰ τὴ συστηματικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς. Τὰ μέ-

χρι τώρα άνεσκαμμένα στρώματα καταστροφής στους Τομείς 8 και 16 υποδηλώνουν ότι τὸ τέλος τῆς νεοανακτορικῆς κατοίκησης πρέπει νὰ συνδεθεῖ ὄχι μὲ ὀργανωμένη ἐγκατάλειψη ἀλλὰ μὲ ἓνα ἀπρόσμενο καὶ δραματικὸ γεγονός πὺ ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν ἀπότομα. Τὰ σαφῆ ἴχνη καύσης σὲ ὄλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς ἐπιβεβαιώνουν ἐπὶ πλέον τὸν καταστρεπτικὸ ρόλο μίας πυρκαγιᾶς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου. Μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν ἀλλὰ καὶ τῶν προηγούμενων ἐτῶν τοῦ νέου προγράμματος ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας εἶναι σαφές ὅτι ὁ λόφος Κορακιές, στὸν ὁποῖο ἰδρύθηκε ὁ μινωικὸς οἰκισμὸς, ἐπανακατοικήθηκε στὰ μετανакτορικὰ χρόνια ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἢ ρωμαϊκὴ περίοδο. Τὰ ἴχνη αὐτὰ εἶναι ὡστόσο πρὸς τὸ παρὸν σποραδικὰ καὶ δὲν ἐπιτρέπουν ἀκόμη τὴ συναγωγὴ σαφῶν συμπερασμάτων γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἔκταση μεταγενέστερων ἐπανεγκαταστάσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, καὶ ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ κατέδειξε ὅτι ὁ οἰκισμὸς εἶχε καὶ παλαιότερες φάσεις πὺ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὰ παλαιονακτορικὰ χρόνια. Μέχρι τώρα ὡστόσο δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἔνδειξη προανακτορικῆς ἐγκατάστασης, ἢ ὁποῖα θὰ ἀντιστοιχοῦσε χρονικὰ στὴν πρώτη φάση χρήσης τοῦ παρακείμενου νεκροταφείου. Ἡ μικρὴ ἔκταση καὶ διασπορὰ τῶν ἀνεσκαμμένων ἐπιφανειῶν ἐπιτρέπουν πρὸς τὸ παρὸν μόνον πολὺ γενικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ νεοανακτορικοῦ οἰκισμοῦ. Ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς μεγάλου κτιρίου στὸ νότιο καὶ κεντρικὸ του τμήμα πρέπει νὰ θεωρεῖται δεδομένη μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν στους Τομείς 1 καὶ 16. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπὶ πλέον ὁ ὅμοιος προσανατολισμὸς πολλῶν τοίχων στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ, οἱ ὁποῖοι, ἂν δὲν ἀποτελοῦν τμήμα τοῦ προαναφερθέντος μεγάλου κτιρίου, υποδηλώνουν ἓναν οἰκισμὸ πὺ ἰδρύθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε μὲ βάση συγκεκριμένη πολιοδομικὴ ὀργάνωση. Τέλος, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ἐρωτήματα πὺ θὰ πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν στὸ πλαίσιο τῆς μελλοντικῆς ἔρευνας ἀφορᾷ τὴ χρονολόγηση, τὸ σχῆμα καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ κυκλικοῦ(;) κτιρίου ἢ κατασκευῆς πὺ ἄρχισε νὰ ἀνασκάπτεται στὸν χῶρο τοῦ Τομέα 18.

Μελέτη ὀστεοαρχαιολογικοῦ ὕλικου

Ἡ ὀστεοαρχαιολογική μελέτη τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὶς νέες ἀνασκαφές στὸ νεκροταφεῖο (2012-2017) συνεχίστηκε ἐφέτος ἀπὸ τὸν Γιάννη Χατζηκωνσταντίνου ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Σέβης Τριανταφύλλου. Στόχος τῆς συγκεκριμένης μελέτης εἶναι ἡ μακροσκοπικὴ ἀνάλυση τῶν ὀστῶν καὶ ἡ τεκμηρίωση παλαιοδημογραφικῶν, παλαιοπαθολογικῶν καὶ ταφονομικῶν δεδομένων, ἀλλὰ καὶ ἡ ταυτόχρονη ἀξιολόγηση τῶν ἀνασκαφικῶν συμφραζομένων τους. Ἡ μελέτη αὐτὴ περιέλαβε μέχρι τώρα 5.000 περίπου τμήματα μηριαίων ὀστῶν ἀπὸ 40 περίπου ἀνασκαφικὲς ομάδες ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θολωτοῦ τάφου Β, ἀλλὰ καὶ τὴν περιοχὴ ἀμέσως Ν. καὶ ΝΔ. τοῦ κυκλικοῦ τοῦ τοίχου. Τὰ σημαντικότερα προκαταρκτικὰ συμπεράσματα μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν ὡς ἐξῆς: Ἀπὸ ταφονομικῆς ἄποψης κατέστη σαφές ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὀστὰ ἔχουν σχετικὰ καλὴ διατήρηση, κάτι ποὺ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι δὲν εἶχαν παραμείνει γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἐκτεθειμένα στὶς καιρικὲς συνθήκες ἀλλὰ βρισκόνταν σὲ κλειστὸ χῶρο (δηλ. τὸν τάφο). Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ φέρουν ἴχνη προσμείξεων ἀπὸ ἄλλα ὕλικά (τέφρα, καμένος πηλός, μέταλλα) στὴν ἐπιφάνειά τους, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύονται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς καύσης σαρκωμένων ἢ μὴ σαρκωμένων ὀστῶν. Ἀπὸ παλαιοδημογραφικῆς ἄποψης, τὰ ὀστὰ ποὺ μελετήθηκαν προέρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς ἡλικιακὲς κατηγορίες. Ἡ μεγάλη τους πλειονότητα ὡστόσο ἀνήκει σὲ ἐνήλικες. Τὰ 3/5 τῶν ὀστῶν ἐνηλίκων, τὸ φύλο τῶν ὁποίων ἦταν ἐξακριβώσιμο, ἀνήκουν σὲ γυναικεῖες ταφές. Καμένα ὀστὰ ἀποτελοῦν τὴν πλειονότητα τοῦ ὕλικου ποὺ μελετήθηκε. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἀσβεστοποιημένα, μία ἔνδειξη τοῦ ὅτι καίγονταν γιὰ περισσότερο ἀπὸ δύο ὥρες σὲ θερμοκρασίες ἄνω τῶν 650°C (σύμφωνα μὲ τὰ ἀποτελέσματα πειραματικῶν μεθόδων ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Γ. Χατζηκωνσταντίνου). Ἡ συνολικὴ εἰκόνα ὡστόσο δὲν εἶναι ὁμοιογενής, καθὼς τὰ ὀστὰ παρουσιάζουν αἰσθητὲς διαφορὲς ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ καύσης, τὸν χρωματισμὸ καὶ τὴ διατήρησή τους. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ κριτήρια μπορεῖ ὡστόσο νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ κάρηκαν ἐνῶ ἦταν ἀκόμα σαρκωμένα. Τὰ παραπάνω προκαταρκτικὰ ἀποτελέσματα τῆς ὀστεοαρχαιολογικῆς μελέτης εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὰ

στήν προσπάθεια μίας νέας ανασύνθεσης του τελετουργικού τυπικού αλλά και των μεταθανάτιων αντιλήψεων της προανακτορικής Κρήτης, καθώς προσφέρουν για πρώτη φορά εμπειριστατωμένα στοιχεία όχι μόνο για τη σημασία των καύσεων στις μινωικές ταφικές πρακτικές αλλά και για το γεγονός ότι αυτές αφορούσαν κυρίως σαρκωμένα όστιά. Η συστηματική αξιολόγηση όλων αυτών των νέων στοιχείων θα γίνει στο πλαίσιο συγκριτικής μελέτης που θα περιλαμβάνει παλαιά και νέα δεδομένα από το σύνολο των μέχρι τώρα γνωστών προανακτορικών νεκροταφείων της Κρήτης.

Μετά από την περυσινή ανάλυση δειγμάτων οστών με τη μέθοδο των ισοτόπων στροντίου και όξυγόνου από τον δρ. Christophe Snoeck (Πανεπιστήμιο Βρυξελλών), η φετινή μελέτη περιελάμβανε τις πρώτες ραδιοχρονολογήσεις στο πλαίσιο του νέου προγράμματος αρχαιολογικής έρευνας της μινωικής Κουμάσας. Τα έξι πιο αξιόπιστα δείγματα που προέρχονται από το κατώτερο ταφικό στρώμα του θολωτού τάφου Β, το οποίο χρονολογείται πιθανώς στην ΠΜ ΙΙ (και ίσως την ΠΜ Ι), απέδωσαν χρονολογήσεις που κυμαίνονται μεταξύ 2890 και 2300 π.Χ. (συγκεκριμένα: 2890, 2660, 2560, 2470, 2340, 2300 π.Χ.). Παρά τη διασπορά των αποτελεσμάτων αυτών σε ιδιαίτερα μεγάλη χρονική περίοδος, διαπιστώνεται σαφής σύγκλισή τους εντός του διαστήματος που προτείνεται ως απόλυτη χρονολόγηση της ΠΜ ΙΙ¹⁷.

Έκθεση συντήρησης και μακροπρόθεσμης διατήρησης των εύρημάτων

Η συντηρήτρια της ανασκαφής Άμαλία Σιάτου εκπόνησε αναλυτική έκθεση σχετικά με τις τεχνικές προδιαγραφές για τη συντήρηση, αποκατάσταση και μακροπρόθεσμη διατήρηση των εύρημάτων των νέων ανασκαφών (2012-2019), η οποία κατατέθηκε από τον υπογράφοινα στην Έφορεία Αρχαιοτήτων Ηρακλείου. Στη συγκεκριμένη μελέτη αναλύεται

17. Βλ. N. Momigliano, Introduction, στο της ίδιας (έπιμ.), *Knossos Pottery Handbook. Neolithic and Bronze Age (Minoan)* (British School at Athens Studies 14, London 2007) 7, πίν. 0.2.

ἡ κατάσταση διατήρησης τῶν εὐρημάτων, περιγράφονται δοκιμές καθαρισμοῦ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν καταλληλότερων μεθόδων καὶ ὑλικῶν, ἀναλύονται διεξοδικὰ προτάσεις ἐπέμβασης καὶ παραθέτονται ὑποδείγματα καταλόγου καταγραφῆς εὐρημάτων, δελτίου συντήρησης, τεχνικοῦ δελτίου καὶ δελτίου ἀσφαλοῦς χρήσης χημικῶν οὐσιῶν. Ἡ ἔκθεση συνοδεύεται ἀπὸ κατάλογο 120 εὐρημάτων πού ἐξετάστηκαν ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴν ἐκπόνησή της. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς μελέτης τὰ εὐρήματα κατηγοριοποιήθηκαν σὲ τέσσερις ομάδες (κεραμικά, μέταλλα, ὀστείνα/ἐλεφαντοστέινα, λίθινα), οἱ ὁποῖες χρήζουν, κατὰ τὴ συντήρησή τους, διαφορετικῆς ἀντιμετώπισης.

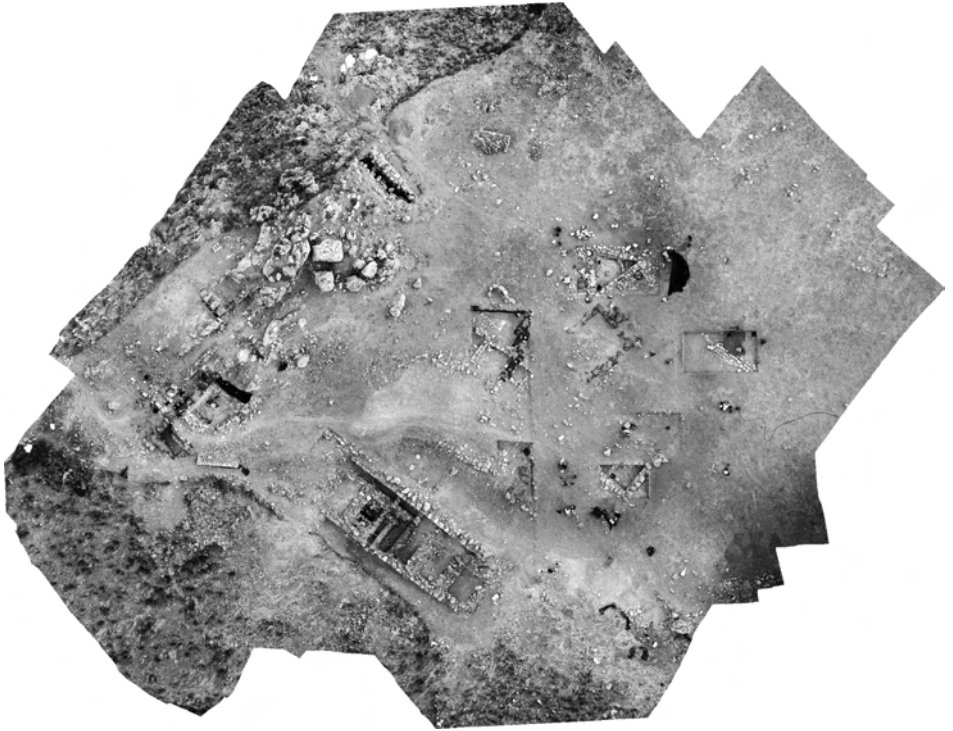
ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Στὴν φετινὴ ἀνασκαφὴ συμμετείχαν οἱ Nasser Ayash, Κατερίνα Βρεττοῦ καὶ Chiara De Gregorio, ὑποψήφιοι/-ες διδάκτορες τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης, Ἀναστασία Βεργάκη, ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας καὶ οἱ Jochanan Abitbol, Josephine Mahl, Andreas Neumann, Julia Rittershofer καὶ Jonathan Stuhler, προ-/μεταπτυχιακοὶ φοιτητὲς/φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης. Ἐπίσης στὴν ἀνασκαφὴ συμμετείχαν οἱ Βασιλικὴ Σαββατιανοῦ, ἀρχιτέκτων, Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου, τοπογράφος, Ζαχαρένια Ὀρφανάκη, φοιτήτρια Τοπογραφίας τοῦ ΤΕΙ Κεντρικῆς Μακεδονίας, Yuval Goren, καθηγητῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ben Gurion (Negev), ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴ λήψη μικρομορφολογικῶν δειγμάτων καὶ τὴν ἀνάλυση ὑλικῶν, καὶ τέλος ὁ Sergio Augusto Barcellos Lins, ὑποψήφιος διδάκτωρ Ἐφαρμοσμένων Ἐπιστημῶν καὶ Μηχανολογίας τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Τορίνο, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν ἀνάλυση τῶν ἀνασκαφικῶν στρωμάτων μὲ χρήση φορητοῦ σαρωτῆ-φασματογράφου φθορισμοῦ ἀκτίνων X (XRF). Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκαν οἱ εἰδικευμένοι τεχνίτες Κώστας Ἀνδρουλάκης καὶ Λευτέρης Καβουσανάκης καὶ οἱ ἐργάτες Ἀντώνης Καρουζάκης, Γιώργος Καδιανάκης, Γιώργος Κογεράκης, Κώστας Κοκκινάκης, Μανώλης Κωνσταντάκης, Στέλιος Μηναδάκης, Κώστας Σταματάκης, Γιώργος Τσικνάκης, Δημήτρης Τσικνάκης, Μιχάλης Τσικνάκης, Στέλιος Τσικνάκης, Στέφανος Τσικνάκης καὶ Γιάννης Χαριτάκης.

Είχ. 1. Γενική άποψη του αρχαιολογικού χώρου τής μινωικής Κουμάσας (Β. Σαββατιανού).

Εἰκ. 2. Ὄρθοφωτογραφία τοῦ οἰκισμοῦ.

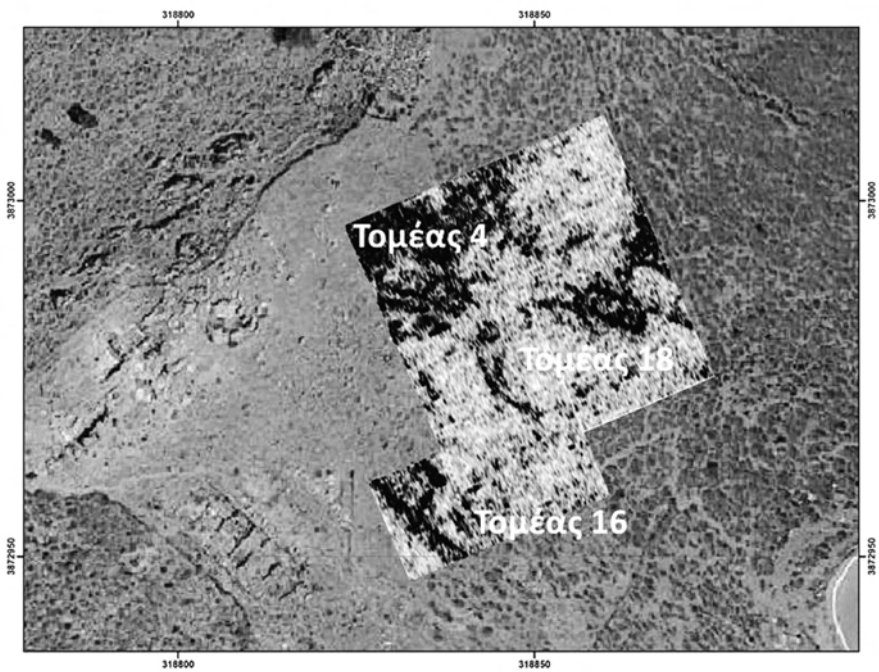
Εἰκ. 3. Ἀεροφωτογραφία τοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ ΝΑ.

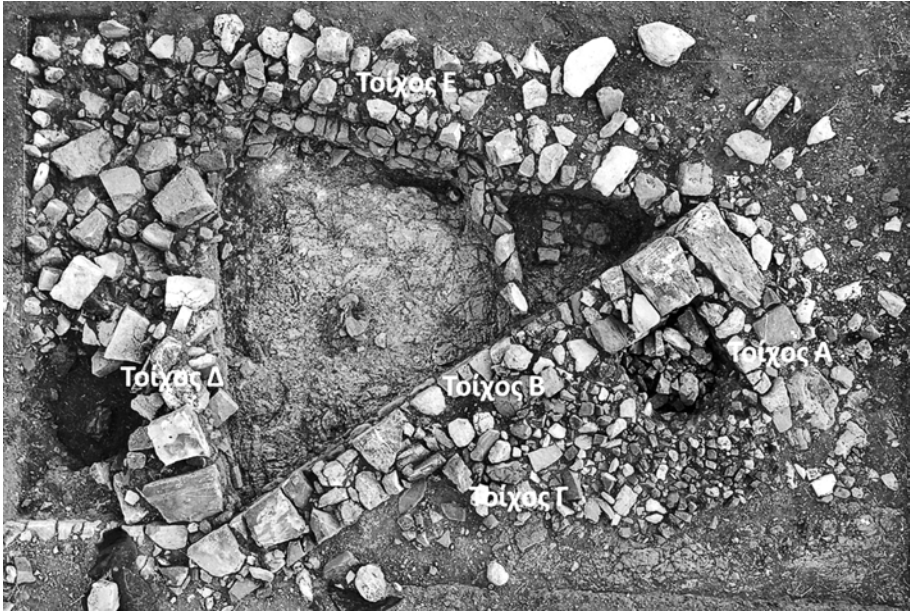
Είχ. 4. Ύλοποίηση νέου άνασκαφικού κανάβου στην περιοχή του οίκισμου (Β. Σαββατιανού και Θ. Χατζηθεοδώρου).

Εἰκ. 5. Τομεῖς ἀνασκαφῆς 2019.

Εἰκ. 6. Ἀποτελέσματα τῆς γεωφυσικῆς διασκόπησης τοῦ 2017.

Είχ. 7. Τομέας 4.

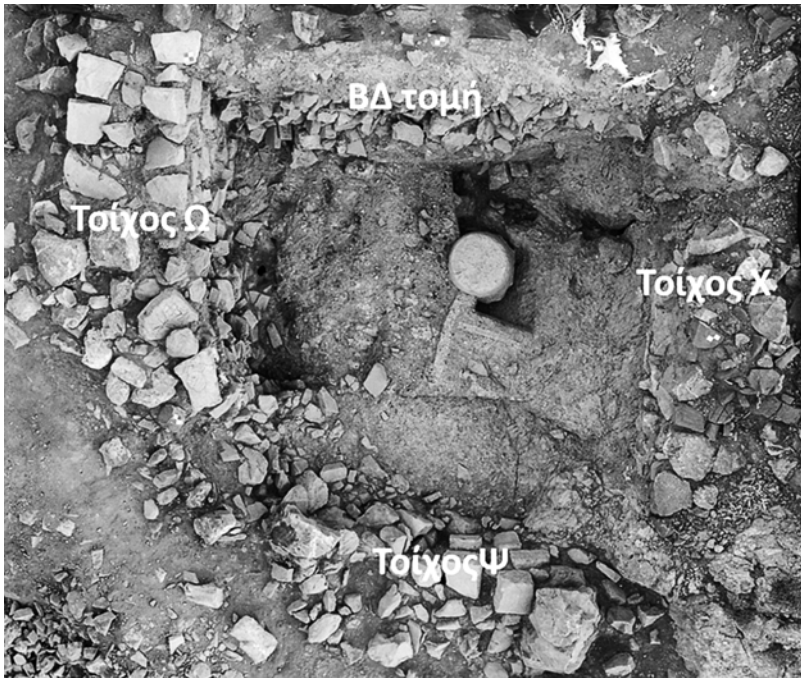
Είχ. 8. Συγκέντρωση πήλινων ἀγγείων, Τομέας 4.

Είχ. 9. Συγκέντρωση πήλινων ἀγγείων καὶ λίθος σφαιρικοῦ σχήματος, Τομέας 4.

Είχ. 10. Γέμισμα ἀπὸ μικροὺς λίθους καὶ δοκιμαστικὴ τομή, Τομέας 4.

Είχ. 11. Γενική άποψη Τομέα 8 με βάση κίονα και πλίνθινα διάχωρα.

Είχ. 12. ΒΔ. τομή του Τομέα 8 (με βέλη σημειώνεται το στρώμα από το οποίο πάρθηκαν δείγματα για μικρομορφολογική ανάλυση).

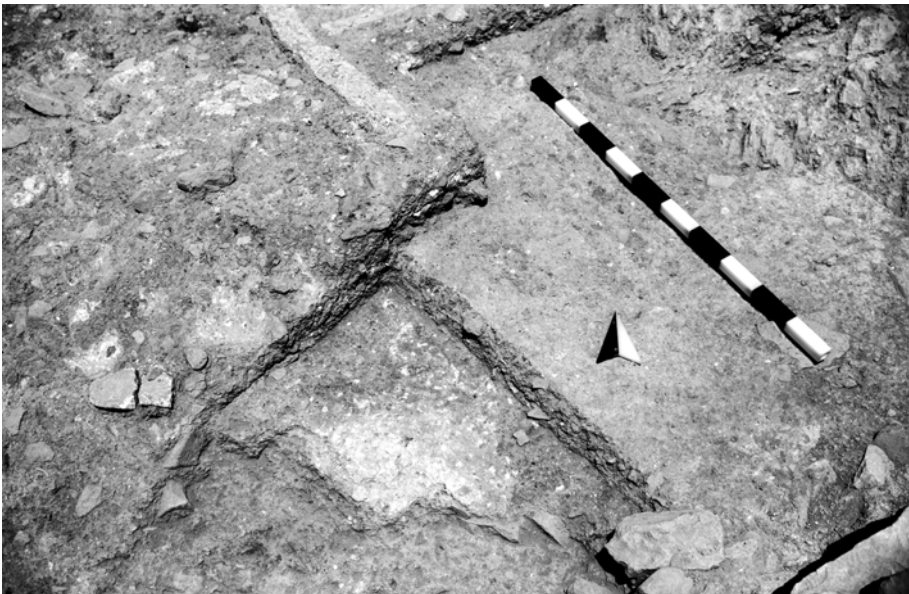
Εἰκ. 13. Συγκεντρώσεις καμένης ὕλης με ἐπίμηκες σχῆμα (καμένα ξύλινα δοκάρια ὀροφῆς;) [Τομέας 8].

Εἰκ. 14. Στρῶμα καταστροφῆς δαπέδου τοῦ ἰσογείου (Τομέας 8).

Εικ. 15. Σπρώμα κάτω από το δάπεδο του ισογείου (Τομέας 8).

Εικ. 16. Τμήμα επικονιαμένου δαπέδου (Τομέας 8).

Εἰκ. 17. Βάση κίονα καὶ μεγάλο κομμάτι καμένης ὕλης (τιμῆμα τοῦ ξύλινου κίονα;) [Τομέας 8].

Εἰκ. 18. Τομέας 16.

Είχ. 19. Τρισδιάστατη φωτογραμμετρική απεικόνιση του Τομέα 16.

Είχ. 20. Σπρώμα καταστροφής Τομέα 16 (από ΒΔ.).

Εἰκ. 21. Πήλινοι δίσκοι καὶ ἀγγεῖα (Τομέας 16).

Εἰκ. 22. Ἀκέραιο ὄστρεο τρίτονα καὶ πήλινα ἀγγεῖα (Τομέας 16).

Είκ. 23. Συγκέντρωση πήλινων αγγείων πάνω σε λίθινες πλάκες (Τομέας 16).

Είκ. 24. Πύραυνο, Τομέας 16 (από ΝΑ.).

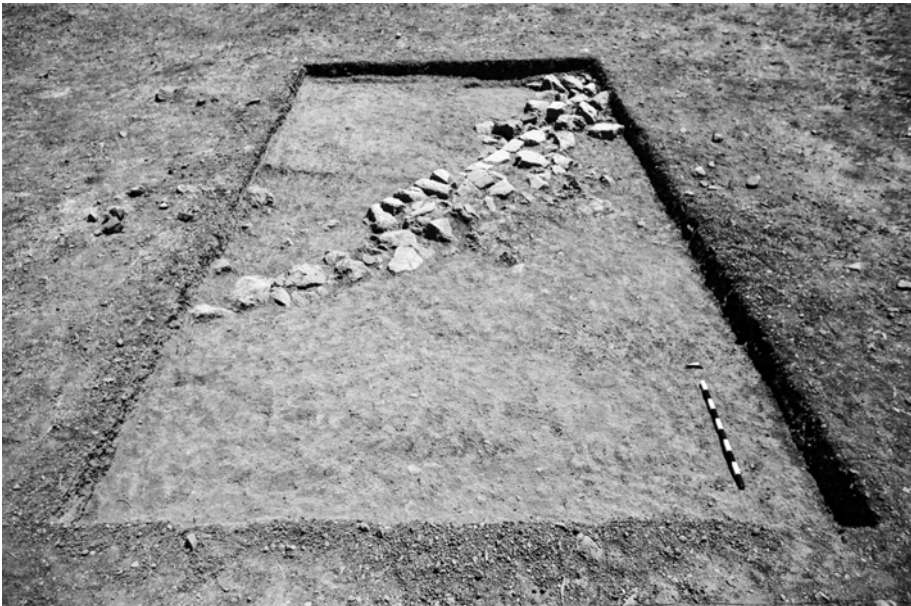
Είχ. 25. Δοκιμαστική τομή στο ΝΔ. τμήμα του Τομέα 16.

Είχ. 26. Δοκιμαστική τομή (Τομέας 16).

Εἰκ. 27. Τομέας 18.

Εἰκ. 28. Τομέας 18 ἀπὸ Δ.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΖΑΚΡΟΥ

Συνεχίσθηκαν κατά τὸ 2019, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὑπογραφομένου, οἱ ἐργασίες καταγραφῆς, συντήρησης καὶ προκαταρκτικῆς μελέτης εὐρημάτων Ζάκρου¹, στὸ πλαίσιο τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴν ὀριστικὴ δημοσίευσή τους.

Ἀναλυτικά, τὰ ἀποτελέσματα τῶν φετινῶν ἐργασιῶν εἶχαν ὡς ἀκολούθως:

Καταγραφή κεραμεικῆς καὶ λίθινων εὐρημάτων

Οἱ φετινές ἐργασίες καταγραφῆς κινητῶν εὐρημάτων ἐπικεντρώθηκαν, ἀφ' ἑνός, στὴ λεπτομερῆ ἀπογραφή καὶ στατιστικὴ ἀνάλυση τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὸ λεγόμενο «Ἀρχαιοφυλάκιο» τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν καταγραφή καὶ προκαταρκτικὴ μελέτη τοῦ συνόλου τῶν λίθινων εὐρημάτων τῆς Ζάκρου, μὲ ἔμφαση σὲ ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν κατασκευασθεῖ ἀπὸ ὀφείτη. Οἱ κεραμεικὲς ομάδες ἀπὸ τὸ «Ἀρχαιοφυλάκιο» διακρίνονται γιὰ τὴν τυποποίηση τῶν σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται σὲ μεγάλους ἀριθμοὺς ὑποδηλώνοντας μαζικότητα στὴ διάθεση καὶ διαχείριση τῶν ἀνακτορικῶν προϊόντων. Κομμάτια ἀπὸ περισσότερους ἀπὸ πενήντα παρόμοιους ἄωτους κυάθους, ποὺ κοσμήθηκαν μὲ τρέχουσες σπεῖρες καὶ περιφερικὲς ταινίες, ἀντιπροσωπεύουν ἕνα πλῆρες σερβίτσιο μεγάλου ἀριθμοῦ τεμαχιῶν, ἔτοιμο νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀσφαλῶς σὲ κάποιον ἀνακτορικὸ συμπόσιο (εἰκ. 1). Ἡ τεχνολογία κατασκευῆς τῶν ἀγγείων εἶναι ὑψηλῆς ποιότητος, ὅχι ὅμως καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἀπόδοση τοῦ σχε-

1. Γιὰ τοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εὐχαριστίες βλ. στὸ τέλος τῆς ἔκθεσης.

δίου, πού αποπνέει βιασύνη, οφειλόμενη πιθανώς σε κάποια επείγουσα παραγγελία. Τα υπόλοιπα σχήματα πού αντιπροσωπεύονται στο σύνολο από το «Άρχαιοφυλάκιο» περιλαμβάνουν γεφυρόστομες στάμνους, όλες με διακόσμηση καλαμοειδών, αμφορείς, ακόσμητους ή διακοσμημένους με πλατειές διαγώνιες ταινίες πού σχηματίζουν V, καρποδόχες, πρόχους και κύπελλα, τα τελευταία κατά το πλείστον ακόσμητα. Ανάμεσα στα άλλα κομμάτια, ξεχωρίζουν θραύσματα αγγείων πολύ ύψηλης ποιότητας, όπως εκείνα πού ανήκουν σε μεγάλο κωνικό κύπελλο ιχνογραφημένο από τον ονομαζόμενο «Ζωγράφο των Καλαμοειδών» (εικ. 2), λίγα έργα του οποίου είναι γνωστά από την ίδια τη Ζάκρο, αλλά και τα ανάκτορα της Κνωσού και της Φαιστού.

Παράλληλα, στο Έργαστήριο Συντήρησης Εύρημάτων Ζάκρου στον Άγιο Νικόλαο και στη Ζάκρο καταγράφηκαν, φωτογραφήθηκαν και σχεδιάστηκαν πάνω από τριακόσια θραύσματα λίθινων αντικειμένων, αλλά και λίγα σωζόμενα ακέραια, πού προέρχονται από διάφορους χώρους τόσο του ανακτορικού συγκροτήματος όσο και του μινωικού οικισμού (εικ. 3). Ένα πολύ μεγάλο ποσοστό από αυτά είναι κατασκευασμένα από οφείτη, του οποίου ωστόσο μπορεί κανείς να διακρίνει διάφορες ποικιλίες. Τα σχήματα πού αντιπροσωπεύονται είναι, κατ'έξοχήν, ή φιάλη, σε διάφορα μεγέθη και παραλλαγές, ή καλυκόσχημη και φωλεόσχημη πυξίδα, ο λύχνος, το δισκοειδές πώμα με κομβίοσχημη λαβή, ο γεφυρόστομος κάδος, ο κύαθος και το κύπελλο.

Καταγραφή και μελέτη ζωοαρχαιολογικού υλικού

Στο Έργαστήριο Συντήρησης Εύρημάτων Ζάκρου ή ζωοαρχαιολόγος δρ Στ. Μιχαλοπούλου κατέγραψε και μελέτησε προκαταρκτικά μέρος του ζωοαρχαιολογικού υλικού από το Ίσχυρό Κτίριο, την Οικία Β του ΝΔ. λόφου και το Κτίριο F. Τα όσα των ζώων αντιπροσωπεύουν κατεξοχήν οικόσιτα είδη (αἴγες, πρόβατα, χοίροι, βόδια), ενώ έχουν έντοπιστεῖ και αρκετά ὄστρεα διαφόρων ειδῶν (*Hexaplex trunculus*, *Euthria cornea*, *Cerithium vulgatum*, *Patella* sp., *Spondylus gaederopus*, *Semicassis undulata*). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περίπτωση του δωματίου Α / «μαγειρείου» του Ίσχυρου κτιρίου μέσα στο ὁποῖο βρέθηκε σχεδόν ὀλόκληρος

σκελετός νεαροῦ χοίρου, καθώς και ἐλάχιστα ὀστά αἰγοπροβάτων μὲ ἴχνη πού σχετίζονται μὲ τὴν ἀποθήκευση καὶ τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν κατανάλωση τοῦ κρέατος. Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ὀριστικὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τῆς θὰ ἐνταχθοῦν στοὺς τόμους δημοσίευσης τῶν παραπάνω κτιρίων, τῶν ὁποίων ἡ προετοιμασία βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη.

Συντήρηση κινητῶν εύρημάτων

Τὸ ἔργο συντήρησης κινητῶν εύρημάτων περιέλαβε τὴν ἀποκατάσταση πῆλινων ἀγγείων καὶ τὸν μηχανικὸ καὶ χημικὸ καθαρισμὸ ἐργαλείων καὶ σκευῶν ἀπὸ λίθο καὶ χαλκὸ. Σημαντικὴ πρόοδος σημείωσε ἡ συντήρηση κεραμεικῶν συνόλων πού προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἀνακτορικὸ «Ἀρχαιοφυλάκιο». Ἀπὸ τὰ κεραμεικὰ πού ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀποκατασταθοῦν στὸ σύνολό τους, ἀξιωμαθόμενα εἶναι γεφυρόστομη στάμνος μὲ διακόσμηση καλαμοειδῶν (εἰκ. 4), καρποδόχη μὲ σταυροειδὲς ἐσωτερικὸ διαχώρισμα, ἐνὸς τύπου πού, ὅπως φαίνεται, ἀποτέλεσε ἀποκλειστικὴ παραγωγή τοῦ κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου τῆς Ζάκρου (εἰκ. 5), ἀφοῦ πάνω ἀπὸ εἰκοσιπέντε παρόμοιες βρέθηκαν, ἀποθηκευμένες ὡς σύνολο, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος, καὶ εὐμεγέθους ραδιῶς ἀμφορέας μὲ ἐξίτηλη διακόσμηση πλατειῶν λοξῶν ταινιῶν πού σχηματίζουν V στὶς δύο κύριες ὀψεις του. Εἰδικὰ τὸ τελευταῖο ἀγγεῖο, ἂν καὶ ἐνὸς τύπου γνωστοῦ γιὰ τὴ Ζάκρο, προσέφερε ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες ὡς πρὸς τὴ μέθοδο κατασκευῆς του μὲ ἀλλεπάλληλες λωρίδες πηλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πλέον προσθῆκες ἀνάλογων λωρίδων στὸ ἐσωτερικὸ του γιὰ τὴν ἔνωση τῶν διακριτῶν τμημάτων του (εἰκ. 6), ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὶς ταφονομικὲς συνθῆκες εὕρεσής του, καθώς τὰ διάφορα κομμάτια του παρουσιάζουν ἔντονες χρωματικὲς διαφοροποιήσεις, ὀφειλόμενες σὲ ἰσχυρὴ καύση πού προξένησε ἡ πυρκαγιὰ ἢ ὁποία συνόδευσε τὴν τελικὴ καταστροφή τοῦ ἀνακτόρου.

Συνεχίσθηκε, ἐπίσης, καὶ ὀλοκληρώθηκε ἡ συντήρηση τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὸ λεγόμενον «Ἰσχυρὸ Κτίριο» καὶ ἄλλα κτίρια τῆς μινωικῆς συνοικίας ἀμέσως βόρεια τοῦ ἀνακτόρου, πού εἶχαν ἐρευνηθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1969. Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τοῦ πρώτου ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀποκατασταθοῦν καθ' ὕψος μερικὰ ἀκόμα ἀγγεῖα, προερχόμενα ἀπὸ

τὸ Δωμάτιο Α, πού εἶχε ταυτισθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα ὡς τὸ «μαγειρεῖο» τοῦ σπιτιοῦ, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα μία ὑψηλὴ δίωτη στάμνος, ἕνας ἀμφορέας, μία τριποδικὴ χύτρα καὶ ἀρκετὰ ἀγγεῖα πόσης.

Ἔργασίες πεδίου

Στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Ζάκρου, ἐν ὄψει τῆς τελικῆς δημοσίευσης συγκεκριμένων ἀνασκαφικῶν συνόλων, πραγματοποιήθηκαν περιορισμένες ἐργασίες πεδίου, πού περιέλαβαν τὸν σχολαστικὸ καθαρισμὸ τοῦ Ἰσχυροῦ Κτιρίου καὶ τὴν ἀπομάκρυνση φερτῶν ἐπιχώσεων δυτικὰ τοῦ μεγάλου Κτιρίου Β τοῦ ΝΔ. λόφου. Οἱ καθαρισμοὶ στὸ Ἰσχυρὸ Κτίριο (εἰκ. 7) ἔφεραν ξανὰ στὸ φῶς ἐπιχωσμένα ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἀνακάλυψής τους (1969) δάπεδα, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπιστρωθεῖ μὲ χαλικιάσβεστο καὶ ἐφοδιασθεῖ μὲ μεγάλα πήλινα ἀγγεῖα, βυθισμένα μέχρι τὰ χεῖλη τους στὸ ἔδαφος, ἔτσι ὥστε νὰ λειτουργοῦν ὡς συλλεκτῆρες ὑγρῶν προϊόντων. Σὲ ἕνα ἀκόμα δωμάτιο, κάτω ἀπὸ τὸ χωμάτινο πάτωμα, ὁ σχολαστικὸς καθαρισμὸς ἀποκάλυψε παλαιότερο δάπεδο, ἐπίσης ἐπιστρωμένο μὲ λεπτὸ στρώμα ἀσβεστοκονιάματος. Μελετήθηκε, ἀκόμα, τὸ σύστημα προσβάσεων στὸ κτίριο, σὲ μία προσπάθεια νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ οἰκοδομικὴ του ἱστορία.

Στὴν ἐπιβλητικὴ Οἰκία Β τοῦ ΝΔ. λόφου οἱ φετινὲς ἐργασίες ἐπικεντρώθηκαν στὴν ἀπομάκρυνση τῶν φερτῶν ἐπιχώσεων («μπάζων») πού εἶχαν συσσωρευθεῖ δυτικὰ τῆς δυτικῆς τῆς εἰσόδου, ἡ ὁποία κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ἦταν καὶ ἡ κύρια τοῦ οἰκοδομήματος. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση νεωτερικῶν ξηρολιθικῶν τοίχου («τράφου»), διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ χαμηλοῦ ἀντερείσματος, κάθετου στὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ κτιρίου, πού συγκρατοῦσε ἰσόπεδο («ἄνδηρο») μπροστὰ στὴν εἴσοδο (εἰκ. 8). Ἡ πρόσβαση στὸ ἄνδηρο ἀπὸ τὸ χαμηλότερο ἰσόπεδο στὰ βόρεια πιθανῶς γινόταν μὲ τὴ βοήθεια μικρῆς κλίμακας, τοποθετημένης σὲ ἄνοιγμα τοῦ ἀντερεισματικοῦ τοίχου καὶ φτιαγμένης ἀπὸ ἀσβεστολιθικὰ σκαλοπάτια, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα διακρίνονται, ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς τους θέσης, μέσα στὴ διαταραγμένη ἐπίχωση. Μεγαλύτερες ἀσβεστολιθικὲς παραλληλεπίπεδες πλάκες, πιθανῶς προερχόμενες ἀπὸ τὴν «ποδιά» εὐρέος παραθύρου, διακρίνονται σχεδὸν καρφωμένες στὸ δάπεδο, πεσμένες πιθανῶς ἀπὸ τὸν ὄροφο τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὴν τελικὴ καταστροφὴ του.

Τέλος, η απομάκρυνση μεγάλου όγκου τῶν φερτῶν ἐπιχώσεων στό σημεῖο αὐτό ἀποκάλυψε καλύτερα τή μεγαλιθική, ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακή, δυτική πρόσοψη τοῦ κτιρίου, σωζόμενη σέ κάποια σημεῖα σέ ὕψος τριῶν δόμων.

Ἀποτύπωση οἰκοδομικῶν λειψάνων

Στή Ζάκρο οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀθ. καί Ἄγγ. Νακάσης σχεδίασαν ἀρχιτεκτονικές λεπτομέρειες στό κτίρια πού πραγματοποιήθηκαν ἐργασίες πεδίου (Ἰσχυρὸ Κτίριο, Οἰκία Β ΝΔ. λόφου) καί ὀλοκλήρωσαν τήν κάτοψη τῆς Οἰκίας Β τῆς ΒΔ. συνοικίας («Τομέας Hogarth»). Ἐπίσης, μέ τή βοήθεια ἠλεκτρονικοῦ τοπογραφικοῦ ὄργανου ἔλαβαν ὕψομετρικά σημεῖα στό μινωικά οἰκοδομήματα πού βρίσκονται ἐντὸς τοῦ περιφραγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Ζάκρου, μέ σκοπὸ τήν ἐξάρτηση ὄλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων του ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Γεωδαιτικὸ Σύστημα Ἀναφορᾶς.

Πειραματικὴ λειτουργία σταθερῆς ἐγκατάστασης ἐστίας

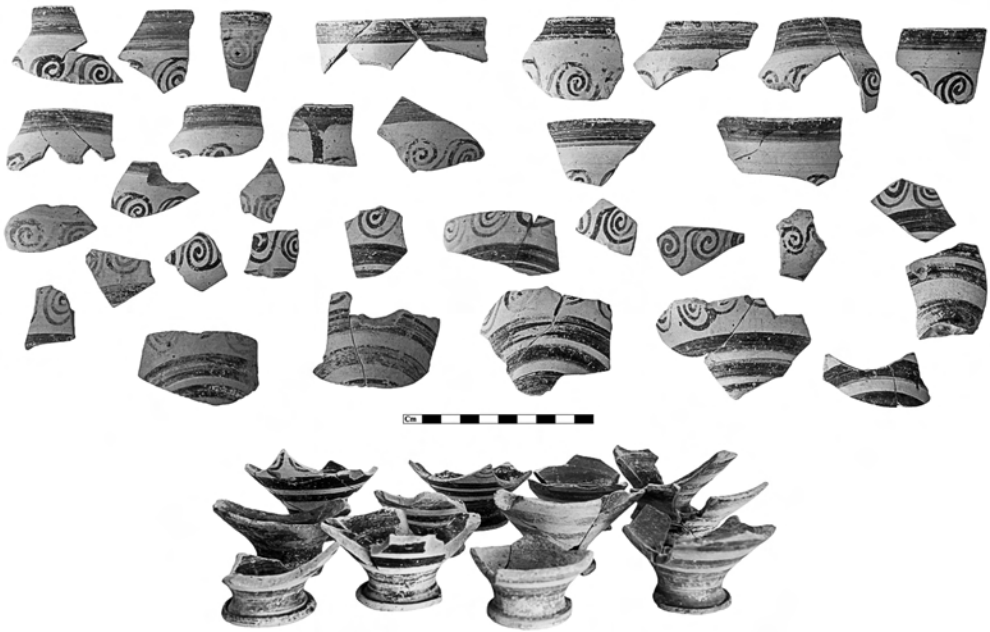
Σέ συνέχεια τῆς περυσινῆς πειραματικῆς ἀνακατασκευῆς σταθερῆς ἐστίας, στό πρότυπο τοῦ μινωικοῦ «πλαθάνου», μέ τή διάνοιξη ἀβαθοῦς εὐρέος λάκκου καί, κατόπιν, τήν ἐπίστρωση τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν του μέ πηλό, διενεργήθηκε νέο πείραμα σχετικὸ μέ τή χρήση τῆς ἐγκατάστασης. Αὐτὴ τὴ φορά χρησιμοποιήθηκε πῆλινο σκεῦος πού κατασκευάστηκε στὴ μορφή μινωικοῦ τριποδικοῦ δίσκου. Τὸ πείραμα ἐπιβεβαίωσε τὴν ἐρμηνεία τῶν πλαθάνων ὡς σταθερῶν στοιχείων γιὰ τὴ συντήρηση φωτιᾶς καί, παράλληλα, ὡς ἐγκαταστάσεων γιὰ τὴν προετοιμασία γευμάτων.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Σ' αὐτές, ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Γ. Ἀποστολάκης, Ι. Βενιέρη, Ε. Γεροντάκου, Α. Δρόσου, Μ. Κυρίτση, Στ. Μιχαλοπούλου, Δ. Παπαδοπούλου, Β. Πετράκης, Α. Σαλίγου καί Γ. Χαρίτος, οἱ ἀρχιτέκτονες Ἀθ. καί Ἄγγ. Νακά-

σης, οί συντηρητές ἀρχαιοτήτων Κ. καί Μ. Νικάκης καί οί φοιτητές ἀρχαιολογίας Β. Γεωργιοπούλου, Ε. Θεοδώρου, Ν. Καρρά-Τανισκίδου, Ν.-Σπ. Μπαλαφούτη, Σ. Σοφρά, Α. Σταυροπούλου, Β. Τζαμαλή, Στρ. Μαῦρος καί Ν. Τσουκάτος. Τò ἔργο πραγματοποιήθηκε ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καί ὑποστήριξε οἰκονομικά τò Institute for the Aegean Prehistory (INSTAP). Ἐποπτεία στίς ἐργασίες πεδίου ἄσκησε ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Λασιθίου. Πρὸς ὅλους τοὺς παραπάνω φορεῖς, ἀπευθύνονται ἀπὸ ἐδῶ θερμὲς εὐχαριστίες.

Είκ. 1. Θραύσματα διακοσμημένων κυάθων.

Είκ. 2. Ζάχρος, ανάκτορο. Κομμάτια κυπέλλου τῷ Ζωγράφου τῶν Καλαμοειδῶν.

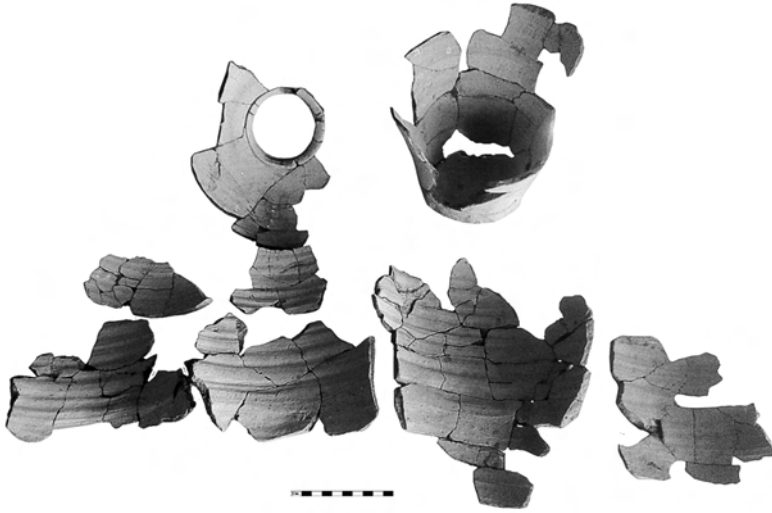
Εικ. 3. Αντικείμενα από όφειτη.

Εικ. 4. Γεφυρόστομο αγγείο με καλαμοειδή.

Εικ. 5. Καρποδόχη με σταυροειδές εσωτερικό διαχώρισμα.

Είκ. 6. Κομμάτια αμφορέα πριν από την αποκατάστασή του.

Είκ. 7. Τὸ Ἴσχυρὸ Κτίριο μετὰ ἀπὸ τὶς ἐργασίες καθαρισμοῦ του.

Είκ. 8. Ζάκρος. Χαμηλό άντέρεισμα κάθετο στη δυτική πρόσοψη της Οίκιας Β.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Παρά τις οικονομικές δυσχέρειες τῆς περιόδου, ἡ δημοσιευτική δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας ὑπῆρξε σημαντική ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ ἐκδόσεων καὶ προσφορᾶς ἐπιστημονικῆς.

Ἀπὸ τὰ περιοδικὰ μας ἐκδόθηκαν τὰ *Πρακτικά* τοῦ 2017 μὲ τις ἀναλυτικὲς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν τῆς χρονιᾶς ἐκείνης. Ἐκδόθηκε ἀκόμη τὸ *Ἔργον* τοῦ 2018, τὸ ὁποῖο σᾶς διανεμήθηκε πρὶν ἓνα χρόνο ἀκριβῶς, καὶ ἡ *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* τοῦ 2019, τόμος 158, μὲ ἐξαιρετες μελέτες, ἀπὸ τις ὁποῖες μνημονεύω μόνο μία, τὴν ὕστατη τῆς Ἀγγελικῆς Ἀνδρειωμένου μὲ τίτλο «Ἐνεπίγραφα ἀγγεῖα ἀπὸ τῆ νεκρόπολη τῆς Ἀκραϊφίας καὶ ἄλλες θέσεις τῆς Βοιωτίας». Εἶχε προλάβει νὰ τὴν δεῖ τυπωμένη, ἐνῶ ἡ ὑγεία της εἶχε ἤδη ἐπιδεινωθεῖ.

Στις ἀρχὲς τοῦ 2019 κυκλοφορήθηκε τὸ τεῦχος 122 τοῦ *Μέντορος*, πολυσέλιδο, ἀφιερωμένο στὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ἕως σήμερα.

Τὸ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ *Μέντορος* ἀρ. 123 τοῦ Δεκεμβρίου 2019, ἐκτάσεως 130 σελίδων, εἶναι ἀφιερωμένο στὸν παλαιὸ Ἔφορο, συνεργάτη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ Σύμβουλό της, τὸν Βασίλειο Λεονάρδο, ἀνασκαφέα τῆς Λυκοσούρας καὶ κυρίως τοῦ Ἀμφιαρείου Ὠρωποῦ, τοῦ μεγάλου ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου κοντὰ στὸν Κάλαμο. Ὁ Βασίλειος Λεονάρδος, λησμονημένος σήμερα, ἦταν Ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, Προϊστάμενος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη διευθυντῆς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου καὶ διαπρεπῆς ἐπιγραφικός. Ἐλληνιστῆς ἄριστος, ὑπῆρξε ὑπέρμαχος τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ τῆς νεοελληνικῆς, ὑπηρετώντας μιὰν ἀνεδαφικὴ ἰδέα πού τὸν ἐμπόδισε νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐποχὴ του. Ὅπως δὴποτε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀμφιαρείου καὶ οἱ ἐπι-

γραφικές δημοσιεύσεις του αποδεικνύουν τήν ἐπιστημοσύνη του. Ένα μεγάλο τμήμα του νέου τεύχους καταλαμβάνει ἡ μακρόχρονη ἀλληλογραφία του Λεονάρδου μὲ τὸν μεγάλο ἐπιγραφικὸ Hiller von Gaertringen. Τὸ τεῦχος κυκλοφορεῖ καὶ αὐτοτελῶς στὴ σειρά τῆς «Βιβλιοθήκης».

Μιᾶς παλαιᾶς μας ἀνασκαφῆς, τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας, ἓνα εἰδικὸ θέμα πραγματεύεται ἡ κυρία Εἰρήνη Νικολακοπούλου μὲ τὸ δίτομο ἔργο της «Biddle Bronze Age Pottery and Stratigraphy, Weaving equipment», καὶ «The Pottery Catalogue». Πρόκειται γιὰ συστηματικὴ ἔργασία 1.200 σελίδων συνολικῶς, στὴν ὁποία ἡ συγγραφεὺς καὶ οἱ συνεργάτες της πραγματεύονται στὸν πρῶτο τόμο τὸ θέμα τῆς κεραμικῆς τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς στὶς Κυκλάδες μὲ βάση τὴν κεραμικὴ αὐτῆς τῆς περιόδου ποὺ βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου, ὡς καὶ τὰ ὑφαντικὰ βάρη. Ὁ δεύτερος τόμος ἀποτελεῖ τὸν κατάλογο τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ὁποίου ἡ συνθετικὴ ἀνάλυση γίνεται στὸν πρῶτο καὶ εἰκονογραφεῖται μὲ πολλοὺς πίνακες καὶ σχέδια.

Ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα προέρχονται ἀπὸ τὶς τομὲς ποὺ ἔγιναν στὸν χῶρο τοῦ Ἀκρωτηρίου γιὰ νὰ θεμελιωθοῦν οἱ στύλοι τοῦ δεύτερου στεγάστρου, ποὺ προστατεύει σήμερα τὶς ἀρχαιότητες τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ.

Ὅπως γνωρίζετε, τὸ πρῶτο στέγαστρο, ποὺ εἶχε τοποθετήσει ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος, εἶχε κριθεῖ ἀνεπαρκές. Τὸ δεύτερο, τὸ ὑπάρχον, κατασκευάστηκε μὲ τὴν πολυετῆ φροντίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία τὸ παρέδωσε πλήρες καὶ σὲ λειτουργία στὶς 12 Ἀπριλίου 2012, πρὸ ὀκτώ ἐτῶν.

Ἡ νέα μεγάλη μελέτη ποὺ σᾶς μνημόνευσα προσθέτει πολλὰ στὴ γνώση μας γιὰ τὸν βίον καὶ τὸν ὑλικὸ πολιτισμὸ τῶν κατοίκων τοῦ Ἀκρωτηρίου κατὰ τὴ Μεσοελλαδικὴ περίοδο, ποὺ προηγεῖται τοῦ γνωστοῦ σας οἰκισμοῦ ποὺ ἀπεκάλυψε ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος κατὰ τὴν περίοδο 1967-1974.

Τὸ 1995, πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια, ἡ Ἑταιρεία εἶχε ἐκδώσει τὸ βιβλίον τῆς κυρίας Ντόρας Βασιλικῆς, Ὁ Μυκηναϊκὸς Πολιτισμὸς, συστηματικὸ ἔγχειρίδιον περὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας. Σὲ σύντομο σχε-

τικῶς χρόνο τὸ βιβλίο ἐξαντλήθηκε καὶ κρίθηκε ἀναγκαία ἡ ἀνατύπωσή του. Ἡ πρόοδος ὅμως τῶν μυκηναϊκῶν σπουδῶν σ' ὄλο τὸν κόσμο καὶ τὰ σημαντικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἀνασκαφές στὴν Ἑλλάδα ἐπέβαλαν τὴ συμπλήρωση τῆς νέας ἐκδόσης καὶ ἀναθεώρηση σὲ ἀρκετὰ σημεῖα τῆς πρώτης. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴ διαφορὰ τῆς ἔκτασης μεταξὺ τῶν δύο ἐκδόσεων. Ἡ πρώτη ἀριθμεῖ 540 σελίδες καὶ ἡ δεύτερη, πὺ βλέπετε, 719 σελίδες, δηλαδὴ αὐξηση κατὰ 179 σελίδες, ἡ ὁποία δείχνει τὸν πλοῦτο νέων μνημείων μέσα σὲ 24 χρόνια καὶ τὴν αὐξηση τῶν γνώσεων. Ἀνασκαφές στὴν Πύλο, τὴν Τίρυνθα, τὴ Μιδέα, τὴ Θήβα, τὴν Ἰωλκὸ, τὸ Διμήνι, τὴν Ἰκλαινα προσέφεραν νέα στοιχεῖα, πὺ περιέχονται στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ *Μυκηναϊκοῦ Πολιτισμοῦ*. Ἀκόμη προστέθηκαν νέα κεφάλαια γιὰ τὸν εἰκονιστικὸ ρυθμὸ, γιὰ τὰ ἱερὰ κτίρια, γιὰ τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ καὶ τὶς σχέσεις τῶν Μυκηναίων μὲ τὴ Μ. Ἀσία, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Ἰταλία, τὶς περιοχὲς τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Διεξοδικὴ εἶναι ἡ ἀνάλυση τοῦ θέματος τῆς φθορᾶς καὶ τῆς παρακμῆς στὴν Ἑλλάδα τῶν ἀνακτόρων, γεγονὸς πὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὄροσημο τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τὴ μετάβαση στὴν Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου.

Τὸ κείμενο συνοδεύει πλοῦσια εἰκονογράφηση ἀπὸ 360 εἰκόνες ἐντὸς κειμένου, εἰκόνες εὐρημάτων, τοπογραφικὰ σχέδια τῶν μεγάλων ἀνεσκαμμένων μυκηναϊκῶν κέντρων καὶ νέους χάρτες περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ὅπου παραστατικὰ δηλώνεται ἡ ἔκταση τοῦ πολιτισμοῦ πὺ ὀνομάζουμε μυκηναϊκό. Οἱ ἄνθρωποι του, οἱ Μυκηναῖοι, ὅπως συλλήβδην γιὰ εὐκολία τοὺς ὀνομάζουμε, μιλοῦσαν ἑλληνικά. Τὸ νέο βιβλίο εἶναι ἀρχαιολογία καὶ ἱστορία μιᾶς ἀπώτατης περιόδου τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ *Μυκηναϊκοῦ Πολιτισμοῦ* ἔτυχε ἤδη σημαντικῆς διάκρισης. Στις 31 Ἰανουαρίου 2020 ἡ Académie des Inscriptions et Belles Lettres τοῦ Institut de France ἀπέμεινε στὴ συγγραφέα τὸ Prix Ambatielos, πὺ ἀποτελεῖ ἀναγνώριση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου.

Ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις μας τοῦ 2019 ἀφορᾷ τὴν Alma Mater τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Ἐνα τμήμα τοῦ βίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἡ περίοδος 1837-1909, τὰ πρῶτα 72 χρόνια της,

έξιστορεῖται στό βιβλίο «Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία. Οἱ πρῶτες δεκαετίες». Ὅπως καί στήν Ἱστορία τῶν 150 χρόνων, τὸ ἀρχαιολογικό ἔργο τῆς Ἑταιρείας ἐκτίθεται συνοπτικά. Τὸ νέο βιβλίο δὲν εἶναι ἐγχειρίδιο ἀρχαιολογίας ἀλλὰ διήγηση τῆς ἴδρυσης τῆς Ἑταιρείας καί τῆς κατόπιν πορείας της. Ἀπεικονίζεται ἡ ἐσωτερική της λειτουργία, οἱ ἰδέες τῶν πρώτων αὐτοσχεδίων ἀρχαιολόγων καί ἡ γέννηση καί ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης στήν ἀναστημένη Ἑλλάδα. Ἡ Ἑταιρεία ἰδρύθηκε τὸ 1837 κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας. Δέκα μόλις χρόνια τὴν χῶριζαν ἀπὸ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου καί τὴν ἐκλογή τοῦ Καποδίστρια. Καί τὰ 15 ἰδρυτικά μέλη της ποὺ ὑπέγραψαν τὴν αἴτηση ἴδρυσῆς της στίς 6 Ἰανουαρίου 1837 ἦσαν ὅλοι ἄνθρωποι τοῦ Ἀγῶνος ἢ πρόσωπα ποὺ κατεῖχαν ἀξιώματα στὰ πολιτικά σώματα τῆς περιόδου τῆς Ἐπαναστάσεως. Πολὺ γρήγορα ἔγιναν μέλη της πολέμαρχοι, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης καί οἱ Μαυρομιχαλαῖοι.

Πηγές γιὰ τὴ συγγραφὴ τῆς νέας ἱστορίας εἶναι, κατὰ τὸ μέγιστο ποσοστό, τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας, τὰ Πρακτικά τοῦ Συμβουλίου της καί τῶν Συνελεύσεων, τὰ ἔγγραφα καί τὰ δημοσιεύματά της. Ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τὴ νέα μερική ἱστορία της εἶναι νὰ παρουσιασθεῖ ἡ ἐσωτερική προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνάπτυξή της καί νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στήν Ἑλλάδα ὡς πρὸς τὴν ἔρευνα καί τὴ μελέτη τῶν ἀρχαιοτήτων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν αὐτοῦσια παράθεση ἐγγράφων, αὐθεντικῶν μαρτυριῶν καί τὴν ἀποφυγὴ ἐξέτασῆς τους ὑπὸ τὸ πρίσμα μιᾶς σημερινῆς ἰδεολογίας ποὺ ἐρμηνεύει τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ ἰδέες ποὺ δὲν ὑπῆρχαν στὰ παλιὰ χρόνια.

Ἡ προστασία τῶν ἀρχαίων, πολὺ νωρίς, ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, ὑπῆρξε μέλημα λίγων ἀνθρώπων ποὺ δὲν γνώριζαν τὴν ἐπιστήμη, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα. Ἡ γέννηση καί ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης σύμφωνα μὲ κανόνες, εἶναι μία πνευματική διαδικασία ποὺ ἀκόμη, 200 χρόνια μετὰ τὸ '21, συνεχίζεται. Ἡ αἰτία εἶναι ἡ ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων, καί πρῶτα-πρῶτα τῶν ἀρχαιολόγων, νὰ συλλάβουν καί νὰ κατανοήσουν τὴν πραγματικὴ σημασία ποὺ ἔχουν γιὰ τὸν ἐθνικὸ βίον τὰ μνημεῖα. Δὲν ἐννοῶ πατριδολατρεία, οὔτε κλεισμο μέσα στίς ἐθνικὲς παρα-

δόσεις. Ἡ διήγηση τῶν πραγμάτων γίνεται χωρὶς τὸν ἐξωραϊσμό τους, δηλαδή χωρὶς τὴν ἀπόκρυψη στοιχείων πὸ θεωροῦμε ὅτι ἡ ἔκθεσή τους θὰ δημιουργοῦσε δυσμενῆ εἰκόνα γιὰ μᾶς, στὴν περίπτωσή μας γιὰ τὴν Ἑταιρεία. Ἰδρύματα ὅπως ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία δὲν ἀφοροῦν ἕναν στενὸ κύκλο ἀνθρώπων ἐιδικῶν, ἀλλὰ ὀλόκληρη τὴν κοινωνία, πὸ ὅσο περισσότερο γνωρίζει τὴν ἀλήθεια, τόσο καλύτερα μπορεῖ νὰ ἐκτιμήσει στὰ σωστά του μέτρα τὰ ἐπιτεύγματα τῶν παλαιότερων μας. Κυρίως ὅμως νὰ ἀποκτήσει αὐτογνωσία, κάτι πὸ δὲν μᾶς χαρακτηρίζει ιδιαίτερα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΤΗΣ Α' ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ
ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 2019

ΠΡΑΚΤΙΚΟ
ΤΗΣ Α΄ ΤΑΚΤΙΚΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ
ΤΗΣ 12ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2019

Στήν Αθήνα σήμερα, Κυριακή 12 Μαΐου 2019, ώρα 10.00, έγινε στη μικρή αίθουσα του μεγάρου της ἐν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Πανεπιστημίου 22, ἡ πρώτη Τακτική Γενική Συνέλευση τῶν ἐταίρων, ἀπό τοὺς ὁποίους παρεβρέθησαν οἱ ἑξῆς:

1. Βασίλειος Πετράκος, 2. Ντόρα Βασιλικοῦ, 3. Ἰωάννα Γιανναροπούλου, 4. Νικόλαος Πιέρρος, 5. Βασίλειος Ἀραβαντινός, 6. Margherita Bonanno-Ἀραβαντινοῦ, 7. Γεώργιος Γαβαλάς, 8. Παναγιώτης Τσελίκας, 9. Χαρίκλεια Κωνσταντινίδου, 10. Χαρά Τζαβέλλα, 11. Ἄγγελος Λιάγκουρας, 12. Klaus Valtin von Eickstedt, 13. Ἐλευθερία Κονδυλάκη, 14. Εὐγενία Βικέλα, 15. Ἀγγελικὴ Κόκκου, 16. Χρύσα Μαλτέζου, 17. Παῦλος Καρβώνης, 18. Βύρων Ἀντωνιάδης, 19. Ὀλγα Παλαγγιά, 20. Δημοσθένης Ζιρώ, 21. Ἄγγελος Ζαρκάδας, 22. Σταῦρος Βλίζος, 23. Δημήτριος Τσίτουρας, 24. Ἐλένη Χλέπα, 25. Γεώργιος Ζάχος, 26. Ἀπόστολος Γεωργιάδης, 27. Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος, 28. Ἐλενα Παπανικολάου, 29. Γεωργία Θεοδοροπούλου-Πολυχρονιάδου, 30. Νικόλαος Γκιολές, 31. Εὐθύμιος Τσιγαρίδας, 32. Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, 33. Ἐλενα Walter-Καρύδη, 34. Ροδονίκη Ἐτζέογλου, 35. Χαράλαμπος Πέννας, 36. Ἀθηνᾶ Ἰακωβίδου, 37. Σοφία Βουτσάκη, 38. Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου, 39. Χρῆστος Μπουλώτης, 40. Μαρία Γκιώνη, 41. Πᾶνος Ἀρβανιτάκης, 42. Πᾶντος Πᾶντος, 43. Ἰφιγένεια Δεκουλάκου, 44. Αἰκατερίνη Δημακοπούλου, 45. Ἀθανασία Μαλαγαρδῆ, 46. Χαράλαμπος Κριτζᾶς, 47. Διονύσιος Καλαμάκης, 48. Λευτέρης Πλάτων, 49. Ἀλκηστis Χωρέμη-Σπετσιέρη, 50. Δημητρία Μαλαμίδου, 51. Ἰωάννης Λῶλος, 52. Ἀλίχη

Μουστάκα, 53. Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου 54. Αικατερίνη Ρωμιοπούλου, 55. Μιχάλης Τιβέριος, 56. Έλένη Βαζάκη, 57. Βασίλειος Σγούτας, 58. Πηνελόπη Αγαλλοπούλου, 59. Βασίλειος Πετράκης, 60. Νικόλαος Καλτσάς, 61. Ίωάννα Τσιριγώτη-Δρακωτοῦ, 62. Παναγιώτης Κοντός, 63. Άδωνις Κύρου, 64. Χρήστος Ντούμας, 65. Δέσποινα Ίγνατιάδου, 66. Παυλίνα Καρανασάση, 67. Παναγιώτης Βαλαβάνης, 68. Κωνσταντῖνος Τσάκος, 69. Άντώνιος Βασιλάκης, 70. Μαρία Μικεδάκη, 71. Άγγελική Λεμπέση, 72. Μαρίζα Μαρθάρη, 73. Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου, 72. Carmelo Di Nicuolo, 75. Νεκτάριος Καραδήμας, 76. Δήμητρα Κοντοῦ-Θεοφανοπούλου, 77. Ήλέκτρα Άνδρεάδη, 78. Χρυσούλα Σιαμαντᾶ, 79. Άννα Μιχαηλίδου, 80. Χρυσούλα Σαατσόγλου-Παλιαδέλλη

Πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς Συνέλευσης ἔλαβε τὸν λόγο ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου κ. Άπόστολος Γεωργιάδης, ὁ ὁποῖος προσφώνησε τοὺς ἐταίρους καὶ κατόπιν, σύμφωνα μὲ τὸν Ὁργανισμό, πρότεινε τὴν ἐκλογή τῶν μελῶν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνέλευσης μὲ φανερὴ ψηφοφορία. Ἐκλέχθησαν ὁμόφωνα μὲ ἀνάταση τῆς χειρός:

Πρόεδρος ὁ κύριος Βασίλειος Άραβαντινός, Άντιπρόεδρος ἡ κυρία Ίφιγένεια Δεκουλάκου, Α΄ Γραμματεὺς ἡ κυρία Εὐγενία Βικέλα καὶ Β΄ Γραμματεὺς ὁ κύριος Κωνσταντῖνος Καλογερόπουλος.

Οἱ ἐκλεγέντες κατέλαβαν τὶς θέσεις τους καὶ ὁ Πρόεδρος εὐχαρίστησε τοὺς ἐταίρους γιὰ τὴν τιμητικὴ ἐκλογή καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἡμερήσιας διάταξης κήρυξε τὴν ἔναρξη τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας γιὰ τὴν ἐκλογή τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ 2019. Ὡς ψηφολέκτες ὀρίστηκαν μὲ φανερὴ ψηφοφορία οἱ κύριοι Βύρων Άντωνιάδης καὶ Παῦλος Καρβώνης. Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως παρεκάλεσε τὴν Πρώτη Γραμματέα νὰ διαβάσει τὰ ὀνόματα τῶν παρισταμένων ἐταίρων κατὰ σειρά προσελεύσεως, οἱ ὁποῖοι στὴ συνέχεια ψήφισαν κατὰ σειράν. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ψηφοφορίας ὁ Πρόεδρος κάλεσε τοὺς ψηφολέκτες νὰ παραλάβουν τὴν κάλπη καὶ νὰ ἀποσυρθοῦν γιὰ τὴν καταμέτρηση τῶν ψήφων.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνέλευσης κάλεσε τὸν Γενικὸ Γραμματέα νὰ ἐκθέσει τὰ πεπραγμένα τοῦ Συμβουλίου κατὰ τὸ 2018, ὁ ὁποῖος εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Συνεχίζοντας τὴν παράδοση μιᾶς δεκαετίας σχεδόν, δὲν μπορῶ νὰ σᾶς μιλήσω ἀκόμη μὲ αἰσιοδοξία γιὰ τὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας. Παρὰ

τὸ ὅτι καὶ ἡ παροῦσα κατάστασή της ἀπασχόλησε τὸ Συμβούλιο πολύ, τὸ μέλλον της τὸ βλέπουμε μὲ συγκρατημένη αἰσιοδοξία, γιατί ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση, τίποτε δὲν μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ὡς βέβαιο, σταθερὸ καὶ ὀριστικόν. Εἴμαστε εὐχαριστημένοι περισσότερο ἀπὸ πέρυσι γιατί τὰ πράγματα δὲν πῆγαν χειρότερα, τὸ ἀντίθετο, πῆγαν καλύτερα χάρις στὶς προσπάθειές μας, ἀλλὰ ὅχι ὅσο θὰ θέλαμε, κάτι ποῦ εἶναι βέβαια κοινὸ γιὰ ὅλους μας. Τέλος, τὸ ὅτι βρισκόμαστε πάλι ὅλοι μαζί ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἡμέρες ποῦ συναντώμεθα στὶς ἐκδηλώσεις τῆς Ἑταιρείας, ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνου του εὐχάριστο γεγονός ποῦ τὸ σκιαῖζει μόνου ἡ ἀπώλεια ἀρκετῶν ἐταίρων μας γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μιλήσω ἐκτενέστερα σὲ δύο ὧρες, κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μας ἔργου.

Ἀπέθαναν κατὰ τὸ 2018, στὶς 31 Ἰανουαρίου ἡ Ἰνῶ Νικολάου-Μιχαηλίδου, καθηγήτρια στὴν Κύπρο, στὶς 12 Μαρτίου ἡ Κωνσταντῖνα Πέππα-Δελμούζου, Διευθύντρια τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου ἐπὶ τιμῆ, στὶς 2 Μαΐου ὁ Ἀντώνης Ζώης, ὁμότιμος καθηγητῆς τῆς Ἀρχαιολογίας, στὶς 6 Αὐγούστου ὁ Christian Habicht, καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας στὸ Institute for Advanced Study τοῦ Princeton. Τέλος, τὸ πλέον ὀδυνηρό, στὶς 24 Ἀπριλίου ἀπέθανε ὁ Σύμβουλος Ἄγγελος Δεληβορριάς, γνωστός σὲ ὅλους μας γιὰ τὸ μεγάλο του ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητά του. Πέθανε τὴν ἡμέρα ποῦ ἐπρόκειτο νὰ γίνου ἡ ὑποδοχὴ του στὴν Ἀκαδημία.

Τὸ ἀρχαιολογικὸ μας ἔργο ὑπῆρξε πλούσιο σὲ ἀριθμὸ ἀνασκαφῶν καὶ μελετῶν. Οἱ ἔρευνές μας ἔγιναν ἀπὸ τὴν Κωνσταντῖνα Καζᾶ στὰ Ἀστέρια Γλυφάδας, ἀπὸ τὴν Ἰφιγένεια Δεκουλάκου στὴν Μπρεξίζα Μαραθῶνας, ἀπὸ τὴν ομάδα ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν Μαρία Παντελίδου-Γκόφα, τὴν Ἄννα Φίλιππα-Touchais καὶ τοὺς Gilles Touchais καὶ Νικόλαο Παπαδημητρίου στοὺς Τύμβους Βρανᾶ, ἀπὸ τὸν Πέτρο Θέμελη στὴ Μεσσηνία, τὴν Εἰρήνη Ἀραπογιάννη στὴ Θουρία Μεσσηνίας, τὸν Ἰωάννη Λῶλο στὴν ἀρχαία Σικυώνα, τὸν Σταῦρο Βλίζο, συνεργάτη τοῦ Ἄγγελου Δεληβορριά, στὶς Ἀμύκλες, τὸν Μιχάλη Κοσμόπουλο στὴν Ἰκλαίνα Μεσσηνίας, τὸν Βασίλειο Ἀραβαντινὸ στὴ Θήβα, τὴν Ἐλενα Κουντούρη στὴν ἀκρόπολη τοῦ Γλᾶ στὴν Κωπαΐδα, τὸν Ἰωάννη Παπαποστόλου στὸν Θέρμο, τὴ Χάϊδω Κουκούλη καὶ τὸν Pasqual Darque στὸ Ντικιλὶ Τάς, τὴ Μαρίζα

Μαρθάρη στη Χαλανδριανή Σύρου, τὸν Χρήστο Ντούμα στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας, τὸν Ἀνδρέα Βλαχόπουλο στὸ Βαθὺ Ἀστυπάλαιας, τὴν Ἔφη Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη στὴ Ζώμινθο Κρήτης, τὸν Διαμαντῆ Παναγιωτόπουλο στὴν Κουμάσα Κρήτης καὶ τὸν Λευτέρη Πλάτωνα στὴ Ζάκρο Κρήτης. Λεπτομερῶς θὰ ἰδῆτε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μας στὸ τομίδιο τοῦ Ἔργου πού θὰ παραλάβετε ἀργότερα.

Καὶ τὰ δημοσιεύματά μας, τὸ ἕτερον μέγα μέρος τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας, ἦσαν ἐξαιρετα, ἀντάξια τῆς παραδόσεώς μας. Κατὰ τὸ 2018 ἐκδόθηκαν τὸ Ἔργον 2017, τὰ Πρακτικά τοῦ 2016 καὶ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς τοῦ 2018. Ὁ τόμος αὐτὸς τῆς Ἐφημερίδος περιέχει μιὰ μόνο ἐκτεταμένη μελέτη τῆς κυρίας Μέλπως Πωλογιώργη στὴν ὁποία δημοσιεύονται τὰ χάλκινα ἀναθηματικά κάτοπτρα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώννα.

Ἄλλες μονογραφίες γιὰ τίς ὁποῖες θὰ ἀκούσετε ἀναλυτικῶς εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Harold Evjen, Ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς Ἀθλητισμὸς, στὰ ἀγγλικά, τὸ βιβλίον τοῦ Μιχάλη Κοσμόπουλου, Ἰκλαίνα. Τὰ μνημειώδη κτίρια καὶ τὸ ἀπὸ μακροῦ ἀναμενόμενο βιβλίον τοῦ Εὐθυμίου Τσιγαρίδα, Εἰκόνες τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου καὶ ναῶν τῆς Καστοριάς.

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, πού ὀργανώνει ἡ Σύμβουλος κυρία Ντόρα Βασιλικοῦ, εἶχε διπλὴ ἐπιτυχία. Ἀπὸ ἀπόψεως προσελεύσεως μαθητῶν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως θέματος τὸ ὁποῖο ἦταν «Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ἡ ἐποχὴ του». Πρῶτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα τὸ θέμα αὐτὸ ἐξετάστηκε σὲ 18 ὅμιλα μαθήματα τόσο διεξοδικὰ ἀπὸ τοὺς εἰδικότερους ἐπιστήμονες τῆς Ἑλλάδος. Στὸν τόμο τοῦ Ἔργου ἀναγράφεται λεπτομερῶς τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων.

Ἀκόμη στὴν Ἑταιρεία ἔγιναν τέσσερις συνεδρίες τοῦ Μινωικοῦ Σεμιναρίου πού ὀργανώνεται ἀπὸ τὴν κυρία Ἔφη Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη καὶ τοὺς κυρίους Λευτέρη Πλάτωνα, Γιάννη Παπαδάτο καὶ Colin McDonald.

Ἐγιναν ἀκόμη τέσσερις συνεδρίες τοῦ Κυκλαδικοῦ Σεμιναρίου πού ὀργανώνεται ἀπὸ τὴν κυρία Μαρίζα Μαρθάρη καὶ μιὰ ἑσπερίδα μὲ θέμα «Οἱ Τύμβοι Βρανᾶ Μαραθῶνος» μὲ ὁμιλητὲς τίς κυρίες Μαρία Παντελίδου-Γκόφα, Ἄννα Φίλιππα-Touchais καὶ Σέβη Τριανταφύλλου, καὶ τοὺς

κ. Νίκο Παπαδημητρίου, Gilles Touchais, Ἀπόστολο Σαρρῆ καὶ Joseph Maran.

Τέλος στὴν Ἑταιρεία ἔγινε καὶ ἡ ἐναρκτήρια συνεδρία τοῦ «Ἐπισημονικοῦ Συνεδρίου εἰς μνήμην Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη» γιὰ νὰ τιμηθοῦν τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ μεγάλου Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας.

Ἡ τελευταία μας ἐπισημονικὴ ἐκδήλωση ἔγινε στὶς 13 Δεκεμβρίου μὲ τὴν παρουσία τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλου γιὰ νὰ ἐορταστοῦν τὰ 182 χρόνια βίου καὶ δράσης τῆς Ἑταιρείας. Τὴν ἐκδήλωση συμπλήρωνε ἔκθεση φωτογραφιῶν τοῦ Robert McCabe μὲ ὄψεις μνημείων καὶ τόπων τῆς Ἑλλάδος ποὺ λειτουργεῖ στὴν εἰδικὴ αἴθουσά μας. Γιὰ τὴ μεγάλη ἐπέτειό μας αὐτὴ ἐκδόθηκε καὶ βαρύτιμος τόμος μὲ φωτογραφίες τοῦ Robert McCabe καὶ κείμενο τοῦ ὁμιλοῦντος μὲ τίτλο «Χρονογραφία».

Τὸ Ἀρχεῖο μας, ποὺ διευθύνει ἡ κυρία Ἰωάννα Νίνου, πλουτίστηκε μὲ νέα ἔγγραφα τοῦ Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου, δωρεὰ τῆς κόρης του κυρίας Ἐφης Παπακωνσταντίνου-Οἰκονόμου.

Ἡ βιβλιοθήκη μας, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Συμβούλου κυρίας Ντόρας Βασιλικῆ καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ κ. Martin Schäfer, χάριε στὴ συνδρομὴ τοῦ Ἰδρύματος Νιάρχου, πλουτίστηκε μὲ μεγάλο ἀριθμὸ νέων δημοσιευμάτων, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ 4.785 μελετητὲς καὶ δέχτηκε πολλές δωρεές βιβλίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων σημαντικὴ σειρὰ ἀπὸ τὴν κυρία Μάρω Βασιλικῆ.

Τὴν ἐπισκέφθηκαν ὁργανωμένες ομάδες προσώπων, κυρίως μαθητῶν, ποὺ ἐνημερώθηκαν γιὰ τὴ λειτουργία της ἢ ὁποία συνεχῶς βελτιώνεται μὲ τίς προσθήκες στὸν ἠλεκτρονικὸ κατάλογό της κειμένων δυσέυρετων, ποὺ γίνονται προσιτὰ στοὺς μελετητὲς ὁπουδήποτε καὶ νὰ βρίσκονται.

Ἡ βιβλιαγορὰ τοῦ 2018, ποὺ ὁργανώνουν οἱ κυρίες Ντόρα Βασιλικῆ καὶ Ἰωάννα Νίνου καὶ ὁ κ. Χριστόφορος Σπυριδάκης, εἶχε γιὰ 17ῃ φορὰ μεγάλη ἐπιτυχία γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν βιβλίων ποὺ προσφέρθηκαν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ 18ῃ βιβλιαγορὰ ποὺ ἔγινε πρὶν λίγες μέρες, στὶς 18-20 Ἀπριλίου.

Ἡ Ἑταιρεία δέχτηκε χρηματικὲς ἐνισχύσεις καὶ δωρεές ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ἀπὸ ἰδρύματα καὶ ἀπὸ φίλους τῆς Ἑταιρείας ποὺ

αναγράφονται πλήρως στον τόμο του Έργου που θα παραλάβετε. Το Συμβούλιο ευχαριστεί και βεβαιώνει για άλλη μια φορά ότι και ο τελευταίος όβολος διατίθεται για το επιστημονικό-έθνικό έργο και μόνο της Έταιρείας.

Την οικονομική κατάσταση της Έταιρείας και τα καθέκαστα της διαχείρισης κατά το 2018 θα τα ακούσετε εϋθύς αμέσως με την ανάγνωση της έκθεσης της Έξελεγκτικής Επιτροπής και τις πιστοποιήσεις των Όρκωτων Έλεγκτών. Αν υπάρχει οιαδήποτε άπορία για οιοδήποτε ζήτημα, το Συμβούλιο θα δώσει τις αναγκαίες εξηγήσεις.

Πριν εγκαταλείψω το βήμα, σās υπενθυμίζω ότι στις 6 Οκτωβρίου της χρονιάς θα συμπληρωθούν 40 χρόνια από τον θάνατο του Αναστασίου Όρλάνδου, δεκάτου Γραμματέως της Έταιρείας επί 28 χρόνια, την όποια πλούτισε με τή δράση του και δόξασε με τὸ έργο του».

Μετά την έκθεση του Γενικοϋ Γραμματέως ὁ Πρόεδρος της Συνελεύσεως έρώτησε αν κάποιος από τους εταίρους ήθελε να έρωτήσει ή να εἰπεῖ κάτι.

Τὸν λόγο έλαβε ὁ κ. Ντούμας ὁ όποἰος έκανε δύο έρωτήσεις:

1. Γιατί από χρόνια δέν δημοσιεύεται τὸ Πρακτικό της Συνελεύσεως στὰ ΠΑΕ ὅπως γινόταν και δημοσιεύεται στον Μέντορα, ὁ όποἰος εἶναι, ὅπως λέει ὁ τίτλος του, ιστοριοδιφικό περιοδικό;
2. Ἡ Έταιρεία εἰσέπραξε από την ασφάλεια τοϋ στεγάστρου τοϋ Ἀκρωτηρίου 12.000.000,00 εϋρώ αλλά δέν διέθεσε τὸ ποσὸν τῶν 400.000,00 εϋρώ για τὰ μνημεῖα τοϋ Ἀκρωτηρίου. Τί έγιναν τὰ χρήματα; Εἰς επέρρωση τῶν λόγων του ὁ κ. Ντούμας κατέθεσε στὸ Προεδρεῖο φωτοτυπίες τῶν ὑπ' αριθμ. 50/14.5.2012, 74/19.11.2013, 19/10.04. 2014, 4/13.01.2017, 17/19.06.2018 ἐπιστολῶν του πρὸς τὴν Ἀρχαιολογική Έταιρεία.

Ὁ Γενικός Γραμματεὺς απάντησε ὡς εξής: «Εἶναι λίγο καθυστερημένη ἡ αντίδραση, γιατί τὰ Πρακτικά τῶν Συνελεύσεων δημοσιεύονται στον Μέντορα από τὸ 1992, δηλαδή πρὶν από 27 χρόνια, ὅταν ὁ κ. Ντούμας ἦταν μέλος τοϋ Δ.Σ. και μπορούσε να διαμαρτυρηθεῖ. Και ἐλήφθη αὐτή ἡ απόφαση ὡστε τὸ Πρακτικό της Συνέλευσης να δημοσιεύεται λίγες μέρες μετά τὴ διεξαγωγή της, στὸ τεϋχος Ἰουνίου

τοῦ Μέντορος. Ὄταν δημοσιεύοταν στὰ ΠΑΕ, αὐτὸ γινόταν ἓνα ἢ δύο χρόνια ἀργότερα. Ἄν πάλι ἐπιθυμεῖ ἡ Συνέλευση ἄμεση δημοσίευσή του καὶ ταχυδρόμηση, αὐτὸ γίνεται ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ καλυφθεῖ ἡ δαπάνη.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο ἐρώτημα τοῦ κ. Ντούμα ἔχω νὰ εἰπῶ στὴ Συνέλευσή μας ὅτι στὸ συμφωνητικὸ τῆς ἀσφάλισης δὲν ὑπῆρχε πρόβλεψη γιὰ ζημιές στὰ μνημεῖα. Τὸ ποσὸν λοιπὸν τῆς ἀσφάλειας δόθηκε γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ στεγαστροῦ προκειμένου νὰ παραδοθεῖ τὸ ταχύτερον στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, πράγμα πὺ ἔγινε Μεγάλῃ Τετάρτῃ καὶ Μεγάλῃ Πέμπτῃ τοῦ 2012 καὶ τὸ ἐγκαινίασαν ἀλληλοδιαδόχως ὁ κ. Πέτρος Ἀλεβιζᾶτος, Ὑφυπουργός, καὶ ὁ κ. Παῦλος Γερουλᾶνος, Ὑπουργός. Πέραν αὐτῶν, ἡ Ἑταιρεία γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν ἐπλήρωσε ἐξ ἰδίων, καὶ περιμένει νὰ τὰ πάρει, τὸ ποσὸν τῶν 1.733.887,00 εὐρώ. Ἄρα, δὲν ὑπάρχει περίσσευμα ἀλλὰ ἀντιθέτως ἔλλειμμα, τὸ ὁποῖο ἐλπίζουμε νὰ εἰσπράξουμε.

Ἀλλὰ ἡ Ἑταιρεία δὲν εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ συντηρεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τὰ μνημεῖα πὺ ἀποκαλύπτει. Ἄν ὑπάρχει ἡ ἀντίθετῃ ἀποψη, νὰ μᾶς δοθοῦν οἱ εἰσπράξεις τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς Ἐπιδαύρου, τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ εὐχαρίστως νὰ ἀναλάβουμε καὶ τὴ συντήρηση τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν».

Δὲν ὑποβλήθηκε ἄλλῃ ἐρώτηση.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἡμερήσια διάταξη, ἀναγνώσθηκε στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν Πρόεδρο ἡ ἔκθεση τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας γιὰ τὸ οἰκονομικὸ ἔτος 2018, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς:

«ΠΡΟΣ
ΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ε Κ Θ Ε Σ Η

Τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας γιὰ τὸ Οἰκονομικὸ Ἔτος 2018.

Σύμφωνα μὲ τις διατάξεις τῶν ἄρθρων 31 καὶ 32 τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία συντάσσει ἔκθεση περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχείρισης τοῦ λήξαντος ἔτους 2018, τὴν ὁποία καὶ ὑποβάλλει πρὸς τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Ἐταίρων.

Ἡ τήρηση τῶν λογιστικῶν βιβλίων γίνεται κατὰ τὸ διπλογραφικὸ σύστημα μὲ μηχανογραφικὸ τρόπο, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 17 τοῦ Ὄργανισμοῦ.

Ἐκδόθηκαν καὶ καταχωρήθηκαν στὰ Λογιστικὰ Βιβλία τῆς Ἐταιρείας τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τοὺς νόμους παραστατικὰ βάσει τῶν ὁποίων συντάχθηκαν τὴν 31 Δεκεμβρίου 2018 ἡ κατάσταση Ἐσόδων Ἐξόδων καὶ ὁ Ἰσολογισμὸς Περιουσιακῆς Κατάστασης τῆς χρήσης.

Οἱ οἰκονομικὲς καταστάσεις συντάσσονται κατὰ τὸν Ν.4308/2014 τῶν Ἑλληνικῶν Λογιστικῶν Προτύπων.

Ἡ ἀκίνητη περιουσία τῆς Ἐταιρείας (οἰκόπεδα καὶ κτίρια) ποὺ ἐμφανίζεται χωρὶς καμία ἀλλαγὴ τὴν χρήση 2018 στὸν λογαριασμό «Ἐνσώματα Πάγια» τοῦ Ἰσολογισμοῦ προσδιορίστηκε μὲ τὸ σύστημα τῶν ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν τοῦ Ν. 1249/1982.

Στὴ συνέχεια παρατίθενται σχόλια καὶ παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὰ ἔσοδα, τὰ ἔξοδα καὶ τὰ γεγονότα ποὺ διαμόρφωσαν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἔτους ποὺ ἐμφανίζεται στὶς οἰκονομικὲς καταστάσεις τοῦ 2018.

ΕΣΟΔΑ. Τὰ ἔσοδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὴν χρήση 2018 ἀνῆλθαν σὲ € 764.040,60.

Κύρια πηγή ἐσόδων ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀκίνητη περιουσία τῆς ἐταιρείας μὲ ἔσοδα € 441.364,96.

Τὸ 2018 μισθώθηκε τὸ σύνολο τῶν ἀκινήτων τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ μεγάλες καὶ εὐρωστές οικονομικά ἐταιρεῖες γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ σταθερότητα τῶν μελλοντικῶν ἐσόδων.

Ἡ Σχολὴ Διδασκαλίας Ἱστορίας τῆς Τέχνης συνέχισε τὸ ἐπιστημονικὸ της ἔργο καλύπτοντας τὰ ἔξοδα λειτουργίας της ἀφήνοντας κέρδος. Τὰ ἔσοδά της ἦταν € 12.810,00 καὶ τὰ ἔξοδά της € 4.981,84. Τὸ κέρδος ἀνῆλθε σὲ € 7.828,16.

Τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ἐπιχορήγησε τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἔργου της καὶ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ της μὲ τακτικὴ ἐπιχορήγησιν € 60.000,00. Ἡ ἔκτακτη ἐπιχορήγησιν τῶν € 100.000,00, τὴν ὁποία ἔλαβε ἡ ἐταιρεία στὶς 18 Δεκεμβρίου 2017, κάλυψε δαπάνες τοῦ 2018 ἐπειδὴ μέχρι τὸ κλείσιμο τῆς χρήσης ἡ Ἑταιρεία δὲν εἶχε ληξιπρόθεσμες δαπάνες.

Δημόσιοι καὶ Ἰδιωτικοὶ φορεῖς ἐπιχορήγησαν τὸ ἐκδοτικὸ της ἔργο μὲ € 56.555,18. Ἡ κυρία Χαρὰ Τζαβέλα κατέβαλε € 10.000,00, τὸ Ἰδρυμα Οὐράνη κατέβαλε € 25.300,00 ἐπίσης, τὸ ὑποκατάστημα τῆς ἐταιρείας στὴν Ἀμερικὴ € 25.000,00, ἐνῶ τὸ Ἰδρυμα Στ. Νιάρχος ἐπιχορήγησε μὲ € 29.525,67 μέρος τῶν ἐξόδων τῆς Βιβλιοθήκης.

Οἱ δωρεές διαφόρων ἰδιωτῶν, μελῶν καὶ φίλων τῆς ἐταιρείας ἀνῆλθαν σὲ € 13.324,05 καὶ οἱ συνδρομὲς τῶν ἐταίρων της σὲ € 6.540,00.

Τὰ ἔσοδα ἀπὸ τόκους τῶν καταθέσεων στὶς τράπεζες ἦταν € 5.018,00 λόγῳ τῶν λίγων διαθεσίμων ἀλλὰ καὶ τῶν χαμηλῶν ἐπιτοκίων ποὺ προσφέρουν ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια οἱ Τράπεζες.

Οἱ πωλήσεις ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρείας καὶ οἱ πωλήσεις τῶν βιβλίων ἀπὸ δωρεές φίλων της ἦταν € 27.038,50 καὶ τὸ καθαρὸ κέρδος τῶν πωλήσεων ἀνῆλθε στὸ ποσὸ τῶν € 9.429,76.

Τὰ λοιπὰ ἔσοδα ἀφοροῦν παρεπόμενα ἔσοδα κατὰ τὴν λειτουργία τῆς ἐταιρείας, ὅπως εἰσπραττόμενα ταχυδρομικὰ τέλη € 25,30, ἀποζημίωσιν τῆς Ἐθνικῆς Ἀσφαλιστικῆς € 863,04, ἀποζημίωσιν τῆς μισθώτριας ἐται-

ρείας Printec ΑΕ λόγω αποχώρησης € 12.000,00 και ή επιστροφή από τον ΟΤΕ άχρεωστήτως καταβληθέντος του τελευταίου λογαριασμού € 548,62.

ΕΞΟΔΑ. Τὰ ἔξοδα τῆς Ἑταιρείας τὴν χρήση 2018 ἀνῆλθαν σὲ € 1.064.672,40.

Διακρίνονται σὲ δαπάνες ἐκπλήρωσης τοῦ σκοποῦ € 320.278,16, λειτουργικὲς δαπάνες € 332.135,79, ἔκτακτες δαπάνες € 113.300,00 καὶ δαπάνες αὐξήσεως καὶ μείωσης τῆς περιουσίας € 298.958,45.

Οἱ δαπάνες ἐκπλήρωσης τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας ἀφοροῦν τὸ ἐπιστημονικὸ τῆς ἔργου τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης, τὴν ἔρευνα, τὴν ἔκδοση ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, τὴν συντήρηση τῶν ἰδίων ἀνασκαφῶν καὶ τὴν διατήρηση τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας.

Τὸ κόστος τῆς βιβλιοθήκης καλύπτει τὴ δαπάνη ἀγορᾶς νέων ἐκδόσεων γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς καὶ τὴ βιβλιοδεσία τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων. Τὸ συνολικὸ κόστος τοὺς ἦταν € 39.764,44, τὸ δὲ κόστος μισθοδοσίας τοῦ προσωπικοῦ γιὰ τὴν καθημερινὴ λειτουργία τῆς ἦταν € 70.131,79.

Τὸ κόστος τῆς ἔρευνας ἀφορᾷ τὸ κόστος μισθοδοσίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἔκδοση τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων € 64.028,16.

Τὸ κόστος συντήρησης τοῦ ἀρχείου ἀφορᾷ τὸ κόστος μισθοδοσίας τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἀρχείου € 37.869,74 καὶ τὰ ὑλικά ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν συντήρησή του € 4.146,03.

Τὸ πρόγραμμα τῆς χρηματοδότησης τῶν συντηρήσεων τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἑταιρείας ἔχει ἀνασταλεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια λόγω τῆς ἀδυναμίας εὕρεσης πόρων. Ἡ Ἑταιρεία διαχειρίστηκε μόνο τὶς μικρὲς ἐπιχορηγήσεις τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Θήβας, τοῦ Θέρμου στὴν Αἰτωλοακαρνανία καὶ τῆς Μπρεξίζας στὸν Μαραθῶνα.

Τὸ κόστος ὑποστήριξης τοῦ ψηφιοποιημένου ἔργου τῆς ποὺ ἐκπονήθηκε μὲ πόρους τῆς Ε.Ο.Κ. μέσω τῶν προγραμμάτων Κοινωνία τῆς Πληροφορίας καὶ Ε.Σ.Π.Α. ἀνῆλθε σὲ € 12.976,40 καὶ ἀφορᾷ τὴν ὑπο-

στήριξη τοῦ διαδικτυακοῦ τόπου καὶ τοῦ δικτύου τῆς βιβλιοθήκης ὅπου εἶναι ἀναρτημένο αὐτὸ τὸ ἔργο. Μὲ τὰ ἔργα αὐτὰ ψηφιοποιήθηκε ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας καὶ μὲ κατάλληλες μελέτες ἡ Ἑταιρεία προσδοκᾷ νὰ ἀποφέρουν ἔσοδα στὸ μέλλον.

Ὁ ξενώνας τὸ 2018 παρέμεινε κλειστός. Τὰ ἔξοδά του ἀφοροῦν πάγια παροχῶν ρεύματος καὶ νεροῦ ποὺ ἀνῆλθαν σὲ € 100,00.

Ἡ δαπάνη γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν συγγραμμάτων τοῦ 2018 ἀνῆλθε σὲ € 45.424,50. Τὸ κόστος τῶν ἐκδοθέντων συγγραμμάτων κάλυψαν στὸ σύνολό τους οἱ ἐπιχορηγήσεις τῶν δημοσιευμάτων.

Συνεχίστηκαν καὶ τὸ 2018 οἱ διανομές τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρείας σὲ ὅσους ἀρχαιολόγους καὶ Ἐφορεῖες Ἀρχαιοτήτων ζήτησαν νὰ συμπληρώσουν τὶς βιβλιοθηκὲς τους μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα τῆς Ἑταιρείας σύμφωνα μὲ τὴν σχετικὴ ἀπόφαση ποὺ ἔλαβε τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τὸ 2015. Ἡ δωρεὰν διάθεση τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων ἀνῆλθε τὸ 2018 σὲ τιμὲς κόστους πλέον τῶν ταχυδρομικῶν ἐξόδων ἀποστολῆς στὸ ποσὸν € 40.529,06.

Οἱ λειτουργικὲς δαπάνες τῆς ἑταιρείας τὸ 2018 ἀνῆλθαν συνολικὰ σὲ € 332.135,79. Τὸ κόστος μισθοδοσίας τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ παρέμεινε χαμηλὸ € 154.782,03. Οἱ μισθοὶ τοῦ προσωπικοῦ εἶναι στὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο μετὰ τὴν μείωσή τους τὸ 2017.

Οἱ ἀμοιβὲς τῶν συνεργατῶν Ἐλευθέρων Ἐπαγγελματιῶν τῆς Ἑταιρείας περιορίστηκαν σὲ € 15.818,40.

Οἱ παροχὲς τρίτων ἀφοροῦν τὴ ΔΕΗ, τὸν ΟΤΕ, τὴν ὕδρευση καὶ τὶς ἐπισκευὲς καὶ συντηρήσεις τοῦ Λοιποῦ Ἐξοπλισμοῦ τῆς ἑταιρείας καὶ ἀνῆλθαν στὸ ποσὸν τῶν € 26.450,88.

Οἱ φόροι τῆς Ἑταιρείας θὰ φτάσουν τὶς € 107.197,04 μαζί μὲ τὸν φόρο εἰσοδήματος ὁ ὁποῖος προϋπολογίζεται στὸ ποσὸν τῶν € 45.000,00 καὶ θὰ ἐκκαθαριστεῖ τὸ 2019 μὲ τὴν κατάθεση τῆς Δήλωσης Εἰσοδήματος τοῦ 2018. Ὁ Φόρος Ἀκίνητης Περιουσίας ἦταν € 59.178,29 καὶ λοιποὶ φόροι € 1.010,48. Στούς φόρους αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ ποσὸν τοῦ Φ.Π.Α. τῶν δωρεὰν διατεθέντων βιβλίων € 2.008,29 καὶ τὸ ποσὸν τοῦ Φ.Π.Α. ποὺ καταβάλλει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ ὅλες τὶς προ-

μήθειες ύλικων και υπηρεσιών και το 2018 ανήλθε σε € 44.533,00 ο όποιος ενσωματώνεται στο κόστος.

Οί Δαπάνες για επισκευές και συντηρήσεις των ακινήτων της Αρχαιολογικής Έταιρείας ανήλθαν σε € 51.534,74. Από αυτά ποσόν € 15.040,84 αφορᾶ τὴν ἀσφαλιστικὴ κάλυψη τῶν κτιρίων.

Τὰ Γενικά ἔξοδα καὶ οἱ προμήθειες ἀναλωσίμων ἦταν € 22.368,59, οἱ δὲ τόκοι τῶν τραπεζῶν καὶ τὰ τραπεζικὰ ἔξοδα € 992,40.

ΕΚΤΑΚΤΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ

Τὸ 2018 ἡ Αρχαιολογικὴ Ἑταιρεία γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἀπόφασης τοῦ πενταμελοῦς Ἐφετείου Σύρου πλήρωσε τὸ ὑπόλοιπο ποσὸν τῶν δικαστικῶν ἐξόδων € 113.300,00 τῆς προσφυγῆς σὲ διαιτησία.

Τὸ δικαστήριον μὲ τὴν ἀπόφασή του ἀπέριψε τὴν προσφυγὴ τῆς Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου ἡ Ἑταιρεία κοινοποίησε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ ὥστε νὰ ἀναλάβει τὶς ὑποχρεώσεις του ἔναντι τῆς Κοινοπραξίας κατασκευῆς τοῦ Στεγάστρου Ἀκρωτηρίου Θήρας καὶ ἔναντι τῆς Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀποζημιώνοντας τὰ ἔξοδα ποὺ κατέβαλε. Μετὰ τὶς ἐπαφές τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου μὲ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου ἡ ἀνταπόκρισή του εἶναι θετική.

Δαπάνες αὐξήσεως - μείωσης τῆς περιουσίας

Οἱ ἀποσβέσεις τῶν παγίων κτιρίων καὶ ἐγκαταστάσεων κτιρίων δὲν εἶναι δαπάνη γιὰ τὴν Ἑταιρεία ἀλλὰ μειώνουν τὴν ἀξία τῆς περιουσίας της. Ἀνέρχονται στὸ ποσὸν τῶν € 168.453,08 κατ' ἔτος σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπίσημους συντελεστὲς ἀποσβέσεων τοῦ νόμου ἐφ' ὅσον ἡ ἀντικειμενικὴς ἀξία τῶν ἀκινήτων παραμένουν σταθερές.

Οἱ ἀγορές παγίων € 50.000,00 ἀφοροῦν τὴν ἀποζημίωση ὀλόκληρου τοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ πέμπτου καὶ ἕκτου ὀρόφου τοῦ κτιρίου τῆς Λ. Συγγροῦ 162-166 τὸν ὁποῖο τοποθέτησε ἡ μισθώτρια ἑταιρεία Printec ΑΕ ὅταν ἐγκαταστάθηκε στὸ κτίριο συνολικοῦ κόστους € 252.680,00, τὸν ὁποῖο ἄφησε μετὰ ἀπὸ διαπραγμάτευση στὸ κτίριο κατὰ τὴν ἀποχώρησή της γιὰ νὰ εἶναι ἄμεσα διαθέσιμο πρὸς ἐνοικίαση ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία.

Ἡ μηδενικὴ ζήτηση παλαιῶν ἐκδοθέντων βιβλίων ἀνάγκασε τὴν Ἑταιρεία νὰ μειώσει τὴν ἀξία τῶν ἀποθεμάτων αὐτῶν κατὰ € 75.913,38 τὸ 2018. Τὸ ποσὸν αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ δαπάνη ἀλλὰ βαρύνει τὴν χρέστη στὴν ἀποτίμηση τῶν ἀποθεμάτων.

Ἡ δαπάνη ἐπίσης τῆς ἀγορᾶς βιβλίων γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης δὲν θεωρεῖται ἔξοδο ἀλλὰ ἐπένδυση γιὰ τὴν αὐξηση τῆς ἀξίας της. Τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης € 39.764,44 ἀποτελοῦν περιουσιακὸ στοιχεῖο τῆς ἐταιρείας καὶ αὐξάνουν τὸ ἐνεργητικὸ της.

Τὸ κόστος ἐκδόσεως συγγραμμάτων € 45.424,50 ἐπίσης δὲν θεωρεῖται δαπάνη ἐπειδὴ αὐξάνουν τὴν περιουσία της μέσω τῶν ἀποθεμάτων πρὸς πώληση, τὰ ὅποια αὐξάνονται μὲ κάθε ἐκδόση δημοσιεύματος.

Λογαριασμοὶ Ἱσολογισμοῦ - Περιουσίας

Ἡ εἰκόνα τοῦ Πάγιου Ἑνεργητικοῦ τῆς Ἑταιρείας παρέμεινε χωρὶς μεταβολὴ καὶ τὸ 2018. Τὰ Ἑνσώματα Πάγια περιουσιακὰ στοιχεῖα τῆς Ἑταιρείας, τὰ Οἰκόπεδα, τὰ Κτίρια καὶ ὁ Μηχανολογικὸς Ἐξοπλισμὸς δὲν μεταβλήθηκαν.

Παραμένει δεσμευμένο ἀπὸ τὸν Δῆμο Ἁγ. Παρασκευῆς γιὰ δημιουργία κοινόχρηστου χώρου τὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Γιαβάση 18, ἀπὸ τὴν κληρονομιά τῆς Γεωργίας Μπάρλα. Γίνονται νομικὲς ἐνέργειες ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία γιὰ τὸν ἀποχαρακτηρισμὸ του.

Τὸ σύνολο τῶν μετοχῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶναι Τραπεζικές. Δὲν ἔγινε καμία πράξη πώλησης ἢ ἀγορᾶς τὰ τελευταῖα χρόνια. Ὅλες οἱ μεταβολές τοῦ χαρτοφυλακίου ὀφείλονται στὶς αὐξομειώσεις Κεφαλαίου τῶν Τραπεζῶν. Σήμερα τὸ χαρτοφυλάκιο ἀποτελεῖται ἀπὸ 8.545 μετοχὲς τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος ΑΕ καὶ 8.545 δικαιώματα τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, 5 μετοχὲς τῆς Τράπεζας Πειραιῶς ΑΕ καὶ 28 μετοχὲς τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, ὅμως ἡ ἀξία τους παραμένει σὲ πολὺ χαμηλὴ τιμὴ.

Ἡ ἐκταμίευση τῶν δικαστικῶν ἐξόδων τῆς διαιτησίας στὸ πενταμελὲς Ἐφετεῖο Σύρου € 113.300,00 μείωσε ἀκόμη περισσότερο τὰ ἤδη χαμηλὰ χρηματικὰ διαθέσιμα.

Ο λογαριασμός των Ταμειακών Διαθεσίμων ποσού € 264.834,23 αφορά τὰ μετρητὰ τοῦ ταμείου € 3.613,66, τῶν καταθέσεων ὄψεως καὶ ταμειευτηρίου € 130.216,20 καὶ τοῦ λογαριασμοῦ προθεσμίας σὲ ξένο νόμισμα € 131.004,37.

Ο λογαριασμός των Λοιπῶν Ἀπαιτήσεων ποσού € 0.950.878,94 ἐμφανίζει τὸ καθαρὸ ὑπόλοιπο ποσὸ τῶν ἀπαιτήσεων ἀπὸ Διάφορους Χρεῶστες, ὅπως ἐνοικιαστές, προκαταβολές σὲ συνεργάτες γιὰ διεκπεραίωση ἔργων, Ἑλληνικὸ Δημόσιο καὶ προκαταβολές σὲ ὑπολόγους γιὰ ἀνασκαφές καὶ συντηρήσεις ἀρχαιολογικῶν ἔργων, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση ποσού πρόβλεψης γιὰ ἐπισφαλεῖς ἀπαιτήσεις, ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει. Ἀπὸ τὸ παραπάνω ποσὸν τὰ € 10.219.142,01 ἀφοροῦν πρόβλεψη ἀπαίτησης τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ στεγάστρου Ἀκρωτηρίου Θήρας. Ἡ πρόβλεψη τῆς ἀπαίτησης δημιουργήθηκε τῆς χρήσης 2018 μετὰ τὴν ἀρνητικὴ ἀπόφαση τοῦ πενταμελοῦς Ἐφετείου Σύρου ἡ ὁποία ἀπέριψε τὴν ἀπαίτηση τῆς Ἑταιρείας γιὰ εἰσπραξὴ ἀποζημίωσης λόγω τῆς πτώσης τοῦ Στεγάστρου, ἡ ὁποία ἀνέβασε τὸ κόστος τοῦ ἔργου καὶ ἀποδέχθηκε τίς ἀπαιτήσεις γιὰ πρόσθετες ἐργασίες καὶ ἀποζημιώσεις € 9.058.965,71 τῆς Ἀναδόχου Κοινοπραξίας.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία κοινοποίησε τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου στὶς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ γιὰ τὴν ἐκτέλεσή της ἐπειδὴ τὸ Στεγαστρο εἶναι ἔργο του. Ἐντὸς τοῦ 2019 ἡ Ἑταιρεία θὰ ἐπιχορηγηθεῖ ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ γιὰ τὴν ἐκτέλεση μέρους τῆς ἀπόφασης τοῦ δικαστηρίου. Θὰ ἐπακολουθήσει καὶ νέα ἐπιχορήγηση γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἐπιδικασθέντος ποσού καὶ ἐπιπλέον τὴν ἀποζημίωση τῶν δαπανῶν πού πλήρωσε ἡ Ἑταιρεία γιὰ τὸ ἔργο.

Οἱ λοιπές ὑποχρεώσεις τῆς Ἑταιρείας εἶναι τρέχουσες καὶ ἐξυπηρετοῦνται πλήρως.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΗ. Γνωστοποιοῦμε στοὺς ἐταίρους ὅτι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν ἔλεγχο πού διενεργήσαμε, τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐφάρμοσε μὲ σταθερότητα καὶ συνέπεια συνετὴ πολι-

τική ὡς πρὸς τὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Ἰδρύματος, τὴν ἔκδοση τῶν δημοσιευμάτων, τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ Ἀρχείου, παρὰ τὶς δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει λόγω τῆς οἰκονομικῆς κρίσης ἢ ὁποία ἐπηρέασε ἀρνητικὰ τὴν λειτουργία της.

Στὸ ἔργο αὐτὸ συμπαρίσταται τὸ προσωπικὸ τῆς Ἑταιρείας μὲ γνώση, ἰκανότητες καὶ προθυμία.

Ἀπὸ τὸν ἔλεγχο πού διεξήχθη ἐπιβεβαιώθηκαν τὰ ἀναφερόμενα στὸν Ἰσολογισμὸ ὑπόλοιπα τῶν λογαριασμῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὀρθότητα καὶ ἀκρίβεια στὴν τήρηση τῶν βιβλίων καὶ στοιχείων.

Ἡ διαχείριση τοῦ 2018 εἶναι κατ' ἀρχὴν θετικὴ κατὰ € 152.155,71.

Τὸ πλεόνασμα γίνεται ἔλλειμμα λόγω τῆς πληρωμῆς ἔκτακτων δαπανῶν γιὰ δικαστικὰ ἔξοδα € 113.300,00 τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὸ ἔργο τοῦ στεγαστροῦ Ἀκρωτηρίου θήρας καὶ ἀπαιτοῦνται ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ τὰ ποσὰ πού ἀυξομειώνουν τὴν περιουσιακὴ κατάστασι ὅπως τὸ κόστος τῶν δωρεὰν διατεθέντων ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρείας € 40.529,06, τὸ ποσὸν τῶν ἀποσβέσεων τῶν πάγιων περιουσιακῶν στοιχείων € 168.453,08 καὶ τὴ ζημιὰ λόγω μείωσης τῆς ἀξίας τῶν ἀποθεμάτων τῶν βιβλίων πρὸς πώλησι € 75.913,38, ἐνῶ περιορίζει τὸ ἔλλειμμα ἢ αὔξησι τῆς ἀξίας τῶν βιβλίων βιβλιοθήκης μὲ τὸ κόστος τῆς ἀγορᾶς τῶν € 39.764,44 βιβλίων καὶ ἡ αὔξησι τῶν ἀποθεμάτων τῶν συγγραμμάτων πρὸς πώλησι € 45.424,50.

Οἱ συναλλαγματικὲς διαφορὲς λόγω τῆς μικρῆς αὔξεσις τῆς τιμῆς τοῦ δολαρίου περιορίζουν ἐλάχιστα τὸ ἔλλειμμα τῆς χρήσεως. Δὲν συνιστοῦν ὅμως εἰσροὲς καὶ αὐξάνουν στὸν συγκεκριμένον χρόνον τῆς 31 Δεκεμβρίου 2018 τὰ χρηματικὰ διαθέσιμα τῆς ἐταιρείας καὶ εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Τὸ τελικὸ ἔλλειμμα τῆς χρήσεως διαμορφώνεται σὲ € 164.811,86.

Οἱ δαπάνες πού ἔγιναν συνοδεύονται ἀπὸ πλήρη καὶ νόμιμα παραστατικὰ καὶ εἶναι μέσα στὰ ὅρια τῶν πιστώσεων τοῦ Προϋπολογισμοῦ.

Δέν διαπιστώθηκε καμιά παράλειψη, άνωμαλία ή διαχειριστική άταξία και προτεινουμε τήν άπαλλαγή του Διοικητικού Συμβουλίου από κάθε εϋθύνη.

Άθήνα 08 Μαΐου 2019

Ή Ήξελεγκτική Ήπιτροπεία

ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ ΠΗΝΕΛΟΠΗ – ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ –
ΓΙΑΝΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ – ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΤΡΟΥ ΜΑΡΙΝΑ –
ΤΣΕΛΙΚΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ό Πρόεδρος τής Συνελεύσεως εϋχαρίστησε τά μέλη τής Ήλεγκτικής Ήπιτροπείας για τήν πληρότητα και σαφήνεια τής έκθεσής τους και ρώτησε αν κανείς θέλει κάποια διευκρίνηση επί των όσων ελέγχθησαν. Κανείς δέν ζήτησε να μιλήσει.

Είς τό σημείο αυτό προσήλθαν οί ψηφολέκτες οί όποιοι παρέδωσαν στον Πρόεδρο τής Συνέλευσης τό άποτέλεσμα τής ψηφοφορίας, πού έχει ως εξής:

«Ψήφισαν 79 έταιροι, έγκυρα ψηφοδέλτια 76, άκυρα 3. Ήλαβον ψήρους:

Ήωάννα Γιανναροπούλου 75 ψήφοι, Σταυρος Άρβανιτόπουλος 74 ψήφοι, Παναγιώτης Τσελίκας 74 ψήφοι, Πηνελόπη Άγαλλοπούλου 73 ψήφοι, Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου-Πέτρου 72 ψήφοι».

Οί ψηφολέκτες

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΒΩΝΗΣ»

Συνεπώς εκλέγονται και οί πέντε μέλη τής Ήξελεγκτικής Ήπιτροπείας για τή διαχείριση του 2019.

Ήπειδή δέν ύπηρχε άλλο θέμα για συζήτηση, ό Πρόεδρος έρώτησε τή Συνέλευση αν έγκρίνει τήν έκθεση του Συμβουλίου και τής Ήλεγκτικής

Ἐπιτροπείας καὶ ἂν ἀπαλλάσσει τὸ Συμβούλιο καὶ τὴν Ἐλεγκτικὴ Ἐπιτροπεὶα ἀπὸ κάθε εὐθύνη γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ 2018.

Ἡ Συνέλευση μὲ ἀνάταση τῶν χειρῶν ἐνέκρινε ὁμοφώνως τὴν ἔκθεση τοῦ Συμβουλίου ὡς καὶ τὴν ἔκθεση τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἀπαλλάσσει τὸ Συμβούλιο καὶ τὴν Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεὶα ἀπὸ κάθε εὐθύνη γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ 2018.

Μετὰ τίς φανερὲς αὐτὲς ψηφοφορίες ὁ Πρόεδρος ἐκήρυξε τὸ πέρασ τῆς Α' Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ 2018.

Ὁ Πρόεδρος

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Ἡ Α' Γραμματεὺς

ΕΥΓΕΝΙΑ ΒΙΚΕΛΑ

Ἡ Ἀντιπρόεδρος

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΔΕΚΟΥΛΑΚΟΥ

Ὁ Β' Γραμματεὺς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 31ης ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019 - ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟ 01 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΕΩΣ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ	Ποσό χρήσης 31/12/2019	Σύνολο	ΠΑΘΗΤΙΚΟ	Ποσό χρήσης 31/12/2019	Σύνολο
Μη κυκλοφορούντα στοιχεία			ΚΑΘΑΡΗ ΘΕΣΗ		
Ενομήματα πάγια			Καταβλημένα κεφάλαια		
Ακίνητα		11,895,898.18	Κεφάλαιο		3,335,460.43
Ακίνητα Γη/Υδρο-Οικόπεδα	8,733,143.25				
Κτίρια _ Εγκαταστάσεις κτηρίων	3,132,854.93		Σύνολο		3,335,460.43
Μηχανολογικός εξοπλισμός		0.02	Διαφορές εύλογης αξίας		
Λοιπά εξοπλισμός		76,562.92	Διαφορές αξίας εισοδημάτων παγίων	24,039,969.12	
Επιπλα & Λοιπά Εξοπλισμούς	76,562.92		Διαφορές αξίας διαθέσιμων για πώληση	-2,615,348.86	
Επιπτώσεις σε ακίνητα		-13,037,800.27	Σύνολο		21,423,620.46
Ακίνητα Γη/Υδρο-Οικόπεδα για μεταβίβαση	8,188,878.77		Αποθεματικό και αποτελέσματα επί των		
Κτίρια _ Εγκαταστάσεις κτηρίων για εκμετάλλευση	4,866,221.50		Αποθεματικό νόμων ή καταστατικού		3,280,827.38
		1,425,489.02			
Λοιπά ενομήματα στοιχεία			Σύνολο		3,280,827.38
Βιβλία Βιβλιοθήκης [Απογραφή]	1,349,088.27				
Βιβλία Βιβλιοθήκης [εναλλαγή κτήσης]	38,400.75				
Σύνολο		26,405,850.39			
Λοιπά πάγια στοιχεία			Σύνολο καθαρή θέση:		28,040,008.19
Λοιπά ούσια	0.04	0.04			
Σύνολο		0.04			
Προκαταβολές και μη κυκλοφορούντα στοιχεία υπό κατασκευή		71,238.70	Προβλέψεις		
Δαπάνες κληρονομιάς Τμήματος Μνημεία	71,238.70		Λοιπές προβλέψεις		0.00
Χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία		9,740.52	Σύνολο		0.00
Δαπάνια για πώληση χρονογράμμο	9,740.52		Υποχρεώσεις		
			Μακροπρόθεσμες Υποχρεώσεις		
Σύνολο μη κυκλοφορούντων		26,496,835.65	Λοιπές μακροπρόθεσμες υποχρεώσεις		99,008.97
			Εγγυήσεις μετρημάτων	99,008.97	
Κυκλοφορούντα περιουσιακά στοιχεία			Σύνολο		99,008.97
Αποθέματα		899,926.28	Βραχυπρόθεσμες Υποχρεώσεις		
Είσοδα και ημετέλη προμήθεια	871,185.50		Εισπρακτικές υποχρεώσεις		41,810.52
Βιβλία προς διάθεση [Απογραφή]	0.00		Προμήθειες	41,810.52	
Βιβλία προς διάθεση έκδοσης 2019	26,770.75		Φόρος εισοδήματος		0.00
Βιβλία υπό διάθεση	0.00		Λοιπά φόροι και τέλη		435,485.11
Λοιπά αποθέματα	0.00		Οργανισμική κοινωνική ασφαλιστική		15,750.02
Σύνολο		899,926.28	Λοιπές υποχρεώσεις		1,315,228.74
Χρηματοοικονομικά στοιχεία		7,603.46	Πιστώσεις κτηρίων	1,003,728.08	
Εμπορεύσιμα τίτλους	7,603.46		Λοιπά ουεργάτες	11,500.65	
ΠΕΛΙΤΕΣ		1,538,186.67	Σύνολο		1,808,282.39
Λοιπές απαιτήσεις		0.00			
Λοιπά χρηματοοικονομικά στοιχεία		29,590.55	Σύνολο Υποχρεώσεων		1,907,291.38
Προμηθευμένα έσοδα		893,950.02			
Τραπεζικά διαθέσιμα και αποθέματα		2,760,537.62	Σύνολο Παθητικού		29,947,299.65
Σύνολο κυκλοφορούντων		3,460,463.90			
Σύνολο Ενεργητικού		29,947,299.65			

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΣΟΔΩΝ - ΕΞΟΔΩΝ ΧΡΗΣΕΩΣ 2019

ΕΣΟΔΑ	Ποσό χρήσης 31/12/2019	Σύνολο	ΕΣΟΔΑ	Ποσό χρήσης 31/12/2019	Σύνολο
Δαπάνες εκπλήρωσης σκοπού		311,374.09	Μερίσματα ανήκοντων - εισοδήσει συνδεδεμένων	465,816.20	
Δαπάνες Βιβλιοθήκης			Έσοδα διδασκαλίας ιστορίας της Τέχνης	11,460.08	
Κόστος προμηθειών βιβλιοθήκης	67,100.96		Διακείριση διαφόρων	860.00	
Ανάγκη βιβλίων και βιβλιοθήκης	38,400.75		Κρίσιμες επεξεργασίες (Υπογραφή Πολιτικού)	210,000.00	
Λοιπές δαπάνες εκπλήρωσης σκοπού			Επιχορηγήσεις εκδόσεων	81,114.05	
Κόστος προμηθειών-κτιρίων	64,336.21		Επιχορήγηση Βιβλιοθήκης	119,430.17	
Κόστος προμηθειών-Άρχειο	40,203.46		Συνδυασμός Εισοδήμων	4,920.00	
Πρόγραμμα Ανασκαφών	223.90		Ποσοστά τόκων και συναφή έσοδα	3,451.65	
Δαπάνες συντήρησης έργων κλπ	11,921.84		Έσοδα κληρονομιάς Ι. Ρώμα	6,000.00	
Αξιοποίηση και δαπάνες Άρχειο	820.60		Έσοδα πώλησης βιβλίων	34,079.05	
Εκδηλώσεις	238.90		Λοιπές πωλησιών αρχείων	118.00	
Έσοδα διδασκαλίας ιστορίας της Τέχνης	5,178.44		Λοιπά έσοδα	354.49	
Δαπάνη έκδοσης βιβλίων & περιοδικών	69,466.71		Συνολογεννητικές διαφορές - έσοδα	0,157.79	
Διακείριση διαθέσιμων εκδόσεων	15,458.42				928,379.40
Λοιπές δαπάνες		326,382.03	ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ [α]		928,379.40
Κόστος προμηθειών [Διακείριση]	140,331.40		Πακτωμένο έρασμα/ημετέλη (α-β)		288,623.28
Αναρχές τίτλων	13,640.84		Δαπάνες αύξησης της πειροσείας [β]		105,867.46
Ποσοφές Τρίτων	33,815.57		Δαπάνη αγοράς βιβλίων Βιβλιοθήκης & βιβλιοθήκης	38,400.75	
Φόροι & Τέλη	88,116.34		Δαπάνη αγοράς παγίων	0.00	
Συμπροσέ Ακινήτων	59,883.20		Συνολογεννητικές διαφορές - έσοδα	0.00	
Γενικά Έσοδα	15,432.31		Δαπάνη έκδοσης βιβλίων & περιοδικών	69,466.71	
Χρηματικοί τόκοι και συναφή έσοδα	689.85				
Συνολογεννητικές διαφορές - έσοδα	3,472.43		Πακτωμένο Χρήσης [(α-β)+ε-γ]		141,441.54
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ [β]		637,756.12	Προβλέψεις Φόρων Γερασμένων Χρήσεων	-12,806.92	
Εκπαιξές δαπάνες		0.00	Φόρος Εισοδήματος Χρήσης (Προβλέψη)	38,350.40	23,653.48
Δαπάνες μείωσης της πειροσείας [γ]		253,049.20	ΤΕΛΙΚΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ ΧΡΗΣΗΣ)		117,788.86
Αποσβέσεις	173,087.75				
Αναρχές τίτλων	0.00				
Δαπάνη για απόκτηση κληρονομιάς Μνημεία	0.00				
Κόστος Πωληθέντων βιβλίων	24,750.73				
Ζημία από απόπληξη αποθεμάτων	54,340.72				
Εισογγεννητικές διαφορές - έσοδα	0.00				
ΣΥΝΟΛΟ ΕΣΟΔΩΝ		899,805.32			

Αθήνα 10 Μαρτίου 2020

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Ο ΛΟΓΙΣΤΗΣ

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 2019
ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 174
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 250 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΗΛ. ΜΠΟΥΤΑΣ - Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ Ο.Ε.

